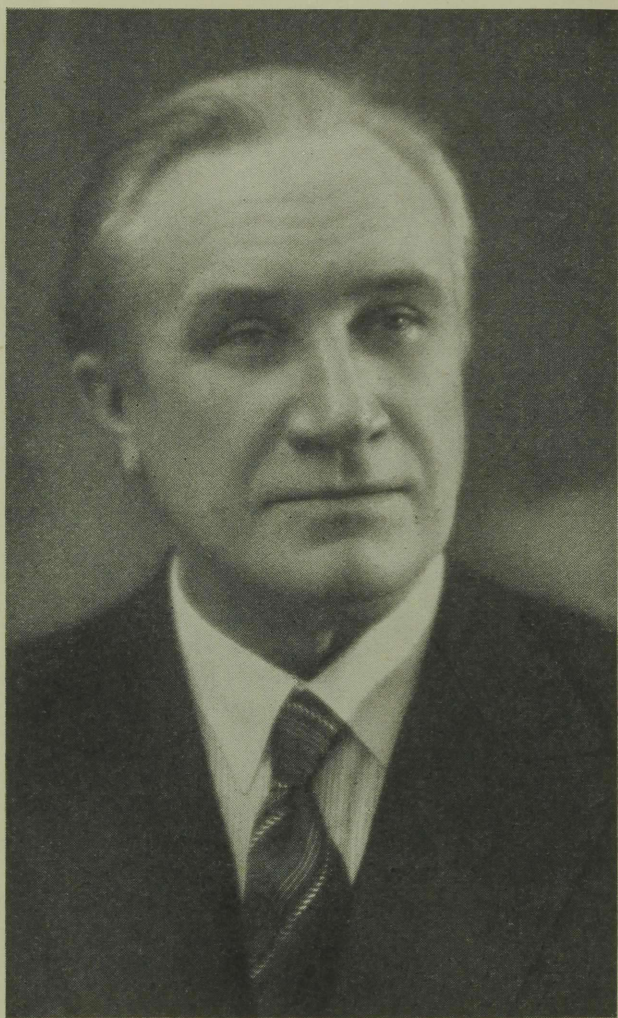

HIISLARI TÛTAR

[Faint, illegible handwritten text]

Arthur H. H. H.

MIHKEL AITSAM

HIISLARI TÜTAR

AJALOOLINE JUTUSTUS VÕÕR-
USKUDE SISSETUNGIST EESTISSE

FOTOD: MIHKEL AITSAM JUN.

1940

A U T O R I K I R J A S T U S

Tallinna Eesti Kirjastus-Uhisuse trükikoda, Pikk 2. 1940.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Hiiemäel.

Saabus neljapäeva õhtu. Maarahva pühapäev esivanemait päritud kommetega.

Ehavalgel liikus mehi ja naisi Hiiemäele.

Hiiemäeks hüüti Leivere küla lähedal kõrget kallast kahe jõe vahel, kuhu pääsis kitsast kaldariba mööda. Lõunapool voolas Vigala jõgi, mis viis Kaismaa järve liigveed Matsalu lahte, põhjapool suubus jõkke veerikas Opi oja, muistse jõe säilinud osa. Hiiemäel kasvas põliseid tammi, pihelgaid ja kaski.

Vastu ehavalgust paistsid Hiiemäele Vigala rüütliossi tornide äärjooned ja madala kiriku püstkatused. Lossipõldudel oli töökära vaikinud.

Preester Johann Ermis istus oma maja uksele ja vihastas. Vihastas selle üle, et Hiiemäel käis neljapäeviti rohkem rahvast kui pühapäeval Vigala kirikus. Ta luges küll hoolsasti ladinakeelseid palveid ja suitsetas viirukipanniga Neitsi Maarja pildi ees, pidas nädala keskel palveteenistusi — see kõik aga ei aidanud. Hiiemäel käimine oli läänikirikule otse kahjulik nähtus, mis puudutas õrnimat kohta — sissetulekuid. Maksud kiriklikelt talitusilt olid napiks jäänud ja kümnismaksu tuli tihti sõjariistus sulastega sisse nõuda.

Ristiusu toojad ei sallinud hiiesaludes käimist ega kombeid, millega maarahvas otsis loodusvägedelt õnnistust oma majadele ning põldudele. Aastaid tagasi, preestri tungival pealekäimisel, raiusid mõõgavennad maha Laskemäe hiie ja veeretasi maarahva urikivi jõkke. Rahvas aga jäi kirikule veelgi võõramaks. Nüüd käidi kaugelt küladest Hiiemäel.

Hiemäe puutüvedele ei juletud panna kirvetera. See oleks ärritanud laiemaid rahvahulki, õhutanud kättemaksu preestrile ning mõõgavendadele. Pealegi polnud selleks sobiv aegki, sest Läänemaa vasallid olid vaenujalal Saaremaa piiskopiga. Piiskop aga oli ähvardanud tulla sõjaväega Läänemaale ja teha maatasa vasallide mõisad ning lossid. Sealt polnud vaimulikul abi loota.

Preester Ermis tõusis üles ja astus lossi poole. Mustad mõtted keerlesid vaimuliku südames...

Kõrgete hiiepuude all õhtuhämaruses leegitses urituli.

Vaikses hardumuses seisis rahvas poolringis tule ümber ja jälgis hiislar¹⁾ Lemmikut, kes kohendas tuld ja sosistas poolkuuldavalt loitsusid.

Hiislar kandis pikka valget kuube, mille siilud olid tikitud punase lõngaga ja hõlmad vööga kinnitatud keha ümber. Pikad hõbedased juuksed langesid kõrge kübara alt õlgadele.

Hiislar oli hiiesalust korjanud kuivi puuksi ja teinud tule lamedaküljelisele urikivile. Meest abistas ta toimingus ta tütar Aasa. Temagi kandis valget ülikuube, mis samuti oli kirjatud punasega.

Aasa korjas poolringis seisjate kätelt andeid — põlluvilja, kirjusid paelakesi ning lambavilla. Korjatud anded ulatas ta isale.

Aeglaselt, suursuguse liigutusega, heitis hiislar anded tulle. Taganes siis mõned sammud urikivist eemale, sirutas käe välja tule poole ja lausus teist kätt rinnale asetades:

„Leegitse tuli, põleta, tuli,
Mustad mõtted südamest;
Puhasta meid kõigest pahast,
Tervist saada rahvale!

Hiislar kummardus uritule poole. Laskis siis hetkeks käe langeda, võttis uuesti palveseisaku ja jätkas:

---

¹⁾ Muistse eesti hiievanema (preestri) nimetus.

„Uku pühas tammikus,
Kuule oma rahva hääli:
Lase kasva põllul vilja,
Hoia karja kurja eest!“

Nüüd astus ta kõrvale ja näitas käega rahvale:
„Andkem üksikult omad anded ja ehted, aval-
dagem oma südame igatsused!“

Vaikselt astusid mehed urikivi juure ja heitsid tulle selle, mis annetest veel kätte olid jäänud. Naised ja neiud heiskasid hiiepuudele ehteid. Kõigil südames soovid õnnele ja ilule, edule edaspidisis töis ning toimiguis.

Selle järele taganes rahvas kaugemale puude alla ja jälgis vaikides, kuidas püha tuli põletas nende anded ja kerge suitsuvine tõusis üles puude latvu. See oli märgiks, et Uku oli nende anded vastu võtnud ja rahva soovid võivad täituda.

Leek urikivil muutus kordkorralt väiksemaks. Kord langedes, siis jälle värisedes ning leegitsedes sõi tuluke viimsed anderibad ja kustus. Sädemedki tuhmusid kivisel pinnal.

Pühalik talitus oli jõudnud lõpule...

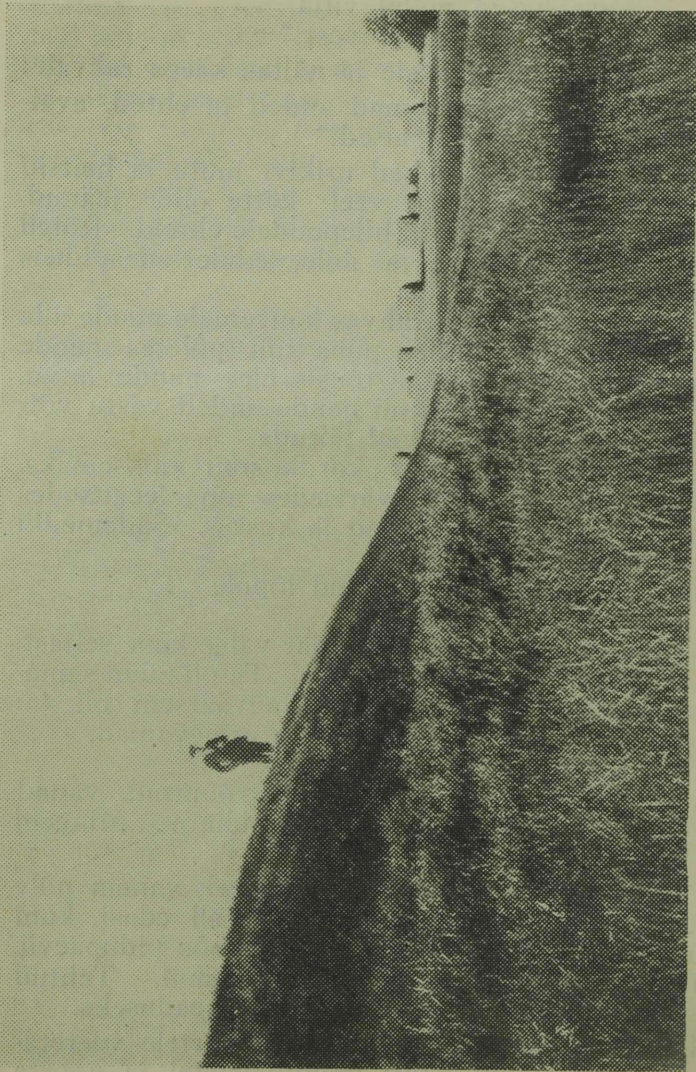
Uritule kustudes võttis hiislar valge kuue seljast, pani selle kokku ja sidus kompsu. Ta oli nüüd sama-
sugune taluisa kui teisedki. Ei, auväärsem oli ta:
hääli ja kõnnak suursugusemad ja erinevamad.

Nüüd pöördus ta rahvale:

„Pidagem puhkepäeva, olgem rõõmsad, vanad ja noored. Täna on tõeline rahvapüha... Mingem kõik hiiepidule!“

Noorrahvas rõõmsas vestluses eel, vanem põlv väarikalt järel, liikus rahvas puude all edasi, kuni saabus tasane lagendik. Siin käidi koos pidupäevil, peeti nõu tähtsamate sündmuste puhul. Tehtud otsused olid kõigile vastuvaidlemata seaduseks.

Legendiku pind oli tasandatud, ärtele veeretatud raudkive, kuhu istuti nõupidamistel ja noorte lõbustuste pealtvaatamisel. Täna algas siin noorte pidutsemine.

Muistse Hiitemäe kallas vastu Kivi-Vigala jõge.
Ülesvõte on tehtud 1939. a. sügisel. Esiplaanil kõrkjatega umbe kasvanud Opi oja, taamal
Leivere küla viljapõllud.

Torupillimees võttis aset kõrgeimal kivil. Ta kohendas oma pilli kaenla all, puhus tuult lõõtsa sisse. Tilulii-tilulii katsetas ta sõrmi puuvilel. Passitoru ajas juba vaikset joru.

Algas rahvatants...

Prääksudes tõusis part kõrkjaist lendu ja kutsus poegi enese järel. See polnud rõõmus häälitsemine, vaid läheneva hädaohu eest hoiatamine. Pojad sukkeldusidki juba.

Lossi poolt lähenes kõrkjate varjul laia põhjaga veesõiduk — uup — mitme mehega. Neil olid ümber mantlid, kübarad surutud üle näo. Uuba põhjas lebas köiekimp.

Saabujad sõudsid kalda ääre, kus mets ulatas veepiirini. Ettevaatlikult tõmbasid mustad mehed uuba vastu kallast, peitsid ta kalda ja kõrkjate vahele, vesipajude paksude okste alla.

Olid need hiljaksjäänud tulijad? Oh ei, sest üks neist andis surutud häälel käsku ja seepeale peitsid teised endid põõsastesse. Nad jäid vaikides ootama...

Hiiepidudel noorrahvas lõbutses. Torupilli saatel keerutasid murul tantsijate-paarid. Poisid hüpatasid tüdrukuid kõrgele. Vanemad istusid salkades ja vestlesid omavahel. Läbi kõrgete puulatvade paistis üksikuid tähti. Öö oli varasuvine ning vaikne.

Aasa oli nüüd erariides ja tantsis kaasa. Ta oli kauneim neid üle küla ja kujunes pidukuningannaks. Ta hele hääl kostis üle teiste kaugele jõepiirini.

Mustad mehed kalda varjus kuulatasid ja sosis-tasid isekeskis. Jah, Aasa oli täna teiste tüdrukute hulgas. Nüüd lahkus üks varitsejaist ja hiilis puude varjus kohale, kus seisis mitu venet. Nendega oli jõetagune rahvas tulnud Hiiemäele ja nendega mindi tagasi koduteele. Must kogu pingutas ja tõukas vened üksteise järel kaldast eemale. Voolav vesi hakkas neid allapoole viima.

„Lähen jõeale jooma,“ ütles Aasa oma tantsitaja Ihameele vastu.

„Tulen sulle seltsiks,“ lausus seepeale Ihameel.

„Siin pole midagi karta. Tulen kohe tagasi, puhka seni!“

Kergel sammul tõttas Aasa jõe poole. Ta oli siin öösi niisama kodus kui päeval. Noormees toetus puutüvele ja jälgis lahkuvat tüdrukut.

Paha aimamata lähenes Aasa jõeale, kummardas vee kohale ja hakkas peoga vett suu juure tõstma. Ta niisutas karastava veega õhetavaid palgeid, sest tantsides oli tal kuum hakanud.

Ta kummardas viimast korda vee kohale ja — karjatas: veepeeglis oli ta silmanud oma seljataga mitut musta mehekogu. Välkkiiresti kargas ta püsti — ainukeseks mõtteks põgenemine teiste juure.

Samas haaras mitu kätt tast kinni. Veel suutis ta appi karjuda, kui lai käsi suruti tal suu peale, ja siis tõsteti ta õhku.

Võitlus jõel

Ihameel seisis puu all ja ootas tüdruku tagasitulekut.

Jõe poolt kostis hele karjatus.

Aasa libises jõkke, mõtles Ihameel ja pistis jooksu. Nüüd oli selgesti kuulda appihüüet ja vee-solinat. Ruttu, ruttu talle appi!

Jõekaldale jõudes jäi Ihameel jahmunult seisma. Ta nägi veel, kuidas suur uup kiiresti kaldalt eemaldus ja võttis suuna allavett. Päris selgesti paistis uuba põhjalt Aasa kogu ja kuidas keegi mees teda kinni hoidis. Kaks meest sõudis kõigest jõust.

Ei olnud kahtlust: need olid lossi sulased ja uup samuti lossi oma. Talumeeste veesõidukeiks olid kitsad, ümmarguse põhjaga vened.

„Appi!“ hüüdis Ihameel teiste juure joostes. „Aasa rööviti!“

Sammu pealt katkes tants ja Ihameel piirati ümber.

„Kes ta röövis?.. Kuhu ta viidi?“ päriti läbi-segi.

„Lossisulased olid... Nägin veel eemalt, kuidas nad uubaga lossi poole ruttasid.“

„Noored mehed, röövlitele järele! Päästke mu tütar!“ hüüdis hiislar ja ta silmad välkusid. Kogu oma elu oli ta annud rahva teenistusse, oli pidanud võitlust võõra võimu ja võõra usu vastu. Elava sõnaga oli ta võidelnud, seisnud oma rahva tõekspidamiste eest. Nüüd aga tungiti jõuga kallale, ta hetki talle hoop anda ainsa tütre röövimisega.

Juba jooksis noori mehi jõekaldale. Hiislar tõttas nende kannul.

„Sõudke venedega järele!“ hüüdis ta eeljooksjaile.

Kalda ääres polnud aga enam ainustki venet. Kaugelt paistis, kuidas veevoog kandis tühje venesid alla lossi poole. Poisid kirusid; ei taibanud, mida peale hakata.

„Jookske ojast läbi, ajage röövleid kallast mööda taga!“ ahastas hiislar.

Võitlushimulised noored jooksid tagasi Hiie-mäele ja sealt teist kallast mööda alla Opi ojale. Nad pidid jooksmata tüki maad ülespoole, kus oja oli madalam ja läbipääs võimalik.

Lahtiriietumata tormas Ihameel vette. Ehkki siin ulatasid jalad põhja, pritsis vesi kõrgele ja takistas kiiret edasijõudmist. Talle järgnes teisi noormehi.

Oja oli lai ja ta läbistamine võttis aega. Aga juba joosti põhjakallast mööda lossi suunas. Kuid lossisulased olid tüki maad ette jõudnud.

Siis tegi jõgi käänaku lõunasse. Seda kasutasid tagaajajad ja jooksid üle heinamaa ette. Mis aga aitas ettejooksmine, kui poistel puudus iga-sugune veesõiduk! Vened liuglesid keset jõge ja olid nüüd jäänud kaugele seljataha. Jõgi aga oli siinkohal lai ning sügav.

Lossisulased nägid tagaajajaid ja hoidsid nüüd lõunakalda ääre.

„Laske tüdruk lahti!“ karjusid poisid kaldalt.

„Tüdrukut ei ole siin!“ hüüti jõe pealt vastu.

„See on vale!“ karjuti kaldalt. „Sõudke siia kaldasse ja näidake, et uubas teda pole.“

Aasa kuulis poiste hüüdu. Tahtis anda enesest märki ja püüdis end istukile ajada. Ta käed ja jalad aga olid kinni seotud, mehe keha raskus lamas ta peal. Rüselemisel kaotas uup tasakaalu ja vaarus.

Lossisulased vandusid ja hoidsid kätega äärest kinni. Uup lähenes keskjõe.

Seda nähti kaldalt.

„Röövlid niisugused! Kas teil pole häbi sedasi talitada? Mis see tüdruk teile on halba teinud!“

„Ta on Jehoova vastu eksinud... Ta kumardab väärjumalaid ja nüüd laseb Jehoova teda karistada: ta on tulesurma väärt!“

See mehehääli oli poistele tuttav. Seda häält olid nad kord kirikus kuulnud lugemas arusaamata palveid müürile maalitud pildi ees.

„Kes see Jehoova on? Me ei tunne sellenimelist vihast isandat... Las ta ise õiendab Aasaga oma asju... Laske tüdruk kohe lahti, või me tungime kallale!“ karjuti kaldalt.

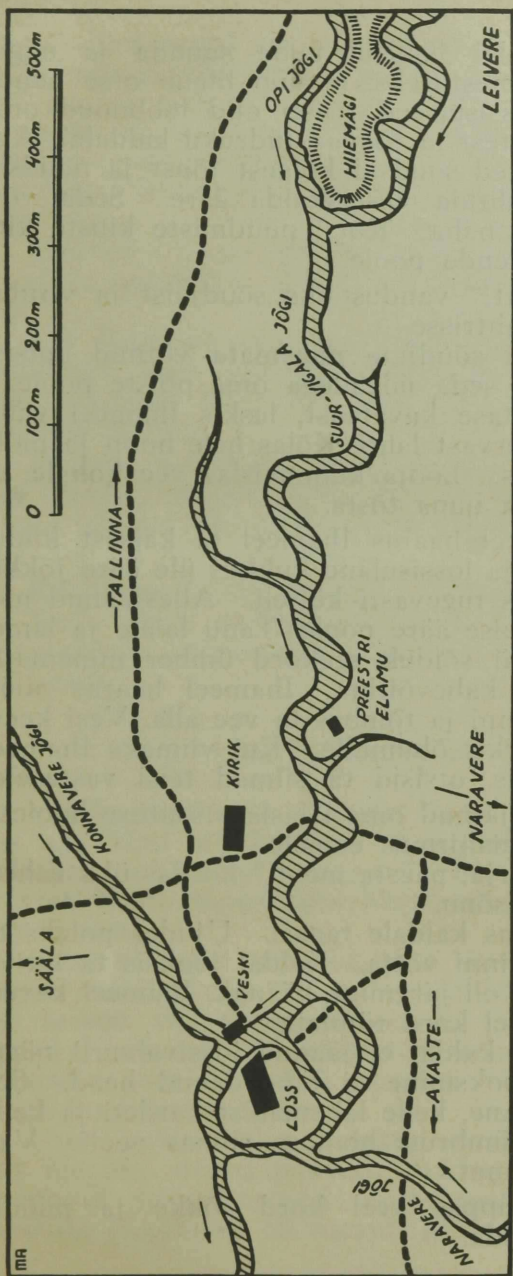
Jõelt kuuldus vihast irvitamist:

„Tulge aga siia kui suudate... Meie talitame Jehoova nimel.“

Ihameel oli vaidluse ajal teiste hulgast lahkunud ja joosnud järgmise käänakuni. Siin riietus ta lahti ja hüppas kõrgelt kaldalt vette. Keset jõge tõusis ta pinnale ja ujus siis teisipoole jõge. Sinna, kus vesipaju oksad ulatusid kaugele vee kohale.

Rööbiti uubaga liikusid poisid jõekaldal. Nad olid paljakäsi ja võimetud tüdrukut vabastama. Kaldal polnud ainustki kivi. Pilluksid vähimalt kividega! Aga mis sellestki oleks kasu: kivid tabaksid ühes röövlitega ka Aasat, kes lamas uuba põhjas ja polnud võimeline kivide eest kõrvale puiklema. Varsti aga möödub uup kirikust ja jõuab lossi kohale — siis on kõik hilja.

Mis see siis tähendab?

Vigala lossi asukoht ja lähem ümbrus.

Koostatud vanaaegsete kaartide ja aktide järelle XVI sajandist. Meie päevini on säilinud Suur-Vigala, praegune Kivi-Vigala, ja Naravere jõed. Opi jõge hütatakse nüüd ojaks, jõe ilme omab ta veel ainult 200 meetri ulatuses suubumiskohast ülespoole. Konnavere jõgi on hoopis kuivanud, jõesängist on säilinud vaid kõrged kaldad ja madal aas. Truupi kiriku juures hütatakse „Konnasillaks“. Vallikraavidest on säilinud kaks tiiki, lossist aga varemete jäänused.

Poisid kaldal jälgisid uuba suunda ja nägid korraga oma imestuseks, et uup liigub otse nende poole. Kas lossisulased tõesti olid loobunud oma kurjadest mõtetest ja toovad tüdruku kaldale? Aga ei! Lossi sulased sõudsid kõigest jõust ja püüdsid uupa tagasi juhtida vastaskalda ääre. Seda võis kaldalt selgesti näha. Kõigi püüdmiste kiuste kipus aga uup nende poole.

„Püha kurat!“ vandus üks sõudjaist ja virutas mõlaga uuba ahtrisse.

Ihameel oli sõudjate nägemata võtnud uubast kinni ja juhtis seda jalgadega oma poiste poole.

Nähes vastase kavatsust, laskis Ihameel välkkiiresti uuba servast lahti. Kõlas hele hoop ja mõla murdus pooleks. Lööja kummardas vee kohale, et murdunud mõla uupa tõsta.

Samal hetkel haaras Ihameel ta käisest kinni. Järsk nõks — ja lossisulane kukkus üle ääre jõkke.

Uup kaldus tugevasti küljeli. Allesjäänud mehed kargasid teise ääre poole. Tänu laiale ja lame-dale põhjale jäi sõiduk seekord ümber minemata.

Jões algas kahevõitlus. Ihameel haaras nüüd sulase jalast kinni ja tõmbas ta vee alla. Vesi keerles, pinnale kerkis õhumulle. Kui viimaks Ihameel vepinnale tõusis, otsisid ta silmad teisi vastaseid.

Need olid jätnud oma kaaslaste saatuse hooleks ja sõudsid surmahirmus eemale.

„Püha Maarja, päästa meid!“ kordas üks vahetpidamata palvesõnu.

Ihameel ujus kaldale tagasi. Ujudes poleks ta neid suutnud kinni võtta. Kaldal jooksis ta kiriku poole, sest siin oli järgmine käänak. Ihameel kavatses röövleid veel kord rünnata.

Meestesalk kaldal ei jäänud lossivalvuril nägemata. Õine jooksmine ei tähendanud head. See võis olla vaenlane, kelle lähenemist kardeti ja kelle pärast ka lossiümbrust hoolega silmas peeti. Valvur puhus pasunat.

Ihameel hüppas veel kord jõkke ja püüdis uubale ette jõuda.

Sõudjad panid aga viimse välja. Hüüdsid valvurile midagi võõrkeeles, millest poisid kaldal sõnagi aru ei saanud.

Vahe ujuja ja uuba vahel vähenes. Ihameel valmistus rünnakule.

Valvur lossimüüril pööras püssi otsa jõe poole ja tulistas.

Ihameel oli aga ujudes valvuri kavatsust märganud ja sukeldus. Püssikuul plaksus vastu tühja vett.

Kui Ihameele pea veepinnale kerkis, nägi ta lossimüüril uusi kogusid. Need olid lossisulased. Jälle sukeldus ta, ning ujus vee all väljaspoole püssitule ulatust.

Madalas kaldavees jälgis ta lossi ümbrust. Ta nägi, kuidas lossisild alla lasti ja kaks mehekogu uubast lahkus. Seejärel kanti mingi kogu üles sillale: see oli röövitud Aasa!

Ragisedes vajus lossivärv kinni.

Kelle käsul tüdruk rööviti ja lossi viidi, jäi tagaajajatele selgusetuks. Igatahes ei tähendanud see head!

Lossi pantvangiks

Vigala rüütli loss ei olnud suur pindalalt, seeest aga hästi kindlustatud ja ligipääsmatu. Lossi asukohaks oli, kõigi tunnusmärkide järele, valitud muistne Eesti linnus Suur-Vigala ja Naravere jõeharude vahel.

Lossi ehitajad piirasid lossi lõuna poolt kahekordse vallikraaviga. Vaenlase lähenedes paisutati vesi tammi abil veelgi kõrgemale. Tamm asetseb allpool Naravere jõe suubumiskohta ja selle lammutamist vaenlase poolt suudeti takistada püssitulega lossi laskeaukudest.

Lossi müürid olid ehitatud raud- ja paekivist ning üle 3½ meetri paksud. Müüri nurkadele olid püstitatud mitmekordsed ja laskeaukudega tornid. Lossi õu ehk hoov oli samuti piiratud kõrge müü-

riga. Viimane polnud küll nõnda paks kui lossi oma, küllalt aga suuteline vastu pidama kahuritulele. Hiljem pikendati hoovi veel kahe eesõuega. Nendes koguti sõdade puhuks toidumoon ja muud varandust. Siia pugesis varjule ka ümbruskonna vasallid oma perekondadega — lossiisanda sugulased ja head naabrid.

Maarahvale lossis varjupaika ei antud, või olgu siis, kui vajati mehi lossi kaitseks. Rahvas hoidis lossist eemale ja harva käidi seal. Sedagi vaid maksude maksmisel ja siis ainult lossi õues. Naised ja tüdrukud kartsid pimedas lossist mööduda, sest lossi sulased ja kannupoisid oma jultunud käitumisega olid saanud ümbruskonnale vitsaks.

Aasa hoidis silmad lahti ja meelega kindla. Täna tõstis ta oma jala esmakordselt — õigemini teda kanti — lossiõue. Tal oli kindel lootus, et küla noormehed teda siia ei jäta ja katsuvad teda päästa ükskõik kuidas. Ihameele rünnak uubale ei jäänud talle nägematuks. Kuigi poisid seekord ei suutnud teda vabastada, teavad nad vähimalt, kus teda kinni peetakse, ja viivad isale sõna. Aasa otsustas hädaohule julgesti vastu astuda.

Lossi väravavaht jäi pärani silmil Aasat vaatama. Tema oli arvanud, et toodu oli piiskopi salakuulaja, nüüd osutus vang aga naiseks. Lossi teenijaskonnas oli väravavahil suur võim ja ka vastutus. Ilma temata ei pääsnud keegi lossi ega välja.

„Mis te naisest siia tõite!“ torises ta.

„Võta tüdruk oma hoole alla ja vaata, et ta ära ei jookse,“ sõnas vangitoojaist teine, kes näiliselt etendas käskija osa.

„Ei mina saa ta järele valvata, mul endal tööd küllalt.“

„Võta seniks siia, kui isand koju tuleb.“

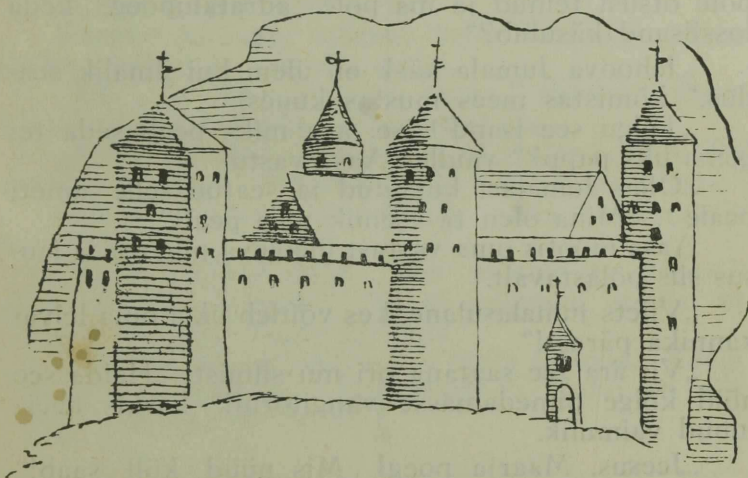
Nüüd heitis väravavaht pilgu tüdrukule. Pime oli müüride vahel, ei tunnud ära. Või suutiski vanamees tunda kõiki naisi, keda ta vahest juhuslikult oli näinud.

„Lemmiku tütar on. Teenib ühes isaga väärjumalaid... Sellele tuleb lõpp teha!“

„Selle jõleda inimlapse tahate minu kaela jätta!“ Ebausklik vanamees lõi nagu kartma. „Vii ta parem enese juure.“

Tooja kehtas õlgu.

„Mul pole kindlat kohta. Väärjumala kumardajad tulevad öösel ja viivad ta ära... Vaata ehk leiad kusagil vaba kambri.“

Vigala rüütli loss Läänemaal.

Lossimüüride küljepikkus on 68 meetrit, laius 33 meetrit.
Riia linnaarhiivi kogudest.

„Kui kauaks ta siia jääb?“ päris vaht.

„Ta jääb siia pandiks, kuni lossisand koju tuleb. Ma kõnelen ja korraldan temaga ise selle asja.“

Väravavaht mõtles ja venitas siis:

„Nurgaait on küll tühi, võiks ju sinna pista...“

Aasa oli seni vaikides pealt kuulanud. Kuuldes meeste kavatsust, nõudis ta:

„Laske mul minna! Teil pole õigust mind kinni pidada!“

Aasa aeles veel kinniseotuna kivisel lossiõuel. Köidikud aga olid liiaks tugevad, et neist vabaneda.

„Sa ei pääse siit enne, kui su isa astub kirikus Jehoova Jumala palge ette ja töötab saatana teenimise maha jätta,“ vastas üks meestest.

Aasa surus hambad kokku. Nüüd oli tal pilt selge: siin oli tegEVuses ristiusu vaimuliku käsi. Tema vangistamisega taheti isa peale survet avaldada.

„Kelle käsul julgete mind kinni pidada? Kohus pole otsust teinud ja ma pole adratalupoeg, keda lossiisand käsutab?“

„Jehoova Jumala käsk on ülem kui ilmalik seadus,“ kõmistas mees mustas kuues.

„Tulgu see isand²⁾ ise, aga miks peab seda tegema üks papp?“ vaidles Aasa vastu.

„Olen Jumalast kutsutud ja seatud selle ameti peale... Mina olen ta asemik maa peal!“

Aasa mõõtis oma vastast üleoleva pilguga ja lausus siis põlastavalt.

„Vilets jumalasalane, kes võitleb üksi oma leivakannika pärast!“

„Vii ära see saatana ori mu silmist! Heida see nõid kõige pimedamasse vangitorni!“ kärkis ägestunud vaimulik.

„Jeesus, Maarja poeg! Mis nüüd küll saab!“ sosistas vahinaine, kes oli ilmunud ukسلävele ja poolte vaidlust pealt oli kuulnud.

„Hea küll, tulge järele, näitan koha kätte!“ sõnas väravavaht ja astus ees. Ta vaatas aga hetkeks tagasi ja nägi, kuidas mehed kinniseotud tüdrukut eneste vahel lohistasid.

„Nii ei lähe, laske tüdruk lahti!“ tähendas vaht, kelle soontes voolas maarahva verd.

„Ta põgeneb muidu ära.“ õiendas lossisulane.

„Nüüd vastutan mina tema eest!“

Aasa heitis vahile tänuliku pilgu. Selle lihtsa mehe südames leidis siiski säde inimlikku tunnet.

²⁾ Vana kirjaviisi järele „issand“.

Vaht seisatas ega liikunud enne paigast, kui tüdruk oli köidikutest vabastatud ja jalule tõusnud.

Aasa lükkas mehed kõrvale:

„Ma ei vaja kristlasi saatjateks! Olete mu vangistamisega juba küllalt higistanud!“

Pea uhkelt püsti, astus Aasa väravavahi järel.

Mehed seisid värava all ja ootasid vahi tagasitulekut. Vaimulik tahtis lossist lahkuda.

Enne kui vaht aga võtme lukuauku pistis, pöördus ta lossisulasele küsimusega:

„Kuhu Kaspar jäi?“

Kaspar oli sama sulane, kelle Ihameel uubast jõkke tõmbas ja vee alla surus.

„Ta... ta lubas külasse minna,“ valetas sulane. Ta ei julgenud vahile tõtt tunnistada.

„Millal ta tagasi tuleb? Ma ei saa teda ööd läbi väravas valvata. Tahan korraaks sõba silmale lasta.“

Sulane vaatas vaimulikule: mida vanamehele vastata?

„Ta ei ütelnud seda. Vist ei tule ta niipea,“ aitas vaimulik vastata. Ta ei julgenud ütelda, et jõepõhjast enam tagasi ei tulda.

Korraga hakati lossivärava pihta taguma. Keegi nõudis sisselaskmist. Südaöös!.. Kuhu on siis valvur lossimüürilt läinud?

Lossi toodi sõjamoona

Väravavaht jooksis nurgatorni ja piilus tulijat laskeaugust. See oli mees laias mantlis ja säärsaapais. Võõras seisis seljaga vahi poole. Raske oli otsustada, kas ta oli noor või vanem mees.

Seal! Vaht pööras kiriku poole. Läbi öise hämaruse oli selgesti näha hobusemehi, kes pikas vooris lähenesid teisele kaldale. Kas tulijad olid sõjariistus või mitte, seda oli raske kindlaks teha.

„Vaenlane läheneb lossile!“ hüüdis vaht tornist alla joostes.

Väravas seisjad jahmusid. Kes juhib nüüd lossi kaitsmist, kui isand oma vanema pojaga on kodunt ära?

„Aja ruttu sulased jalule!“ käsutas vaht sulast Gosvinit. „Noorisand üles!“

Vaht katsus, kas värav on ikka korralikult kinni, sest kloppimine selle pihta muutus kõvemaks.

„Kui kaua lastakse oodata?“ kuuldus mehehäääl värava tagant.

„Kes nõuab sisselaskmist?“ küsis väravavaht.

„Olen Tallinna raehärra Schroder.“

„Mis sul on asja nii hilisel öötunnil?“ jätkas vaht küsimast. Ta kavatses aega võita, et lossisulased jõuaksid sõjariistad võtta ja lossi kaitsmisele asuda.

„Toon lossiisandale sõjamoona. Hobused väsisid teel, ei jõudnud varem... Aga kes oled sina, küsija?“

„Olen lossi võtmehoidja Jürgen.“

„Vana sõber, kas sa mind enam ei tunne? Alles kahe nädala eest tõin siia püssirohtu ja tina.“

Vaht tuletas meele: jah, nii see oli küll. Lossisand oli kodust lahkudes muuseas ütelnud, et tahab Tallinna sõita laskemoona järele.

„Kuhu jäi mu aulik isand?“ esitas vaht siiski veel ühe küsimuse.

„Pööras Aimresse Fahrensbachi juure... Kui kaua pean ma siis ootama?“

„Kohe, kohe!“ Vaht pistis võtme lukuauku ja avas värava.

Samal hetkel jooksis üle õue salk sõjariistus mehi. Kuuldus noore rüütel Dietrichi häääl:

„Tuld anda!“

Raehärra tõstis käe üles ja hüüdis saksa keeles:

„Mis ajast võetakse Vigala lossi sõpru vastu püssitulega?“

„Tagasi!“ käsutas poisikeseohtu noormees. Sulased taganesid eemale.

Dietrich, lossiisanda keskmine poeg, astus tulijale vastu ja surus ta kätt.

„Ära pahanda, et andsin käsu tulistada. Piiskop on Koluveres lossi juba vallutanud ja lubanud nüüd Vigalasse tulla. Pean valvel olema.“

„Minu kaup tuleb teispoole jõge. Laske sulastel sõjamoon lossi kanda. Kartsin vaenlase luurajaid ja tulid siia öö katte all.“

Lossisulaste rõõm oli niisama suur kui nende isandalgi. Esiteks polnud võõras vaenlane ja teiseks oli laskemoon otsakorral.

Lossi vastas jõekaldal asetses põline vesiveski. See töötas siin juba muistseil aegadel, kui polnud veel lossi ega vasalli. Praegu jahvatas veski lossi-rahvale, vahest harva ka taludele. Talumehed jahvatasid kodus käsitsi — käsikividel.

Moonavoor peatus nüüd veski ees. Lossis lasti tõstesild alla. Algas kauba ülevedu uubal. Sõiduk käis kümned korrad üle jõe, enne kui viimne püssirohutünder ja tinakang olid kohal.

Voorimehed jäi ööbima veskisse.

Laskemoona virn lossihoovis tuli ulualla toimetada. Raehärra Schroder seisis ise kõrval ja juhtis ladusse viimist.

Tillukestes lossikambrites tuli ruumipuudus. Ei võinud ju paigutada püssirohutündreid aitadesse, kus käidi tulega.

„Aga nurgaaht? See oli eile päris tühi.“ Dietrich kutsus sulase ja käskis võtme tuua.

„Võtmehoidja ütles, et sinna ei saa paigutada. Ruum pole tühi,“ vabandas sulane.

„Saada mees siia!“

Vaht tuli.

„Ava nurgaaht!“ käsutas Dietrich.

Vanamees kohmetas. Ta oli luba küsimata paigutanud sinna tüdruku, ja seda vaimuliku käsul. Parem las see seletab ise. Vaht vaatas ümber. Preester oli aga õuest kadunud. Oli lahkunud tähelepanematult, kui sulased askeldasid kauba toomisel.

„Nurgaaht on preestri kauba all kinni,“ vabandas väravavaht.

„Tühjaks teha! Tema kauba võib mujale panna,“ arvas noor rüütel. Võttis vahilt võtme ja astus koos raehärraga lukustatud aida poole.

Üllatuslik leid

Aasa oli läbi ukse kuulnud lossiõues kära ning jooksmist. Ta arvas, et piiskop oma sõjameestega on juba Vigalasse jõudnud. Kui hiljem aga hääled rahulikumaks muutusid ja kuuldus mingisuguste raskete esemete kandmist, surus Aasa kõrva vastu ust ja jäi kuulatama. Raske oli selgusele jõuda, mis see tähendas. Igatahes oli see erakorraline juba selle-tõttu, et oli kesköö.

Nüüd oli selgesti kuulda raskete sammude lähemist. Ühed kõneldid õues, mida just — seda oli raske aru saada. Juba kriuksuski võti ja uks tõm-mati lahti.

Aasa ajas end sirgeks ja jäi ukse alla seisma. Vastu õuevalgust paistsid kahe mehed kogud.

„Oi-oil!“ imestas raehärra Schroder. Seda, mis ta nägi, polnud ta iialgi võinud oodata.

Ka noor rüütel jäi imestusega vahtima nagu min-git ilmutust.

„Kena kaup preestril, eks?“ mökitas raehärra naerda.

Dietrich ei leidnud parajat vastust. Ta pöördus väravavahile:

„Kes ta on?“

„Mulle üteldi, et Lemmiku tütar. Ta olevat küll noor, aga kardetav nõid. Preester tõi ta öösel siia. Ma ei julgenud aulikku noort isandat üles äratada ja panin tüdruku hommikuni luku taha.“

Raehärra pani käed puusa ja naeris:

„Kardetav nõid jah, võlus ära püha mehegi! Küllap preester hakkab teda pihtimas käima.“

Dietrich kehitas õlgu. Raehärra pöördus nüüd Aasale ja küsis:

„Mis su nimi on, ilus nõid?“

Aasa heitis küsijale järsu pilgu ja sähvas:

„Kas isandad selleks oma öörahu rikkusid, et ühe tüdruku nime teada saada?.. Ütelge mulle parem, kui kaua tahetakse mind siin kinni hoida?“

„See on preestri asi. Usuasjad ei käi lossi alla.“

„Kus on lossi isand? Kas ta teab, kuidas siin süüta inimesi kinni peetakse? Ma nõuan vabaklaskmist.“

„Tragi tüdruk... Preestril näikse hea maitse olevat,“ lausus raehärra saksa keeles.

Dietrich ei teadnud, mis teha. Püssirohule tuli ruum leida.

„Otsi tüdrukule teine koht. Püssirohi tuleb aita viia.“

„Nurgatorni kõrval on vaba Kaspari tuba. Ta on külasse läinud ega tule tagasi enne homset.“

„Hea küll, vii see nõid sinna.“

Väravavaht juhtis Aasa uude ruumi, lukustas ukse ja lahkus.

Kaspari tuba oli soojem ja valge. Aasa seisis akna kohal ja jälgis meeste tööd. Püssirohutunnid veeretati nüüd aita ja uks lukustati. Voorimehed olid juba varem lahkunud, nüüd kadusid õuest ka sulased.

Dietrich võttis raehärral käe alt kinni ja mõlemad kadusid elamu suunas.

Kui Aasa ümber pööras ja pingile istus, jäi ta pilk lauale peatama. Toidunõu kõrval lebas pussnuga! Ta haaras noa pihku ja surus selle rinnale kui kalli eseme. Peitis siis pussi oma riiete alla ja surus hambad kokku. See oli vankumata otsus, mis ta tegi:

„Elusana ei pea mind ükski omama!“

Möödusid tunnid...

Aasa võpatas kogu kehast ja jäi kuulatama. Keegi oli vist katsunud ust. Ta silmad olid vastu koitu kinni vajunud ja ta vaim eksinud painajalikes unenägudes.

Nüüd kobistas keegi ukse taga. Tahtis tuppa tulla. Kui see on mõni lossisulane või kes-tahes, kätt ei tohi ta tema külge pista! Jõule hakkab ta vastu jõuga. Tal on nüüd kaitseriist!

Aasa hoidis kramplikult pussipeast kinni ja ootas põksuva südamega.

Vaenlase asemel sõber

Laskemoona tooja võeti lossis vastu suurima lahkusega. Kuigi lossi isand oli kodust ära, võõrustati kaupmeest kõigea, mida leidus lossis ja lossi keldreis. Teda pidigi hästi vastu võtma, sest laske- moonale vajati lisa.

Saaremaa piiskop Reinolt Buxhövdén (Bykes- hove) oli oma sulaste ja Saaremaa vasallidega Läänemaal rüüstamas. Sõjasaagina saadeti saartele veiseid, hobuseid, vilja ja muud varandust. Piiskoppi meelitas just Vigala oma viljarikkuse ja karilooma- dega. Teiselt poolt aga asjaolu, et piiskopi vihasei- maks vastaseks osutus Vigala lossiisand Otto Yxküll, keda maarahvas hüüdis Ükskülaks ja kelle soontes pidi voolama liivlaste verd...

„Ja nüüd pakume külalisele Vigala õlut!“

Raehärra Boeth Schroder — käesoleval juhul kaupmehe ülesandeis — muheles. Ta oli varem Vigala õllest kuulnud, nüüd võis ta selle headuses isiklikult veenduda.

„Vigala õlle kuulsus on ulatanud Tallinnani ja ma olen õnnelik seda teie juures maitsma. Igatahes lossi omapruul?“ pöördus ta küsimusega Dietrichile.

Noor rüütel jaatas.

Lossiisanda külalisele kanti ette parimat. Söödi ja joodi, kuni taevaservale ilmus koidupuna. Nüüd vabandas külaline väsimusega ja laskis enesele magamisaseme kätte näidata. Enne astus aga lossi- õue jahedama õhu kätte.

Jalutamise asemel sammus mees aga otsemat teed lossivära poole. Kogu söögi ajal ei läinud tal meelest ilus tüdruk, keda lossis kinni peeti ja kes pidi olema kardetav nõid. Raehärra polnud eba- usklik ja talle näis, et tüdruku vangistamine on toi- munud hoopis teistel põhjustel kui nõidumine. Ta kavatses tüdrukuga isiklikult kõnelda ja võimaluse

korral teda abistada. Tallinna raehärrana austas ta õigust ja üldiselt kuulus ta poolehoid maarahvale³⁾).

Raehärra lähenes tasakesi Kaspari toauksele ja katsus seda avada. Uks oli lukus, nagu võis arvata. Teiskordselt katsus ta ukse käepidet, surus õlaga vastu ust. See järele ei annud.

Aasa oli taganenud laua taha ja jälgis põksuva südamega sissetungimise katset. See võis olla keegi lossisulastest, kel polnud võtit ja kes püüdis väravavahi teadmata sisse tungida.

Raehärra astus sammu tagasi ja silmitses ust. See seisis tugevail hingedel, kahekordsed laudad jämedapealiste naeltega kokku löödud. See oli ühtlasi elutuba ja kindlus, mis ka sõja korral võis vaenlasele vastu panna. Võtmeta ja ust lõhkumata sisse ei pääsnud.

Aasa kuulis toas sissekippumist, aga sissetungijat polnud võimalik näha. Appikarjumisest polnuks mingit kasu, sest vaevalt kostis ta hääle õue, ja kes pidigi talle appi tulema!

Nüüd lahkus raehärra ukse tagant ja astus akna alla.

Aasa nägi akna taga mehekogu ja hoidis end toanurka. Vastu õuevalgust nägi ta, et sissekippuja ei olnud mõni purjus lossisulane, vaid võõras mees, kes oli öösel toonud laskemoona. „Mis on võhivõõral mehel minuga tegemist?“ mõtles Aasa endamisi.

„Kuule, tüdruk!“ hüüdis mees tagasihoidlikult ja koputas sõrmedega aknale.

Aasa jäi kuulatama.

Mees akna taga koputas veel kord ja hüüdis: siis:

³⁾ Raehärra Boeth Schroder (ka Schröder) valiti 1535. a. Tallinna kohtufoogtiks. Tema käsul vangistati Riisipere vasall Johann Yxkull, kes oli oma ärajoosnud talupoja linnas vangistanud, vägivaldselt Riisiperesse tagasi viinud ja ta seal surmanud. Kohtufoogt mõistis Yxkulli surma ja ta hukati 7. mail Harjuväravas.

„Tule akna alla ja räägi minuga... Mul pole sinuga halbu mõtteid.“

Võõra mehe hääl oli sõbralik ja äratas tüdrukus usaldust. Pikkamisi lähenes Aasa aknale ja küsis:

„Mis vajab võõras isand vangilt?“

Raehärra oli enesega rahul: ta oli tüdrukuga saanud kõnelusse astuda. Hääl endiselt sõbralik, alustas ta:

„Mis nad sinust tahavad?“

„Mind toodi lossi pantvangiks,“ sosistas tüdruk vastuseks.

„Pantvangiks!“ imestas raehärra. „Kas sina, ilus tüdruk, oled siis piiskopi poolehoidja?“

Aasa raputas eitavalt pead. Seda nägi raehärra läbi akna.

„Kui teie vaimulikud isekeskis riidlevad, siis pole nende usk ja õpetus väärt poolehoidu.“

Tüdruku kindel vastus ja seisukoht „piiskopi-sõja“ puhul otse üllatas raehärrat. Sellist vastust polnud ta oodanud.

„Ah preestriga oled vaenujalal... Kas ta pole sulle küllalt hea pihtiisa?“ päris raehärra.

„Ma ei käigi kirikus,“ kostis toast tagasihoidlik vastus.

„Sa oled siis — pagan?“ Raehärra rõhutas viimast sõna.

„Ma võin isanda silmis pagan olla... Ma ei usu aga, et pagan on pahem inimene kui see kristlane, kes igal sammul hoopis ristiusu ja Jumalaga, aga ometi on ta teod kaugel oma usust ja õpetusest... Kas võõras isand on vaimuliku käsilane linnast?“

Ootamata küsimus tundus raehärrale hoobina näkku. Tema — preestri käsilane! Esimese paha-meelega pööras ta tüdrukule selja. Astus siis mõne sammu eemale ja jäi mõtlema.

Kas tüdrukul polnud siiski õigus? Ta meenutas „piiskopisõja“ põhjusi ja selle rüüstavaid tagajärgi Läänemaal. Kas ei tekkinud tüli Saaremaa piiskopi ja Läänemaa võimsaima vasalli vahel kiriku

pärast? Ei, preestrikoha pärast tekkis see! Vigala vasall Otto Yxkull tahtis oma nooremale pojale kirikut lääniks, aga piiskop ei täitnud seda soovi. Siis kogus vasall enese ümber poolehoidjaid, pidas mitmel pool maal rüütelkonna koosolekuid ja hakkas piiskoppi ametist lahti kangutama, talle vägivallategusid ja pahameelt tekitavaid eluviise ette heites... Mis ime siis, kui rahvas jäi kiriku ja usu vastu külmaks, pööras ristiusule selja ja austas oma esivanemate religiooni?

Raehärra pööras ümber ja astus uuesti akna alla. Ta oli südames tüdrukule õiguse annud. Ühtlasi tekkis tal kaastundmus kaitseta naise vastu, keda ülbed mehed olid vangi toonud.

Tuba läks pimedaks, sest mehekogu ilmus uuesti akna taha. Aasa jäi kuulatama.

„Ma ei ole kellegi käsilane. Olen õues jumalaüksi... Tahan sind aidata!“

„Siis ava uks ja lase mind välja!“ sõnas tüdruk.

„Seda ma ei tohi, mul pole selleks õigust. Aga ma tahan su eest kosta.“

„Mina koston ise enese eest... Kui isand tahab mind aidata, siis saatku mu isale sõna. Tema ei tea, kus mind kinni peetakse.“

„Seda tahan ma teha. Kellele võin ma teatada?“ küsis raehärra.

„Minu isa on Lemmik... Hiislar on ta, see pärast preestrid ei salli teda.“

„Vana Lemmik!“ imestas raehärra. „Ta on mu hea sõber!“⁴⁾

Raehärra mõtles veidi, siis jätkas: „Jään lossi mitmeks päevaks, seniks kui isand koju jõuab. Saan talt vahetuskaubaks linu ja vilja... Ära kard: seni kui mina lossis olen, ei juhtu midagi halba. Ja nüüd vaikime mõlemad!“

„Armuasjades peab alati vaikima, linnas kui ka maal!“ irvitas keegi mehehäääl raehärra seljataga.

⁴⁾ Keskajal nimetasid Tallinna kaupmehed oma kaubatavitarvitajaid sõpradeks.

Raehärra pööras ümber ja nägi enese ees meest mustas mantlis. See polnud tema voorimees, veel vähem lossisulane.

„Kes sa oled?“ küsis raehärra.

„Olen paater Ermis!“

Ootamatu takistus

Mehed mõtsid teineteist pilkudega.

Preester oli tulnud lossi, kus väravavaht ta kui oma-inimese takistamata sisse laskis. Ta nõudis vangiga kokkusaamist, et oma kõrge ameti ülesandeks päästa nōia hing kuradi küüsisist.

Juba seadiski preester oma sammud aida poole, kui väravavaht talle järele jooksis ja teatas, et tüdruk on ümber paigutatud.

Vaimulik sülitas.

„Kuhu sa ta viisid?“

„Kaspari tuppa lukustasin. Ütlesite ju ennist, et Kaspar ei tule koju enne homset.“

Õigus jah, nii olid nad vahile luisanud, salanud ta eest tõsiasi.

„Juhata mulle ta tuba!“

„Esimene üks pahemat kätt... Siin on võti, annad mulle pärast tagasi.“ Väravavaht kaasa ei tulnud. Kirkuseaduse järele ei tohigi kõrvaline inimene pihtimise juures viibida.

Üllatuseks nägi preester, kuidas tundmatu mehekoogu Kaspari akna taga küürutas. Preester lähenes kassisammul ja kuulis vaid raehärra viimaseid sõnu: „ja nüüd vaikime mõlemad“.

Preester oli ootamatu vahelesegamise üle vihane. Seepärast laskiski ta lendu mürgise märkuse. Ta lootis oma ametiga võõrast üllatada ja jalust eemaldada.

Raehärra aga ei lasknud end heidutada ja tähendas:

„Armuasjades ei vaja ma vaimuliku mehe nõuannet.“

Raehärra surus käed tasku ega mõtelnudki lah-
kuda.

„Tüdruk on minu kogudusest ja ma pean ta
hingeõnnistuse järele valvama,“ rõhutas preester.

„Tüdruk sinu kogudusest?.. Äh-äh-äh!“ naeris
raehärra pilkavalt. „Kuigi käsusõna valetamist otse-
kohe ei keela, peaks vaimulik eeskätt ise tõtt aus-
tama ja seda ka rääkima.“

„Tõde on minu kilp ja sellega võitlen ma alati
patu vastu,“ õiendas preester.

„Miks vaimulik täna oma kilbi siis koju jättis?“

„Mis niisugused häbemata sõnad tähendavad?“
Preestri toon muutus järsumaks.

Raehärra astus sammu lähemale ja rõhutas iga
sõna, mis ta ütles:

„Paater Ermis peaks häbenema valetada —
see tüdruk pole sinu koguduse liige! Küsi talt, siis
kuuled, mis ta arvab kirikust ja su usust.“

Preester otse ähkis vihast. See polnud ta ees
adratalupoeg, vaid võimas Tallinna raehärra. Rusika-
õigus ei saanud siin tulla kõne allagi. Mida vastata
sellisele vastasele, kes julges teda nimetada valeta-
jaks?

„Mis ajast on Tallinna raehärra hakanud nõia
eestkostjaks?“

„Missuguse nõia? Kes on sinu arvates nõid?“
küsis raehärra, kuigi ta juba lossi saabudes seda
tüdruku kohta kuulis. Ta vajas selleks vaid vaimu-
liku mehe suust kinnitust.

Preester näitas käega: „See tüdruk seal luku-
taga.“

Raehärra pahvatas naerma.

„Tema nõid!.. See on lapsik jutt: nii kena noor
inimene ja juba suur kurjategija! Seda ma ei usu.“

„Ta teenib kuradit... On oma hinge kuradile
müünud.“

„See tüdruk pole kellelegi teinud kõige pisematki
halba. Ma tunnen ta isa, oma sõpra, ja tean ta
kasvatuseviisi. Sel tüdrukul on omad tõekspidamised,
see pole aga nõidus. Ta ei suru neid peale kellelegi
teisele, nagu teevad seda vaimulikud mehed.“

„See on häbematus!.. See on usu ja kiriku teotamine!“ karjus vihane preester. „Ma kaeban piiskopile, lasen sind panna kirikuvande alla!“

„Jäta need ähvardused enesele. Ma pole enam katoliiklane ega karda su kirikuvannet.“

Need sõnad mõjusid vaimulikule nagu hoop kõikaga pähe. Ta jäi hetkeks lahtise suuga raehärrale otsa vaatama, alles siis taipas ta suu sulgeda. Ta vaatas uskumata pilguga raehärrale, enne kui lausus:

„Siis oled sinagi lasknud ennast ära eksitada sellest uuest usust, mis keegi Lutheri nimeline mees Saksamaal on üles võtnud?“

„Nüüd oled sa õieti taibanud. Olen luterlane jah ja seepärast tõingi lossiisandale sõjamoona, et ta võiks sinu piiskopi vastu sõidida.“

Preester vaikis, sõandas siis lõpuks küsida:

„Kas ka lossiisand tahab oma usule selja pöörda?“

„Seda küsi temalt eneselt. Tallinnas on luteri-usk leidnud vastuvõttu, isegi suurem osa Läänemaa vasalle on läinud uude usku.“

See oli vaimulikule ränk hoop. Kui nii edasi läheb, siis peab ta varsti Vigala tolmu oma jalgadelt maha pühkima... Kuid see ei pea sündima võitlusetta. Vähimalt ei tohi ta raehärrale alla anda.

„Minu kohus on päästa tüdruku hing kuradi küüsis. Pean teda kohe pihile võtma, enne kui on hilja.“ Preester võttis suuna toa poole, kus Aasat kinni peeti.

Seal astus raehärra talle teele ette ja ütles käskivalt:

„Jäta tüdruk rahule! Ta pole suremas, et vajab pihtimist öötunnil.“

„Ta surmapatt langeb sinu hinge peale!“ ähvardas preester võimetus vihas.

„Ma ei karda seda. Niikaua kui mina siin viibin, ei tohi tüdrukule midagi halba juhtuda. Ja nüüd lahku siit!“

Raehärra toon ei sallinud vasturääkimist. Preester pööras ümber ja lahkus jumalagajätmata.

Raehärra kuulatas, kui lossivärvad suleti. Lahkus siis omaette vilistades lossi.

Aasa oli kogu aja kuulanud meeste kahekõnet. Mis nad aga rääkisid, jäi talle kõik arusaamatuks, sest kõnelus toimus saksa keeles. Niipalju võis ta vaid aimata, et raehärra jäi võitjaks pooleks ja preester lahkus lossiõuest kaotajana.

Aasa langes pingile ja ta silmad vajusid kinni. Noor organism nõudis oma osa.

Preester võeti „pihile“

Preester lahkus lossist halvas tujus: raehärra oli ta kavatsuse nurja ajanud ja teade uue usu levikust mõjus halbaennustavalt.

Küllap lossiisanda kojujõudmisel selgub mõndagi, aga enne peab ta saama hiislari tütre enda mõju alla. Tütre kaudu on isa kerge mõjutada ja kindlustada edu katoliku kirikule.

Preester astus mööda jõekallast kodu poole. Kõrgete puude all oli veel hämar, aga idataevas mängisid juba koidukiired. Põõsastes siristas esimesi laululinde.

Keegi mees astus preestrile teele ette.

„Mind saadeti püha isa järele. Raskesti haige tahab pihtida,“ oli alandlik palve ta huulil.

„Öösi ma ei võta pihtijaid vastu.“

„Paluti tungivalt. Suriija hingel lasub raske patukoorem.“

„Lihalik inimene ärgu tehku pattu!“ oli vaimuliku järsk otsus.

„Teda olevat kurjale teele meelitatud. Nüüd on Jehoova viha teda tabanud peasüüdlase asemel.“

„Peasüüdlast tuleb samuti karistada. Nii seisab pühakirjas.“

„Pühal isal on õigus. Seda arvasime meiegi... Kuidas siis jääb tulekuga?“ küsis tundmatu mees.

„Kes see patuori on?“ küsis preester.

„Lossisulane Kaspar. Päästsin ta uppumissurmast. Nüüd ta kardab, et ta hing läheb põrgu.“

„Igamees vastutab oma tegude eest. Mis see minusse puutub!“ Preester tahtis teekonda jätkata ja ütles võõrale kärsitult: „Jumalaga!“

Võõras ei jätnud oma mangumist. Ta käis preestri kõrval ja jätkas:

„Kaspari palvet peaks ikka kuulma! Tema tuli ju sinu kutsel Aasat varitsema.“

Preester ei vaadanud seljataha. Põõsaste vahelt ilmus veel mitu meest ja järgnes neile kuulmata sammul.

Mõni teine mees oleks seda kuuldes jahmunud, preester aga ei kõssanudki.

„Minul pole Aasaga mingit tegemist! See on alatu kahtlustamine ja vale!“

„Seda saame kohe kuulda!“ Võõras vilistas lühidalt.

Tugevad käed haarasid preestri seljatagant ja heitsid tal ametikuue üle pea.

Preester jäljetult kadunud

Järgmisel varahommikul lahkus Lemmik kodust. Üks röövleid jälginud noormeestest oli toonud teate, et Aasat hoitakse lossis kinni. Isa tahtis astuda samme tütre vabastamiseks.

Lossipõldudel käis juba kibe töö. Teorahvas kündis ja seemendas. Kuuldus kupja kärkimist ja eemal nõõtasid kündjad oma hobuseid.

Tööpäeva puhul pääsis Lemmik kerge vaevaga üle veega täidetud lossikraavidest. Lossivärv oli rahutute aegade puhul suletud päevalgi. Värava-vahita ei pääsnud ükski hing sisse ega välja. Lemmik tagus kepiga värava pihta.

Värava vaht Jürgen avas vaateaugu ja silmitses tulijat. Jah, see oli Lemmik, kes tahtis lossi pääseda. Jürgenil oli selge, et isa tuli tütre pärast, aga ametikohaselt pidi ta küsima tuleku põhjust.

„Mis sa tahad?“ hüüdis ta vaateaugust välja.

Lemmik astus augu alla:

„Tulin oma tütre järele. Röövlid on ta lossi toonud.“

„Ära nimeta toojaid röövliteks, see võib sulle pahandust tuua,“ hoiatas vaht heatahtlikult.

„Ime küll!“ põlastas Lemmik. „Minult röövitakse tütar, aga ma ei tohi teo kordasaatjaid nimetada õige nimega.“

„Paater on püha mees, teda ei tohi röövliks nimetada; see on patt,“ seletas vaht.

„Siis on ikka õige, et preester oli röövlite kambamees.“

Väravavaht ehmus, sest ta oli kogemata saladuse välja lobisenud. Nüüd teeskles ta kõhimist, et võita aega ja katsuda ennast kuidagi välja rääkida. Kui lossis teada saadakse, et tema lobiseb lossi salaasju külameestele, võib ta käsi halvasti käia.

„Kas lossiisand on üleval või magab veel?“ jätkas Lemmik pärimist.

„Teda pole kodus, juba nädalapäevad väljas... Ma pole ütelnud, et paater oli nende kambamees,“ õiendas vaht.

„Seda ütlesin ju mina. Mis sellest salata, kui see nii on. Ega see vähenda preestri aupaistust kristlaste keskel, sest preestri enda jutu järele löödud ristiusu jumal kord ristivõllasse koos röövlitega.“

Väravavaht kuulas südame värisedes hiisleri sõnu. Kui preestrid ja orduvennad seda kuulevad, puuakse Lemmik lähema puu oksa ja ta hing läheb põngusse.

„Kulla mees, jäta niisugused sõnad ja astu püha ristikoguduse liikmeks. Siis annab Jumal sulle kõik patud andeks ja su tütar pääseb vangitornist.“

Väravavahi manitsus Lemmikut ei rahuldanud.

„Mis õigusega mu tüdart kinni peetakse?.. Lase ta jalamaid lahti!“ nõudis Lemmik.

„Mul pole selleks õigust,“ õiendas väravavaht lühidalt.

„Ma küsin, kelle käsul teda kinni peetakse? Kui lossiisandat kodus pole, siis pole kellelgi teisel õigust siin isandat mängida.“

„See pole minu asi —“ vaht jättis lause pooleli.

„Kas saan kohe teada, või võtan appi teised abi-nõud?“ põrutas Lemmik ja tagus kepiga värava pihta, nii et õu vastu kajas.

„Ära ehmata isanda peret unest üles. See pole nende asi. Paater tõi tüdruku siia ja ütles, et ilma temata ei tohi tüdrukut lahti lasta.“

„Niisiis on see ikkagi tema töö. Noh, selle me veel õiendame!“ Lemmik pööras ümber ja lahkus kiirel sammul. Ta ületas vallikraavid ja pööras siis otsemat teed preestri elamu poole.

Preestri tüdruk Maarja talitas lehma, kui Lemmik õue astus, tugev malakas kepi asemel käes. Kas oli see koera tõrjumiseks või muuks ülesandeks, see jäi tüdrukule teadmatuks.

Peale tervituse vastuvõtmist küsis tüdruk küla-mehelt:

„Oli vist hea asi, mis külamehe nii vara meile tõi?“

„Tahan preestriga kokku saada.“

„Püha isa pole kodus. Kui sul on kirikumaks võlgu, siis võid selle aidamehe kätte anda. Tema õiendab maksuasju.“ seletas jutukas teenija.

„Seda asja ei saa aidamehega õiendada. Tahan preestri enesega rääkida.“

„Püha isa läks õhtul lossi ja jäi sinna ööseks.“

„Tulin praegu lossist. Seal üteldi mulle, et preester on juba aminu koju läinud.“ kinnitas Lemmik.

„Helde Jeesus, kuhu ta siis jäi?“ ahastas tüdruk.

„Magab poole päevani. Mis nad lossis muud teevad, kui purjutavad ööd läbi... Või keelas ta mulle ütlemast, et ta on kodus?“ käis Lemmik peale.

„Ei, kodus teda küll ei ole. Ta ei lähe kunagi ilma minuta magama —“

Lemmik muigas.

„Mis ma nüüd ütlesin... See tähendab: pean enne magamaminekut talle alati toidu lauale kandma ja siis aseme üles tegema. Sel ööl pole ta mind üles äratanud.“ õiendas tüdruk.

„Vaata korraks tuppa ja ütle talle, et hiislar Lemmik nõuab kokkusaamist.“

Lemmik toetas end aia najale ja jäi ootama.

Tüdruk käis tubades. Pühast isast polnud jälgegi. Hüüdis siis pööningule, vahest läks mees magama üles heintesse. Keegi ei vastanud. Tüdruk käis veel kord toad läbi ja astus siis õue.

Ta jäi ukse peal seisma. silmad pärani ja suu hirmust lahti:

Lemmik oli õuest kadunud, maja nurga varjult aga roomas välja mingi mehekogu — riided läbimärjad ja ihu külge kleepuvad. Nägu üles tursunud ja silmad vaevalt nähtavad. Otsekusi koletis!

Tüdruk karjatas ja pistis kisades lossi poole jooksma.

Ärev hommik

Raehärra Schroder väljus lossist. Ta tahtis Aasale antud sõna pidada ja viia teadet ta isale.

Ilus hommik tõstis linnamehe meeleolu. Ta sammus jõekaldal. Seisatas, vaatas ringi ja astus siis edasi.

Üle jõe veskiõuel olid ta voorimehed laagrisse jäänud. Mehed toimetasid vankrite ümber ja nende vali jutt oli kuulda üle vee. Paari päeva jooksul laotakse uued koormad vankritele ja teekond Tallinna algab taas. Seniks aga on raehärral aega tutvuda Vigala maastiku ja rahva eluga.

„Oh mu Jumal... Oh mu Jumal!“ ahastas preestri tüdruk Maarja lossi poole joostes.

Raehärra peatas tüdruku, et küsida teed Lemmiku tallu.

Maarja seisatas hetkeks ja hüüdis hingeldades:

„Püha isa on tapetud!“

See teade rabas raehärratki. Kas tõesti võis Lemmik asuda kättemaksu teele ja tasuda tütre röövimise eest? Ta ei suuda seda uskuda.

„Kes tappis preestri?“ küsis raehärra.

„Lemmik tuli pika teibaga õue ja nõudis püha isa jutule. Ma läksin teda toast otsima, aga ei leidnud. Kui ma siis õue tagasi tulin, oli Lemmik kadunud, aga nurga tagant hakkas röövleid välja roomama. Ei mul polnud aega ümber vaadata, katsusin, et sain eluga tulema... Jooksen lossi abi järele.“

Maarja jooksis minema.

Raehärra kehtas õlgu. Kui lugu nii oli, siis pole mõtet minna Lemmiku tallu. Praegustel rahututel aegadel võis mõndagi juhtuda; parem juba lossi tagasi minna, sest selle paksud müürid pakkusid kaitset mitte üksi röövlijõukude, vaid koguni vaenlase vägede vastu. Raehärra pööras ümber ja asus Maarja järele, kes juba kadus lossimüüride varju.

Enne aga seisatas ta veski kohal jõekaldal ja hüüdis oma voorimeestele, et need valvel oleksid: ümbruses olevat röövleid nähtud.

Juba lükati lossivärav lahti ja sõjariistus sulaseid jooksis õuest välja. Nad möödusid temast ja võtsid suuna preestri elamu poole. Jooksid vist röövleid tabama.

Mis siis, kui Lemmik tõepoolest preestri maha löi? Järelikult sai ta tütre röövimisest kuulda ja läks preestrilt aru pärima. Meeleägeduses võis ta küll tütre röövijat karistada. Raehärra arvates põhjustas sellise teo kordasaatmise preester ise, sest Lemmikul oli tuline õigus oma tütart välja nõuda. Kui aga lossisulased nüüd Lemmiku sealt tabavad, mõistavad nad sealsamas ta üle verist omakohut. Igal juhul tahab tema, raehärra, verevalamist vältida ja anda asja Tallinna kohtu lahendada turbeõiguse⁵⁾ alusel.

Raehärra mõtles veidi, pööras ümber ja tõttas lossisulastele järele.

Voorimehed veskiõues kuulsid tüdruku appikarjumist ja nägid lossisulaste jooksmist. Nägid ka seda, kuidas nende peremees jooksis järele sõjariistus

⁵⁾ Keskaegse Tallinna turbeõiguse alusel võisid talupojad nõuda oma süütegude harutamist linnakohtus.

jõugule. See ei tähendanud head. Voorimehedki haarasid sõjariistad ja asusid oma hobuste ja vankrite kaitsmisele.

Preestri elamu õues kohtasid lossisulased meest haledas seisukorras. Ta toetas end jämedale kaikale ja astus vaaruval sammul lossi poole.

„See oled sina, Kaspar!“ imestasid sulased kui ühest suust.

„Olen küll.“

„Kuidas sa siia sattusid?“ küsiti temalt.

Kaspar viivitas, enne kui vastas:

„Külást tulín, kukkusín jõeke ja pidín uppuma. Keegi külamees tõmbas mind jõest välja.“

Gosvin, Kaspari kaaslane Aasa röövimisel, astus ta juure ja küsis teistele kuulmata:

„Minu nähes tahtsid nad sind uputada ja nüüd korraga päästeti?“

Kaspar kõhis vastuse asemel, sest kopsus oli tal veel vett.

„Imestasin isegi selle üle. Ta uhtus mind tükk aega kaldal, enne kui mu mõistus tagasi tuli.“

„Kes ta oli?“ päris Gosvin uudishimuga. Talle oli lossis alati kujutatud maamehi hirmsatena ja verejanulistena

„Olin uimane ega tunnud. Unustasin nimegi küsimata.“

„Kuidas su nägu nii sinine on? Kas sattusid ka röövlite küüsi?“ pärisid teised sulased.

Kaspar mõtles, enne kui venitas vastuseks:

„Kukkusín vastu aeda ja lõín náo siniseks... Oeh, küll olen ma väsinud!“

„Kas nägid preestri mõrtsukaid?“ päriti talt edasi.

Kaspari keha tõmbles seda kuuldes. Või siis preester löödi maha! Jumal tänatud, et tema veel eluga ja siniste muhkudega pääsis!

„Kas preester on tapetud?“ küsis ta siis ümber vaadates.

„Maarja jooksis lossi meie järele. Tulime siia neid tabama,“ seletasid teised Kasparile.

„Mina pole ühtki hinge näinud. Puhkasin veidi ukسلävel, enne kui tulema hakkasin. Jõud oli otsas, leidsin aia najalt kaika, võtsin selle kepiks kätte.“

Sulased jooksid tuppa, ronisid üles pööningule. Kõikjal valitses vaikus.

Raehärra Schroder oli terve aja jälginud maja läbiotsimist. Ta hingas kergemalt, kui ei leitud Lemmikut ja ta ohvri laipa.

„Mis loba see Maarja ajas!“ kirusid sulased.

„Võtke röövel kinni!“ karjus korruga Maarja sulaste seljataga. Ta oli julgenud teiste kannul koju tulla ja nägi nüüd õueväravast välja komberdamas sama meest, kes talle ennist oli hirmu peale ajanud.

Sulased haarasid sõjariistade järele. Raehärra pööras kiirelt ümber.

„Kus ta on?“ küsiti Maarjalt

„Ennäe, kust läheb!“ Ja Maarja näitas käega Kasparile, kes püüdis kepi najal lossi poole komberdada.

„Mis sa jamad, tüdruk. See on ju meie Kaspar!“

Kirudes lahkusid lossisulased õuest. Neid oli asja eest, teist taga häiritud.

Raehärra astus tüdruku juure ja küsis:

„Kus kohal preester tapeti?“

„Ma — ma ei tea.“

„Kust sa siis tead, et ta on tapetud?“

„Teda ei tulnud koju. Aga kui Lemmik hommikul siia tuli, siis ütles ta, et püha isa on öösel lossist lahkunud.“

„Kas preester oli kodus, kui Lemmik hommikul teile tuli?“

„Ei olnud. Ta läks õhtul lossi ja ma mõtlesin, et ta sinna jäi. Aga kui ma kuulsin, et teda lossis ei ole, siis hakkasin ma koledasti kartma, et püha isa on maha löödud, ja kui see koletis veel nurga tagant välja roomas, hakkas mul surmahirm.“

Raehärra hingas kergemalt. Tähendab, Lemmik pole preestrit surnuks löönud. Ta jätkas siiski juurdlust:

„Kas preester käib tihti lossis? Ütleme, öösiti?“

„Käib küll.“

„Mis ta seal käib?“

Tüdruk vaikis. Kui aga raehärra peale käis, vastas siis häbelikult: „Õlut joomas. Purjutavad seal tihti ööd läbi.“

Raehärra lahkus õuest. Ta kiirustas samme ja sai sulased teel kätte, sest need kandsid eneste vahel ka surmani väsinud seltsilist.

„Näete nüüd, armsad sõjamehed, kuidas tühised asjad suureks puhutakse. Asja eest, teist taga aetakse terve loss jalule.“

Raehärra ise ei jäänud aga rahule, sest teda huvitas nüüd küsimus: kuhu preester kadus?

Hirm nõia ees

Aasa kuulis läbi une kõledat naisekisa ja kargas laua äärest üles. Ta astus ruttu akna alla ja püüdis vaadata, mis õues lahti on.

Ta tundis kisendajas preestri tüdruku Maarja, kelle ümber kogunes lossisulaseid. Siis jooksid nad väljaspoole Aasa silmapiiri, tulid aga kohe tagasi, kõigil sõjariistad käes. Sulased jooksid väravast välja, Maarja nende kannul.

Aasa süda hakkas peksma. Kas ehk külapoisid läksid preestrit pinnima ja tüdruk jooksis lossi abi järele? Verine kokkupõrge on nüüd vältimatu. Või läks sinna koguni ta isa?

Aeg venis, vähimalt tundus see Aasale nii. Jälle kuuldus sammude müdinat ja sulaseid kogunes lossiõue. Nad talutasid endi vahel mehekogu. Aasa tundis, kuidas tal veri palgedesse tungis. Kas see polnud ehk sulaste ohver? Aga ei! Lähemal silmitsemisel märkas ta, et mees polnud maamehena riidetatud. Et see jõkjetõmmatud Kaspar oli, seda Aasa ei teadnud. Tal ei olnud uvas võimalik võõra nägu pimedas meele jäädvustada.

Enda kohkumiseks nägi ta nüüd, kuidas sulastejõuk tuli toa poole, kus teda kinni hoiti. Juba liikus ukselink, kuuldus õlaga rõhumist vastu ust. Aasa võttis pussi pihku ja taganes jälle laua taha.

Ukse taga kolistati. Nähtavasti puudus tulijail võti. Oli kuulda, kuidas keegi teiste juurest eemaldus.

Varsti nägi ta aknast mööduvat varje ja selle järele kuuldus ukse tagant sõnelemist.

„Ma ei või ust lahti teha, tüdruk on toas,“ seletas väravavaht.

Sellele järgnes jöhker naer.

„Tee üks ruttu lahti, las Kasparil olla ka hea päev. Näe, läks öösi külasse ja sai peksa. Nüüd jooksis pruut otse sülle.“

Väravavaht viivitas ukse avamisega.

„Tüdruk on kardetav nõid, ma ei julge ta juure kedagi lasta.“

„Mis ta ikka teeb?“ pärisid sulased, kes aga olid kangesti ebausklikud, vaatamata ristiusule.

„Ta nõiub kuradid põrgust välja ja saadab ristiinimeste sisse.“

„Oo-oh!“ imestasid sulased. „Kust sina seda tead?“

„Peeter Ermis ütles, et ta on kardetav nõid. Ta kinnitas mulle, et ilma temata tüdrukut välja ei lastaks. Paater on Jumala asemik ja üksi tema on tüdrukust üle.“

„Paater on kadunud, vist nõidus tüdruk ka pühamehe ära.“

Väravavaht vaatas imestusega ütleja poole.

„Mis sa räägid? Paater oli alles öösel siin.“

„Aga nüüd pole teda kusagilt leida. Vaata, ehk ta on toas nõida pihtimas.“

„Ära aja rumalat juttu! Kes tohib pühamehe kohta sedasi ütelda.“ manitses väravavaht.

„Tunnume selle pühamehe tegusid... Peab ilusatest naistest niisama hästi lugu kui meie, surelikud. Tal Maarjast juba ammu isu täis.“

Lossisulased irvitasid kooris. Väravavaht ei teadnud, mis teha. Et paater öösiti lossis purjutas käis, seda teadis ta küll, aga et ta ka naiste järele jookseb, seda ei tahtnud ta pühast mehest uskuda. Ta pöördus sulastele küsimusega:

„Millal teda viimati nähti?“

„Keegi ei tea ega ole näinud... Küllap see on nõia töö.“

Sulased taganesid ukse alt kaugemale.

Gosvin, kes ainuüksi teadis öisest seiklusest ja sellest, kuidas Kaspar jõkke tõmmati, võttis mehel käe alt kinni ja talutas ta eemale:

„Tule, maga minu toas!“

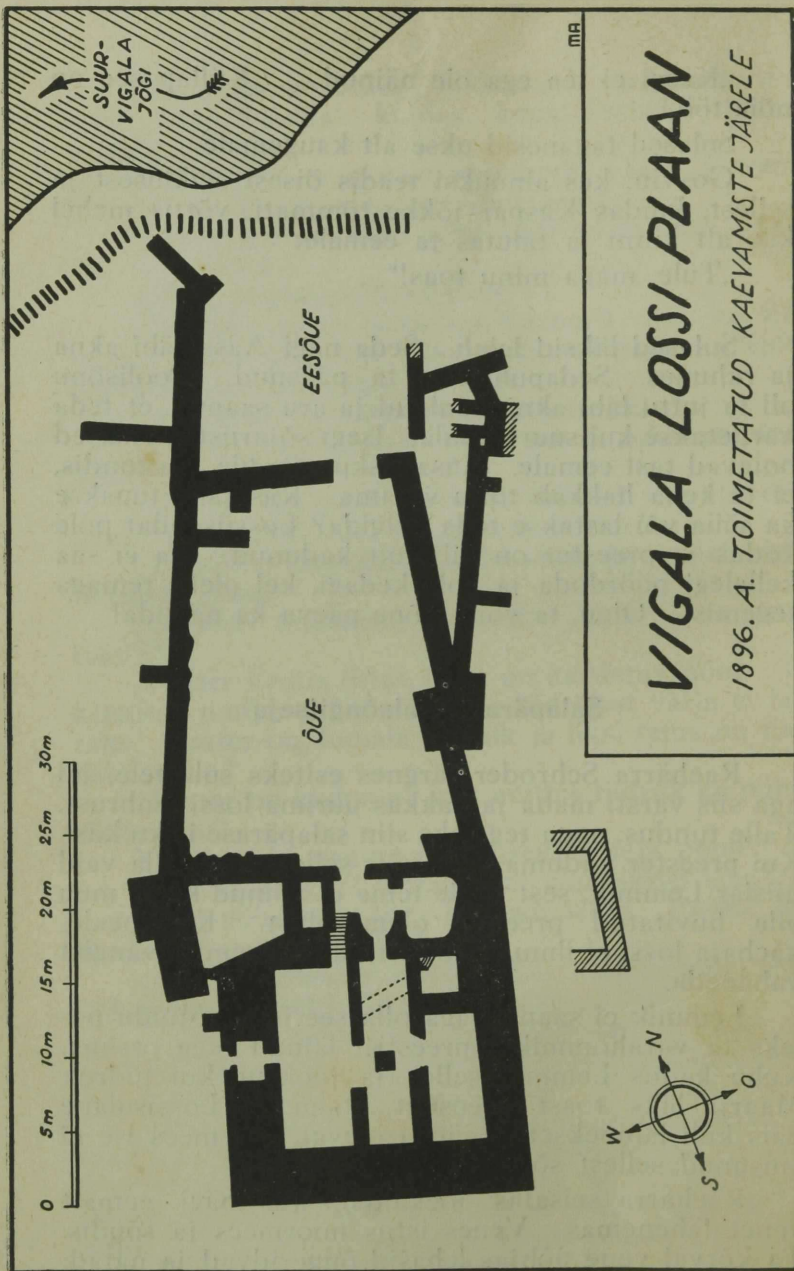
Sulased läksid laiali. Seda nägi Aasa läbi akna ja rahunes. Sedapuhku on ta pääsnud. Poolisõnu oli ta juttu läbi akna kuulnud ja aru saanud, et teda kardetakse kui suurt nõida. Isegi sõjariistus sulased hoiavad tast eemale. Aasa laskus pingile. Ta tundis, et ta keha hakkab toitu vajama. Kas talle tuuakse ka süüa või lastakse teda nälgida? Lossiisandat pole kodus ja preester on jäljetult kadunud. Ta ei saa kellelegi pöörduda ja pole kedagi, kel oleks temaga tegemist. Olgu, ta võib mõne päeva ka nälgida!

Salapärane kalaõngitseja

Raehärra Schroder järgnes esiteks sulastele, jäi aga siis varsti maha ja hakkas uurima lossi ümbrust. Talle tundus, nagu tegeleks siin salapärase isiku käsi. Kui preester kaduma läks, võis selles tegev olla vaid hiislar Lemmik, sest peale tema ei võinud keegi muu olla huvitatud preestri olemasolust. Kui pealekaebaja lossi ei ilmu, võib ta tütar kergemini vangist vabaneda.

Lemmik ei saanud aga olla see isik. Muidu poleks ta varahommikul preestrit läinud taga otsima. Kuhu kadus Lemmik selle aja jooksul, kui tüdruk Maarja läks toast preestrit otsima? Lossisulane näis küll läbipeksetud näoga olevat, aga mees ise ei lausunud sellest sõnagi.

Raehärra seisatas jõekaldal, kui nägi eemalt venet lähenemas. Venes istus noormees ja sõudis. Ta kõrval vene põhjas lebasid õngeridvad ja natad.

Vigala lossi plaan 1896. a. kaevamiste järele.

Noormees pidurdas vene ja hakkas lossi lähedal õnge jõkke laskma. Ta tähelepanu aga oli rohkem suunatud lossile kui jõe ja õngele.

Raehärrale selgus esimesest pilgust, et kalaõngitseja ei kuulu lossi teenijaskonda. Ta võis küll lossiisanda perele kalu püüda, kuid elutses nähtavasti külas. Vahest kuuleb ta kalaõngitsejalt mõnda, mis laseb heita tänaöisesse keerdküsimusse vähimalt mõnegi valgusekiire.

Ta astus alla veepiirile ja pöördus õngitsejale.

Suur kala võttis õnge

„Tere, külamees!“ hüüdis raehärra kalaõngitsejale.

Õngitseja venes noogutas vaid peaga. Kalamees peab vaikselt püüdma, muidu peletab kalad minema.

„Kuidas läheb?“ jätkas kaldaiseisja.

„Psst!“ Õngitseja pani sõrme huultele ja näitas siis lipatsile, mis tegi veepinnal imelikke liigutusi.

Raehärra sai nüüd aru, et kala parajasti näkkab. Temagi hakkas lipatsit jälgima.

Korraga kadus lipats hoopis vee alla ja nüüd sikutas püüdja ritva. See paindus looka ja nõör oli pingul nagu vibupael. Otsas oli nähtavasti suur kala.

„Tõmba, tõmba!“ ergutas kaldaiseisja. Teda huvitas sel hetkel vaid veel kalapüüdmine. Vigala jõgede kalarikkusest oli ta varem kuulnud, nüüd võis ta selles isiklikult veenduda.

Kas oli nüüd kala hiiglasuur ja tugev, või unustas püüdja tugevasti kinni hoidmast, kuid äkki langes õngeritv vette ja kala ujus ühes ridvaga eemale.

Õngitseja sülitas ja haaras mõla järele.

„Minema läks!“ kahetses raehärra kaldal.

„Kuhu ta ikka pääseb, tal nüüd ju ritv järel,“ arvas õngitseja. „Küll ma ta kätte saan; aga suur on!“

„Oot' ma aitan sul kinni püüda!“ hüüdis raehärra. „Sõua paat kaldale“

„Kas linnasaks oskab venes istuda?“ küsis kalapüüdja.

„Mis seal osata, olen paadiga merel küllalt olnud.“

„Venega pole lugu nii lihtne. Harjumata mees kallutab vene kohe ümber ja siis katsu, et pääsed eluga kaldale.“

Raehärra vaatas kitsale ja ümmarguse põhjaga veesõidukile. Jah, sellisega polnud ta küll varem aerutanud.

„Mis kunst selle riistapuuga siis on?“

„Peab hästi vagusi istuma. Püsti ei tohi enne tõusta, kui oled kalda ääres madala peal,“ seletas kalapüüdja.

„Ma katsun vagusi olla.“ Raehärra lootis sedasi külamehe usaldust võita ja niiviisi talt vajalisi teateid hankida.

Ihameel — tema oligi õngitseja — sõudis vene vastu kallast. Sõiduk libises hooga poolenisti kuuvalle. Kui raehärra õngitseja ette aset oli võtnud, lükkas Ihameel vene kaldalt lahti ja hakkas kalale järele sõudma. Kala oli tõesti suur, sest ta jõudis ritva enese järel vedada; noormehel andis sõuda, enne kui ta ridva kätte sai.

„Võta nüüd ritv pihku ja sebi nõöri-pidi kala lähemale,“ õpetas Ihameel. Las linnasaks tõmbab kala välja, see näikse teda nii väga huvitavat.

Linnakaupmehe saabumine lossi ei jäänud külameestel teadmatuks. Tihti vahetasid külamehed kaupmehelt mitmesuguseid tarbeasju, isegi laske-moona võtsid mitmel korral. Rahutul ajal vajasisid külamehedki kaitset rüüstajate vastu.

Raehärra sebis nõöri enese poole. Korraga hakkas vesi keerlema, suur kala tõusis hetkeks veepinnale, lõi sabaga vastu vett ja ujus vene alla.

„Mis ma nüüd teen?“

„Anna nõöri järele, peame teda väsitama. Ära aga ritva lahti lase!“

Ihameel lakkas sõudmast. Vene värises kergesti. Nähtavasti oli kala vedanud nõöri sirgeks, ei suutnud

aga venet kahe mehega enese järgu tõmmata. Ta ujus siia-sinna ja jäi lõpuks vaikselt paigale.

„Sebi nõör venesse ja tõsta kala järele,“ õpetas Ihameel.

Kala oligi väsinud ja raehärra tõstis ta venesse. Hiiglaahvenas oli.

„Tore kala on. Kas siit saab neid palju kätte?“ päris raehärra.

„Kui juhtud parvele, võid neid mitu raanda täit välja püüda... Võta see enesele!“

„Mina pole teda püüdnud. Ja sa ise jääd hoopis ilma.“

„Ma püüan uue kala, selle aga võtsid sina välja. Kas sõuan nüüd lossi alla?“

„Võib küll. Pidin Lemmiku poole minema, aga kuulsin, et ta olevat kodust ära läinud,“ alustas nüüd raehärra juttu.

„Minu teades peab ta kodus olema. Kust sina seda kuulsid?“

Raehärra jutustas nüüd preestri pool käimisest ja lisandas lõpuks, et ta näinud lossis Lemmiku tütart.

Seda Ihameel just vajaski. Ta küsis võimalikult ükskõikselt:

„Lossisulaseid kardetakse, aga naised lähevad tihtilugu lossi ketrama. Lossiemand valmistavat tütardele veimevakka...“

„See tüdruk pole tulnud vabatahtlikult, teda peetakse seal vangis.“

„Mis jutt see on? Kes tüdrukut hakkab kinni pidama!“

„Kaspari toas hoitakse kinni, nägin oma silmaga,“ seletas raehärra veenvalt.

„Kaspari toas... see on vist lossi eestoa kõrval.“

„Hoopis teisal. Kaspari tuba on eesöues, üsna nurgatorni kõrval. Seal, kus on kõrge jõekallas ja põhjapoolne torn. See torn võib aga kord jõkke variseda.“

Rohkem Ihameel ei vajanudki. Nüüd ta teadis, kus Aasat vangis hoitakse.

„Kui sa ei usu, tule minuga lossi: näitan sulle,“
kutsus raehärra.

„Ma ei taha lossisulastega kokku puutuda, on tülinorijad mehed.“ Ihameel ei tahtnud milgi tingimusel Kaspariga kokku puutuda. Teda võidaks kergesti ära tunda ja löödaks kohe kinni, ja siis pole enam pääsmist.

„Kas kaubasaks tuleb varsti jälle Vigalasse?“

„Tulen küll. Toon lossiisandale laskemoona.“

„Too siis maameestele ka. Anname linu ja meevaha vastu.“

„Hea küll. Kas tulete mulle lossi vastu?“ küsis raehärra.

„Lossiisand ei tohi sellest midagi teada. Saada oma kaup Tondi veskisse. See on Naravere jõel, seal, kus on Tuhinu järv.“

„Pole seal varem käinud?..“

„Tulen kiriku juure vastu, kui jõuad killavooriga Vigalasse. Kas need on sinu voorimehed?“ küsis Ihameel ja tõmbas mõlad venesse.

Vesi viis venet pikkamisi allapoole. Nad möödusid veskist, kus linnavoorimehed korteris olid. Raehärra jälgis oma rahvast. Ihameel ta selja taga aga uuris hoolega lossimüüri ja -torne. Eriti silmitses ta nurgatorni. Jah, kaupmehel oli õigus: kui kevadel jäämineku ajal pangad kallast lõhuvad, võib torn kergesti jõkke variseda. Kallast võis isegi labidaga uuristada ja torni langetada, kui seda vaja peaks olema.

Raehärra oli vahepeal oma meestega vahetanud mõne sõna ja pöördus nüüd jälle sõudjale:

„Kas sa ei sõuaks mind lossivärasse? On aeg sööma minna.“

„Oi-jah, olemegi lasknud endid veevoolust alla kanda, aga pole viga.“

Enne kui raehärra maale astus, pöördus Ihameel palvega ta poole:

„Kas kaubasaks teeks mulle suure heateo?“

„See oleks?“

„Kui juhtud Lemmiku tüdart nägema, vii talle tervisi.“

„Aga kelle poolt?“ päris raehärra.

„Tantsitaja poolt hiipeol. Ütle veel, et küla-
poisid on valvel.“

Enne kui raehärra jõudis lossivärava pihta kopu-
tada, avati see pärani ja lossisulaseid tungis trobi-
konnas välja. Nende ees ratsutas noor rüütel
Dietrich.

„Kas sõidate oma isale vastu?“ küsis raehärra
pärest tervitamist.

„Ei, läheme preestrit taga otsima.“

Raehärra seisatas ja vaatas lahkujatele järele.
Vangutas siis pead ja lausus endamisi:

„Jumal kaitsku nüüd külarahvast!“

Pilk kaugesse minevikku

Vigala maastik suuremalt jaolt kujutab ürg-
aegset merepõhja, mis aastatuhandete jooksul on
kerkinud kõrgemale ja jätnud lohuse kohtadesse ma-
dalaid veekogusid. Umbe kasvades moodustasid
need rea turbarabasad ja suure Avaste soo.

Lõunast põhja läbib Vigalat nüüd turbarabade
ahelik, mida lõikavad läbi Kasari jõe harud oma
viljakandvate kallasmaadega. See turbarabade ahe-
lik osutubki ürgaegseks mereks, mis emamaast eral-
das osa Pärnu- ja Läänemaad omaette saareks.

Kõrgemad kohad on teissugusema pinnamoega,
mis ka ürgajal olid merepinnast kõrgemal ja arva-
tavasti moodustasid mere piirde — Avaste mäe.
Mägi kerkib 25 meetrit üle merepinna, läbib kitsa
seljandikuna Avaste ja Päruse külade vahelise ala,
et Mihkli kihelkonnas tõusta uuesti kõrgeks kaldaks
ja — piirates Avaste sood ning turbarabasad — jõuda
välja Matsalu laheni.

Avaste soo osutub tõenäoliselt muistseks mereks
ja praeguse Matsalu lahe idapoolseks jätkuks. Kes-
kajal kujutas ta enesest järve, mida kinnitab ka ta
nimetus „Järvesoo“, mis on tuntud Mihkli kihel-
konnas.

Avaste mäe idapiiriks, madalate rabaaluste heinamaade taga, on suur ja kõrge Kesso⁶⁾ turbaraba. Sellest kilomeetreid idapool tõuseb maapind aeglaselt ja moodustab Jädiveres lameda kühmu, mida hüütakse Pallika mäeks. Mäe põhjapoolseks piiriks on käänurikas Vigala jõgi.

Tuhinu järve kaduval tähisel.

Vesiliiva kallakul seisab jutustuse autor M. Aitsam.

Kesu raba ja Pallika mäe vahel on kümneid ruutkilomeetreid suur nõgus maastik. Seal asetsevad laialdased Tuhinu heina- ja karjamaad. Karjamaadel solistasid alles aastakümned tagasi veised koodinukini vees kõrgete mätaste vahel. See polnud aga tavaline inimkäte töö — kaevetud veeauk. Selles kasvas kõrkjaid ja kalmulehti, nagu järves või jões.

⁶⁾ Praegu hüütakse Kesu.

Viimaseil põua-aastail on sellest veekogust jäänud järele vaid kuiv lohmus ja vesiliivaluited kõvera kallakuviiruga. Lohmuse põhjas on samuti vesiliiv.

See on muistse Tuhinu järve kaduv tähis.

Kuhu on jäänud muistne Tuhinu järv? Ta pole sajandite jooksul kasvanud umbe ja muutunud turbarabaks nagu väike Sääla järv praeguse Raba koolimaja kohal. Kas hävis ta looduse katastroofis või olid siin tegevuses inimkäed?

Siirdume tagasi 1534. aastasse...

Preester kõie otsas

Kes talle seljatagant kallale tungisid, seda preester ei näinud. Ta oma ametikuub oli talle nüüd üle pea tõmmatud ja ta tundis vaid veel, kuidas kärmed käed ta kinni sidusid.

Preester püüdis karjuda, aga kuub lämmatas ta hääle ja ähvardavad sõnad sulgesid ta suu.

„Kui veel katsud appi karjuda, teeme sind hoopis vagaseks! Oma Jumalat võid sa ka sosinal paluda, kuigi ta sulle appi ei tule.“

Preester tundis, kuidas ta üles tõsteti ja kätel edasi kanti teadmata kuhu.

„Kaeban piiskopile...“ püüdis preester kinnivõtjaid ähvardusega mõjutada.

„Pole mõtet. Oleme piiskopi sulased ja tema käsul me sind kinni võtsimegi. Sa oled Üksküla käsilane, vana patuorikas!“

Preestril polnud aimugi, kuhu ta viiakse või mis temaga sünnib. Igatahes aga ei tähendanud selline käitumine head. Ta katsus palvetega õnne:

„Kuulutan teile pattude andeksandmist, kui mind lahti lasete. Annan Jumala nimel andeks ka kõik edaspidised patud,“ nurus vaimulik.

„Me ei karda pattu ega su põrgut. Palu ise oma pattude eest, enne kui hilja on.“

Preestri tuju langes järjest. Mis see muud tähendab, kui et ta saadetakse surma. Piiskopi hirmu-

teod Koluveres olid tõenduseks, et ta sõjasulaste poolt võis oodata kõike. Ta mõtles, kuidas saaks mõjutada kinnivõtjaid selliselt, et ta vabaks lastaks.

Ootamatult lasti ta kätelt maha ja paks preester prantsatas vastu maad.

„Kui kaua me sind ikka kanname, sul enesel jalad all ja võid käia,“ kuulis ta mehi rääkivat. „Hoi a kõie otsast kinni ja tule järele!“

Käsk ei lasknud vastu rääkida. Preester tundis, et jalgealune polnud enam nõnda sile kui jalgrada, mis viis lossivärvasse. Ta komistas mitu korda. Viimaks pisteti talle pihku kepp ja kästi tal selle najale toetada.

Preestril tõusis tuju. Tal oli nüüd kaitseriist. Mis siis, kui ta virutab sellega hääle suunas? Võib-olla tabab ta viijat ja siis katsub end vabastada kuuehõlmast. Avasilmi võib ta end kaitsta palju mõjuvamalt.

„Kuhu te mind viite?“ päris preester. Ta tahtis hääle suuna järele vastase asukohta kindlaks teha ja siis virutada keppiga kõigest jõust.

„Küll sa varsti näed,“ sosistas kellegi hääl üsna ta kõrva ääres.

Preester võttis hoogu ja virutas kõigest jõust keppiga.

Hoop läks õhku, kepi ots põrkas vastu maad.

Kostis pilkav naer. Nähtavasti olid viijad ta kavatsust ette aimanud ja hoidsid eemale.

Nüüd tundis vaimulik, kuidas kepp ta käest ära tõmmati. Selle järele läbistas tuline valu mitu korda ta alumise keha osa.

„Kuidas see sulle enesele maitseb?“ küsiti talt.

Preester vaikis ja ähkis vihast. Mitte põrmugi austust pole neil vaimuliku vastu!

Ümberringi oli kõik vaikne. Arvatavasti hoidsid ta vangistajad elamutest kõrvale. Või mis kasu olnukski elamute ja inimeste lähedusest, kui ta ei tohi appi karjuda! Pealegi hoiab külarahvas juba ise piiskopi sulastest eemale. Need mehed — sõjasulased — löövad küll ristitähe ette, aga selle järele asuvad riisuma ja tapma.

Kui viijad korraks seisatasid, kuulis preester linnulaulu. Tähendab, ta tee viis metsa või läbi metsa. Preester tuletas meele, kuspool kiriku lähedal võis mets olla. Jah, Tuhinu järve kaldal kasvas mets ja Naravere jõekallastel ka. Niisiis viidi ta lõuna poole. Milleks sinnapoole? Ometi kardeti piiskopi lähenemist lossile Avaste poolt, sest üksi Mullaste⁷⁾ veski juures oli jõgi madal ja sealt läbikäik võimalik.

„Mitte liigutada! Kui end liigutad, kallutad vene ümber ja upud!“ kuuldus hoiatus preestri kõrvu.

Samas tõsteti ta üles ja asetati mingile lauale.

Tuhinu järve vang

Preester tundis kergelt õõtsumist ja ta kõrvu kostis tumedaid mõlalööke. Kas oli see nüüd järve või jõgi, mille pinnal teekond jätkus? Üle pea köidetud kuub ei lasknud paista ainustki valguskiirt, õhk ta all muutus lämmatavaks. Parata polnud aga midagi, — ülevõimule tuli alistuda. Ta katsus siis kuulutada ja häälte järgi jõuda selgusele, kas olid ta vangistajad mitmel veesõidukil ja kuupalju neid üldse oli. Kõrvu ulatas tal aga vaid sumbutatud hääli; kuub pea ümber täitis oma ülesande oivaliselt.

Viimaks paat rappus kergesti ja ta esiots kerkis kõrgemale. Vististi oli jõutud teisele kaldale.

Nii oligi. Tugevad käed tõstsid preestri üles ja kandsid teda natuke maad edasi. Kui ta jalad jälle maha puutusid, tundis ta nende all kindlat maad. Nüüd talutati teda edasi köie otsas.

Preester oli südames õnnelik, et sellist teekonda ei näinud lossiinimesed. Teda, vaimulikku, talutatakse ümber kui nääripukki! Kus selle häbi ots!

„Sa jääd siia mõneks päevaks!“ kostis ta kõrvu käskiv mehehää. Kellegi käed nokitsesid köidikute kallal.

⁷⁾ Praegu Vängle veski. Vängle nimetus tekkis veski ja mõisa kauaaegse kasutaja von Schwengelmi nimest. Saksa keeles hüüti veskit „Schwengelm“.

„Toitu meil su jaoks kaasas ei ole... Kui sa aga tõesti oled oma Jumala asemik maa peal, ega ta siis sind nälga lase surra. Ta saadab sulle leiba ja liha kaarnatega, nagu prohvet Eliasele. Oled ju sellest tihti maarahvale pajatanud, nüüd katsu kord ka oma juttude järgi elada.“

Kuuldus eemalduvate sammude müdinat. Ta vangistajad lahkusid.

Preester katsus end köidikuist vabastada. Väri-sevate sõrmedega kobas ta sõlmede järele — neid polnudki enam! Ta haaras kuuehõlmast, sidemed andsid järele ja juba vabaneski ta pea kattest.

Hommikune karge õhk lõi talle vastu nägu. Ahnelt hingasid ta kopsud värsket õhku. Mees äigas käisega üle näo ja vahtis juhmilt enese ümber, enne kui ta silmad hakkasid seletama.

Jalgade ees laius madal võsastik üksikute pikemate puudega, kaugemal kasvas tihedat pilliroogu, üle selle aga läikis ümberringi lai veeväli.

Preester pööras ümber ja jahmus: Vigala lossi tornid paistsid kaugelt üle puude, vahel oli aga lai veeväli. Ei olnud kahtlust, et teda oli toodud üksikule Tuhinu järve saarekesele. Kord oli ta oma sulastega käinud Naravere küla kaugemais taludes kirikukümnist sisse nõudmas ja siis oli ta järvest möödunud. Sel korral oli ta märganud järve keskel mitut inimelamuteta väikest saart.

Nüüd on ta toodud siia saarele ja jäetud Jumala hooleks!

Preester vandus rängalt kurja, ja selleks oli tal küllalt põhjust: pilliroo varjult hakkasid paistma kahe vene pikad kehad meestega, kes sõudsid kiiresti ja tagasi vaatamata saarelt eemale. Preester jooksis nende suunas veepiirile ja karjus:

„Pidage kinni!.. Viige mind siit ära!“

Talle viibati vaid käega ja jätkati sõudmist. Meeste seljad olid ta poole, nii ei näinud ta, kes nad õieti olid. Üht märkas ta küll: neil polnud kaasas oda ega mõõka. Kas need ehk polnud samad külapoisid, kes ründasid ta uupa jõel, kui ta lossisulastega käis Lemmiku tüdart röövimas? Kui lugu

on nii, siis võib ta veel teisigi ebameeldivusi nende poolt oodata.

Vened kadusid teise saare varju.

Kalda äärest tõusid lendu pardid, laskusid aga kaugemal järvepinnale. Kõrgel taeva all liugles kotkas tugevaid tiibadel ja jälgis saaki.

Abitus seisukorras ja meelegeitel jooksis preester saarekesel ümber. Ei ainustki veenõu ega inimelamut! Ta vandus ja sajatas, kuid sel polnud mingit tagajärge. Võimetus vihas viskus ta viimaks rohule pikali ja jäi mõtlema.

Ta tõusis aga varsti ja riietus lahti. Katsus käega vett — see polnudki kuigi soe, ajas kananaha üle ihu, kuid hoolimata sellest astus ta sisse ja võttis suuna lähema kalda poole. Mõnekümne sammu järele algas aga juba sügav, vesi ulatus kurguauguni. Ettevaatlikult jalaga kobades sai talle nüüd selgeks, et järv muutub veelgi sügavamaks. Ujuda ta aga ei osanud. Pidas omal-ajal selle õppimist vaimulikule ülearuseks, kuigi elas jõekaldal. Nüüd kahetses ta küll, kuid oli hilja.

Ta pööras ümber ja astus kaldale. Riietus kiiresti, sest hommik oli jahe. Teeks enesele parve ja sõuaks kaldale — aga paljakäsi võib murda vaid võsa ning puuksi, aga mitte suuri puid. Ilma välisabita ta saarekeselt ei pääse.

Nagu metsloom puuris, sõtkus ta vesisel kaldal edas-tagasi ja otsis pääsu. Kaugel järve kaldal asus küll kalameeste majakesi, kaugel talu suits Pallikamäel tõusis kõrgele õhku. Ta karjus kõigest jõust, karjus häälegi ära. See kõik aga osutus asjatuks vaevanägemiseks. Teda ei kuulnud.

Päike oli juba kõrges taevas, kui preestri tähelepanu paelus järgmine kaugpilt:

Sama teed mööda, kust temagi kord oli sõitnud, liikus mingi meestejouk. Eel ratsutas keegi kõrvil hobusel, järel astusid hanereas mehed. Kõigil odad käes, — seda võis kindlaks teha päikesekiirte mängust pikkade lattide otste ümber. Kes nad muud on kui lossisulased, kes tulid teda taga otsima?

Ta pidi juba appi karjuma, aga suutis end õigeaegselt taltsutada. Kui ta vangistajad olid piiskopi sulased, siis pidid need kindlasti olema vaenlase sõjasulased oma isandaga. Kui karjuda, tullakse vene-dega saarele ja ta puuakse lähima puu oksa. Olid ju vangistajad talle heitnud ette rüütel Yxküllil poole hoidmist, nimetanud teda rüütli käsilaseks. Ja et piiskop talitas oma vastastega armuheitmatult, selles polnud kahtlust.

Appikutsumise asemel tõmbus preester võsastikku ja vaikis. Saagu mis saab, aga piiskopi sulastega ta ei soovi kokku puutuda. Hommikused toojad olid teda kohelnud võrdlemisi inimlikult; vahest suudab ta neid mõjutada, kui nad kord tagasi tulevad. Ja tagasi nad tulevad, sest neil pidid olema temaga omad kavatsused. Aga kui ta surema peab, siis valib ta hilisema surma...

Kui preestri tüdruk Maarja läks tuppa oma pere-meest otsima, jäi hiislar Lemmik õue ootama. Täna tahab ta preestriga kõvad sõnad rääkida ja seletust nõuda, millise õigusega ta tütar juleti kinni võtta ja vägivaldselt lossi viia. Maarahvas pole kunagi ega kellelegi oma usku ega tõekspidamisi peale sundinud, järelikult peaksid ristiusu vaimulikud seda arvestama ja samuti talitama. Ometi teevad nad teed oma usule mõõga ja verega. Kas see on nende Jumala meele pärane tegu?

Vaevalt kadus tüdruk tuppa, kui Eeriko⁸⁾ talu poolt jooksis lähemale keegi noormees. Lemmik nägi lähenevat meest ja tõttas talle õueväravasse vastu. See pidi olema midagi erilist, mis ajas mehe jooksmas.

Saabuja oli Ihameel.

„Kas tahtsid preestriga kokku saada?“ küsis ta Lemmikult.

„Teist teed mul ei ole,“ vastas Lemmik. „Milleks nii suur rutt?“

⁸⁾ Praegune Tiitsu.

„Võtsime preestri kinni ja viisime ta Tuhinu saarele. Ta ei pääse sealt enne, kui Aasa on lahti lastud.“

Vist tahtis Lemmik midagi küsida, aga Ihameel jõudis ette:

„Kaome siit ruttu! Maarja ei tohi mind siin näha.“

Lemmik jättis oma malaka aia najale ja lahkus Ihameele kannul õuest. Jõudnud puude vahele, pöördus Ihameel uuesti Lemmikule:

„Peame teada saama, kus Aasat kinni peetakse. Jõuga teda lossist vabastada ei saa.“

Lemmik vaatas Ihameelele küsivalt.

„Lähen lossi lähedale kalu õngitsema, vahest puutun kokku mõne lossiteenijaga ja saan küsida.“

„Ole ettevaatlik, et sind kinni ei võeta!“ hoiatas Lemmik. „Jään seniks lähedale ootama.“

Nad sosistasid veel midagi isekeeskis, mispeale Lemmik lahkus.

Varsti sõudiski Ihameel venega lossi poole, kus ta kohtas raehärra Schroderiga.

Hoiataja Koluverest

Kui Dietrich sulaste saatel jõekaldast mööda ratsutas, kummardus Ihameel sügavasti vee kohale, nagu uuriks ta jõepõhja. Enda rahustuseks nägi ta veepeeglist, kuidas kaldal peatamatult teekonda jätkati.

Vaevalt kadus sulastejõuk puude varjule, kui Ihameel tõstis õngeridva venesse, võttis mõla ja sõudis lossi poole. Nüüd tegi ta ringi ümber lossi ja uuris veel kord Aasa vangitoa asukohta. Siis sõudis Naravere jõge pidi üles.

Paremat kätt laius suur Kessoo. Päikese paistel läikis võhmaste vahel veel lahtist vett, paiguti oli aga pruunile mudale kasvanud peale sambakord ja siin-seal kiratses kasejäändrikke. Kaugemal silma-piiril lainetas lage vesi.

Kessoo oma ülepääsmatute laugaste ja võhmas-
tega pakkus maarahvale head pelgupaika, kuhu
mindi varjule sõdade eest ja rahutuul aegadel. Soo-
saartele ei julgenud võõrad tikkuda, sest nad huk-
kusid pääsmatult laugastesse.

Kuna oli karta Saaremaa piiskopi vägede saabu-
mist, siis kavatses Ihameel jõel teha ringsõidu ja
otsida rüüstajate tulekuks sobiva varjupaiga. Kes
pääsis üle Naravere jõe, see pääsis edasi ka
Kessoole. Suvekuul oli kergem pääseda sõja jalust
kui talvel.

Ihameel kuulis hõikamist. Ta vaatas kähku
hääle suunas. Arvas, et teda on lossist nähtud ja
hakatakse nüüd seletust nõudma.

Avaste teed mööda lähenes aga jalakäija. Riie-
tuse järgi oli raske otsustada, kas ta oli maamees või
muulane.

Nähes Ihameelt edasi sõudmas, pistis tulija
jooksu ja tõstis käe üles, nagu tahaks ta ütelda: pea
kinni!

Ihameel tõmbas mõlaga tiiru vette ja vene nina
pöördus kalda poole.

„Kas sa oled Üksküla sulaseid?“ küsis võõras
kaldalt.

„Sedamoodi küll,“ oli lühike vastus.

„Ole kulla mees ja vii mind üle jõe!“ anus
võõras.

„Kas tahad papi juure minna?“ küsis Ihameel.

„Lossi tahan minna. Toon Koluverest tähtsaid
sõnumeid.“

Ihameel jäi terasemalt kuulatama. Tedagi huvi-
tasid tähtsad teated.

„Tähtsaid sõnumeid, aga ise kõmbid jala!“ hal-
vustas Ihameel. Tal polnud ruttu kaldale sõudmisega
ja võõra ületoomisega.

„Ajasin hobuse surnuks, Avastest tulid jala.“

Ihameel heitis pilgu võõra riietusele. Jah, tal
olid saapad jalas ja kannused küljes.

„Oled asjata kihutanud, lossiisandat pole kodus.“

„Pole kodus! Ometi saadeti mind teda hoiatama!“

Piiskop läks Lihula peale ja ähvardas siis tulla ka Vigalasse. Aga pojad on kodus?”

„Konrat läinud isaga Tallinna, aga Tiidrik ratsutas musta hundi jälgi ajama... Millal siis piiskop siia jõuab?“ uuris Ihameel.

„Seda ma ei tea, aga mu isand saatis mind sõna tooma... Vii mind üle, pean puhkama ja keha kinnitama.“

Ihameele aju töötas kiiresti: kui lossis saadakse teateid vaenlase lähenemisest, suurendatakse valve mitmekordseks. Aga see raskendab Lemmiku ja ta plaanide täideviimist. Külarahvast tuleb küll hoiatada: kõik hinnalisem vara viia Kessoole, loomad ajada aga metsa varjule... Ei, võõras mees ei tohi lossi jõuda!

„Istu venesse!“

Ihameel suunas paari tugeva mõlalöögiga vene kaldasse ja võõras istus sisse.

„Istu nüüd vagusi ja hoiä äärest kinni, muidu läheme ümber,“ õpetas Ihameel ja asus sõudma.

Võõras vaatas ja võõrastas. Lõpuks ei suutnud jätta küsimata:

„Sa sõuad ju hoopis teise külge?“

„Lossis on kõva valve. Kes püüab otse sinna poole sõuda, selle pihta avatakse püssituli.“

„Ma ei näe lossimüüri ainultki sõjameest,“ kahtles võõras.

„Sõjamehed on varjul, peavad laskeaukudest ümbrust silmas.“

Võõras vaikus hetke, siis päris edasi:

„Kuidas ma lossi pääsen?“

„Seni kui Ükskülasid pole kodus, ei lasta ainult hingegi väravast sisse. Kes lossis selle käsu vastu eksib, puuakse üles, kui isand koju tuleb.“

„Meil Koluveres niisugust keeldu ei olnud,“ arvas võõras.

„Seepärast loss langes ka piiskopi kätte. Meil ollakse ettevaatlikumad kui teil.“

„Mis ma nüüd teen? Olen teekäimisest väsinud ja kõht on tühi.“

Ihameel teeskles järelemõtlemist, enne kui vastas:

„Tule minuga külasse, seai saad süüa ja võid puhata. Peaks Tiidrik õhtuks koju tulema, lähed lossi homme hommikul. Tulen teejuhiks kaasa.“

„See nõu pole halb,“ arvas võõras. „Kui palju maad külasse on?“

„Talud on metsatuka taga. Jõgi läheb küla alt läbi, viin sind sinna venes.“

Teekond jätkus...

Suur rõõm lossis

Lõuna paigu kiskus taevas pilve ja tõusis tuul. Vihma oli oodata.

Dietrich oma sulastega ruttas lossi tagasi. Ta oli sõitnud külades ringi, küsitlenud põllul töötajaid — keegi polnud preestrit näinud.

Jäädi arvama, et ta libises koju minnes kaldalt jõe ja uppus. See oli küll väheusutav, sest vaimulik oli seekord olnud sulakaine. Ta oli ennegi lossist öösiti lahkunud, tihti purujoobnuna, ja igakord õnnelikult koju jõudnud. See oli siis nüüd olnud ta viimne kord.

Kui Dietrich lähenes vallikraavi sillale, kuuldus Kessoo poolt hüüdmist:

„Lossirahvas, tooge lodi vastu!“

Dietrich peatas ja kuulatas. Kuulatama jäid ka sulased. Jah, keegi mees seisis teispool jõge Avaste teel ja nõudis ületoomist. Miks nii hilja? Kas ta ei tea, et lossis ei sallita hiliseid teekäijaid? Ja miks ei nõua ta lodjameest, vaid hüüab lossirahvast?

„Mine vaata, kes ta on. Kui on lossi ori, siis anna keretäis keelu rikkumise eest.“

Sulane Gosvin oskas maakeelt ja pidi tihti esinema tõlgi osas. Nüüdki tõttas ta jõe ääre ja hüüdis:

„Mis sa tahad?“

„Olen Koluvere lossi käskjalg. Tõin lossiisandale häid sõnumeid.“

Gosvin pööras kannapealt ümber ja viis teate oma isandale.

„Too ta lossi!“

Dietrich ratsutas üle silla, sulased kannul. Üksi Gosvin läks võõrast üle jõe tooma.

Juba riietuse järgi nägi Gosvin, et tulija oli tõepoolest võõras. Rääkis teissugusemal murrakul kui Vigalas.

Teade, mis ta tõi, kutsus lossis esile suure juubelduse: piiskop oli küll Koluveres teinud ränka pa-handust, kuid lahkunud sealt Lihula suunas. Sellest oli veel vähe! Piiskop lubanud minna otsemat teed Saaremaale ja loobunud sõjakäigust Vigalasse!

„Veeretage õllemaat keldrist välja... Igaüks jooku kuidas suudab ja kannab!“

Koluvere käskjalale pakuti paremaid suupalasid, taheti ta õllesse ära uputada. Teda süleleti ja kiputi suudlemagi. Nii ülev oli sõjasulaste meeleolu.

„Me poleks Koluveret nii kergesti ära annud, aga laskemoon sai otsa!“ kahetses käskjalg.

„Meil jätkub seda mitmeks nädalaks!“ kiitlesid sulased. „Tallinna kaupmees oli alles siin, tõi mitu koormat tina ja püssirohtu.“

Käskjalal võeti käealt kinni ja talutati teda õues ringi.

„See ait siin on püssirohu all kinni... Siin on kuulid, aga selles on tina. Tinast valame siinsamas kuulid.“

Nüüd tõmbas Gosvin käskjala nurgatorni poole, näitas näpuga Kaspari toa suunas ja sosistas:

„Aga selles toas on meil kinni maarahva nõid!“

„Hirmsa näoga ja koleda häälega vanamoor,“ arvas käskjalg ja seisatas. „Ei tahagi sihukest oma silmaga näha.“

„Eksid, vennas! Tüdruk on kui paradiisiõun... Aga preester hoiab teda enese jaoks... Tule, ma näitan sulle. Käisime preestrit otsimas, tea kuhu ta on läinud või surma saanud. Nüüd tohime ta tüdrukut vaadata.“

Gosvin tõmbas käskjala enese järel. Käskjalg aga heitis vargsi pilgu seljataga. Joobnud sulased

lällutasid teises hoovis õllevaadi ümber. Ta mõõtis Gosvinit peast jalgadeni. Sellest mehest saab ta alati jagu kui vaja. Nüüd otsustatakse Aasa saatus!

Üllatus Aasale

Esimene päev lossivanglas oli pikk ja igav. Lõuna-ajal tõi väravavahi naine Aasale tüki leiba ja kruusiga vett. Aasa jättis toidu puudutamata.

Toas hakkas pimenema. Veel ei võinud õhtu olla, vististi läks ilm pilve. Aasa astus akna alla ja püüdis läbi akna jälgida liikumist lossiõues.

Kõik oli vaikne. Vististi olid lossi sulased välja läinud ega tule niipea tagasi. Ta oli kõigist unustatud ja maha jäetud. Aasa oli valmis kannatama, kui ta vaid teaks, et ta isale ega emale midagi ei juhtuks.

Viimaks kriuksus raske lossivärav hingedel ja oli kuulda hobuse astumist. Dietrich ratsutas üle õue, ta järel astus jalamehi. Natukese aja möödudes tuli Gosvin ja ta kõrval astus keegi võõras mees. Seda võis järeldada riietusest, sest Vigalas ei kannud mehed selliseid rõivaid. Gosvinit tundis ta juba hästi.

Uuesti tühjenes õu. Aeg venis.

Nüüd hakkas tuppa kostma veidraid hääli. Aasa kuulatas: see oli purjus meeste lällutamine ja laul võõrkeeles.

Aasa tundis, kuidas veri tungis tal palgedesse ja süda hakkas kiiremini tuksuma. Lossisulased olid maanaistest põlatud. Eriti tooreks muutusid nad joobnud olekus. Isegi mehed hoidusid lossipidustuste ajal neist eemale ja vältisid seega veriseid kokkupõrkeid.

Mis võis väljas küll juhtuda, et lossis algas nii ootamatu joomine? Lossiisanda kojujõudmist pidanuks ta aknast nägema, ja külalisi ka ei saabunud. Lihtmeest Gosvini kõrval ei võtnud Aasa arvesse.

Aasa jahmus. Oli kuulda lähenevaid samme ning jutukõminat.

Inimkogu kummardus akna taga ja läbi õhtuhämaruse paistis Gosvini lai nägu. Ilmselt purjus nägu.

„Vaata ka korraks aknast sisse! Nõid istub nüüd vaikselt ega tule kallale. Jumala sõna on tast nüüd jagu saanud.“

Gosvini nägu kadus akna tagant. Nüüd ilmus samale kohale uus nägu.

Vaevalt heitis Aasa pilgu läbi akna, kui pidi kiljatama.

Võõras oli surunud sõrme huultele, mis pidi tähendama täielist vaikimist.

Aasa süda kloppis kuuldavalt. Ta surus näo vastu akent ja kuulatas hinge pidades iga sõna, sest akna taga algas jutt Gosvini ja võõra vahel.

„See pole kellegi nõid, olen neid näinud Koluveres ja mujal. Ta on püha neitsi ise,“ rääkis käskjalg Gosvinile pöördudes.

„Siis ta moondas enda kuradi abiga neitsi Maarjaks,“ sosistas ebausklik Gosvin ja lõi enesele ristitähe ette. Hirmujudinad läbistasid ta keha.

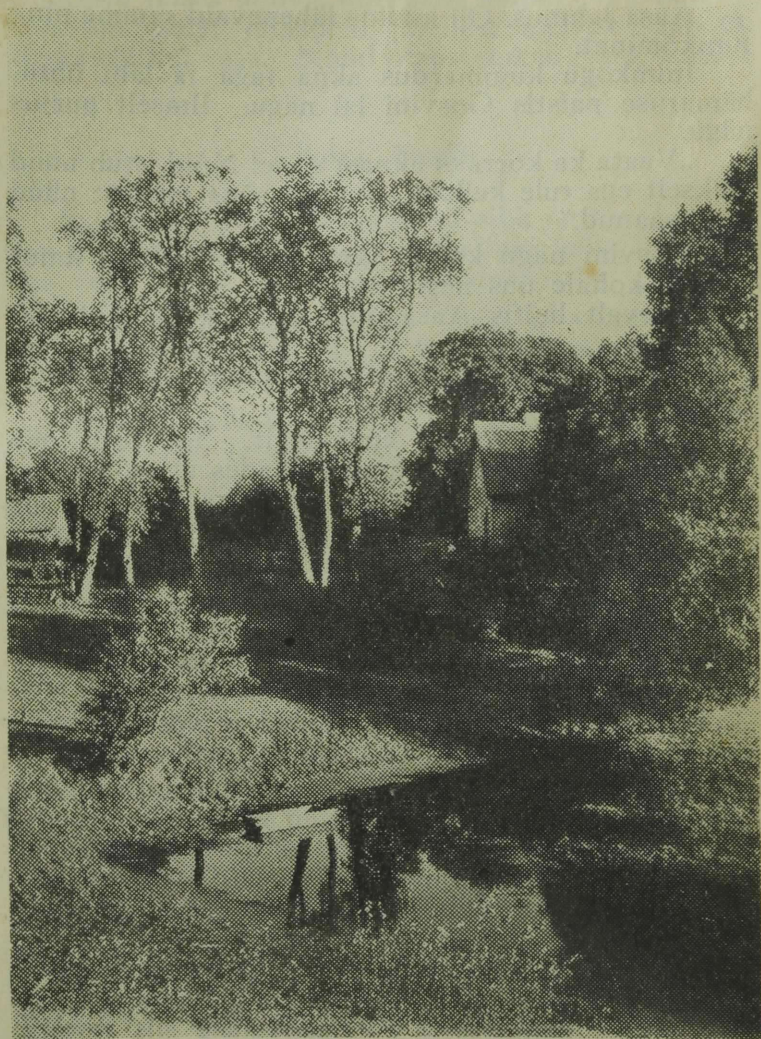
„Ons Vigalas nii kanged nõiad, et võtavad enesete teise kuju?“ küsis käskjalg.

„Hirmsad nõiad on siin, sest nad on müünud kuradile oma ihu ja hinge. Nad moonutavad endid ka metsloomiks, nad on werwolfideks⁹⁾ ja käivad lossikarja maha murdmas. Niisuguste nõidade hinge ei saa teisiti Jumalale päästa, kui nõiad põletada tuleriidal.“

Purjus Gosvini jutt ajas Aasalegi kananaha ihule. Mis siis, kui preester ja lossiisand süüdistavad teda libahundiks käimises? Ta saadetakse siis ristiusu järgi tuleriidale!

Käskjalg kuulatas ja ta süda kihvatas sees. Niisuguse süüdistuse eest lööks selle isandakoera siinsamas maha! Ta suutis aga end taltsutada ja jätkas:

⁹⁾ Libahunt.

Vaade lossiasemele üle Kivi-Vigala jõe.

Jõekaldal, lossivaremete piirkonnas, kasvab kaski ja põliseid puid. Muistne veerikas jõgi on üsna kokku kuivanud, läinud suvel ulatas vesi kõigest põlvini. All jões on näha uuba-taoline veesõiduk, mis on nüüd noortele rohkem mänguasjaks.

„Sellest tüdrukust ma seda küll ei usuks. Ta on nii noor ja kena. Asjata kardate ja hoiate teda siin kinni!“

„Ta pidi Kaspari uputama, nüüd on kadunud preester. Jumal hoidku, mis veel edaspidi võib juhtuda! Nüüd pole enam preestrit, kes tuleks ja teda pühitsetud veega pritsiks.“

„See on siis kole lugu küll... Aga ma ei usu enne, kui olen seda omaenda silmaga näinud. Laske parem see kardetav tüdruk joosta, enne kui lossis mõni õnnetus juhtub.“

„Me ei tohi seda omapead teha. Ootame, kui lossiisand koju tuleb.“

„Kas sa oled julge mees?“ küsis käskjalg. Nähtavasti oli tal valminud mingi kavatsus.

„Olen küll!“ suurustas Gosvin ja ajas rinna ette. Teen kaasa kõik, mis isand käseb. Kui vaja, lähen ja löön esimese talupoja maha. Ja õlut joon kolme mehe vastu!“

„Läheme tuppa, ma tahan näida oma käega kat-suda. Vaatan, kas tal on all inimese jalad või hobuse kabjad?“

„Prr! Ei, tuppa ma ei tule! Iga mehe vastu astun välja, aga nõidade vastu võitlemine on preestrite asi. Selle eest mulle palka ei makseta.“

Käskjalg mõtles veidi ja lausus:

„Ma lähen siis üksi ja vaatan järele. Too mulle võti.“

Gosvin kehtas õlgu, nohises ja vastas: „Võti on väravavahi käes. Tema ei anna seda kellegi teise kätte.“

„Võibolla on uks koguni lahti, sest lossist ei pääse niikuinii keegi välja.“

„Katsu kui tahad. Ootan sind õues, ja kui sa tagasi ei tule, siis on nõid sind nahka pannud. Kui ta sind muudab aga werwolfiks, siis löön sind siinsamas mõõgaga maha.“

Gosvin astus mõne sammu tagasi, paljastas mõõga ja jäi ootama.

Käskjalg astus kotta ja katsus ust. See oli lukustatud. Ta koputas mõne korra uksele. Toas oli kuulda samme ja kergelt koputamist.

Käskjalg laskus põlvile ja hüüdis võtmeaugu kaudu sosinal:

„Ära karda, päästame sind enne, kui lossiisand koju tuleb. Tahtsin sind kavalusega vabastada, aga ei saa võtit kätte.“

„Kus mu isa on, Ihameel?“ küsis Aasa toast.

„Isa on terve ja ootab su vabastamist. Koluvere joobnud käskjalg magab Tondi veskis ja ma tulin tema riietes siia. Poisid töötavad lossimüüri taga. Mida rohkem sulased joovad, seda parem meil on töötada. Raehärra lubas su eest kosta.“

„Seda ütles ta ka mulle.“

Veel sosistasid noored läbi võtmeaugu ja siis Ihameel väljus.

„Kas tulid tagasi tervisega?“ küsis Gosvin ja imetles Koluvere lossisulast, kes ei kartnud maa-rahva nõida.

„Lugesin enne issameie-palve ära, kui kotta läksin,“ seletas Ihameel.

„Ma ei oska seda palvet, ja pole tarviski. Küll lossiisand maksab Jumala ees mu patud kinni. Nüüd läki aga teiste juure jooma!“ kutsus Gosvin ja patutas Ihameelele õla pihta. Talle meeldisid julged mehed, nende seas oli ta isegi palju julgem ja hak-kajam.

„Pärast tulen. Tahan raehärra voorimeestega kokku saada ja küsida, kas nad Koluveresse ka laske-moona tooksid.“

„Hei, Jürgen!“ karjus Gosvin eesõue suunas. „Tee värav lahti, Koluvere käskjalg tahab laske-moona tellida.“

Värava vaht tuligi, võtmekimp käes.

„Tule kohe tagasi, muidu saab õllevaat tühjaks ja ma ei saa sinuga võidu juua. Aga pikali joon sind küll, kuigi sa nõida ei kard.“

Ihameel hingas kergemalt, kui lossivärav ta selja taga kinni tõmmati. Nüüd pööras ta Avaste teed mööda alla jõe ja otsis kõrkjate vahelt oma vene

üles. Ta sõudis päeval käidud teed mööda suurele jõele, kus leppade ja pajude varjul töötas mitu noormeest palavikulise kiirusega.

Osa plaanist oli hiilgavalt täitunud. Lossiisanda poeg ja sulased olid viidud eksiteele ja suurest rõõmusest piiskopi pärast oli jooming lahti läinud. Nüüd oldi kindel, et see vältab paar päeva, ja selle aja sees juhtub mõndagi. Kahju ainult, et noormehed peavad oma päästetöid sooritama pimeduse katte all.

Tehti lühike vaheaeg, kus Ihameel jutustas neile lossis juhtunust. Siis algas töö uue hooga.

Alla jõele, lossimüüride taha. kostis aga joobnud sulaste laul:

„Laisk sulane, kes seisma jääb,
Kui tema isand sõtta lä'eb...“

Preestri pääsmine saarelt

Järgmine päev oli pisut tuuline. Tuhinu järvel veeresid kerged lained ja pardid kiikusid nende harjadel.

Õhtu eel seadis kalur oma püünised korda. Aastais kalur oli katoliiklane. Ristimisel oli talle pandud piiblinimi Jaagup, rahvas hüüdis teda aga Jaupiks. Ta naine oli usklik inimene: käis hoolega kirikus, kuigi ta preestri ladinakeelsetest palvetest sõnagi ei mõistnud.

Oma saagist maksis kalur Jaup kümnist ka kirikule ja igal pühapäeval pidi preestri lõunalaua olema kalatoit. Täna oli juba laupäev, seega vaja püünised vette panna.

Kogemuste järele teadis Jaup, et tuuliste ilmadega hoidsid kalad kalda ja saarte varju. Ta tõstis võrgu venesse.

Enne teele asumist tegi Jaup ristimärgi vene nina ette vette, võttis peoga vett ja riputas seda võrgule. Nii oli ta näinud preestrit tegemas, ja miks ei pidanud ta sedasama järele tegema? Pealegi kui see tähendas rikkalikku saaki.

Nüüd asus Jaup venesse ja hakkas sõudma tuulevarjulisse kohta.

Olles tüki teed sõudnud, jäi ta kuulutama. Ta kõrvu kostis kauge hääl. Keegi nagu hüüdis appi.

Jaup vaatas kalda poole. Seal ei liikunud ainustki inimhinge ja ka oma naise häält tundis ta. Üle kõige. Eriti veel siis, kui naine teda magamast üles ajas ja hüüdis: „Kas sa saad maast lahti!“

Jaup sõudis edasi saare varju.

Jah, nüüd kostsid hüüded selgemini ta kõrvu. Keegi oli hädas. Jaup hakkas kiiresti saare poole sõudma.

Pilliroo tagant paistis must kogu ja viipas talle peakattega. Mis tal häda peaks olema? Saarekesel ei ela metsloomi, kes kipuksid kallale. Noh, olgu kuidas on: ta sõuab pealegi saare juure ja küsib appihüüdmise põhjust.

„Püha isa!“ imestas Jaup, kui tundis saarele lähenedes viipajas preestri ära.

„Sõua saarele!“ hüüdis preester tungivalt.

Jaup sõudiski randa. Vaevalt ulatas vene nina kaldale, kui preester hüppas paati ja käskis kaldale sõuda. Nimelt Jaupi randa.

„Kas pühale isale on õnnetus juhtunud?“ julges Jaup pikapeale küsida.

„Tulin saarele, aga tuul viis mu vene minema,“ luiskas preester, sest ta ei julgenud vangistamisest sõnagi lausuda.

Vaevalt jõudis vene rannale, kui preester küsis: „Kas sul süüa on?“

Jaup ei teadnud arvata, mida selline küsimine peaks tähendama. Venitas siis vastuseks:

„Jumal on leivale jätku annud ja kala leidub ka. Ei või Jumala üle nuriseda.“

„Anna mulle süüa, aga kohe!“ nõudis preester. Mees oli tõepoolest näljane, sest kahe päeva jook-sul polnud ta hamba alla saanud ivagi.

Kaluri naine oli rõõmus, et püha isa astus üle nende ukسلäve ja ta tohtis ootamata külalisele süüa pakkuda! Enne lahkumist õnnistab preester ta maja

ja siis on Jumala õnnistus kõikjal, ning pattude andeksandmine kuulutatakse veel pealekauba.

Pererahvas imestas püha isa söögiisu üle. Milleks preester oli saarele sõudnud, sellest ta ei lausunud sõnagi. Kaluril polnud ka põhjust seda pärida.

Enne lahkumist õnnistaski preester nende maja ja neid endid püha ristimärgiga.

„Homme pole vaja kala tuua!“

Kalur naisega jäi imestusega lahkujale järele vaatama. Seni oli preester valjult nõudnud kalakümnist, nüüd ütles, et pole vaja tuua. Mis see siis tähendab?

Preestri tüdruk Maarja ootas pikisilmi oma peremehe saabumist. Kuigi lossi noorima poja otsimised jäid tagajärjetuks, ei kaotanud tüdruk veel lootust. Preester oli varemaltki olnud mõned päevad kadunud ja siis ilmunud ootamatult jälle koju. Homme on kirikus jumalateenistus, selleks ajaks peaks ta ikkagi koju jõudma, arvas Maarja. Ta oli oma esimesest ehmatuses juba jagu saanud.

Maarja pesi enese laupäeval puhtaks, koristas toad, küttis ahju. Kui preester selliseilt käikudelt või pikemalt teekonnalt koju jõudis ja külma üle kaebas, pidi küll Maarja ahjukütmisest hoolimata oma isandat selle voodis soojendama.

„Olen maa peal Jumala asemik,“ oli preester algul, kui tüdruk alles esimesi päevi kirikumõisas teenis, sellele seletanud. „Osasaamine Jumala andest puhastab sind kõigist pattudest ja su hing pärib taevariigi. Kes mind tagasi lükkab, lükkab tagasi ka Jumala annid.“

Paganausku Maarja oli esimesil päevil kõik need kallid anded kindlalt tagasi lükanud. Aga ühel ööl, kui preester lossist joobnult koju tuli, jõudis Maarjagi äratundmisele oma patukoorma suurusest...

Oli pime. Neitsi Maarja kuhu ees põles püha tuluke ja tüdruk luges oma taevase nimekaimu pildi ees ainukese palve, mis ta aastate jooksul oli jõudnud pähe õppida.

Äkki kuuldus õues samme. Koer kukkus alul haukuma, hakkas aga siis niuksuma. See pidi olema oma inimene, kes saabus.

Uks lükati lahti ja preester seisiski lävel.

„Jumala rahu ja õnnistus olgu sinuga!“ sõnas ta tuppa astudes.

Maarjal oli heameel oma isanda kojusaabumisest.

„Kartsin, et püha isaga on õnnetus juhtunud. Mida võin ma oma isandale pakkuda?“ küsis Maarja, sest igakord oli preester koju jõudes kõigepealt tugevasti söönud, siis õlut peale joonud ja lõpuks magama heitnud.

Täna aga istus preester morni näoga toolile ja jättis Maarjale hoopis vastamata.

Maarja teadis nüüd küsimata, et isandale on väljas ebameeldivat juhtunud. Sääraseil korral ei tohtinud ei võõrad ega ka omad — Maarja pidas end oma inimeseks — preestrit küsimustega tülitada.

Pikkamisi lahkus Maarja toast preestri magamistuppa, jättis aga ukse enese taga praokile.

Preester ei sallinud miskipärast täna Maarjat. Ta pilk oli suunatud tühjusse. Ta ei näinud vilkuvat tulukest Neitsi Maarja pildi ees ega näinud ka Maarjat, kes nüüd seisis särgiväel ukse peal. Nagu õhust kerkis ta silmade ette Aasa kuju. Esiteks ähmaselt, siis kordkorralt selgemate kontuuri-dega... Miks ei võiks Aasa siin olla ja Maarja aset täita? Nad loeksid siis koos „Ave Mariat“ ta võtaks tüdruku siinsamas pihile ja kuulutaks talle pattude andeksandmist...

Preester tõusis püsti, viskas kuue õlgadele ja lahkus toast sõnalausumata.

Maarjale tuli see täiesti ootamata. Ta jooksis ukse peale järele ja hüüdis:

„Kuhu püha isa läheb vastu ööd?“

„Pole sinu asi seda küsida!“ kostis õuest pahane vastus.

Maarja lõi ukse paukudes kinni. Ah niimoodi käitutakse temaga! Nüüd, kus ta oma noorusaastad

on kirikumõisas mööda saatnud, minnakse laupäeva öösi külasse. Aga kuhu siis?

Maarja tõmbas enesele suurräti ümber ja lippas preestrile järele. Ta tahab näha, kuhu nii hilja veel minnakse?

Preester aga ruttas lossi poole. Kas viibib Aasa veel lossis või on ta minema lastud? Häda sellele, kes julges seda teha! mõtles ta.

Kui lossivärav oli preestri järel sulgunud, pööras tüdruk Maarja tagasi. Nüüd selgus temalegi, et preester läks Aasat taga ajama. Tuline viha täitis tüdruku hinge: või siis tema lükatakse kõrvale ja võetakse majja noor tüdruk! Oodaku aga! Nii kergesti ta oma sooja kohta teisele ei anna!

Kaks usuvahetajat lossis

Laupäeva õhtul peatus lossi ees salk ratsanikke. Lossiisand ühes vanema pojaga ja saatjatega oli koju jõudnud.

Tallinnast tulles olid nad Märjamaalt pöörnud kõrvale ja ratsutanud Aimre mõisa. Siin peeti vasall Varensbeckega¹⁰⁾ sõjanõu piiskopi vastu. Varensbecke lubas oma sulastega appi tulla, niipea kui saabub Vigala käskjalg kutsega. Väike Aimre mõis ei omanud sõjalist tähtsust, piiskopi viha oli pöördud Vigala rüütlilossile.

Kodus ootas Yxkülli rõõmusõnum. Väravavaht oli esimene, kes teatas oma peremehele piiskopi lahkumisest Läänemaalt. Selle tõenduseks tolgendasid ka purjus sulased lossiõues ja lärmitseksid isekeskis.

Isand viskas ratsutid oma kannupoisi kätte ja tõttas lossi.

Siin kohtas ta raehärrat Schroderit. Lepiti kokku, et esmaspäeval algab viljalaadimine. Pühapäevaks jääb raehärra lossi külaliseks, sest nüüd oli lossiisandal põhjust pidutsemiseks ...

„Vigala on võitmatu!“ kiitles purjus lossiisand ja ajas rinna ette. „Kui mina oma seitsme pojaga

¹⁰⁾ Pärastise nimega Fahrensbach.

välja astun, siis värisevad mu vastased ja põgenevad.“¹¹⁾)

Schroderil polnud põhjust vastu vaielda. Ärisõpradega ei vaielda, neile antakse alati õigus. Nendega vaid kaubeldakse.

Purjus lossiisand jätkas:

„Ma pean oma pojale saama kiriku lääniks... Tema oskab palveid samuti lugeda kui preester ja niisama panniga suitsetada... ja mis muud on selleks veel vaja?!... Kas tead, armas ärisõber? Mina viin oma tahtmise läbi, piiskopi kiuste teen ma seda... Kui mitte muidu, siis —“

Lossiisand ulatas laualt kannu ja hakkas seda tühjendama pikkade sõõmudega. Teise kannu lükkas ta Schroderi ette.

Schroder pidi tunnistama, et ta ei suuda lossiisandaga võidu juua. Vasallidega ei suutnud ükski linnamees sel alal võistelda.

„Mis „siis“?“ alustas raehärra poolelijäänud juttu.

Lossiisand lõi rusikaga laua pihta:

„Siis lähen ma luteri-usku! Martin Luther on mu kambamees, eks temagi võitle katoliiklaste vastu! Ja paavsti vastu ja piiskoppide vastu... Aga mina olen temast kangem, mul on loss ja sõjasulased,“ hooples purjus isand.

Schroder oli juba luterlane, nii ei võinud temalgi midagi selle vastu olla.

„Aga Ermis... Mis saab temast?“ päris Schroder. Tal kipitas Aasa südamel ja ta püüdis tüürida jutuga selle poole, et isandat ette valmistada Aasa vabakslaskmiseks.

„Ermis peab tulema minuga, või ma viskan ta kirikust välja. Mina olen Vigala kiriku patroon!“

Rusikahoop laua pihta tõendas, et lossiisand võtab oma sõnu tõsiselt. Läänemaa vasalle oligi juba läinud luteri-usku. Yxküll oli viimseist, kes va-

¹¹⁾ Keegi saksa ajaloolane ülistab Vigala lossiisandat järgmiselt: „Otto Yxküll ja ta 7 poega olid uhked sellid. Nad kandsid raudriideid ja kaelas rasket kuldketi, mis ulatus rinna peale. Külje peal rippusid neil laiad mõõgad...“

nast usust veel kinni pidas. Nähtavasti oli teda linnas mõjutatud usuvahetamisele.

„Yxküllid valitsevad Läänemaad. Tahan näha, mida suudab piiskop, kui mul on vägevateks kaaslasteks Jürgen Ungern, Hastfer, Varensbecke, Schwarthof, — terve Läänemaa võim seisab mu seljataga. . .“

Joodi jälle. Raehärra pidi kaasa jooma, sest viljakaupa tahtis ta edaspidigi ajada. Järsku muudab lossiisand oma meelt ja kust võtta nii head vilja, kui kannab Vigala maapind?

„Niikaua kui ollakse katoliku-usku, peame alluma piiskopile,“ ärritas raehärra oma märkusega lossiisandat.

„Lähen luteri-usku jah. Siinsamas vannun katoliku-usust lahti!“

Lossiuks lükati lahti ja sisse astus — preester!

Raehärra vaatas preestrile ja siis lossiisandale: kas tuleb nüüd kokkupõrge vaimuliku ja ilmaliku võimu vahel?

Preester jäi ukse alla seisma: Kas oli ta uksetaha kuulnud Yxkülli vannet või ei teadnud veel Yxküll ta kadumise lugu?

„Paater Ermis, tule lähemale . . . Veel üks kann!“ hüüdis isand teise tuppä. „Istu meie juure.“

Lossiisand vaatas kissis silmil oma külaliste.

„Raehärra Schroder Tallinnast ja paater Ermis,“ tutvustas ta külalisi teineteisele. „Või olete juba tutvust sõlminud?“

Hiljutised vastased kummardusid kergelt. Kumbki ei ulatanud teisele kätt, küll aga mõtlesid nad omapärasele kohtamisele Kaspari toa akna all öötunnil.

Purjus lossiisandale jäi meeste külm kohtlemine nägematuks. Teda huvitas vaid uue kannu täitmine õllega. Nüüd oli tal õllejoomises kambamees!

„Kas sa oled piiskopi poolehoidja?“ küsis Yxküll preestrilt.

Preester väristas pead, mis pidi tähendama ei. Otsekohese vastuse andmise asemel võttis ta laualt

õllekannu ja hakkas seda tühjendama. Varemate kogemuste järele teadis preester, et kui lossiisand purjutas, pidi seda kaasa tegema või siis riidu minema. Harilikult eelistati neil korral joomist.

„Ma ei salli piiskoppi ja ta usku!“ Kõneleja ajas rinna ette ja rõhutas iga sõna: „Mina, Vigala kiriku patroon, küsin sinult, paater Ermis: kas sa jääd oma usu ja ameti juure kindlaks, või tuled minuga?“

Preestri pilk libises oma patroonilt ta laiale mõõgale. Raehärra Schroder vaatas kord ühe, kord teise peale. Tekkis piinlik vaikus, sest preester vajas aega vastamiseks.

„Tulen patrooniga kaasa.“ libises lõpuks üle ta huulte.

„Siis sülg katoliku-usule!“ käskis patroon.

Ja preester sülgas. Maised mugavused Vigalas olid kangemad kui ta usk. Vigala lossiisand oli ta kutsunud Vigala kiriku peale 1530. aastal ja tema oli kutse kahel käel vastu võtnud.

Nüüd süleles vasall preestrit, oma ustavat kaasvõitlejat maistes ja usulistes asjades. Ususalgamist kinnitati õllejoomisega.

Raehärra nägi selles sammu paremusele. Nüüd ei peaks olema enam kaaluvaid põhjusi Aasa kinnihoidmiseks. Uus usk ja uued kombes! Aga kuidas sellest juttu alustada?

„Rahvaski võtab uue usu kahe käega vastu,“ alustas raehärra Schroder. „Tallinnas on alamrahvas suure vaimustusega läinud uude usku.“

„Kuidas on talupoegadega? Kas nemadki toimivad sedasi?“ küsis preester. Teda nähtavasti huvitas eelkõige kümnismaksu kättesaamise võimalus.

„Harjumaal läheb rahvas hulgani üle ja künnismaksud kirikule tasutakse nurisemata.“

Preestri nägu hiilgas. Ta tõstis esimesena kannu. Schroder mõtles veidi, enne kui tõstis ka oma kannu tervisejoomiseks.

„Meil kolmel on nüüd ühine vihamees ja see on piiskop,“ toonitas Schroder.

„Õige!“ kinnitas Yxküll ja patsutas ütlejale õla pihta.

„Piiskop on Läänemaalt küll lahkunud, aga meie peame valvel olema ja ühte hoidma,“ jätkas Schroder. Jälle heakskiitvad hüüded ning patsutamised.

„Oleme astunud uude ajajärku, nüüd unustame kõik vana.“

Preester taipas, kuhu poole Schroder tüüris. Ta oli esimene ulatama üle laua kätt hiljutisele vastasele. Juba raputasidki nad teineteise kätt.

Lossiisand nägi käeandmist ja leidis sellest põhjuse õllekannude uueks täitmiseks.

Kui lossiisand hetkeks toast lahkus, sosistas rae-härra üle laua:

„Kas mul polnud õigus, et lossiisand läheb luteri-usku? Annaksin nõu: lase Lemmiku tütar vabaks. Kui tahetakse uuele usule võita poolehoidjaid, tuleb kõigele vanale vaenule kriips peale tõmata.“

„Tüdruk on ristiusku rängasti teotanud,“ punnis preester vastu.

„See käis katoliku-usu kohta. Ammuks sa ise sülgasid selle peale?“

Lossiisand pööras tagasi külaliste juure, kui välisuks kisti lahti ja Konrad hüüdis ukse vahelt:

„Kelle tüdrukut peetakse Kaspari toas kinni?“ Temagi oli läbi akna näinud ilusat Aasat.

Lossiisand vaatas preestrile, siis vanimale pojale.

„Kutsu Dietrich siia. Tema peab mulle aru andma oma tempudest.“

Preester kohkus ootamatu vahejuhtumi üle. Asi võib hargneda veel kaklemiseks. Selleni ei tohi lasta minna, kuna kogu lugu on algatatud tema poolt.

„Mina lasksin tüdruku vangj panna, kui kõrge patroon oli Tallinnas. Tüdruk on nõid ja teenib saatanat.“

„Kes teda süüdistab?“

„Mina süüdistan, sest ta on teotanud katoliku-usku,“ julges preester oma teo vabanduseks ütelda.

„Äh-äh-äh!“ naeris lossiisand. „Seda tüdrukut tahan ma oma silmaga näha.“

Aasa üliloomulik kadumine

Lossiisand ja preester kõige eel, raehärra ja Konrad kannul, läheneti Kaspari toale. Oli varahommik, õues hakkas juba valgeks minema. Lossis oli öö läbi õlut joodud.

Väravavaht oli isanda koju saabudes olnud valvel. Enne peremeest ei tohtinud ta magama heita. Kuuldes lähenevaid samme, ruttas vaht võtmekimbuga vastu.

Nähes isandat ühes külalisega Kaspari toale lähenevat, taipas vaht kohe, et tegemist on Lemmiku tütreaga. Ta piilus aknast tupp ja teatas:

„Tüdruk on toas.“

„Uks avada!“ käsutas isand.

Vaht pistis võtme lukuauku ja keeras. Seestpoolt kostis imelikke häält. Keegi nagu tagus või raius kangiga.

Vaht tõmbas kiiresti ukse vallali. Aasa seisis keset tuba. Temagi oli ärevuses, seda võis märgata ta värisevaist kätest ja rühist.

Lossiisand ja preester tõstsid oma jala läve kohale, et astuda tupp. Nad jäid aga nagu kinninaelutatult lävele seisma ja nagu millegi tagasitõrjeks tõstsid nad ühel hoobil käed üles.

Nende silmade all kadus toa põrand tüdruku jalgade all ja punane kuma helkis vastu lage. Tüdruk lõi käed üle pea kokku. Kuuldus veel kiljatus ja — Aasa oli kadunud. Alt sügavusest kuuldus vaid veel tumedaid ning arusaamatuid häälistsusi. Siis jäi kõik vaikseks.

Esimese ehmatusega ei suutnud mehed paigalt liikudagi. Lossiisand hõõrus silmi, preester aga ei osanud muud teha kui lõi risti ette, olgugi et ta alles toas oli süljanud katoliku-usule. Ka lossiisand tegi enesele ristimärki ette: värske luterlane polnud veel vabanenud vanast usust ega selle kombeist.

Kõhe tunne valdas raehärratki ja ta kõrval seisjat Konradi. See, mida nad teiste tagant tupp nägid, oli rabav.

„See on saatana töö. Nõid läks meie silmade all põrgu.“ Preester oli esimene, kes püüdis sellele üliloomulikule nähtusele lahendust leida.

Oma suure julgusega hooplev lossiisand seisis nõutult. Nohises enese ette nagu purjus inimene kunagi.

Kohmetusega taganesid lävelseisjad õue.

„Tooge tõrvikud ja uurime seda lähemalt,“ soovitas raehärra.

„Jätame selle öösel,“ arvas lossiisand ja tegi käega tõrjuva liigutuse. „Preester toob pühitsetud vett ja piserdab sellega kuradi jäljed toast.“

Väravavaht juhtus preestri kõrvale ja sosistas talle väriseva häälega:

„Kas ma ei ütelnud, et ära sa seda jõledat inimlast lossi jätta . . . Jumal teab, mis kurja ta veel võib teha!“

Preester ei osanud sellele midagi vastata. Pööras vahile selja.

Raehärra soovitas tungivalt avada lossivärav ja vaadata, kas väljaspool müüre ka ebaloomulikke asju on sündinud.

Vaevalt sai vaht värava avada, kui Koluvere käskjalg sisse tormas:

„Häda, häda! . . . Piiskopi vägi tuleb Vigalasse!“

Segadus aina kasvas. Lossiisand vaatas vihaselt väravavahile ja kärkis:

„Mis sa mulle valetasid!“

„Koluvere käskjalg käis siin alles eile ja tõi sõna, et piiskop ei tule Vigalasse,“ õiendas vaht.

„See on vale!“ hüüdis käskjalg vahele. „Ma pole varem jalgagi lossiõue tõstnud. Tulin praegu esimest korda.“

Ära salga. Kaaberdasid siin Gosviniga ringi ja jõid sulastega koos.“ vihastas nüüd väravavaht omakorda. Ta on eluaja isandat truult teeninud ja nüüd tuleb võõras ning hakkab teda süüdistama valetamises! See ei mahtunud kuidagi vanamehe hinge.

See pole tõsi! Olin kõige aja külas ja ootasin lossiisanda kojutulekut. See polnud õige käskjalg.“

„Kuidas ei olnud? Needsamad riided olid tal seljas selgi korral ja võõrast murrakut rääkis ta ka. Ega ma täna ole sündinud, minu silma ei saa petta. Vasta mulle isanda kuuldes: Kas sa ei kaaberdanud Gosviniga õues ümber ega vahtinud nõida läbi akna tупpa?“

„Ma ei tunne ega teagi, kes on siin Gosvin või kes on nõid.“

Lossiisand kuulas ja nohises. Kuigi tal õlleaur polnud veel peast täiesti lahkunud, niipalju sai ta ometi aru, et üks neist valetab. Aga kumb?

„Gosvinilt järele küsida! Aga sina, võõras, tuled lossi.“

„Mind on siia saadetud ja ma ei karda kedagi. Olen oma isanda käsu täitnud, rohkem minult nõuda ei saa.“

Ninakaks läheb ka veel, kirus vaht endamisi ja sulges lossivärava.

Kaspar tuigerdas õues. Ta oli purjus, vaevalt seisis ta jalul. Otsis kohta, kuhu võiks kere maha keerata ja end välja puhata.

Möödudes oma toast, nägi ta selle ust lahti olevat. Vististi on tüdruk isandate lõbustamiseks lossi viidud. Sealt ei saa ta enne hommikut vabaks ja kus on veel mugavam magada kui oma asemel?

Ta komberdas toa poole ja seisatas hetkeks uksele. Kui nüüd tüdruk peaks toas olema, siis hakkab ta tingimata vastu rääkima. Seda parem, sest siis on ka magajale kassile hiir suhu joosnud.

„Hei, kas sa oled veel toas?“ hõikas ta uksele. Keegi ei vastanud.

„Ära karda, ega ma sulle enam kurja tee. Olen Kaspar jah, aga nüüd pole minuga paatrit... Aga kui sind toas pole, siis magan ma ka üksi.“

Lossiisand oli jõudnud nurgatorni lähedale ja kuulnud eemalt Kaspari lobisemist. Nad nägid eemalt, kuidas Kaspar hakkas üle läve tупpa ronima.

„Ära mine sinna!“ karjus väravavaht eemalt.

Kaspar ei kuulnud seda, ta oli juba tuppa astunud. Vastuseks vahi hoiatusele kostis seest röögatus ja appikarjumine. Siis jäi kõik vaikseks...

„Põrguhaud on nõudnud uue ohvri... Jumal olgu ta hingele armuline!“ Preester lõi enesele ristimärgi ette.

Seda tegid teisedki. Kaspari toa üliloomulikud sündmused lasusid painajalikult nende südamel ja hirm suurendas seda koledust veelgi. Ringi tehes möödusid mehed Kaspari toast. Saabuks ometi hommik rutem!

Vali juurdlus

Lossis algas vali juurdlus. Seda toimetas lossisand ise poja Dietrichi juuresolekul. Oli ju Dietrich isa asendajaks ta äraolekul. Sulased kutsuti üksikult ette.

Ühtede arvates olnud praegune käskjalg sama, kes käinud varemalt lossis, teiste arvates olnud esimene käskjalg tugevama kehahhitusega. Riided olnud oma mõõtudel nagu napivõitu. Riietuse suhtes aga läksid kõigi arvamisid ühte: need olnud samad.

Käskjalg seletas:

Tema tulnud jõe taha ja hüüdnud lossirahvast vastu. Siis tulnud mees venega ja seletanud, et isanda äraolekul ei lasta võõraid lossi ja kes luusib lossi ümber, selle pihta avatakse püssituli. Tema läinud siis külasse ja oodanud, kuni toodud lossist sõna, et isand on koju jõudnud.

„Kes käis võõral venega vastas?“ päris lossisand.

Keegi polnud käinud. Lossis ei olnudki venet; olid uubad.

Nüüd seati lossisulased ritta ja võõras käskjalg pidi näitama näpuga, kes oli venega vastu tulnud.

Käskjalg käis ja tunnistas. Raputas siis pead: ükski neist ei olnud käinud.

„Kes tõi sulle sõna, et ma olen koju jõudnud?“

„Ma ei tunne lossisulaseid näo järele.“

Sulased eitasid külas käimist. Lugu jäigi selgitamata. Küll aga suutis käskjalg oma isiku kindlaks teha. Talle lubati koju minna.

Vaht lossimüüril puhus pasunat.

Lossiisand kargas püsti ja haaras mõõga järele: pasunapuhumine tähendas hädaohu lähenemist.

„Mõõgad ja püssid kätte!... Kõik valvel olla!“

Joobnud sulased olid rasked liikuma, nende jalg tõnts astuma. Isanda vali käsk ja sõjahirm ajasid aga õlleuima peast ja varsti oli lossi meeskond valmis vastupanuks.

Kui Konrad oli roninud üles vaatetorni, nägi ta teispool jõge vaid üht ratsanikku. Ja seegi lehvitas valge riidega lossi poole. Ta oli rahulik teatmetooja. Sõja ajal tarvitati valget riidet ka läbirääkimiste alustamiseks või hoopis alistumiseks.

Lossiisandale toodi pitseeritud kiri.

Ta ulatas kirja nooremale pojale, kes oli kirjaoskaja. Temast pidigi preester saama.

Kirjas teatas lossiisanda vend Peeter Virtsu lossist, et piiskop Buxhövdén on vallutanud Koluvere ning Lihula lossid ja markkrahv Wilhelm von Brandenburg on Läänemaalt põgenenud. Piiskop oma sõjaväega on Läänemaalt lahkunud ja läinud Virtsus üle väina.

Lossiisand naeris ja lõi rusikaga laua pihta.

„Vigala loss on võitmatu! Minu vastased väri-sevad ja põgenevad mu nime kuuldes!“ hooples vasall oma külalise ees.

Schroderil polnud põhjust vastu vaielda.

„Õllevaat keldrist välja tuua! Täna pühitseme võidupüha!“

Hõisates jooksid sulased isanda käsku täitma. Neid valdas teiskordne rõõm vaenlase lahkumise üle.

Ettevalmistusi külas

Ihameel viis Koluvere käskjala külasse ja pööras tagasi jõekaldale, kus hiislar Lemmik ootas teda metsasalus. Algas nõupidamine, kuidas Aasa vabastada.

Piiskopisõja puhul peeti lossis palgasõdureid — rahvakeeles lossisulaseid — harilikust suuremal arvul. Kuna nad olid varjul paksu müüri taga, ei võinud jõuga vabastamine tulla kõne allagi.

Ihameel oli kalaõngitsejana sõudnud ümber lossi ja silmitsenud selle ehitust igast küljest. Nurgatorn asetseb kõrgel jõekaldal ja ta jalg ulatus peagu veepinnani. Kevadised suurveed ja jääpangad olid lõhkunud kallast, uuristanud tornijalga. Isegi võõras raehärri oli seda märganud ja tähendanud Ihameele vastu: see torn võib kord jõkke variseda.

Elukogenud Lemmik kaalus küsimust igast küljest. Isiklikult ei võinud ta vabastamise katseist osa võtta, selle teostamine langes nooremate meeste õlgadele.

„Kaevame salakäigu lossimüüri alt läbi ja toome Aasa seda kaudu välja. Kaevama peab aga öösiti, kui pimedus katab maad ja lossivalvur ei näe, mis torni taga tehakse. Minu arvates peaksime kaevama otse veepiirilt, siis langeb muld alla jõkke ja meil pole seda vaja eemale vedada. Salakäik läheb peagu püstloodis ülespoole. Meil pole karta, et käik sisse langeb.“

Ihameel oli vaimustuses.

„Aga —“ Lemmik jäi mõttesse, „kuidas saame Kaspari toa asukoha täpselt kindlaks teha?“

Jälle harutati ja kaaluti.

„Tead, mis!“ hüüdis Ihameel. „Mina lähen lossi.“

Lemmik vaatas Ihameelele ja lausus:

„See on kardetav, sind tuntakse lossis ja võetakse kinni.“

„Panen Koluvere käskjala riided selga ja ütlen, et piiskoppi ei tulegi Vigalasse. Sulased jäävad hooletuks ja meie kaevame salakäigu lossi alla.“

Külasse rutates jõuti paremale otsusele, kuidas hankida käskjala riided.

„Joodame mehe purju ja paneme ta tuppa kinni.“ — — —

Koluvere käskjalg ei teadnud ööst ega ilmast, nii joobnuks jäi ta.

Salakäiku kaevamas

Järgmisel õhtul, kui Ihameel oli lossist lahkunud ja lossisulased pidutsesid õllevaadi ümber, kaevasid küla noormehed kaldasse salakäiku. Kaldaserval kasvavad pajud ja lepad varjasid neid täiesti. Lossivärv oli hoopis valveta.

Valge tulekul lahkusid poisid venedel, et õhtu saabudes jätkata kaevamistööd. Laupäeva õhtul jõudis lossisand tagasi ja jooming jätkus uue hooga. See oli poistele suureks õnneks.

Muld langes salakäigust alla ja poisid kühveldasid selle vette. Enne hommikut peab Aasa vabastatud olema, sest lossisanda saabudes võis alata ülekuulamine. On õnn, et preester istub Tuhinu järve saarekesel ega pääse Aasat kiusama.

Kõige rohkem töötas nüüd Ihameel.

„Preester on saarelt valla pääsnud,“ sosistas keegi poistest, kes pidas kaldal puu taga valvet.

Poisid siunasid ja jätkasid kaevamist suurema hooga.

„Nägin oma silmaga, kui ta läks lossi,“ lõpetas vaht oma teate.

„Seda oli veel vaja!... Kes ta sealt ära tõi?... Kõik meie vaev võib veel maha joosta.“

Salakäigust libises alla üleni mullane poiss. „Paekivi tuli vastu, edasi kaevada ei saa.“

„See on toa põrand!“ pidi Ihameel hõiskama, suutis aga oma heameele maha suruda. „Lähen ise üles ja toon ta ära. Olge all teda vastu võtmas, libiseb muidu jõkke.“

Ihameel süütas tõrviku ja ronis auku. Ta roomas paekivi taha ja koputas selle pihta. See pidi olema märguanne Aasale.

„Ära karda. päästjad on siin!“ hüüdis ta salakäigus. Rohkem ei suutnud ta ütelda, sest paks tõrvikusuits pani ta läkastama. Ta peab nüüd ruttu tegutsema. Toetudes kätele, aetas ta oma turja kivi alla ja pingutas.

Kiviserv tõusis üles ja langes siis servapidi ta kõrvale kaevikusse.

Kuuldus kiljatus ja Aasa langes auku ta kõrvale. Ihameel jättis tõrviku käigu põhja suitsema, haaras tüdruku ümbert kinni ja nad veeresid nüüd koos alla.

Samal hetkel pidid lossiisand ja preester astuma Kaspari tuppa. Põlev tõrvik heitis korraks punakat valgust vastu lage ja kustus siis. Tühjusest tõusis üles tuppa suitsu ja ehmudes taganesid mehed ukse pealt tagasi. Pidasid seda saatana tööks ja lahkusid ristitähete ette lüües.

Koos mullaga veeres allapoole kaks inimkogu. Kuuldes müdinat, sirutasid mitmed käed koopasuu ette ja peatasid allaveerejad.

Nüüd alles toibus Aasa. kui nägi koiduvalgel omaküla poisse. Ta oli küll kuulnud kopsimist põranda all ja ka mingisugust üminat, ei olnud aga aru saanud Ihameele rahustavaist sõnadest. Ta tähelepanu oli rohkem olnud juhitud aknale ja uksele, sest lossiõuest oli kuuldunud purjus meeste hääli ja võti kriuksunud lukuaugus.

Kiiresti seati Aasa istuma suuremasse venesse, võeti mõlad pihku ja kaks venet lahkusid lossimüüri varjult. Sõuti ettevaatlikult mööda kaldaäärt, sest lossis võis siiski mõni vaht valvel olla. Lossis jäi aga kõik endiselt vaikseks, välja arvatud purjus sulaste lärmitsemine.

Päästjad lahkusid Naravere jõge mööda üles. Küla juures metsasalus ootas oma tütart Lemmik.

Appihüüded öötunnil

Kui lossisulane Kaspar oma tuppa astus, kukkus ta külapoiste salakäiku ja hakkas alla veerema. Teda ei oodanud aga all külapoiste käed ega pidurdanud

ta veeremise hoogu. Sogast vett pritsis üles, kui ta vette langes.

Loomusunnil rabeles ta käte ning jalgadega ja katsus end hoida vee peal. Ta jalad ulatusid küll põhja, kuid jõepõhi osutus pehmeks porimassiks. See polnudki muud kui külapoistelt jõkke kühvel-datud kaeviku muld. Kaspari jalad vajusid järjest sügavamale.

Ta vehkles kätega veepinna kohal. Vanasõna ütleb, et uppuja haarab igast ölekõrrest. Suur oli seepärast Kaspari heameel, kui ta pihku puutusid vesipaju oksad. Oli ju pajuoks palju sitkem öle-kõrrest ja ta kandejõud suurem.

Kaspar sikutas kahe käega ja tundis, kuidas jalad kerkisid mudast kõrgemale. Veel mõned pin-gutused ja ta lamas kitsal kaldaribal. See oli olnud võitlus elu ja surma peale. Nüüd võis ta end võitjaks pidada. Surmahirm oli ta teinud hoopis kainemaks.

Mitu korda äigas ta käega üle näo, enne kui silm hakkas seletama. Kus ta nüüd õieti on?

Ta mäletas vaid seda, et viimati oli ta oma toas viibinud. Õigemini: ta oli parajasti astunud üle läve oma tuppa, kui põrand kadus ta jalgade alt ja ta suutis veel appi hüüda. Mingi suits ja ving mattis ta hingamise.

Ta vahtis juhmilt enese ette: ta ees oli vesi. Lai ja sügav vesi. Selles kohas polnud ta varem käinud, ta polnud sellist kohta üldse näinud!

Hoides ühe käega oksast, tõstis ta teisega vett näo peale. See jahutas pead ja tegi mehe silmad selgemaks; uhtus näolt mudagi maha.

Otse üle vee paistis mingi hoone kogu. Vastu koiduvalget tundus see isegi nagu tuttavana. Õigus. see oli ju Vigala vesiveski! Vana tuttav veski Konnavere jõel! Järelikult peab ta viibima kusagil lossi lähedal. otse lossimüüri taga.

Ta püüdis vaadata pahemale ja paremale, kuid tihedad vesipaju oksad takistasid väljavaadet. Ta ei julgenud end aga paigalt liigutada, sest mine tea, kuhu ta jälle võib sattuda! Seljataga aga musten-

das hirmus koopasuu — põrguhaud, kust ta imekombel oli eluga pääsnud. Aga kes tõukas ta sinna? Sellest ei saanud ta aru. Kas ei olnud siin viimati ehk mitte tegevuses põrguvaimud? Talle pole varem kunagi säärast lugu oma toas juhtunud, kuid nüüd peeti ju seal hirmust nõida kinni...

Ebausklikul sulasel käisid hirmujudinad üle keha. Ta hakkas appi karjuma.

Voorimehed veskis kuulsid läbi une appikarjumist. Ikka selgemini kostis see nendeni.

„Keegi karjub appi!“ hüüdis üks meestest ja ajas teisedki jalule.

Mehed jooksid õue ja jäid kuulatama. Appihüüd kostis otse teiselt poolt jõge. Hääl kostis nendeni päris selgesti, kuigi appihüüdjat ennast polnud näha.

„Lossis mõistetakse vist omakohut,“ arvasid voorimehed.

„Läheme veskisse tagasi ja oleme wait. Meisse see ei puutu, lossi asjadesse me ei tohi endid segada.“

Voorimehed lahkusidki õuest.

„Appi!“ karjus Kaspar lakkamatult. „Kas siis ükski hing ei kuule mind!“

Raehärra Schroder astus lossiõue. Õlut joonult tuleb harilikult tarvidus tihti õues käia.

Kusagil karjuti appi...

Raehärra oli alati abistanud hädasolijaid ega suutnud nüüdki jääda ükskõikseks. Ta jooksis sulaste peretoa ukse juure. Siit kostis aga vaid lärmitsemist ja purjus meeste jõhkmat hooplemist.

Ta ruttas siis edasi värava poole. Kloppis väravavahi ukse pihta. Siin oli juba selgesti kuulda, et appi hüüti väljaspool. See oli mehehää, kes karjus.

Võttis aega, enne kui unine väravavaht end jalule ajas. Temagi oli joonud õlut, lahkunud aga varsti sulaste juurest ja heitnud magama.

Kui raehärja ja vaht jõudsid uubaga paju juure, oli Kaspar oma hääle ära karjunud. Üleni märg ja hirmust vabisev, ei osanud ta uubas muud teha kui sosistada palvesõnu ja lüüa enesele ristimärki ette.

„Homme panen Neitsi Maarjale küünla põlema,“ kinnitas ta korduvalt.

Raehärral kipitas südamel Aasa saatus. Kuna mõlema kadumine juhtus Kaspari toas ja ühtmoodi, pidanuks Kaspar nägema oma õnnetusosalistki.

„Kas sa juhtusid tüdrukut nägema? Ta kadus su toast justament samuti?“ päris ta Kasparilt.

„Kõik kohad olid kanget tõrva- ja väävlihaisu täis, ei mina näinud ühtki hinge!“ Ja Kaspar jätkas palvesõnade pomisemist.

„Kuhu sa oma toast kadusid?“

„Tundsin, kuidas põrand kadus jalgade alt, ja kui ma taas meelemärgusele tulin, lõi vesi mu kohal ülepea kokku...“

Lossiõues tegi Kaspar suure tiiru oma toa ees ja otsis Gosvini toa üles.

„Kus mudaaugus sina oled püherdanud!“ imestas Gosvin, sest Kaspari riided sorisesid veest ja põrandale jäid mudalaigud.

„Ära küsi! Palu parem Jumalat, et sinule seda ei juhtuks. Põrguhaud pidi mind ära neelama.“

Kulutulena levis Kaspari tagasitulek sulaste keskel. Nad katkestasid joomise ja tulid kuulama ta imelikku pääsmist. Kaspar luiskas sinna juure kuidas aga oskas.

Purjus sulased näisid kainenevat. Ristimärgi tegemisega kaitsti endid saatana ja ta nõia eest.

„Mina oma kätt enam nõia külge ei pista. Las paater ise maadleb temaga, kui ta peaks veel maa peale tagasi tulema. Ja kui ilusa tüdrukuna ta enast ilmutas! Homme lähen kirikusse ja panen küünla Neitsi Maarja auks põlema.“

Kaspari õudne läbielamus võttis sulastelt joomakire. Vaikides lahkusid nad Gosvini juurest ja otsisid üles oma magamisasemed.

Revolutsioon kirikus

Pühapäeval helises kiriku tornikell ja kutsus rahvast palvetama.

Külateedel liikus vähe kirikulisi. Needki vähesed läksid kiriku juure, et seal kohata tuttavaid ja kuulda külauudiseid. Oli täiesti ükspuha, kas käidi aasta läbi iga pühapäev kirikus või ei tõstetud sinna jalgagi — kirikukümnist tuli ikkagi maksa. Pealeselle veel igalt tuleasemega elumaja pealt üks kana aastas. Seda maksu hüüti muiste „suitsukanaks“.

Kalur Jaupi naine oli üks varaseimaid kirikulisi. Ta tahtis enne jumalateenistust kirikumõisast läbi minna ja preestrile järvevärsket viia. Öö jooksul oli kala võrku läinud, ka mõrrad polnud tühjad. Kuigi preester laupäeval pärast saarelt pääsmist oli ütelnud, et homme pole vaja kala tuua, pidas kalurnaine seda viimist kauniks kombeks vaimuliku vastu.

Pealeselle — ja see oli viimise kaaluvaim osa — hellitas naine eneses vaimuliku vastutulekut Jaupi matuste puhuks. Jaup oli hädise tervisega ja kõigi tunnusmärkide järele ei elanud enam kaua. Kui nüüd preestrile üle normi kala viia, mõtleb ta sellele ja matab vana Jaupi ilma tasuta pühitsetud maasse — kirikuaeda. Või siis äärmisel korral võtab üsna väikese tasu.

Kui kalad tüdruk Maarjale olid üle antud, küsis kalurnaine, kas püha isa on kodus. „Küsiks, millal võib jälle kala tuua?“

Maarja seletas, et püha isa oli lossi läinud ja läheb sealt otseteed kirikusse. Tüdruk ei julgenud külanaisele ütelda, et preester terve öö oli lossis veetnud. Ja mis ta seal õieti tegi, sellest ei tohtinud kogodusliikmed kunagi saada teada. Mis on talupoegadel kirikuasjade kohta ütelda! Seda ütlust oli preester mitu korda Maarja kuuldes tarvitanud.

„Mine kirikusse ja oota kuni püha isa tuleb,“ ütles Maarja ja saatis külanaise üle jõe kirikaeda.

Kiriku ukсед olid avatud ja naistepoolele kogunes juba kirikulisi. Mehed aga seisisid salkades kiriku-

värvavas ja kõneldid külvi üle. Kevad oli ilus, kui aga Vigala jääks sõjast puutumata!

Lossi poolt kuuldus valju kära. Kõigi näod pöördusid sinna poole.

Mööda Konnavere jõekallast lähenes kirikule jõuk lossimehi. Eel vana Yxküll preestriga, järel vanemad pojad sulastega. Saabujate vali jutt ja käratsemine tunnistasid meeste purjus olekust.

Kirikulised imestasid lossirahva tuleku üle. Lossiisand käis kirikus vaid suurtel pühadel, ja seda siis suure väarikusega.

Rahvas taganes kõrvale ja tegi võimukandjatele ruumi.

Üks lossisulaseid jooksis „igavese tule“ juure ja tõukas selle ümber.

Kahin läbistas pealtvaatajaid. Oodati, et preester kiriku teotamisele takistusi teeb, aga asjata. Preester ei kõssanudki.

See oli otse uskumata, mis nüüd edasi sündis: kirikusse jooksis keegi purjus sulane, ämber lubjaseguga käes. Ta astus jultunud näol ja irvitades Neitsi Maarja pühapildi ette, võttis hoogu ja paiskas ämbri sisu pildile. Mööda seina nirises alla lubjaniresid; pildi asemele jäi mingi ähmane ja märg laik.

„Uih!“ kiljus kalurinaise ja langes põlvili. Ta uskus, et nüüd kärgatab pikne ja Jumal lööb siinsamas maha selle hirmsa kirikuteotaja.

Ristitud külamehed lahkusid kirikust. Nad kartsid, et kirik langeb sellise hirmsa teo järel kokku ja nad jäävad rusude alla.

„Miks seisab püha isa ega takista lossisulaste märatsemist?“ küsisid mehed isekeskis ja piilusid läbi ukse kirikusse.

„Oh Jumal, Jumal! Mis nüüd küll saab?.. Püha Neitsi, ole armuline nende vastu ja seisa oma poja ees, kes istub kõrges taevas isa kõrval ja näeb kõike seda, mis siin tehakse!“

Naised kirikus sosistasid palvesõnu ja löid risti ette. See, mille tunnistajaiks nad olid, ületas nende mõistuse. Üksi suurte sõdade ajal olid kord vaen-

lased tunginud Vigala kirikusse, kuid lahkunud sealt kohe, viies kaasa ainult kiriku rahakasti.

Purjus Gosvin oli leinud preestri viirukipanni. Ta keerutas seda enese ümber, nii et suits ja säde-med aina lendlesid.

„Jökke, jökke visata see torbik!“ karjusid teised sulased lallutava häälega.

Gosvin lahkuski kirikust, jooksis jõekaldade ja viskas suitsetamispanni jökke. Nii kaugemale kui jõud andis. Sööd susisesid vette kukkudes ja sinist suitsu jäi vee kohale.

„Lossiisand ja paater on Neitsi Maarjaga kaklema läinud. Saab näha, kumb peale jääb.“

Neid sõnu ütleja talumees oli käinud kahel pool: katoliku kirikus ja ka Hiiemäel rahvakogunemistel. Nähes sellist pühaduse rüvetamist, lõi ta enesele ristimärgi ette ja ohkas siis endamisi:

„Kui nüüd Jumal neid maha ei löö, siis pesen ma ristimisvee maha ega tõsta enam kordagi jalga kirikusse.“

„Tule ukse juurest eemale! Kui pikne sisse lööb, saad sinagi mööda külge!“

„Purjus sulane annab kaela, vaat' see on pikne!“

Mehed ei naernud, sest lossimeeste käitumine pühakojas oli neile arusaamatu ja nad ei osanud sellele anda õiget nimetust.

Lossiisand tonksis oma laia mõõgaotsaga vastu kirikupõrandat. Kirikulised jäid kuulatama ja lossisulased ka.

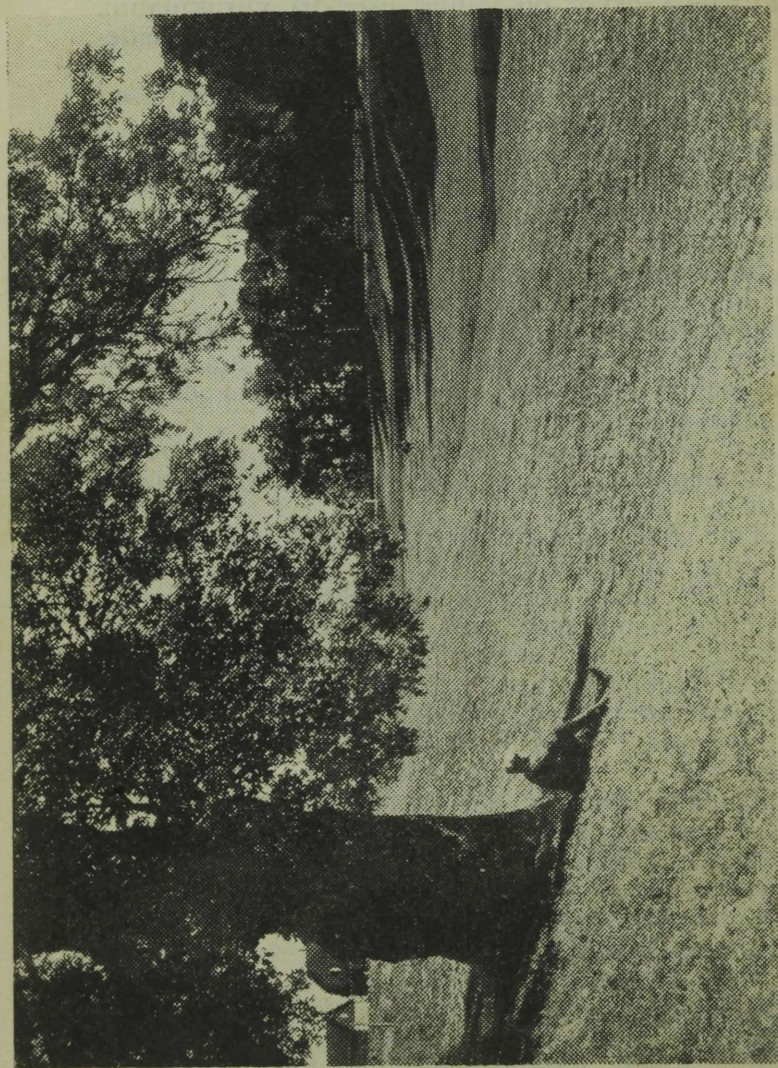
„Kuulake, kuulake, mis ta pajatab!“

Kalurinaine pühkis põllenurgaga nutuseid silmi ja upitas end jalule. Ta oli kõik see aeg põlvitanud ja palvetanud.

„Vana usk on sant ja paha usk. See on minu vaenlaste usk ja seepärast kaotan mina selle Vigalast ära. Mina sülgan selle peale.“

Ja lossiisand sülgaski suunas, kus varem asetses Püha Neitsi pilt.

„Sina, Ermis, pajata maarahvale uut usku,“ käskis lossiisand preestrit, sest ta teadmised uue usu kohta piirdusid ütelduga.

Konnavere jõe kuivanud säng.

Muistne Konnavere jõgi kannab nüüd oja nimetust. Inimiga tagasi oli veski lähedal, veel sügav vesi, kus kevadel püüti noodaga kala ja võis lootsikuga sõita. Oja kaldail kasvab põliseid ilupuud. Paremat kallast mööda viib tee Kivi-Vigala mõisast, muistse lossi asukohast, Vigala kiriku juure. Vasakul paistavad aleviku majad.

Preester toetas käega ettejuhtuvale esemele ja algas — ime küll! — maakeeles, mida vaimulik kor-
dagi polnud kirikus tarvitanud:

„Pool viiet aastat olen mina alati siin seisnud neitsikese Maarja ees ja teie südant Jumala ette seadnud. Üksipäinis olen seda teinud, aga rahvas on joosnud oma väärjumalate juure tagasi ja langedud suure patupori sisse. Imetavalisel kombel on ühele vagale mehele Saksamaal antud püha vaimu ja tema on üles seadnud ühe uue usu. Tema laidab maha paavsti usu. Nüüd maarahvas ei pruugi oma patud raha eest andeks osta, vaid ta saab öndsaks usu läbi.

Selle vaga jumalamehe nimi on Martinus Lutherus. Tema hoiab meie vürstide, kuningate ja vasallide poole ja seepärast on ka meie vaga Üksküla-isand selle uue usu omaks võtnud ja annab seda ka armsale Vigala rahvale. Enne kui selle uue usu sisse toome, pühime vana usu ja ta riistad pühakojast välja.

Miks meie seda tegime?..

Vaadake, armsad öed ja vennad: kui Jeesus läks pühakotta ja leidis sealt rahavahetajad ja kaubitsejad eest, võttis ta nööri piitsa ja peksis need kaubamehed pühakojast välja. Nõnda on Jumala poeg enne meid teinud, nüüd teeme seda Vigalas järele. Aamen.“

See pani kirikulised otse jahmuma. Tähendab, kirikus tehti ruumi uuele usule! Naised ja taadid sosistasid isekeskis:

„Kas nüüd algab uus ristimine?“

Lõpuks söandaski keegi küsida, kuidas jääb nüüd vana ristimisega? Kas see tuleb pealt maha pesta, või käib vana veel edasi.

„Missuguse Jumala nüüd seina peale teete, kas isa või poja?“

Nende küsimuste peale polnud uue usu toojad lossis õllelauas mõtelnud. Mida neile, lihtsameelse-tele talupoegadele, vastata?

Preester pöördus tagasihoidliku häälega lossiisandale.

„Mis, kurat, nendega siin seletada. Ütle, et tulgu teinekord, siis saavad kuulda. . . Läheme lossi tagasi, mul jäi üks õllesort proovimata.“

Pöördus samas aga kirikulistele:

„Mina tellin üks vaga mees Saksamaalt, kes paneb selle Lutheruse usu Vigalas käima. Tema õpetab need asjad ja sakramendid “

Patroon võttis vaimulikul käealt kinni ja sammus hirmunud kirikuliste vahelt läbi. Õues võeti suund lossi poole.

Suurleiva Jaan

Lossi meeskonna lahkumise järele tundsid kirikulised endid märksa julgemana. Ristiusu Jumal oma taevatulega oli jätnud kirikurüüstajad karistamata, nüüd julgesid mehedki oma jalga tõsta üle kiriku läve. Kirik ei olnud kokku varisenud! Või sündis see nende vagade naiste pärast, kes jäid kirikusse palvetama?

Nagu tormihoog oli läbistanud kiriku sisemuse ja jätnud kõikjale hävitusjälgi: pühim paik, kuhu ei tohtinud ükski külamees oma jalga tõsta, oli nüüd täis lubjasodi ja prahti; igavene püha tuli oli kustunud ja mõkilöödud õlilamp lebas nurgas, kuhu lossisulane oli selle jalaga virutanud; pihtitooli uks oli lahti murtud ja rippus nüüd vaid veel üht hinge pidi piida küljes.

Kalurinaine vaatas nutuste silmadega ringi ja ta pilk peatus märjal laigul, kus veel täna hommikul oli ilutsenud neitsi pilt ja selle ees vilkunud püha tuli.

„Oh, Jeesus, Jeesus! Mis on nad teinud sinu emaga!“ ohkas lihtsameelne naine ja pani käed risti. „Nüüd pole sul siin enam kohta ega paika ja varsti tuuakse siia luteruse jumal. Aga sina olid alati mu vastu nii armast ja vaatasid lahkesti mu peale. . . Oota, ma pühin su silmad puhtaks!“

Naine jättis oma tühja kalakorvi samasse ja läks otsima mõnd eset, mille peale võiks astuda, et ulataks pilti pühkima.

„Jäta juba,“ keelasid mõned teda, „küll lossirahvas ise koristab oma usu riismed.“

„Ära aja patujuttu!“ tõreles naine mehega, kes teda keelas redelit toomast.

„Ime küll, mina ei tohi ajada, aga nemad tohivad teha!“ vaidles mees vastu.

„Ma ei lahku siit enne, kui olen Maarja näo puhtaks pühkinud,“ ägestus kalurinaise. Pani käed puusa ja vaatas trotsivalt oma vastasele.

„See siin pole õige koht maarahvale!“ hüüdis kellegi mehine hääl vaidlejate seljataga.

Hetkeks unustati tüli ja pöörduti uuele saabujale.

See oli Suurleiva Jaan Tõnumäe¹²⁾ külast. Jaan parajasti oli kirikust möödumas, kui kuulis selle rüüstamisest ja astus nüüd vaatama.

„Näe, missugust hirmust tööd on tehtud,“ selatas kalurinaise ja näitas käega riismetele. Ta püüdis võita juuretuli poolehoidu.

Jaan vaatas korraks enese ümber ja rõhutas siis iga sõna:

„Imestada pole siin midagi! Kuhu vasall iganes tõstab oma jala, sinna sigineb papp ta kõrvale, aga nende koostööd maarahvas juba tunneb. Nüüd näete oma silmaga, kuipalju nad ise oma kiidetud ristiust lugu peavad.“

Suurleiva Jaan oli häbemata julge mees. Ja rikas, põhjatu rikas oli ta ka. Suure ja sügava Vati jõe taga asetses ta mõis. Ei teinud ta tegu ega maksnud maksu vasallile. Mitu korda oli ta Vigala lossiisandaga ja oma põhjapoolse naaber-vasalliga Vynrik Varensbeckega Sikenkose¹³⁾ mõisast kokku põrganud, aga igakord oli Jaani õigus peale jäänud. Mitugi korda olid vasallid käinud Jaanilt laenu nurumas, kui kitsas käes oli.

¹²⁾ Praegune Tõnumaa küla Vigala vallamaja juures.

¹³⁾ Sikenkose mõisa hakati hiljem hüüdma Vana-Vigalaks.

Rahvajutu järele olnud Jaanil väga vana raamat (vanasti hüüti ka kirjasid raamatuks) mitme pitseriga. Üks vanaaegne kuningas olevat oma käega sellesse raamatusse kirjutanud Suurleiva perekonna õigused ja et Jaani ei tohita panna vasalle orjama. Isegi kirikukümnist ta ei maksa. Seda vana raamatut hoidvat Jaan kui oma silmateraga ja keegi ei tea, kuhu see on peidetud.

Jaan käis väga harva kirikus. Õigemini — kiriku juures, kui tahtis teistega kokku saada ja külajuttu puhuda. Hiiepidudel ja rahvakogunemistel oli ta aga alatine külaline.

„Pidage kinni oma esivanemate usust. Ärge jookske pappide järele, kelle usust te aru ei saa,“ jätkas Jaan sõbraliku häälega. Ta seisis altari lähedal, müts peas.

„Võta enne pühaskojas müts maha, alles siis tule teisi õpetama!“ sähvas keegi preestrit austav naine. Jaani sõnad olid teda pahandanud.

Jaan pöördus ütlejale ja sõnas:

„See pole enam püha koda. Kirikujuhid ise on selle ära reostanud ja oma usu jalgade alla tallanud. Papid lasevad puust nikerdada jumalaid, aga maarahvas peab neid pühaks pidama ja kummardama. Usk ja jumalad on neile mängukanniks: kui isu on täis, visatakse nurka või kallatakse lupja kaela.“

„Meile lubati tuua uus ja parem usk, seepärast roogiti vana välja.“

Jaan vangutas pead, enne kui sellele vastas:

„Iga uuendus, mis sealtpoolt tuleb, pole olnud maarahvale õnnistuseks. Kui tuleb uus usk, tõstetakse ka kirikukümnist, ütlen mina. Minge parem Hiie mäele ja kuulake, mis auväärt Lemmik teile pajatab. Ärge laske endid hirmutada põrgust ja kuradist, mis on ristiusu väljamõeldus!“

Suurleiva Jaan noogutas sõbraliku naeratusega pead ja lahkus.

Kirikusse jääjad ei suutnud aga endilt raputada põrguiket. „On aga hirmus küll, kui hing pärast

surma läheb põrgusse ja kurat su luid-konte hakkab väänama!“

Kalurinaine võttis oma tühja kalakorvi ja tegi asja nurga poole, kus lebas igavese tule lamp. See hakkas talle mingipärast meeldima.

„Kui saaks papi karikast lauaviina rüübata, siis pole uuel usul vigagi!“ arvas keegi vanamees ja lahkus enese ette pomisedes kirikust. Pühapäeval, kui võeti lauarahvast ja preester viinakarika laualkäijate asemel tühjendas, jälgis vanamees seda igakord ja tundis, kuidas suu hakkas vett jooksuma. Tema mõistus ei võtnud kuidagi kinni, miks peab preester tema asemel liiku jooma, kui tema on Jumalaga leppinud, patud andeks saanud ja lubanud uut elu alata. Tema oskab niisama hästi viinast lugu pidada kui preestergi.

Kalurinaine vaatas seljataha. Teised olid kirikust lahkumas. Ta kummardas ja võttis kiiresti õilambi ning pistis räti alla kalakorvi.

„Jumala andi ei pea põlgama!“ pomises ta oma teo õigustamiseks. „Kui lossist tullakse kirikut koristama, kes teab, kuhu see lamp siis visatakse. Mina aga viin selle ilusti koju ja panen kambrisse põlema. Siis on Jumala õnnistus minu ja Jaupiga.“

Kalakorv käe otsas, vaga nägu ees, lahkus kalurinaine kirikust.

Jõe tagant, lossi poolt, kostis valju laulu. See polnud vaimulik laul, vaid mingi purjus meeste jorutamine. Üks lauluhääl kostis eriti üle teiste ja see oli kalurinaisele üsna tuttav.

Mehed jäid kiriku juure veel vestlema.

Mure ja rõõm külas

Naravere ja Leivere külades oli rahvas ärevil. Naised pakkisid oma riideid ja ehtesju vakkadesse, mehed tegid ettevalmistusi karja ajamiseks kauge-male metsa, soo- ja rabakurudesse. Paikadesse, kuhu vaenlase ratsamehed ligi ei pääsnud, kuhu üldse ei teatud minna.

Lossiisand polnud kunagi hoolinud oma adralupoeegade julgeolekust ja kaitsest vaenuliste vägede lähenemisel Vigalasse. Neil kordadel pidid talupojad ise omakaitset korraldama. Ainsaks tõhusaimaks vahendiks osutus redusse minek, oma varanduse peitmine. Harvem korraldati koha peal vastupanekut; siis, kui väiksemais salkades tuldi külasse toitu ja vara riisuma.

Kui vaenlane Vigalast oli lahkunud, juleti peidukohtadest välja tulla. Kojujõudnuile avanes harielikult kurb ning masendav pilt oma kodudest: eest leiti suitsevaid ahervarsi ja hävitatud majapidamisi. Mida vaenlane ei saanud kaasa võtta, sellele oli tuli otsa pistetud. Kes elanikest kätte saadi, see löödi maha.

Kui oli karta vaenlase lähenemist, peeti liiklemisteid teraselt silmas, et tarbekorral aegsasti põgeneda varjule Kessoo rabasse ja Tuhinu järve tagusesse võsastikku. Nii tehti nüüdki, piiskopi väe kartusel.

Suurleiva Jaan astus kirikuõues sadulasse ja ratsutas Lemmikule külla. Oli vaja hiievanemaga nõu pidada.

„Vana sõber, mis sind siia poole tõi?“ küsis Lemmik pärast tervituste vahetamist.

„Häid sõnumeid tõin. Piiskop ei tule Vigalasse. Olevat juba üle väina Muhusse läinud.“

Lemmik süleles Jaani, nii suurt rõõmu valmistas talle see teade.

„Saatsime täna hommikul ratsamehe maad kuulama, pole veel tagasi jõudnud. Millal sa seda kuulsid?“

„Õhtul hilja kohtasin teel Virtsu käskjalga, läks Üksküälale sõna viima.“

„Saadan kohe sõna külasse.“

Tuleviku-väljavaated

Lemmik jättis külalise üksinda aeda istuma.

Suurleiva Jaan vaatas enese ümber. Ta pilk peatus õuel, kus Lemmik kõneles poisiga, mispeale

see siis õueväravast välja tõttas. Peremehe asemele aga ilmus aeda perenaine.

„Talitasin toas, ei kuulnud su tulekut,“ vabandas ta külalise ees, kui ulatas käe tervitamiseks.

„Pole viga... Tõnumäe kandis kõneldi ennekuulmata julmast loost Aasaga, kas see on ikka õige?“

Perenaist valdas kergendustunne: rahvas tunneb kaasa ta muredele. „Tõsi küll; nüüd on aga kõik möödas.“

„Üksküla laskis ta lahti?“ päris Jaan osavõtlikult.

„Ta ei näinudki Aasat. Külapoisid vabastasid mu tütre täna koiduajal.“

Jaan astus perenaise juure ja surus ta kätt.

„Kus ta nüüd on?“

„Saatsime ta tädi juure puhkama. Kartsime, et lossimehi tuleb külasse kolama ja teda hirmutama. Purjus sulastest võib oodata kõike.“

Lemmik oli aeda tagasi tulnud.

„Ülbeks läheb see saksa tõug meie maal,“ sõnas Suurleiva Jaan pererahva vastu. „Kisuvad terve maa ja rahva oma võimu alla. Me ei saa olla muretud oma tütarde pärast, sest loss kubiseb mehejätistest.“

Lemmik noogutas peaga ja istus oma külalise kõrvale.

„Aasa!“ pöördus ta oma naisele. „Hoolitse külalise kehakinnituse eest.“

Maakombe kohaselt valmistati külalisele kõigepealt söök ja alles pärast seda küsiti, mis tal on asja. Perenaine jättis mehed aeda ja ruttas tuppa toimetama.

Lemmik oli mõtteis, ta pilk oli suunatud kaugustesse. Tasa liikusid siis ta huuled, tulid kuuldavale sõnad. Ta rääkis aga rohkem enesele kui külalisele:

„Oma usuga rüvetavad nad maarahva hinge... Lagastavad rahva enesetunnet, kasvatavad sinna orjavaimu... Rahvas kardab viimset kohtupäeva; kardab põrgut ja kuradit, jookseb pappide järel ja otsib hinge päästmist!... Kuhu me sedasi välja jõuame?“

Tekkis vaheaeg. Jaan ootas, kuni Lemmik lõpetas. Siis küsis:

„Kas oled juba kuulnud, mis täna kirikus juhtus?“

Külaline jutustas kõigest, mis ta seal oli näinud ja kuulnud. Lemmik kuulas vaikides, ei seganud ta juttu küsimustega. Üksi ta kõrge laup tõmbus kipra.

„Vigala pole esimene, kus papi usk välja roogiti. Ei jää ka viimseks,“ lisandas Lemmik külalise jutule.

Tekkis vaheaeg.

Lemmiku pilk oli jälle kaugustesse suunatud. See, mida ta oli külaliselt kuulnud, polnud temale rabavaks uudiseks, küll aga osutus halbaennustavaks. Esiteks hämaralt, siis järjest selgemalt nägi ta sündmuste edaspidist arenemist ja selle tõelist tagapõhja.

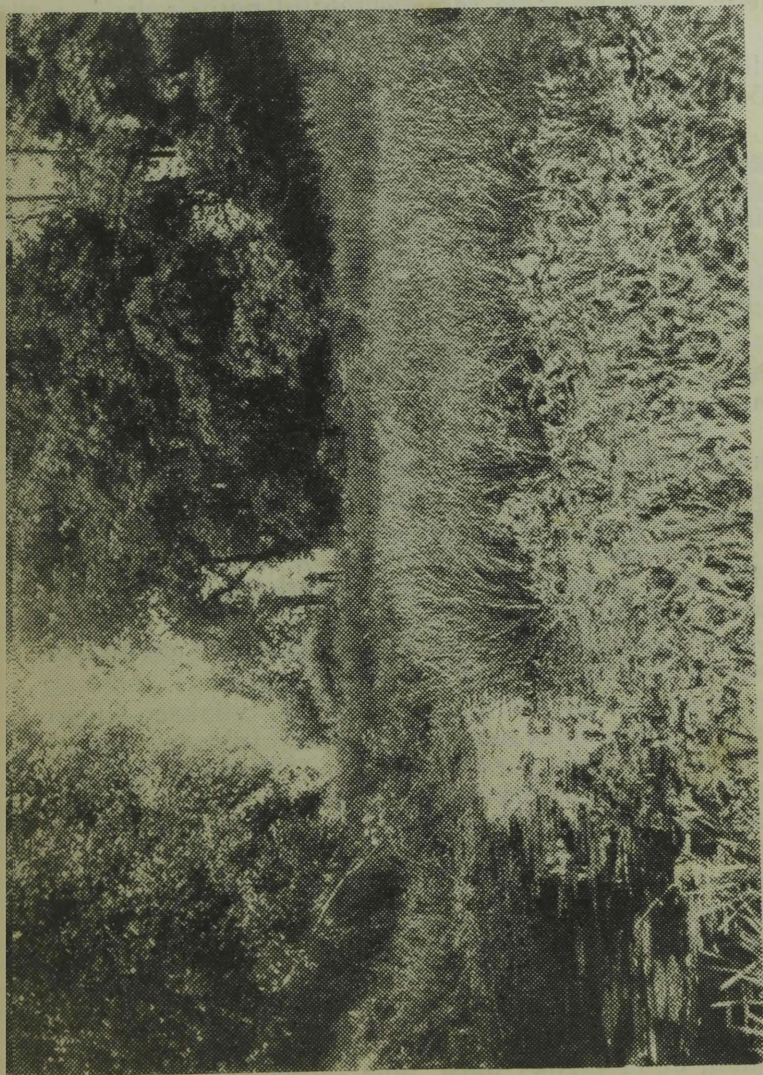
„Matkasin hiljuti Tallinna, tahtsin kuulda uut usku. Olen nüüd mõtelnud päevi ja nädalaid — rõõmu ei näe ma sellis mitte... Vandemurdja munk on saanud vasallide pailapseks, vasallid Rotaalias on nüüd suured usumehed. Miks toetavad nad seda saksa meest Lutherust?...

Tema õpetusest peab saama vasallide ja isandate usk. See peab orjastama rahva hinge, hävitama tas enesest lugupidamise. Katoliku usk pole seda oma võõrkeelsete palvetega teha suutnud... Lutherus hakkas paavsti vastu jutlustama, nüüd tõmbavad vasallid, vürstid ja kuningad kaasa: maha paavsti ike!... See pole hingeõnnistus, mis nad taga nõuavad. Maine vara on see: kõik, mis annab maa, peab jääma jagamatult vasallidele, aga kirikute peale määravad nad uued papid oma ridadest... Ma kardan veel rohkemat: kui kirikus kuuleme juba oma keelt, siis muudetakse maa rahvas ka veel viimaks jumala orjaks.“

Suurleiva Jaan kuulas hinge pidades hiievanema sõnu. Need olid rasked sõnad.

„Armas Lemmik, mis jääb siis meile? Kas oled ka sellele mõtelnud?“ See polnud uudishimu, mis väljendus küsimuses. See oli nõuküsimine hinge- arstilt.

„Mälestused muistsest vabadusest olgu meile ergutajaks ja toeks võitluses kõige halva vastu... Esivanemate pärimused olgu meie jõuallikas: sealt

Pikki jõekallast jalutasid mehed . . .

ammutame maarahva omapära, meie vaimuvara... Hoiame puhtaks oma hinged sellest usust ja jumalast, kelle nimel on meie rahvale tehtud palju paha.“

Mehed vaikisid ja harutlesid oma mõtteid. Käesolev ajajärk võis kujuneda pöördepunktiks, mis ei tootanud head.

Perenaise hüüd õuest äratas mehed, tõi nad tagasi argipäevaellu.

„Läheme, võtame leiba!“ kutsus Lemmik oma külalist.

Pärast sööki mindi talu viljasid vaatama.

Piki jõekallast jalutasid mehed ja perenaine juhatas külalist karjakopliisse noori loomi vaatama.

Kuuldes perenaise häält, jooksid mullikad värvasse, tunglesid ta ümber ja otsisid asjata joogikappa.

„Need on tütre armsamad loomad, tahab jätta eluloomadeks,“ seletas perenaine ja silitas mullikail pead. „Juba vasikast peast meeldisid need kaks üle kõige.“

„Eks Aasa ole juba nendes aastates, kus vaadatakse uue kodu järele,“ sõnas Suurleiva Jaan naeratades.

„Meil ainus laps, peab koju jääma vanematele toeks vanaduspäevil.“

„Seda nüüd küll... Mõnikord viiakse siiski külla, kuidas tulevane eluseltsiline juhtub olema. Minagi tõin ainsa tütre talust ära. Kurtis esiteks ka, aga kui lapsed said kasvama, siis polnud aega sünnikodule mõtelda.“

„Pojad juba suureks kasvanud, hakkavad juba naisevõtmisele mõtlema,“ harutles perenaine ja tõrjus mullikaid eemale.

„Olengi sellepärast külateid tallamas,“ naeratas Jaan vastuseks. Perenaine oma märkusega oli märksa kergendanud ta tänase külaskäigu ülesannet. „Poeg juba selles eas, kus hakkab naisevõtmisele mõtlema. Tahan, et ta kosiks naise oma rahva keskel; ma ei salli segaabielusid, need pole maarahvale kunagi ka suks olnud.“

Niisiis on Suurleiva Jaan tulnud kuulama, kas Aasa oleks nõus temale minijaks tulema, mõtles perenaine ja vaatas rõõmutundega noortele loomadele. Kas saab nendest Aasale kaasavara?

Uus usk tuli rüüstamiste ja verevalamisega

Kui hiislar Lemmik Suurleiva Jaanilt kiriku rüüstamisest kuulis, tähendas ta selle kohta: „Vigala pole esimene, kus papi usk välja roogiti.“

Auväärne hiievanem oli sellest teadlik, kuidas uut usku Liivimaal levitati. Verd valati seekord küll vähem kui esimene kord ristiusu toomisel. Nüüd olid vaimulikud ja vasallid oma kanna Maarjamaal kinnitanud ja hoidusid kõigest sellest, mis oleks neid majanduslikult kahjustanud. Vanad kirjad arhiivides jutustavad sellest järgmist:

Kuuldused saksa mehe Martin Lutheri uuest usust ja selle suurest levikust ulatasid otsaga Riiga ja Tallinna. Sealt väiksematesse linnadesse ja lõpuks maalegi.

1524. a. saabus Tartusse kasuksepp Melchior Hoffmann, kelle sünnikoduks oli Straszburgi linn. Oli vähese haridusega, aga hea kõneanniga käsitöeline. Oma ameti kõrval hakkas ta Tartus ka jutlustama ja palvetunde pidama. Kui ta algul jutlustas tagasihoidlikult, siis läks ta hiljem järjest julgemaks ja võttis tarvitusele abinõusid, mis vihjasid juba väevõimuga pealesurumisele. Ta oskas seda kõike aga piiblisalmide taha peita, nii et ilmalikud võimud tast otsekohe ei saanud kinni haarata.

„Ja sina, inimese poeg, — nõnda ütleb isand Jehoova, — ütle kõikisuguste tiibadega lindudele ja kõigile metsalistele: koguge ja tulge kokku siit ümberkaudu minu tapmise juure, mis mina teile tapan, suureks tapmiseks Iisraeli mägede peal, ja sööge liha ja jooge verd.“ (Hesekieli raamat 39. salm 17.)

„Ja ma nägin ühe ingli päeva sees seisvat ja ta kisendas suure häälega ja ütles kõigile lindudele, mis

Melchior Hoffmann.

Hüiti omalajal „Liivimaa prohvetiks”.
Kaasaegne maal Riia linnaarhiivis.

kesk taevast lendasid: tulge ja koguge kokku suure Jumala õhtusöömaajale, et teie saate süüa kuningate liha, ja vägevate liha, ja hooste ja nende liha, kes nende seljas istuvad, ja kõikide vabatrahva ja sulaste, ja pisukeste ja suurte liha.“ (Johannese Ilmutamise raamat 19, salmid 17 ja 18.)

Meeled köeti niiviisi kuumaks, veriseid kokkupõrkeid oli karta iga päev, seepärast saatis piiskop jaanuari algul 1525. a. Tartu foogtile Stackelbergile kirjaliku käsu Hoffmanni vangistamiseks.

Pühapäeval, 7. jaanuaril, tahtiski foogt Hoffmanni vangistada, kuid selle poole hoidvad linnakodanikud astusid vahele ja ajasid ettevõtte nurja. Nähes oma võitu, tungis jõuk nüüd Maarja kirikusse (siin peeti parajasti teenistust) ja aeti sealt preestrid ja lauljad välja ning rätsep Hoffmann upitati asemele.

Hoffmanni kõne ajal rebiti kirikuseintelt pühapildid, purustati jumalakujud. Riismed aga viidi suure hõiskamisega turuplatsile ja põletati ära.

Turult mindi nüüd edasi Jaani kirikusse, kus kordus samasugune rüüstamine. Dominikaani ordu kloostreist pekseti mungad välja; nunnad sunniti „mehele minema“.

Mõni päev hiljem, 10. jaanuaril, kogus Hoffmann umbes 200-pealise jõugu, eesotsas Mustapeade vendadega ja, ise jõugu ees, läks sellega Toome väravate ette ning nõudis nende avamist.

Piiskopi foogt Stackelberg tuli 13 sõjasulase saatel värava taha ja küsis, mida rahvahulk tahab:

„Toomhärрад välja!“ karjus Hoffmann ja jõuk ta järel.

„Sõjariistad kätte!“ käsutas foogt ja ta relvasutatud sulased hakkasid jõuku alla linna ajama.

Tekkis käsitsi võitlus. Jäi maha surnuid ning haavatuid.

Taganejad jooksid kirikutornidesse ja hakkasid hädakella lööma. Rahvast kogunes tuhandeid, kaurid toodi platsile. Tulistamine võis alata.

Kuid Stackelberg oma sulastega taganes piiskopi lossi. Vasallid ja kodanikud aga juubeldasid, sest

verevalamise ärahoidmiseks foogt alistus. Toomhärрад põgenesid vihase rahva eest!

Rahvas siirdus siis Toomkirikusse. Siin rüüstamine ja hävitamine jätkus. Kivist ja puust nikerdatud pühakujud purustati, pildid kanti õue ja põletati.

Toomhärраde majadel löödi ukсед eest maha, tühjendati nende veinikeldrid ja toidulaod. Korteri-siseseadmed lõhuti.

Samasugused rüüstamised Tallinnas olid aset leidnud juba eelmise aasta sügisel.

Usu-uuendajaks Tallinnas ja Eestimaal oli endine munk Johann Lange ja ta agarateks abilisteks Zacharias Hasse ning Hermann Marsow.

Lange oli premonstraatlaste ordu munk Stade linnast. Hassegi oli pärit Preisimaalt ja teenis Oleviste kirikus kaplaanina. See oli vagatseja katoliiklane. Marsow oli samuti preislane ja teenis preestrina Tartus. Ta eluviisid olid aga muutunud piiskopilegi väljakannatamatuks ja selle tagajärjel ta oli kõrvaldatud ametist. Marsow asus siis Tallinna elama ja hakkas kõigest hingest katoliku-usu vastu töötama.

Nende jutlustamised meeldisid rahvale väga, sest neis arvustati allakäinud kirikuvaimu ja preestrite jumalavallatut elu. Uude usku tulijaile lubati taevariiki ja hingeõnnistust, kui nad aga usuvad. „U s k t e e b õ n d s a k s“, oli Lutheri löök-sõna ja seda levitasid ta jüngrid kõikjal. Rahvas oli tüdinud ladinakeelseist missadest ja himustas kuulda elavat sõna, millest igamees (muidugi sakslane) aru saaks. (Eestikeelseid jumalateenistusi ja laule tol ajal ei tuntud.)

Esialgu tekkis vaimulike vahel sõnelusi, õlgadega müksamisi, siis ärevus kasvas.

Kuni 14. septembril 1524. a. puhkes massiline kirikute ja kloostrite rüüstamine. Siingi asusid uue usu toojad rüüstajate etteotsa kirgi üles piitsutavate kõnedega.

Esimene vihavalang langes Katariina kloostri kirikule Vene tänaval. Sealsed mungad olid saatnud ordumeistrile Wolter von Plettenbergile kaebuse uue usu levitamise kohta.

Kõik, mis mungakirikus oli lahtine või andis paigalt kangutada, langes rüüstamisele. Pühapildid rebiti seintelt; mida kätte ei saadud, see tõrvati üle või pisteti pühakuil silmad peast. Pühad puunikerdused kanti kloostri õue ja süüdati. Kõrgele tõusis leek — ohvrisuitsuna, mis pidi meelepärane olema uuele pühakule.

Siit mindi edasi Pühavaimu ja seal Oleviste kirikusse.

Mõlemas kirikus kisti maha altarid. Pühakute kujudel raiuti maha pead ja käed ning tõugati nad siis oma alustelt.

„Ma sulle, kuradile, näitan!“ räuskas purjus sell ja andis ahjuroobiga kuhu juhtus. „Olen sulle pannud mitu küünalt, aga kunagi pole sa mu palveid kuulda võtnud.“

Keegi ronis kantslisse ja laulis seal purjus hääli „Ole tervitatud, Püha Neitsi!“ See oli ainuke viis, mis talle sagedasest kirikuskäimisest meele oli jäänud.

Märatsejate huvipunktideks kujunesid kiriku rahakastid ja korjanduskarbid. Tasus vaeva, kui pika higistamise peale need suudeti lahti kangutada. Raha aeti peoga taskusse ja virutati siis karp jalaga eemale.

Keegi oli saanud jaole, kui parajasti tühjendati kirikuriistade-karpi. Lauaviinakarika pärast tekkis aga meeste vahel rusikalahing. Võitjaks jäi paks lihunik, kelle rusikahoopidele võistlejad ei suutnud vastu pidada.

„Sellest täiest annab alles juua!“ kiitles ta hiljem teiste vastu. „Eks minugi šillingid ole siia paigutatud.“

Keegi teine kodanik oli saanud kätte preestri ametikuue ja oli nüüd selle enesele selga toppinud. Korraga ta kuulis enese ümber karjumist:

„Andke papile kere peale!“

Ja juba tungitigi talle rusikatega kallale. Teised rüüstajad olid teda pidanud preestriks. Suure vaevaga pääsis ta veel nende käest, jättes ametikuuepeksjate kätte. Lühikese aja jooksul jäid sellest järele vaid lõhkirebitud räbalad.

Niguliste kirikusse määratsev jõuk ei pääsnud. Kiriku eestseisja oli aegsasti luterlaste kavatsusest saanud teada: ta oli lasknud kirikuustel lukud kinni tinutada ja ukсед seestpoolt kindlustada. Väärtuslikud kirikuriistad peideti kõrvalisse ruumi.

Rüüstamisest oli võtnud osa umbes 500 kristlast ja igasugust seiklejat linnast. Hävitustöö oli väldanud kolm tundi.

Palgasõdurid lasti minema

Lossiisand Yxküll lahkus kirikust poegade ja sõjasulaste saatel. Ta oli enese arvates sooritanud vägitöö: heitnud maha piiskopi ja paavsti ikke!

Katoliku-usust lahkunud, pidas ta end nüüd piiskopist täiesti sõltumatuks. Sõjakäikudel ei tarvitse ta seega enam saata oma ratsasõdureid piiskoppi abistama ega andma osa laekuvaist maksudest... Miks ei või siis selle peale pidutseda!

Saaremaa piiskop oli koju läinud ega tule sealt enam mannermaale! Vend Peeter Virtsust kirjutas ju selgete sõnadega, et „piiskop lasknud palgasõdurid lahti ja vasallid läinud oma kodadesse“. Temagi laseb oma sõjasulased minna iga ilmakaare poole; ei tarvitse neile enam maksa palka ega anda ulualust. Aga kannupoisi ta jätab — seda nõuab ta rüütli seisus ja uhkus... Kas ei pea siis sel puhul pidutsema!

Ja Vigala lossis pidutseti kogu pühapäev ning öö tagant järele.

Suurele joomisele järgnes esmaspäeval suur kassiahastus. Nimelt lossisulastele: neile ütles lossiisand teenistuslepingu üles.

„Võite minna kuhu heaks arvate. Mul pole teid enam vaja!“ Nende sõnadega lõpetas ta oma ülesütlemise.

See oli nagu külmaveevalang pärast mitmepäevast pummeldamist.

„Kust leiame uue peremehe?“ küsisid sulased oma seniselt leivaisandalt.

„See on teie endi mure. Maailm on suur ja lai, lossivärava aga teeb teile lahti vana Jürgen,“ oli lossiisanda ükskõikne vastus oma senistele ihukaitsjatele. Nende sõnadega ta pööraski sulastele selja ja lahkus.

Sulased seisid õues noruspäi. Seni olid nad elanud muretut elu. „Juua ja sõdida, põletada ja tappa, veel kord juua!“ — see oli nende elumõte. Nad olid joonud kolm päeva ja ööd järgemööda, isand oli nendega kaasa joonud... nüüd aga oli ta neile ootamatult selja pöörnud.

„Maailm on lai ja lossivärav lahti... võite minna kuhu heaks arvate.“ Nad ei arva aga kuhugi minna, vaid jäävad Vigalasse, kus nad nii hästi süüa ja juua on saanud.

Sulased arvutasid sõrmedel, võtsid kokku tehtud päevi ja saadud palka. Puudus tuli: päevi oli rohkem kui palka oli saadud.

„Ahaa!“ sõnasid nad, „nii kergesti sa meist lahti ei saa! Enne maksa meid kinni ja alles siis läheme minema.“

Lepiti omavahel kokku. Kuhugi ei minda.

Valuraha nõudmas

Õnnetuim kõigist oli Kaspar, kes viimaseil päevil oli nii palju ebameeldivat üle elanud. Ta lõug ja puus valutasi veel „põrgus“ käimisest, sinised viirud silmade all ja muhk kulmul olid mälestuseks Aasa röövimisest. Temal on erinõudmisi, preester peab talle valuraha maksma. Sõnalausumata lahkus ta õuest ja kõndis preestri poole.

Preester magas veel öise pummeldamise järele. Maarja oli aga nagu kaitseingel, kes valvas ukse peal ega lasknud ühtki hinge oma isanda und segama.

„Püha isa ei võta täna jutule,“ seletas ta Kasparile.

„Ütle, et lossist on tulnud sulane,“ seletas Karpar.

„Mis on pühal isal lossisulastega tegemist! Tule homme ja pihi oma patud kirikus. Kas sa seda korda ei tea?“ noomis tüdruk.

Kaspar ei lasknud end heidutada. Kui ta täna preestri jutule ei pääse, jääb ta valurahast ilma! Kui täna lasti minema palgasõdurid, teeb lossiisand ja kirikupatsoon sedasama homme preestriga. Kaspar polnud eile kiriku rüüstamisest osa võtnud ega teadnud lossiisanda ja preestri omavahelisest kokkuleppest uue usu suhtes.

„Ütle, et Kaspar tuli. Pihtida pole mul midagi.“

Kuuldes Kaspari nime, jäi Maarja teda tunnistama. Talle meenus mõni päev tagasi aset leidnud hommikune vahejuhtum õues.

„Ah sina oledki see kole mees, kes mind kord ehmatas?“

„Polnud minu süü, et sedasi välja kukkus. Paater meelitas mind Aasat röövima.“

„Aahh!“ Maarjal kippus hing kinni jääma. See oli otse häbemata, mis see sulane suust välja ajas, ja niisuguse jutuga tullakse kirikumõisa.

„Ära valeta püha isa peale!“ kärkis ta vastu. „Preester ei käi patu mõtetega ümber.“ Maarja püüdis ühtlasi sellega ka eneselt kõrvale juhtida kahtlustusi, nagu oleks tema vaimuliku sohinaine.

„Ma ei valeta täna mitte. Paater oli see, kes tuli õhtul lossi, kutsus mind ja teisi enesele abiks Aasat kinni võtma ja lossi tooma. Tema pärast sain ma sel ööl rängasti peksta ja pärast neelas mind põrguhaud. Paater peab mulle maksma valuraha või ma —“

Maarja võitles enesega: kas saata sulane minema või äratada oma isand? Kumb on nüüd kasu-

likum? Samas aga kipitas Maarjal eneselgi midagi südamel. Kui Kasparil siiski on õigus ja ta räägib täna tõtt — eks siis ole tema, Maarja, kartus põhjendatud: püha isa on tast tüdinenud ja vaatab nüüd nooremate ning ilusamate tüdrukute järele. Siis aetakse ta kirikumõisast koerapiitsaga minema ja uus tüdruk võetakse majja. Miks ta muidu laupäeval lossi jooksis! Varem oli püha isa kojutulek olnud hoopis teisiti. Las mehed siis pealegi õienavad omavahel, tema aga kuulab ukse taga!

„Hea küll, ma lähen ja ütlen talle.“

Kaspar pääsis kiiviisi preestri jutule. Kiki-
varbail lähenes Maarja teises toas ukse taha ja jäi kuulatama.

Jutt meeste vahel arenes vaikselt toonis. Maarja ukse taga kuulis nende juttu katkendliselt, ainult mõni üksik sõna oli selgesti kuulda.

Kuid juba muutus jutt valjemaks. Võttis ägedama tooni. Arvatavasti ei jõutud vaikselt kokkuleppele.

„Kas maksad mulle valuraha või ma lähen veel täna Lemmiku juure ja ütlen, kes korraldas Aasa röövimise?“ ägestus Kaspar.

„Mille eest ma maksan, kui tüdruk pääsis minema!“

„Aitasin tüdruku kinni võtta ja lossi viia, rohkem polnud meil kauba sees.“

„Kes valvab lossi, sulased või koguni mina? Vasta mulle!“

„Sulased jah, aga nende kohus pole valvata preestri armukeksi —“ Kaspari kõne katkes sõna pealt, sest selgesti kostis Maarjani hele plaks, mis preester virutas sulasele vastu kõrvu.

Nüüd oli kuulda kolinat, vist tõugati laud ümber. Veel kostis üksikuid vandesõnu.

Mehed teises toas olid käsitsi kokku läinud.

„Lase lahti... või ma kaeban Ükskülale!“ nõudis preester.

„Käi kuradile ühes oma Ükskülaga!.. Ma pole enam lossisulane.“

Jälle kuuldus võitluse müdinat. Mingi ese — see oli vist tool — lendas hooga vastu seinat. Oli kuulda toolijalgade mürdumist.

Maarja värises kogu kehast. Ta ei tohi ust avada, sest siis võib temalegi mõni ese vastu pead lennata. Las püha isa saab natuke õpetada! Vast mõni hetk tagasi oli Kaspar paljastanud ta osa Aasa röövimises. Siis ikka on tema, Maarja, arvamine õige, et püha isa otsis enesele uut naist noorte hulgast.

Teisest toast kuuldus vandumist ning ähkimist. Vististi olid vastased ühejõulised, muidu oleks nõrgem juba uksest õue lennutatud.

Nüüd langes raske kogu vastu ust ja libises põrandale. Vist suutis tugevam oma vastase põrandale suruda.

„Maar-ja, tule — ap-pi!“

See oli preester, kes hüüdis appi.

„Kägistan sind siinsamas ära!“ kiristas Kaspar läbi hammaste.

Nüüd ei suutnud Maarja enam ükskõikseks jääda. Peremees vajab abi ja tema kohus oli aidata. Viimaks tuleb see metsik Kaspar veel tedagi kägistama.

Maarja katsus ust avada, seda teispoole lahti lükata, kuid rasked kehad ukse taga ei nihkunud paigalt.

„Ap-piih!“ See oli juba surmasuus inimese korisemine.

Maarja jooksis teise tuppa, et selle kaudu pääseda võitlejate juure. Ta haaras ahju eest pihku pika puuhalu. Löögivalmilt tormas ta võitlejate juure.

Preester lamas ukse all põrandal, Kaspar põlvili ta rinna peal. Kahe käega surus ta vastase kaela peale ja püüdis teda kägistada. Preestri sõrmed püüdsid vastase käsi eemale kiskuda — asjata.

„Lase lahti!“ kisendas Maarja surmahirmus.

Kaspari silmad olid verd täis. Ta ei kuulnud ega näinud. Kogu ta tähelepanu oli vaid preestri kõril. Sõjakäikudel oli ta mitu oma vaenlast sel

kombel ära kägistanud. Ta oli vihane lossiisandale, kuid võimetu sellele tasuma. Nüüd peab preester seda oma eluga lunastama.

Preestri nägu tõmbus juba sinakaks.

Maarja haaras halu kätte, tõstis kõrgele üle pea ja virutas siis Kasparile plaksudes pähe.

Häätult langes Kaspar nagu liivakott oma vastase kõrvale maha.

Kaspar jälle kaotaja osas

Preester õiendas kaela, libistas siis käega üle kõrisõlme. Ta elas veel!

Maarja astus ta seljataha, pani talle käed õla alla ja aitas ta istuma.

„Mis — sa — sellest raipest -- tuppa lasksid!“ Need olid preestri esimesed tänusõnad oma päästjale.

Maarja ei vastanud; võib-olla ei kuulnudki ta preestri sõnu. Ta jälgis üksisilmi oma löögiohvrit: kas ta tõesti lõi mehe maha?

Preester tõusis Maarja abiga püsti. Alles nüüd nägi ta lamavat Kasparit, puuhalg kõrval.

„Paras niisugusele koerale!“ Siis Maarjale pöördudes: „Kas sina löid ta maha?“

Maarja noogutas peaga. „Jah, see on minu töö. Püha isa elu oli hädaohus.“

„Seda tegid sa hästi.“

Kaspar oli aga vaid uimaseks löödud. Ta hakkas juba osutama elumärke.

„Viskame ta uksetaha!“

Preester võttis mehel ühest, Maarja teisest käest kinni ja niiviisi lohistasid nad Kaspari toast välja. Eemale põõsaste vahele viisid nad ta.

Tagasi tulnud, suleti ukсед, et tülitaja enam tuppa ei pääseks. Nüüd valvas Kaspari tagasitulekut juba kaks vastast. Mõlemal löögiriistad käes.

Kaspar tuli pikkamisi meelemärkusele.

Ta upitas enda istukile ja vahtis juhmilt enese ümber. Kus on siis preestri laip, kelle ta surnuks kägistas? Seda kägistamist ta veel mäletas — mis aga edasi juhtus, sellest polnud tal enam aimu. Ta istus ja ahmis värsket õhku. Viimaks ajas enese püsti. Ta vaarus küll tublisti ja ka pea valutas hirmsasti — oli otsas raske nagu vettinud puunott, — kuid jalule ta jäi.

Pikkamisi pööras ta nüüd ringi ja tunnistas ümbrust. Koht oli tuttav: eemalt põõsaste vahelt

paistis preestri elamu, üle jõe asetses väike kirik ja taamalt võis näha lossitornide tippe. Aga kuidas sattus tema siia põõsastesse? . . .

„Maksa meid kinni!“

Väljaspool lossimüüre kihas täna töö. Uup uuba järel viis lossiaidast vilja üle jõe veskikaldale. Siin seisid reas raehärra Schroderi voorimehed ja laadisid viljakotte vankritele.

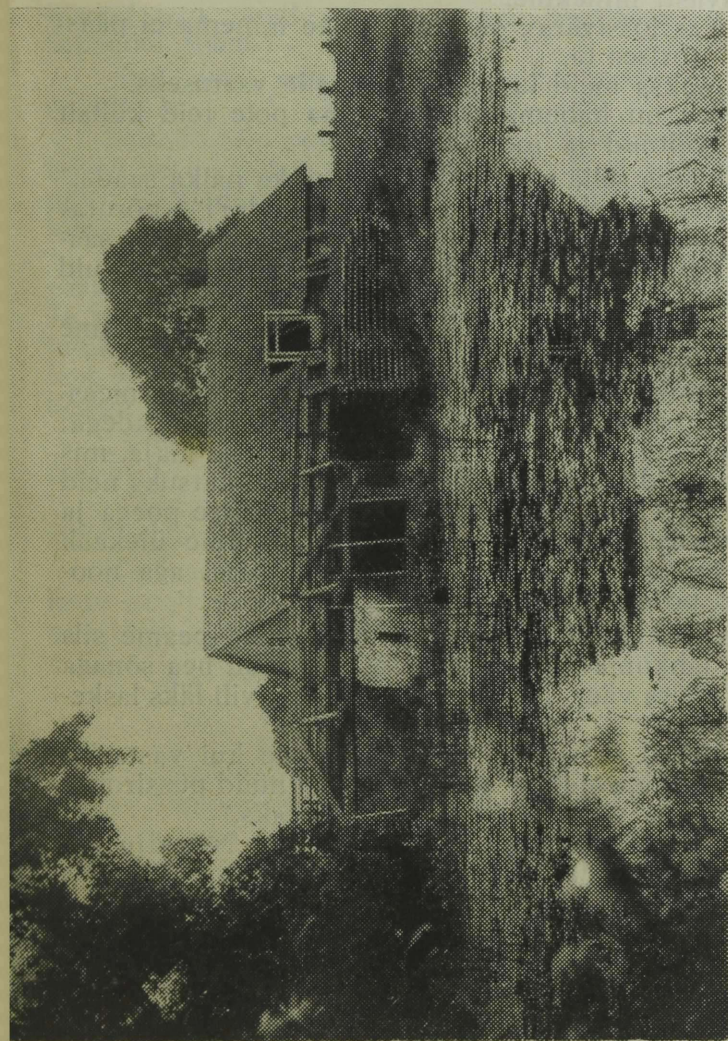
Suures aidas, kahe vallikraavi vahel, mõõdeti salvest vilja kottidesse. Raehärra seisis uktsel ja märkis seinapalgi peale, mitu sälitist teri ta vastu oli võtnud. Lossiisand valvas salvede juures.

„Jagu on täis!“ hüüdsid voorimehed jõetagant. „Vankrites pole enam ruumi.“

„Aitab juba!“

Arvete kokkuvõtmisel selgus, et raehärra saab laskemoona eest veel vilja. Seekord ei saa ta aga rohkem Tallinna kaasa viia, pole voorimehi. Hea küll, ta tuleb teinekord järele. Toob siis veel lisa laskemoonale, nagu varem on kokku lepitud. Talupoegadele toomisest aga raehärra vaikis.

Killavoor veskikaldal hakkas liikuma. Kui viimne vanker teekäänaku taha kadus, hüppas raehärra sadulasse ja ratsutas meestele järele. Muretu oli nüüd teekond Tallinna, polnud ju piiskopi sõjasulaseid vaja karta.

Kivi-Vigala veski 1929. a. paiku.

Muistne veski asetses samal kohal, paisuga aga Konnavere jõel. Lossi ümbristes igast küljest vaba vesi. Veskit maintakse esmakordselt 1420. a. Rootsiagest mõisade registrist leiame: „Lossi külje all asetseb veski kahe paari kividega, mis jahvatab aastas 14 sälitist, headel aastatel 80 sälitist vilja.“

Kui lossiisand õue astus, vandus ta kurja: sõjariistust sulased tolgendasid alles õues, ei mõtelnudki nähtavasti minekule.

„Kas lossivärav oli kinni, et te minema ei pääsnud?“ torises ta.

„Maksa meid kinni!“ hüüti talle vastuseks.

„See on häbematus! Kas ma pole teid küllalt hästi söötud ja jootnud?“

„Kiitus selle eest! Meil on aga ka palka saada.“

„Kes julgeb mulle vastu haukuda?!“ põrutas lossiisand. Niiviisi oli ta sulastest varem jagu saanud, niiviisi lootis ta neist nüüdki jagu saada. Kuid ta eksis.

„Kõigil meist on palka saada. Me ei lähe enne lossist, kui palk on peo peale maksetud.“

Lossiisand jõllitas vihaselt silmi. Nende mees-tega on raskem valmis saada kui adratapultoega: sõjasulastel on relvad, neil pole peret ega maja, mis hoiaks neid tagasi äärmisima eest. Kui katsuks neid jõuga õuest välja ajada? Tema ise, seitse poega ja kannupoisid? ... Ei, sulastel on arvuline ülekaal. Nad on kõik täiskasvanud mehed, temal aga nooremad pojad alles poisikesed

„Olete mind ausasti teeninud, miks peame siis riiuga lahkuma?“ Lossiisand katsus nüüd hea sõnaga võita võõra väe. „Näete ise, kuidas mu vili läks laske-
moona eest.“

Sulased sosistasid isekeskis, enne kui vastasid:

„Vilja asemel on aulikul isandal nüüd püssirohtu ja tina, aga meie kõhud jäävad tühjaks.“

„Ma ei keela vilja, tulge ja võtke. Niipalju kui kellelgi on saada.“

Lossiisandal oli õigus: viljast polnud tal puudust, küll aga sularahast. Kui sulased võtavad viljapalga, siis on asi ühe ropsuga joones.

Sulased polnud aga viljapalgaga rahul: kuhu sa viljakotiga lähed, kui sul pole hobust ega vankrit! Parem maksku sularahas kinni.

„Oodake kuni raehärra Schroeder tagasi tuleb. Tema saab vilja, aga mina raha.“

„Seda me teemegi. Jääme siia ja ootame ta tagasitulekut.“

Küll on nendega häda! mõtles lossiisand. Nüüd jäävad nad mulle kaela ja on teadmata, millal Schroder tuleb.

„Iga päev, mis me Vigalas ootame, maksab raha!“

Sulased jäid oma otsuse juure. Mõned jäid õue, teised läksid tagasi oma eluruumi. „Kui Jumalal on päevi, küll siis meil ka on aega,“ arvasid nad ja jäid lossi.

Vihane isand oli võimetu oma endisi kaitsjaid värava taha ajama. See katse lõpeks verevalamisega. Ja kui teised sõjasulased sellest kuulda saavad, kes tuleks siis veel edaspidi ta teenistusse?.. Ei, selleni ei tohi lasta minna. Kui katsuks õige kavallusega nendest lahti saada?..

„Katsun raha muretseda ja kõik kinni maksa,“ püüdis ta pahaseid sulaseid lepitada.

„Elagu aulik isand ja kiitus ta mõistusele!“ hüüdsid õuejäänud.

Ka lossiisand jäi esialgu rahule. Vähimalt sulaste poolt pole karta pahandust. Küllap ta juba nõu leiab, kuidas neist lahti saada.

Külasse raha laenama

Lossiisand Yxküll ei leidnud ega leidnud teed, kuidas ülearustest sõjasulastest vabaneda. Iga päevaga kasvasid nende ülalpidamise kulud ja kasu polnud neist karva väärtki. Põldudel oli küll tööd laialt, aga ega sõjamees kõlba põllutööle! Peab seda enese kohta häbiasjaks. Nende eriala on riisuda, põletada ja tappa!

Vargsi hiilis mehe ajusse üks mõte. Ei, see ei tohi tulla kõne alla! Ta tõrjus enda sellelt — lootis, et aeg annab nõu. Kuid ikka ja ikka jälle leidis ta end selle ja ainukese pääsetee juurest: laena raha! Aga kellelt?..

Mõttes peatus ta oma sugulaste juures, kel olid suured maalahmakad Vigala kihelkonnas läänil. Need olid vasallid Päärdu Hans, Velise Christofer, Konuvere Wolmer ja Jädivere Hans Yxkülldid. Nendega oli aga vähe väljavaateid — kõik olid kerge kaaluga mehed.

Siis oli tal ju veel terve hulk tuttavaid; häid tuttavaid, nagu Sikenkose Varensbecke, Loodna Swarthof, Aimre Varensbecke — kuid ei tasu neid kõiki loetella. Yxküll tundis väga hästi nende meeste põhimõtet: kui raha saad, siis lase trullallaa!..

Aga Suurleiva Jaan?

Jaan pole küll vasall, on põlatud „undeutsch“¹⁴⁾, aga rikas ta on. Ja see kaalus palju. Üksi Suurleiva Jaani abiga saab ta armuleivasööjad kaelast ära.

„Hobused saduldada!“

Kannupoisi saatel ratsutas võimas ja uhke vasall Tõnumäe küla poole. Suurleiva Jaani juure läheb ta. Veel täna.

Suurleiva Jaani talu asetses väljaspool Tõnumäe külamajade kobarat ja seda hüüti mõisaks¹⁵⁾.

Jaani elamu oli palkehitis, nagu külarahvalgi, kuid mõõtudelt hoopis suurem. Üle õue asetsesid aidad ja loomalaut, õue keskel oli sügav kaev. Õu ühes hoonetega oli piiratud kõrge, lõhestatud palkidest aiaga. Õue pääsis tammeplankudest väravat kaudu. Ööseks värav suleti.

Ka seestpoolt erines Jaani elamu teistest taluelamuist tunduvalt. Mullapõranda asemel oli tubadel laudpõrand tahutud laudadest, akendel klaasid

¹⁴⁾ Mitte-sakslane. Selle nime all mõisteti eestlasi, lätlasi ja teisi allaheidetud väikerahvaid.

¹⁵⁾ Veel XVI sajandil kandsid vabatalupoegade, samuti ka adratalunike suured üksiktalud mõisa nime. Nende pidajaid hüüti mõisnikeks. Vasallid laenasid eestlastelt mõisa nime ja hakkasid ka oma majapidamisi hüüdma mõisadeks. Hiljem keelati talupoegadel mõisa nime tarvitamine hoopis.

Eestlaste mõisad olid tihti mitu korda suuremad kui vasallide omad. Näiteks oli Sikenkose (Sikukose — praeguses keelevormis) mõisal $\frac{1}{2}$ adrat maad, Allivere mõisal $3\frac{1}{2}$ adrat. Mõisapidajaiks olid Alliveres eestlased, vennad Jaan ja Mart. Endisest mõisast on säilinud Hallivere talu Tiduvere külas.

ees. Nagu tolleaegsetel mõisadel kunagi. Väljaspool õue, karjakaevu lähedal, oli väliköök, kus suvel keedeti toitu ja pühadeks mõdu.

Põllud asetsesid ümber elamu ja alles nende taga algasid karjamaa ning sõerd. Põllutööl kasutati peale oma pere ka välistööjõudu. Kunas Suurleivad selle rikkuse omandasid, seda ei teadnud keegi. See oli pärandunud põlvest põlve — nagu traditsioongi, et esimesele pojale pandi isa nimi — Jaan.

Kui talus oli mitu poega, siis elati ja töötati koos, ühise suure perekonna liikmetena. Suurleiva mehed kosisid küll naisi külast, aga ise külasse koduväiks ei läinud. Nad ei painutanud endid pärisorjuse ja mõisateo alla.

Otto Yxküll jõudis Suurleivale.

Jaan kutsus haruldase külalise tuppä. Nad olid kahekesi. Lossiisand istus kolmejalgsele tammepuust istmele. Lõi mõõgaotsa jalgade vahele põrandasse ja toetas kätega pidemele.

„Kui lossiisand Suurleivale tuleb, siis on tal alati suured asjad südamel kipitanud,“ alustas peremees juttu.

„Jaa, nii on olnud,“ vastas lossiisand. Ta keeleoskus polnud küll kuigi eeskujulik, aga aru teineteisest ikka saadi. „Soovin enne kõiki rahu sinu majale!“

„Lossiisanda sõnad on armsad mu kõrvadele... Mis ma veel kuulen?“

„Hm!“ Algus polnud kerge. Yxküll püüdis kaudselt oma tuleku põhjuse juure välja jõuda. „Lepime ära, mis me vanad auväärt mehed tülitsemel!“

Jaan sai aru, et selle all mõistab vasall vahejuhtumit, kui mõni aasta tagasi taheti Jaanilt teoorjust nõuda. Kuna tüli algataja oli vasall, vastas Jaan:

„Kui lossiisand ja rüütel mind rahule jätab, mis tülitsemist meie vahel võib olla!“

„Ma olen selle asja järel katsunud ja teen üks ettepanek: leppima omavahel ära ja unustama kõik vanad asjad.“

Yxküll tõstis käe mõõgapidemelt; vist tahtis ta selle ulatada leppimiseks. Jaanil polnud aga ruttu käeandmisega. Ta vaatas läbitungiva pilguga külalisele ja mainis:

„Seda olen ma alati taga nõudnud, aga lääniisandate isu on olnud täitmata.“

Yxküll lõi oma käe plaksudes mõõgapidemele ja mossitas. Jaani ütlus kõlas küll etteheitena, aga selles oli palju tõtt. Tõsi küll, tema ise ja ta põhjapoolne naaber Varensbecke olid need, kes püüdsid Jaani iseseisvust kõigutada ja teda sundida teopäevi tegema. Täna võib see olla takistuseks raha laenamisele. Lepituse peab aga saama!

„Olen mõtlenud teisipidi ja tahan see vana asi kord lõpetama. Mina pakkuma lepitust ja ei puutuma sinu priikirja mitte. Kas jääma nii?“

„See jutt haiseb raha järele, kui palju sa laenu vajad?“ lõi Jaan oma kaardid laua peale lahti. Kui vasallid kunagi ta poole tulid, siis ikka ja alati rahalaenamise juttudega.

„Kolmsada riiat marka!“ rabis Yxküll vastu. Jumal tänatud, et viimaks asja juure jõuti!

„Kes on su käemehed?“ küsis Jaan ja nihutas oma istme lähemale.

„Minu rüütliõna.“

„Hõberaha kaalub rohkem.“

See oli ränk alahindamine, mis ta selle mittesakslase suust kuulis. Muil juhtudel tõmmanuks ta mõõga tupest ja nõudnuks rahuldust. Täna olid aga kõik kaaluvamad asjaolud Jaani pool ja tahes-tahtmata tuli tal alistuda.

„Christofer Yxküll Felix'ilt¹⁶⁾ on mu käemees.“ See pidi Jaani rahuldama.

„Kehval vasallil on võlgu rohkem kui varandust. Minu raha jääb panipaika.“

„Mis olema siis sinu tingimused, minu armas moisnik?“ küsis lossiisand ja püüdis oma häälele anda hoopis mahedamat tooni. Nimetas Jaani ko-

¹⁶⁾ Velise lossi saksakeelne nimetus; hiljemalt aga Felx.

guni mõisnikuks, missugust nimetust vasallid kunagi talupoegade vastu suhu ei võtnud.

Kuna Jaan mõttes oli, nurus Yxküll edasi: „Olema mõlemad suured naabrid, kõnelema üks mehe jutt.“

„Jah, seda me teeme. Ütle mulle, milleks sa nii suurt summat vajad? Igamees talitab oma rahaga, kuidas ta heaks arvab, aga mina tahan teada, keda minu raha hakkab orjama?“

Yxküllile tuli selline küsimus ootamatult. Ta polnud sellele varem mõtelnud. Ja mis läheb see teistele korda, kuhu ta selle summa paneb! Ta kortsutas kulme ja esitas vastuküsimuse:

„Miks ma pean seda välja lobisema?“

„Kui see raha pannakse tööle minu sugurahva vastu, siis ma ei ava oma kukrut kellelegi. E i m i l g i t i n g i m u s e l l!“ Jaan rõhutas eriti viimaseid sõnu.

„Äh-äh-äh!“ naeris Yxküll, kes oli kartnud hoopis rängemat ja ülepääsmatumat kui see, mis ta nüüd kuulis. „Ma vajama raha sulastele palga maksmiseks, kui sa tahtma teada.“

„Maarahvas kaebab sulaste üle, naised ei julge pimedas lossist mööda minna... Kui kaua sa mõtled neid veel pidada?“

„Täitsa õigus, armas moisnik. Ka mina olema tüdinud. Lasksin nemad eile lahti, aga nemad ei lähema enne, kui maksan kinni.“

Nüüd naeratas ka Suurleiva Jaan. Kui lugu on nii, siis laenab ta heameelega. Aitab kaasa, et rahvas sellest vitsast rutem lahti saaks.

„Kuidas nüüd jääma?“ usutles Yxküll, kelle lootused raha saamiseks näisid kasvavat.

„Olen valmis laenama. Minu tingimused on: viis marka saja pealt aastas ja kolme aasta peale. Iga aasta maksad tagasi ühe osa. Ja lõpuks: pandiks Naravere küla.“

Yxküll kargas püsti.

„Narafer küla!.. See on palju üles küsitud. Teised vasallid naeravad minu välja.“

„Siis aidaku sind teised rahahädast välja,“ sõnas Jaan õlgu kehitades.

„Miks mitte Tõnnumegi küla?“

„Tahan tulla oma suurele sõbrale naabriks,“ naeris Jaan ja patsutas lossisandale õla peale.

Käed löödi kaubaks kokku.

Tädi hoole all

Pühapäeva hommikul, kui kaste hiilgas veel rohuladvus ja lõokesed lõõritasid pilvede piiril, laikus Aasa oma isakodust.

Talle anti kaasa poiss külakosti kandjaks. Aasa pidi poisi aga poolelt teelt tagasi saatma, sest keegi peale vanemate ei tohtinud teada, kuhu ta õieti varjule läks.

Tädi Truuta oli see, kelle juure Aasa mõneks päevaks varjule saadeti. End välja puhkama ülelatud vintsutustest.

Aasa tädi elas Pallika mäel.

Mäe nimetust kandis õieti kõrgem kühm, mis oli suur ruutkilomeetreid. Mäe õhtupoolset lausikallast uhtusid Tuhinu järve veed, aga põhjapoolseks piiriks oli lai Suur-Vigala jõgi — veeühendus Kaisma järve ja Matsalu lahe vahel. Paiguti lage ümbrus paistis mäele kui peo pealt kätte.

Üle mäe käis tee, mis sai alguse Tallinna-Pärnu suurelt maanteelt, möödus Leivere külast ja Vigala lossist, kus see kandis juba Avaste tee nimetust.

Tee lõpul seisatas Aasa ja võttis poisilt leivakoti.

„Sa lähed nüüd koju tagasi.“

Poiss ulatas koti Aasa kätte, ei mõtelnud aga tagasiminekuks.

„Ma tulen kaasa!“ anus ta.

„Aga milleks?“ küsis Aasa.

„Tulen sind kaitsma. Lossisulased ei tohi sind enam ära viia!“ seletas poiss veenvalt.

Aasa naeratas väikese mehe agaruse üle. „Kui sa suureks kasvad, küll sa siis kaitsed.“

„Oskan juba praegugi lingukivi pilduda ja märki taban ma ka. Pillun sulasel silmad pimedaks, siis ei näe ta sind kinni võtta.“

Aasa tegi poisile pai.

„Sa oled hea poiss, aga nüüd hakka koju minema. Saan juba oma jõul edasi, siin on maapind kõva ja suur tee jalgade all.“

Poiss jäi tüdrukule nukralt järele vaatama ja sõnas eneses: „Kui ma suureks saan, siis võtan Aasa naiseks. Ta on vahva tüdruk ja ilus ka.“

Poiss seisatas veel tüki aega. Sülgas siis otsustavalt ja pistis jooksu.

Tädi Truuta nuttis ja naeris, kui õetütar ootamatult õue astus.

„Nutsin su pärast mitu peatäit. Kartsin, et mu vanad silmad sind enam ei saa näha... Aga nüüd nutan rõõmu pärast!“

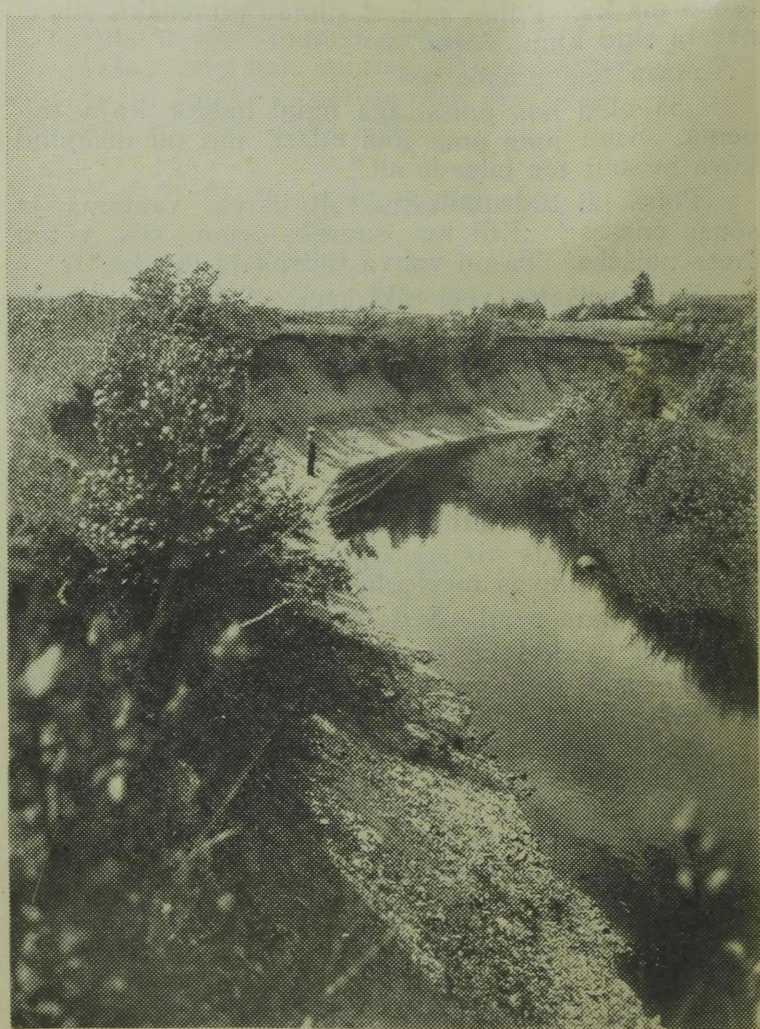
Tädi tõmbas õetütre oma rinnale ja silitas ta juukseid. Võttis siis Aasa pea õrnalt käte vahele ja vaatas teda ülevas meeleolus.

„Puhkama pead. Seda on su silmist näha.“

Aasa saadeti kohe puhkama. Ei lubatud enne üles äratada, kui toit on valmis ja uni täis. „Siis pajatad, mis sa kõik oled üle elanud.“

Aasa lamas asemel lahtiste silmadega. Ta ergud olid veel pinevil kõigest sellest, mis ta öö jooksul läbi oli elanud. Siis jällenägemise rõõm isa ja emaga, nüüd tädi oma südamlikkusega... Aasa sulges silmad, siis tuleb uni rutem. Nii oli ema talle lapsepõlves õpetanud. Ta on küll täiskasvanud tüdruk, aga ema õpetuse järele võib alati teha. Küll tädi tuleb ja üles ajab, kui on paras aeg.

Kui Aasa ärkas, oli päike juba lõunas. Tädi oli mitu korda käinud vargsi vaatamas, kuidas Aasa magab. Tüdruk oli tõesti kurnatud ja väsinud. Lõunalauas pidi ta tädi järelepärimistele mitu ja mitu korda kõnelema oma vangipäevist lossis ja imelikust pääsmisest.

Pallika mäe põhjapoolseks piiriks on jõgi.

Kevadised suurveed uuristavad järjest mäekülge, kuna vastaskallas nihkub madala aasana järele. Kaugelt paistab Ristna talu.

Pärast sööki tädi ja Aasa jalutasid jõe ääre. Nad seisatasid kõrgel kaldal ja nende varjud helkisid all veepeeglis.

Vaikselt voolas vesi kaugel mere poole. Kalad ujusid veepinnas ja pidasid jahti pinnale laskuvate putukate peale. Kiilid ristlesid kõrkjate ääres ja puhkasid kalmulehil, kuhu kalasilm ei ulatanud neid nägema.

Teispool kalda ääres veepiiril jooksid ja solistasid paljasjalgsed poisid. Otsisid konnakarpe ning varajane ja vesi külm. Noorte jutt ja rõõmus kilkamine oli ainsaks segajaks pühapäevases vaikuses. Pildusid lutsukive. Vähkide püügiks oli aeg veel

Aasa istus kaldale tädi kõrvale.

„Tädi, kas tahad, ma jutustan sulle imeliku loo Sääla järvest? Olen seda mitu korda oma isalt kuulnud.“ Aasa tahtis vestlust viia muule ainele kui vangipõlvele Vigala lossis.

„Jutusta, laps! Su isa teab nii palju maarahva elust mitu põlve tagasi.“

Sääla järve legend

Nõmme talus Sääla järve kaldal elanud vanasti isa kolme pojaga. Ema surnud vara ära ja pojad pidanud kordamööda kodus toitu valmistama, kui teised väljas tööl olnud.

Pojad tüdinud pikapeale perenaiseametist ja otsustanud noore perenaise majja tuua. Võetud omavahel liisku, kes peab kosja minema. Liisk langenud noorimale vennale Meelikule.

Enne kui poeg hakanud kosjateed tallama, kutsunud isa ta enese ette ja õpetanud:

„Poeg, võta naine omasugune. Kes ei põlga tööd ega pööra selga oma esivanemate usule. Ära too sugukonda võõramaa verd, sellest sigib tüli ja õnnetust!“

Meelik pannud kõige parema sadula täku selga, sidunud mõõga vööle ja sõitnud õuest välja.

Sõitnud tallu, sõitnud külla; sõitnud nädalapäevad kosjateed. Kord tormisel ööl koju tulles eksinud teelt ja sõitnud vilkuva tule peale välja. Sattunud maksunõudja majasse. Jäänudki sinna öömajale.

„Miks Meelik maksunõudja majasse jäi, kui kodutee polnud enam pikk?“ küsis tädi vahele.

„Maksunõudjal olnud tütar Ilsebe — sellepärast ta sinna jäänudki peatuma,“ vastas Aasa ja jätkas:

Maksunõudja tütar olnud süsimustade juustega ja tumedate silmadega. Kui ta pimedas juukseid sügenud, löönud sealt sädemeid välja. Kelle otsa ta üksisilmi vaadanud, see jäänud magama ja pole pärast mäletanud, mis ta teinud või rääkinud.

Kes nad õieti olid või kust nad olid tulnud, seda keegi ei teadnud. Maksunõudja olnud kuninga-mees ja keegi pole julgenud ta külge kätt pista. Ta sõitnud alati raudriides ja sulaste saatel. Teiste omasugustega käinud harva läbi, istunud toas ja uurinud vanu raamatuid.

Kui Meelik järgmisel päeval koju jõudnud, olnud ta poolsegane. Ta oli sattunud Ilsebe saladusliku mõju alla. Öösi, kui isa ja vennad maganud, tõusnud Meelik asemelt ja joosnud ümber Sääla järve, kus teda ootas Ilsebe.

Aovalgel tulnud Meelik ja lamanud lahtiste silmadega asemel.

Ühel päeval küsinud isa temalt:

„Poeg, kas sa oled naise leidnud?“

Meelik kohkunud nagu unest üles ja vastanud:

„Jah olen.“

Isa küsinud edasi:

„Kelle sa välja valisid?“

„Ilsebe... Maksunõudja tütre.“

Isa ehmunud keeletuks, pole sõnagi suust saanud. Maksunõudja oli kõigist kardetud ja põlatud mees. Ja selle mehe tütre toob Meelik tema majasse!

„Maksunõudja tütre ei saa Nõmmele pere-naist,“ olnud isa vankumata otsus.

„Siis lähen mina elama maksunõudja majasse,“ vastanud Meelik jonnakalt.

„Unusta see võõramaa tüdruk!“ kärkinud isa.

„Ilsebet ma ei jäta.“

„Kui sa sinna lähed, pole sa enam minu poeg. Ära tõsta iialgi oma jalga üle Nõmme ukسلäve.“

Meelik joosnud siiski võõramaa tüdruku juure. Maksunõudja võtnud Meeliku küll oma majasse, aga tütart pole talle annud. Käskinud teenida sulasena. Meelik jäänudki sulaseks.

Kord tulnud kuninga käsk ja maksunõudja ühes tütreaga lahkunud Vigalast jäävalt.

Meelik tahtnud nendega kaasa minna, aga maksunõudja heitnud ta uksetaha ja ütelnud seda viisi:

„Ülejooksikule ma oma tütart ei anna.“

Meelik jäänud esialgu maksunõudja majasse, aga kui tulnud uus maksunõudja, peksnud see Meeliku koerapiitsaga minema. Meelik käinud ümber kui kuutõbine. Ühel ööl, kui paistnud isatalu tuli, hakanud ta üle järve koju minema. Otsustanud isalt andeks paluda.

Keskjärvel aga murdunud õhuke jää ja vete-ema võtnud sõnakuulmata noormehe oma riiki.

Vaiksetel öödel tõusvat Meeliku vaim järve pinnale ja igatsevat isamaja järele. Veteriigist aga ei pääse ükski enam tagasi...

Külasepalt abi otsima

Esmaspäeval varahommikul läks Pallika Ott sepapatta. Külamehi oli tulnud sepale.

Läbi une kuulis Aasa haamrilööke. Heledaid lööke vaheldamisi tumedate ning raskete mürtsudega. Mängeldes märkis sepp oma kerge käsihaariga tulipunasel raual kohti, kuhu külamees pidi andma vasaraga ränga hoobi. Taktis langesid hoo- bid rauale, nii oli tagumine hoopis kergem ja raud alasil kujunes selle järele, mida sepp sellest tahtis teha.

Pallika Ott oli kuulus sepp. Tema erialaks olid vikatid ja sirbid. Peagu igas külas oli oma sepp,

häid vikatiseppi oli aga vähe. Ott kuulus nende väheste hulka. Rauda ja terast toodi küll ühtviisi linnast, ühelt ja samalt kaupmeheltki, vikatid valmistati ühetaolised kujult ning raskuselt, ometi kujunes heinaniitmine Oti vikatitega lõbuasjaks. Küläs räägiti, et Oti saladus seisvat karastamises.

Kõikjal sepapadades karastati vikateid veeküna-des. Seda tegi Öttki; isegi külameeste nähes tegi ta seda. Ometi ei näinud keegi seda, kunas ja kuidas ta vett künasse valas. Arvati Otil olevat omi ime-rohte, mis andsid vikatile erilise lõiketera ja sitkuse.

Hommikust õhtuni töötas Ott sepapajas, sepi-listest polnud tal kunagi puudust.

Pallika külateele pöördus suurelt maanteelt hobusõiduk.

Koer esimese talu õues hakkas haukuma. Te-maga ühinesid naabertalu krantsid ja peagi rõkkas külavahe koerte haukumisest. Külarahvas seisatas ja vaatas tulijaid. Uste peale ilmus uudishimulisi.

Täna oli põhjust vaatamiseks, sest tulija polnud harilik külamees kitsal, ühehobusega vankril. Kaks hobust kõrvuti tõmbasid pikka vankrit. Vankril enesel oli peal takuriidest kong ja hobuseajaja pukk ees. Niisugustel vankritel pidasid linnavorimehed ühendust Tallinna ja Pärnu vahel ja nende sõidukeid hüüti plaanvankriteks. Kongi alla mahtus istuma mitu rändajat; nad olid niiviisi hästi kaitstud vihma ja tuule eest.

Vanker seisatas. Kutsar astus pukist maha, käis korraks ümber vankri ja kohendas midagi. Veel kord katsus ta teekonda jätkata. Siis peatas hobused uuesti ja rääkis midagi kongis istujate vastu. Seda oli taluõuedest selgesti näha.

Vankrist väljus mitu inimkogu. Nüüd viipas voorimees käega lähema talu poole, kus seisid mõned inimesed. Nähtavasti oli vankril tekkinud mingi vigastus, mis takistas edasisõitmist.

Voorimees oli pärit Pärnust ja sai külarahvaga kohe juttu. Ta oli hädaga pöörnud külasse, sest vankril oli tekkinud murre: ratas vajavat parandust,

muidu ei saavat sammugi edasi. Tema teades pidavat külas elama sepp ja sinna palus ta end juhatada.

„Näed, seal sepp elabki. Taob parajasti pajas.“

Vankri juure olid haamrilöögid selgesti kuulda. Voorimehe tuju paranes ja ta tõttas otsemat teed sepa poole.

Pallika Ott nõustus kohe hädalisi abistama. Ta oli varemaltki rautanud teekäijatel hobuseid ja teinud vähemaid parandustöid. Ta katkestaski vikati-töö, võttis haamri ja läks voorimehe saatel vankri juure. Vaatas asjatundliku pilguga murdekohta, koputas siis haamriga siit ja sealt:

„Paranduseks kulub pool päeva. Peate ööseks külasse jääma.“

Sepa otsus polnud rändajaile põrmugi meeltmööda. Nad olid lootnud ööseks Märjamaale jõuda. Säärastel matkadel ööbiti alati seal; selleks olid ruumidki valmis vaadatud. Aga nüüd jää tundmata külasse ja teadmata rahva hulka! Parata polnud aga midagi, sest katkise vankriga nad edasi ei pääsnud.

Voorimees rakendas hobused lahti ja aitas sepal ratta vankri alt ära võtta. See tehtud, ütles sepp voorimehele:

„Kui tahad ratta rutem kätte saada, siis tule ise mulle appi.“

„Mis abi minust sul on, ma ei tunne sepatööd.“

„Lõõtsa oskad küll tõmmata, selle õpid kohe ära.“

Murdunud põiaga rattal pisteti pulk rummu-august läbi ja veeretati see sepapatta.

Ilm oli ilus ja õhtuni veel tükk aega. Rändajadki võtsid suuna sepapaja poole. Tahtsid näha, kuidas külasepp ratast parandab. Pärast on aega küllalt öömaja otsida. Paar meest võivad vankrissegi heita.

Sepp kohendas süsi ääsi peal, aga voorimees tõmbas lõõtsa nagu sepapoiss kunagi. Juba hüple-sid keemaläinud raua sädemed. Tähen-dab, on pa-ras aeg tagumiseks.

„Hoidke nüüd eemale, raud hakkas keema,“ hoiatas sepp ja võttis keeva rauatüki pihtide vahele.

Hoop vasaraga keevale rauatükile lennutas tuli-seid rauasädemeid ümber alasi. Neid pörkas vastu seinu ja langes siis kustudes ning tuhmudes savisele põrandale.

Üks suurem säde oli leidnud maabumiskoha ühe võõra käeseljal. Mees karjatas ja hüppas üle läve õue. Tema polnud hoolinud sepa hoiatusest ja oli jäänud vaatama, kuidas tulist rauda taotakse.

Karjatust kuuldes viskas sepp rauatüki ääsi-esisele ja jooksis võõra kannul õue.

Ukse ees raputas võõras valutavat kätt ja vahtis seda ehmunud näoga.

Sepp haaras võõra käe pihku, vaatas hetkeks põ-lenud kohale, siis hüüdis õue, kus perenaine ja Aasa olid jälginud võõraste saabumist:

Linnamees põletas natuke käeselga, pange haava peale peenikest soola!“

„Sepp osutas käega õue poole ja lükkas siis võõra selles suunas minema.

„Kas ta sai palju häda?“ muretses voorimees oma sõitja pärast.

„Tühi täpes; esiteks kipitab, küllap varsti annab tagasi.“

Sepp võttis uuesti tulise rauatüki pihtide vahele ja hakkas taguma. Nüüd ei annud raud enam säde-meid ja voorimees võis rahulikult lõõtsavibu juures seista. Sepp aga passitas rauda murdunud kohale ja jätkas tagumist. Murdekoht tuli raudklambrite va-hele lahasse panna ja sellega tõsta pöia kandejõudu ning vastupidavust. Sepp süvenes oma töösse, voori-mees aga lõõtsatõmbamisse.

Võõras mees sai sepa näitamisest õigesti aru ja jooksis üle põllunurga toa poole. Käesalg valutab kaunis tublisti ja valu vaigistamiseks puhus ta selle peale.

Tädi oli rutanud toast soola tooma ja jätnud Aasa üksinda õue. Ei sobinud ju mõlemal eest ära joosta, kui tullakse abi saama.

Võõras lakkas jooksmast ja käeseljale puhumast, kui oli silmanud juhatatud õues noort ning nägusat tüdrukut. Külatüdruk naerab ta välja, kui nii tillukese haava pärast suurt valu kaevatakse. Ta astus nüüd õue mõõdukal sammul. Ärevuse tõttu unustas aga tervituse. See meenus talle alles siis, kui oli juba hilja.

Aasa astus võõrale vastu ja võttis selle käe, et põletishaava suuruse kindlaks teha.

Yxkülli keskaegne kabel

Vigala kiriku väravas. Nüüd koguduse kasutamisel.

Silmamoondaja külas

Nüüd vaatas Aasa täis abistamistahet võõra vigastust. Käeseljal oli väike tumepunane laik — selliseid tulehaavu saadi sepapajas tihti, — kui soola kohe peale riputada, jääb vill üles ajamata ja valu annab pikkamisi järele.

Kui Aasa haava silmitses, tundis ta, kuidas võõra pilk ta näol viibis.

Võõras lausus mõne sõna, millest aga Aasa aru ei saanud. Mees polnud nähtavasti siitmaa inimesi.

Aasa tõstis oma pilgu käeseljalt ja vaatas võõra mehe otsa. Nende pilgud ristasid. Võõra oma oli läbitungiv ning tekitas Aasas imeliku senitajumatu tunde. Ta ei suutnudki enam oma pilku võõralt kõrvale pöörda.

Viimaks tuli tädi toast soolavakaga. Võõras vaatas nüüd perenaise poole ja Aasale tundus, nagu pääsnuks ta surve alt.

„Kas on palju põlenud?“ küsis tädi.

„Säde on langenud käeseljale, muud ei ole.“

Nüüd võttis Aasa näpuotstega vakast soola ja puistas haava peale valge korra. Võõra nägu tuksles, vististi tundus sool kibedana. Siis mässis perenaine ümber valutava käe riba valget linast riidet, et sool haava pealt maha ei langeks.

Võõras kummardas ja tänas. Naised ei saanud küll sõnadest aru, mõistsid aga kõlast, mida taheti ütelda.

Perenaine näitas käega, et võõras istuks pingile ja puhkaks.

Võõras võttiski istet. Ta kõneles midagi ja naeratas, mida aga, seda naised ei mõistnud.

Kuidagi ei leitud ühist keelt, kuigi võõras katsumus nendega vestelda mitmes keeles. Ikka vastati ta jutule pearaputamisega.

Võõras mõtiskles, mis nüüd teha. Naised olid ta haava kinni sidunud, ta pidi neile kuidagi oma tänulikkust näitama. Ta võttis siis taskust rahapunga ja sellest riia marga.

Perenaine arvas, et võõras tahab käesidumist rahaga tasuda, ja tegi käega tõrjuva liigutuse:

„Ei ole tarvis. Pole tasu väärt!“

Võõras aga ei pakkunudki oma raha perenaisele. Ta hoidis seda pöidla ja esimese sõrme vahel, tõstis selle siis kõrgele ja tegi käega järsu pöörde. Raha oli kadunud!

Perenaine arvas, et raha oli kogemata maha kukkunud ja astus lähedale ning hakkas seda otsima.

„Nein, nein!“ hüüdis võõras lõbusas tujus. Ta astus Aasa juure ja võttis raha välja selle juustest.

Imestusega vaatasid naised teineteisele. Mis see siis oli? Niisugust raha kaotamist polnud nad veel näinud.

Võõras andis perenaisele ja Aasale katsuda ja vaadata: raha mis raha!

Mees hüpatas nüüd raha peo peal ja korraga paistis naistele, nagu oleks raha õhku lennanud. Võõras aga hakkas raha rohu seest otsima. Surus siis käe vastu laupa ja teeskles mõtlemist.

„Aa!“ ütles ta viimaks ja astus perenaise juure. Võttis talt soolavaka. vigastatud käega aga hoidis kinni ta põllenurgast. Kui ta nüüd vakka kallutas, siis langes ühes mõne tera soolaga põlle sisse ka raha vakast.

Perenaine jättiski soolavaka võõra kätte ja taganes toaukse poole. Aasa seisis vaikides ja jälgis võõra iga liigutust. Kunas võõras oma raha esiteks tema juustesse, pärast aga soolavakka nõidus, sellest ta ei saanud aru.

Nähes naiste kohmetanud nägusid, taipas võõras, et ta oma trikkidega oli neile hirmu peale ajanud. Ta pani raha tasku tagasi ja püüdis naisi rahustada, mil polnud aga enam tagajärgi.

Õnneks saabus õue mehe kolm kaasrändajat. Silmamoondaja ütles neile mõned sõnad. Üks neist pursis mõned sõnad vigast eesti keelt:

„Ära mitte kartma, tema ei tegema kurja, tema hea mees olema. Tema näitab teile maksuta oma imeteod ja kunstid.“

See mõjus rahustavalt. Seda enam veel, et vöörad istusid pingile. Aasa naeratas ja ka perenaine tuli tagasi ning võttis soolavaka.

„Tema näitama veel üks teine imetegu.“

Imelik vööras võttis nüüd taskust tropi takku ja rullis selle käte vahel keraks. Näitas siis seda naistele ja oma kaaslastele. Seepeale pistis ta takutropi suhu ja hakkas seda närima.

Kõigile nähtavalt näris ta takku ja neelas selle siis alla. Nähtavasti oli takuneelamine raske asi, sest egas ta muidu selle juures silmi jõllitanud.

Takutropi nähtavasti alla saanud, pistis vööras nüüd juuresolijate imestuseks kaks näpuotsa suhu ja hakkas sealt välja sebima linti: valget, punast, rohelist linti! Ja iga kord, kui ta aga näppudega suust urgitses, hakkas sealt sebima teisevärvilist linti! Nii viisi kogus ta haige käe peale selliseid linte mitu vihti.

Aasa hõõrus silmi. Kas oli see ilmsi või unes? Ta vaatas enese ümber: seal seisis tädi soolavakaga, kolm vöörast meest istus pingi peal ja nende ees lehvitas linte keegi kummaline mees!

Kui vööras naeratades naistele selja pööras, haaras tädi Aasal käest kinni ja tõmbas ta enese järele:

„Tule, läheme. See pole enam õige asi!“

Kui maakeelt pursija tahtis naiste järel tuppa astuda, oli uks haaki pandud ja ta ei pääsnud sisse.

„Hirmutasid naised oma silmamoondamisega ära, nüüd ei saa me talust enam öömaja!“ pahandas ta saksa keeles trikitegija peale.

„Tahtsin neid lõbustada, aga asi läks vist viltu... Mis sinna parata!“

Vöörad rändajad lahkusid õuest. Kui nad sepapaja ette jõudsid, asus sepp juba rattavitsta peale ajama. Voorimees hoidis ratast alasi ääre peal ja jälgis, kuidas sepp raudtalva ja haamriga töötab.

„Saate varsti ratta kätte,“ seletas sepp vööras-tele.

Ei läinudki palju aega, kui ratas veeretati tagasi vankri juure ja asetati alla. Päike oli aga juba looja minemas. Võõrastel tuli tahes-tahtmata mõtelda öömajale.

Ka voorimees läks talusse öömaja kuulama.

See polnud muinasjutt

Külas tuldi voorimehele lahkesti vastu, ta mees-tele lubati valmistada magamisasemed. Voorimees ise kauples enda aga sepa juure, sest hommikul enne teeleminekut laseb ta ka veel hobuste rauad järele vaadata.

Aasa ja tädi hingasid kergemalt, kui kuulsid, et imelik võõras ei tule neile ööseks. Niisuguse veidra mehega nad ühe katuse alla ei jää. Mine tea, mis kurja ta öösel võib teha!

Aasa süda siiski kipitas. Ta kohtas õues voorimeest ja esitas talle küsimuse:

„Kuhu tallu läks see, kes sai käest vigastada?“

„Plaanvankrisse jäi. Ta on maganud kõik ööd oma asjade juures vankris,“ oli voorimehe hooletu vastus.

Aasat see vastus veel ei rahuldanud, ta jätkas küsimast:

„Kes see veider mees õige on?“

„Seda ma küll ei tea. Ta tuli laevaga Riiast Pärnu ja sõidab edasi Tallinna. Niipalju ta ütles, et ka ordumeister sõitvat Tallinna külaliseks, aga tema peab juba enne seal olema. Aga imelikke asju on tal kaasas; ei mina mõista, mis ta nendega teeb!“

„See on veider mees ja mina ei salli teda,“ ütles Aasa oma arvamise lausa välja.

„Oma tegudega ajab ta teistele hirmu peale. Ja kui ta üksisilmi sulle otsa vahib, tunned kohe, kuidas sul jõud kaob ja sa jääd tahtmata magama.“

Aasale meenus jutt, mis ta eile jõekaldal tädile oli jutustanud Sääla järvest, Meelikust ja maksu-

nõudja tütrest, kel oli imevägi silmis ning kes pani mehi enese järel jooksuma. Jube tunne läbistas Aasat.

„Sa julgesid niisuguse mehe oma vankrisse võtta!“ imestas Aasa.

„Maksis kõva sõiduraha ja kui ma sellest õieti kuulsin, olime juba teel Tallinna.“

Voorimehel turgatas midagi meele: „Tagasi tulles lubas Vigalas peatuda.“

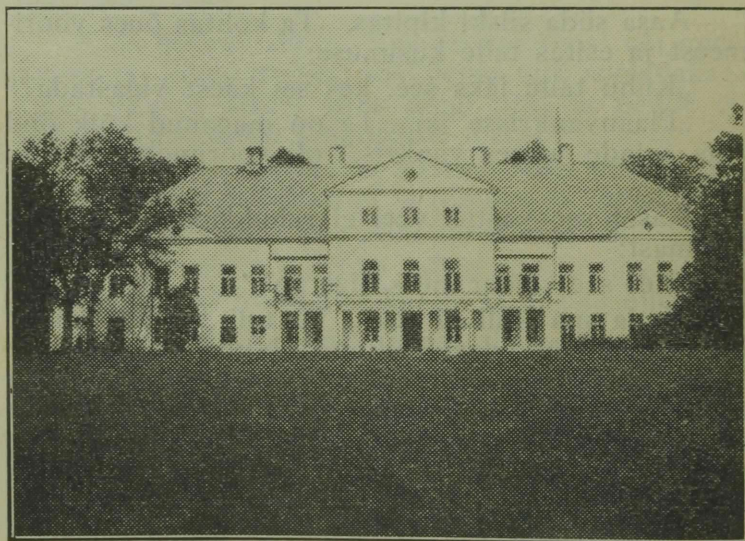
„Mis tal siia asja on!“ imestas Aasa.

„Tema esivanemad olevat kord siin elanud... Vana-vanaema elanud Säälä järve ääres.“

See oli imelik, mis ta voorimehelt kuulis. Kas siis muinasjutul on tõepõhja all? Aasa süda tuksub kiiresti, imelik aimdus valdab teda.

„Kuidas oli ta vana-vanaema nimi?“ jätkas Aasa küsimast. Ta häälest tundus kerget ärevust.

„Ilsebe!“ kostis hääl Aasa seljatagant.

Vana-Vigala mõis.

Püstitatud J. B. v. Yxküllilt 1775. a. Praegu töötavad majas Vigala põllu- ja aiatöökoolid.

Võõra mehe kurjad kavatsused

Aasa pööras kähku ümber: ta seljataga seisis veider võõras hoides käes kummalist eset. Aasa kiljatas ja jooksis voorimehest mööda, kadudes toaukse varju.

Silmamoondaja oli tulnud kuulmata sammul teiste seljataha. Kuulnud Sääla järve nimetust, oli ta lausunud ühel ajal voorimehega oma vana-vana-ema nime. Priske külatüdruk oli talle hakanud meeldima ja ta otsustas tüdruku omandada. Kui mitte vabal kokkuleppel, siis ostuteel. Kui ta tuleb Tallinnast tagasi, astub ta Vigala lossi ja ostab tüdruku lossiisandalt. Orjatüdrukuks ostab ta, endale mängukanniks ja teenijaks. Selleks tuligi ta veel kord tallu — heitma tüdrukule hindavat pilku.

Perenaine oli karjalaudas lõpetanud õhtuse talituse. Ta vajab nüüd veidi Aasa abi.

„Aasal!“ hüüdis ta karjaaiast.

Aasa ei vastanud ta hüüdele. Vististi ei kuulnud ta. Naine hüüdis veel kord, astus siis õue vaatama, kuhu tüdruk on läinud.

Nähes veidrat meest õues, tekkis perenaisel paha aimdus. Kas see võõras ehk jälle hirmutas ta õetütart? Kiirel sammul astus perenaine toaukse ette ja hüüdis üle läve kummardades tuppa:

„Aasa!.. Kas sa ei kuule mind?“

Toas jäi kõik endiselt vaikseks. Ainult üksik kilk siristas lõukapae all ja hall kass lähenes ringutades perenaise häälele.

Perenaist valdas mure ning ärevus. Ta jooksis rehealuse-värava peale ja hüüdis siit tüdrukut mitu korda.

Aasa oli aga jäljetult kadunud!

Nähes-kuuldes perenaise hädaldamist, pöördus voorimees oma sõitjale:

„Sa ei oleks pidanud siia tulema.“

„Tahtsin sooja toitu paluda,“ luiskas silmamoondaja ja salgas tõelise põhjuse.

Sepp Ott oli nukitsenud sepapajas. Ta kuulis naise hädaldavaid hüüdeid ja tõttas pooljoostes toa poole.

„Mis Aasaga on juhtunud?“ päris ta naiselt.

„See kole mees on Aasa ära nõidunud!“ Perenaine näitas käega silmamoondajale.

„Mis sa tühja lora ajad!“ Peremehel polnud sellest aimugi, mis naised olid näinud.

„See mees oma tegudega ajas meile hirmu peale. Sa olid pajas ega näinud. Nüüd on Aasa kadunud, mis ma nüüd tahan teha!“ ahastas perenaine. „Võõral on koledad silmad... Mis asja ta ometi otsis siia!“

Ka peremees jooksis toad-kambrid läbi. Hüüdis omakorda Aasat. Kusagilt ei hüüdnud Aasa vastu. Tüdruk tuli siia varjule, tädi ja tema hoole alla, aga just siin juhtus temaga õnnetus. Peremehe hing sai täis: ta küll ei ole näinud võõra mehe tempe, usub aga oma naist ja teab, et see ei liialda.

Haamer peos ja vihakortsud laubal, astus peremees võõraste ette ning kärkis:

„Mis te olete Aasaga teinud?!“

Silmamoondaja ei saanud peremehe härkimisest aru ja jäi talle otsa vaatama.

Peremees polnud teadlik võõra keeleoskamatusest ja põrutas mehe peale:

„Mis sa vahid, suu lahti nagu rehealuse-värav!.. Ma küsin su käest, kuhu sa tüdruku panid?“

Peremehe kärkivast toonist taipas silmamoondaja, et mees on mingi asja pärast kolevihane ja nõuab seletust. Niipalju ta mõistis, et asi puutub samasse tüdrukusse, kelle pärast ta oli tallu tagasi tulnud. Talle selgus, et teda siin majas ei sallita, ja tugeva sepaga pole nali käsitsi kokku minna.

Kui voorimees tõlkis peremehe küsimuse saksa keele, sähvas mees:

„Tüdruk jooksis tuppa, mis ta minu peale kärgib!“

Mehe irvitav toon ärritas peremeest veel rohkem. Ta tõstis haamri löögivalmis. Võõras aga keeras kannapealt ümber ja jooksis õuest välja. Teda

nähti üle põllu jooksvat külateele, kus seisis plaanvanker lõunast saadik.

„Mis mees niisugune sell on?“ pörkas peremees järjekorras voorimehe peale.

Voorimees kehtas õlgu, enne kui vastas:

„Ta on suur kunstimees ja nõid.“

„Niisuguse koletise tõid sa mu majasse!.. Välja! Kasi mu õuest! Kui te ei oska korralikud olla, siis koristage endid mu silmade alt. Koerapiitsaga vaja teid külast välja peksa!“

Voorimees taganes mõne sammu, pööras siis järsku ümber ja pistis samuti jooksu.

Koergi õues taipas, et võõraid siin talus ei sallita: ta tormas vihase urisemisega voorimehe kallale, rebis teda kuuehõlma pidi ja lahkus alles siis, kui teda hakati kividega pilduma.

Veel kord otsiti toad ning lakad läbi. Hüüti, et võõrad on majast välja löödud, et karta pole enam midagi. Aasat aga ei leitud kusagilt. Mis temaga on juhtunud?

„Mis ma nüüd õele ütlen!“ ahastas Aasa tädi ja puhkes nutma.

Aasat oli vallanud kabuhirm, kui ta nägi veidrat meest enese seljataga, pani tähele ta välkuvaid silmi. Võõras mees on Ilbsebe järglasi, omab sama imeväe ja võib saata nüüd tema hukatusse. Ta peab välja pääsma selle koletise silmaringist, enne kui see on hilja. Milleks ta veel tagasi tuli?

Põgenemise otsus valmis Aasal silmapilkselt. Ta jooksis tuppa, võttis varna otsast oma jaki ja jooksis rehealuse-värvavat kaudu toa taha.

Siia ei ulatanud võõra silm nägema, ei teadnud teda hakata jälgima. Aasa jooksis maja varjus edasi; eneselegi aru andmata, kuhu ta viimaks välja jõuab. Jalgrada viis siit alla jõe ääre ja sealt üles Jädivere poole. Ühel pool mustendasid põllud, teisel pool aga läikis veepind, kuid tema tõttas kõrgel kaldaserval edasi. Ainus jalavääratus ja ta veereb kõrgelt kaldalt alla jõkke! Kuid Aasa ei karda jõge, ta oskab ujuda.

Kui tädi teda hakkas otsima, oli ta juba kaugele jõudnud ja hüüded ei kostnud temani. Jalgrada viis välja suurele maanteele.

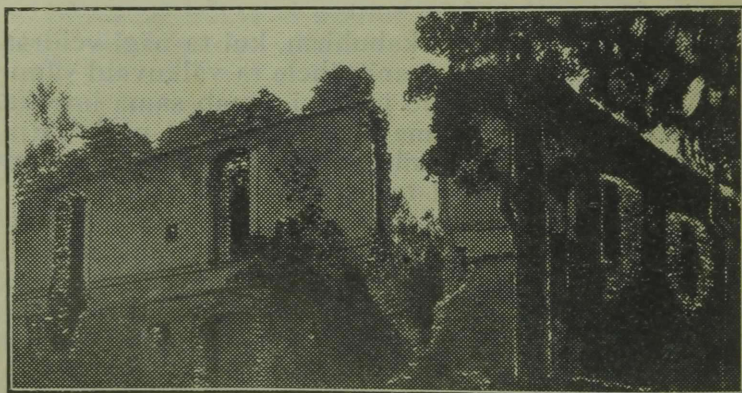
Aasa seisatas ja vaatas seljataha. Keegi ei jälginud teda. Ta oli pääsnud koletise nõiaringist. Küllast kostis ägedat koerte haukumist. Vist said koerad võõra mehe haisu kätte, uluvad ja hauguvad nüüd nagu metslooma jälgi ajades.

Kuhu nüüd minna? .. Koju, kuhu mujale.

Külateed mööda? Ei, sel pole mõtet. Koletis võib külavahel hulkuda — miks koerad muidu hauguvad? — ja ta jookseb temale otse kätevahele.

Aasa tunnistas ümbrust. Ehavalge oli. Ta peab nüüd ringi minema: läbistama Jädivere kose ja siis Saua talude kaudu edasi Hiimäeni. Sealt ta tunneb teed hästi ja eksimist pole karta. Ta oskab ka pime-das teed pidada.

Ta pani nüüd jaki selga, kohendas jalatseid ja astus siis suurt teed mööda alla jõe poole.

Velise mõisa varemed 1922. a.

Muistne Velise rüütli loss kuulus Yxkülli sugukonnale. Lossi hävitasid venelased sõjakäigul Liivimaale 1560. a. Viimane härrastemaja, mis kuulus Maydelli sugukonnale, hävines 15. detsembril 1905. a. revolutsioonis.

„Lööge noid maha!“

Külas arenesid sündmused suure kiirusega.

Sepp ja ta naine jooksid nüüd külasse küsima, kas keegi on Aasat näinud. Koletis hirmutas ehk tüdruku külasse. Keegi polnud näinud. Kui aga kuuldi, kes selles on süüdi, tõusis külarahva viha võõraste vastu.

„Külast välja rookida!“ hüüti ähvardusi linna-meeste aadressil.

„Naha peale anda naiste hirmutajatele!“

Ähvardavad hüüded ulatasid voorimehenigi. Ta tõlkis need oma sõitjale.

„Põgeneme külast!“ oli nende ühine otsus.

Kiiresti asuti hobuseid vankri ette rakendama. Lärm ja koerte haukumine külas kasvas juba järjest. Kääksusid õueväravad ja toauksed. Kaagutades lendasid une pealt hirmutatud kanad ja haned.

Silmamoondaja, muidu peen mees, abistas nüüd voorimeest kuidas oskas.

Juba jooksid ka nende kaasrändajad lähemast talust otse üle põldude ja aedade vankri poole. Koerte kari haukudes kannul.

„Ass!.. Võta kinni!.. Murra maha!“ ässitati koeri.

Kaugemalt paistis jooksjaid mehi. Teibad ja hangud seljas.

„Välja külast!“ karjusid nad. „Lööge noid maha!“

Käratsedes lähenes küla poolt vihane talumeeste jõuk.

Külarahva viha oli küll suunatud silmamoondajale, aga kes teeb vahet võõraste vahel? Ühesugused süüdlased olid nende silmis kõik.

Voorimees suunas hobused suure maantee poole ja ronis pukki.

„Ruttu vankrissel!“ käsutas ta sõitjaid.

Seda käsku polnud vaja korrata. Silmamoondaja oli juba enne roninud kongi alla ja hoidis end taganurka.

Väledamad külamehed olid juba jõudnud üsna lähedale ja kivirahe tabas kongi ning hobuseid. Need kohkusid ja tõmbasid vankri järsku veerema. Voorimees pukis kaotas tasakaalu ja lendas üle-peakaela teiste jalgade ette kongisuhu.

„Lööge noid maha!“ karjuti jõugu poolt. „Surma naiseröövli!“

Voorimees upitas enese üles ja kahmas ohjade järele. Algas pöörane kihutamine. Vanker rappus rooplikul külateel, ähvardas ümber kukkuda. Põgenejad linnamehed hoidsid hirmuga vankrist kinni.

„Püha Neitsi, päästa meid!“ ohkasid nad surmahirmus.

Hoolimata kihutavast sõidukist jõudsid mõned külapoised järele. Hoidsid vankrist kinni ja püüdsid seda pidurdada.

„Pea kinni!“ karjuti voorimehele.

Voorimees aga vahtis hirmuga ettepoole ja jagas hobustele piitsahoope.

Silmamoondaja vabises hirmust. Nüüd ei pääse ta enam metsikute talupoegade käest; ta lõpp on lähedal.

Värisevate kätega otsis ta oma mõõka. See polnud küll harilik sõjamehemõök, vaid nüri ja sirge teraga trikk-mõök, mida ta enesele kurku pistis ning sellega pealtvaatajatele hirmuvärinad peale ajas. Ta tahab end kaitsta viimse võimaluseni.

Juba välkus haljas mõõgatera vastu ehavalget ja silmamoondaja andis hoope poiste paljastele kätele.

Aietades lasksid poisid käed vankri küljest lahti. Kui aga nähti, et mõök oli kätele löönud vaid vermeid, kirusid poisid ja jätkasid tagaajamist.

Kuid vahepeal olid hobused saanud suuremat hoogu võtta, olid nad ju vabanenud kinnipidavaist kätest. Voorimees põlvitas puki taga; ühe käega hoidis ta ohjadest kinni, teisega jagas hobustele piitsahoope.

Külamehed ei jõudnud enam vankrile järele. Vahe põgenejate ja tagaajajate vahel kasvas. Jõuk käratses taga, ees aga valendas tolmune riba — Pärnu-Tallinna suur maantee. Nad on pääsnud!

Jõudnud suurele maanteele, pöördi hobused Jädi-vere jõe poole ja lasti sammu sõita. Küla poolt kostis veel käratsemist; keegi paugutas püssi.

Küla oli jäänud vasakule. Mustade kogudena paistsid silmapiiril talumajad. Öö oli saabumas.

Silmamoondaja põlvitas voorimehe kõrval ja pidas hoolega ümbrust silmas. Ta kartis ikka veel oma elu pärast. Ta krapsas voorimehe varrukast kinni ja näitas siis kaugemale tee kõrvale karjamaale. Seal liikus kiireid kogusid kose poole.

„Näe!.. Seal kaugemal jooksevad talumehed.“

Voorimees ja kaassõitjad vahtisid tee kõrvale. Jah, need olid tõepoolest inimkogud. Nad jooksid põiki üle nõmme ja nende suund oli võetud kosele, kust nemadki oma vankriga peavad läbi minema.

Jälle plaksus piits hobuste laudjal ja kihutamine algas uue hooga. Suur maantee oli siledam ja sõit edenes suurema kiirusega kui külateel.

„Peaks aga ratas vastu pidama, siis pääseme kindlasti,“ oli voorimehel ainsaks sooviks.

Külamehed nõmmel nägid, et nad ei jõua enne põgeneiaid kosele. Neid oldi maanteelt nähtud ja hakatud uuesti kihutama.

„Saada neile tinaube järele!“ hüüti püssimehele.

Püssimees laskus põlve peale ja tõstis raske püssiraua põgenejate suunas. Sähvatas tuli ja õhus kuuldus kuuli vingumist.

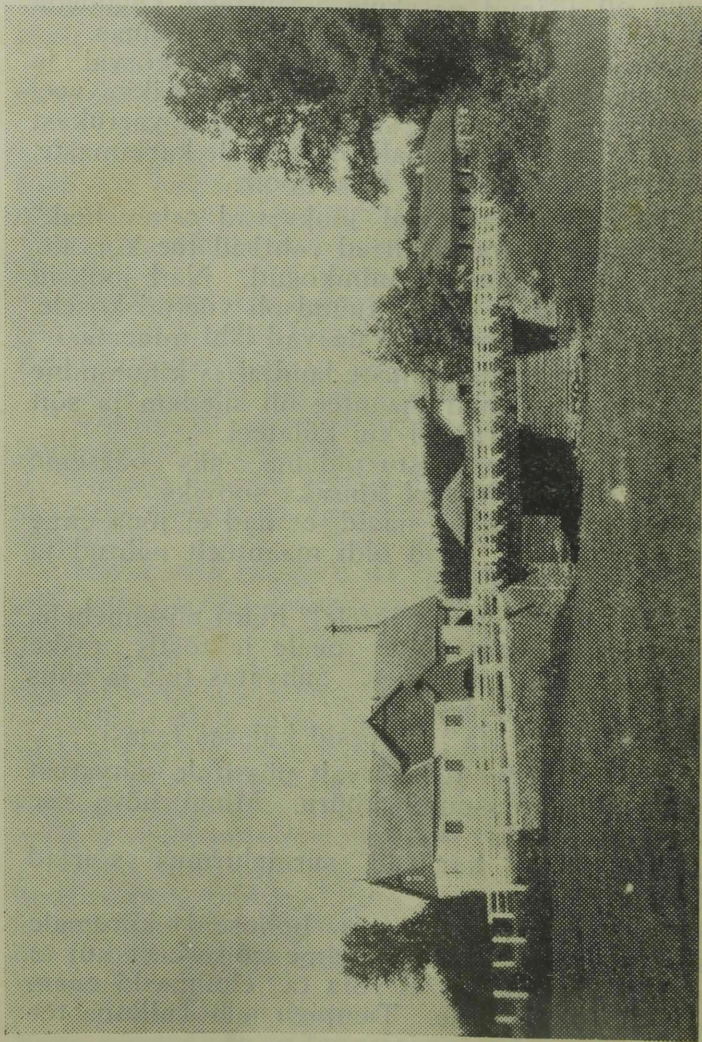
Mehed löid käega ja pöörsid külasse tagasi...

Põgenejad nägid tee kõrvalt püssitule sähvatust ja tõmbusid loomusunnil küüru. Mingi kõva ese plaksus vastu pukki.

„Anna piitsa!“ karjusid surmahirmus sõitjad voorimehele.

Selletagi sundis voorimees hobuseid kiiremale jooksule. Ise aga vandus südame põhjas, et kui ta veel eluga pääseb, siis ei võta ta eluilmaski enam kahtlasi mehi vankrisse. Tampigu jala Tallinna tee maha!

Juba läikiski vesi hobuste ees. Hooga jooksid nad madalasse vette. Vesi pritsis ümberringi, piisad

Jädivere sild ja kosk.

Tallinna-Pärnu maanteel on nüüd sild. Ule silla paistab tagaplaanil jahuveski ja paremal end. Sillaotsa kõrts. Nüüdse silla ja veski vahelt käis muistne tee läbi kose.

langesid ette vankrissegi. Nad olid teiskordselt pääsnud!

Hobuste võhm oli tõepoolest väljas. Polnud kerge joosta tuhatnelja ja tõmmata järel rasket vankrit mitme mehega.

Lõõtsutades seisatasid loomad keset koske. Puristasid ja jõid karastavat vett. Meestelgi vankril oli kurk kuivanud ja süda kloppimas. Nad ulatasid kapaga vett ja kustutasid kordamööda oma janu.

Hobused astusid mõne sammu, seisatasid uuesti ja jõid rinnuni ulatavast jõest. Vankergi vajas niisutamist. Kuiva ilmaga kuivasid rattad ja põiadki hakkasid logisema. Kergesti murdus siis ratas, nagu neil tänagi juhtus. Oli õnn, et küla oli lähedal ja sepp parandas vea. Parandatud ratas oli vastu pidanud ja nad kõigest hädast õnnelikult välja tulnud.

Tagaajajate kära oli vaikinud. Küläs haugatas vaid veel mõni üksik koer. All kivisel kosel vulises vesi ja aasal rohu sees saagis rukkirääk. Teda polnud häirinud sündmused külavahel ega koerte haukumine. Hilisõhtu oli ilus ja vaikne.

Lühikese peatuse järele keset koske jätkati teekonda Tallinna poole.

Maantee viis nüüd rööbiti jõega. Külje pealt kostis kosekohin ja üle jõe mustas Pallika mäe kõrge kallas.

„Lase sõita!“ käis silmamoondaja voorimehele peale.

„Kas ikka veel kardad?“ küsis voorimees vastu.

„Kui need metsalised üle jõe tulid ja varitsevad nüüd tee ääres?“

Silmamoondaja hirm nakatas kaassõitjaidki. Nemadki käisid voorimehele peale: lase sõita!

Sõit algaski. Mitte küll endise pöörase tempoga, aga tugevat traavi tehes siiski. Kui juba Vigala piiridest ollakse välja jõutud, siis on küllalt aega sammu pidada ja hobuseid puhata.

Äkki paistis teeveerelt silma mingi liikuv kogu...
Silmamoondaja istus voorimehe kõrvale pukki ja pidas ümbrust silmas. Jõe pool jäi endiselt vaiksiks, kadus kose kohingi. Vist jäi ta teest kaugemale.

Meeleheitlik võidujooks

Jõekaldale jõudnud, võttis Aasa jalast kingad ja sukad, kergitas seelikusaba üles ja astus vette. Jalga jaia ette tõstes liikus ta teise kalda poole. Keset jõge ulatas tal vesi üle põlvede, kerkis kõrgemalegi... Ta oli varemaltki läbistanud koske, aga kesksuvel madalama veega. Kui ta jalg mudasel kivil ei libise, siis jõuab ta õnnelikult üle jõe.

Jõudiski. Istus lähema kivi peale ja hakkas sukki jalga tõmbama. Küla poolt kostis käratsevaid hääli. Üsna nõrgalt kuuldus üksikuid hüüdeid. Midagi pidi seal lahti olema.

Vaevalt lõpetas ta kingade jalgapanemise, kui kostis püssipauk. Mets jõekaldal kajas nõrgalt vastu. Varesed ärkasid puudeladvus ja tõusid lendu.

Aasa tõusis üles, tõmbas jaki ümber õlgade koomale ja alustas taas matka. Tema igatahes ruttab külategi, ja sealt pole Hiimägi enam kaugel. Veel kord ulatas ta kõrvu püssipauk. Siis jäi kõik vaiksiks.

Aasa astus edasi kiirel sammul. Kaugemalt hakkas ta kõrvu kostma vankrimürinat. Keegi hiline teeline vist läbistas kose ja jätkab nüüd sama teed, kus temagi astub. Korraga läbistas Aasat kõhe tunne, mingi tume aimdus hakkas ta südant rõhuma. Kui see kole mees siiski märkas ta põgenemist ja asus nüüd teda taga ajama. Võimatu see ju ei ole. Niisuguselt vastikult inimeselt võis oodata kõike halba.

Vankrimürin lähenes järjest. Aasa kummardas ja püüdis vaadata läbi öise pimeduse. Vastu selget taevaäärt oli näha plaanvankri äärjooni. Kumerik selle kohal oli kongi esikülg. Oli ka juba kuulda

voorimehe ergutavaid hüüdeid hobustele. Just sama-
sugune plaanvanker seisis ju täna Pallika külavahe-
lisel teel, kui tädimees sepapajas ratast parandas? ..
Jah, nad on ta jälil!

Aasa hakkas jooksuma. Ta kergitas seeliku üles,
et see jooksmist ei takistaks. Mõlemal pool teed oli
esiteks lage nõmm, siis alles algasid külapõllud. Kau-
gel jõekaldal seisis kobaras Saua talud. Taamal nägi
ta vastu tumenevat ehataevast Hiiemäe kõrgete
puude latvu. Kas jõuab ta sinna varjule?

Vankrilt oli jooksvat naist märgatud.

Läbitungiva pilguga võõras avastas kõige enne,
et nende ees jookseb sepaõuest põgenenud tüdruk.
Nüüd on suur Jumal taevastalle ise abiks tulnud ja
saatnud ihaldatud tüdruku otse ta käte vahele! Tal
pole enam vaja maksa lossiisandale kõrget hinda —
ilusad tüdrukud olid kõikjal kõrges hinnas — tal tar-
vitseb vaid tüdruk kinni püüda ja kaasa viia. Keegi
ei saaks sellest teada ja tüdruku taltsutab ta oma
suigutamisevõimega. Ta paneb ta kunstunne, painu-
tab ta oma tahte alla...

„Lase kiiremat sõitu!“ hüüdis silmamoondaja ja
tõusis voorimehe seljataha püsti. „Kas näed, kes
meie ees jookseb?“

Nüüd seletasid voorimehegi silmad, et keegi
jooksis nende ees maantee veerel. Tõenäoliselt
keegi naisterahvas.

„Lase tüdruk joosta, mis see meisse puutub,“
arvas voorimees.

„See on sepaõuest põgenenud tüdruk!.. Ma
pean ta kätte saama!“

„Alles pääsime terve nahaga, juba hakkad sa uut
putru keetma!“ pahandas voorimees.

Silmamoondaja ei jätnud sellega. Ta võttis tas-
kust mitu hõberaha ja surus voorimehele pihku.

„Kihuta järele ja sa saad veel rohkem!“

Voorimees surus hõbeda taskusse. Raha mõjus.
Miks ei või ta selle lühikese ajaga teenida niisama
palju kui Tallinna teekonnaga?

Silmamoondaja oli roninud ta kõrvale, rebinud ohjad ta käest ja sundis nüüd hobuseid ikka kiiremale ning kiiremale jooksule.

Veel kord heitis Aasa hirmunud pilgu seljataha. Selgesti oli näha, kuidas mehekoletis pukis vehkles kätega ja andis hobustele piitsa. Tüdruk võttis kokku viimse jõu. Ta oli möödunud kitsast külateest, mis viis alla jõe ääre Saua veskile. Tee ääres ei kasvanud puid ega põõsaid; polnud ainustki varjulist kohta, kuhu ta võinuks peitu pageda...

Kaugel on talud, veel kaugemal aga Hiiemägi. Ta ei jõua enne sinna, kui tagaajajad ta kätte saavad. Ta tahaks appi karjuda, kuid hing kipub hirmust ja ülejõu pingutamisest kinni jääma. Või kui ta suudaks appi karjuda, kes kuulekski teda öötunnil!..

Äkki seletas ta silm külatee algust, mis pööras vasakule, kõrvale suurelt maanteelt. Viimses hädas jõuab ta ehk mõnda tallu, ja siis saagu mistahes.

Tagaajajad olid tal juba üsna kannul — hobuste lõõtsumine oli selgesti kuulda — kui Aasa järsku külatänavasse pööras.

Vanker tormas teetsast täies hoos mööda, enne kui hobused suudeti peatada. Vaevalt olid need seisma jäänud, kui silmamoondaja viskas ohjad voorimehe kätte ja hüppas vankrilt maha. Puhanud mees jooksis kümme samm tagasi ja sööstis siis tüdrukule külatänavasse järele.

Tänavas joostes komistas Aasa õnnetuseks seätõngermaal ja kukkus. Tal oli hing rinnus kinni, ta ei suutnud enam tõusta. Veel nägi ta enese kohal koletise välkuvaid silmi ja siis kaotas ta teadvuse.

Väike valvur

Kui sepp Ott ja ta naine külasse jooksid, laskus keegi poisike laudaredelit mööda karjaaeda. Siis jooksis ta õue, pistis kruusahunnikust mõned kivid tasku ja tõttas Aasale jõekallast mööda järele.

See oli Lemmiku karjapoiss Anto, kes pühapäeval oli Aasat saatnud. Hoolimata Aasa keelust oli poiss talle silmnäol järele tulnud ja roninud laudapeale. Ta oli lubanud Aasat kaitsta, ja seda ta ka teeb. Kaasaantud võileivast jätkus talle küll esmaspäevani, aga mis sellest, kui nälg end tunda annab. Ta oskab enesele ka salajas toitu muretseda, ja nii pidas ta siis kõik aeg Aasat silmas.

Anto ei jõudnud Aasale enam järele. Külavahel läks lärm lahti ja algas püssipaugutamine. Hirmuga hoidis poisike end põõsastesse. Niipalju silm siiski seletas, et Aasa läks läbi jõe ja ruttas nüüd suurt maanteed mööda kiriku poole.

Juba tahtiski poisike mööda kive hüpates üle jõe minna, kui mäelt kihutas täie hooga alla suur vanker ja veeres vee pritsides jõkke. Alles siis, kui vanker meestega teisel pool jõge edasi sõitis, julges poiss põõsast välja tulla ja kose ületada.

Anto jooksis vankrile järele kuidas jõudis, kuid kätte seda ei saanud. Ta lootis vankrist kinni hoides — sedaviisi oli kergem joosta — Aasale rutem järele jõuda. Poisikesel oli nutt varaks, kui ta Aasat enam ei näinud. Ometi oleks ta pidanud talle juba järele jõudma.

Vanker oli juba tüki teed ette jõudnud, kui hobused äkki peatusid. Keegi mees hüppas vankrilt maha ja jooksis külatänavasse. Anto oli nüüd neile juba nii lähedale jõudnud, et nägi, kuidas sama mees maanteele tagasi tuli, kandes kätel tema armastatud Aasat, tema kaitsealust!

Pisarad nõõrisid poisil kurgu, ta ei suutnud ei appi karjuda ega Aasat hüüda. Kuid miks ei hüüa Aasa appi? Vististi oli võõras mees ta uimaseks löönud. Aga oodaku see mõrtsukas!

Poiss võttis taskust kivi ja asetask selle lingu peale. Hetkel kus võõras ulatas Aasa vankrisse teiste kätte, keerutas poiss lingukivi hoogu ja lennutas ta minema.

Silmamoondaja kuulis õhus iseäralikku ulgumist ja siis plaksatas talle mingi õige kõva ese vastu pead. Nii tugevasti, et ta otse tuikus jalgadel. Vandudes

katsus mees sõrmedega kulmu, kuhu lingukivi oli trehvanud. Mööda sõrmi tilkus verd.

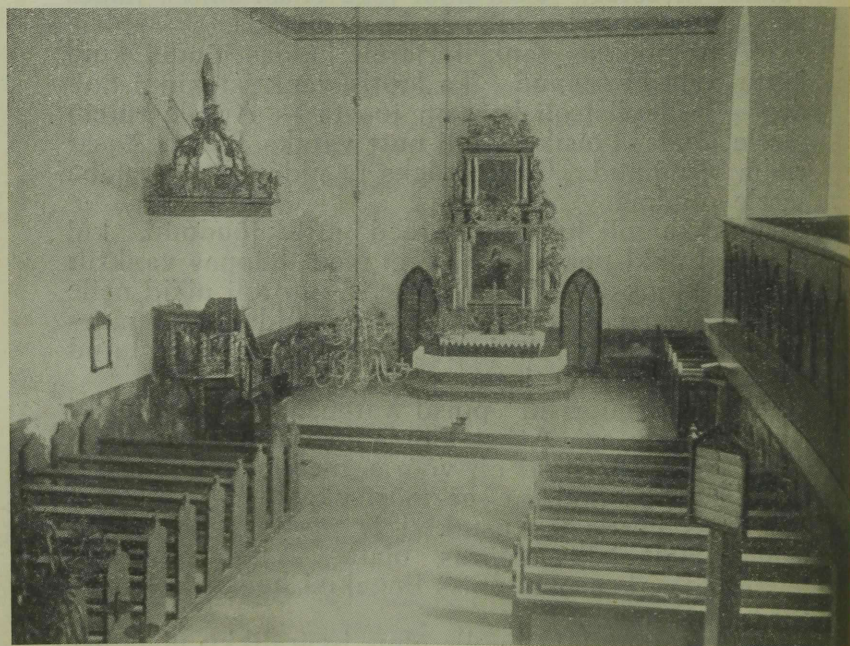
Juba ulgus taas õhus ja uus lingukivi sopsatas läbi katte kongi. Kivil polnud aga enam hoogu ega teinud enam häda.

Kartes uut kallaletungi, ronis silmamoondaja kiiresti vankrisse ja väsinud hobused sunniti veel kord kiirele sõidule.

Poiss katsus nüüdki järele joosta, ei suutnud aga enam sammu pidada. Need kurjad mehed röövisid ta silmade all Aasa, aga tema ei suutnud seda takistada! Mis saab nüüd vaesest Aasast?

Tundes oma võimetust Aasa kaitsmisel, puhkes väikemees nutma.

Vanker kadus ööpimedusse ...

Vigala kiriku sisemus 1939. a.

Ratsahobusel röövlitele järele

Karjapoiss Anto jõudis Leivere¹⁷⁾ küla tee otsa. See tee viib kiriku juure, sealt pääseb ta üle jõe. Karjapoisi mureks oli nüüd koju tõtata ja vanematele tütre röövimisest teatada. Mis siis edasi saab, seda ta ei tea; see jääb juba vanemate asjaks.

Varsti jõudiski ta esimeste talude kohta. Ta ei nutnud küll enam, kuid luksus tugevasti.

Küla poolt lähenes ratsamees. Hobune astus sammu ja ratsanik vilistas omaette tuntud rahvalaulu.

Anto tundis vilest, et tulija oli maamees. Teda pole vaja karta, ta poie nõnda õel kui lossisulased. Need kimbutavad poisikesi tihti.

Poiss püüdis vaikides ratsanikust mööduda, kuid luksumine äratas mehe tähelepanu.

„Noh, poisu, mis sa nutad?“ küsis vastutulija sõbraliku häälega ja peatas hobuse poisi kohal.

„Ma ei nuta enam, aga luksud ei anna järele.“

„Sa siis ikka nutsid?“ usutles ratsanik.

„Hing sai täis, ajas vägisi nutu peale.“

„Soo, kas teised tegid sulle liiga? Kas saan sind ehk aidata?“ meelitas ratsanik poisi jutustama.

„Oi, külaonu! Sina võiksid mind palju aidata, kui sa tahaksid ja oleksid niisama julge kui mina.“

Poisi tragi käitumine äratas ratsanikus poolehoidu. Niisuguse hingega poisse tuleb aidata, neist kasvavad kord tublid maamehed.

„Pajata siis, mis sulle juhtus?“

„Viisid Aasa vägisi ära ... ma ei suutnud üksi takistada.“ Luksumine kippus vägisi valjemaks minema.

„Kelle Aasa viidi ära?“ küsis ratsanik. Küsija hääles tundus põnevust.

„Meie Aasa ... Kas sa mind ei tunne?“

Ratsanik muidugi ei võinud tunda kõiki külapoisse. Pealegi kui oldi külast üheksa versta eemal.

¹⁷⁾ Leivere küla asetses muiste mõlemal Suur-Vigala jõe kaldal. Vene ajal hakati põhjapoolisel jõekaldal asetsevaid talusid hüüdma Jässi külaks.

„Ära mõistata, ütle parem, kust talust sa oled?“

„Olen hiievanema Lemmiku karjapoiss Anto.“

Seda kuulnud, hüppas ratsanik sadulast, haaras poisi käed oma pihku ja sõnas ärevuses:

„Mis sa tead Aasast, räägi!“

Luksudes jutustas poiss Aasa põgenemisest, tagaajamisest ja vägisi kaasaviimisest. „Kui sa oled hea külaonu, siis kihutame kongimeestele järele ja toome Aasa tagasi.“

Ratsanik otse neelas iga sõna poisi suust. „Jah, seda me teeme!“

Poiss viivitas veidi, enne kui küsis:

„Külaonu! Nüüd on sinu kord ütelda, kes sa oled?“

Ratsanik naeris selle peale, võttis poisil kaenlaalt kinni ja tõstis ta täku selga sadula taha.

„Minu nimi on Jaan. Olen Suurleiva Jaani poeg.“

Poisike hõiskas seda kuuldes.

„Oo, olen su suurest rammust väga palju kuulnud! Arvasin seda kohe, kui mind üles tõstsid. Olen raske poiss ja igamees ei suuda mind hobuse selga tõsta!“

Jaan naeris poisi jutu peale ja hüppas sadulasse. „Nüüd hoia sadulast kinni... Kas sul sõjariista kaasas on, me läheme ju nüüd röövleid taga ajama?“

„Mul on taskus veel mitu lingukivi.“

„Siis edasi!“

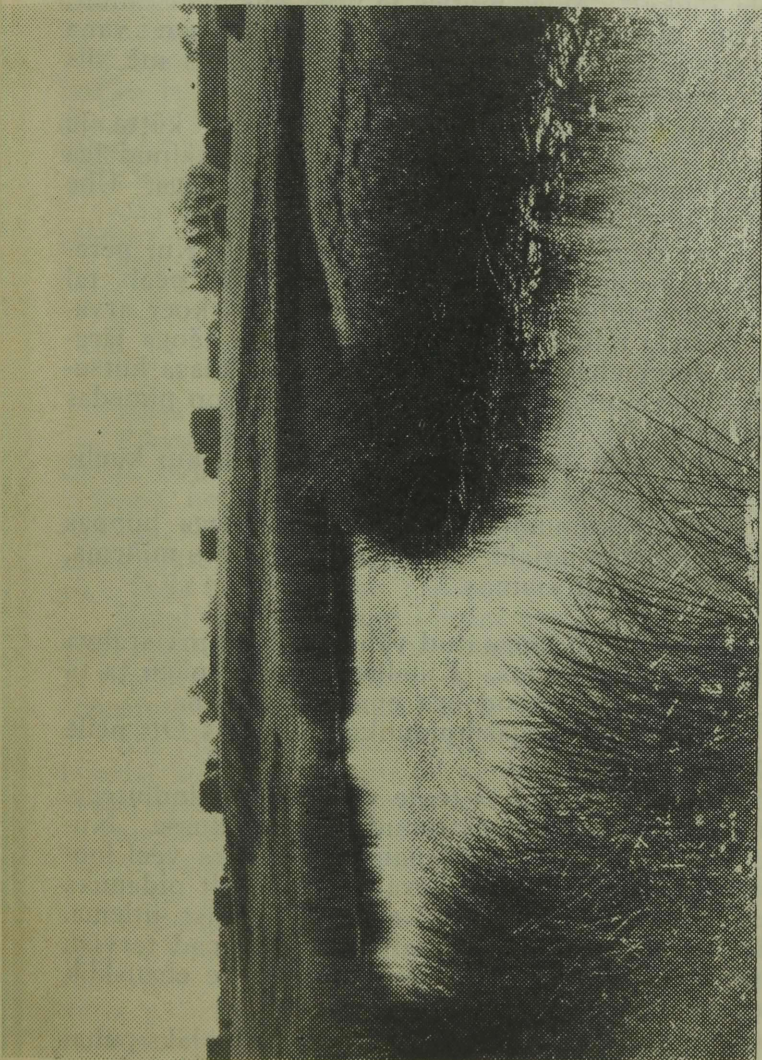
Jaan andis tükule kannuseid. Vägev loom kihutas pimedusse kui vibult lastud nool.

Kurvad teated

Kui ärevus külas oli raugenud ja rahvas koju magama oli läinud, katsusid sepp Ott ja ta naine Aasa mõistatuslikule kadumisele leida lahendust.

„Küllap ta jooksis koju,“ arvas viimaks Ott.

„Külarahvas oleks pidanud seda nägema. Imelik lugu küll, kuhu ta võis kaduda... Või jooksis ta viimati suure hirmuga jõkke?“ harutas naine.

Vaade Suur-Vigala — nüüdsele Kivi-Vigala jõe.

Kõrge kallas viljarõukudega on — muistne Hiemägi, mida nüüd tuntakse Hiiepõllu nime all. Tagapõhjal Leivere (Leibre) küla talud.

„Siis on igasugune abi hiljaks jäänud. Ma aga ei usu seda, — nii arukas tüdruk ja jookseb ülepea-kaela jökke!“ Mees mõtles ja ütles siis otsustunult: „Kõige õigem, kui võtan jalad alla ja lähen vana Lemmiku juure. Kui Aasa on kodus, mis me siis enam muretseme.“

Sepp Ott võttis raudteravikuga kepi kätte ja alustas jalamatka. Ta oli seda vahet käinud iga aasta kümned korrad, kuid alati päevavalgega. Ühe korra katsub ta nüüd matkata ka öösel.

Koer nägi peremeest õuest väljuvat. Kui peremees erakordsel ajal kodunt väljub, siis peab tal ees olema midagi õige tähtsat. Nii näis koer arvavat, ja seda tahtis ta ka näha. Süüdlase näoga järgnes ta peremehele, sest see polnud teda kaasa kutsunud. Unustanud ka tõsiasi, et koerast on pimedas suur selts.

„Noh, tule kaasa!“ hüüdis peremees, kui kuulis koera enese järel lonkimas.

Rõõmsa kiunumise ja sabaliputamisega hüppas loom peremehe najale. Siis aga jooksis ees minema, nina maas haisu ajamas.

Lemmikul ei imestatud vähe, kui Ott majarahva südaööl unest äratas. Külalise tõsine nägu ja ta tagasihoidlik jutt lasid aga ennustada halba.

Pikkamisi ja tagasihoidulikult jutustas Ott neile sündinud asjast.

Vanemad võtsid ta teate vastu meelekindlusega. Nad ei halisenud ega sattunud peata olekusse. Nii kaua kui pole leitud tütre laipa, jääb ikka veel lootust ta tagasitulekule. Kasvatuse kohaselt pidanuks Aasa tädile või tädimehele enne lahkumist ütleva, kuhu ta läheb, neile vähimalt soovima head tervist. Mis võis selle põhjuseks olla? Aasa pole ebausklik ega lase ennast võõrastest mõjutada.

„Meil kodus ka imelik lugu: karjapoiss läks püha-päeval Aasat saatma — aitas külaleiba kanda — täna juba sellest paar päeva möödas, aga poiss on kadunud kui tina tuhka.“

„Kui Aasa meile tuli, siis ta ütles, et oli poisi mäe alt tagasi saatnud. Meie pole poissi silmagagi näinud,“ öiendas Ott.

Lemmik mõtles vaikides.

„Kui Aasat homme koju ei tule, ajan külarahva kokku ja läheme otsima. Loss ei tule seekord kõne alla, sest lossisulaseid polnud Pallikal näha, nagu sa ütlesid.“

Ott kinnitas seda veel kord.

„Sa puhkad öösel siin, pimedas on halb tagasi minna.“

Ott jäigi ööseks külla.

Teekond ööpimeduses

Aasa tuli meelemärkusele.

Pikkamisi selgus talle, et ta viibib poolistikil liikaval, isegi rappuval asemel. Kui talle meenusid viimsed hetked meeletlikust võidujooksust hobustega, selgus kohe ta nüüdne seisukord: ta polnud tagaajajate käest pääsnud ja viibib nüüd plaanvankril. Teda küüditatakse Tallinna poole.

Kuigi ta enesetunne oli äärmiselt halb, tuli leppida paratamatusega. Polnud mõtet hakata karjuma ja rabelema — abi ei olnud kusagilt loota. Ta lamas seepärast edasi kinnisilmi ning liikumatult.

Siis pilutas ta ettevaatlikult silmi. Pime oli! Ta lähedal kongi all konutasid mehekogud ja tukkusid. Edasiseletas ta silm voorimeest pukis. Hobuste kohal ja kaugemal laius pimedus. Tähendab, on alles öö. Ta oli seega tulnud varsti ärkvele.

Enne päikese tõusu kindlasti ei juhtu midagi...

Hobused astusid sammu ja vankrirattad veeresid sügavais roopais; hüplesid kivide otsas ning segasid tukkumist. Võibolla tahtsid rändajad küll endid välja puhata, kuid pimedas oli raske leida sobivat peatuskohta. Tingimata järgneb päeval pikem peatus metsavahel, eemal inim-asulaist. Rahvas ei tohi kuulda, et plaanvankris viiakse vastu tahtmist inimest Tallinna poole. Ta võib rahvarikkas kohas

appi hakata karjuma ja see võib tuua vangistajaile sekeldusi.

Loomusunniline vaist ütles Aasale, et veider mees konutab ta lähedal, kui mitte päris kõrval. Vist valvab ta iga ta liigutust, niipalju kui see pimedas on võimalik. Küllap aga tukub praegu temagi, sest vätkuvaid kassisilmi pole ta poole vahtimas.

Aasa kontrollis oma mõtlemis- ja tahtevõimet. Ta võis seda vabalt teha ja koondada mõtted oma soovide järele. Niisiis ei viibi ta võõra tahte surve all. Niikaua kui veel on pime, pole tal midagi karta. Talle meenus päevasest kõnelusest voorimehega, et voorimeeski ei salli seda veidrat meest. Hädakorral loodab ta voorimehe abile.

Vanker hakkas kiiremini veerema. Tundus nagu sõidetaks alla mäest või kaldast. Voorimees võpatas ja haaras ohjade järele.

Nüüd kostis Aasa kõrvu veesulinat. Varsti jäigi vanker seisma.

Aasa pingutas mõtteid. Tõenäoliselt olid nad jõudnud Kose¹⁸⁾ jõe. Viibivad kivipõhjalisel madalikul ja hobused kustutavad janu.

Aasa tundis oma näo kohal võõrast hingeõhku. Ta aga ei avanud silmi, teeskles magajat või koguni uimast inimest. Kindlasti kuulatas veider mees, kas ta on juba ärganud... Kui see vastik mees nüüd peaks teda suudlema — siis... Aasal valmis hetkeline otsus: ta hammustab võõra huultesse; pureb nii, et sel kaob igasugune tahe võõra naise käperdamiseks. Iga lähenemise katse tõrjub ta kõige ägedamalt tagasi.

Ta aga ei usu, et võõras mees saaks talle siin kongis liiga teha. Kui teistel on rinnus vähegi inimese südant, siis ei lase nad seda sündida — trööstis ta end.

Võõras hingeõhk kadus ta näo kohalt. Vististi jäi mees kuulduga rahule.

Voorimees nõõtas hobuseid ja vanker hakkas uuesti veerema. Nüüd oli tunda, kuidas vankri esiots järjest kõrgemale tõusis, ja juba kraapisidki

¹⁸⁾ Nüüdne Päärdu jõgi.

hobuste jalad maantee kruusa. Rändajad olid ületanud Kose jõe.

Edasi teadis Aasa, et maantee kääneb jõekallast mööda itta, möödub Pipra taludest ja Velise linnuse kohal suubub sügavasse metsa, et välja jõuda Konuvere jõe kaldale. Siis viib maantee tüki teed õhtu poole, kus Konuvere veski juures pääseb kosest läbi. Seks ajaks peaks juba hakkama koitma, ja siis algavad päevamured. Ta peab puhkama ja koguma jõudu uue päeva alguks.

Kinnisilmil lamas Aasa kongi nurgas, eespool norskamas mehed üksteise võidu.

Laager Velise linnusel

Raehärra Schroder lahkus Vigalast esmaspäeval. Pool päeva ja rohkemgi oli kulunud viljakoormate pealelaadimiseks. Teekond killavooriga Tallinna vältas harilikult nädalapäevad ja hobusemeestel tuli mitu korda teel ööbida. Suvekuudel oli killavooris käimine lõbuasi: löö teeäärses metsas laager üles, sööda hobuseid ja puhka ise suure lõkketule ääres.

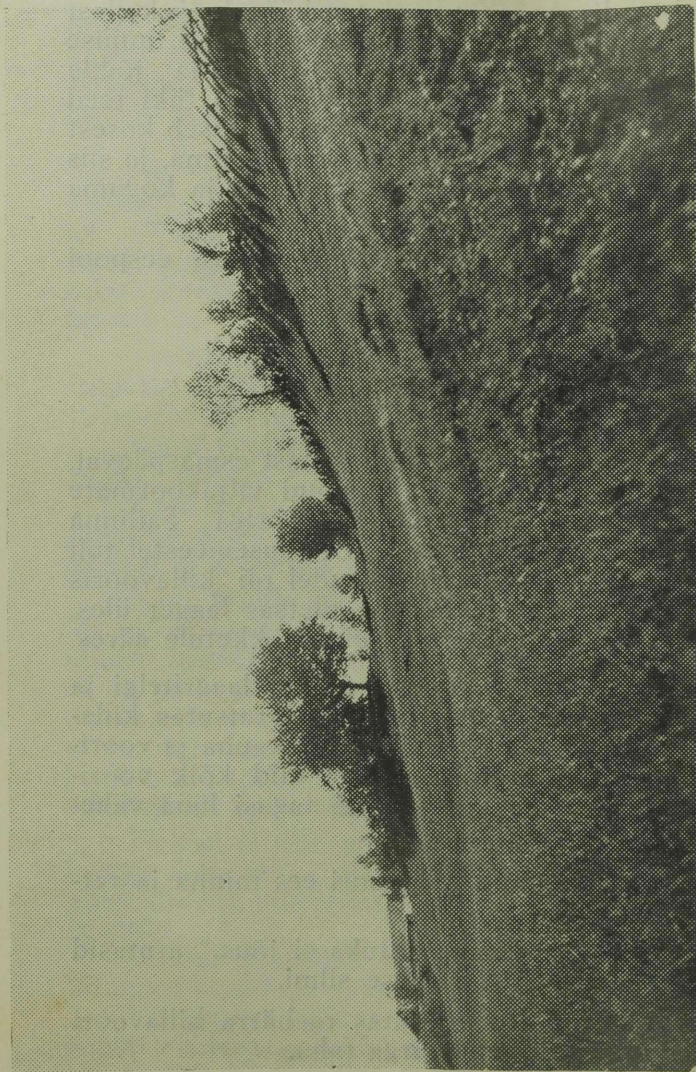
Raehärral oli üks hobusevanker laagritelgi ja toidumoona veoks. Kuigi ta päeval ratsutas killavoori ees või taga, ööbis ta alati oma kauba ja vooimeeste juures. Rahutuil aegadel olid kõik vooimehed relvastatud ja võisid isegi tagasi lüüa vähemaid sõjameeste ründamisi.

Täna ta oli lasknud killavoori ees minna ja ratsutas hiljem järele.

„Konuveresse me täna õhtuks ei jõua,“ arutasid vooimehed ja vahtisid päikese silmi.

Ületanud Kose jõe, ratsutas raehärra killavoori ette ja kadus peagi metsanurga taha.

„Lähen ja vaatan laagriaseme välja,“ oli ta vaid ütelnud esimesele hobusemehele.

Konuverelinnus.

Konuverelinnus asetseb Konuverelõue põhjakaldal Märjamaa kihelkonnas. Linnus ja põhjast piirab linnust sügav ja muistne veerikas Linnametsa oja. Öhtupoolel küljel, vastu Tallinna-Pärnu maanteed, on linnusevärava koht veel märgatav. Linnusest on varemalt leitud nooleotsi ja kivikirves. Saksa kroonikates Konuverelinnust ei mainita. Linnustele on püstitatud lipuvarras ja linnusemärk. Võidupühil lehvib linnusel Eesti lipp ja põleb võidutuli. (Pildil vaade põhjast.)

Raehärä laagriaseme valik langes täna Velise linnusele¹⁹⁾). See oli ilus maastik Kose jõe põhjapoolisel kaldal, piiratud sügava oja ja muistse vallikraaviga. Nüüd kasvas valliservadel üksikuid suuri puid.

Linnuse kohalt suundus maantee sügavasse metsa, et läbi liivanõmme ja heinamaade jõuda välja Konuvere jõe kaldale. Maantee kohal üle jõe asetses teine muinaslinnus — Konuvere. See oli kolmest küljest piiratud sügava jõe ja suure Linnamäe ojaga.

Velise ja Konuvere linnused valitsesid muiste suurt ja liiklemisrohket Tallinna-Pärnu maanteed, mis oli kaubaveoks ja ühtlasi ka sõjavägede liiklemiseks.

Velise linnuse kohalt üle jõe kahe kilomeetri kaugusel asetses Mäliste jõe kaldal Velise loss. Loss oli piiratud valliga ja veega täidetud kraaviga. Lossiomanikuks oli vasall Christofer Yxküll — Vigala lossiisanda lähemaid sugulasi. Lossi ehitusaeg pole teada, arvatakse et hoone on püstitatud Saare-Lääne piiskopilt ja antud läänile Yxküllidele. 1390. a. mainitakse lossiomanikuna Claves Yxkülli...

„Tänane laagripplats on siin!“

Raehärä peatas killavoori ja näitas käega Velise linnuse asemele.

Killavoor seisatas ja voorimehed siirdusid vankrite kõrvalt oma käskija juure.

„Tõmmake koormad teekõrvale, siin on sile ja kõva maapind. Hobused võite viia värske rohu peale ja jõgi on siinsamas,“ käsutas see.

Vanker vankri järel veeres nüüd linnuse keskele. Koht valli ja kõrge puudereaga kujunes suureks ja kaitstud õueks, oli laagrikohaks nagu loodud.

Päike oli veerenud metsa taha ja jõekaldal hõljus auru. Alamaa poolt kuuldus karjapasuna häält.

¹⁹⁾ Linnuse ase on veel märgatav. Velise mõisaomaniku kindralleitnant parun Carl Maydelli lesk püstitas linnusele suvila ja elas seal surmani Hiljem põles suvila maha. Talu, mille krundis muinaslinnus asetseb, kannab Linnuste nime.

„Ilm jääb ilusaks, vihma pole karta,“ harutasid voorimehed ja käisid jões hobuseid jootmas.

„Nüüd tooge metsast kuivi puid ning oksi ja tehke hästi suur laagrituli,“ käsutas raehärra.

Juba jooksidki mehed üle tee metsa puid korjama. Suured sülemid kuivi oksi ja paar peenemat tormist murtud puud tassiti varsti tuleasemele.

Pea lõomaski juba leek ja mehed istusid tule ümber ning alustasid õhtusöögiga. Raehärra teenija lõi hargid maasse, aetas põikpuu harkide vahele ja riputas selle külge paja. Peremees vajas sooja toitu.

Voorimeeste maiuspalaks osutus heeringas. Metsast lõigati pikad vitsad, vooliti ots teravaks ja pisteti heeringas külje pealt läbi. Varsti levis puude all küpseheeringa lõhna ja võttis suu vett jooksmas.

Magamise muret meestel polnud. Roniti lihtsalt vankrisse ja keerati kere viljakottide peale. Tõmmati vaip või kuub üle pea ja uni tuli kui kotiga.

Enne aga kui mehed jõudsid laagritule äärest lahkuda, juhtus suurt ja ootamatut, mis lõi nende vaikse laagrielu segamini ja andis neile jutuainet mitmeks aastaks.

Roimarite kannul

Naiseröövliite jälitamine pimedas polnud sugugi kerge ülesanne. Igal teelahkmel tuli Suurleiva Jaan hobuse seljast maha ja uuris vankrijälgi. Õnneks eraldusid plaanvankri laiad rattajäljed tolmusel teel külameeste kitsaste vankrite omist ja olid selgesti nähtavad. Aasa röövijad näisid liikuvat otseteed Tallinna poole.

Jälle kihutati ratsa edasi. Karjapoiss Anto hoidis hoolega sadulast kinni.

„Mitut linnameest sa nägid?“ küsis Jaan poisilt, kui ta septses Aasa vabastamise plaani.

„Nelja,“ vastas poiss, „kuid ühelgi polnud püssi.“
„Aga vankris?“

„Seda ma ei tea... Kuid püssi neil minu arva-
tes ei ole, sest muidu oleksid nad Jädiveres vastu
lasknud.“

„Sul on õigus, Anto.“

Kose²⁰) mõisa juures hargnes maantee kaheks.
Ka Velise mõisa viivat teed kaudu võis Tallinna
sõita. Jälle tuli Jaan maha ja uuris vankrijälgi.

Korraga oli jõe poolt kuulda vankri mürinat.

„Kuula, kust nad lähevad!“ hüüdsid Jaan ja
Anto kui ühest suust. Tõepoolest olid hobused
ja plaanvanker just parajasti üle jõe jõudnud.

Jaanil valmis mitu kava linnameeste ründami-
seks. Ükski neist aga ei rahuldanud teda täielikult.
Ta ei tohtinud unustada, et kongi all vankris viibib
ka Aasa. Kui kergesti võiksid röövlitele määratud
hoobid tabada tedagi.

Ta võiks ju näiteks hobused hirmutada metsa,
kus vanker jääks puude vahele kinni või ka puru-
neks. Kes aga kindlustab talle, et sealjuures Aasa
pääseb vigastusteta? Niikaua kui Aasa viibib meeste
keskel, pole jõuga midagi teha.

Vastuvõetavam oli moodus, kuidas takistada
neid Vigala kihelkonna piiridest välja jõudmast. Kui
mitte veel öösel, siis hommikul ajab ta külamehed
ikkagi välja röövleid püüdma. Selleks sõidab ta
metsa mööda kaugele ette, suleb külameeste abil
maantee ja nad langevad siis seljatagant plaan-
vankrile.

Või on parem juba öökatte all mängida neile
mingi vingerpuss, mis paneb neil edasisõidu toppama.
Jah, seda oleks üsna kerge teostada! Linnameestel
pole sellest aimugi ja tal ei tarvitse end sealjuures
neile näidatagi.

Pipra talu lähedal jõudis Jaan oma noore kaas-
lasega plaanvankrile järele. Külavahel võis ta vabalt
neile järele sõita, sest tee on kõigile vaba ja öösel
võib liigelda teisi inimesi.

²⁰) Nüüdne Päärdu mõis. 17. sajandi algul läks Yxküllide
põlvine mõis uue omaniku Bernt Tuwe (ka Duwe) kätte. Kuna
kõik mõisad Vigala kihelkonnas kuulusid Yxküllidele, hakkas
rahvas Kose mõisa hüüdma omaniku järele „Päärdu“ mõisaks.

Jaan peatas hobuse hetkeks ja libistas end tasakesi seljast maha. Siis tõstis karjapoisi sadulasse ja ulatas talle ratsutid.

„Sõida nende järel sammu. Ma jooksen kongi taha ja tõmban nukapulgad tagaratastel eest ära.“

Väikese mehe nägu lõi laiiale naerule: see on alles nali, mis nüüd saab! Poiss teadis, et kui nukapulka on kadunud, siis tuleb ratas vankri alt ära, ja kus sa pimedas pulga üles leiad!

Jaan jooksis vankrile järele ja küürutas kongi taha jõudes. Nukapulgad — need olid rauast ja kaheharalise peaga — olid seotud kitsa rihmaga telje otsa külge, et nad roplikul teel välja ei põruks. Jaan võttis põuest pussi ja lõikas rihmad läbi. Nüüd sikutas ta kordamööda pulgad teljeaugust välja ja viskas need kaugele põllu peale. Sealt ei tea neid keegi hakata otsima.

„Soo, nüüd ei jõua nad kuigi kaugele,“ ütles Jaan poisi juure tagasi pöördudes, ja tõstis ta uuesti sadula taha. „Niipea kui rattad roobastest on väljas, veerevad need teekõrvale kraavi.“

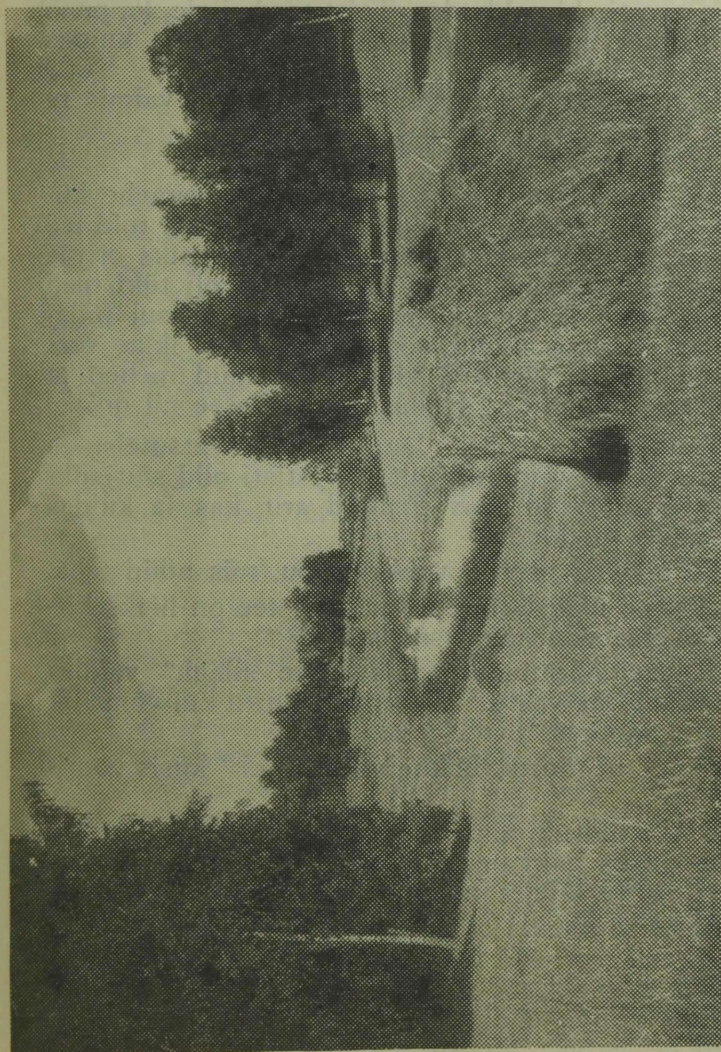
Vaikselt järgnesid ratsanikud plaanvankrile. Kõigi märkide järele eelsõitjad tukkusid ega nende silm ulatanudki kongi taha nägema. Voorimees noogutas pukis ja hobused sammusid edasi omapead.

Mööduti mõnest elamust. Külarahvas magas sügavas unes ja koeradki ei viitsinud teekäijate peale haukuda. Esiteks liikus maanteel alati palju teekäijaid ja teiseks vajasid koeradki öörahu.

Kaugel ees teeääres vilksatas lõkketuld. Vahel küll varjas seda plaanvanker, aga kui tee tegi vähe-segi käänaku, paistis tuli selgesti kätte. Tule poolt kostis isegi meeste lauluhääli.

Jaan kuulatas. Ta oli ümbrusega hästi tuttav ja teadis, et killavoorid peatusid suvel tihti Velise linnusel. Samuti teadis ta raehärra rukkivoorist ja selle lahkumisest õhtueel. Jah, need on raehärra voorimehed, kes linnusele laagrisse olid jäänud.

Inimsaatuste kõrgem juhtija on temale ja Aasale armuline. Juba öösel võib ta tüdruku nende nur-

Maastik Velise linnuse juures.

Kõrged kased vasakul palistavad muinaslinnuse valliserva. Üle jõe paistab Velise mõisa häviv Alamaa park.

jatute meeste küüsisst vabastada. Vaevalt leiab ta soodsamat juhust: raehärra hulga voorimeestega võib talle suuresti abi pakkuda. Teist teed ei ole, ka peab plaanvanker nende laagrist mööduma. Aga kuidas seda teostada?

Jaani mõistus töötas kiiresti ja peagi valmis ta uusim kava...

Üle kongikatuse hakkas paistma voorimehe kübarat. Nähtavasti oli temagi silmanud suurt tuld tee ääres ja pühkinud une laugudelt. Aga miks ei ole Aasast kuulda mingit elumärki? Jaan oli tüki teed plaanvankrile järgnenud ja selle aja jooksul pidanud ta kuulma mõnd sõnagi. Kas ta ikka veel lamab uimasena vankris või on jultunud mehed ta suu kinni toppinud? Häda neile, kui see nii on!

Vanker jäi seisma. Jaan tõmbas ratsuteist ja täkki seisatas sammu pealt. Vististi olid sõitjadki unest virgunud ja peavad nüüd aru, kas ja kuidas laagritulest mööduda.

Tõepoolest peetigi vankris nõu, mis nüüd teha.

„Tagasi pöördma ei saa, sest tee on liiaks kitsas,“ seletas voorimees sõitjatele.

„Tagasipöörmine ei tule kõne allagi,“ vaidles silmamoondaja vastu. „Peame nii ruttu kui võimalik Tallinna jõudma.“

„Aga kui tüdruk hakkab lõugama?“ küsis voorimees.

„Jätke tüdruk minu hooleks, küll ma ta suu sulen. Kui ta peaks hakkama kisama, siis anna hobustele piitsa ja kihuta mööda.“

Aasalegi paistis tulekuma kongi nurka. Temagi nägi meeste varjusid tulelõkke ümber. Ta ei saanud küll sõnagi aru kongisolijate võõrkeelsest sosistamisest, aga nende sõnadest kostis ärevust. Ta avas silmad ja vaatas. Meeste näod olid suunatud tulele, ükski neist ei pannud teda tähele. Vastu tulevalgust nägi ta, kuidas koledate silmadega mees võttis pihku läikiva mõõga ja nihutas end ettepoole kongi.

Kas vaikida või karjuda appi? Kui tal oleks veidigi aimu, kes lõkketule ümber istuvad ja laulavad?

Heitlus laagritule valgusel

Voorimees andis hobustele piitsa ja kihutamine algas.

Vanker rappus tugevasti rooplikul teel. Kong Aasa pea kohal aina vabises. Meeste näod olid ikka veel suunatud laagritulele. Tüdruk sirutas nüüd ettevaatlikult käe välja ja võttis kongi kaarpuust kinni: vanker võis iga hetk küljeli langeda.

Seepeale jäi ta kohe kuulutama, sest kongi tagant kuuldus hobuse galoppi. See lähenes kiiresti ja pidanuks nüüd jõudma vankri kohale.

„Aasa, ära kard!“ karjus hele poisihääl.

Aasa võpatas. Ta tundis seda häält. See oli nende karjapoisi oma. Päästjad on talle järele jõudnud!

Samal hetkel kerkis vankri kõrvale ratsanikukogu. See juhtis oma hobuse vastu vankrikülge, kalutas end veidi vankri poole ja ränk hoop pühkis voorimehe pukilt kui õlenuustiku.

Niisama kiiresti kui kadus voorimees, hüppas vankrisse ratsanik ja haaras ohjad oma pihku. Kuid veel üks inimkogu oli jäänud hobuse selga. Kas see ei ole mitte karjapoiss? Juba oligi väike ratsanik jõudnud vankrist mööda ja kihutas kui pöörane laagri poole.

Kõik oli sündinud nii välkkiirelt, et mehed kongis ei suutnud sõrmegi liigutada. Vahtisid vaid ehmunult ja pungissilmi, mis edasi sünnib.

Korraga nägi Aasa, kuidas mehekoletis kongis ehmatusest toibus, teised eest kõrvale lükkas ja hakkas vankris ettepoole roomama, käes välkumas mingi pikk terariist.

„Tagasi!“ karjatas Aasa ja hakkas samuti meeste vahelt ettepoole pugema.

Kaasarändajad jahmusid tüdruku karjatusest niivõrd, et unustasid teda kinni pidamast.

Ratsanik pöördus hetkeks kongi poole ja nägi meest läikiva terariistaga ning Aasat ta seljataga. Järsk kallutus ettepoole, ta toetus käega hobuse-laudjale — esimene hoop ei ulatanud temani. Teise käega tõmbas mees ohjadest ja sundis hobuseid kihutama lakkamatus galopis.

Koletis valmistas uut lööki, ajas end puki najal jalule ja võttis löögiks hoogu.

Aasa oli aga juba jõudnud meeste vahelt läbi rabeleda ja hüppas nüüd koletisele selga. Klammerdas käed talle seljatagant ümber kaela ja kiskus teda kõigest jõust tagasi... Siis lendas tulesädemeid ümber võitlejate, kuuldus veel raginat ja — vanker vajus küljeli. Aasa aga rippus kassina koletise seljas ja pigistas ta kaela kuidas suutis...

Karjapoiss kihutas täkuga laagri poole.

„Tulge appi!.. Pidage röövlid kinni!“ karjus ta heleda häälega.

Raehärra ja mehed tule ümber kargasid püsti. Juba paistis tuhatnelja kihutav poisike ja kaugemal ta selja tagant suur kahehobuse-sõiduk.

„Tee peale ette!“ hüüdis raehärra, haaras tule- asemelt põleva tuki ja jooksis keset maanteed.

Mees mehe järel haaras tuki pihku ja jooksis raehärra juure. Peagi oli tee suletud tulemüüri-ga. Mehed vehklesid põlevate tukkidega.

Hobused plaanvankri ees kokkusid, kargasid teelt kõrvale. Midagi raksatas vankri all — ratas veeres suure hooga kraavi, tegi siis veel poole tiiru ja langes küljeli. Teljeots tungis sügavale maasse ja paiskas mulda ning prahti laias kaares eemale.

Ka teine ratas lendas minema, raske vanker langes nüüd tagaotsaga hoopis vastu maad. Hobuste hoog oli otsas.

Kui raehärra oma meestega vankri juure jõudis, oli heitlus kahe mehe vahel lõpule jõudnud: hobuste juht oli haaranud oma vastase kraest, keerutanud

teda enese ümber õhus ja virutanud siis prantsatades vastu maad.

„Kus on teised?“ müristas ta siis.

„Kongis.“ See oli Aasa, kes vastas Jaani võitlus-hüüdele. Ta oli järsu peatuse hetkel ühes kole-tisega vankrist välja kukkunud. Enne kui koletis oli suutnud terarelva käsitada, oli Jaan tast kinni haa-ranud ja ta uimaseks löönud.

„Me paluma . . . armu!“ mangus kongis keegi viletsas murrakus.

„Välja!“ põrutas Jaan. Ootamata aga meeste väljaronimist, tõmbas ta kongi kaared kokku ja rõ-hus need ragisedes puruks.

Vankris konutas kolm meest. See vaid ärritas Jaani veel rohkem: nelja mehega ühe kaitseta tütar-lapse kallal!

Jaan ei tunnud armuheitmist ega kauplemist: ta tõmbas nad üksikult vankrist välja ja virutas vastu maad. Ürgviha oma sugurahva rõhujate vastu oli pääsnud valla. Raehärra nägi seda, sai sellest aru — ta ei seganud vahele. Seisis vaid ja imetles talumehe hiiglajõudu.

Kui vastased olid pikali löödud, alles siis pöör-dus Jaan Aasale:

„Kas jäid terveks?“

„Jah!“ Aasa ei suutnudki rohkem ütelda, sest Jaan võttis ta oma tugevate käte vahele ja hüpatas teda nagu nukku.

„Vahva oled sa küll. Sinuta oleks see nurjatu mulle hoobi kuklasse annud.“

Raehärra tunnistas tüdrukut ja hüüdis siis ülla-tunult:

„Sina oled, Aasa? . . . Vana Lemmiku tütar!“

„Raehärra, võta Aasa oma hoole alla, mul on veel pisut tegemist.“

Jaan vaatas enese ümber: „Neli lurjust on siin, kus on viies? Ah jaa, pühkisin ta veidi maad tagasi pukilt maha. Lähen otsin ta üles.“

Juba tõttaski ta tulnud teed tagasi. Mitu rae-härra voorimeest läksid kaasa. Sellist meest ei saa alati näha.

Pärnu voorimees oli hooga lennanud tee kõrvale pikali ja aietas nüüd tugevast põrutusest. Ta oli näinud eemalt tuld ning musti kogusid, siis oli kõik lõõnud segamini nagu põrgus. Niisugusena kujutleski ta enesele põrgut ja kuradit. Ta mõtles nüüd veel vaid oma elule, talle ei tulnud enam meele ei hobuseid ega plaanvankrit. Kõik oli juhtunud nii ootamatult, et ta pea ei võtnud seda kinni.

„Voorimees mängib naiseröövlitega kokku!“ kuulis ta äkki kärkivat tundmatut vihast häält.

Nähes mehi lähenemas, kargas voorimees valust hoolimata jalule ja katsus põgeneda. Kümnekonna sammu järele aga ta tundis, kuidas tal kuuekraest kinni haarati. „Nüüd tuleb mu elu ots!“ mõtles ta.

Elu otsa just ei tulnud, küll aga lohistas kinnivõtja teda laagritule poole. Mehed olid visanud põlevad tukid jälle kokku ja leek tõusis nüüd kõrgemale.

Laagrisse jõudnud, viskas Jaan voorimehe teiste vangide sekka. Need olid juba toibunud ja vahtisid nüüd hirmunult ringi. Raehärra korraldusel piirasid voorimehed nad ümber ega lasknud kellelgi põgeneda. Aasa oli lühidalt jõudnud jutustada oma põgenemisest ja vägivaldsest kaasaviimisest.

Jaan lükkas käega mõned korrad üle sasis pea. Kübar oli tal võitluse tuhinas teadmata kuhu jäänud.

„Noh, Anto! Kas oled selle tööga rahul?“ naeris ta karjapoisile, kes oli täku sidunud puu külge ja tulnud teiste hulka.

„Muidu rahul küll, aga lingukivi ei saanud viisata!“ kahetses pois.

„Seda viskasid sa enne mind.“ Jaan hüpatas nüüd poissigi.

Aasa tungis meeste keskele, sirutas Jaanile käe ja tahtis teda veel kord tänada. Jaan võttis Aasa käe pihku ja hüüdis poisile:

„Tule siia, Aasa tahab sulle pai teha! Tema oli ju see väike valvur, kes juhatas mind röövlite jälgedele.“

Poiss oli nüüd suur mees: ta oli olnud Aasa kaitsja pühapäevast saadik. Tal oli aga midagi südamel:

„Kas oled mu peale väga kuri, kui ma pühapäeval su sõna ei kuulnud ja koju ei läinud?“

Mis mõistiski Aasa muud teha kui poisile pika pai.

„Kes see vahva maamees on?“ uudishimutses raehärra.

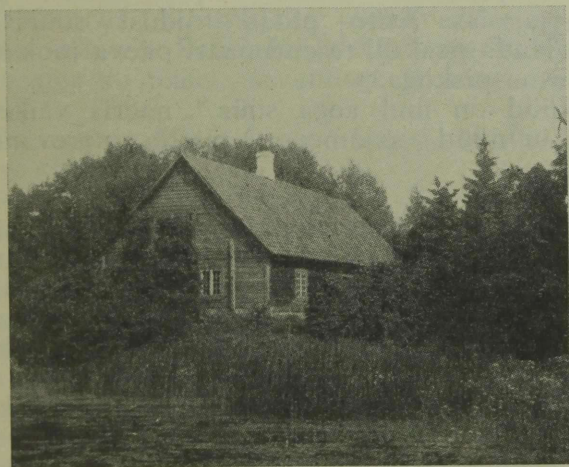
Jaan ei teinud küsimust kuuldavakski, ta otsis oma kadunud kübarat.

„See on Suurleiva noor Jaan,“ ütles karjapoiss Anto. Anto oli uhke oma suure ja tugeva seltsimehe üle.

„Vana Jaani ma tunnen juba aastaid, on mu vana sõber. Jah, ega käbi kuku kannust kaugel!“ kiitis raehärra. Pöördus siis Jaanile küsimusega:

„Mis nüüd nende meestega teha?“

Jaan heitis käega: „Las nad jooksevad, hakka nendega veel jandama!“

Vigala koguduse leerimaja.

Asetseb katolikuäegse kirikumõisa kohal.

Pärast tormi

Järgmine päev Lemmikul algas ärevas ootuses. Pallika Ott lubas lahkudes teatada, kui ta Aasast midagi kuuleb. Kui läheb otsimiseks lahti, ajab Ott terve Pallika küla rahva välja.

Vanemate suureks rõõmuks jõudsid Aasa ja karjapoiss enne lõunat koju. Ema süleles tütart ja valas rõõmupisaraid, lahke naeratus levis üle hiislari näo.

„Kuhu jäi Suurleiva noor Jaan? Miks ta meile ei tulnud? Suruksime ta kätt tubli töö eest!“ usutlesid vanemad tütart.

„Saatis meid talu piirini ja läks tagasi. Ütles, et üks ta teinekord tule.“

Hiislar mõtles endamisi, kui imekombel see kõik oli juhtunud: pühapäeval käis Suurleiva Jaan kuulamas, kas ta poeg oleks vastuvõetav väimees, ja juba järgmisel päeval viis saatus noored inimesed kokku. Jaan päästis Aasa, saatis isakodu piirile ja lahkus siis tänusõnu ootamata... Või ei julgenud noormees tulla kosjajutuga?

Karjapoiss Anto pidas toidust suurt lugu. Pallika lauda peal oli ta end paari päeva jooksul elatanud üsna piskuga.

„Nüüd on mul aega süüa,“ naeris väikemees. Ta oli ju nüüd asjamees Aasa ja perevanemate silmis.

Lossiisand Yxküll jõudis Suurleivalt tagasi heas tujus ja maksis sulased kinni. Need ei jäänud ka enam ootama teiskordset värava näitamist, vaid lahkusid lossist jalamaid. Neid valgus iga ilmakaare poole sooviga, et „peaks aga kusagil madinaks minema, siis oleks jälle tööd ja leiba“!

Gosvin ja Kaspar lahkusid Avaste teed kaudu. Nad otsustasid minna Saaremaale, piiskopi juure kaupa tegema. Kui piiskop kuuleb nende läbi lossisanda usuvahetusest, tuleb ta tingimata kangekaelset rüütlit karistama. Neil on ükskõik, keda nad teenivad. Peasi, et saavad head palka.

Sulastel oli kindel lootus leida teenistust piiskopilt ja saada isegi suuremat palka kui teistele sõjasulastele maksetakse. Nad tundsid nimelt Vigala lossi kaitse nõrka kohta.

„Peaks minema kakluseks,“ arutasid nad omavahel. „Me tunneme ja teame lossi kaitse nõrka kohta. Õonestame nurgatorni aluse, laseme torni ühes müüri ja jökke.“

Tallinnast uut usku tooma

Otto Yxküll oli rahvale ütelnud: tellin Saksa maalt vaga mehe, kes „paneb luteri-usu käima, opeatab need asjad ja sakramendid“.

Kogudusele antud sõna oli aga lossiisandal amugi ununenud, kuid preester Ermis tuletas talle seda meele:

„Katoliku usu viskasime kirikust välja, mis me asemele paneme?“

„Kas peab siis panema?“ küsis lossiisand, kelle mõtted viibisid hoopis mujal.

„Kirikut ei tohi tühjaks jätta,“ arvas preester.

„Mis sellest? Pane üks lukku ja las seisab.“

Preester oli teisel arvamisel, ja seda mõjuvail põhjusil.

„Talurahvas läheb hiide tagasi, jätab kirikukümnise tasumata.“

„Õige jah,“ kiitis lossiisand. „Sul on õigus jah. Mis kasu meil siis kirikust enam on, kui ei saa maksu kätte.“

„Ja kui me ei kuuluta end luterlasteks, nõuab piiskop kirikulääni sisse,“ jätkas preester. Ta oli puudutanud isanda hella kohta: loodetud enamtulu võib kaotsi minna!

Lossiisand käis toas edastagasi, jäi siis preestri ette seisma: „Mehe kutsumine Wittenbergist läheb palju raha maksma. Ma olen oma sularaha sulastele palgaks maksnud... Kust ma võtan ta sõiduraha?“

Lossiisand teadis, mis maksab reisimine ja kui palju see aega võtab. Ainult Vigala pärast mehe

Dr. Johannes Briesmann (Brysmannus).

Riia linnaarhiivi kogudest.

väljatellimine läheb niisama palju maksma kui aastas maksudest laekub. Mis kasu on siis usuvahe-
tusest!

Preester osutus selles küsimuses nupukamaks. Ta leidis väljapääsutee.

„Milleks tellida võõras mees? Nigulistes ja Olevistes on juba luteri-usk käimas, küllap Tallinnas seda asja tuntakse. Kui isand annab mulle küüdi-

mehe ja nädalaks moona, ma sõidan linna ja õpin need uued võtted ära.“

Lossiisand muheles. Ta patsutas paksule preest-rile öla peale ja kiitis:

„Õige jah! Saadan sind kohe Tallinna.“
Preester sõitiski Tallinna.

Luteri-usu areng Tallinnas

Dr. Martin Lutheri õpilased (piiblikeeles — jüngerid) Riias, Tartus ja Tallinnas töötasid hoolega oma juhi näpunäidete järele. Endine saksa munk Johann Lange sai Tallinnas ülempastoriks ja koostas jumalateenistuse korra. Tallinna raad kinnitas selle linnakirikute jaoks. Üks uue usu nõudeist oli: jumalateenistus peab toimuma saksa keeles.

Riia luterlased tellisid juhatust andma Königsbergist pastor Johannes Briesmanni (tolleaegses kirjaviisis — Brysmannus). Viis aastat hiljem — 1530. a. — ilmus trükist Briesmanni koostatud kirikuagenda või -käsiraamat. See raamat kandis nimetust „Kurtz Ordnung des Kirchendienst...“

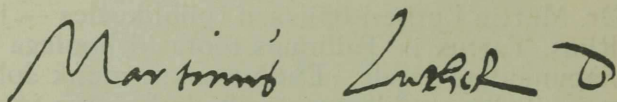
Briesmann oli Lutheri otsene õpilane ja isiklik tuttav. Oma käsiraamatu ilmumise puhul mainis autor, et sellest (agendast) saaksid osa ka need ristikoguduse liikmed, kes elavad Tallinnas ja Pärnus. Briesmann oli uuendustega ettevaatlik ega julgenud järsult lõpetada kõiki vanu kirikuteenistuse kombeid. Seda pooldas ka Luther. Teenistuse algussalm, samuti ka mitmed vastulaulud jäeti endiselt ladinakeelseiks. Kogudusele võimaldati aga kaasalaulmine.

Rahva juuretõmbamiseks lubati pastoreil suurte pühade ajal kanda endiselt preestrikuube, mis oli toredate tikanditega. Uudiseks oli jutlus. See pidi rahvale selgitama Lutheri seisukohti piibli seletamisel.

Briesmanni käsiraamatu teine osa sisaldas 50 kirikulaulu, milledest 24 olid Lutheri luuletatud. Alles sada aastat hiljem — 1637. a. — ilmus pastor

Heinrich Stahlilt eestikeelne lauluraamat. Selles toodi ära ka Lutheri võidulaul „Üks kindel linn“.²¹⁾

Lutheri soovitusel tuli Tallinna mitu sakslast-pastorit linnakirikute peale ametisse. 1533. a. tuli ta soovituskirjaga Nicolaus Glossen ja sai ülempastori koha. Luther ise saatis Tallinna raadile 4 kirja, et tasandada teed oma õpetusele ja võita talle poolehoidjaid. (Kirjad hoitakse alal Tallinna linnaarhiivis.)

Martinus Lutherus.

Dr. M. Lutheri allkiri Tallinna raadile saadetud kirjal.

Kalmuhiis või kirikaed?

Kalurionnis Tuhinu järve kaldal elati murepäevi. Vana Jaup oli end kalapüügil külmetanud ja lamas nüüd tõvevoodis.

„Panen sulle püha tule, siis saad terveks.“

Ja Viuu sulataski lambarasva kirikust näpatud lampi, pistis tahi otsapidi rasva, ja tuli vilkuski toanurgas.

„Kas ma enam siit tõusen!“ õhkas vanamees. „Sedasi pole rinnad veel valutanud — ja hinge matatab kinni!“

„Looda Jumala peale, palu temalt tervist, küll siis haigus mööda läheb,“ trööstis naine ja kohendas mehel peaalust. Ise aga vajus küüru murekoorma all: kes püüab veel kalu ja tasub kirikule kümnist.

²¹⁾ Keeleprooviks 1. salm: „Üx kindel Lind on meije Jummal / üx heh terrav möck ninck kilp / temma avvitap meid julgkest keickest heddast / kumb meid nüdt on tavatanut / se vanna veehane vainlane / veggivast temma ommat asjat hajap / suhr veggi ninck palju kavvalus / temma hirmus valmistamine on / mah pehl ep olle temma sarnast.“

Tuulise ilmaga ulatas tuppa lainete kohinat. See oli Jaupi ja ta elutööga nagu kokku kasvanud. Lõõtsudes palavikus, möödusid ta silme eest minevikupildid: ta oli rühmanud tööd teha, käinud kalal ja teinud muidki töid, kuid rikkust majja ta ei saanud. Kalapüünised ja lehm oli nende ainsaks varaks.

„Viiu!“ hüüdis Jaup oma naist. „Kui ma täna-homme suren — mata mind kalmuhiide.“ Kõhahoog takistas teda edasi rääkimast.

Naine vaatas ehmudes mehe otsa:

„Kalmuhiide! Mis sulle pähe tuleb?“ See mehe soov tuli talle ootamatult.

„Kirikaeda — sa ei jõua mind matta... Kalmuhiides puhkab enne mind ka teisi tuntud inimesi — mis seal viga on!“

Naine ei suutnud sellega kuidagi leppida. Ta esitas oma arvamise, õigem küll preestri arvamise, selle kohta:

„Püha isa ütleb, et kõik need, keda ei maeta kirikaeda, lähevad pärast surma põrgusse. Ma ei taha su hinge põrgusse saata. Pühitsetud maasse matan ma sind... Püha isa matab sind sinna tasuta.“

„Kas arvad?“ küsis Jaup ja ta nägu muutus rõõmsamaks. Temagi igatses kirikaia järele, aga vaesemehe asi: kes sind sinna tasuta matab!

„Päästsid püha isa kord saarelt, viisin talle kalu rohkem kui õigus — miks ta siis ei mata!“ seletas naine veenvalt.

Vanamees aga jonnis veel edasi: „Mul ükskõik — pole ma siin maapeal näinud häid päevi — pole neid ka vaja pärast surma — oeh!“

„Ära aja rumalat juttu, ise suremas haige! Loe parem Issameie palve, siis on kergem.“

Kuid vanamees ei oska lugeda.

„Ma ütlen sõnad ette.“ Ja naine algaski palvet veerima.

Kalurionnis veeris kaks vaest inimest palvet. Ja surm varitses ukse taga...

Viiu tõttas Lemmiku poole. Silmad nutused ja must rüüt peas. Ta oli nüüd lesk. Kõigevägevam oli siiski ta mehe enese juure kutsunud.

Lemmik kuulas naise kurba uudist. Küsis siis, millal ta Jaupi põrmu kalmuhiide viib?

Naine vaatas korraks Lemmikule ja torkis siis jalatsiga enese ette põrandale:

„Ma matan ta kirikaeda.“

„Kas oled järsku rikkaks läinud?“

„Püha isa matab tasuta,“ õiendas naine.

„Kas arvad?“

„Tean seda kindlasti... Ma ei taha, et Jaupi hing läheks põrgusse!“

Lemmik vaatas naist kurva pilguga, enne kui lausus kahetsevalt:

„Nii kaugele on nad sind oma narrijutuga viinud! Kas tead, Viiu: ei ole mingit põrgut, ei ole ka kuradeid. See kõik on ristiusu väljamõeldus. Miks hirmutatakse inimesi põrgutulega?.. Selleks, et matmine annaks kirikule ja papile tulu.“

Kirikut pooldav naine ägestus seda kuuldes: „Kust sinaks seda tead?“

„Nii on meie esivanemad meile õpetanud. See on maarahva õilis usk ja tõekspidamine... Aga kust tead siis sina, et põrgu on?“ küsis Lemmik naiselt.

„Nii on pühad jumalamehed õpetanud. Kes nende juttu usub, see saab taevasse.“

„Sul on leinaaeg, ei taha sinuga vaielda... Mis sul meile asja oli?“ küsis Lemmik.

„Laena mulle hobune ja vanker, tahan Jaupi homme matta.“

„Kes aitab sulle haua kaevada?“

„Ise katsun kaevada, labidas mul on.“

„Saadan oma sulased sulle appi, aitavad su mehe ilusti maha matta.“

Tänuõnu pomisedes lahkus Viiu Lemmiku juurest. Imelik lugu küll: Lemmik ei usu Jumalat nagu teised ristiinimesed, aga alati on ta teistele vastu-

tulelik ja aitab abi palumata... Aga küllap püha isagi talle vastu tuleb. Siis ta pärast Lemmikule ütleb, kui läheb hobuse eest tänama. Seda teeb ta kirikaiast tagasi tulles.

Lesknaiselt võeti ainuke lehm

Preester oli Tallinnast tagasi jõudnud. Ta uueks ametnimeks oli nüüd kirikisand, lossirahvas hüüdis teda aga ka pastoriks. Vigalas oli seega nüüdsest peale kaks isandat — üks lossis ja teine kirikumõisas.

Kalur Jaup oli esimene, keda maeti uue usu kombe järgi.

Lesknaine Viiu oli selle üle isegi uhke. Küllap terve kihelkonna rahvas kõneleb sellest veel mitu põlve.

Kui kirikukell helises ja sõmerliiv krõbises kirikisanda labidalt kirstukaanele, langes kalurinaine põlvile ja tänas Jumalat selle eest, et ta ei olnud lasknud end heidutada Lemmiku kavalast jutust, vaid tõi oma kadunud mehe kirikaeda.

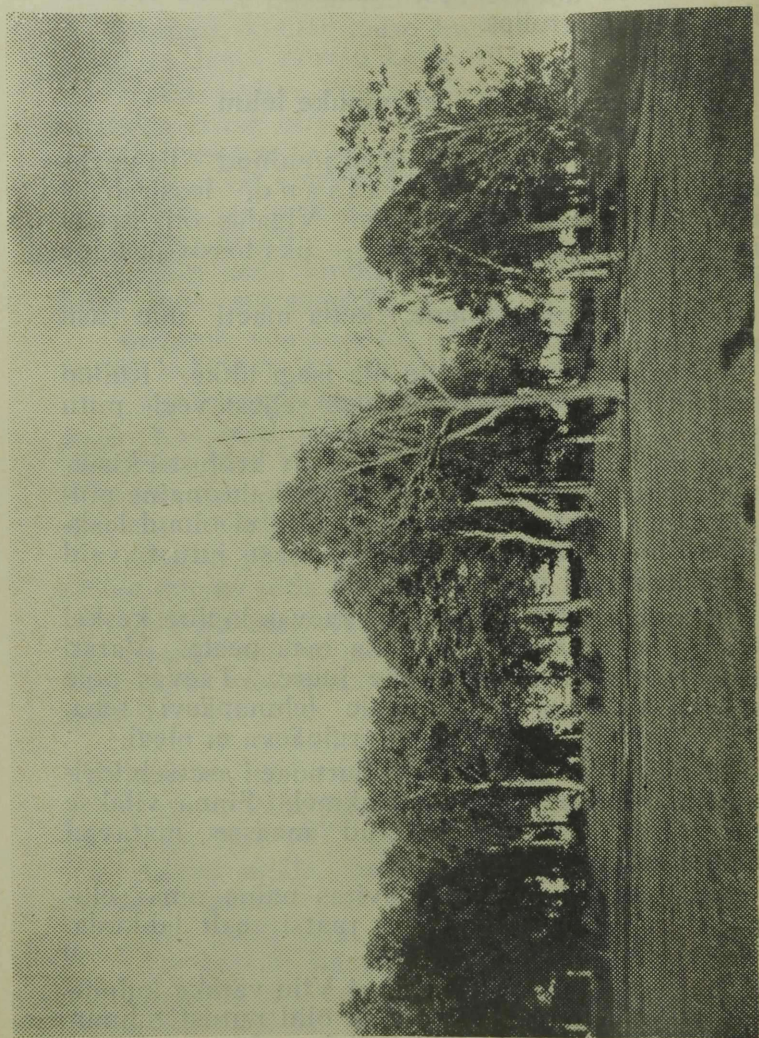
Tingimata istub nüüd Jaup taevas inglite keskel ja vaatab sealt naeratades alla maa peale. Varsti kutsutakse temagi oma mehe juure. Taevas pole vaja kalal käia ega lossiisandale lehmapäevi teha. Seal ülal on püha püha peale, argipäeva ei olegi.

Matmistalitus on lõpnud. Surnuaed asetseb kirikust eemal, Säälä mõisa teelahkmel. Sinna viiakse Jaupi põrm; sinna pühitsetud maasse matavad Lemmiku sulased ta mehe.

Vaikeses hardumuses põlvitas naine oma eluseltsilise kalmukünkal. Ta ei raatsi sealt lahkuda. Laseb sulastel ära minna.

Päike oli juba veeremas, kui Viiu värske kalmukünka äärest lahkus. Ta silmad olid nutust tuhmunud, päike paistis nagu läbi kollaka udu.

Viiu möödus kirikust. Ei, ta ei möödu palveta: põlvitab korraks kirikuukse ette ja loeb Issameie

Vigala vanaaegne kalmistu.

Viimane matmine sinna toimus 1832. a. Säilinud on vaid mõned kiviristide murdunud osad ja vaevalt-märgatavad hauakünkad.

palve. Siis astub kirikumõisa ja tänab püha isa, ei — kirikisandat.

Viiul meel on üpris hale, ta ei lobise täna Maarjaga. Nähes kirikisanda paksu kogu lähenemas, ei suuda ta enam pidurdada pisaratevoolu. Ta suudleb vaimuliku kätt ja tunneb, kuidas vaimuliku teine käsi ta pead silub.

„Armas öde isandas! Ära saada ennast ränga kurvastuse sisse. Sinu õnnis mees on nüüd lahti kõigest oma hädast ja vaevast. Tema saab nüüd oma Jumalat ja Õnnistegijat palest palesse nägema ja tema elab nüüd inglite seas ühe niisuguse hea põlve sees, mis ei moista üks inimese keel üles kõnelema.“

Need sõnad on kui palsam Viiu kurvale hingele. Ta on väga liigutatud:

„Mu süda ei oska aulikku kirikisandat tänada, see oli sinu poolt nii liigutav ja —“ Viiul tuli puudus tänusõnadest.

„Saada mu palk kohe ära, muud tänu pole mul vaja,“ langesid vaimuliku rasked sõnad piitsahoobina kurvale lesele.

Sõnad surid Viiu huulil. Ta vahtis pärani silmi vaimulikule näkku ja kogeles:

„Mis palk? Ma küll ei oska kalal käia, aga eks ma katsu.“

„Mitte seda, mitte seda, armas öde.“

Viiu ei saa ikka veel aru, mida vaimulik mõtleb.

„Missugusest palgast kirikisand mõtleb? Seni on kümnis minu teades tasutud.“

„Maks kirikaeda matmise eest. Kellad ja kõik, mis sinna juure.“

Naine ei leia sõnu, talle on nagu puuga pähe löödud. Üksisõnu kordab ta:

„Kirikaeda matmise eest ... kirikaeda matmise eest!..“

„Kas peab siis kirik ja mina sinu mehele kõrvale maksma? Ei, armas öde. Seadus on ja seda peab üks alam rahvas täitma.“

„Mul ei ole raha, olen vaene lesknaine... Täna alles matsin oma mehe!“ ahastas Viuu ja lootis vaimulikult vastutulekut.

„Raha pole vaja. See kirikseadus nõuab mehe pealt üks härg. Jaa, sinul ei ole see härg. Aga sinul on üks lehm, mina nägin tema, kui see Jaup mind saare pealt kaldale tooma. See lehm olema nüüd minu!“²²)

Viiu langes põrandale kokku.

Kurb lahkumine

Kui kalurinaise koju jõudis, ei teadnud ta, kumba pärast rohkem nutta, kas mehe surma või lehma kaotamise pärast. Mees puhkas nüüd mulla all, aga lehm ammus raagja ees ja ootas perenaist lüpsikuga.

Viiu silitas lehma, sügas tal käega sarvede tagant. Lehm hoidis pea viltu ja tundis mõnu perenaise kratsimisest. Homme peab ta oma ainsa lehma viima kirikumõisa — nii on kiriku seadus!

Kas kirikisand ei saa läbi tema lehmata? Kui sedasi iga surnu pealt võetakse härg või lehm, siis on mõne aasta pärast kõik veised kirikumõisas ja talulaudad seisavad tühjalt. Vana usk oli sellepoolest parem, et laskis kaubelda, alla tingida.

Lõpuks pidi Viuu enesele tunnistama, et Lemmikul oli siiski õigus, kui hoiatas teda Jaupi kirikaeda matmast. Tema tegi seda ainult ju Jaupi hinge pärast. Ta annaks ju lehmagi, kui sellest oleks Jaupile tõepoolest kasu. Lemmik oli ütelnud, et ei ole põrgut, ei ole ka kuradit. Lemmik oli seni alati tõtt rääkinud, ta oli seda tihti oma kõrvaga kuulnud.

---

²²) Rängad kirikumaksud — õigemini talurahva paljaksriisumised — püsisid regulatiivides veel 17. sajandi lõpul. 1694. a. jaanuaris oli Keilas kirikukatsumine (visitatsioon). Talupojad kurtsid, et kirikisand võtab peremehe matmise eest härja ja perenaise matmise eest lehma. Kirikisand Wilken seletas, et ametissekutsujad (mõisnikud) on talle palgaks lubanud kõik selle, mis ta eelkäijadki on saanud.

Aga neid pühamehi, kes teavad põrgust ning kura-
dist, neid pole tema näinud ega teised naised enne
teda. Kuid siiski!

Viiu lüpsis lehma ja ajas ta ööseks raagjasse
varjule. Nüüd läheb ta tuppa ja hakkab Jumalat
paluma. Päeval palus ta mehe hinge eest, nüüd aga
lehma eest. Sest Jumala poeg on ise ütelnud: paluge
ja teile peab antama. Tema ei tahagi Jumalalt roh-
kem kui seda lehmakiitsakat, kes ju õieti tema oma
ongi.

Järgmisel hommikul ärkas kalurinaine rahu-
tundega südames. Ta oli õhtul palvetanud kiriku-
lambi ees, kuni viimaks oli magama jäänud. Imelik
ja harjumata oli elada Jaupita. Oli teine ikka olnud
nagu majahääleks ja käinud kalal. Nüüd pole tal
ainustki hinge, kellega võiks pika päeva kestes mõ-
negi sõna vahetada.

Väljast kuuldus lehma ammumist. Peagu oleks
ta looma unustanud. Ruttu astus Viiu õue ja tõttas
raagja juure. Lehm ajas end puhkides jalule ja jäi
ootama rohusülemit. Viiu oli juba jõudnud aia äärest
ja põõsaste vahelt katkuda nõgeseid ning maltsu ja
viis need nüüd lehma kätte.

„Tead, Riimik! Nüüd oleme kahekesi, Jaupi ei
ole enam. Sina pead mulle seltsiks olema. Kas su
kõht on küll tühi?“ küsis ta lehmalt.

Lehm ajas kaela õieli ja ulatas koonu mulgu
peale. Nii ootas ta alati perenaist rohusülemiga.

Viiu süda hakkas värisema, kui kaks meest üle
mulgu õue ronisid. Teisel oli käes veisekütke. See
pani Viiu südame valutama. Tulijad olid kiriku-
mõisa aidamees ja teopoiss. Ta tundis aidameest
juba aastaid.

„Mis külameestel vaese lese juure asja on?“ jul-
ges ta meestelt pärida.

„Sa oled kirikisandale jätnud eile maksu maks-
mata. Meid saadeti täna järele.“

„Mis minusugune vaene inimene jõuab maksa!“
kurtis naine.

„Tulime lehma järele,“ oli aidamehe järsk vastus.

Viiu silmad purskasid pisaraid täis. Nutt aga mehi ei heidutanud.

„Kus su lehm on?“ pärisid nad järsult.

„Kulla-kallid külamehed, ärge viige mu lehma ära!“ palus naine ja laskis meeste ette põlvile.

„Meil pole su lehma vaja, vaid uuel usul ja kirikuseadusel. Ära tõina, tule anna meile lehm kätte!“

„Helde Jumal taevas!“ ahastas naine. „Kas sa siis tõesti ei võtnud mu palvet kuulda?“

Aidamees muutus juba pahaseks. Ta ei kannatanud naise nuttu.

„Ära viida aega!“

Põllenurgaga silmi pühkides astus naine vankuval sammul raagja poole. Lehm sõi alles veel isuga rohuhunnikust.

Aidamees asetas lehmale kütke kaela, teine mees võttis pika vitsa ja hakkas veist takka lööma.

Naine jooksis veel mõned sammud kaasa, silitas looma pead. Istus siis kännu otsa ja hakkas suure häälega nutma.

Lehm vaatas mitu ja mitu korda tagasi. Ta ei tahtnud minna võõraste meestega, aga vitsalöögid olid valusad ja loom astus aidamehe kannul kirikumõisa poole.

Naine nägi lehma vastupanu, ta tagasivaatamist senise kodu poole. Ta kuivatas pisarad, jooksis lehmale järele ja võttis tal kaelast kinni.

„Ma ei lase teda ära viia!“

Lehm jäigi seisma, sest ta endine perenaine kõl-kus tal kaelas ja takistas tal liikumist.

„Ära janda!“ põrutas aidamees vihaga. „Kasi jalust!“

Ootamatu vahelesegaja

Naine ei lasknud lehma kaelast lahti, nuttis ja kisendas appi. Teopoiss katsus naist lehma küljest eemale tõmmata, teda teelt kõrvale tõrjuda. Rüselemisel ei pandud tähelegi, kuidas keegi ratsanik külatelyt karjamaale pööras ja nende juure kihutas.

„Mis siin lahti on? Mis te sellest naisest nutustate?“ päris võõras sugugi mitte sõbraliku tooniga.

„Jaupi lesk ei lase lehma ära viia.“

„Kuhu ta ei lase viia?“

„Kirikumõisa tahtsime viia. Vana Jaup maeti eile kirikaeda, aga naine tõrgub kirikumaksu maksmast.“

„Või selle tühise toimetuse eest võtate leselt ta lehma!“ imestas ratsanik.

„Nüüd on Vigalas uus usk ja seadus, selle järele võetaksegi nüüd lehm matmise palgaks,“ õien-das aidamees.

Naine jooksis ratsamehe juure ja haaras tal ümbert põlve.

„Kulla isand, aita sina mind! Mu ainsa toitja tahavad nad ära võtta.“

„Missuguse küla järele sa oled?“ pöördus ratsanik küsimusega naisele.

„Olen Naraverest, mees oli Tuhinu järve kalamees.“

Ratsanik ajas hobusega meeste juure, kes hoidsid tõrkujat lehma kinni.

„Laske lehm lahti!“ käratas ta neile. „Min a olen nüüd Naravere peremees ega luba oma rahvast paljaks riisuda!“

Viivitades võttis aidamees kütke lehma kaelast.

„Mis te siin veel vahite?“

„Me ei tohi lehmata tagasi minna.“

„Teistel pole siin käskida ega keelata. Ütelge papile, et Suurleiva Jaan õiendab temaga ise selle asja. Kui ta ei usu, mingu lossi ja küsigu Üksküla käest järele.“

Ütles ja kihutas külateele tagasi.

Naine ei saanud teda tänadagi. Võttis siis põlle vöölt, sidus selle paela lehmale sarvi ja hakkas kodu poole astuma.

„Jumal on mu palve siiski kuulda võtnud,“ rõõmustas ta südames.

Pandiküla üle vaatamas

Lossiisand Yxküll andis Suurleiva Jaanile pantkirja Naravere küla peale. Jaan ratsutas nüüd oma panti üle vaatama. Sel teekonnal kohtaski ta kirikisanda mehi rassimas lesknaise lehmaga ja pani oma esimese korralduse maksma. Ta edasiseks sihiks oli seepeale Tondi veski — küla lõunapoolseim nurk.

Veski asetses Naravere jõel ja jahvatas ühe paari kividega. Kessoo raba saatis siia oma ülearuse vee ja Haapsemaa oja tõi Sõõrike poolt sellele lisa. Ülespaisutatud jõgi moodustas pikliku järvekese, kus ujus parte ja elutses kaldapuhmastikus teisi veelinde.

Üle jõe ulatas aas soo servani ja siin tegi mölder igal suvel heina. Põllumaaks oli maapind veel vesine ja pehme; kaugemal vaheldus isegi võhmaste ja laugastega. See oli kurgede pesitsemise ala.

„Kus on mölder?“ küsis Jaan veskiõue jõudnult.

Ihameel istus veskilävel, pilk järvel ning linnuperel. Ta hüüdis nüüd üle ukse tagapoole veskisse:

„Sinuga tahetakse kokku saada!“

Kintspükstes ja põskhabemega vanamees ilmus ukse vahele.

„Tervist! ... Kas sina oled Tondiveski mölder?“ küsis ratsanik.

„Seda'nd küll,“ vastas mölder ja lõi varrukatele jahutolmu maha. „Mis hea asi nii suure mehe siia tõi?“

„Lossiisand panti mulle Naravere küla. Tulin ütleva, et veskimaksu pole vaja Ükskülale tasuda.“

Mölder kuulas ja mõtles, enne kui küsis:

„Kes siis nüüd hakkab maksu sisse nõudma?“

„Kolm aastat pole vaja kellelegi maksa. Mis sa veskist saad, jäägu sulle.“

See oli möldrile vast üllatus. Ta ei tahtnud seda hästi uskuda, kartis valesti kuulmist. „Seni pole lossiisand veel kordagi jätnud maksu sisse nõudmata.“

„Suurleiva Jaan peab alati oma sõna.“

„Kas peremees ei puhkaks meil veidi, vaataks veskit ja muud majapidamist?“

„Kuluks ehk ära,“ arvas Jaan. „Ma pole siin kandis varem peatanud.“

Haruldase külalise puhul pani mölder veski seisma ja saatis Ihameele koju. „Jahvatan sulle pärast,“ ütles ta lahkuvale noormehele.

Jalgrada Ihameele koju möödus Lemmiku talu õue alt. Noormees oli kuulnud teistelt Aasa röövimisest ja imelikust pääsmisest linnameeste käest. Ta tahtis nüüd kogu lugu kuulda tüdruku enese suust.

Aasa talitas õues, kui Ihameel üles mäele sammus.

„Või siis noor Jaan oli see kange mees!“ Ihameele hääles peitus nukrat tooni. Miks ei võinud tema olla tüdruku vabastaja? Aga külas ei teadnud keegi aimatagi, kuhu Aasa oli kadunud. Kes teadis teda sealt otsima minna!

Noormehel kipitas veel midagi südamel:

„Kunas on hiiepidu?“ esitas ta tüdrukule küsimuse. Hiislar oli ühtlasi ka hiievanem ja määras kindlaks pidustuste laadi ning aja. Aasa igatahes teadis seda alati enne teisi.

Vastus jäi aga saamata, sest Aasa oli silmanud lähenevat ratsanikku ja ruttas talle õueväravasse vastu.

Tulija oli Suurleiva Jaan.

Aasa avas värava ja laskis külalise õue. Noormehe tuju kippus langema: just nüüd pidi külaline tulema ja katkestama vestluse. Ihameelel oli väga tähtis teada, kunas tuleb hiiepidu ja kas Aasa võtab sellest osa. Vist uurib Suurleiva Jaan seda sama ja saadab siis oma vanema poja pidule. Küllap vanal Jaanil on kosjajutt suus, miks ta muidu läinud pühapäevalgi siia tuli?

Aasa tundis end Suurleiva rahva vastu suure tänuvõlglasena ja tahtis nüüd olla eriti tähelepanelik perekonnapea vastu. Ihameel on omaküla poiss,

tema võib natuke oodata. Kui vaja, võib ta iga päev neile tulla.

Aasa juhatas külalise kambrisse, lubas hobusele rohtu ette viia. Kui ta natukese aja pärast õue astus, oli Ihameel kadunud. Ta hüüdis poissi nimepidi, käis marjapõõsaste vahed läbi — Ihameel oli vististi ootamisest tüdinud ja koju läinud.

Aga kui Ihameel selle üle pahandas, tundis end solvunud? Aasat valdas halb tunne ja kartus: mis siis, kui Ihameel vihastas ega tõsta enam oma jalga üle nende õuemulgu? Mõtles ometi, kuipalju oli Ihameel tema pärast vaeva näinud, oma elugi kaalu peale pannud! Pisarad kippusid tüdrukule silmi.

Ometi pidi Aasa lahkelt naeratama, sest Suurleiva Jaan astus vanemate saatel õue ja sealt tema poole aeda.

„Vana Üksküla oli jälle rahahädas, käis peale kui uni. Küll punnis vastu, ei tahtnud kuidagi Naraveret pantida,“ jutustas Jaan perevanematele. „Viimaks andis siiski järele. Rahanäljaga müüb sakslane oma hinge kas-või vanakurjale!“

„Kuidas jääb nüüd maksudega, kas tuled ise nende järele või kelle kätte peab need maksetama?“

„Igatahes mitte Üksküla kätte... Ja minule pole neid vaja.“

„Kellele siis maksud jäävad?“

„Olgu Naravere mõnigi aasta maksukoormast vaba!“

Ihameel ootas ja kui siis Aasa niipea ei ilmunud, lahkus ta solvunud enesetundega. Jõudnud alla jõe ääre, jooksis ta puude varjus kodu poole. Ta ei tohi kuulda Aasa hüüet. Ta teab, et ta sellele hüüdele ei suuda vastu panna ja läheb aeda tagasi. Tema aga ei taha Suurleiva mõisnikuga kokku puutuda. Tema on kehva talumehe poeg ja tal puudub rikka mehe silmis kaal. Teise mehe kõrval tunneb ta ennast nii väikesena.

Tuju oli tal tänaseks põhjalikult rikutud. Ta ei tahtnud ka koju minna, vanemate silme all ennast näidata, — hakkavad viimaks pärima, et mis

viga või mis on juhtunud? Ja tema neile juba ei suuda valetada. Vanad aga naeravad ta kindlasti välja ja ütlevad, et kas Vigalas on vähe tüdrukuid, et ta selle ühe pärast kurvastab!... Jah, ilu ei panda patta ja kaunist keha ei kanta lauale, ütleb küll vanarahva tarksõna, aga tema ei suuda ilma Aasata perekonnaelu kujutella. Talle meenuvad üksikud pildid Aasa röövimisest ja röövlite tagaajamisest, ta enda kemplemised lossisulastega ja Aasa vabastamine lossimüüride vahelt — nüüd tuleb keegi teine oma pojaga vahele!

Ihameel tegi suure ringi ümber talu ja läks veskisse tagasi. Nüüd on külaline läinud ja mölder võib ta koti kohe kolusse kallata.

Kui Ihameel veskisse astus, töötaski see juba täie hooga. Kedervars klõbises mööda kiviõnaraid ja puistas kuivi teri kivide vahele.

„Varsti saad jahud kätte!“ hüüdis mölder juba eemalt.

Ihameel ei annud end möldrigi ligi. Võttis seina najalt ahingu ja läks veskijärve äärt mööda ülespoole. Vahest juhtub mõne haugi kätte saama. Kalapüük on talle alati olnud suureks meelelahutuseks, võib-olla ajab tänagi muremõtted laiali.

Suurleiva Jaan kõnetas Aasat, küsis ta tervise järele.

Aasa oli suutnud oma nukruse alla suruda ja vastas külalisele väarikalt. Jalutas aias, näitas marjapõõsaid ja lillepeenraid — oma armualuseid. Neid kastab ta kuumal ajal, pistab metsast toodud kepikesi nende juure tormi kaitseks...

Mesilased sumisesid pakkpuude ümber, hallid varblased sirtsusid õunapuude otsas.

Suurleiva Jaan kuulis Aasa seletusi vaid ühe kõrvaga, ta mõtted keerlesid hoopis teise küsimuse ümber. Kahju küll, kui Aasast ei saa Suurleivale miniat! Suurleiva traditsiooniks oli, et vanem poeg jääb koju, perekonna tulevaseks peaks, ja toob noore perenaise väljast.

Lemmiku traditsioon oli samasugune, nagu ta seda pühapäeval juba kuulis. Neil pole poega ja seepärast peab tütar koju jääma.

Külaline on Aasa saatel astunud alla jõe ääre. Lemmik ei järgne neile. Ta teab, et külaline tahab Aasa arvamist kuulda.

Ka hiievanemal on oma maine mure: kuidas jääb tulevase peremehega? Lemmiku on koduväikoht. Keda valib Aasa oma eluseltsiliseks? On väljavalitu adratalupoeg, jääb ta ka selleks, kuigi abiellub vabamehe tütreaga. Tema talu loetakse siis vakutaluks, pannakse lossi orjama!

Üks väljapääsutee on: adratalupoeg töökoormisest vabaks osta. See maksab aga palju raha. Seda raha pole vahest tulevasel väimehel ja temagi rahatagavara ei löö selleks ette. Lossiisand võib olla ka tujukas ega mõtlegi talupoega vabaks anda. Mis saab siis?

Vigala kirik.

Tornita kirik 1874. — 1935. a. Kirik püstitati 1845. a. Torn vajus püstloodist välja ja lammutati 1874. a.

Miks vasallide poolehoid luteri-usule?

Läänemaa võimsaima vasalli Otto Yxkülli usu-vahetamine andis suure tõuke sellele liikumisele. Ta naabrid, sugulased ja tuttavad lahkusid lõplikult katoliku-usust. Preestrid lahkusid maakirikuist, asemele astusid luteri-usu jutlustajad.

Talurahvas suhtus sellesse ükskõikselts, sest jumalateenistusi peeti endiselt võõrkeeles ja kirikumakse koguni kõrgendati. Vaimulike valimised jäid vasallide eesõiguseks, samuti ka maksude määramised kiriklikelt talitustelt.

Mis põhjustas vasalle ja teisi võimumehi nii agarale luteri-usu vastuvõtmisele? Usklikke vasalle maal üldse ei tuntud, seega olid siin põhjuseks majanduslikud huvid koos poliitilistega.

Luteri-usk andis kirikuelus vasallidele veelgi suurema võimu kui see oli katoliku-usu ajastul: doomhäradeks võis valida ainult vasalle ja nende perekonnaliikmeid; vaimulikel lubati abielluda (vaimulikeks olid peamiselt vasallide perekonnaliikmed). Peamine põhjus oli: dr. M. Luther ei pooldanud rahva omavalitsust ja allutas oma reformeeritud usu kohalikele vasallidele ning aadlikele. Talurahvas pidi pimesi kuulama oma ülemate ja mõisavanemate sõna. Luther kirjutas oma seisukoha selgete sõnadega: „Seadused on rahva ja lihtmehe tarvis.“

Läänemaa vasallidele ei jäänud teadmatuks, kui suuri teeneid osutas Luther aadlile Saksamaa suures talupoegade-sõjas. Kuna ka siin kardeti talurahva rahutusi, nagu need Saksamaal hiljuti aset leidsid, siis loodeti Lutherilt ka kõlblelist toetust meie kodumaale.²³⁾

²³⁾ Eesti talupoegade vastuhakk leidis aset hiljem — 1560. a. sügisel. Nõuti päris- ja teoorjuse kaotamist, taheti üldse vabandada võõra võimu alt. Teine Eesti vabadusvõitlus sai alguse Märjamaa kihelkonnas, sellega liitusid õhtu-Harjumaa talupojad. Mõisadele pisteti tuli otsa, ettejuhtuvad vasallid löödi maha, hakati Koluverre lossi piirama.

Talupoegade malevast sai jagu piiskop Christof Mönnikhusen (Münchhausen) pettusega. Surma sai 70 talupoega. Vangi-

Millist väljapaistvat osa mängis dr. M. Luther talupoegade-sõjas, sellest on säilinud üksikasjalisi andmeid. Kokkuvõetult kujunesid sündmused järgmiselt:

Tolleaegseis Saksa vürstiriikides oli talurahva seisukord äärmuseni halvenenud. Nurin aadlike ülevõimu vastu kasvas iga aastaga ja revolutsiooni säde hõõgus nagu tuli tuha all. Selle väljalöömist hoogustas M. Lutheri tegevus, kes, ise munk ja vaimulik, astus ägedasti oma otsese ülemuse — Rooma paavsti — vastu üles. Kui Luther jutlustas, et Jumala ees on kõik inimesed üheväärsed ja üheõiguslikud, hakkasid talupojad arutama: Kas see ei võiks olla ka maises elus nii? Kas inimesed pole mitte kõik ühtviisi maailma sündinud ja ühtviisi ka surma läbi lahkunud? Miks peab üks rahvaklass teisest kõrgemal seisma ja alamaid rõhuma?

Ühel ajal Lutheri usureformiga hakkas ka see liikumine võtma kindlamat kuju. Üheõigusluse mõte kanti kirikust koju ja rakendati igapäevasesse ellu. Talupoegade hulgast tõusis ägedaid eestvõitlejaid, kes sütitavate kõnedega selgitasid talurahva õiglusta seisukorda ja virgutasid üldisele vastuhakule. 1524. a. juunis omas see juba Stühlingeni krahvkonnas revolutsioonilise ilme. Vastasrindlased tembeldasid selle mässuks valitseva klassi vastu.

Lõuna-Schwartzwaldis asutati Hans Mülleri juhtimisel „evangeeliumi vennasteühing“. Selle ülesandeks oli talurahva seisukorra lahendamine ja parandamine leplikul teel. Talupoegade nõudmised koondati ühiseks programmiks, mis ajaloos on tuntud nime all „Zwölf Artikel“ — „12 punkti“.²⁴⁾ Koostajaks peetakse Christofer Schappelerit.

langenuist kisti maleva vanem hobuste vahel neljaks lõhki; teisi piinati ja nad hukati osa Koluveres, osa hiljem Tallinna väravate ees.

²⁴⁾ Märkimisväärne ühtesattuvus Saksa ja Eesti talupoegade rahutuste puhul: Kui 1905. a. algasid talurahva rahutused Eestimaal, esitasid Vigala renditalupidajad ja maatamehed kirjaliku nõudmise Vigala mõisa omanikule Jakob von Yxküllile. Ka siin olid talupoegade nõudmised koondatud 12 punkti.

Need „12 punkti“ levisid kiiresti üle kogu maa ja leidsid kõikjal talupojaskonnas vaimustatud poolehoidu: nõuti ju pärisorjuse kaotamist, mitmesuguste maksude vähendamist ja hoopis kaotamist, jahi- ja kalapüügiõigust talupoegadele, kogukonna- maade ja metsade tagasiandmist, seaduslike kohtute sisseseadmist, kogudustele pastori valimise õigust ja teisi õigusi.

Suurmaaomanikud lubasid mõnes punktis kohe järele anda, teisi aga ühiselt kaaluda ja siis vastuse anda. Jõukudesse kogunenud talupojad läksid igaüks oma koju.

Möödus nädalaid ja kuid — aadel ei mõtelnudki järeleandmisele. Unustati needki, mis läbirääkimistel lubati.

1525. a. kevadel kogunesid pettunud talupojad sõjariistus jõukudesse ja liikumine kuulutati „evangeeliumi-sõjaks“. Selle liikumisega liitusid ka mõned aadlikud, nagu Götz von Berlichingen, kes asus talupoegi juhtima; siis veel Florian Geyer ja teised. Ka mitmed linnad — nagu Mainz, Heilbronn ja Trier, peamiselt nende kehvemad kihid — ühinesid talupoegade „12 punktiga“ ja avasid oma väravad. Talupoegade liikumise keskuseks kujunes Heilbronna linn Württembergis.

Tüüringenis astus talupoegade etteotsa jutlustaja Thomas Münzer. Mühlhausenis peetud kõnedes kutsus ta rahvast üles hävitama kõik need, kes on talurahva vastu.

Mitme inimpõlve viha rõhujate vastu puhkes valla. Algas losside ja mõisade rüüstamine ning põletamine. Põlatud ja vihatud aadlike üle mõistis rahvas omakohut. Algas verine ja laiaulatuslik kodusõda.

Heilbronna tulid kokku kõigist maakondadest talupoegade saadikud ja koostasid kirjameeste kaasabil konstitutsioonilise riigi põhiseaduse. Talupojad nõudsid nüüd poliitilise ja õigusliku seisukorra põhjalikku uuendamist. See nõudmine kujunes revolutsiooni keskuseks.

Liikumine oli levinud Lõuna-Saksamaal, Kesk-Reinimaal, Elsassis, Austrias ja Tiroolis.

Kõikide pilgud pöördusid dr. Martin Lutherile. Kui talle toimetati „12 punkti“ kätte, tunnistas ta mõne nendest täitmisevääriliseks. Samas püüdis ta etendada vaheltsobitaja osa: kutsus üleskutses talupoegi korrale, soovitas küsimusi lahendada rahulikult — eelkõige aga alistuda suurmaaomanikele ja ametivõimudele.

Üldjoonis kuulutas Luther talupoegade liikumise ristiusu-vastaseks. Nimetas seda kuradi tööks, millega tahetavat hävitada tema poolt teostatud kiriku-reform.

Kui Lutheri manitsused ei annud tagajärgi ja ta kuulis rüüstamistest, põletamistest ning veristest rahvakohtutest, sai ta äärmiselt vihaseks. Avaldas kirgliku üleskutse „Wider die mörderischen und räuberischen Rotten der Bauern“ (Talupoegadest röövliite ja mõrtsukate jõukude vastu). Oma lendlehes kutsus ta kõiki aadlikke ühinema „pühaks sõjaks“ ja nõudis talupoegade halastamatut hävitamist Jumala nimel. Talupojad tuleks läbi rookida ja maha tappa kui hullud koerad.

Haaratud Lutheri üleskutsesest, ühinesid aadlikud, mõisnikud, vürstid ja hertsogid — üldiseks aktsiooniks talupoegade vastu.

Algas veriseim ajajärk kodusõjast.

Talupojad olid viletsalt relvastatud, neil puudus distsipliin ja puudusid ka vilunud väejuhid. Nad ei suutnud regulaarvägedele vastu panna. Revolutsiooniliste talupoegade hävitamine viidi lühikese aja jooksul halastamatult läbi.

Hesseni maakrahv Philipp ühes oma liitlastega sai 15. mail esimese ja suurema võidu talupoegade üle, kes olid Frankenhauseni kõrgustikele laagri üles löönud. Mühlhauseni linn langes ja talupoegade juht Thomas Münzer sattus vangi, kus ta kohe hukati. Siin tapeti 5.000 talupoega. Olgu lisandatud, et maakrahv Philipp oli tüdinud oma naisest; Luther lubas talle võtta ametlikult veel teise naise ja saada „kahenaisepidajaks“.

Frankenhauseni lahingule järgnes üle mitme maakonna ja vürstiriigi hulk veriseid kokkupõrkeid. Kõikjal kaotasid talupojad. Suurim talupoegade mahatapmine leidis aset Elsassis. Siin oli „rahus-tajaks“ Lotringi hertsog Anton. Ta piiras ümber Zaberni linna ja nõudis mässuliste alistumist. Kui talupojad lubasid alistuda ja 17. mail väljusid linna-müüride vahelt paljakäsi, piiras hertsogi sõjavägi nad ümber ja surmas metsikul kombel 18.000 meest.

Württembergis langes 9.000 talupoega. Würzburgi linn oli pooldanud talupoegade liikumist. Selle karistuseks võeti 60 silmapaistvamat linnakodanikku kinni ja hukati turuplatsil.

Brandenburgi markkrahv Kasimir von Kulmbach töötas kogu maal tule ja mõõgaga. Kitzingenis las-kis ta 57 mehel silmad peast välja torgata, sest mehed olid julgenud ütelda: meie ei taha ühtki markkrahvi näha. Rothenburgis raiuti enamikul juhtidest pead mõõgaga maha.

Aadlik G. v. Berlichingen pääsis küll surmast, pidi aga kaks aastat istuma vangitornis. Teine juht talupoeg Georg Mezler kadus jäljetult, Hippler suri vangitornis.

Kabuhirm valdas vastuhakkajaid. Nad jooksid laiali.

Aadlikud ei astunud ainustki sammu talurahva seisukorra parandamiseks. Kõik jäi nii, nagu oli enne vastuhakkamist. Talurahvast rõhuti veelgi rängemate koormistega.

Tolleaegsed ajaloolased arvavad Saksa talu-poegade-sõjas surmasaanuid 150.000-ni.

Linna pastor kutsuti abiks

Luteri-usk Vigalas ei võtnud vedu. Seda nägi kirikisand, selles veendus ka kiriku patroon. Rahvas hakkas veel rohkem käima Hiimäel, kirik jäi jär-jest tühjemaks. Selle vastu tuli abi otsida.

Kui lossiisand Pärnus käis, sai ta seal juhuslikult kokku pastor Heinrich Bockiga. Lühidalt kirjeldas ta uue usu nappi edu ja küsis, mida teha.

„Rahvale tuleb vali käsk anda kirikus käia ja uus usk vastu võtta. Katoliku-usk maha laita,“ andis pastor nõu.

„Katoliku-usu rookisin ma ise kirikust välja, aga see maarahva usk on visa vastu panema.“

„Mis tähendab maarahva usk?“ küsis välismaalane-pastor, kel polnud aimu Eesti religioonist. Teda oli õpetatud hävitama vaid katoliku-usku. „Kas see on mõni katoliku lahkusk?“

Lossiisanda teadmised „maarahva usu“ üle polnud kuigi täielikud. Ta kõneles vaid seda, mida ta oli kuulnud preestrilt — hiies käimisest ja Taarast.

„Kuradi teenimisele tuleb lõpp teha. Lase hiis maha raiuda!“

„See pole kerge ülesanne,“ kõhkles lossiisand.

„Kas Vigala lossis pole sõjasulaseid?“ küsis pastor. „Anna sulastele käsk ja nad peksavad rahva Hiiemäelt minema.“

„Lasksin sulased minema, mul polnud neid enam vaja.“

„Kuidas mõtlete siis luteri-usku maksma panna, kui puudub terav mõök ja kilp?“ küsis pastor Lutheri võidulaulu sõnadega. „Ja miks lastakse kuradi preestril vabalt liikuda? Juba ammu oleks pidanud ta vangitornis istuma, ütlen mina.“

„Lemmik on külas lugupeetud mees. Kui tema külge käsi pista, võib rahvas hakata mässama,“ vaidles lossiisand vastu. Ta tundis kohalikke olusid igatahes paremini kui Saksamaalt tulnud vaimulik.

See pani vaimuliku mõtlema.

„Jaa, see on hoopis teine asi. Siis peab võtma Jumala sõna relva ja näitama maausulistele, kui hirmsas patuporis nad püherdavad.“

„Kas pastor ei astuks koju minnes Vigalasse? Kõigest paar versta suurelt teelt kõrval.“

Lepitigi kokku. Tallinna pastor Bock peab pühapäeval ise jumalateenistuse ja pärast seda avab rahval silmad. Juba lähemal pühapäeval on ta

Vigalas. Muretsetagu aga mees, kes oskab maarahvale seletada seda kõike, mis tema saksa keeles kõneleb. Temal on dr. Lutheri soovituskiri 31. maist 1531. a.

„Minu pastor võib seda teha,“ oli lossiisanda vastus.

Külahvale anti käsk tulla pühapäeval kirikusse. Linnast tulevat vaga jumalamees ja rääkivat uuest usust ja selle suurest kasust. Kõik, mis kõrge külaline räägib, pannakse maakeele ümber. Külaline lubab küsimusele vastata ja kutsub hiislari enesega vaidlema.

See teade pani rahva kihama. Naised tahtsid jumalameest palest palesse näha, mehed ootasid vaidlusi jumalamehe ja hiislari vahel.

Külahvas küsis Lemmikult nõu.

„Minge ja kuulake, mis see võõras mees räägib. Mina kirikusse ei lähe, mul pole nende usku vaja. Kes tahab minuga vaielda, tulgu Hiiemäele. See on rahvapaik ja seal seletame ka usu asju.“

Usuvaidlused Hiiemäel

Pastor saabus pidulikkusega. Talle helistati kirikukella ja lossiisand ühes kirikisandaga ootas teda kiriku ukse ees.

Rahvast tuli vähe; üsna vähe tuli neid kirikusse. Täna mindi erakordselt ka pühapäeval Hiiemäele. Kui võõras usutooja tahab hiislariga ja rahvaga kõnelda, siis tulgu ta sinna. Hiiemäel ei ole värvas rahakorjajaid, nagu kiriku ukseuus. Igauks võib vabalt tulla ja lahkuda, kui talle ei meeldi.

Kirikuesisel seisis salk uudishimulisi. Kalurnaine eesrinnas. Ta tahtis näha, kas jumalamehel on suur aupaistuse rõngas ümber pea. Nii oli ta näinud piltidel pühakuid ja apostleid. Tulija oli ju suurim vaimulik, keda veel Vigalas seni oli nähtud.

Ametikuues ja kuldrist ketiga kaelas, astus Lutheri soovitustega pastor lossiisanda saatel kirikusse. Kellalööja oli kibedasti ametis.

Inimesed sirutasid kaela, vaatasid teda eest ning tagant, kuid aupaistuse rõngast polnud näha.

Pastori saatja teadis rahvale seletada:

„Patuste silmadega seda rõngast ei näe, selleks peavad olema vaimusilmad.“

Külarahval aga polnud „vaimusilmi“ ja nii jäigi aupaistuse rõngas nägemata.

Kirikusse oli siiski ilmunud rohkem kuulajaid kui harilikel pühapäevil. Kuulati vaikselt laulu ning palveid; mis aga vaimulikud võõrkeeles kõnelsid, jäi rahvale arusaamatuks. Pühatulelampide asemel süüdati põlema küünlad.

Pärast teenistust pöördus pastor rahvale ja las kis küsida, kes tahab temaga usu asjus kõnelda.

Ainustki soovijat ei ilmunud.

„Näete nüüd, kui viletsad on need maausu-preestrid. Ükski neist ei julge minu vastu välja astuda.“

Lossiisand oli lasknud silmad üle kuulajaskonna libiseda ja tähendas siis ülempastorile:

„Lemmikut ja ta pooldajaid ei olegi kirikus.“

See nagu andis hoogu hooplejale juure.

„Ebajumalate kummardajad ei julgegi kodust välja tulla. Jumala sõna relvaga teen nad pihuks ja põrmuks.“

Vaimuliku hooplemine osutus enneaegseks.

Keegi noormees oli kirikusse astunud ja tuli nüüd vaimuliku ette:

„Hiislar ootab Lutheri asemikku Hiiemäel ja on valmis temaga vaidlema.“

Külalisele tõlgiti noormehe sõnad saksa keele.

„Miks ta ei tulnud kirikusse?“

„Hiislar soovib vaielda kõige rahva kuuldes. Rahvas on kõik Hiiemäele kogunenud ja ootab,“ oli käskjala selge vastus.

Linnapastor vahetas mõne sõna kohaliku pastoriga ja sõnas käskjala vastu:

„Mina ei või oma rahvast kirikusse jätta ootama,“ puikles ülempastor vastu. Juba selline teadanne oli tunnuseks, et tal seisab ees tugev vastane. Tahab rahva kuuldes vaielda.

„Hiimägi on kõigile vaba, laseb hiislar ütelda. Kui vaimulik tahab poolehoidjaid värvata, peab ta rahva sekka astuma, nagu tegi nende suur prohvet Jeesus.“

Juba need hiislari sõnad panid külalise mõtlema. Või on see talle lõksuks seatud? Kui esimesed Lutheri jüngrid peksid läbi munki ja preestrid, miks ei või nüüd paganad teda läbi peksa. Igaks juhuks küsis ta tõlgi läbi:

„Kas rahvas on Hiimäel sõjariistus?“

Käskjalg hakkas naerma.

„Hiimäele ei lubata kellelegi sõjariistu kaasa võtta. Ka lossiisandat palutakse mõõk koju jätta.“

Noormees kummardus ja lahkus kirikust.

Selline ülesastumine oli vaimulikele, samuti ka lossiisandale üllatuseks. Lossiisand oli lootnud, et vähimalt hiislar ja Suureleiva Jaan tulevad kirikusse. Aga ei! Palutakse koguni tulla paljakäsi!

Hiimäele oli rahvast tulnud ligidalt ja kaugelt. Sellist rahvamurdu polnud seal varem pühapäevil nähtud.

Legendik oli otse täis kiilutud. Kaugemal istuti kõrgete puude all; istujate read ulatusid jõekaldani.

Hiislar Lemmik oli aset võtnud kõrgemal kohal ja vestles Suurleiva Jaaniga. Nende vastas oli vaba ruumi jäetud vaimulike ja lossiisanda jaoks.

All jõe ääres ootasid nooremad mehed vaimulike saabumist. Nende ülesandeks oli meeste vene-dega üle jõe toomine ja nende hiislari juure juhata-mine.

Lemmik oli teinud rahvale suulise korralduse: keegi ei tohi tulijate külge kätt pista, kuigi nad oma sõnadega peaksid riivama maarahva usku ja kombeid. „Maarahva usk ei murra enesele teed tule ega mõõgaga,“ oli Lemmik kinnitanud. Ihameel saadeti käskjalana kirikusse.

Lossiisand jäi tulemata. Ta teadis küll, et kui Lemmik ja Suurleiva Jaan tagavad julgeoleku, siis ei tarvitse vähimatki karta. Ta seisuse uhkus aga ei lubanud tal ilma mõõgata lihtrahva hulka astuda.

Nähes rahvamurdu Hiiemäe puude all, seistasid vaimulikud. Kas nad siiski ei pannud oma elu kaalule? Seda märkas Ihameel ja rahustas:

„Maarahvas ei pista kunagi oma kätt külaliste külge.“

Vaimulike lähenedes tõusis Lemmik üles ja näitas käega raudkividele, kuhu tulijad võisid istuda. Hiiemäe istmeiks olid eranditult raudkivid, mis olid toodud talvel Seljamäelt regedega kohale.

Rahvas ootas vaikides algust. Ilm oli ilus ja iga sõna oli kuulda ka kaugemal puude all. Need, kes istusid, tõusid püsti ja lõpetasid omavahelise vestluse.

Kui Lemmik püsti tõusis, vaikis hääletesumin puude all.

„Võõras isand tahab kõnelda!“ hüüdis Lemmik ja ta häälel kostis kaugele.

Pastor Bock astus kivi peale ja kõneles saksa keeles. Ta saatja ja Vigala kirikisand tõlkis selle rahvale eesti keele.

Nagu rahvas ta pikast jutust aru sai, taples vaimulik kangesti ühe mehega, kelle nimi oli paavst ja kes elavat kaugel Rooma linnas. Paavst olevat aga suur petis ja tema juttu ei maksvat uskuda. Tema olevat ka väga maias raha peale. See Rooma mees kuulutanud enese lõpuks veel Jumala asemikuks maa peal.

Siis olevat üks vaga Saksamaa mees üpris väga selle üle vihastanud ja hakanud paavstiga kangesti taplema. Vaga mehe nimi olevat Lutherus. Jumal hoidnud siis Saksamaa mehe poole ja jätnud Rooma mehe häbi sisse.

Seepeale löönud kuningad ja vürstid Lutheruse poole. Lutherusel olnud veel üks poolehoidja noormees, Jeesus olnud selle nimi. Aga kurjad juudid poonud selle risti. Nüüd saatnud see vaga Saksamaa mees oma jüngrid kõiki paiku kuulutama õiget

usku; ka nende juure, kes on paganad ja kummar-
davad väärjumalaid.

Igäuks, kes teeb Lutheruse õpetuse järele ja pöörab Rooma mehele selja, saab pärast surma taevasse. Kes aga ei usu, see läheb põrgusse kuradi kätte. Kurat olevat vägev vürst ja väga kaval mees. Põrgutuli aga olevat väga sant asi.

Pastor Bock vaatas rahvale üleoleva pilguga. Kuna temale vahele ei hüütud, pidas ta end võidu-
meheks. Nüüd pöördus ta hiislarile:

„Mida ootab veel rahvas ja miks ta ei käi kirikus?“

Kõigi pilgud pöördusid Lemmikule. Pika kas-
vuga hiislar seisis linnamehega silm-silma vastas.

„Sa tahad teada saada, miks maarahvas ei käi ristiusu kirikus. Seda võin ma siin kõigi kuuldes ütelda: ristiusu jumalad on maarahva vastu alati vaenulised olnud ja nende nimel on meile tehtud väga palju paha. Meie esivanemate usk ei ole meid petnud ega tüki kellegi kallale tule ega mõõgaga. Meie ei taha oma usku vahetada, nagu seda teevad ristiusulised, kui see neile aga kasulik näib olevat. Meie ei saa aru, kuidas võivad kristlased valmistada puust ja kivist jumalaid, neid kirikuseinte peale maalida, ja kui neist ollakse tüdinud, need siis jalaga uksest välja lüüa! Seda tehti rahva nähes alles hil-
juti Vigalas, seda tehti mõni aasta tagasi Tallinnas ja Tartus. Ma usun, et kui kord tuleb siia mõni teine usk, et siis lüüakse Lutheruse usk samuti uksest välja. Ma olen lõpetanud!“

Nagu tuulekohin läbistas rahvahulga. Hiislar oli nende mõtted avaldanud kartmata ja julgesti.

Linnamees ei vandunud veel alla. Ta sähvas vastu:

„Miks talurahvas käib metsas puid kummar-
damas? Kas puud ja kivid on pühad, kas keegi on neid pühitsenud, nagu seda tehakse kiriku piltide ja kujudega?“

Kui see küsimus tõlgiti eesti keele, käis imestus-
kahin üle lagendiku.

„Mets on looduse ilmutus ja igavese elu mõtte kandja. Maarahvas leiab vabas looduses ja selle avaldustes Suurt ja Määramatut. Meie rahvas läheb hiiemetsa, et seal süveneda loodusesse, astuda nähtamata sidemisse esivanemate hingedega ja saada osa nende tarkusest. Tahame käia nende tõekspidamiste järele, mis olid enne meid, enne raudrüütlite sissetungimist. Kuigi viimased on meie vabaduse hävitanud, meid orjaikkesse heitnud, ei suuda nad hävitada meie muistse põlve väärtusi. Oma hiites värskendame esivanemate kombeid, saame üheskoos vaimset jõudu ja sitkust võitlemiseks kõige selle vastu, mis tahab meid alla suruda ja riisuda meie rahva omapära.“

Tormilised heakskiiduhüüded järgnesid hiislari kõnele. Rahvas tungles lähemale, hakati vaimulikele peale suruma.

Hiislar tõstis oma käe ja näitas, et rahvas tõmbuks tagasi. Siis hüüdis ta linnapastori vastu:

„Kui teie, ristiusu vaimulikud, kutsute rahvast oma kirikutesse ja lubate seal rahvale osasaamist Jumalast, kas see pole sisult sama, mis maarahva hiites kogunemine?“

„Kirik on jumalakoda,“ rabas kirikisand Ermis vastu, ootamata linnapastori vastamist.

„Oma jumalakoja olete teinud kaubakojaks. Iga väiksem käeliigutus, iga üksik sõna maksab teil raha ja vara. Rooma mehele heitsite ette rahaahnust, aga mis te ise teete uue usu ajal? Lutheri jüngrid pole põrmugi paremad. Ammuks see oli, kui mehe matmise eest kisti vaeselt lesknaiselt ta ainuke lehm?“

„Aga Suurleiva Jaan lõi selle magusa suutäie kirikisanda nina alt ära!“ hüüti rahva hulgast selle peale. „Kuulake, mis isand selle kohta kostab.“

Kirikisand ei mõtelnudki kosta. Vahetas vaid mõned sõnad oma ametivennaga Tallinnast.

„Miks süütate paganatulesid oma hiites?“ küsis pastor Bock, lootes sellega rahva tähelepanu juhtida lesknaise lehmalt teisale.

Hiislar Lemmik viipas korraks rahva poole. Kõik jäid vaikselt kuulatama.

„Tulest tuleb soojust ja valgust, aga valgus ja soojus toob elu. Urituled on meil tuhanded aastad olnud tarvitusel, ammu enne kui tulid siia raudrüüt-
lid. Kas teie oma kirikuis pole süüdanud tulesid ja pidanud neid pühadeks? Kas täna ei süüdatud altaril küünlad põlema? Ma tohin arvata, et selle kombe olete laenanud maarahvalt ja püüate neid sellega kirikusse meelitada. Kas te pole hävitanud meie hiisi ja ehitanud oma kirikud nende asemele? Ka sellega olete lootnud rahvast enda poole võita.

Nüüd küsin mina omakorda ja teie vastake: Kui üks rahvas läheb nõrgema ja vähema rahva kallale ja hakkab seda riisuma ja tapma — emb-kumb: kas on see ristiusu Jumalale meelepärane tegu või ei suuda kõigevägevamaks kiidetud Jumal niisuguseid verevalamisi takistada?“

„Sina patune mees, ära teota Jumalat!“ ägestus pastor. Ta oli võimetu Lemmiku risküsimustele vastama.

„Ära puikle kõrvale, Lutheri jünger!“

See oli Suurleiva Jaan, kes tegi märkuse vaimulikule mehele.

Vastus jäi jällegi saamata. Pastorid kartsid juba, ehk hiislar küsib koguni, kuidas Saksamaal Lutheri üleskutse peale kümneid tuhandeid talupoegi maha tapeti.

Hiislar õiendas vaid pastori märkust:

„Mina ei mõtlegi teotada ristiusu ega teiste uskude jumalaid. Kristlased oma tegudega ise teotavad oma usku ja Jumalat. Maarahvas läheb hiitesse otsima elurõõmu ja -tahet, elujulgust ja lootust parema tuleviku peale, aga ristiusu vaimulikud ähvardavad rahvast põrgutule ning kuradiga.

Ristiusu taevasse me ei tahagi minna, sest seal on ees meile tundmata rahvad, kes on käinud Jumala nimel teisi maid ja rahvaid riisumas. Meie rahvausk ei tunne põrgut. Kui on põrgu kristlaste jaoks, siis jäägu see neile. Meiesugused paganad ei kipugi sinna!“

Lemmiku kõne lõpposa saatis vali naer.

„Õige jah! Ärge tikkuge sakste põrgusse!“

Veel kord mürises naer, kajades metsast mitmekordselt vastu.

Hiislar pöördus vaimulikele:

„Algul küsiti minult, miks rahvas kirikus ei käi? Nüüd küsin mina teilt, vaimulikud mehed: milleks peab ta kirikus käima ja pealegi iga pühapäev?“

Vastuse andis linnapastor:

„Rahvas peab kirikus Jumalat teenima. Peame temalt paluma kõik, mis meil igapäevases elus tarvis läheb.“

„Maarahva jumalad annavad meile kõike seda anumata ja kerjamata,“ oli hiislari lühike märkus selle kohta.

Vaimulikud vaatasid ringi, neil kipitas midagi südamel.

Lemmik märkas seda ja küsis:

„Külalised tahavad vist minema hakata?“

„Meil pole üksteisele enam midagi ütelda.“

„Andke teed meie külalistele!“ hüüdis hiislar rahvale. „Täna kuulsite uut usku ja kuidas inimene võib õndsaks saada usu läbi. Kes on uue usu poolt, see võib Hiiemäelt lahkuda ühes vaimulikega. Noor-mehed viivad nad venedes üle jõe.“

Lahkujaiks osutusid vaid vaimulikud. Rahvas jäi Hiiemäele.

„Hiiemäele tulge veel teinegi kord!“ ütles Ihameel, kui laskis vaimulikud teisel kaldal maale.

Hiiemäelt aga kostis võimast rahvalaulu. Oli tunda, et seda lauldi südamest. Laulu vaheajal kõnles hiislar ja siis algas laul uue hooga.

Vaimulikudki seisatasid vastaskaldal. Sellist laulu kuulsid nad esmakordselt.

„Kui rahvas kirikus ka nõnda laulaks!“

Kaks võistlejat

Ihameel tõmbas vene poolenisti kaldale ja tõttas siis mäele. Tänapäevane rahvakoosolek oli lõpul ja sellele järgnesid noorte mängud. Tema on tänaseks oma

ülesanded täitnud ja võib nüüd teiste lõbudest osa võtta.

Jõudnud legendiku servale, nägi Ihameel, kuidas keegi suurekasvuline noormees Aasaga mängust osa võttis. Kas ma olen täna jälle hiljaks jäänud? mõtles Ihameel. Polnud vaja kelleltki küsida, kes see võõras piduline on. See oli Suurleiva noor Jaan!

Ihameel poetas enda rahva vahelt läbi ja läks hiislari juure.

„Saatsin kirikisandad üle jõe. Kutsusin neid teinekordki Hiiemäele,“ andis Ihameel aru.

„Ei nad siia enam tule... Kas sa juhtusid Aasat nägema, vajaksin teda siin.“

„Nägin teda mängijate keskel.“

„Kutsu ta siia!“

Ihameel lähenes mängijatele. Ikka veel askeldas see võõras poiss Aasaga! Nüüd lahkusid nad mängijate ringist ja võtsid suuna jõe poole. Vististi tahab Aasa näidata kohta, kus ta kinni võeti, mõtles Ihameel. Otsustavalt astus Ihameel neile teele ette.

Jaan arvas, et teda tullakse meelega takistama ja oli valmis tülitajat kõrvale tõukama.

„Isa kutsub sind, Aasa!“ Ihameel mõõtis hetkeks oma vastast ja pööras siis tagasi.

„Kes see jõmpsikas oli?“ küsis Jaan ja ta hääles oli tunda halvakspanu.

„Ta on tubli poiss,“ seisis Aasa omaküla poisi eest. Talle vististi ei meeldinud jõmpsika nimetus. „Ihameel on ta nimi.“

Ihameelest oli kuulnud Suurleiva Jaangi. Ta oma isa oli see, kes kodus oli kõnelnud Aasa loost lossis.

„Või see oligi siis Ihameel! Muidugi meeldib ta sulle?“ uudishimutses Jaan.

„Pean isa juure minema.“ Aasa kaduski teiste sekka vastust andmata.

Suurleiva Jaan kergitas kübarat ja sammus puude alla. Teda huvitas vaid see, kas Ihameel hakkab nüüd tüdruku ümber lipitsema. Ringi minnes lähenes ta kohale, kus hiislar oli seisnud vaidluste ajal.

Teiste selja tagant nägi Jaan, kuidas hiislar kõneles esiteks tütrega ja selle järele Ihameelega. Nüüd tõusis hiislar üles ja jättis noored inimesed omaette.

Ihameel ütles Aasale mõned sõnad, mispeale see naeratas. Siis võttis Ihameel tüdrukul käest kinni ja pooljoostes kadusid nad teiste sekka puude alla.

Jaanile jätkus nähtust. Pahuras tujus pööras temagi ümber ja hakkas sihitult Hiiemäel jalutama. Kojuminekuks oli aega küllalt. Ta peab täna Aasaga veel kord kokku saama. Ta jalutab Hiiemäel kas-või päikese loojenemiseni. Kui nüüd hiislar saatis oma tütre mingi ülesandega külasse, siis tuleb ta siia tagasi, sest nii vara koju ei minda.

Naravere rahval oli põhjust pidutsemiseks. Nad olid nüüd kolmeks aastaks lossiorjusest vabad. Külanoored mängisid ja tantsisid murul, eemal urikivist ja selle ümbrusest. Sinna mindi maarahva pühadel.

Aasa ilmumine võeti tantsijate poolt vastu hõiskamisega.

Ihameel tantsitas jälle oma ihaldatud tüdrukut. Ta oli tema eest valmis tulest ja veest läbi minema. Ta peabki seda tegema, sest isa oli oma tütre usaldanud tema hoole alla. Ihameel vastutab, et Aasa õigeks ajaks ja ilusti koju jõuab.

„Mängime Kukke-kanakest!“ hüüdis keegi.

„Jah, mängime! Mängime!“ hõiskasid noored.

Võeti üksteisel kätest kinni moodustati suur ring ja lauldi kehaga õõtsutades:

„Kukekene, kanakene,
Kõvernokka linnukene!

Lähme rinnu aia alla
Sinna võidu siblimaie.

Siblitseme, sablitseme:

Tera sulle, teine mulle,

Kolmas õlle tegijalle.

Teeme üle küla õlle:

Suure siku sarve täie,

Vana kitse kõrva täie.“

Teise salmi laulnud, mängijad seisatasid. Poisid matkisid kuke siblimist, tüdrukud aga nokkisid „sõrmeotstega“ maast „teri“.

Eeslaulja või mängujuhi märguandel lõpetati siblimine, kõik osavõtjad seisatasid ja laulsid ühiselt ning valjusti: „Teeme üle küla õlle!“

Seejärel vahetasid poisid oma kaastantsijad-tüdrukud järgmistega ja laulsid siis tantsu taktis hüpates: „Suure siku sarve täie, vana kitse kõrva täie.“

Seda korrati edas-tagasi tantsides. Võeti siis uuesti üksteise kätest kinni ja lauldi algussalm.

Mäng kestis seni, kuni mängu alguspaarid jälle kokku said. Suurtel rahvakogunemistel vältas see sageli kuni pool öhtut ja mänguringi sülemisse jäi kasvavaid puid ning põõsaid. Igast kohast ei paistnudki vastasmängijad kätte. Ei nähtud sedagi, et vahel mõned paarid lahkusid jalutama metsa alla.

See mäng oli teistest eelistatum. Siin said küla või koguni kihelkonna noored üksteisega kokku, võisid mängu kestes — peamiselt siblimise ajal — ütelda üksteisele meelitusi, siis jälle laulda ja tantsida. Polnud sugugi haruldane juhus, et võidusiblimist jätkati pärast pidu ja eluotsanigi. See oli noorte suur esindusparaad ja tutvustamine.

Esimesed paarid mängisid lahutamatult laulu algusest lõpuni. Kordamisel algas paaride vahetamine. Ihameel teadis seda ja katsus Aasale esitada mõne küsimuse.

„Kas Suurleiva Jaan on koju läinud?“

„Seda ma ei tea,“ Aasa kohmetas sellise küsimuse juures. Miks on Ihameel huvitatud Jaani siinolekust?

„Ta ei seisa täna mujal kui sinu lähedal.“

Aasa vaatas enese ümber.

„Praegu pole teda küll kuigi lähedal näha... Kas sa ei salli teda?“ küsis ta siis äkki poisilt.

Aasal jäi vastus saamata, sest paarid vahetasid: Aasa sai enesele uue „kuke“, Ihameel aga uue „kana“. Tüdrukule ei jäänud nägemata, kuidas Ihameel veel üle mitme paari teda silmas pidas. Nüüd

viis looklev mängurinne ta suurte puude taha ja Ihameel kadus tal silmist. Õigemini — tema kadus Ihameele silmist.

Kas kohtavad nad veel täna mängumurul?

Aasa jõudis mängides-tantsides jalgteeni, mis viis lagendikult alla jõeni. Siin nägi ta Jaani puude all uitamas. Ta katkestas mängu ja jooksis Jaani juure.

„Tule, mängi ühes teistega!“ kutsus ta külalist.

„Ma ei oska,“ vabandas Jaan.

„Siin pole midagi osata, näed, kuidas teised ees teevad. Sul hakkab üksi igav.“

„Jaan oskas mängu niisama hästi mängida kui teisedki, täna aga ei tahtnud ta enam teiste hulka minna. Ta tahtis Aasaga kahekesi olla. Tegigi tüdrukule ettepaneku:

„Tule parem ja näita mulle, kus papp ja sulased sind varitsesid.“

Aasa vaatas hetkeks seljataha. Ihameelt polnud näha.

„Läheme,“ nõustus tüdruk.

Nad lahkusid piduplatsilt ja jalutasid piki Opi oja kallast.

„Siinsamas. Tulin pimedas jõeale jooma ja mehed tungisid seljatagant kallale. Jõudsin veel appi karjuda.“

„Ja siis jooksis Ihameel appi,“ lisandas Jaan.

„Kõik noormehed jooksid appi. Ihameel aga ujus uubale ette. Ööd olid siis pimedamad kui praegu.“

Jaani tuju paranes ja Aasal oli heameel, et ta päästja ei tunne igavust. Jaan tahtis, et Aasa oleks temaga terve õhtupooliku.

„Kuhu see teerada viib?“ küsis ta tüdrukult jutujätkuks.

„Urikivi juure ja sealt edasi külatee,“ seletas Aasa.

„Kas ma tohin ka urikivi näha?“

„Miks ei tohi!“

Nad liikusid jõekaldal kõrgete puude all. Lauluhääli kostis nendeni nõrgalt, siis vaid veel katkendiliselt.

Aasa seletas vaikselt ja tagasihoidlikult. Jaan silmitses suurt urikivi, kuulas Aasa seletusi.

Ihameel mängis ja tantsis, kuid rahutus hiilis ta südamesse. Ta ei näinud enam Aasat, hiiepuud segasid tal väljavaadet. Suurleiva Jaan võis Aasa ringist välja tõmmata ja jalutama viia! Sosistab siis meelitusi, ajab tüdrukul pea segi! Ja kui algab kojumine, kust leiab ta Aasa üles? Ometi ta lubas tüdruku isale, et Naravere noored lähevad seltsis koju ja et tema saadab Aasa koduõue.

„Ära pahanda, pean minema!“ vabandas Ihameel tantsupaaride vahetusel uue tütarlapse vastu.

„Ma tulen kaasa, aég ongi varsti koju minna.“ Ja tüdruk lahkus samuti mänguringist.

Ihameel oli hädas. Ta tahaks Aasat otsima minna, aga tüdruk jookseb järele. Kui Aasa juhtub veel seda nägema!

Poisiga on alati seltsim koju minna, seda külatüdruk teab, ja ta ei mõtlegi Ihameelest enam maha jääda.

„Kutsume teisigi kaasa, siis hakkame kõik seltsis minema,“ soovitas ta Ihameelele. Vaatas heatumiselt noormehele otsa: ta läheks Ihameelega kas-või maailma otsa. Talle Ihameel meeldib, ta on kuulnud sellest vahvast noormehest otse imelugusid. Niisugune poiss ei jäta oma armsamat kunagi hätta!

Ihameele pilk libises üle lähima ümbruse. Kustki ei hakanud talle silma tuttavat kaju.

„Otsi Aasa üles, ta pidi ka tulema. Ootan teid uritamme juures,“ soovitas Ihameel.

Tüdruk kaduski teiste sekka puude vahele. Ihameele süda läks kergemaks, ta oli tüdrukust lahti saanud. Nüüd võis ta Aasa otsimist julgesti jätkata.

Poole hiest käis ta läbi, Aasa oli aga jäljetult kadunud. Kuid pea! Urikivile pole ta veel saanud. Ruttu sinnapoole!

Ihameel võpatas: ta kuulis Aasat kõnelemas, harva sinna vahele kellegi mehe häält, mida ta varem polnud kuulnud. Ettevaatlikult hiilis ta lähemale.

Jah, ta kartus oli täitunud. Suurleiva Jaan oli see, kes viibis Aasa juures. Esiteks küsimusi ja kuulas Aasa seletusi.

Vigala lossivaremeid katab nüüd umbrohi.

Ihameel ei astunud nende juure, vaid jäi paksu põõsa taha ootama. Enam ei lase ta Aasat silmist, vaid käib ta kannul kui vari. Mis see Tõnumäe poiss õige enesest mõtleb?

Aasal polnud aimugi, et teda põõsa tagant jälgitakse. Ta oli enesega rahul, sest külaline tundis huvi Hiiemäe vaiksema ja pühima paiga vastu. See koht oli Aasale kallis juba lapseeas saadik. Siin käis ta esiteks ema saatel ja suuremaks sirdudes kutsus isa teda enesele seltsiks. Aastate möödudes kujunes tast niiviisi isale abiline. Ta tee-

nis siin koos isaga rahvast, pidas vaimset võitlust ristiusu pealetungi vastu.

Ta oli seletusega lõpule jõudnud. Jaan tänas ja vaatas küsivalt Aasale. Kas ta peab nüüd lah-kuma?

„Veliselt tulles kutsusid mind enda poole — täna saadaksin sind küll koju,“ tegi Jaan ettepaneku.

Aasa oli kimbus, mis noormehele vastata. Ihameel pidi teda koju saatma, isa koguni sooviski seda. Nüüd kukub see aga teisiti välja. Raske on Jaanile siiski ära ütelda.

„Pidin omaküla rahvaga minema,“ ütles ta siis.

„Seda parem, siis sa ei tarvitse neid oodata. Võime kohe minema hakata kui tahad.“

Veel kahtles Aasa vastusega, kui kuulis eemalt Lehte häält:

„Leidsin sind ometi üles, Aasa! Kas hakkad nüüd ka tulema? Ihameel läks sind teisele poole otsima.“

Aasale valgus veri näkku. Just nüüd pidi Lehte tulema! Ja lobises veel välja Ihameele otsimise!

„Mis ta minust otsib?“ püüdis Aasa end täbarast seisukorrast välja aidata.

„Ihameel tahtis sind koju saata, pidime kõik korraga minema.“

Jaan jäi mõtlikuks.

„Kas näed nüüd, kui palju sulle saatjaid koguneb! Mina vist jään küll ülearuseks.“

„Tule meiega ühes!“ püüdis Aasa oma päästjat lepitada.

Ihameel põõsa taga kuulis kutset ja ta süda kihvatas. Kas siis Naravere poistest ei küüni Aasale kaitseks, et nüüd kutsutakse ka veel Tõnumäe poiss.

„Kes sind pidi ennem üles leidma, see pidi ootama uritamme all,“ kuulis Ihameel Lehtet jätkä-

mast. „Leidsin sind esimeseks ja nüüd läheme ootame Ihameelt.“

Ihameele seisukord kujunes järjest keerulisemaks. Lehte on päha aimamata ta kavatsused välja lobisenud ja ta ei saa enam pealtkuulajaks jääda: teda oodatakse seni tamme all, kuni ta teiste juure läheb.

Suurleiva Jaan tundis end tõesti ülealusena. Ka Aasa kutsudes. Naravere noortel on ühine kojumine juba varem otsustatud ja vististi on seda Ihameel korraldanud... See äritas Jaani. Kui ta nüüd minema läheb, siis aga võiks jääda mulje, nagu kardaks ta Ihameelt. Seda muljet ei tohi Aasale jääda. Ta läheb nüüd jonni pärast kaasa.

„Hea küll, võtan su kutse vastu,“ nõustus ta, „saan uusi tutvusi sõlmida.“ Ja sirutaski käe tervituseks Lehte.

„Olen Suurleiva Jaan, muidugi poeg,“ tutvustas ta end tüdrukule.

Nüüd oli Aasa kimbatuses. Ta lootis, et Jaan tänab teda kutse eest — leiab vabandava põhjuse tagasilükkamiseks! Jaan tuleb aga siiski! Nüüd on tal kaks austajat korraga saatmas. Naiselik vaist ütles, et see kojusaatmine ei lõpe heaga. Nagu ta Hiiemäel oli võinud tähele panna, on poisid teineteisele kadedad ja võivad teel sattuda sõnavahetusse. Isega tuttupidi kokku minna... Ihameel võib iga silmapilk tulla.

Ja tuligi.

Ta ei teinud Jaani juuresolekust väljagi, tähendas vaid Aasale:

„Otsisin sind mujalt, ei teadnud, et sa mind siin ootad.“

„Lehte leidis mind ennem,“ katsus Aasa vastu naeratada.

„Kas hakkame siis minema?“ küsis Suurleiva Jaan, kes ei tahtnud ülealusena jääda.

Metsik Konrad

Tallinna pastor Bock jõudis pettunult lossi. Sõnarelv osutus paganate vastu hoopis nüriks: ta oli jäänud mitmele esitatud küsimusele vastuse võlgu. Külarahvas oli uue usu välja naernud.

Linnapastor pidas nüüd mõjuvaimaks abinõuks terarelva ja ratsahobuseid: rahvas tuleb hiiest välja ajada.

„Kas see on meelepärane tegu Jumala ees?“ küsis lossiisanda vanim poeg Konrad.

„Kindlasti! Ristiinimese kohus on väärjumalad hävitada. Ütleb ju käsusõna: sul ei pea teisi jumalaid olema minu kõrval.“

Konrad lahkus sõnalausumata õue. Teda hukutas nüüd mõte: mine ja aja rahvas Hiiemäelt minema, peksa paganad laiali. Tee Jumalale meeled ja see tasutakse sulle mitmekordselt.

Mõttest sai tegu. Konrad laskis kannupoisil hobused saduldada, ise puged aga raudriidesse ja sidus mõõga vööle. Ka kannupoiss pidi relvastuma. Konrad ei kartnud Hiiemäele minna; ta teadis, et seal ollakse relvadeta. Täna võib ta seal proovida oma mõõga teravust ja käsivarre jõudu!

Tuli vastu esimesi kojuminejaid. Need hoidsid aga aegsasti teelt kõrvale, sest Konradi julmust tunti niisama hästi kui sõjasulaste oma. Sulased läksid küll laiali, kuid Konrad pärib isalt lossi. Tema jääb.

Hiiemäele lähenedes kostis järjest valjemini rahvalaulu ja piduhõiskeid.

Küll teil on varsti lahti teissugune laul, oodake aga! mõtles ratsanik. Ta ajab ratsahobusel rahva sekka ja jagab hoope mõlemale poole. Ta kujutles enesest peainglit Keerubit mõõgaga, kes seisab valvel jumalariigi väravas.²⁵⁾

²⁵⁾ Vigala vasall Konrad Yxküllli hüüti omal-ajal „metsikuks Konradiks“ (der wilde Konrad). Ta oli oma julmuselt sedavõrd kuulus, et saksa ajaloolane G. Hansen, kes tellimisele koostas Yxküllide sugukonna ajaloo, kirjutas Konradi kohta: „Konrad astus üle isegi tolle vägivaldse aja mõõtudest.“

Aasa oma saatjatega pidi parajasti alustama kojuminekut, kui piduplatsilt hakkas karjatusi kostma. Mängulaul vaikis. Oli kuulda, nagu hõõrutaks vastamisi metallplaate.

„Appi!“ karjus naisehää. See oli nagu surma-karjatus.

Ihameel ja Jaan vaatasid küsivalt teineteisele. Nende omavaheline hõõrumine oli ununenud. Aasa pöördus kisa poole, katsus kuulata.

„Mis seal lahti on?“

Juba jooksis tüdrukuid ja poisse urikivi poole.

„Konrad peksab palja mõõgaga . . . ajab hobusega otsa . . . põgenegu, kes saab!“

„Kui palju neid on?“ küsis Suurleiva Jaan.

„Konrad oma kannupoisiga. Mitu inimest on maas vere sees!“

„Ruttu tamme otsa! . . . Hobuse eest te ei suuda joosta.“

Tugevad käed võtsid Aasast kinni ja upitasid ta haralise uritamme otsa. Lehte toimetati samuti tamme oksale.

„Ronige kõrgemale, et metsaline ei ulataks mõõgaga lööma.“

Agarad tüdrukud ronisid mööda oksa kõrgemale. Nähes poisse maha jäämas, hüüdis Aasa alla:

„Aga te ise?“

„Hakkame vastu!“ hüüdsid Jaan ja Ihameel kui ühest suust.

Jälle saabus puude vahelt poisse ja tüdrukuid joostes. Jaan astus poistele laialisirutatud kätega vastu ja karjus neile:

„Pidage kinni, kuhu te jooksete?“

„See hull tapab meid kõiki maha!“ hädaldasid jooksjad.

Konrad Yxküll oli sõjajalal ka Tallinna raadiga. Ta riisus Tallinna kaupmehi kus aga kätte sai ja meriröövlina kaaperdas Baltimerel nende kaubalaevu. Ähvardas Tallinna linnamõisugi maha põletada. Ta koguni katsus Vana-Liivimaad sahkerdada Prantsusmaale, oli üldse hingeks rahvusvahelistele poliitilistele seiklustele. Daani kuninga Frederick II palgatud mehed lasksid Konradi 1560. a. Holsteinis püssiga maha.

„Läheme vastu, tõmbame ta hobuse seljast maha,“ julgustas Jaan.

„Ta lööb meid mõõgaga maha.“

„Ühe lööb maha, aga teiseks tõmbame ta enese maha.“

Sellal kui Jaan põgenejaid peatas ja julgustas, jooksis Ihameel lähema puu alla ja murdis sellelt jämeda oksa. Ta laasis pussiga oksad ja tegi enesele paraja kaika.

Poisid vaatasid kohmetusega pealt Ihameele tegevust: hiiepuid peeti pühaks, keegi ei julgenud hiiepuul oksagi murda. Ihameel nägi nende kohkunud nägusid.

„Kui inimeste elu on hädaohus, siis saavad hiiepuud meile elupäästjaks. Ruttu kõikad kätte ja vastu!“ käsutas ta kõhklejaid.

„Horiopp!“

Rüütel Konrad oli Opi jõe madalaimast kohast läbi ratsutanud ja kihutas nüüd kaitseta rahva hulka. Mitu mängust osavõtnud tüdrukut jäi hobuse jalgade alla.

Kuuldus kiljatusi, hirmukarjatusi. Ükski ei teadnud, kuipalju neid raudriides ratsanikke oli. Keegi oli joosnud hirmuga vastu puud, ta nina hakkas verd jooksuma.

Rüütel nägi inimverd. Ta silmad täitusid verega, terve metsaalune paistis talle nüüd veripunasena. Verd veel rohkem, verd tahtis ta näha! Ta kannustas hobust ja kihutas põgenejatele järele.

Ratsanikust juhitud hobunegi metsistus. Ta tõmbas kõrvad pea ligi ja jooksis ummisjalu inimestele peale.

Nähes kukkuvaid inimesi, kuuldes nende hirmukarjatusi, valmistas see metsikule rüütlile sadistlikku lõbu. Ta tõmbas mõõga tupest ja hakkas sellega hoope jagama kuhu aga juhtus.

„Horiopp!“²⁶⁾ karjus ta metsiku häälega põgenejaile järele. Ise kihutas neile seljatagant peale ja raius mõõgaga.

Kannupoiss ei saanudki oma mõõka paljastada. Tal oli küllalt tegemist oma metsikule isandale järele jõudmisega. Oli ju tema ülesandeks oma peremeest kaitsta seljatagant kallaletungijate vastu.

Piduplats oli ruttu tühjenenud. Maha jäi vaid oigavaid haavatuid ja vigaseks tallatud pidulisi.

„Horiopp!“

Üle inimkarjatuste kostis see metsik röökimine Ihameele ja Jaani kõrvugi. Nüüd lähenes järjest nagu vihase verekoera haukumine.

Jaan oli suutnud mõned poisid peatada ja nüüd ootasid nad raudrüütli kaiked käes, valmis esimesel käsklusel sellele kallale tormama.

„Horiopp!“

Ihameel hoidis end puu taha ja varitses. Ta ei tahtnud Suurleiva Jaanist maha jääda, kuigi ei omanud tema suurt rammu. Kuid ta oli siiski sitke poiss ja maadluses Naraveres esikohal. Pealegi jälgis Aasa tamme otsast tema ja Jaani tegevust.

„Horiopp!“

Hobuse jooksumüdin oli päris lähedal. Iga hetk võis ratsanik uritammede vahelt välja ilmuda. See oli ennekuulmatu pühaduse rüvetamine, mis täna aset leidis: hiies tungiti kaitseta piduliste kallale, valati süüta verd, tapeti naisi ja tütarlapsi! See ärritas Ihameelt, täitis vihaga Jaani südame.

Oli õnn, et auväärt hiievanem oli juba lahkunud. Ta oli täna väarikalt kaitsnud oma rahva religiooni ja tõekspidamisi. Oli tulnud välja võitjana. Nüüd oli saadetud välja rüütel raudriides ja mõõgaga — ammuproovitud ja kristlastest heakskiidetud viis teisitimõtlejate allaheitmiseks. Kas poisid suudavad paljakäsi peatada metsikut Konradi?

²⁶⁾ Selle sõnaga ergutasid mõisnikud pärisorje mõisapõllul tööle, raskeid asju tõstma, ajukahil kiiremini jooksuma. Kui seda saksa keeles kirjutatud ja hääldatud sõna kirjutada eestipäraselt, on meil tähendus kohe arusaadav: Ori -- hopp!

Aasa värises selle mõtte juures. Ta hoidis kinni tammeoksast, millele oli end toetanud. Pilk oli tal suunatud alla murule.

Metsiku Konradi taltsutamine

Urikivile lähenesid joostes poiss ja tüdruk. Poiss tõmbas nõrgemat kättpidi enese järel. Nende püüdeks oli jõuda urikivile, maarahva pühimasse paika, lootuses, et rüütel neile siia ei järgne.

„Ma ei suuda enam!“ oigas tüdruk ja vajus murule. Tüdruku pluusi käised olid verised. Ta oli haavatud.

„Ruttu tüdruk kivi taha!“ käsutas Suurleiva Jaan. Vastuhakkamise korraldamine oli iseenesest läinud Jaani kui tugevama kätte.

Juba kihutas ratsanik lähemale. Mõök kõrgel löögivalmis.

„Tagasi!“ karjus Jaan eemalt vastu.

Ihameel kargas puu tagant välja ja virutas kaidaga. Hoop ei tabanud ratsanikku, vaid hobuse laudjat. Loom hüppas sellest veel suurema hooga edasi.

Rüütel oli silmanud kivi ääres verist tüdrukut ja poissi, kes püüdis neidu kivi taha tõmmata.

„Horiopp!“ röökis Konrad ja ajas hobusega maaslamajale otsa.

Lehte kiljatas puu otsas läbilõikavalt.

Seekord hobune ei joosnud siiski tüdrukule otsa, vaid hüppas üle inimese — loomusunnil.

Kuuldes naise heledat kisa pea kohal, peatas rüütel hetkeks hobuse ja vaatas puu otsa.

Kuid nüüd sündis midagi ootamatut!

Rüütli näo ette ilmus hall tolmupilv, mis ta täiesti pimestas.

Suurleiva Jaan oli kahmanud urikivilt kamaluga ohvriannete tuhka ja visanud selle rüütlikele näkku. Raudkübara kaitseribade vahe oli tuhka täis ja rüütel ei näinud enese ründajaid.

Nüüd hüppas Jaan urikivilt maha ja haaras oma raudsete kätega hobuse tagumisest jalast. Kergitas selle maapinnast lahti ja hoidis kõrgel, sealjuures loomale järjest külje peale surudes. Hobune püüdis küll jalga lahti tõmmata, kuid see ei õnnestunud. Jaan rõhus veel enam peale, püüdes looma tasakaalust välja viia. See katsus veel kord lahti rabeleda, kaotas aga sealjuures tasakaalu ja langes koos ratsanikuga küljeli.

Rüütel tundis, kuidas loom rabelema hakkas. Ta ei näinud aga, mis selle põhjuseks oli. Ta vehkles küll mõõgaga pimesi enese ümber, ometi ei ulatanud ta mõök Jaanini. Siis langes ta prantsatades murule, jäädes jalgupidi hobuse külje alla.

Jaan laskis nüüd hobuse jala lahti ja hüppas välkkiiresti lamava looma kaela peale. Rõhus keha raskusega ta kaela vastu maad, võttis teise käega loomal ninasõõrmeist tugevasti kinni ja hoidis pead kuklas.

Sellise võtte vastu oli hobune võimetu, ta ei suutnud jalule tõusta.

Tuhaga pimedaks löödud rüütel oma raudrüüs ei saanud nii kergesti hobuse alt välja. Ta laskis mõõga käest maha ja hakkas end istukile upitama, jalga sadularauast vabastama.

„Zu Hilfe!“ hüüdis ta kannupoissi appi.

Kannupoiss oli maha jäänud — ei jõudnud enam appi tulla.

Nähes mõõka langemas, sirutas Jaan käe selle järele. Ta ei tohtinud aga hobuse pead vabaks lasta, sest siis tõusnuks loom jalule.

„Võtke röövel kinni!“ hüüdis Jaan oma seltsilistele.

Need olid aga kiirest rünnakust niivõrd ehmunud, ei osanud kaasa aidata. Kuid siis jooksis Ihameel juure, andis rüütlile kaikaga hoobi ja kargas siis seepeale talle käsitsi kallale.

Jaan nihutas end hobusekaela pealt veidi edasi, ulatades sõrmedega mõõgapidemeni. Rüütli keha aga langes raudrüü ragisedes mõõga peale. Jaan suutis vaevu oma käe vabastada raudrüü alt.

Ihameel oli põlvedega rüütli peal ja katsus ta käsi kinni hoida. Jaan nägi Ihameele appitulekut. Rohkem polnud talle vaja. Ühe ropsuga laskis ta hobusepea vabaks.

Loom rabeles ja tõusis üles. Rüütel jäi aga Ihameele kätte. Jaan andis kämblaga tugeva laksu laudjale ja hobune jooksis minema.

Sel hetkel ilmus kohale kannupoiss. Ta oli oma isanda hüüdu kuulnud ja kihutanud hääle suunas appi.

Jaan nägi teist ratsanikku, taipas ta kavatsust. Mõttekiirusel võttis ta maast mõõga, hoides seda kõrgel löögivalmis. Tulgu ta!

Kannupoiss nägi oma peremeest võidetuna lamamas, hobust aga ei kusagil. Kabuhirm valdas teda ja sõnalausumata pööras ta oma hobuse ümber ning põgenes metsa tagasi.

„Lööge röövel maha!“ karjus keegi poistest.

Jaan lõi mõõga otsapidi maasse ja jooksis Ihameelele appi.

Kohmakas rüütel keerati selja peale nagu sitikas ja nüüd istusid kaks tugevat poissi ta peal.

„Surma!“ karjusid vihased poisid.

„Surma!“ kajas vastu õhtune hiis.

Aasa libistas enese tammeoksalt alla ja jooksis võitlejate juure. Ta pilk nägi kaugemale kui poiste oma. Nägi vihast lossiisandat, ta kuut poega ja teisi vasalle, kes tulid külasse tasuma Konradi surma. Palju verd ja viletsust laius küla kohal.

„Ärge määrige verrega urikivi!“ palus ta vihaseid poisse. Ta libistas kätega üle Jaani põskede, tegi pai Ihameelele. „Hoidke oma käed verest puhtaks. Või muidu tuleb rahva peale suur viletsus.“

Jaan ja Ihameel kuulsid Aasa palvet, ei lasknud aga rüütli lahti.

„Opmani keretäie anname talle siiski!“

„Surm oleks talle paras palk!“ karjusid need, kes peatusid urikivil.

„Maarahvas ei vala oma hiites verd, ei rüveta oma kõige pühamat paika. Jätke see kristlastele.“

Need Aasa sõnad mõjusid. Nagu tuul ajasid ta sõnad vihapilve laiali.

Jaan sosistas midagi Ihameelele, mispeale see rüütli jättis Jaani hooleks. Ihameel astus Aasa juure, võttis ta käe pihku ja tõmbas ta õrnalt enese järele:

„Läheme siit ära. Jaan saadab rüütli Hiiemäelt minema.“

Aasa heitis veel kord pilgu Jaanile ja lahkus siis Ihameele ning Lehte saatel.

Metsik Konrad ei pääsnud külapoiste käest siiski „paitamata“. Talle anti Opi jõe kaldal opmanikeretäis. Raudrüü visati kõrkjate taha hauda. Suurleiva Jaan juhtis seda talitust eemalt. Ta oli oma ülesande sooritanud, ei pidanud enam enesevääriliseks mitmekesi ühe kallal talitada.

„Paganate“ laialiajamine hiiest jäi Konradile kauaks ajaks meele. Kui ta viimaks lahti lasti ja ta minema hakkas, siis lohistas ta jalgu vaevu järel.

Kannupoiss kihutas lossi tagasi. Rääkis katkendiliselt sellest, mis Konradile oli juhtunud.

Lossiisand vangutas pead: „See poiss teeb mulle palju pahandust.“ Vanamees oli ettenägelikum ega tormanud nii uisapäisa, nagu seda tegi Konrad.

Pastor Bock aga pani käed risti ja sõnas:

„Tema on sooritanud Jumala meelepärase teo. Nüüd läheb ta hing oma Jumala juure!“

„Pea suu!“ põrutas lossiisand pastorile. Poiss oli siiski liha tema lihast. Ta laskis hobused sadulada ja poegadel raudrüüd selga ajada. Tema läheb ja toob oma poja laiba Hiiemäelt ära; ei jäta seda kaarnate ega vareste nokkida.

Morni näoga asus rüütlipere kurvale teekonnale.

Neil polnud aga vaja kuigi kaugele ratsutada, sest surnukspeetud poeg ja vend tuli neile jalgu taga vedades vastu. Ei lausunud isale sõnagi, küll aga vandus kurjasti. Kelle aadressil see käis, jäi teistele teadmatuks.

Hiiemäe puude all liiguti rusetud meeleolus. Hiljutine pidupaik oli saanud külarahvale muremaaks.

Üks tüdruk leiti surnuna puude alt ja ühel poisil oli õlas sügav mõõgahaav. Kuidagi ei suudetud verevoolu takistada. Kergemini haavatud suutsid oma jalal lahkuda.

Aasal, Ihameel ja Jaanil oli täita abistaja ülesandeid. Nad sidusid haavu, trööstisid leinajaid.

Sõnadeta tume viha valdas külarahvast. Kui kaua peab maarahvas kannatama vasallide vägi-valda?

Külaskäik hiislari juure

Tallinna raehärra ja suurkaupmees Schroder oli teist korda teel Vigalasse. Viis lossiisandale puuduva osa laskemoona. Ka külamehed said oma osa, aga sellest ei tohtinud lossiisand saada teada. Nii oli Ihameelega kokku lepitud.

Peatuti jälle Velise linnusel. Seekordne peatus oli vaid hobustele puhkamiseks.

„Nägin naiseröövlit linnas mitu korda,“ seletas raehärra voorimeestele.

„Mis mees ta õieti oli? Ameti poolest polnud ta ju naisteröövel?“ pärisid voorimehed.

„Silmamoondaja oli. Ta oli Riias kuulnud, et ordumeister sõidab Tallinna külla ja pidanud külaliste auks ning suure raha eest seal oma kunstükke tegema. Sisse aga kukkus mehike: ordumeister ei mõtlegi sõita. Nüüd pole muud kui kõmbi Riiga tagasi.“

„Kuidas nad pärast kloppisaamist Veliselt edasi pääsid?“ päris keegi uus voorimees.

„Plaanvankrile löödi puust nukapulgad ette ja mehed kadusid enne aovalget. Häbi oli meie hulka jääda.“

Jälle peatuti veskis. Veeti kaupa uubaga üle jõe. Mõnigi vankritäis oli Naravere meeste jaoks. Sest

lossiisandast polnud külarahva kaitsjat. Igamees pidi ise enda julgeoleku eest hoolitsema. Ja seda oligi neil järgmisel suvel vaja.

Teekonnal Tondi veskisse astus raehärra Lemmikule külla. Ta oli tõsiselt huvitatud hiievanemast ja ta ilusast tütrest, kellega eelmisel korral erakordseis oludes oli kokku puutunud. Lemmik oli isik täis rahvuslikku omapära ja ettenägelikkust.

Lemmikult kuulis ta Konradi julmast teost Hiemäel.

„Ristirüütlike verejanu lööb oma järglastes välja ka pikemate vaheaegade järele. Nii juhtub see loomade juures, kus tõu omadused mõne põlve juures uuesti nähtavale tulevad.“

See Lemmiku oletus pani raehärra mõtlema. Ta silitas mõttes habet ja tähendas siis:

„Seda vist küll. Ka Riisipere vasalli Johann Yxküllil õelusest kõneldakse Tallinnas. Konrad ja Johan peavad vennastepojad olema.“

„Koerte juures tuleb kõige sagedamini ette hundi omadusi. Tihti jookseb koer, harilikult kaks, lambakarja kallale. Hakkavad lambaid taga ajama, purema ja murdma. Ometi ei tee koerad seda nälja sunnil. Nad ei söö oma ohvreid.“

„Imelik küll! Milleks nad siis lambaid murraavad?“ päris raehärra.

„Lihtsalt verejanu pärast. Koer on hundi tõugu, kuigi ta inimese poolt on taltsutatud. Kõik koerad aga ei murra lambaid.“

„Niisiis tuleb seda ette ka rahvaste juures sinu arvates?“

„Kindlasti. Niisugune on looduse seadus. See nähtus pole aga üldine. Seda tuleb nähtavale ikkagi vaid üksikute rahvaste või nende sugukondade juures.“

Lemmiku tähelepanekud ja oletused olid raehärra meelest õige huvitavad. Koerte lambamurdmine oli talle uudiseks.

„Siis on see rahvaste ja sugukondade juures paratamatu nähtus,“ arvas raehärra, kes tahtis kuulda hievanema tõekspidamist.

„Pealiskaudselt võttes küll. Ometi pole lugu nii, sest siis ei jõuaks inimsugu metsloomadest kõrgemale tõusta. Seepärast tuleb kogu rahvast kasvatada; peame püüdma järjest headuse ja aususe poole. Mida vähemaks jääb rahvaste kurjus, seda harve mini tuleb ette ka selliseid nähtusi.“

„Aga loomade juures? Neid ei saa suusõnal õpetada?“

„Kasvatus mõjub siingi. Headus avaldab alati paremat mõju kui valjus. Ka loomade juures. Kus aga koerad ei jäta lambaid murdmast, seal nad hukatakse.“

Koerad hukatakse, mõtles raehärra endamisi. Kas seda abinõu ei peaks kohandama ka inimestele? Nii ei saaks kurjus edasi juurduda. Oma arvamise jättis aga raehärra enese teada.

Aasa tuli sõõrust heinateolt, looreha seljas.

„Ometi viimaks näen sind vabana!“ hüüdis raehärra üle õue talle vastu astudes.

„Seda suurem on mu rõõm lugupeetud raehärrale tere tulemast ütelda.“

Südamlikult surus raehärra tüdruku kätt.

„Tõin Naravere meestele laskemoona, siis ei pääse kurjad mehed sind enam kimbutama.“

„Kaitset läheb vaja kogu külale ja rahvale. Oled ka tubli kaupmees, kes ei unusta maarahvale vajalist muretsemast,“ naeratas Aasa seepeale.

„Kas heinategu ei käi üle jõu?“

„Mind on lapsest saadik õpetatud tööd armastama ja tegema. Nüüd olen täiskasvanud ja löön käed külge igal pool, kus abi on vaja,“ sõnas Aasa ja ulatas reha õlgkatusele.

Raehärra vaatas ümber ja lõi käsi kokku:

„Ilus talu on teil! Kõikjal on nii palju rohelist ja värskust, aed on nagu õiemi.“

„Kodu peab kaunis olema. Ilu on elu voorus. Looduse ilu keskel muutub ka inimene hingeliselt kaunimaks.“

„Tähendab, ümbrus mõjutab?“

„Kahtlemata. Aga iga inimese püüe olgu tõusta oma ümbrusest kõrgemale, anda õilist eeskujut neile, kes pole jõudnud selleni areneda. Kus valitsevad laiskus ja mustus, sinna seltsivad ka vaesus ja viletsus. Eks ole?“

Raehärra jälgis huviga tüdruku juttu. Linnas on ta kokku puutunud aadlike ja kodanike naistega, kuid sellist arusaamist elust ja elu ülesandeist pole ta neilt mitte kuulnud. Raehärra vastas seepärast ka meelitusteta:

„Selle vastu pole mul vaielda. Olen oma elu ajal mõndagi näinud ja kuulnud, kuid mitte seda, mis täna Lemmikul olen kuulda saanud.“

„Kui meie talu meeldib, pole mu vanematel midagi selle vastu, kui jääd mõneks päevaks meile. Oled mulle rasketel tundidel olnud trööstija ja abistaja.“

Raehärra jäigi külla. Kuulnud Konradi julmusest, ei igatsenudki ta enam lossi järele, kus peamiseks „vooruseks“ oli joomine ja hooplemine. Äriajamine oli vaid see, mis teda sundis vasallidega läbi käima ja nende juures ööbima. Täna jääb ta külasse, õpib igakülgsest tundma maarahva elu...

Raehärra istus aias puude vilus. Õhk oli tiine õielõhnast, mesilased sumisesid pärna ladvus.

„Armas Lemmik,“ alustas raehärra vestlust, „olen uudishimulik küsimustes, mida ma ei tunne. Kirikisanda määrab nüüd uue usu kohaselt kiriku patroon — kihelkonna kõige mõjukam ja suurem vasall. Kes seab aga ametisse hiislari?“

„Rahvas ise.“

„Aga kui on hiislari kohale mitu tahtjat, kuidas siis toimitakse?“

„Mitut tahtjat pole seni veel ette tulnud, ei saagi tulla. Hiislari amet on auamet ja paneb selle kandjale suuri kohustusi oma rahva vastu. Hiislar peab säilitama esivanemate vaimset pärandust ja tõeks-

pidamisi, seda õpetama järeltulevatele põlvedele. Amet on kas pärandatav, aga ka valitav, kui puudub meessoost järeltulija, nagu minul.“

See, mis raehärra kuulis, oli hoopis lahkuminev Lutheri kiriku valitsemisest. „Kust ja kuidas leitakse sobiv mees hiislariks?“

„Hiislariks valmitakse aastate jooksul. Hiislaril ametit võetakse kui aukohust oma rahva vastu. Maarahvas pole seda loonud palgakohaks, sest siis pöörduks hiislaril tähelepanu maistele asjadele: oma palga suurendamisele ja selle kättesaamisele. Igas oma toimingus näeks ta vaid raha saamist.

Hiiskonna rahvas tuleb kokku Hiimäele ja vabli eneste keskelt hiislaril. Keda ajab taga auahnus, pole vääriline sellele kohale.“

„Veel üks küsimus, armas Lemmik: Kui hiislaril pole talu, kust ta saab enesele ülalpidamist?“

„Hiislar peab elama rahva keskel, peab võtma osa rahva rõõmudest ja muredest. Kui pole talu, siis olgu tal aus käsitöö, mis annab leiba.“

Karjapoiss Anto jooksis heleda kisaga aeda.

Kotkast taga ajamas

„Mis nüüd lahti on?“ küsis peremees karjapoisilt.

„Kotkas viis talle ära!“

Seda oli ka varem juhtunud, et suured kotkad viisid õuest kanu ära ja tikkusid vähemate neljajalgsete kallale. Nad pesitsesid Kessoo laugaste taga, ligipääsmatuil võhmastel kõrgete puude otsas. Elasid siin nagu rüütliid kindlais lossides ja võtsid ette röövkäike küladesse.

Peremees Lemmik teadis, et kotka käest pole midagi päästa, küsis seepärast karjapoisilt nagu jutu jätkuks:

„Ja sina ei suutnud teda tabada?“

„Lingukivi polnud kaasas!“ kahetses poiss, kes oli suureline oma lingukividele. Eriti aga pärast Aasa vabastamist Velise linnusel.

Raehärra kuulis eemalt peremehe ja karjapoisi kahekõnet. Kotka lugu hakkas tedagi huvitama. Ta pöördus poisile küsimusega:

„Kas seda kotkast ei saaks püssiga lasta?“

„Püss on minu jaoks ränk, ei saa sihtida.“

Poisil oli õigus. Tolleaegsed püssid olid pikkade ja jämedamõõduliste raudadega. Ka laed olid rängad. Püss andis juba mehel käes hoida, karjapoistest rääkimata.

„Õige jah,“ arvas raehärra, „aga kui ma tuleksin abiks?“

Poisi nägu lõi naerule.

„Oi, see oleks tore! Niisugune talleröövel tahaks küll tappa.“

„Kuhu poole kotkas lendas?“

„Kessoo poole, kuhu mujale.“

Raehärra oli Vigalas mitmendat korda, ta teadis juba Kessoo raba ja selle laukaid.

„Me ei pääse sinna!“

„Ega ta kaugele jõudnud viia, meil suured rasked talled,“ seletas poiss. Ta kartis juba, et jahile minekust ei tule midagi välja.

Raehärra sai talust püssi ja laskemoona. Poiss vahtis kogu aja kõrval, kui püssi laaditi.

„Nüüd läheme sinna, kus lambad olid, ja siis hakkame kotkast taga ajama.“

Teekond viis Tuhinu järve kaldale, kus sõi Lemmiku kari. Osa legendikust oli näha nagu peo peal. Kotkast polnud siin küll enam jälgegi. Karjapoiss näitas käega, kuhu poole ta oma saagiga oli lennanud.

Jah, poisil oli õigus: kotkas oli lennanud Kessoo poole.

Raehärra hakkas sinnapoole minema. Karjapoiss jooksis ta kõrval ja ees, sest ta tundis koduseid teeradu ja juhtis raehärrat Kessoo poole. Ka raehärra arvas nüüd, et kotkas ei suutnud maandumata oma pesani lennata. Kui ta nüüd teel peatus, siis pole võimatu, et teda saab püssiga tabada.

Poiss oli elav ning jutukas. Ta tahtis tingimata kurja lindu kätte saada. Kui aga raehärra kotkast mööda ei lase!

Viimaks jõuti Naravere jõe kaldale. Üle nad aga ei pääsnud, sest puudus veesõiduk.

„Oota, ma jooksen küla-alla ja toon vene.“ Ja poiss oligi läinud.

Raehärra oli palava ilmaga higistanud. Ta istus kaldale, püss põlvede vahel.

Äkki kuulis ta jutukõminat. Selgesti oli kuulda mõlalööke vette. Kuidas see nüüd on? Karjapoiss oli joosnud vene järele Tondi veski poole, nüüd tuleb tagasi aga hoopis teisest küljest. Lossi poolt! Millal ta sinna jooksis? Pealegi kellegi teise mehe saatel.

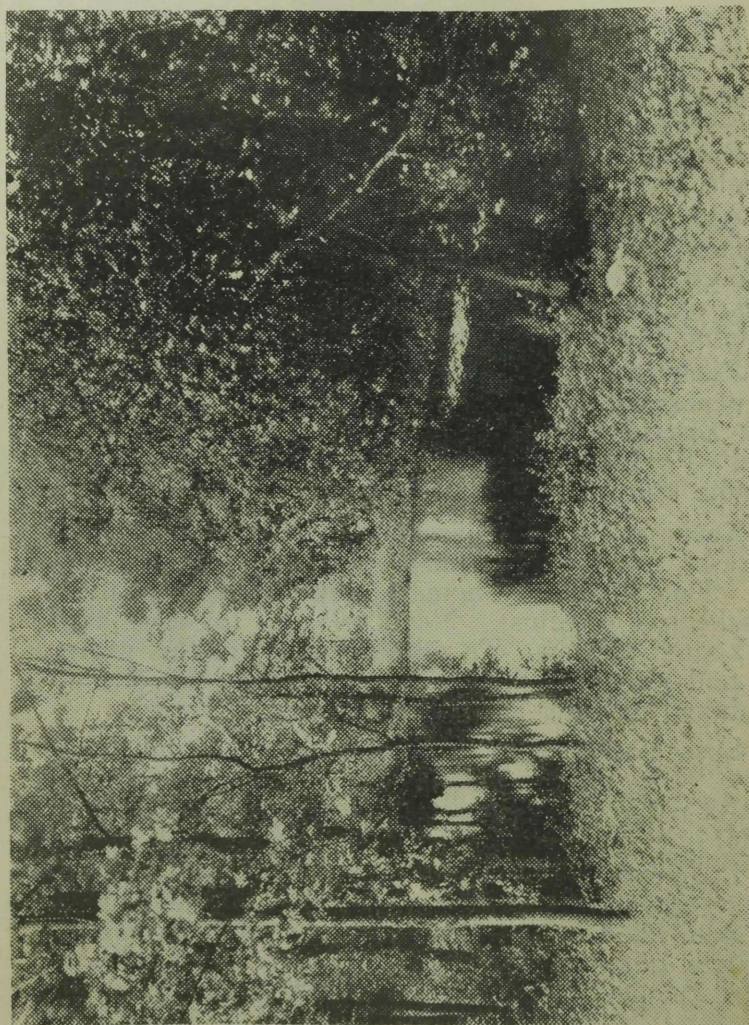
Raehärrale on ükskõik, kust poiss veesõiduki sai, peaasi, et nad pääsevad üle jõe. Ta pole enam kaua aastaid jahil käinud ja nüüd korraga kesksuvel — omakohast huvitav ka: ajada kotkast taga ja näha küla ning tundmata maastikku.

Raehärra tõusis järsku üles ja taandus lepa-põõsasse. See polnud karjapoiss, kes venega lähenes. Sealt kuuldus vanemate meeste hääli, pealegi saksakeelset kõnelust. Need on kas lossielanikud või koguni võõrad. Ta parem kuulab peidus pealt, mis nad räägivad. Kui nad on lihtsad lõbusõitjad, siis Jumal nendega. Igamees läheb oma teed.

Lossi poolt, vastu voolu, ilmuski veesõiduk nähtavale. Üks meestest sõudis, kuna teine seletas midagi ja näitas käega. Näitas käega — Lemmiku talu poole!

Lugu muutus põnevaks. Kes on tulijad? Kogult näikse olevat nagu tuttavad, kauge vahemaa tagant aga pole näod hästi nähtavad. Igaks juhuks seadis raehärra püssi laskevalmis. Tal ei tarvitse tulijaid karta, kui neil peaksid halvad mõtted olema.

Nüüd vandus raehärra. Vandus täiest suust ja täie õigusega. Ta tundis mõlemaid: käega näitaja oli Konrad ja sõudja ei keegi muu kui silma-moondaja! Mis sel mehes arus on, et ta Vigalasse

Lossikraavi tähistab tänapäeval piklik sügav tiik.

Pikem osa vallikraavist on täidetud prahi ja mullaga. Nüüd kasvavad seal õunapuud ja marja-
pöösad.

tuli? Kas ta tõesti tuli siia selleks, et Aasat kiusata, või on tal tüdrukuga muid kurje mõtteid?

Mehed olid tulnud venega, sest uup oli liiaks kohmakas vastu voolu sõudmisel ja vajab mitme mehe käsi. Vene libises kalda äärt mööda, siit polnud ta kaugemale nähtav.

„... liig kõrge hind,“ kostsid sõnad raehärrani.

„Tüdruk on ka seda väärt,“ kinnitas Konrad. Ta rääkis kõvemini ja kõik sõnad olid lepapõõsasse kuulda.

Raehärra pingutas meeli, et sõnad kaduma ei läheks.

„Sõudmine väsitab käed,“ kaebas silmamoondaja. Ta tõmbas mõla venesse ja sirutas käsi. Tõepoolest oli ta väsinud, sest Konrad seadis teekonna selliselt, et suurema osa sõudis silmamoondaja. Temasugune mees polnud aga kunagi teinud kehalist tööd ega tegelnud sõudespordiga.

„Peatume siin puude varjus, tõmba kaldale.“

Silmamoondaja polnud nii kitsa veesõidukiga harjunud ja pidi selle ümber kallutama. Konrad sai vaevaga puuksast kinni hoida.

„Istu vaikselt, muidu langeme mõlemad veel vette. Ma katsun kaldale pääseda.“

Silmamoondaja viskas mõla venesse ja hoidis kätega äärtest kinni.

Konrad tõmbas vene oksapidi vastu kallast ja roomas ninasse. Ettevaatlikult ronis ta nüüd kaldale ja tõmbas siis vene esiosa kuivale. Nüüd võis silmamoondaja julgesti püsti tõusta ja kaldale astuda.

Mehed istusid lepapõõsa varjule maha. Lasksid seljali ja puhkasid. Kumbki ei lausunud teisele sõna.

Raehärra seisis liikumatult, sest vähimgi krabin oleks tähelepanu äratanud ja teda ära annud. Ta ei kartnud mehi, oli ta ju Konradiga tuttav ja lossi kaubamuretseja, raehärrat huvitas aga kuulda, mis mehed edasi teevad. Vahest arutavad nad samas oma plaani? Ei olnud kahtlust — siin oli jälle Aasa

mängus. Nähtavasti on Konrad pühitsetud silmamoondaja plaanidesse. Ja see rüütel juba ei pörka tagasi musta äri ajamast!

Natukese aja möödudes tõusis silmamoondaja istukile ja pöördus Konradile.

Tüdrukukaup sobis

„Kas jääb nõnda, nagu pakkusin?“

„Summa olgu täis!“ oli Konradi kindel vastus.

Silmamoondaja mõtiskles. Vist meenus talle öine nahatäis Velise linnusel.

„Miks pean mina ise kauba järele minema? Raha on minu, kaup teie. Andke tüdruk mulle enne kätte, siis ma maksan.“

Konrad ei vastanud kohe. Ta oli rahahädas nagu isagi. Nüüd oli vanamees — nii nimetas Konrad oma isa — sõitnud Pärnu puid müüma.²⁷⁾ Jääb sinna mitmeks päevaks, aga temal avanes paras juhus taskuraha teenimiseks.

„Tüdruku kinnivõtmine pole kerge. See mak-
sab mul palju vaeva, auline isand Treyden. Iga raske töö väärib aga suurt tasu.“

Nagu raehärra meeste kõnelusest aru sai, olid mõlemad valmis kaupa tegema, kuid kumbki ei julgenud kätt tüdruku külge pista. Mõlemad olid külapoiste käest kõvad nahatäied saanud, see võiks Aasa teiskordsel röövimisel korduda.

Isand Treyden — nii oli silmamoondaja nimi — oli tüdrukust mitte vähem sisse võetud kui Konrad rahast. Ta pöördus Konradile uue ettepanekuga:

„Meelitage tüdruk kodunt välja.“

„Kas arvate, et ta on harilik külatüdruk, kes läheb liimile? Ta on nüüd väga ettevaatlik ega usu teiste juttu.“

²⁷⁾ Ordumeister Wolter v. Plettenberg andis 1516. a. Otto Yxküllile vaba puudeveo Pärnu ametkonnale kuuluvast Koigutsi (Beckwacken) metsast niikauaks, kuni Otto ja ta järglased omavad Vigala lossi. Lossiisand oli kurtnud ordumeistrile metsavähesuse üle. Lubatud metsa müüs ta aga Pärnus maha, sest Vigalas oli metsa lossi tarvituseks küllalt.

„Kas ta kodust üldse ei lahku?“ küsis Treyden, kes hakkas juba kartma, et ta tüdrukust ilma jääb.

Konrad kehtitas õlgu:

„Mul pole sellest aimugi. Mina ei jookse iga külatüdruku sabas!“

Treyden võttis kohe sõnast kinni.

„Aga minu käest küsite kõrget hinda, armas rüütel.“

Konrad taipas isegi, et ta oli lasknud oma kauba kohta halvustava märkuse üle huulte. Ta katsus oma ütlust parandada:

„Tahtsin ütelda, et ma ei saa ju aega hiislari tüdart igal sammul jälgida... Pidage! Mulle tuli meelega suurepärase plaan.“

Ja Konrad seletas oma plaani. Treyden täien-
das seda oma oletuste kohaselt.

„Pange hind täis, või ma loobun kaubast,“ lõpetas Konrad.

„Olen nõus!“ Ja kaks rüütlit löid käed kokku.

Tondi veski poolt paistis lähenev vene. Keegi poiss istus venes ja vilistas. See oli karjapoiss Anto.

„Katsume, et siit kaome. Meid ei tohita siin näha!“

Konrad ja Treyden sõudsid kiiresti minema.

Raehärra astus oma peidukohast välja. See, mis ta kuulis, täitis teda vihaga. Nüüd ei lahku ta Lemmikult. Tema ise ajab nende musta äri nurja. Tal on nende plaan üksikasjus teada.

„Tule ruttu venesse, viin sind üle jõe,“ kutsus karjapoiss.

„Pole enam vaja, kullid lendasid minema,“ sõnas raehärra poisi kutse peale.

„Ma ei kuulnud pauku. Või ei ulatanud püss võtma?“ päris poiss, kel hakkas kahju, et jahipidamine katkes.

„Hoian laengu teiseks korraaks, siis lasen kaks kulli ühe pauguga.“ Seejuures mõtles raehärra neile kahele nurjatule, kes ruttavad nüüd allavett lossi poole.

Ettevalmistusi vastulöögiks

Miks linnasaks nii kangesti ruttab, mõtles karjapoiss, kui ta vaevu suutis raehärraga sammu pidada. Ta ei annud isegi aega venet tagasi viia, ütles, et eks pärast jõua. Vist läheb tagasi lambakarja juure kotkaskulle varitsema.

Karjapoiss oli pettunud, kui raehärra läks otsemat teed Lemmikule.

„Kas lähen nüüd karja?“ küsis poiss, sest täna ei tulnud jahipidamisest midagi välja.

„Veel mitte,“ keelas peremehe asemel teda raehärra.

Kas hiislar ei olegi enam peremees, et linnasaks mind käsutab? Poiss jäi vastu tahtmist koju. Ta oli juba mõne lingukivi valmis vaadanud ja kavatses omapead kotkaid jääda ootama.

Ta pilk peatus aial, kus terve perekond oli koos ja raehärra midagi seletas, sealjuures kätega veheldes. Pererahvas oli hirmus tõsiste nägudega, peremees aga noogutas tihti peaga.

„Anto!“ hüüdis raehärra karjapoissi.

Anto jooksis aeda.

„Kas sa oskad kiiresti ratsutada?“

„Kas linnasaks on juba unustanud, kuidas ma Velise linnusel laagrisse kihutasin!“ küsis poiss solvunud hääli.

„Õige jah,“ parandas raehärra oma küsimust. „Sa sõidad nagu täismees. Kas sa oskad Suurleivale minna?“

„Pole seal ennem käinud, aga eks ma küsi teed.“ Karjapoisel oli tuline heameel, et ta saab linnasaksa abistada. Ajab tema asju täismehes eest.

„Sa tuled minu seltsis kirikuni ja sealt kihutad Suurleivale. Kutsud noore Jaani siia. Sa oled ju temaga suur sõber?“

„Olen jah. Kui tarvis, peksame Jaaniga kõik saksad metsa.“

Raehärra naeris südamest, sest see vahva karjapoiss hakkas talle meeldima. Kui niisugune poiss saab korraliku kasvatuse, tuleb tast tubli maamees.

„Tulge lossist mööda õhtul hilja, nii et teid ei nähta ega tunta. Aga ling ja kivid võta kaasa!“ naeratas raehärra poisile.

Anto oli juba löögivalmis. Arukas poiss taipas, et midagi erakorralist on tulemas. Tema lööb tingimata sekka.

„Kohe lähen!“ Poiss jooksis koplisk hobust tooma.

„Homseni pole midagi karta.“ rahustas raehärra pererahvast. „Tulen õhtuks tagasi ja siis arutame edasi, kui Jaan ja Ihameel ka siin on. Jätke kõik minu hooleks.“

Mis oligi Lemmikul selle vastu, kui nii mõjurikas mees tema perekonna enda kaitse alla võtab. Raehärra tunneb seadust ja tahab nurjatuid seaduse kätte anda. Linnakohus peab arutama nende süütegu, aga mitte teised vasallid.

Kinnitanud keha meelevaga, lahkus raehärra ratsahobusel. Tal oli nüüd kaaslane — karjapoiss Anto.

„Asume kohe teele!“

See käsk tuli voorimeestele ootamata. Nende arvates pidi teekond algama alles homme hommikul.

„Esimene peatus on Velise linnusel, järgmine Märjamaal. Tulen hiljem järele.“

Raehärra tegi käigu lossi jumalagajätuks. Ta soovis lossiisanda perekonnale tervist ja õnnelikku käekäiku. Silmamoondajat ta ei näinud, vististi oli peksasaanul piinlik ilmuda raehärra ette. Mine tea, see lobiseb ehk veel kõik kogemata välja, kus siis selle häbi ots! Parem ei näita ta oma nägugi. Ega näidanudki.

Jumalagajätul raehärra veendus, et Konradil polnud aimugi sellest, mis tema kõik teadis. See on minu viimne käik Vigala lossi, mõtles raehärra endamisi; kaotan küll suure kaubatarvitaja, aga õigus olgu maailmas ülim asi. Ja nii mustade rüütlitega ei tahagi ma äri ajada.

Raehärra saatis oma kaubavoori suurele maanteele, andis meestele viimsed juhised ja sõitis siis

Pärnu poole. Ta läbistas Jädivere kose, pööras Pallika küla teele ja võttis suuna Tuhinu järvele. Lossirahvas ei tohi näha ta sõitu Lemmikule.

Õhtupimedikus saabusid ka Suurleiva Jaan ja karjapoiss. Nemadki olid valinud teise tee, teinud suure ringi ümber lossi. Jaan oli kodus laadinud püstolid ja pistnud põue. Karjapoiski sai ühe laske-riista.

Varsti saabus Ihameelgi. Aasa oli tema järel käinud.

Noormehed andsid teineteisele kätt. Hädaoht oli neid lepitanud, pühkinud hingest viimse kübeme armukadedusest. Nad on nüüd valmis võitlema maa-rahva õiguse eest, kaitsma Aasat ja ta vanemaid jultunud aadlike vastu.

Raehärra saabudes algas nõupidamine. Aasa aga abistas ema toiduvalmistamises. Neil olid nüüd haruldased külalised!

Kristlik ligemise-armastus

Järgmine päev algas Lemmikul hariliku töö ja talituste tähe all. Vähimalt paistis see nii küla-rahvale. Eilsed külalised veetsid aega uudishimuliste pilkude eest varjatud kohas. Tänapäeva kord oli üksikasjus läbi arutatud, igäühele ta ülesanded kindlaks määratud.

Oli keskpäeva paiku või isegi veidi hilisem, kui keegi naine lähenes talule Tuhinu järve poolt. Põõsa vilus tukkuv koer aeti üles ja ässitati nurga varjust tulija peale. Koer ajas harjased turri ja jooksis juba raginal haukudes võõrale õueväravasse vastu.

„Mäng algab,“ sõnas raehärra Suurleiva Jaani ja Ihameele vastu. Nad kadusid hoopis varjulisse kohta.

Tulijaks osutus kirikumõisa Maarja, kirikisanda tüdruk.

Ta ei pääsnud õueväravast sisse, sest ülesässitatud koer oli rinnutsi vastas.

„Kuist, Paka!“ keelas viimaks Lemmik koera ja astus õuevärava poole.

„On teil aga tige koer, kipub vägisi kallale!“

„Igakord ta nõnda kuri ei ole; ei tea, mis tal täna arus on. Jäta juba, Paka!“

Paka lakkaski käsu peale haukumast. Haistis siis võõrast korraks ja eemaldus.

„Näe, kirikumõisa Maarja on meile tulnud, eks astu siis toa poole,“ kutsus Lemmik.

Maarja kobiski üle mulgu õue. Vaatas siis enne ringi, kui küsis:

„Kas naised ka kodus on?“

Lemmik vaatas omakorda õues ringi:

„Siin nad alles liikusid, ei tea, kuhu nad on läinud... On vist hea asi, mis sind meile tõi?“

Lemmik läks kohe asja juure, ei teinud sõnu ilma-dest ega töödest.

„Ega ma enese pärast teile tulnud,“ algas Maarja. „Käisin Jaupi Viiu pool kalakümnise pärast. Küll seal majas ka seda vaeva ja viletsust on!“ õhkas Maarja.

„Kui Viiul on leivast puudus, siis saadan talle kohe karjapoisiga.“

„Jumal õnnistagu su lahkust, Lemmiku peremees. Küll sina neid vaeseid aitad ja nende eest hoolitsed!“ kiitis Maarja, et võita peremehe poolehoidu. „Küll Jumal tasub seda sulle tuhande võrra, nagu pühakirjas seisab. Aga ega Viiul leivast ole puudust, ta tervis on sant. Juba teist päeva on asemel, jalgu alla ei võta.“

„Mis tal siis viga on?“ päris peremees ja mõtles endamisi: küll on nad Maarja väljaõpetamisega vaeva näinud!

„Viiul on nihuke häda, et seda ei tohi meeste kuuldes mitte rääkidagi.“

„Ära karda, ega ma rabandust saa!“ julgustas Lemmik.

„Kus ma nüüd hiievanema kuuldes julgen sedasi rääkida! See naiste asi... Viiu aga on nõnda hädas, et pole naist, kes õhtul lehma lüpsaks!“

„Kas sina ei saa teda abistada? Sulle tee nagu tuntud ja jutud räägitud.“

„Kes kirikisandale siis õhtul süüa annab, kui mind pole kodus? Talle pidi täna õhtul veel külalisi tulema.“

„Eks ma saada siis oma naise lehma lüpsma,“ venitas Lemmik.

Ka seks juhuks oli tüdruk ette valmistatud:

„Hakka teda nüüd selle pärast tülitama, tal eneselgi kodus perele toit keeta ja toimetada. Eks Aasal ole noored jalad, kauaks temal see tee on lipata.“

„Siis pead naistega ise rääkima,“ arvas Lemmik. „Näe, sealt Aasa tulebki!“

Aasa astus õue. Ta oli küünivärava tagant jutuajamist pealt kuulanud ja arvas nüüd paraja aja olevat ilmumiseks.

„Tule siia, sinuga tahetakse kokku saada.“

Aasa tõttas õueväravasse, ise näost punane. Tal polnud kerge oma sisemist ärevust varjata.

„Kutsusin külalist toa poole, ei tule. Ütleb, et rutt on taga,“ sõnas Lemmik tütre vastu. Ise aga nokitses nende läheduses tööd otsida. Naiste jutt oli sinna selgesti kuulda.

Algul Maarja kõneles sosinal, vist sellest naistehaigusest, mida hiievanem ei tohtinud kuulda. Siis algas see päris jutt:

„Sa ole hea tüdruk ja mine lüpsa õhtul Viiu lehm ära,“ pajatas Maarja magusa häälega. „Küll sa oled aga ilus, terve küla peale pole nihukest ilu ja olemist kui sinul!“ meelitas Maarja.

Aasa heitis tõrjuvalt käega.

„Ma pole mitmel-setmel ajal Jaupil käinud, ei oska sinna enam minnagi.“

Maarja käis aga peale, ei lasknud ennast heidutada:

„Sinna pääseb nüüd kuiva jalaga. Tulin praegu sealt; näe, jalad päris kuivad!“ Maarja tõstis kord üht, kord teist jalga. Aasat ju vaja igati julgustada,

ei võta muidu õnge. „Kui sa lähed üle sõõru, siis hoia rohkem kiriku poole, seal, kus on paksemad põõsad. Sealt pääseb palki mööda ojast üle. Järve pool on oja vett täis, sealt üle ei saa.“

Aasa teeskles mõtlemist. Maarja ei tohi muljet saada, et seda ettepanekut nii kergesti võetakse. Lausus siis mõtlikult:

„Jään õhtul hiljaks, ei julge üksi koju tulla.“

„Ega sa enam laps ole, et kardad üksi käia. Siin oma küla vahel iga puu ja põõsas teatud. Kauaks see lehmälüpsminegi aega võtab!“

„Aga kes teda hommikul aitab?“

„Eks ma katsu hommikul ise minna. Kirikisand magab kaua, mul seniks tee käidud... Kas sa ikka lähed või? Viiu palub sind nii väga.“

„Hea küll ma lähen,“ nõustus Aasa.

„Tingimata mine. Lehm muidu öö läbi vaevas, kui pole lüpsitud. Jumal kuuleb ikka lesknaiste ja vaeslaste palveid.“ Viiu pani viimaste sõnade juures käed risti ja vaatas taeva poole. Vist tänas ta mõttes Jumalat selle raha eest, mis võõras saks talle pihku oli pistnud.

„Küll sina näed selle vaese naise pärast ka vaeva!“ aitas Aasa kahetseda. „Poleks mind olnud kodus, oleksid pidanud jooksuma enne ehk poole kül- läbi, kui oleksid leidnud lüpsja. Nüüd ju naispere suuremalt jaolt heinamaal loogu võtmas.“

„Ole siis terveks palvet kuulmast. Küll Jumal tasub sulle su vaeva mitmevõrra tagasi! Pean nüüd koju ruttama, varsti söögiaeg käes.“

Maarja kohendas rätinurka ja lahkus kiirel sammul. Tema oli oma ülesande sooritanud.

Aasa vaatas Maarjale seni järele, kuni see kadus põldude vahele, jäi kõrge rukki varju.

Varjulviibivad mehed astusid veel kord kokku ühiseks nõupidamiseks. Nüüd oli kindlasti teada, kust kaudu Aasa peab minema ja kus teda varitsetakse. Tähendab, kardetav mäng lossi poolt on alanud. Hea küll, see võetakse vastu!

Raehärra julgustas Aasat:

„Loodan, et sind edaspidi enam ei tülitata. Täna pead seda kaasa tegema kuni Jaupi ojani. Siis oled vaba, aga meie algame.“

Karjapoiski sai enesele ülesande: tema peab selle eest muretsema, et Paka Aasale järele ei jookse. Koer tunneb võõraste haisu ja hakkab haukuma. Ajab viimaks terve kava nurja. Küll aga saadab Anto ühes koeraga Aasa sõõru ääreni. Pöörab siis rukkipollu vahele ja jääb sinna valvama, koer nõõri otsas kraavipõhjas. Kui kostab püssipauk, siis laseb koera lahti ja jookseb ühes temaga ojakaldale. Seal juba selgub, mis edasi saab.

„Kuidas jääb linguga?“ muretses Anto. Ta tahtis nii väga oma oskust raehärrale näidata.

„Sul on ju nüüd püstol!“

Raehärra kiskus jahipüssist haavlid välja ja pistis nende asemele rentkuuli. Suure kulli jaoks peab olema ka suurem tükk tina.

„Kas nüüd lased kaks kulli korraga maha?“ küsis Anto ja jälgis püssilaadimist.

„Kuidas trehvab,“ naeratas raehärra saladusliku näoilmega.

Veel mõned kiired toimingud ja Lemmiku õuest lahkusid kolm meest. Suurleiva Jaanil oli riidekomps kaenla all.

Lahkujad liikusid rukkipollu varjus, hoidsid end kõrvale külarahvast, kes tegid heina või kündsid kesapõllul. Jõudnud sõõru puude vahele, hingasid minejad kergemalt: nad olid jäänud teistest nägematuks. Või kes tööajal jälgibki teisi, igapäev omad toimetused ja käigud.

Aasa vaatas päikese silmi. Öhtusse oli veel tükk aega. Tema teekond algab alles päikese loojenedes.

Antol oli nõõr koera kaela ümber seotud ja ta tegi aias eelharjutusi, kuidas nad Pakaga kõrvuti lamavad ja püssipauku ootavad.

Ettevalmistusi lossis

Maarja viis lossi rõõmusõnumi: Aasa läheb päikese loojenedes kalurinaise juure. Tee viib läbi sõõru ja üle palgi.

Jootraha polnud Maarjale niivõrd tähtis kui teadmine, et ta saab Aasast lahti. Kui ta isand jooksis juba preestripõlves tüdruku järele, mis siis veel nüüd, kus vaimulikel on luba ametlikult abielluda! Kirikisand võiks küll ka niisama enese lõbuks tüdrukut pidada, keegi ei saa talle teha etteheiteid. Aasa kõrvaldamisega pole temal, Maarjal, võistlejaid karta. Kui Jumal aitab, saab temast kirikumõisa emand. Tegelikult ta ongi seda, puudub vaid välispidine kombetäitmine.

Lossis tehti kibedasti viimaseid ettevalmistusi Aasa röövimiseks. Inimeste müük ja ost oli tol ajal harilik asi, iseenesestmõistetav tehing. Vahe seisis Aasaga vaid selles, et ta polnud adratalupoeg, kellega lossiisand võis talitada enda heaksarvamise järgi; teiseks polnud Konradil vormilist õigust tema müümiseks. Konrad oli sellest teadlik, silma-moondaja Hinke Treyden aga mitte. Konrad salgas võõrale, et Aasa on vabatalupoeg, et temal puudub müügiõigus. Siis jäaks kaup katki ja temal kõvad rahad saamata.

Konrad lubas tüdruku Pärnu toimetada oma küüdimehega. Kui nad juba on Vigala piiridest väljas, on tehing õnnelikult sooritatud. Tüdruku karjumine ja seletus oma vabadusest ei loe enam. Keegi ei usu seda, talupojad aga sakste kauba vahele ei tohi segada. Kas vähe oli juhtumeid, et müüdüd orjad selle vastu protesteerisid! Kohus ja seadus oli vasallide eesõigus ja nende otsused langetasid alati talurahva kahjuks.

Küüdimees saadeti hobuse-vankriga teispoole Tuhinu järve ette. Küüdimeheks oli põline lossielanik-sakslane, kes pimesi täitis lossiisanda ja ta poegade iga käsu. Ta oli otse vaenuline talurahva vastu, seepärast ta küüdimeheks võetigi.

Seekord seotakse tüdruku käed kinni. Seda nõudis Treyden, sest tal oli veel selgesti meeles, kuidas tüdruk talle selja tagant kallale tungis ja teda enam lahti ei lasknud.

Päike oli veel kõrges taevas, kui ka lossist alustasid teekonda kolm meest: Konrad, Treyden ja kannupoiss. Kannupoiss aimas, et isandail on mingi plaan teoksil, aga mis nimelt, seda talle lossis ei üteldud. Kui peremees riskib, siis võib tema teha sama. Tänane ettevõtte arvatavasti polnud kardetav, sest muidu oleks Konrad mõõga külje peale sidunud. Ka külaline oli relvata. Oma kohvrid oli ta küüdimehega teele saatnud.

Teel seletati kannupoisile, et võõrale on müüdnud keegi tüdruk, kes aga ei taha vabatahtlikult kaasa minna. Tüdruk võetakse heinateolt kinni ja aidatakse teda siis võõral vankrisse viia. See juba meeldis kannupoisile: saaks külatüdrukut käega katsuda! Muidu on tüdrukud väga pirtsakad ega võta lossimehi jutule.

Lossimehed läksid Maarjast juhutatud rada mööda. Kui talust mööduda, algab sõõrd. Keset sõõru, kus palk on üle sügava oja, on õige koht, mille läbib Aasa. Seal on mets tihe ja palju toominga- ja lepapõõsaid. Mis ojakaldal sünnib, jääb külarahval nägemata; ka on paik külast nii kaugel, et tüdruku kisa metsast välja ei kosta.

Teel valmis kallaletungiplaan lõppkujul: mehed peidavad endid põõsastesse; kui tüdruk astub palgi poole, järgneb temale kannupoiss ja haarab ta seljagant kinni. Siis jooksevad isandad juure ja seovad tüdruku käed kinni. Suhu topitakse tükk riidet ja sumbutatakse kisa. Nüüd saab Konrad raha ja pöörab lossi tagasi. Kannupoiss aga saadab öökatte all tüdruku üle Pallika mäe suurele maanteele ja tuleb sealt tagasi. Kuidas sealt edasi saab, jääb juba ostja mureks.

Lossimeeste õnneks ei tulnud neile vastu ühtki inimhinge. Sõõrd oli vaikne, heinalised juba õhtule läinud. Liikudes piki Jaupi oja kallast, jõudsid nad

peagi jalgsillani. Labaga palk ja latt käsipuuks — jah, nad on jõudnud õigesse kohta.

Kahed püünised

Päike veeres Kessoo laugaste taha. Vastu eha-taevast paistsid selgesti kõrgete puude kontuurid. Õhtune jahedus langes maapinnale. Kusagil kaugel puhus karjane pasunat.

Aasa oli valmis oma ülesannet täitma. Ta ei kartnud enese eest: teda ootavad küll vihatud sakslased, veel rohkem aga armsad poisid ja raehärra.

Vanemad saatsid tüdart õueväravani. Tummalt silitas Lemmik tütre pead, ema seadis pärga ta kiharaile. Karjapoiss ja Paka nõöri otsas kaasas olid läinud poole põlluni ette ja ootasid seal Aasat.
„Nägemiseni!“

Raehärra Schroder ja Ihameel olid valinud oma pelgupaigaks suure sarapuupõõsa ojakaldal. Suurleiva Jaanil oli täita eriülesanne, ta oli valinud kaugema põõsa otse jalgraja veerelt.

Vaikselt seisid mehed, pidades silmas lossipoolset sõõrdu. Sest siit oli kallaletungijaid oodata. Hallrastas rädistas kõrgel kaseoksal. Ta pesa asetses põõsas, kus Jaan varitses. Lind lendas vahel eemale, tuli aga varsti tagasi. Jaan seisis liikumatult.

Kuuldus tagasihoidlikku jutukõminat.

Raehärra lükkas ettevaatlikult oksti veidi kõrvale ja sosistas siis Ihameelele:

„Juba tulevad!“

Hiljukesi vajusid oksad tagasi endisele kohale.

Ihameel tundis, kuidas raehärra ta käsivart pitistas. Ta vaatas ja pidi siunama: silmamoondaja lähenes põõsale, kus valvas Jaan.

„Nüüd on kõik mokas!“ sosistas raehärra.

Jaan nägi samuti lähenevaid rüütleid. Temagi siunas endamisi, kui nägi enda ülesleidmist nii lähedal. Jaan oli põõsas olnud hiirvaikselt.

Aga ei! Lind päästis seisukorra. Ta tõusis kisa-des lendu ja istus kõrgele kaseoksale. Ühtlugu rädista-des, et inimene ta pesale ei läheneks.

Konrad tundis linnu kombeid rohkem kui silma-moondaja:

„Mitte sinna põõsasse, Aasa märkab linnu rahu-tust ja hakkab kartma,“ hoiatas ta ja tõmbas võõra põõsast kaugemale. „Mine sinna, ma astun järele.“

Ja nad lähenesid rohkem ojale, et olla kiiremini kohal, kui on vaja. Raehärra ja Ihameel hingasid kergendatult.

Ikka veel rädistas rästas kaseoksal. Ta ei rahune niipea, sest täna on teda juba teist korda pesa pealt üles hirmutatud...

Nüüd tungis Jaani kõrvu imelist heli. Seda kuulsid teisedki viis valvajad.

See oli noore naise laul.

Aasa tuleb!

See oli salamärgiks ta kaitsjaile. Hääle järele teavad nad, missugust rada mööda ta ojale läheneb Aasa leelutab seni, kuni teostub kallaletung.

„Valmis olla!“ Raehärra seadis püssi laskeval-mis. Ihameel surus kramplikult pihku tugevat kai-gast. See oli tammest, võimeline tagasi lööma isegi mõõgahoop.

Rästas kase otsas nägi tüdrukut kõige enne. Ta tõusis lendu ja peatas järgmise puu oksal, püü-des tulijat meelitada pesast kaugemale.

Aasa laulu kuulsid ta varitsejadki. Nad rõõ-mustasid, sest nende saak lähenes halba aimamata.

„Tüdruk jookseb meile otse rüppe,“ sosistas Konrad silmamoondajale. „Kas pole tore hääl, lau-lab nagu ingel?“ kiitis ta oma kaupa.

Silmamoondaja noogutas peaga. Ta oli oma kaubaga tõesti rahul.

Kannupoiss pidas hoolega oja kallast silmas. Varsti jõuab tüdruk kohale ja hakkab üle oja mine-ma. Siis on tema aeg tegutseda. Ta peab tüdru-kule tasa järele hiilima, sest palki mööda astudes see kindlasti ei vaata ümber, vaid oma jalgade ette.

Ootamatult kargab ta siis seljatagant tüdrukust kinni, tõmbab ta palgi pealt tagasi ja väänab rohu peale pikali. Just see pikaliväänamise moment on kõditav! Ta võiks ju tüdrukut ka seljatagant seniks kinni hoida, kuni selle käed nõoriga kinni seotakse. Aga see pole huvitav.

Laul tuli järjest lähemale.

Hullunud tüdruk

Aasa lähenes ojale lauldes.

Sõõrus ja ojakaldal oli kõik vaikne. Ometi teadis Aasa, et samas on kahed püüinised välja pandud. Siin tahetakse talle kallale tungida ja ta vangistada. Samas aga vangistatakse kallaletungijad. Ta heitis vargseid pilke enda ümber.

Ettevaatlikult lükati tihe lepapõõsas kaheks ja Aasa tõmmati kättpidi põõsasse. See oli aga vaid üheks silmapilguks: kohe ilmus ta jälle nähtavale ja sammus edasi oja poole.

Kuid nüüd ta enam ei laulnud, vaid köhis. Vist oli sääsk talle kurku sattunud.

Silmamoondaja Treyden jälgis tüdruku liiklemist eemalt põõsast.

„On puusadest veidi laiavõitu,“ tähendas ta Konradile, kes seisis ta kõrval samas põõsas.

„Vigalas on kõik tüdrukud lihavad, siin on hea viljamaa!“ kiitles see vastuseks. Kaup pidi ju ostjale kõigiti vastuvõetav olema.

Nüüd astus tüdruk ojakaldalt alla jalgsilla poole. Treyden ja Konrad jäid tüdrukule seljataha. Nad nägid nüüd, kuidas kannupoiss oma peidukohast lahkus ja vargsi tüdrukule järgnes. Varsti on järg nendegi käes tegutsemiseks. Niipea kui tüdruk on kinni võetud, jooksevad nad kannupoisile appi ja seovad tüdruku käed kinni. Siis ongi tähtsam osa möödas.

Jälle rädistas hallrastas kaseoksal: ta oli täna kolmandat korda pesa pealt hirmutatud. Seekord pealegi tüdruku poolt.

Eemalt võis näha, kuidas tüdruk nagu viivitas palgi peale astumisega. Vist kartis, et libiseb vette. Pikkamisi võttis ta siis käsipuuks pandud latist kinni ja tõstis jalga jala ette.

Tüdruk ei rutanudki üle oja minemisega. Ta piilus veepeeglisse, kust paistis kätte kannupoisi kuju, kes jooksis nüüd pikkade sammudega talle järele. See sirutas juba oma käed laiali, et tast haarata.

Tüdruk pööras välkkiirelt ümber, hüppas palgilt maha ja ahnitses kallaletungija eelvööst oma tugevate käte vahele. Tõstis ta kergesti õhku ja virutas siis prantsatades maha.

Kallaletung oli alanud. Konrad ja Treyden hüppasid põõsast välja ja jooksid juure. Maadlus ojakaldal oli toimunud nii kiiresti, et nende arvates oli kannupoiss see, kes tüdruku maha väänas.

Kannupoisil polnud käes aga sugugi nii lõbusad silmapilgud, nagu ta oli enesele kujutelnud. Mitte tüdruk ei lamanud all, vaid ta ise! Seejuures pitsitati teda pealegi kaelast nagu pihtidega.

„No on see aga hull tüdruk!“ hüüdis Treyden lähemale jõudes. „Ta on väänanud poisi enda alla!“

„Tüdruk“ ei mõtelnudki kannupoissi lahti lasta. Ta nägi küll rüütleid juure tõttamas, nägi aga ka nende seljataga abi lähenemas. Las aga kallaletungijad tulla lähemale!

Konrad jõudis appi esimesena. Ta kokkus, sest tõepoolest oli tüdruk peal ja mees all. Ta kuulis vaid kannupoisi korisevat appihüüdu!

Ruttu kummardas ta ja võttis tüdruku õlast kinni, tahtis teda maaslamaja pealt kõrvale tõmmata. See oli õige kerge, sest tüdruk laskis parajasti oma ohvri lahti ja kargas jalule. Nüüd hoiti juba ühe käega Konradist kinni, kuna teisega laoti talle näkku mõned kõvad rusikahoobid. Siis tundis Konrad end õhus tiirlevat ja lendas seepeale kohe laias kaares ojja. Vesi ja muda pritsis kõrgele üles.

Treyden ei pääsnudki rüselejaist kinni haarama. See kõik oli nende plaanis ette nägemata.

Tüdrukul oli rüsellemisel rätt peast maha libisenud. Kui ta ümber pööras ja uut kallaletungi ootas, röögatas Treyden. Tüdruk polnudki Aasa, vaid mees tüdruku riietuses! Seesama mees, kes teda oli Velise linnusel tuuseldanud!

Kokkuleppe kohaselt oli Aasa jäänud lepapõõsasse ja ta teekonda jätkanud Suurleiva Jaan ta ema riietuses!

Treyden nägi enese teiskordset sissekukkumist. Ainult kiire põgenemine võis teda veel päästa.

Kannupoiss oli enese jalule ajanud ja tahtis oma peremeest abistada. Seni kui Jaan oma vastasega tuuleveskit tegi, ei saanud ta midagi parata. Kui aga Konrad oja lendas ja Jaan uue kallaletungi vastu valmistus, võttis kannupoiss tal jalast kinni ja püüdis teda pikali tõmmata.

See oli Treydenile suureks õnneks. Seni kui Jaan püüdis jalga lahti tõmmata, pööras Treyden ümber ja põgenes. Ta pidi raehärra peagu pikali jooksma. Nähes veel püssi selle käes, röögatas ta ja pistis vasakut kätt lähema põõsa varju, nagu otsides sealt pääsmist püssikuuli eest!

Põõsas aga sahis ja sealt kargas välja Ihameel. Ta virutas vastujooksiale kaikaga ränga hoobi. Mees tuikus jalgadel ja langes siis otseti maha.

Temalt polnud pealetungi enam karta. Aga all ojakaldal võitles Jaan kahe vastasega. Sinna jooksis nüüd Ihameel valju kisaga ja kaigast ähvardavalt vibutades. Oli õnn, et kallaletungijad olid arvestanud ainult tütarlapsega ja ilmunud relvadeta.

Jaan laskus põlvile ja rebis kannupoisi käed oma jala ümbert lahti. Perenaise jakk rebenes mitmest kohast Jaani musklite pingutamisest. Kui võitlejad maapinnalt üles kerkisid, hoidis Jaan oma vastast põigiti süles, võttis siis uuesti hoogu ja viskas kannupoisigi oja Konradile järele.

Jaan vabastas enese nüüd seelikust, sest ta polnud harjunud selle riietusega; pealegi kus tuli võidelda.

Konrad, üleni märg ja porine, ei saanud ümbrusest selget pilti ja ronis otse oma vastaste poole kaldale. Siin ootasid teda Jaan ja Ihameel.

„Tule nüüd kohtu ette!“

Tugevad käed võtsid tal kraest kinni, tõmbasid ta järsust ojast välja ja tirisid ta raehärra ette.

Kannupoiss polnud neile tähtis, see võis lipata. Ta oli ju vaid oma isanda pime käsutäitja. Ja poiss põgeneski.

Raehärra toetas end püssi najale ja vaatas noort rüütlit põlastava pilguga. Siis virutas ta mehele tugeva kõrvakiilu.

„Lurjus oled!“

„Ära puutu minusse, ma olen rüütel!“ kähistas Konrad.

„Siis oled sa kahekordne lurjus!“ Ja Konrad sai teise kõrvakiilu. „Pühapäeval tungisid sa Hiimäel piduliste kallale, täna kupeldasid kõige inetumal kombel tütarlapsega, kelle kohta pole vasallidel õigust.“

Aasa lähenes südamevärinaga. Pühapäeval pääsis Konrad tema palvel, täna aga ei tohi ta end raehärra korralduste vahele segada.

„Sa oled surmakohut väärt, Konrad! Sinu isa pärast lasen aga sul täna minna. Ma ei taha tema seljataga sind hukata. Lurjuse verega ma oma käsi ei määri.“

Need olid rängad sõnad, mis raehärra ütles.

„Sinusugune ei julgegi mu külge kätt pista!“ irvitas nüüd Konrad, sest tal polnud enam surmahirmu. Ta teadis, et raehärra oma sõna tagasi ei võta.

„Sinu hooplemine on tuulde räägitud, Konrad. Hoiä oma jalga Tallinna tõstmast, seal mõistetakse su üle kohut Lüübeki õiguse alusel. Koerad, kes ei jäta lambaid murdmast, hukatakse. Nüüd korista end mu silmist!“

Ja ta tõukas Konradi minema.

„Kuhu jäi peakoer ise? See silmamoondaja Treyden?“ küsis ta siis ümber vaadates.

„Lõin ta põõsaalla maha,“ oli Ihameele ükskõikne vastus.

Aasat läbistas kerge värin. Kas see ei too Ihameelele kaela suuri sekeldusi? Konrad ja ta isa ei jäta seda niisama.

Mindi koos Ihameelest näidatud kohale. Mehed vaatasid üksteisele: silmamoondaja oli kadunud! Ainult muljutud rohi näitas kohta, kus ta oli lamanud.

„Noored mehed, kihutage see koer Vigala piiridest välja!“

„Seda me teeme, raehärra. Kahju, et pole talv, siis oleks kerge mööda jälgi järele minna.“

„Meil on ju abilisi, kes ootavad märguannet,“ sõnas raehärra. Ta tõstis püssiraua ülespoole ja vajutas triklile. Kõmatas pauk.

Jaan kohendas alles oma riietust, kui juba sõõru veerult kostis Paka haukumist ja karjapoisi vilet. Uus abivägi oli saabumas.

Võidujooks elu ja surma peale

Koer Paka jõudis kohale esimesena. Ta oli joosnud Aasa jälgi mööda ja leidis nüüd oma perenaise eest. Ta hüppas Aasa najale, niuksus ja haukus heameele pärast. Teisi oli ta juba kodus näinud ja nuusutanud; ta ei olnudki nende vastu tige.

Karjapoiss jooksis kuidas suutis. Ta nägi Aasat, nägi külalisi.

„Kus röövel on?“ küsis ta, kiirest jooksust lõõtsutades. Ta igatses kangesti röövlit näha.

„Pääsis põgenema, nüüd hakkame teda taga ajama.“

„Laske koer nuusutab aset,“ õpetas raehärra.

Aasa kutsus koera põõsa alla, kus mehekoletis oli lamanud. Aasa tundis silmamoondaja vastu vastikust ja hirmu.

Koer nuusutas ja harjased tõusid tal turjal püsti. Koergi jagas oma perenaise tundeid võõra vastu.

„Ass, võta kinni!“ ergutas karjapoiss Anto looma. Ta võttis koera juhtimise endastmõistetavalt enese peale.

„Aasa, hakkame meie koju minema! Jätame tagaajamise noormeeste ja Paka hooleks.“ Raehärra viskas tühja püssi õlale.

Koer võttis jäljed üles ja hakkas haisu mööda ajama, tihti vihaselt urisedes ja haukudes.

Ihameelgi oli saanud enesele püstoli ja nüüd jooksid nad kolmekesi koerale järele.

Aasa korjas ema riided kokku, sidus need kompsu ja astus kodu poole.

Silmamoondaja Treyden oli küll langenud Ihameele kaikahoobist maha, toibus aga varsti ja nägi segaselt võitlust ojakaldal. Tema õnneks ei pandud teda tähele ja ta roomas põõsa taha. Puhkas seal natuke ja siis upitas enese jalule. Ta tuikus küll kõvasti, kuid ei kukkunud.

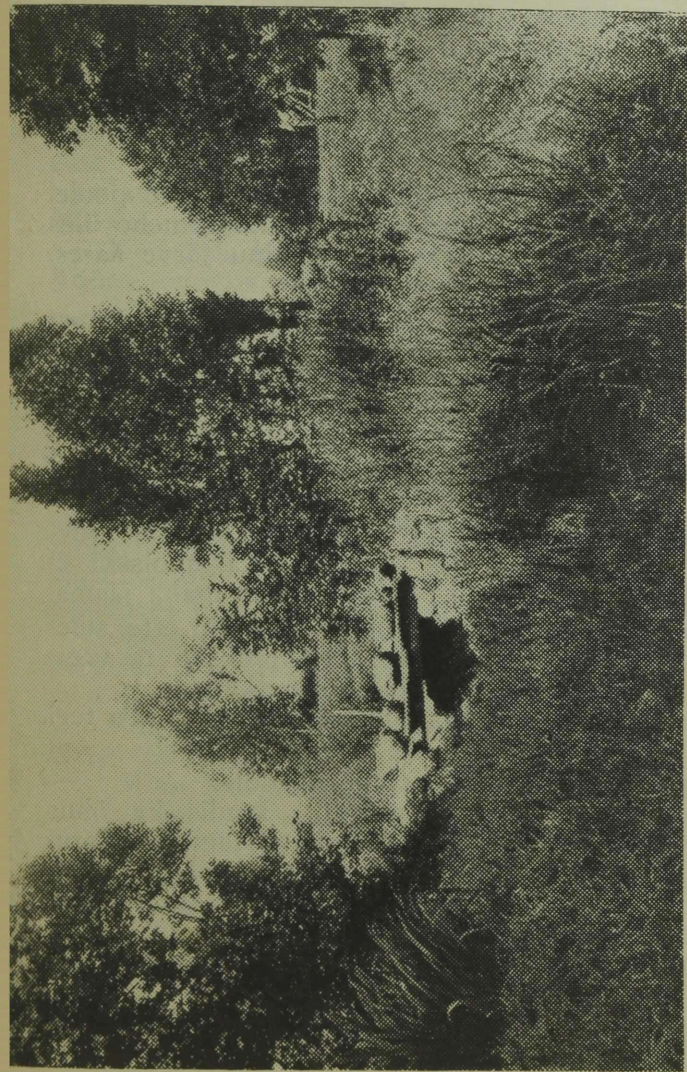
Mehe ainukeseks mõtteks oli nüüd, kuidas saada võimalikult ruttu eemale. Ta oli tundmata kohas, tal polnud aimugi, kus pool teda küüdimees ootas. Uimaselt jooksis ta edasi. Enese arvates ei joosnud ta aga küllalt kiiresti, sest ikka veel kostis ta kõrvu võitluskära.

Kostis püssipauk. Vaiksel õhtul kõlas mets vastu. Mis see muud on, kui tema jälitamine!

Treyden raputas end, terav valu läbistas ta pead ja õlga. Oli õnn, et õlg oli võtnud vastu hoobi raskuse, vähendanud löögijõudu. Pealagi aga oli sellegipoolest hell. Muhk otse kasvas peas.

Ta kuulis kellegi heledat häält. Ta ei saanud küll võõrkeelest aru, taipas aga, et see oli koera ergutamine. Koer hakkaski seepeale haukuma.

Nüüd laius ta ees lai veeväli. Polnud kahtlust, see oli Tuhinu järv. Treyden seisatas ja uuris ümbrust. Kui ta Pallika mäel oli käinud, siis paistis järv õhtust, tähendab, Pallika mägi peab nüüd asetsema idas. Ta pingutas silmi, jah — kaugemal taevapõhjal paistiski lame, kõrgem kühm. See oligi Pallika mägi! Ta süda hakkas kiiremini tuksuma,

Muistne Tondi veski ase.

Veskitiik on umbe kasvamas, veevaeseks jäänud jõgi ei ole enam suuteline veski käivitamiseks. On säilinud vaid paisu jäänused, mida kasutatakse nüüd juurepääsuteeks turbarabale. Veski asemel ilutseb põline Tondi talu, teispool kaldal — läinud sajandil asutatud Maasika talu. Inimiga tagasi vedeles kaldal purunenud veskikive. Vanemais kirjades on Tondi veski tuntud „rootsiaegse veskina“.

sest pääsmine oli lähedal. Sealpool ootab teda ju küüdimees. Kui ta vankrini jõuab joosta, on ta tagaajajate käest pääsnud, sest hobuse vastu ei suuda nad ikkagi joosta.

Treyden jooksis järve ääre, rüüpas mõne lonksu vett, tõmbas seda kätega vastu nägu ja võttis siis hoopis uue jooksusuuna.

Tagaajajad võtsid suuna otsekohe järve poole. Kui võõras tahtis pääseda, pidi ta küüdimehe üles otsima. Küüdimees ootas aga Tuhinu järve ääres, kalur Jaupi hurtsiku lähedal.

Koer tegi ringi küla poole, väljus nüüd sõõrust ja nägi põgenevat meest järve ääres. Suure kilamisega hakkas ta meest taga ajama.

„Näe, kus ta jookseb!“ hüüdis Ihameel, kes esimesena väljus metsast.

Jaan ei suutnud nii kiiresti joosta, ta oli end võitluses väsitanud.

Ihameel jooksis kuidas suutis. Ta püüdis Treydenil põgenemisteed ära lõigata. Karjapoiski ei suutnud temaga sammu pidada ja pidi maha jääma.

Treyden nägi, et talle joostakse põiki ette, suletakse pääs küüdimehe juurde. Nii jookseb ta tagaajajatele otse sülle. Ta seisatas hetkeks.

Ihameel nägi seda ja tulistas püstolist. Ta tegi seda vaid hirmutuseks.

„Pea kinni!“ karjus ta võõra poole.

Treyden kuulis püssipauku, kuulis ka õhus kuuli vingumist. See oli arvatavasti temale määratud! Tagasi, siit ei pääse ta enam edasi! Ta pööras kannapealt ümber ja jooksis tagasi. Eemal, vastu ehataevast, paistis metsaviir. Sinna igatses ta pääseda. Metsas pääseb ta tagaajajate silmist hõlpsamini kui legendikul.

Nüüd jäi vahemaa tema ja tagaajajate vahel silmnähtavalt suuremaks.

Tondi mölder lõpetas päevatöö, sulges veskiukse ja astus õue. Ta vaatas parte, kes ujusid kalda

ääres ja hakkasid järsust kaldast üles ronima. Mitu korda libisesid nad tagasi, kuni viimaks otsisid madalama koha. Nemaški tahtsid õhtule jääda.

Keegi mees jooksis veski poole.

Mölder tunnistas tulijat. Võõras oli. Oma mehi tundis ta juba kaugelt nende kogust ja käigust. Riietuski oli võõral teissugune. Nüüd kummardas võõras mees ja võttis maast pihku paetüki. Mölder oli selliste kividega sillutanud tänavat.

Meil pole koera, misjaoks ta kive maast võtab? Võõra teguviisi paistis möldrile imelikuna.

Pöldude tagant kostis koera haukumist.

Võõras pistis seda kuuldes uuesti jooksmas. Ta tuli nüüd otse möldri poole.

Treyden rõõmustas jõge nähes. See oli sama jõgi, mida mööda ta oli eile ühes Konradiga ülespoole aerutanud. Ta ei ihaldagi enam küüdimehe juure, nüüd jookseb ta jõge mööda alla lossini ja on pääsnud. Ta näeb enese ees veskit ja paisu. Ta jookseb üle paisu. Teispool jõge pääseb ta hõlpsamini lossini. Aga just nagu saatuse kiuste on keegi vanamees talle tee ette astunud.

„Weg da!“ karjus ta lõõtsutades ja tõstis käe kõrgele. Ta virutab vanamehele kiviga vastu vahtimist ja jookseb siis mööda paisu üle jõe.

Mölder aga kargas aegsasti kõrvale ja hoop kiviga jäi andmata.

„Mõni lossimees nähtavasti on hulluks läinud!“

Mölder sülitas ja jäi jooksjale järele vaatama.

Nüüd lähenes tänavat mööda mitu meest, nende eel aga jooksis koer vihaselt haukudes. Keegi vehkles kaikaga ja karjus:

„Võtke naiseröövel kinni!“

Lauka ohver

Mölder tundis tulijais Ihameele ja Anto, Jaani polnud ta varem näinud. Nüüd polnud aga aeg tutvustamiseks.

„Keda teie siis taga ajate?“

„Naiseröövliit ajame taga, tahtis Aasat vägisi ära viia.“

„Vaata vaenlast!“ kirus mölder. „Oleksin pidanud talle puuga pähe andma.“

„Kuhu ta siit kadus?“ päriti möldrilt.

„Jooksis mööda paisu teispoole jõge. Pidi mulle kiviga pähe vajutama!“

„Egas ta otse laugastesse joosnud? Kumba kätt ta pööras?“

Mölder näitas käega lossi poole ja seletas:

„Vist lossi poole. Aga hästi ma tähele ei pannud, hakkasin teid vaatama. Niipalju ma tean, et Sõõrike poole ta siit ei pääse. Sinnapoole soo ei kannu siin inimest peal. Ta pidi mööda jõekallast lossi poole minema, kui ei taha laugastesse uppuda.“

„Läheme järele!“ kutsus Ihameel teisi.

„Minagi tuleksin teile appi, aga mu vanad jalad ei saa noorte vastu!“ kahetses mölder. „Ma võtan aga paisu enda valve alla, mitte üks hing ei tohi siit üle pääseda.“

Mölder tõi veskest kiviteritamise-kirka ja läks mööda paisu teisele kaldale ning jäi siia valvama.

Ihameel võttis nüüd tee juhtimise enesele. Ta tundis iga jõekäanu ja põõsast.

„Võõras peab kõik käänud kaasa jooksuma, meie aga lõikame otse ette. Ta jookseb meile sülle, pange tähele.“

„Hirmutame ta Pärnu poole, muidu ronib lossi tagasi ja hakkab sealt uuesti kummitama.“

„Aga enne anneme talle hea nahatäie, nagu Velisel,“ kinnitas Anto, kes tundis end päris täismehena.

Ihameel ees ja teised kannul, jooksid nad otse-suunas lossi poole. Vasakul läikis vastu ehavalget ääretu Kessoo oma lugemata laugastega, paremal aga käänurikas Naravere jõgi puudega palistatud kallaste vahel.

Tihedad põõsad ja paiguti paks pilliroog takistasid kiiret edasijõudmist. Präaksudes tõusid pardid lendu ja kadusid soo kohale. Mehed hüppasid

üle sügavate veenirede, komistasid kõrgete mätaste otsa.

Juba hakkas hämarduma. Ehatäht lõi särama täies hiilguses. Taludeski oli vaikinud õhtukära.

„Siia jääme ootama,“ seisatas viimaks Ihameel ja istus kõrgele kaldaservale. Siin ulatus soopiir peagu jõeni. Nägemata ei pääsnud siit ükski elav hing lossi poole ega vastassuunas.

Eemal külavahel oli täieline vaikus. Koeradki vaikisid. Tähendab, kedagi võõrast polnud külast möödunud.

Paka laskus alla jõe ääre ja lakkus vett.

„Paka! Otsi, otsi!“ ergutas koera Anto, kes oli läinud loomaga kaasa.

Koer sörkis veepiiril edasi, nina maas. Anto jälgis teda hoolega.

„Kui nüüd Paka leiaks saarma, siis poleks muud kui kõmmutaks maha,“ pomises poiss omaette ja seadis püstoli laskevalmis. Ta polnud küll veel kordagi püstolist lasknud, kuid teadis, kuidas seda teha.

Koer tõstis pead ja haistis õhku. Hüppas siis üles kaldale ja hakkas urisema.

„Ass, võta!“ ässitas Anto, teadmata kelle peale koer urises.

Paka kargaski võsastikku, kuid sööstis sealt heleda kisaga kohe jälle välja.

Treyden oli lähenenud mööda kallast ja sattus nüüd koeraga vastamisi. Ootamata looma kallaletungi, virutas ta sellele kiviga pihta. Kargas siis üle nire ja põgenes.

Anto ehmus ja ta sõrm surus päästikule. Püstol paukus ja poiss puhkes karjuma.

„Hurjeh!“ hüüdsid Ihameel ja Jaan ning jooksid Anto kisa peale tagasi.

Nende lähenedes karjapoiss toibus: „Röövel oli siin, andsin talle paugu, kas ta aga pihta sai, seda ma ei tea.“

Koer väristas pead ja kaapas käpaga. Kivi oli teda tabanud kõrva pihta.

„Jookseme järele!“

„Ässita koer peale!“ käsutas Jaan.

Koer oli esimesest valust jagu saanud ja läks jälle meeste juuresolekul julgemaks. Ta tormaski uuesti vihase haukumisega põgenejale järele.

Külakoeradki hakkasid uuesti haukuma. Kuuldus õueväravate kääksumist, meeste hääli ja naiste heledat juttu.

Treyden kuulis kära ja jooksis jõe äärest eemale.

Äkki kostis soo poolt appihüüd — üdini läbitungiv ning õudne.

Tagaajajad seisatasid hetkeks. Koergi lakkas haukumast sooserval. Ta ulgus nüüd pikalt ning kaeblikult.

„Mees on vist laukasse sattunud!“ Ihameel vaatas hirmunult soo poole.

„Jookseme appi!“ hüüdis Jaan ja tormas edasi.

Ta oli valmis oma vastasega võitlema, teda läbi tuuseldama — aga sellist otsa ei soovinud ta talle. Kord lapsepõlves oli ta Tõnumäe rabalaukas näinud, kuidas veis kiili joostes oli sinna sattunud. Pikkamisi ja pääsmatult vajus loom vedelasse porisse. Veel siis, kui looma pea hakkas juba pori alla kaduma, oli ta inisenud surmahädas.

Jälle kostis soo poolt karjatus.

Jaan ja Ihameel lähenesid kõrvuti soole. Maapind muutus järjest vesisemaks, samblakord õõtsus ja nõtkus jalgade all.

„Ettevaatust, muidu jookseme ise samasse!“ hoiatas Ihameel ja peatas Jaani varrukast. Ta tundis Kessoo salakavalaid ja põhjatuid laukaid.

Ihameel laskus kápuli, torkas kaika otsa kergesti läbi samblakamara.

„Ilma lauata ja latita me edasi ei pääse... On ka juba hilja... Me ei suuda teda päästa!“

Koer kükitas kümnekond sammu nende ees, vedela lauka nõrgal piirdel, ja ulgus.

Juba kogunes vett Ihameele ja Jaani alla. Nad roomasid veidi kõrvale, kus rohukamar kattis vedelat rabaputru. Anto seisis kaugemal nende selja-

taga ja vahtis pärani silmil soo poole. Miks see Paka nii ulub?

Nõtkuva kamara ääres oli Treydeni jalajälgi veel selgesti näha. Edasi muutus rada vormita pudruks ja lõppes ähmase laiguga keset laugast. Ihameelele paistis, nagu liiguks seal see pudrutaoline vedelik. Ta pinnale tõusis sügavusest mõni õhumull ja lõhkes. Siis jäi kõik vaikseks.

Koergi vaatas laukale, kallutas pea viltu ja ulgus pikalt ning kaeblikult.

Käpuli roomasid noormehed tagasi, kuni tundsid endi all taas kõvemat samblapinda. Kõhe tunne läbistas neidki.

Sõnalausumata lahkusid nad Kessoo äärest. Koer lonkis nende järel, saba jalgade vahel.

Külaski lakkas koerte haukumine...

Silmamoondaja Treydeni surm soolaukas avaldas Lemmikul rusuvat muljet.

„Kessoo laukad on nõudnud sõdade ajal palju ohvreid maarahva hulgast. On põgenetud vaenlase eest kaugele sohu, on eksitud teelt ja kaotud põhjatusesse laugastesse. Lossiisand on küll kärmas maksu nõudma, aga vaenlase vastu pole ta sõrmegi liigutanud. Metsad ja sood on maarahvale ainsateks pelgupaikadeks. Lossivärv on meile suletud.“

„See oleks aga tema otsene kohus,“ lisandas raehärra Lemmiku jutule.

„Imelik ühtesattuvus, see silmamoondaja hukkumine... Või on siin tegevuses Suure ja Määramatu nägematu käsi.“

Lühikese vaikuse järele jutustas Lemmik muinasjutu Sääla järvest. Salapärase omadusega makskorjaja tütredest Ilsebest ja Nõmme peremehe noorima poja Meeliku surmast Sääla järves.

„Ja nüüd on muinaslugu saanud tõeliseks eluks. Ilsebe oli silmamoondaja Hinke Treydeni vanavanaema. Täna õhtul nõudis Kessoo endale ohvri: Ilsebe lapse-lapselaps pidi täna oma eluga lunastama Meeliku surma Sääla järves.“

Suured matused

Lossi Konradi julm tegu Hiimäel ärritas külarahvast, täites nende südant tumma vihaga.

Kui saabus surmasaanud tütarlapse matmistund, tuli rahvast kokku ligidalt ning kaugelt. Rahvakombe kohaselt matuselisi ei kutsutud, nad ilmusid ise lugupidamise avalduseks lahkunu vastu.

Matused kujunesid avalikuks meelevalduseks vasallide vägivalla vastu.

Talu ruumid ei suutnud kaugeltki kõiki saatjaid mahutada. Neid jätkus rehealla, õue ja tänavalegi.

Kõik kandsid leinariietust, niihästi naised kui ka mehed. Nende kuued ja seelikud, kampsunid ja peakattedki olid taevasinised, äärestatud ja tikitud päikesekollasega. Rahvahulk oli kui õitsev lina põld, mis liigub ja lainetab tuule käes.

„Hiislar tuleb!“ käis sosin läbi rahvamurru.

Algas lahkunu kodust saatmine.

Surnuvalvurid avasid kuurivärvad, kus puusärk seisis kõrgel alusel, äärestatult värskete kuuseokstega. Kirstu ääri palistasid nõmmekollad.

Matjaiks määratud mehed kandsid puusärgi tupp, kus lahkunud oli sündinu ja üles kasvanud: siin peatus ta maine keha nüüd viimset korda.

Puusärgi tupp kandes tõmbas leelotaja sõrmedega üle kandle. Ta istus kolmejalgsel, haralisel istmel ja algas kurba viisi:

„Ma istun murejärjele:
Murelaulud mul suussa,
Murekannel käessa,
Murekannid kaendelassa,
Mureõied hõlma alla...“

Laulu saatel paigutati puusärk tupp madalaile pinkidele. Koldes ei põlenud täna harilik lõke — seal süüdati urituli, milleks asetati lõukale kuivi männikäbisid ja muud tulematerjali, mis saatjad heitsid sinna tähiseks, et lahkunu vabaneb maistest muredest. Tuli pidi puhastama ta hinge maisest saastast. Toas levis vaigune männilõhn.

Palju, palju aastaid tagasi põletasid esivanemad oma lahkunute laibad hoopis tuleriidal. Nüüd rahvas mälestas muistset kommet veel uritulega koldes.

Hiislar astus lahkunu peatsisse. Ta vaade viibis hetkeks lahkunul, siis tõstis ta oma silmad üles:

„Langetage linik näole!“

Lahkunule suguluselt lähimaid naisi astus juure igaviku-linikuga. See oli peen käsitöö — taevakarvasinine, kollase äärpalistusega.

Liniku alumine äär langetati lahkunu rinnale ja pikkamisi langes alla ka ülemine osa linikust, kattes magaja näo täiesti.

„Nagu linik varjab lahkunu nägu, nii muutub ta maine olemine meile nähtamatuks. Hinge maine eluase muutub põrmuks, süngitame ta kalmuhiide esivanemate põrmude kõrvale, kodumaa kargesse mulda.“

Igaviku-linik tähistagu õilsa hinge lahkumist meile nähtavast ja mõistetavast maailmast. Ta lahkub meilt Tundmatusse, esivanemate vaimuvalda, taaralaste tammikusse.“

Hiislari sõnu kuulati vaikse hardumusega.

Leelotaja tõmbas tasa-tasa üle kandlekeelte ja vaikselt hõljusid leinamajas helid:

„Sinilill sul sulges silmad,

Kastehein sul kattis kulmud...“

Nende sõnade lauldes astusid noored neiu puusärgi ette ja puistasid lilli igaviku-linikule. See oli vastus leelotajale:

„Kullerkupud kulmudele,

Sinililled silmadele,

Punalilled põskedele...“

Hiislari hää l kostis üle toa, ulatas õuesolijategi juure. Ta lohutas leinajaid.

Jälle helises kannel ja oli kuulda leelotaja laulu:

„Katke peale peened linad,

Laotage laiad linad,

Kandke kirstu, laske kirstu

Hauda, alla musta mulla...“

Laulu kestes suleti puusärk ja kaeti pealt laia linaga. Õues aga ootasid mehed tõrvikutega. Lahkunule lähim mees süütas oma tõrviku uritulest koldes, astus siis õue ja süütas siis kordamööda teistegi tõrvikud. Nüüd kanti kirstki sõnatus leinas õue, tõrvikute-ridade vahele. Eel käis lahkunule lähim tõrvikukandja.

Tasasel käigul lähenes matuserong küla kalmuhiiele. Pika, lookleva tulemaona liikus ta külateedel, väljus elamute vahelt vainu servale...

Valvur lossimüüril nägi liikuvaid tulesid. Need kadusid vahel elamute varju, ilmusid siis tükike maad eespool, kus lõppesid taluaiad ja algasid lagedad väljad. See paistis valvurile ebaloomulikuna. Ta jooksis alla ning teatas lossiisandale imelikust nähtusest.

Lossipere ronis üles müürile.

„Mis tähendama see rumal temp?“ küsis lossiisand.

Väravavaht Jürgen oli sellest teadlik, ta oli aga oma väljendustes tagasihoidlik:

„Täna õhtul maetakse vist kedagi kalmuhiide, aulik isand!“

„Kalmuhiide! Miks ei maetama surnuaeda ja jumalasõnaga?“ jätkas lossiisand pärimist.

Jürgen ei tahtnud vastata. Ta teadis, et see isandat vihastab.

„Miks sa ei vastama?“ nõudis isand.

„Külarahvas on ristiusu vastu umbusklik. Üteldakse, et see on pappide rikastamiseks ja —“

„Ja?..“ lossiisanda hääles tundus pahurust.

„Maarahva vaimseks orjastamiseks,“ täiendas Jürgen.

„Suu pidama!“

Seda ma arvasin kohe, et ega see isandale meeldi, mõtles Jürgen eneses.

„Keda maetama täna?“

„Keegi tüdruk saanud Hiiemäel surma.“

Konrad kobis lossimüürilt alla.

„Olema see tema uuem karutükk?“ päris lossiisand.

Väravavaht Jürgen kehitas õlgu.

„Mina keelama need matused ära!“ otsustas lossiisand.

Jürgen teadis ja tundis maarahvast paremini kui ta peremees.

„Aulik isand teeks targemini, kui ta lepiks pealtvaatamisega.“

„Sa arvad, et ma neid kartma?“

„Austan oma isanda suurt julgust, kuid täna on seal palju külamehi koos...“

„Mis see minule korda minema?“

„Sõjasulased on minema lastud, lossikaitse vajab rohkem mehi...“

„Kas see orjakari julgeb minu vastu mässama?“

„Ettevaatus on tarkuse ema, aulik isand.“

Lossiisand vaikib, annab elatanud väravavahile õiguse. Ta lahkub müürilt. Parem mingu külarahvas kalmuhiide kui et tuleb lossi ette ja nõuab Konradi välja...

Rongkäik oli jõudnud külahiide. Saatjad peatusid esiosas — iluhiies.

Esimene tõrvikukandja on süüdanud uritule leinamajast toodud tulega. Vaikselt mööduvad uritulest kirstukandjad — matjateks määratud mehed. Nad peatuvad kalmuhiie sissekäigul, lasevad kande-raami õlgadelt murule...

Rahvas on jäänud uritule ette poolringis seisma. Kõrgele tõuseb leek urikivil, puude all levib männilõhna. Keegi naistest läheneb ja ulatab hiislarile lõhnavaid heinu. Peotäishaaval heidab hiislar heinu tulle.

On kuulda taas kandlehelisid.

See on märguandeks matjatele. Need tõstavad puusärgi õlgadele ja lahkuvad aeglasel sammul kalmuhiide.

Läbi uritule lookleva suitsuvine paistab veel puusärgi äärjoni, siis kaob ta puude varju õhtuhämarusse.

Muistne kalmuhiis „Titemägi“.

Sääla külas, mõisnikelt hävitatud Aitsamaa talu krundis, asetseb muistne kalmuhiis. Selleks on kasutatud Kesk-Vigala ehk Vati jõe kõrget kallast, mida lõunast piirab sügav oja. Sellest kaldast on suurvete uuristamisel ja kaevamistel palju inimluid nähtavale tulnud. Vastaskaldalt on kunagi leitud pronkssõrmus. Rahvajutu järele on siia hiljem maetud mõned mustslaslapsed. Selle järele hakatud seda kohta hüüdma „Titemäeks“ ja ka „Titemäe nukiks“.

Vaikides seisab rahvahulk. Esivanemate kombe kohaselt ei tohi näha, kuidas puusärk lahkunu põrmuga lastakse alla hauda, loobitakse sellele mulda ja kive peale, sõtkutakse jalgadega kirstukaanele kinni, nagu seda tehakse ristiusu kombegi järgi. Lahkunu maine põrm peab kaduma puude varju, uritule ja selle suitsukatte taha.

See on inimese maise teekonna lõpp, kus ta haihtub tundmatusse igavikku. Kui muinasaegadel põletas tuli hinge maapealse ja nähtava eluaseme tuhaks, muutis selle silmale nägematuks, siis nüüd kantakse maine põrm uritule varjul igavikku. Hing ja keha on teineteisest lõplikult eraldunud.

„Kuulake, kuulake!“ läbistas sosin saatjate hulka.

Hiislaril on sõna:

„Õnneaegadel ja muretundidel tuleme kokku iluhiide ja kalmuhiide. Vastastikusele osasaamisele maistest rõõmudest ja muredest. Täna on kannel helisenud kurbadel keeltel, nutnud taga varalahkunud tütart.

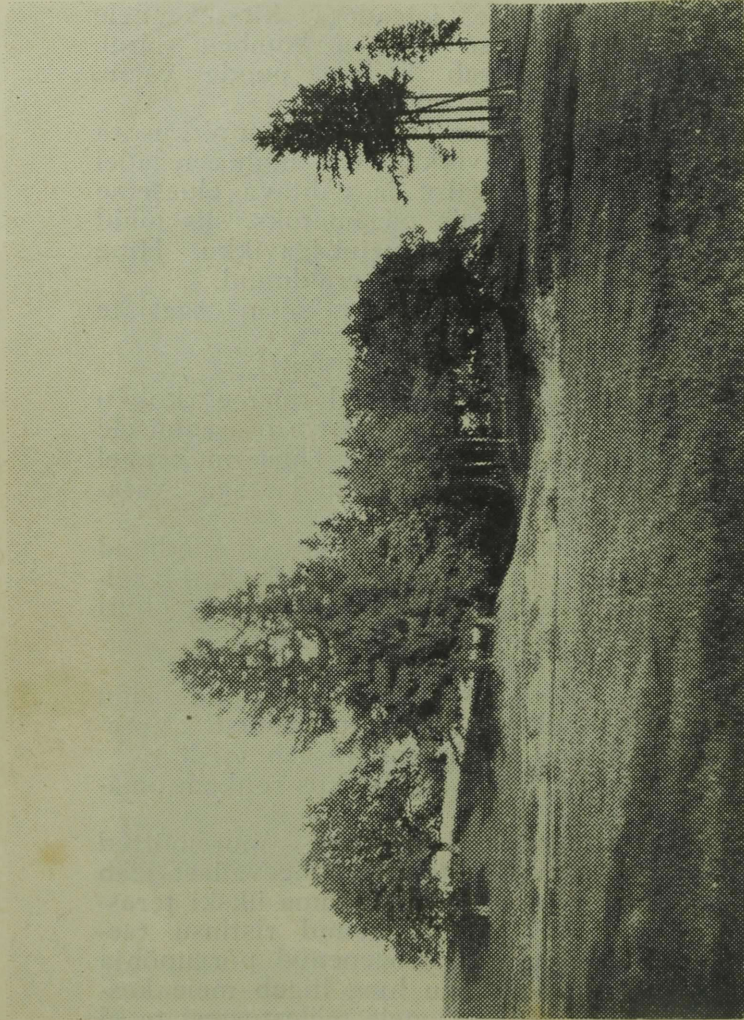
Kustunud on elu noorel neitsil, kes on sündinud elu edasikandjaks. Ta maine elu katkestati vägivaldsel kombel, vasalli mõõk on nõudnud ohvri maarahva keskelt. See on raske veretöö!“

Hiislari hääl on kui kõmisev kõue:

„Sina verine vasall Ükskülade sugukonnas: sinu teod käigu su kannul, kuhu sa iganes lähed! Vere-süü järgnegu päevani, millal mõõt saab täis!“

Hiislar peatub hetkeks, jätkab siis rohkem omaette:

„Kandlel helisevad leinaviisid, muremõtted meeli liigutavad. Nähtamatu side hingevallast jääb aga meiega, seda pole suuteline raiuma ükski teras-mõõk. Lahkunu hing pole igatsenud ristiusu taevasse Jumalat orjama, pole põgenenud põrgupõhja saatanale söödaks. Lahkunu hing liigub meie keskel. Ta jääb meie keskele, meie mälestustest ta ei kustu. Oma maises olemises me ei tunne ta juuresolekut, sest meie silm ei näe, meie kõrv ei kuule, meie käsi ei katsu teda. Ta on aga jäänud oma

Hiieorg ja hiiesalu Vana-Vigalas.

Vana-Vigala (muistse Sikenkose) mõisa lähedal on säilinud osa muistsest hiiesalust. Läänud sajandi algul laskis mõisaomanik parun Uxküll Vigala praosti Harteni pealekäämisel hiietameme maha raiuda, sest „rahvas käinud seal ohverdama“. Tamme õõnsusse mahtunud kolm meest. Vene sõjakäikudel tsaar Ivan Julma ajal olid kord tatarlased Hiieorus laagris. Läänud sajandi lõpul leiti siit idamaise päritoluga kuldõõrnus ja käevõru kuldtikandiga.

kodumaale, ta hõljub meie unenägudes. Lahkunu hing on leinajaile kaitsevaimuks, tunneb rõõmu meie rõõmudest, võtab osa meie kurbadest tundidest, ta maine keha puhkab aga kalmuhiies, sulab ühte emakese maaga.“

Hiislari pilk libiseb üle kuulajate, peatub uritule leekidel.

„Ristirüütlite võim ja hiilgus on tihti maarahva silmi pimestamas. Meie esivanematest on mitmed pöörnud selja oma rahvale, salanud maha oma usu ja soo. Võimutsejad tihendavad nendega endi hõredaks jäävaid ridu, nende kaudu ammutavad nad elumahla oma väljasurevale soole.

Maarahvas! Hoidke endid segamast sissetungijatega, ärge kuulake nende meeste ja naiste meelitusi. See on kahesugune mürk: neid ta päästab, meid ta hävitab.“

Rahvas kuulab vaikselt. Kord vägevalt tõustes, kord langedes ja ahastades kostavad hiislari prohvetlikud sõnad. Urituli leegitseb ja magus võrtsine suits levib kõrgete puude vahel.

„Näen kaugeid aegu... See on pikk vahemaa, mis meid lahutab. Aga tumedad öövarjud kahvatavad... Kas see pole mitte kauge koidupuna, mis on tekkimas maarahva elutaevale?“

Vahemaa selgineb... Kas see pole mitte jõudemets, mis võrsub kodumaa mullast? Esivanemate kalmudelt kerkib ta, kaasas sajandite soovid ja hingeigatsused... Kuulen Taara tammikute kohinat. See on marutuul, rahvaste võitlus kauges tulevikus...“

Hiislari vaikne sosistamine muutub järjest hoogsamaks.

„Ristirüütlid! Olge pealegi uhked oma lossidele, hoobelge oma mõõgajõuga, suurustage oma suurte mõisadega! Kuid saab tõeks esivanemate kuldne tõde: uhkus teid hukutab, kangus teid kaotab! Sünnib see, mis kord sündima peab: mõõgaga olete tulnud, aga kerjuskepiga lähete!“

Hiislari kõne lõppedes läbistas rahvahulka kahin. Nõnda polnud hiislar ammu enam pajatanud. See oli nagu tunnete puhang, mis oli pääsnud valla kuulajate rinnast.

Mõnedki matuselised jäid mõtlema. Nad polnud enam kaua käinud Hiiemäel, sest neid oli peagu lapsena ristitud Isa, Poja ja Pühavaimu nimel. — Või siis hing jääb meie keskele! — imestasid nad eneses.

„Aga mina, rumal, kartsin põrgut ja andsin mehe matmise eest kirikisandale noore härja! Kartsin, et mehe hing läheb kuradi kätte ja pannakse tõrvakatlasse keema!“ ohkas üks naine.

„Kuule,“ pöördus ta siis küsimusega tütarlapse emale. „Kui palju ta võtab matmise eest?“

„Kes võtab?“ küsis leinav ema, kes ei saanud küsimusest aru.

„Hiieisand ikka. See, kes luges sõnad peale.“

„Sa mõtled hiislar Lemmikut?“

„Sedasama jah.“

„Mingit tasu ta ei võta. Hiis pole rahategemise paigaks.“

„Aga hauaplatsi eest?“

„Kõik tehakse tasuta. Ei siin tarvitse vaene inimene osa oma varanatuksesest ära anda selleks, et kirikisandad võiksid uhkust taga ajada ja mõisniku moodi elada.“

Küsija oli kuulnud rohkem kui ta lootis. Ta läheks tagasi esivanemate usku, kui ta vähimalt teaks, et Jumal taevas selle üle ei vihastaks, teda maha ei lööks. Kes kasvatab siis ta väikesi lapsi ja peab kohta? Ta tuleb üks teine kord ja küsib mõne targema mehe või hiislari käest järele. Aga kas Lemmik võtab teda üldse jutule?.. Mehe haiguse ajal käis ta korra kirikisanda jutul ja kutsus teda surijale jumalaarmu andma. Ta tohigi seda hiislari kuuldes ütelda, kuipalju kiriksaks võttis! Noore

lamba ja vaka kaeru isanda hobusele koduskäimise eest! Tallu jäi kuueliikmelise perekonna peale kõigest neli lammast ja kaeru vaid külviks!

Pime on.

Urituli heidab värisevat valgust ümbrusse. Kõrgete puude ladvad jooksevad ülalt kokku, moodustades loodustempli. Selle kõrgete lage kannavad elavad sambad — põlised puutüved.

Kalmuhielt kostab samme. Saabuvad matjad, värskemullased labidad kaenlas.

„Kalmuhiel on kerkinud uus kungas!“ teatasid nad oma töö lõpetamisest.

Matjad seisatasid kalmutee veerul, kahel pool reas. Nad olid löönud labidad otsapidi maasse, toetanud käed vartele.

Vaikselt sammusid nüüd leinajad matjate vahelt värsket kalmukünka poole.

Hiis on puudelt harvem, siia tungib veel eha-valgust.

Sõnatus leinas piiratakse kalm. Siis langevad leinajad kummuli haa ümber. Nende laubad puudutavad värskelt-kaevetud mulda. Emakese maa hõng tungib nende sõormeisse. See nagu lähendab neid lahkunud põrmule, mis nüüd ju maaga sulab ühte. Ja annab mahajäänutele nagu uut jõudu ja elutahet maise teekonna jätkamiseks, mis samuti kord lõpeb kalmuhiel.

Matjadki on järgnenud leinajatele kalmuhiide. Sest neil on täna veel üks kohustus lahkunu vastu.

Maapõue on võtnud oma rüppe lahkunu põrmu. Maa peab andma nüüd elumahla sellele, millega lahkunut tähistatakse. Lahkunu mälestuseks istutatakse kalmuhiide h i n g e p u u. Hingepuudeks kõlbavad kõik väärispuid — tammed, saared, pärnad, pihlakad...

Hingepuu eest hoolitsevad lahkunu lähemad omaksed. Talvel lahkunute hingepuud istutatakse kevadel, kui maa on sulanud, aga enne mahlade jooksmist.

Kalmuhiis... Mis ta muud peabki tähendama kui neid, kes on lahkunud meile nähtavast maailmast ja jätkavad edasist elu esivanemate vaimuvallas, taaralaste tammikus?

Sõnatult lahkutakse kalmukünkalt.

Keda seovad sugulussidemed, keda peetakse üleaedseks, need lähevad koos lahkunu senisesse kodusse. Siin võetakse osa ühisest söögiajast, jagatakse mahajäänud varandus. Söögiaeg möödub leinakommeteta.

Koerapiitsa õigusenõudjale!

Kalurinaine Viiu tuli Lemmikule. Perenaine oli üksinda kodus.

„Kas oled üle öö terveks saanud?!“ imestas perenaine.

„Ma pole haige olnudki, tänu Jeesukesele,“ õien-
das Viiu.

„Kirikumõisa Maarja käis eile meil, kuulab sulle lehmälüpsjat. Ütles, et sa saatnud teda meile.“

Imestades lõi Viiu käsi kokku:

„Maarja pole talvest saadik meil käinud! Mis nihuke jutt tähendab?“

„Aasa vastu peeti kurja nõu. Kui ta eile õhtul pidi teile tulema lehma lüpsma, tungiti talle sõõrus kallale.“

Viiul vajus suu lahti, ta jäi perenaisele sõnatult otsa vahtima.

„Eks see oli kõik kokku räägitud, aga kukkus teisiti välja,“ lisandas perenaine. „Aasa pääsis õnneks põgenema.“

„Oh seda häbemata Maarjat küll! Mul pole sellest aimugi. Ei tea, kes need röövlid olid?“

„Pole mina neid näinud,“ sõnas perenaine, kes ei tahtnud nimesid avaldada.

„Issa-pojuke, püha ristike!“ imestas Viiu. Tal polnud tõepoolest aimu sellest, mis oli juhtunud. Ta oli tulnud Lemmikult leivajuuretist laenama ja nüüd niisugune pahandus! Mis küll temast mõteldakse?

„Seda ma ei jäta! Kui lahked teil alati ollakse ja nüüd see va Maarja tuleb ja tahab ajada meid riidu... Lähen kohe kirikumõisa ja küsin, mis ni-huke jutt tähendab?“

„Mine jah ja küsi, kas kirikisand seekord ka kaasa löi?“

Viiu oli tõsiselt pahane, kui ta Lemmikult lahkus.

Kirikumõisas sai ta Maarja toast kätte.

„Mis sihuke jutt tähendab?“ esitas Viiu aru-pärimise.

Maarja taipas kohe, kust poolt tuul puhub. Esitas siiski vastuküsimuse:

„Ma ei saa aru, mis sa õige tahad?“

„Sa ära lõksuta külas, et ma haige olen. Ma pole sind volitanud lehmälüpsjat kuulama.“

„Päh, ära usu külarahva lori!“

Maarja tahtis teise tuppa minna. Viiu aga astus talle ukse peale ette.

„Lemmiku rahvas ei pajata tühja juttu... Ütle, Maarja, mis musti asju sa minu selja taga ajad? Kas sul polegi muud enam teha kui teisi riidu ajada?“

Maarja teeskles nüüd solvunud olekut:

„Lemmiku rahvas jätku mind rahule! Igal pool muudkui nende Aasa, keda kõik teised püüavad! Vaata mul asja!“

„Aasa ei taha lossi noorisandaid ega taha ka sinu pappi!“ pahvatas Viiu ägedusega.

„Mis sa ütlesid?“ põrkas Maarja vastu. Viiu oli puudutanud tema vahekorda kirikisandaga. Seda, mida Maarja püüdis iga hinna eest salajas hoida. „Korda veel, mis sa ütlesid!“

Viiu muheles eneses, ta oli saanud Maarjat tor-gata. „Ei taha sinu pappi jah! Terve kihelkond naerab seda.“

Maarja kargas Viivule kallale.

„Hurjeh, metsloom! Või käsitsi vanainimese kallale!“

„Kasi välja!“ ähkis vihane Maarja ja püüdis naist uksest välja tõugata.

„Küll on valusad käed!.. Vanaks tüdrukuks jääd!“

„Ma sulle näitan!“ ähvardas Maarja.

„Jääd jah, jääd jah!“ parastas Viuu.

Naised olid rüseledes ukse juure jõudnud. Maarja kavatses naist uksest õue tõugata, aga Viuu ajas kitsa ukse vahel käed ja jalad harki.

„Sinusugune paksmagu mind kurjaga välja ei saa...“

„Vana nõi!“ kiristas vihane Maarja hambaid. Ta laskis vastase hetkeks lahti sai aga pihku ta juuksepatši. Nüüd oli teise vastupanu murtud.

„Kuuljad-nägijad, tulge appi!“ karjatas Viuu, kui Maarja hakkas teda patsist rebima.

Abi polnud aga kusagilt tulemas. Kirikisand oli kodust ära ja teolised heinamaal.

Maarja tõmbas vanainimese juukseidpidi uksest õue ja vedas eemale aia ääre. Altes seal laskis ta patši vabaks. Ja kähistas siis läbi hammaste:

„Nüüd mine ja kaeba kellele tahad!“

„Oled röövli paarimees jah... Sul pole ristiinimese verd südames. Poole peanahka oled lahti tõmmanud!“ hädaldas Viuu rätti pähe sidudes.

Juuksed olid küll alles ja peanahk oma kohal, aga valus oli.

Sedasi ma ei jäta, lähen ja kaeban, — otsustas ta eneses. — Aga kellele?

Lossivärv oli lahti. Viuu pääsis õue, kus värava-vaht talle vastu tuli.

„Kelle juure sinul on asja?“

„Tahaksin lossiisanda jutule.“

„Isandat pole kodus, tuleb alles päeva või paari pärast.“

Viiu mõtles, mis nüüd teha?

„Kes on lossis ta järgmine?“

„Vanem poeg Konrad.“

„Tahan temaga rääkida.“

„Ta pole päris terve.“

Viiu ei jätnud:
„Tulin isandale kaebama. Hirmsaid asju on sündinud.“

Väravavahti huvitas, mis hirmsad asjad need on. Viiu aga vaikis, lubas üksi isandale pajatada.

Varsti oligi tal luba käes ja Viiu astus peretuppa. Aukartuse ja hirmutundega südames, sest temanigi olid ulatanud jutud Konradi julmusest, kuidas see

Lossivaremeile on püstitatud Vigala jaoskonnaarsti elamu.

peksis ja tappis Hiiemäel. Aga kui keegi suudab Maarjat taltsutada, siis on see vaid Konrad.

„Mis sa paluma?“ olid sõnad, millega tulija vastu võeti.

„Aulik noorisand, ei ma palu kedagi. Tulin kaebama.“

„Kelle peale sa tahtma kaebata?“ küsis Konrad kärsitusega.

„Kirikumõisa Maarja peale, aulik noorisand.“

Konrad jäi teravamalt kuulama. Oli ju Maarja kaasteadja ja ta abiline Aasa röövimise katses.

Ja Viiu kurtis poolnuttes, kuidas Maarja teda patsist oli kiskunud.

„Miks ta seda tegi?“ küsis Konrad laupa kortsutades.

„Maarja on Aasa röövlite kambamees ja vale-
tas mu peale kui koer.“

Rusikas raksatas laua pihta. Konrad otse röö-
gatas naise peale:

„Kes sa oled?“

Viiu arvas, et selline pahameel on Maarja vastu
sihitud. Seepärast vadistas ta edasi:

„Kas noorisand siis mind ei tunne? Käin iga
pühapäev kirikus ja maksan kirikisandale korra-
likult kalakümnist. Eks ma ole kalamees Jaupi lesk
Tuhinu järve äärest.“

„Välja!“ röökis vihane Konrad, kargas püsti ja
otsis oma ratsapiitsa.

Viiu ehmus, ta ei saanud enam sõnagi suust. Ta
ainsaks mõtteks oli, kuidas toast välja pääseda.

„Välja, vana nõid!“

Ja juba laksataski ratsapiits Viiu selga.

Viiu kargas õue ja jooksis värava poole.

Konrad tormas talle järele ja ladus hoope kuhu
juhtus.

„Halastust, kullapai noorisand!“ palus Viiu
põgenedes. Kuid alles väravast pööras Konrad ta-
gasi. Ta tõmbas ratsapiitsa mitu korda läbi peo,
nagu silitades armsakssaanud löögieset.

Viiu jooksis seljataha vaatamata üle kahe tõste-
silla ja alles siis astus sammu, kui ei kuulnud enam
seljataga vihase rüütli kisa.

Ratsapiitsa ots oli ulatanud üle ta pea, löönud
ta silmnäole mitu vorpi. See oli olnud naljaasi, mis
ta kirikumõisas Maarjaga oli näinud, piitsahoopide
kohalt ihu aga otsekui põles. Ta oli hirmul, et äkki
ässitatakse koeradki veel talle kallale.

Koeri just ei tulnud, küll aga kirikisand.

„Aulik kirikisand, kaitse mind lossiisanda viha eest!“ Viiu kobas pastori käe järele, tahtis seda suudelda. Laskus põlvili ta ette.

„Ära puutu minusse!“

Pastor tõukas naise enesest eemale.

„Kas siis maa peal enam õigust ei ole? Seni kiusati Aasat taga, nüüd tullakse minusuguse vana naise kallale.“

„Mis sa jämama? Kes su kallale on tulnud? Ära jookse saatanakummardajate juure, ole õige ristiinimene. Kuulsin Maarja käest su jaburat juttu. Katsu, et sa mu silmist kaod!“

Ja Viiu katsus, kuidas ta jalad kandsid, et sai vaimulikust kaugemale, saab muidu veel kolmandat korda peksa. Ta jooksis kuni hing rindus. Istus siis tee ääre ja hakkas nutma.

„Noh, Jaupi Viiu, mis sina siin nutad?“ kostsid nutja kõrvu rahulikud sõnad täis osavõttu. Viiu nägi läbi pisarate Lemmikut, kes istus vankril ja oli koduteel.

„Tule, istu vankrisse. Tean, su põli pole pärast Jaupi surma kerge.“

Lemmik aitas naise taha vankrisse istuma. „Tule meilt läbi, mul on midagi su jaoks ära pandud.“

Kutumata talgulised

Pärast Hiiemäe ohvri matuseid muutus elu jälle rahulikuks. Kibe heinaaeg oli käes ja varsti pidi järgnema rukkilõikuski. Suvi oli olnud korralik, oodati rikkalikku saaki.

Kui päevatöö lõppes, leidis noorrahvas veel aega tulla külavainule kiige alla ja tantsuringilegi. Tuli sinna vanema põlve esindajaidki; vahetama mõtteid tööde ning talituste kohta.

Ühel õhtul tuli kiige alla ka hiislar. Ta vaatas noorte lõbutsemist pealt, vahetas vanematega mõned sõnad. Andis siis külanoortele nõu: kui püha-päeval päike juba on lõunas, mingi kõik Jaupi lesele

heina niitma. Igaühel tuleb vahest paar tundi niita, aga vaesel lesel on sellest suur abi.

Seda tehtigi.

Viiu istus ukse ees ja kodus sukka. Ta oli terve ennelõunase päeva kodus olnud, ei tõstnud jalgagi kiriku poole. Või kuhu sa lähedki lõhutud näoga!

Ta nägi küla poolt mehi ja naisi tulemas. Kõigil vikatid seljas. Saab näha, kelle talgutele täna minnakse, mõtles ta endamisi. Ise aga ohkas sealjuures: kes nüüd minul aitab heina teha! Kas suudangi seda üksi, või pean lehma müüma!

„Tervist, Jaupi-ema!“

Talgulised seisatasid ta mulgu ees.

Viiu läks mulgu peale vastu. Tunnistas, kõik oma küla rahvas.

„Kelle talgutele täna minnakse?“ uudishimutses ta sukavardaid käest kõrvale pannes.

„Eks tule meiega ühes,“ kutsuti Viiut, „küllap siis näed.“

„Mis talguline mina olen! Jõua mitte omagi heina ära teha, jääme vist lehmaga mõlemad nälga...“

Aasa astus Viiu juure ja sosistas talle midagi kõrva sisse.

„Oh, te kallid lapsed! Missugust rõõmu te mulle teete!“ Ja vanainimesel hakkasid rõõmupisarad üle põskede veerema.

Laijal rindel niideti kaar kaare kõrvale. Oli puid, oli põõsaid; paiguti peent võsagi. Puude ümber tehti keerud kaared, võsastik aga langes Pallika Oti kuulsate vikatite all.

Ihameel oli hilinenud. Teised olid juba tüki maad ette jõudnud, kui ta alles luiskas vikati ja pistis heina.

Tüdrukud löid laulu lahti:

„Tule, tule, tuulekene,
Vii minu kandle häälekene
Rõõmsa rahva ridadesse,
Lustiliste laua taha...“

Ihameel kuulis laulu ja jäi kuulatama: üks hääl tundus talle tuttavana. Ei, tuttavaid häáli oli mitu, aga üht neist ihaldas ta alati kuulda. Sellele niitjale peab ta järele jõudma! Ta viskas kaabu peast ja kampsuni seljast.

Esimese kaarega ta niitjaile veel järele ei saanud. Jõudnud naabri vaheni, pöörsid niitjad tagasi teise kaarega heinamaa teiselt äärelt.

Viiu nägi juuretulist ja läks üle kaarte Ihameele poole. Kõik talgulised olid talle ühtmoodi kallid. Ta ütleb Ihameelele vähimalt tere tulemastki. Tänu sõnadest on tal täna puudus.

„Küll mul on hea meel, mõtle ometi: õhtuks hein maas! Seda ei tea, kes selle mõtte üles võttis?“ mõistatas Viiu Ihameele juures.

Ihameel pühkis vikatitera ja hakkas seda luiskama.

„Ikka Lemmik, kes siis muu. Tuli õhtul vainule ja andis noortele nõu.“

„Oska neid häid inimesi tänadagi!.. Aga üks häda on mul veel: kust ma võtan talgulistele toitu? Ja õlut pole mul ka.“

„Me pole tulnud söögi ega joogi pärast, tulime sulle heinale. Ole üsna muretu. Kui lubad, tuleme teinekord ja viskame kuiva heina kokkugi.“

Viiu pühkis palgeilt rõõmupisaraid.

„Lähen ja näitan niitjatele, kus on teisepere vahetikk.“

Viiu läks vahet näitama. Seda polnud aga vajagi, sest teisepere rahval oli hein juba tehtud.

Tüdrukud olid jõudnud vastandkaartega Ihameele kohta. Vahepeal lõpnud laul algas uuesti, kuid hoopis teiste sõnadega:

„Näe, kus poissi noorukene,
Maha jäänd ta kaarekene!
Kosu, kasva pikaks poisiks,
Siis võid tulla meile seltsiks...“

alla ta ei vannu! Ja Ihameel hakkas niidutaktis vastu laulma:

Laul oli otse Ihameele narritamiseks. Kui ta ei eksinud, oli laulu ülesvõtjaks Aasa. Aga oodaku,

„Neitsikesed, noorukesed,
Vainult valged lillekesed,
Rohuaiast roosikesed!
Mis te endist mõttelete,
Kui te poissi põlga'ate?

Kas te teate, kus te saate,
Kelle naiseks viimaks lä'ete?
Mõni juhtub joodikulle,
Mõni langeb lakardille.
Mõnest saab ka sandi naine,
Mõnest popsi perenaine.“

Puude varjul tegi Ihameel edumaad. Ta jättis põõsaste ümbert lihtsalt niitmata ja asus niiviisi kiiresti tüdrukute kannule.

„Kasvasin kaks vaksa korraga, olengi teie seltsis. Alt ära!“ hüüdis ta eelniitjale.

Tüdruk pööras ümber. See oli Aasa.

„Kuule, Ihameel, kas jõuad veel niita või hakkad juba õhtule kippuma?“

„Niidan enne sulle ringi ümber, alles siis lähen,“ naeris Ihameel tujuküllaselt vastu. Just Aasa kõrval ta ihaldaski niita.

„Kui kõik vara õhtule lähevad, jääb Viiu lehm nälga.“

„Viskan heinasao selga ja viin lehmale ette. Aga sina tuled lüpsikuga järele,“ kiitis Ihameel.

„Kas läheme jälle läbi sõõru?“ küsis Aasa.

„Järvekaldalt läheme. Sõuame kaugele saarele.“

„Kas kahekesi?“ päris tüdruk.

„Ikka kahekesi... Või kardad sa järvehaldjat?“ nokkis Ihameel.

„Järvehaldjale viin anni. Kes aga ütleb, mis mehel mõttes mõlgub? .. Oi, kui kaugele on teised ette jõudnud!“

Aasa kaarega ees, Ihameel teisega järel, liikusid nad sügavas rohus rõõmsasti edasi.

Päike oli veel kõrges taevas, kui hein oli maas. Viiu rõõm oli ääretu.

Lauldes lahkusid talgulised:

„Kukku, kukku, käokene,
Helgi, hella linnukene!
Ega kägu muile kukku:
Kägu kukkub karjaselle,
Laulab lapsehoidijalle,
Helgib heinaniitejalle...“

Talgulised olid juba tüki teed Tuhinu järve kaldal, nende laul aga kostis ikka veel Jaupi hurtsikuni. Viiu istus mulgu peal ja kuulas. Kohendas siis pearätti ja tahtmatult libises ta käsi üle piitsavorpide. Nii koheldi teda kirikumõisas ja lossis! Kirikisand haugutas veel tagant järele! Aga tänane suur ja ootamatu abi külarahvalt? Selle algatajaks oli Lemmik. See, kes teenis Hiiemäel ja õpetas rahvale esivanemate pärandusi sõnas ning laulus. Kas on Lemmik kordagi teinud teistele halba, ütelnud kurja sõna neilegi, kes teda vihkavad ja ta üle irvitavad? Viivule on jäänud meele Lemmiku sõnad, kui ta kutsus nutja tee äärest vankrisse:

„Lutheri Jumal pole vaeste ega nõrkade jaoks. Tema hoiab alati nende poole, kel on vägi, võim ning rikkus. On rahvast tabanud mingi häda või mõni õnnetus, siis on vaimulikel alati üks ja sama troostisõna: see oli Jumala suur tahtmine. Aga imeplik, et see tahtmine alati langeb maarahva kahjuks!“

Lemmik oli tol korral talle pajatanud veel mitmest asjast, aga võtab siis vanainimese pea kõike kinni!

Tänane päev on talle kui unenägu: Lemmiku algatusel tulid noored inimesed kokku ja lõid ta heina enne õhtut maha. Tulevad teinekord veel ja võtavad ka loo üles.

Viiu arutas veel kaua mulgui istudes. Kas ta ei talitaks õigemini, kui läheb neljapäeva õhtul Hiimeele ja kuulab seal Lemmiku tarkusesõnu? Lemmik vähimalt usub ise, mis ta teistele õpetab, ja elab ka selle järele.

II jagu

Harjumaa vasallid ärevuses

1535. a. varakevadel kihutas üksik ratsanik poriseil teil. Üleni vahus hobusel jõudis ta Vigala lossi. Ulatas lossiisandale pitsseriga kirja.

„See on uskumatu, kui häbematuks võib magistraat minna!“ vandus lossiisand, kui ta poeg Dietrich oli lõpetanud kirja lugemise.

„Veel täna ratsutan ma Riisiperesse ja käänan Schroderil kaela kahekorra!“ ähvardas ta vanim poeg Konrad.

„Mine, jah, Riisipere sugulastele appi! Sa oled noor ja suudad halva teega ratsutada,“ nõustus isa.

„Närune foogt julgeb rüütli surma mõista! See on väljakutse õilsatele vasallidele!“

„Ruttu kaks paremat hobust saduldada!“ käsutas Konrad kannupoissi ja läks ise relvatuppa mõõka ja püstoleid valima.

Vihaselt urisedes käis lossiisand toas edas-tagasi. Mis õigusega julgeb linnakohus end Harjumaa vasallide asjadesse segada?

Nende sugulane, noor rüütel Johann Riisiperest, oli kirjas teatanud, et Tallinna kohtufoogt Schroder on ta isa mõistnud surma ühe näruse orja mahalöömise eest. Pealegi on sellest möödunud juba kaks aastat! 28. aprillil käinud Tallinna komtuur ja Harjumaa vasallide esindajad magistraadi jutul ja nõudnud surmaotsuse tühistamist, aga see nõue jäetud rahuldamata. Nüüd kavatsevad pojad sõjariistus

jõuga vahele segada ja isa vabastada enne, kui ta hukatakse. Kõik Yxküllid tulgu neile appi, enne kui on hilja.

Konrad oli Schroderile tulivihane. Talle meenusid kõrvakiilud, mis Schroder talle ojakaldal oli annud. Ta polnud sellest julgenud kellelegi rääkida: teised vasallid naernuksid ta välja, et üks rüütel laseb ennast lihtmehest häbistada! Nüüd aga on saabunud tasumise tund!

„Harjumaa vasallid kogunevad Riisiperesse, sealst minnakse koos Tallinna peale,“ jutustas käskjalg lossiisandale.

„Lõpetan Schroderiga igasuguse läbikäimise,“ otsustas lossiisand. „Tänasest peale võtan kaupa ainult Ficke käest. Schroder on oma nina liig kõrgele kasvatanud. Sellele tuleb lõpp teha!“

Riisipere käskjalg kinnitas keha ja laskis hobusel puhata. Veel samal päeval alustas kolmeliikmeline ratsasalk teekonda Tallinna poole.

Kui Vigala Konrad Riisiperesse jõudis, kihvas loss juba vasallidest. Kõik nad ähvardasid ja kirusid magistraati, ning avaldasid igavest vaenu linnakodanike vastu. Aga kui tuli jutt linnaminekust, leiti igasuguseid vabandavaid põhjusi sellest loobumiseks. Oli ju Tallinn piiratud paksude müüridega ja nurgatornidega, linnatungimine polnud seega kerge,—seda ei suutnud teha vaenulised sõjaväedki! Pealegi ei tahtnud vasallid asuda linnaga ja ta kodanikega sõjajalale. Oli ju terve kaubandus linnakaupmeeste käes ja igal mehel oli nende vastu võlakohustus!

Seljataga ähvardada ja magistraadile rusikat näidata, seda vasallid julgesid küll, kuid mitte rohkem. Igaüks püüdis oma nahka hoida ja linnaga vastollu sattumast.

„Misjaoks meil adratalupojad on? N e m a d peavad oma isanda päästma.“

See polnud halb mõte. See leidis üldise heakskiitmise.

Ent kes läheb orjasid paluma?

Minejat ei leidunudki. Aeg aga tõttas ja linna-
kohus ühes temaga.

„Siis lähen mina ise külasse ja kutsun talupojad
appi,“ otsustas surmamõistetud naine Dorothea, sün-
dinud v. Meks — Rabivere mõisast.

„Johann oleks pidanud ettevaatlikum olema.
Kas ma teda küll ei hoiatanud linna minemast!“ kiit-
les Tõnis Maidell Hageri-Maidlast, kui lossiemand
oli toast lahkunud.

„Ja mina hoiatasin teda samuti,“ lisandas v.
Dücker Paasverest. „Riigivõim on nõrgaks jäänud,
ei suuda enam oma alamaid kaitsta!“

„Alamate“ all mõisteti vasalle, adratalupojad ei
kuulunud nende arvates üldse inimõigustega olevuste
hulka.

Lossiemand laskis opmani kutsuda ja läks siis
külasse abi tooma.

Üksi Vigala Konrad oli valmis linna ründama.
Olid tal ju Schroderiga läinudsuvised arved õien-
dada. Ise ta mõtles, et ta võib ju veel ikkagi linna-
müüride alt tagasi pöörduda, kui seisukord kipub täba-
raks minema.

„Vigala Yxkülldid ei värise. Tapan oma käega
kohtufoogti!“ hooples Konrad Harjumaal vasallide
ees.

Nälja sunnil viljavargile

1532. aastal oli Harjumaal viljaikaldus.

Paepealne põld andis napilt seemne tagasi, lii-
vaseilt kinkudelt saadi pisut rohkem, aastast leiva-
vilja ei kogutud aga kusagil. Või siis Riisiperes, kus
mõisapõllud olid teissuguse pinnamoega. Siin jäi
lõikus vaid veidi napimaks. Leiba vähimalt sai.

Sügisel, kui mõisarehtedes rukkeid pekseti, avas-
tas rehepapp viljavarguse. Ta teatas sellest isandale.

„Kes varastama vilja?“

„Kindlasti ma ei tea ütelda, aga seda võis teha
teoline, kes viimsena lahkus rehest,“ arvas rehepapp.

„Kuulama see lontrus ja tooma minu ette!“ oli isanda vankumata otsus.

Ääriveeri-mööda küsitles rehepapp teisel ja kolmandal päeval teolisi. Saigi niiviisi viimaks kätte viimse kojumineja. See oli olnud Suurepere Madis.

Kui Madis tuli mõisa teole, kutsus rehepapp ta kõrvale ja küsis:

„Kas sina varastasid rukkeid mõisarehest?“

Madis jäi kohkunult vahtima, ta ei saanud alul sõnagi suust.

„Tunnista kohe üles, siis pääsed kergema karistusega,“ meelitas rehepapp.

„Aga kui ma pole vilja võtnud?“ küsis Madis.

„Sina olid rehest viimne mineja, kes see teine varastas! Ütle mulle kohe, miks sa seda tegid?“ käis rehepapp peale.

„Kui ma enese jaoks ei võtnud, vaid teisele, kes on näljas?“

„Vargus jääb ikka varguseks. See on raske patt käsu vastu. Kas sa pole kuulnud, mis kirikisand kantslist pajatab: sina ei pea mitte varastama!“

Madis mõtles ja püüdis oma teguviisi õigustada:

„Sa ju tunnend ja tead mind, ma pole kunagi pannud kätt võõra vara külge. Ka tänavu saan otsotsaga kokku; kibe küll on, aga ma oma perega nälga veel ei sure... Kuid heinamaavahil on suur lapseline pere — neil pole midagi hamba alla panna. Mõtlesin, et mõisas on vilja küll ja — kes siis peab teda aitama kui mitte mõis?“

„Mõtlesid... mõtlesid! Midagi pole mõtelda! Nüüd on sul keretäis soolas. Isand ise nõuab sind enese ette. Veel täna lähed sa ja võtad karistuse vastu.“

Madis on nõus karistust kandma, aga peksta ta siiski ennast ei lase. Kus selle häbi ots! Või kas see ongi mõni vargus?! Talumehed on lossiisandale iga aasta varandust kokku kannud ja kui kord tuleb peenike peosse, kas siis ei tohita võtta sealt, kus salved on täis laeni. Ütleb ju pühakirigi (seda ta on mitu korda ise kuulnud kirikisandalt): härja, kes

pahmast tallab, suud ei pea mitte kinni seotama... Täna ei lähe ta mitte isanda ette, saagu siis homme mis saab. Tuleb öö, annab tihti head nõu.

„Ma võin ju isanda ette minna, aga täna ma nagu ei tahaks. Kas sa ei ütleks mõisas, et sa pole veel vargale jälile saanud? Homme siis lähed ja ütled, et asi on selge.“

Rehepapp leppis sellega. Peaasi, et ta oli selgitanud varguse loo ja isand võib temaga rahul olla.

„Jäägu siis pealegi homseks,“ nõustus ta.

Suurepere Madis hoidis päeva jooksul lossist ja selle isandast eemale. Ta tööhimu oli läinud. Ja nagu ta kiuste kõneldi ainult kõikjal rukkivargusest. Keegi teadis veel ütelda, et isand lubanud lasta varast kirikupostis peksa. Pühapäeval nimelt, kui rahvas üle kihelkonna kokku on tulnud.

Kuna oli karta, et näljased talupojad katsuvad mõisarehest veelgi varastada, oli isand otsustanudki esimese varguse puhul tarvitada karmimaid abinõusid ja karistust. See pidi olema teistele hoiatuseks ja hirmuks.

Madis läks õhtul pooljoostes koju. Ta sidus oma riidenatukese kompsu, võttis kadakase kepi kätte ja põgenes. Peagi oli ta Madila küla piiridest väljas. Nüüd ei teadnud keegi, kuhu poole ta oli läinud.

Ta esimeseks mureks oli Tallinna põgenemine. Oma venna Nigulase juure läheb ta. Vend elas linnas juba aastaid ja oli tänavasillutaja²⁸⁾. Kui ta jalgealune linnaski tuliseks muutub, siis katsub ta põgeneda üle mere soomlaste juure.

Johann Yxkülli julmus

Kui järgmisel päeval rehepapp oma peremehe ette astus ja varga avastamisest teatas, käskis vasall süüdlase kohe enese ette tuua.

²⁸⁾ Bruggemaker Nicolas.

Rehed ja põllud käidi läbi, kuid Madist ei leitud. Opmani andmeil polnud Madis täna üldse tööle tulnud.

See vihastas vasalli veel rohkem:

„Esiteks tema mind varastama ja nüüd laiska mängima. Mina tahtma teda õpetama!“

Madisele saadeti kaks meest koju järele. Ja kui ta heaga kaasa ei peaks tulema, siis pidi ta kinni siduma ja kaasa tooma.

Mehed läksid Suurepere tallu.

„Tulime Madise järele, ta peab silmapilk Üksküla ette astuma,“ teatasid nad kohe oma tuleku põhjuse.

„Kas teda siis mõisas ei olegi? Otsisime hommikul kõik kohad läbi, kodus teda ka ei ole.“

„Mõisa teda pole tulnud, ta peab kodus olema!“

Mehed otsisid toad-kambrid läbi; isegi laudil käidi otsimas. Kuulati naabreilt, küsiti vastutulijailt; keegi polnud Madist täna näinud.

Isand mõisas ootas kärsitusega. Ta tahtis oma käega orja läbi rookida ja alles siis ta kiriku häbi-posti saata.

„Madis on kadunud,“ julges kubjas talle alandlikult teatada.

Ränk vandesõna tuli isanda suust.

Kubjas kadus kiiresti toast. Selleks olid tal mõjuvad põhjused: kui isand kellegi peale vihastas ja ta seda kohe läbi rookida ei saanud, kustutas ta oma viha esimese ettejuhtuja kallal. Teinekord tegi ta kannatanule sellega isegi väikese kingi: aga vihahoos pidi tal olema keegi, kelle peale ta oma viha sai välja valada.

Esialgu jäi Suurepere Madis kadunuks.

Saabusid jõulud.

Riisipere mehed käisid enne pühi linnast pühadekaupa toomas. Juhuslikult kohtasid nad Madist turul.

Madis elas oma venna Nigulase pool, oli tema õlul isegi juba tööd leidnud. Tugevaid töömehi nähti linnas heameelega. Jooksikuile anti kergesti pea-

varju ja kui talupoeg oli linna põgenenud raske töökoormise või julma käitumise puhul, anti põgenikule õigus linna jäämiseks. Ei antud välja isegi mõisniku nõudmise peale.

Seda oli Madis oma vennalt juba varem kuulnud ja kasutas nüüd linnakodanike vastutulekut.

Jutud Suurepere Madise linnaelust levisid Riisiperes suust suhu, ulatasid otsaga mõisagi.

Yxküll naeris mürgiselt, kui kuulis Madise asukohast. Ta sõidab uuel aastal linna ja toob jooksiku tagasi. Või ta ei taha enam Yxkülli nime kanda!

Linnas viibides palkas ta mehed, kes võtsid Madise kinni ja toimetasid ta vägivaldselt Riisiperesse. Need mõned margad, mis tal sellega kulu oli, olid ta rikkusele kui tilk vett ämbri kohta. Peaasi, et ta sai oma tahtmise täide viia. Maale linnavõim enam ei ulatanud, seda teadis Yxküll hästi.

Madis seoti mõisakuuris posti külge kinni, nii et ta ei saanud liigutada kätt ega jalga.

Vasall astus kuuri, ratsapiits peos. Ta tõmbas piitsa paar korda läbi sõrmede, käis korraks ümber vangil ja vaatas, kas see on ikka kõvasti kinni seotud. Riisiperes osati hästi siduda, sest see polnud esimene kord, kus isand süüdlasi enda lõbuks piitsutas.

„Sina olema väle jooksma, aga minu käed ulatama kaugemale!“ irvitas ta ja torkas piitsavarrega vangile näkku.

Madis teadis juba ette, et temaga käitutakse karmilt. Ei ole seega mõtet paluda ega ka vastu hakata. Tulemused on ikka ühed ja samad. Mida valjemini peksasaja karjus ja vingerdas, seda suuremat lõbu see isandale valmistas. Madis otsustas trotsivalt vaikida.

„Mina tahtma sind õpetama, sina orjanäru!“ kiristas Yxküll läbi hammaste ja hakkas kinniseotut piitsutama. Ta ei valinud kohta, kuhu hoop sattus või mis tagajärjed sel olid.

Yxküll peksis kuni väsis. Istus siis paku peale ja hakkas oma ohvrit noomima.

Noomis kõigepealt jumalasõnaga. Seda ta oskas teha, sest ta oli ju kogu oma eluaja olnud Nissi kiriku patroon! Isegi aastaid tagasi Harjumaa meeskohtunik.

Madis pigistas valuga hambad vaheliti ja mitte üks valukarje ei tulnud üle ta huulte. Ka nüüd, kui vasall teda noomis ja ta üle irvitas, ei lausunud ta sellele sõnagi. Pigistas silmad kinni ja mõtles endamisi: küllap see on nii kõgevägevama Jumala tahtmine!

„Sina kargama minu käest ära, otsima linnas see laisapöli. Katsuma seda veel tegema! Kuljused panema sulle kaela, orjanäru!“

Ja isand käsutas sulased kuuri:

„Panema see pakk jalgu ja need kuljused tema kaela!“

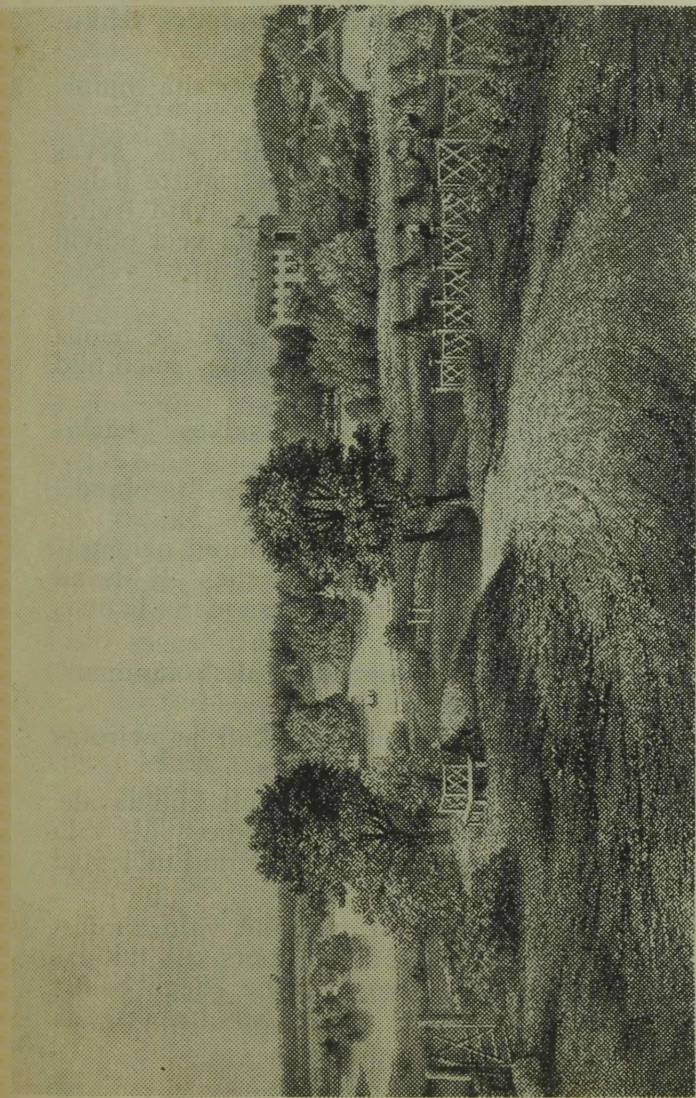
Piitsahoopidest oli peksetu nägu tursunud, ta silmad vajusid kotti. Madis ei näinud, mis temaga tehti, tundis vaid, kuidas talle pandi vangirauad ümber jalgade ja taoti need siis raudaasaga mingi puu sisse. Ta kobas käega — see oli suur kasepakk. Hobusekuljused seoti talle kaela, nii et need igal vähimalgi liigutusel helisesid. See oli ettevaatuse abinõu: kui ta peaks katsuma ennast pakust vabastada ja veel kord põgeneda, siis andis kuljuste helin ta ära.

Isand ise käis veel kord järele vaatamas, kas ta käsk on täpselt täidetud. Ega neid talupoegi või uskuda!

„Sina mõtlema oma tegu järel ja paluma Jumal, et sinu orjahing hästi pörgusse saaks minema.“

„Kord tuleb järg ka sinu kätte. Oled kuradiga ühest kannust võrsunud!“

See oli prohvetlik karjatus, mis pääsis surmani solvunud mehe hingest ja suust. Ta ei saanud enam jääda vaikseks kannatajaks.

Riisipere mõis Harjumaal.

Riisipere (saksa keeles Riesenberg) mõis läks Yxküllide kätte 1493. a. Nimelt Päri mõisa vasalli poeg Johann Yxküll abiellus Riisipere vasalli Henrick v. Wekebrodi tütre Leenaga, kes sai mõisa kaasavaraks. Käesolev pilt on Stavenhageni kogust ja maalitud enne 1867. a. Esiplaanil kõrgustik lehtlaga on tuntud „Ussimäe“ nime all ja sellest on säilinud mitu leegendi.

Isand kargas ukselt tagasi. Ta oleks virutanud mehele selle peale, nii et see oleks teadnud, kuid ta oli kahjuks jätnud piitsa tuppa. Vandudes lahkus ta nüüd vangi juurest...

Isanda loata ei julgenud keegi kuurialla minna. Isegi toiduandmine vangile keeldi.

Niiviisi möödus paar päeva. Alles siis arvas isand heaks ise vangi vaatama minna. Mitte halastusest — seda sõna vasall ei tunnud —, vaid irvitamiseks talupoja üle. See ori peab teda veel põlvili paluma, alles siis laseb ta tema paku küljest vabastada, otsustas ta.

Suurepere Madis istus piinatud ja verise näoga paku peal. Ta keha lõdises pakase käes, sõrmed olid külmast kanged.

„Kas moisa vili olema nüüd sinu salves?“ kärkis isand.

„Suurepere salves pole kunagi mõisavilja olnud.“

Isanda viha tõusis:

„Sina salgama veel! Sina põlvili mind paluma!“

Piitsahoobid polnud mõjunud, selles oli isand nüüd veendunud. Ta viskas ratsapiitsa maha ja otsis pinust suure halu.

„Jalatalla alla lööma, siis sina alles tundma!“ kähistas ta läbi hammaste.

Jalahoobiga tõukas ta vangi pikali ja virutas talle siis mitu hoopu jalataldade alla.

Ainustki häält ei tulnud piinatult kuuldavale. Madise näole ilmus vaid pilkav naeruvine. Mis valu pidigi ta tundma, sest pakane oli tal võtnud mõlemad jalad!

Nähes talupoega irvitavat enda üle, valdas mõisnikku meeletu viha. Ristisõdijate metsikus tuli tas täiel määral nähtavale: ta võttis kahe käega halust kinni, tõstis selle üle pea ja virutas siis kaks korda maaslamajale pähe.

Korisedes vajus vang kokku.

Johann Yxküll viskas halu maha ja lahkus kuurist seljataha vaatamata...

Surma!

Raehärä Boeth Schroder valiti 1535. aastal Tallinna kohtufoogtik. Linnakodanikud tervitasid Schroderi valimist suure rahuldustundega, sest ta oli õigust nõudev mees ja kohtles ühtviisi niihästi rikkaid kui vaeseid, aadlikke kui lihtrahvast.

Asunud uuele ametikohale, hakkas Schroder huvi tundma Riisipere Yxkülli julma teo vastu. Kuigi Suurepere Madis oli vasalli adratalupoeg, võeti ta Tallinnas kinni seadusevastaselt ja viidi maale. Talupoja väljaandmise pidanuksid otsustama Tallinna raad ja kohus.

Jaauarikuus samal aastal tahtis Yxküll hankida enesele turbeõigust. Sellest kuulda saades läks Suurepere Madise vend Nigulas foogti juure ja esitas Yxkülli vastu kaebuse, süüdistades teda venna piinamises ning tapmises. See oli laupäeval pärast tönisepäeva, 23. jaanuaril.

Yxküllile keelduti turbeõigust andmast. Foogt keelas talle ka linnatulemise, vastasel korral lubas ta tema vangistada ja kohtu alla anda.

Sellest said Yxkülli tuttavad linnas teada ja hoia-
tasid meest Tallinna sõitmast. Yxküll aga naeris raadi ja kohtuotsuse peale.

„Ei nad julge mu külge kätt pista! Olen võimas vasall ega kuulu kodanike kohtu alla. Nüüd ma just vihuti lähen linna, katsugu nad mind tülitada!“

Johann Yxküll ratsutaski Toompeale. Toompea oli omaette linnaosa, allus komtuurile ja osutus maa-
mõisnike peatuskohaks. Isegi oma kohtud olid Toompea kodanike jaoks.

Tänavasillutaja Nigulas sai Riisipere meeste käest kuulda, et Yxküll on Toompeal. Ta teatas sellest kohtufoogtile. Foogti kõrvu ulatusid ka vasalli halvustavad ütlused raadi ja ta kohtu kohta. Meest hakati valvama.

Kui Yxküll ilmus Mustapeade ruumidesse, vangistati ta ja viidi kohtu ette. Hoolimata vasalli vastuhakkamisest ja protestidest. Raad talitas nüüd Lüübeki-õiguse alusel.

Kaebealuse ülekuulamist toimetas foogt Schroder isiklikult.

Kaebealune oli 40-aastane; abielus, 5 lapse isa.

Yxküll oli suureline oma rüütliõigusele ega salanudki oma veretööd kohtu ees. Ta kõneles sellest otse hooplevaltki. Jutustas koguni üksikasju, kuidas ta selle jooksiku-orja ja varga teise maailma oli saatnud.

Kohtuotsus langetati ühesõnaline — surma!

Nüüd alles nägi vasall, et temaga ei mängitud kometit, vaid talitati kohtu karmi seaduse järele.

See kohtuotsus pani Harjumaa vasallid kihama. Kuidas julges kohus sellise otsuse teha? Või tehkuigi otsus, kuid selle täidesaatmist ometi ei tohita ette võtta.

Vasalle sõitis Toompeale ligidalt ja kaugelt. Nad valisid endi keskelt kaks saadikut — Tõnis Maidelli Hageri-Maidlast ja Johann Dukeri (Dücker) Paasverest. Saadikud läksid Tallinna komtuuri, hiljuti määratud Remmert van Scharenbergi juure, ja kutsusid ta kaasa. Ka komtuuri abi läks ühes teistega.

28. aprillil ilmus saatkond raekotta. Saadikud võtsid aga juba tagasihoidlikuma tooni. Nende palve oli: kustutada Johann Yxkülli kohta tehtud surmaotsus.

Komtuur toetas maamõisnike palvet, lisandades, et see on ka ta esimene palve magistraadile, ja see peaks ometi täidetama.

Foogt Schroder esitas saadikutele küsimuse:

„Kui pärisori piinaks oma isandat ja tapaks tema, missuguse otsuse langetaks siis Harju meeskohus?“

„Muidugi surmaotsuse!.. Aga see siin on ju hoopis teine vahekord: orja ja isanda vahel on suur vahe. Ori kuulub vasallile.“

„Lüübeki linnaseadus ei tunnusta seisuste vaheseinu. Iga kuritegu on karistust väärt. Sündigu rikkaga samuti kui vaesega!“

Ja saadikute palve jäeti rahuldamata.

Kõik vasallide katsed mõjutada kohtuotsust purnesid linnakodanike tugevatel vastuseismistel.

Foogt oma otsuses oli kõikumatu: koerad kes ei jäta lambaid murdmast, hukatakse.

Vasallide saadikud sõitsid Riisiperesse, surma-mõistetud naise ja poegade juure. Siin siis otsustati jõuga vahele astuda ja hukkamist takistada, ning saadetigi kohe ratsakäskjalg Vigalasse...

Johann Yxkülli hukkamine

Kui saadikute asjatu käik raekotta teatavaks sai, langesid Johann Yxkülli hooplev tuju ja uhkus. Hirm saabuva surma eest haaras teda rohkem kui adratalupoega, keda ta enne surnukslöömist oli piinanud. Veel aga oli tal tagavaraks üks abinõu ja seda tahtis ta kasutada. See oli — kohtu äraostmine rahaga! Seni olid vasallid rahaga kõik kõveraimadki asjad sirgeks ajanud, miks ei peaks seda kasutama ka linnakohtu juures!

Yxküll palus foogtiga kokku saada. See talle ka võimaldati. Tugeva valve all viidi vasall vangimajast raekotta.

„Pakun linnale 1.000 riia marka, kustutage see mõttetult otsus!“

Schroder surus oma meelepaha alla. Või siis rahaga püütakse õigusjumalanna silmi pimedaks pista!

„Ei tule kõne alla!“

Yxküll ei jätnud veel sellega. Tema arusaamise järele tuli meelead suurendada.

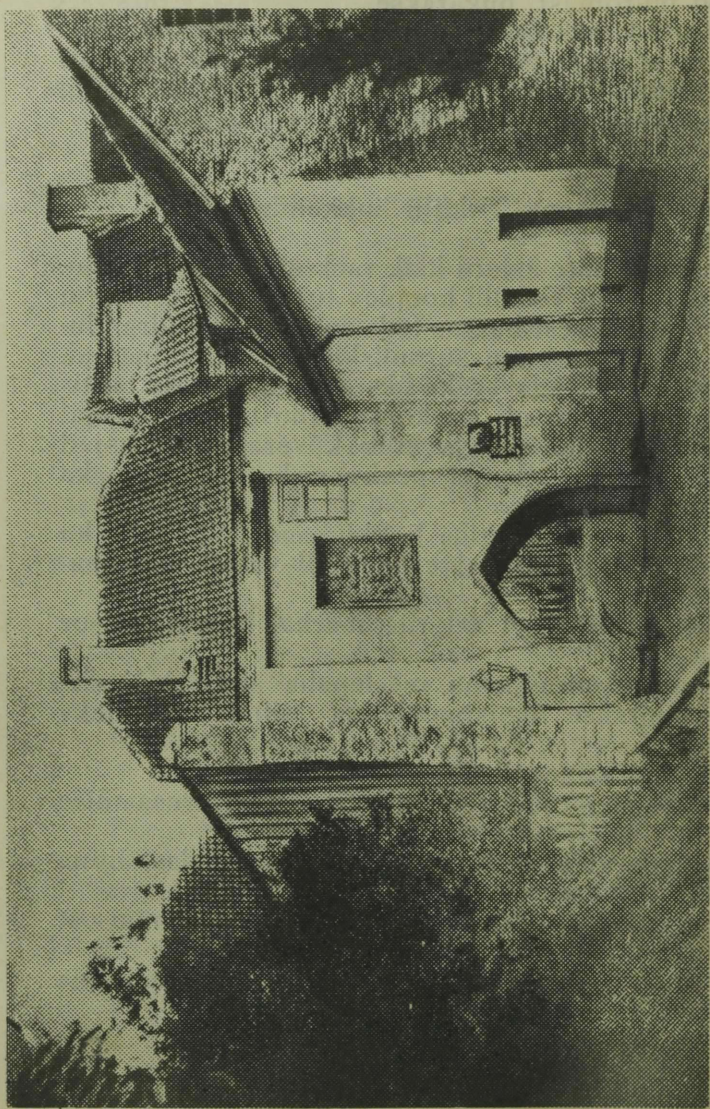
„Annan küla, kus Suurepere Madis elas, linna seekidele igaveseks omanduseks.“

„Linnakohus ei lase ennast mõjutada maisest varandusest.“

„Annan lisaks sellele veel säilitise rukkeid iga aasta kuni oma elu lõpuni.“

„Viige ta kongi tagasi!“ põrutas Schroder. „Valmista end surma vastu.“

Yxküllil polnud enam pääsu kohtuotsuse eest. Ta saatis Riisiperesse käskjala, kes tõi talle kiriku-riided järele: ta tahtvat enne surma palvetada ja

Vanaaegne Harjuvärav Tallinnas.

Kas ühenduses Yxkülli hukkamisega või Harjumäe kindlustuste ümberkorralduste tagajärjel — kuid Harjuvärav suleti ligi paariks sajandiks. Ta avati liiklemiseks uuesti alles 1767. a. Tolleaegne vene kubermanguvalitsus ristas värava vene keeles „Uueks väravaks“ ja Harju tänava „Uueks tänavaks“. Värav lammutati aga 1874. a., kuna ta takistas liikumist. Pildil Harjuvärav nähtuna Vabadusväljaku poolt.

armulauul käia. Oli ta ju kiriku patroon ja tahtis nüüd enne oma surma ka kõik kiriku kombes täita.

Komtuur jälgis asja käiku ja teatas igast kohtusammust Yxküllil omastele Riisiperesse. Selle järele seadsid teised oma vabastamise plaani.

Hukkamispäevaks määrati reede enne ristipäeva, see on 7. mai. Sellest teatati ka surmamõistetule. Harjumaa vägevaima vasalli kangus varises kokku. Ta värises oma hinge pärast, püüdis seda päästa palvetega ja heategudega nende vastu, kellest ta seni oli vähe hoolinud — oma talupoegadest.

Ta palvel ilmus vangikambri linnasekretär ja pani kirja ta testamendi. Yxküll vajutas testamendile oma pitseri, nagu see tol ajajärgul viisiks oli.²⁹⁾

Testament koostati sama päeva hommikul, milal surmaotsus täide saadeti.

Oma testamendis määras ta kuuele Tallinna pastorile igapäevale 10 marka. Usuteaduse magistrile Jochim'ile valvamise, lohutuse ja sakramendi andmise eest 20 marka ja linnasekretär Otto Manowile kirjajirjutamise ja testamendi koostamise tasuks 20 marka.

Naise ja laste hooldajateks ning testamendi täitjateks määras Hans Mex'i, Jacob v. Levenwolde, Claus Mex'i ja Peeter Stackelbergi.

Testamendi esileheküljel leidub järgmine korraldus talupoegade suhtes (tõlkes):

„Minu talupoegadele ja eriti neile, kes on vaesed ja kannatavad puudust, annan andeks kõik vanad ja uued (maksu-) võlad, juba kättesaadud leivavilja peavad nad omavahel jagama ja tuleval kevadel mitte tagasi maksma (sisse mõõtma).“³⁰⁾

Peale talupoegade tegi ta oma testamendis ka muid korraldusi oma varanduse suhtes.

²⁹⁾ Yxküllil testament hoitakse alal Tallinna linnaarhiivis.

³⁰⁾ Algupärandis: „mynem buren und sunderlick, to arm und notroftich syn, geue ick tho alle olde und nuge schult, dat entfangen brotkorn sollen se deylen und upt austande vorjar nicht wedder inmeten.“

Keskpäeval liikus valvurite salk linnatänavail Harjuvärava poole. Teeäärtele kogunes uudishimulisi, avati ukсед ja aknad tänaväärseil majadel ja linnaelanikud jälgisid surmamõistetut viimist hukkamispaigale. Polnud see ju harilik kurjategija ega lihtmees, vaid Harjumaal vägev vasall. Nüüd astus ta noruspäi valvurite vahel, näokattes timukas suure ja sirge mõõgaga ta kannul. Ei puudunud ka timuka abilised. Neidki vajas timukas oma töö juures.

Hukkamisplats asus linnast väljas Liivalaia tänava ääres, kohal, kus asetseb praegu evangeeliumi palvela Veerenni tänaval. Hukkamispaigale mindi läbi Harjuvärava ja teed üle Tõnismäe, mida hiljem hakatigi hüüdma Vaestepatuste tänavaks.

Timukat hoiatati, et ta oleks äärmiselt ettevaatlik, sest Riisiperes valmistatakse ette Yxküllil vabastamist teel hukkamispaigale. Selle teate tõi raehärradele tänavasillutaja Nigulas.

Palvete ja ähvarduste varal saadi Riisiperes kokku üle 20 talupoja, kes nõustusid Tallinna minema. Salga etteotsa asusid Yxküllil pojad Johann ja Konrad. Nendega liitusid Vigala Konrad ja mõned aadlikud Harjumaalt ühes oma kannupoistega.

Kui saabus teade surmapäevast, asus Riisiperest teele 30-pealine ratsasalk. See polnud küll suur jõud, kuid rahuaegsele Tallinnale jätkus sellestki. Läbi öö rutati linna poole. Vara hommikul jõuti hukkamispaiga lähedale. Siin peideti end liivaküngaste varju ja jääd ootama.

Aeg venis. Paar meest saadeti luurama.

„Jätke see kaupmehenäru minu hooleks. Ajan ta mõõga otsa nagu silgu vardasse!“ ähvardas Vigala Konrad. Kaupmehenäru all mõtles ta Schroderit.

Kahel vasallil olid odad kaasas. Nemad lubasid endi hooleks võtta timuka, kel oli suur mõök ja keda oli raske lühema relvaga tabada.

Vasalli hukkamispaigale saatmine võttis rohkem aega kui tavaliste kurjategijate juures. Varitsejad hakkasid kartma, et teda üldse linnamüüride vahelt

välja ei tooda. Linnavärvad olid päeval avatud, seega oli soodus juhus linna tungimiseks. Nii tehtigi.

Vaevalt jõudsid valvurid ja timukas Harjuvärvasse, kui Tõnismäe poolt kihutas sõjakisaga lähemale ratsasalk.

„Need on Yxkülli abistajad!“ hüüdsid viijad ärevuses.

Kogu vastutus lasus nüüd timuka õlgadel.

„Väline värv sulgeda!“ hüüdis ta oma abilistele.

Kuuldes väljast omaste sõjakära, tärkas surmamõistetuse lootus elule. Ta vehkles kätega tulijate poole ja püüdis lahti rabeleda. Aga valvurid hoidsid teda tugevasti.

Vaevalt suudeti värv sulgeda, kui ratsanikud jõudsid selle taha ja nõudsid avamist.

Mis nüüd teha? Linnas ei lubatud mõõgaga hukata, linnamüüride varjult välja minna aga ei juletud.

„Sulgege sisemine värv ja ma olen väljaspool linna!“ karjus timukas sulastele.

„Appi, nad tapavad mind siinsamas!“ karjus Yxküll surmahirmus.

Appiruttajad kuulsid Yxkülli appihüüet. Talumeestel olid kirved kaasas, ühel raudkang kaenla all, juba raiutigi kirvestega linnavärvavat, raudkang ja piigiotsad suruti värava ja piitade vahele.

Vaatamata vastupanule tõmmati vasall tänava kividele põlvile. Pääsmine oli ligidal — vaevalt kämblapaksune uks lahutas teda päästjaist, aga tema peab surema.

Jõuline hoop mõõgaga — ja Johann Yxkülli eluküünal oli kustunud. Ta keha langes kividele, veri purskas kaugele, pritsis kinnihoidjate jalgadele...

Juba murdusid aga väravatoed.

Rutuga kisti sisemine värv lahti, kellelgi polnud enam aega laipa korjata. Valvurid ja timukas oma abilistega põgenesid, saades endi järel vaevalt veel kinni sisemise värava, kui juba välimine langes ragesedes ja päästjad tormasid sisse. Nad olid aga hil-

jaks jäänud! Leidsid eest vaid surmakrampides tuksleva keha.³¹⁾

Vigala Konrad oli lootnud leida eest oma verivaenlast Schroderit, leidis nüüd eest aga suletud värrava. Ta tagus mõõgaga vastu siseväravat ja vandus Tallinna raehärradele ja kohtule veriseimat kättemaksu. Ta riisub paljaks kõik Tallinna kaupmehed, keda ta aga maal ja merel veel kätte saab!

Ei olnud mõtet murda ka siseväravast läbi. Appirutanud korjasid Yxkülli laiba ja lahkusid Harjuväravast.³²⁾

Kuuldes sõjakära, kogunes linnakodanikke müürile, kust jälgisid varjust vihast ratsasalka.

Jõudnud laskepiirist välja, pööras Konrad veel korraks linna poole ja näitas rusikat. Seda tegid ka hukatu pojad ja teised vasallid. Vaenukinnas oli heidetud!

Johann Yxkülli naisele anti hiljem üle ka hukatu hobune, kirikuriided, mõõk ja mõned esemed, mis leidsid vasalli taskutes. Seljariided kuulusid timukale, nagu see oli kombeks.

Johanni vanem vend Dietrich langes samuti mõõga läbi. See oli juulikuus 1526. a., kui Johann Hattorpi mõisas oli suur pidu. Purjus rüütliid läksid omavahel riidu ja ta enda sugulane Wolmar Yxküll Kasti mõisast pistis ta mõõgaga surnuks.

Yxkülli hukkamine ajas rüütelkonna vihale. Kaevati uuele ordumeistrile Herman von Brüggeneyle.

---

³¹⁾ Raesekretär Fonne märgib ühes oma kirjas, et Yxküll hukatud Karjavärravas. Kuna Fonne oli raeteenistuses enam kui sada aastat hiljem (1658—1672. a.), pole ta teade usutavam. Seda enam, et kurjategijaid viidi hukkamispaigale ikka Harjuvärava kaudu üle Tõnismäe.

³²⁾ Yxkülli täpset hauakohta ei teata. Arvatakse ta olevat maetud Niguliste kirikusse. Nimelt leidis kirikupõrandas hauakivi (hauakaas), millesse oli raiutud elusuurune rüütlikuju. Kuju hoidnud ühes käes mõõka, teises aga oma maharaiutud pead.

Kiriku viimase suure remondi ajal purunenud hauakivi tööliste käes.

Kui ordumeister sõitis Tallinna järgmisel aastal, võtma linnalt truudusevannet ja kinnitama linna vanu privileege (õigusi), kardeti põhjendatult, kas ordumeister kinnitab vanu õigusi. Üheks niisuguseks privileegiks oli linna ainuõigus kohut mõista linna piirides kordasaadetud süütegude eest ja linna põgenenud talupoegade väljaandmise otsustamine. Viimastest küsimustest olid eriti huvitatud Tallinna eestlased, kes ise või kelle omaksed olid maalt linna põgenenud. Seni oli linn suutnud oma õigusi Harju ja Viru rüütelkondade vastu kaitsta.

Ordumeister Brüggeneý võeti vastu suurte avaldustega ja kallihinnaliste kingitustega. Arvesse võttes veel muidki asjaolusid, kinnitaski ordumeister kõik Tallinna privileegid. Ja nii jäi linn lõplikult võitjaks ka Yxkülli protsessis.

Tundmatuks jäänud linnakodanik tähistas Yxkülli hukkamispaiga. Ta raius sinna kohta — otse Harju veski ukse kohal asetsevale kivile ristimärgi. Ligi kolm sajandit (kuni 1817. aastani) seisis ristimärgiga kivi Harju tänaval. Siis nimetati vene valitsuselt Vigala mõisade omanik Berend Johann v. Uexküll Eestimaa tsiviilkuberneriks. Kui uus kuberner kuulis ristiga kivist ja selle tähendusest, laskis ta kivi kõrvaldada.

Riisipere Yxkülli hukkamine on jäänud rahva mälestustesse. Selle loo ümber on põimitud lugulaule ja jutte. Nüüd kuulub Riisipere mõis Tallinna linnale, kes avas seal väikelastekodu ja -kooli.

Uus sõjakäik Läänemaale

Otto Üxkülli vahekord Saare-Lääne piiskopi Buxhoevdeniga oli muutunud teravamaks kui see oli eelmisel suvel. Selle järele kui ordumeister Wolter v. Plettenberg 28. veebruaril 1535. a. suri ja ta järglane Herman v. Brüggeneý oma valitsemise suunda polnud veel avaldanud, alustas Yxküll Läänemaa vasallide seas ägedamat kihutustööd: ta soovi-

tas piiskopi võimu mitte tunnustada, loobuda mak-
sudest ja kohustustest, sundida rahvast luteriusku
vastu võtma.

Konradi julm tegu Hiiemäel andis luteriusu
levikule aga raske hoobi. Rahva eest ei jäänud sala-
duseks, et Hiiemäe veretöö toimus linnapastori
heakskiitmisel. Hiislari sõnad Hiiemäel ja matus-
tel tungisid kuulajate südamesse, paljastasid uue usu
ja selle toojate tagamõtted.

Kirikud jäid tühjaks mitte üksi Vigalas, vaid
ka naaberkihelkondades. Nii kurtsid pastor Kon-
derth Gulerow Kullamaal, Anton Backerow Märja-
maal ja Johann Wedberg Kõrbes (Pärnu-Jaagupis),
et luteriusk on hirmutanud kirikust eemale needki
vähesed kuulajad, kes seni kirikule truuks olid
jäänud.

Talurahval polnud uue usu kohta kuigi palju
ütelda, sest jumalateenistusi, enamus ka kiriklikest
talitustest, peeti endiselt võõrkeeles. Üldine olu-
kord kujunes muidu aga selliseks, et kui mõisnik
või kirikupatroom läks uude usku, pidi mõiskonna
või kihelkonna rahvas talle järgnema. Sest talu-
pojad, kes kord kiriku küüsi olid jäänud, ei suutnud
sellest vabaneda; vaatamata sellele, et neil polnud
ka uuest usust õieti mingit aimugi.

Piiskop nägi selles Yxkülli tegevuses katoliku
kirikule ja oma sissetulekutele hädaohtu. Pealegi
pöördusid preestrid mitmelt poolt piiskopile pal-
vega, et Yxkülli ässitustööle tehtaks lõpp. Uus ordu-
meister Brüggeneý oli aga esialgu tagasihoidlik mees
ja nii jäi nende tüliasi nende endi lahendada.

Siis esines piiskop Buxhoevden Wolmari maa-
päeval 13. märtsil nõudmisega, et talle antaks kaitset
Otto Yxkülli vägivallategude vastu. Vahekordade
korraldamine jäeti maapäeval aga piiskopi eriasjaks.
Seda enam veel, et isegi keiser Karl V ei suutnud
markkrahvi Wilhelm v. Brandenburgi ja Otto Yx-
külli korrale kutsuda. Keiser Karl oli juba 19. nov.
1534. a. nõudnud, et nad alistuksid piiskopile ja ta
korraldustele.

Ainukeseks ja mõjuvaimaks abinõuks Yxküllil ja ta pooldajate taltsutamiseks tunnistas siis piiskop Buxhoevden sõjalise jõu. Ta otsustas alustada oma teist sõjakäiku Läänemaale, niipea kui kevadised teed on kuivanud ja sõjaväe liiklemine on hõlpsam. Varsti pärast Wolmari maapäeva hakkaski ta Saaremaa vasallide seas sõjamõtet õhutama. Saaremaa vasallid olid eranditult piiskopi truud pooldajad ja ägedad vastased Läänemaa vasallidele. Olid ju viimaseil kõigil suured ja tulutoovad läänid, nad olid rikkamad ja vaatasid oma Saaremaa ametivendadele üleõla. Eelmisel kolmel sõja-aastal olid Saaremaa vasallid mandril suuri varandusi kokku riisunud, ehkki lõviosa neist oli läinud piiskopile.

Kuna mandril luteriusk oli tugevasti levinud, siis riisus piiskop kõikjal kirikute varandused ja hinnalised kirikuriistad. See sündis kõik katolikuusu heaks. Võeti isegi kinni ja heideti Kuressaare lossi vangitorni Keina pastor Johann Rowgen, kuna ta oli julgenud piiskopile vastu rääkida!

Suurtel ja rikastel meestel on alati olnud sabasörkijaid, nii oli ka Otto Yxküllil. Vaevalt oli piiskop oma sõjakäigu plaanist kõssanud, kui keegi tundmatuks jäänud Saaremaa vasall saabus Vigalasse ja andis Yxküllile piiskopi kavatsused teada.

Sõjaväe kogumine vanasti nõudis palju aega. Yxküll asus kohe endale poolehoidjaid värbama ja lossi kindlustama. Ta esimene sõit oli Haapsallu. Siin oli tal kokkupuuteid ka Saaremaa vasallidega, kes polnud veel teadlikud piiskopi kavatsustest. Yxküllil oli Saaremaal väheldane Kõlla mõis ja seda tahtis ta enne sõja algust maha müüa. Ta oli kindel, et sõja puhul ta mõis võetakse sõjakulude katteks piiskopile tagasi.

Osava ärimehena õnnestuski tal mõis puhta raha eest maha müüa. Leping kirjutati Haapsalus alla ja Yxküll sai raha kätte.

Nüüd algasid matkad mõisast mõisa. Koluvere ja Lihula lossid olid juba läinud suvel piiskopile alistunud, Ranna-Läänemaa mõisad olid rüüstatud

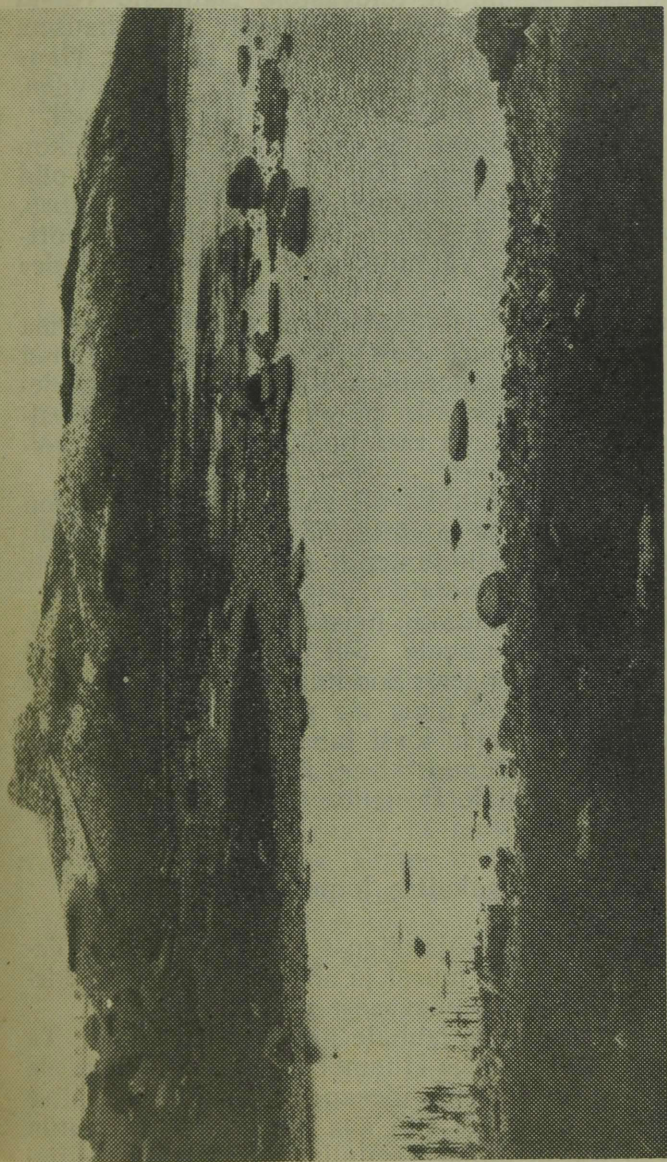
ja nende vasallide vastupanu murtud, — neist polnud Yxküllil mingit toetust ega abi. Pärast mõjuva rüütli Jürgen Ungerni surma hakkas piiskopivastane rinne lagunema. Juba lihtsalt majanduslikest põhjustist: parem alistuda, kui lasta oma majapidamine hävitada. Nii leidis Yxkülli missioon Läänemaa vasallide juures vaevalt märkimisväärseid tagajärgi. Leidus kõigest 3—4 tõsist pooldajat, teised kõik jäid ootavale seisukohale või andsid eitava vastuse.

Yxkülli tuju polnud kõige parem, kui ta koju jõudis. Aga olgu! Tema piiskopile ei alistu. Vigala loss on mõõtudelt küll väike, see-eest aga hästi pakside müüridega kaitstud.

Piiskopil edenes sõjaväe kogumine jõudsasti. Vasallidel oli saagi maik suus ja nad otse ihaldasid viljarikkale Vigalamaale, kus ka karjakasvatus oli kõrgel järjel. Siin võis varandust kokku ajada! Sõda Vigala Yxkülli vastu võeti talgutena ja aja-viitena. Iga vasall andis piiskopile ratsamehe täie varustusega, suuremate läänide valdajad koguni kaks ratsameest. Vasallid tulid endastmõistetavalt kaasa.

1535. a. kuulusid piiskopi sõjaväkke järgmiste mõisade vasallid: Johann Nynegall Kõlljalast, Wedberg Sassilt (saksa keeles Cabbil), Gerd Udensen Randverest, Hindrik Orgas Koiklast, Leutholdt Paadlast, Christoph Walkendorf Kodimetsast, Jürgen Lohde Loonalt, Johann Wedberg Sandlast, Knübben Tiirimetsast, Claus v. Ungern Kaunis-päält, Hinrik Leps Karkilt, Dietrich Brakel Praaklist, Johann Gahlen Kaalilt, Hinrik Koepken Tõlustelt, Treyden Reinamõisast, Johann Tollner Mäepäält, v. Sass Sassimõisast, Gadert Gogrewen Koigist, Goswin Wölf Uuemõisast, Mathias Tittfer Arult (Arruselt), Hinrik Schoolmann Roobakalt, Jürgen Petsch Taalikult, Möller Rehemäelt, Witinghoff Jürsilt.³³⁾

³³⁾ Nagu nimestikust nähtub, on osa mõisu hakatud rahvapäraselt hüüdma omanike nimede järele. nagu: Loona, Praakli, Kaali, Reinamõis ehk Treidna. Sassi j. t.

Virtsu lossi varemed.

Volmari vahekohtu otsusel 1536. aastast jäi Virtsu loss üles ehitamata. Peeter Yxküll müüs mõisa ühes pärdalstega oma sugulasele Johann Yxküllile Antslast, kes oli piiskopisõjas jäänud erapooletuks. Ajaloolane J. Arndt oma „Liivimaa kroonikas“ mainib Virtsu lossi ehitajana Wilhelm Schauerburgi. Loss antud 1284. a. Yxküllidele läänile.

Lootuses tasule ja tulevastele läänidele võtsid sõjakäigust osa veel aadlikud Reinolt Tysenhausen, Gerdt Tolk, v. Bellinghausen, Cordt Haffner, Hans Roden, v. Zöge, v. Cleve ja Johann Buxhoevden. Viimasel oli mõis, mille nimeks tollal oli Zerell.

Suurima ametkonnaga asus sõjakäigule piiskop Buxhoevden ise. Tema lähimaiks nõuandjaiks olid usuteaduse magister Joachim Bruns, Hans Hattorp, stiftifoogt Godert v. Gilzen ja hoovikohtunik Gottschalk Bentheim, vaimulikest Christianus Tunder Kaarmalt.

Mai lõpul hakkas sõjamehi ja vasalle kogunema kõigist Saaremaa nurkadest. Koguneti piiskopi lossi juure, kus löödi laager üles. Käsitati kokku purjelaevad ja adratalupojad. Sõjamoona laadimine vältas päevi, nähti vaeva ratsahobuste ja vankrite toimetamisega laevadele.

Kui kõik ärasõiduks oli valmis, ilmus piiskop oma saatjaskonnaga ja ametiriides. Ta piserdas õnnistatud veega vasalle ja nende sõjasulaseid, õnnistas ristimärgiga teeleminejaid...

Puhus priske tuul, kui heisati ankrud ja laevastik võttis suuna Virtsu peale. Siit pääsis suurt sõjateed mööda Lihulasse ja sealt Soontagana kibelkonna teid mööda Vigalasse.

Piiskop oli Virtsu lossi juba eelmisel sõjakäigul rüüstanud ja hävitanud. Loss kuulus Vigala vasalli Otto Yxküllile vennale Peetrile.

Omakaitse loomisele

Teade piiskopi sõjakäigust Vigalasse levis küla-des kulutulena. Tõi muret ja ahastust taludesse, kiskus rahva eemale igapäevasest tööst.

Hiislar Lemmiku laubale ilmus murekortse. Ta ei leppinud teenimisega Hiiemäel ega troostisõnadega leinajaile: ta tundis enda ülesandeks asuda omakaitse loomisele. Tegutseda tuli aga ruttu, sest ei teatud päeva ega tundi, millal vaenuline piiskop oma sõjasulaste ja vasallidega Vigala pinnale astub.

Hiislar saatis käsu külavanemaile, kutsus mehed Hiimäele nõupidamisele. Tuligi kokku mehi Naraverest ja Leiverest, Säälast ja Vagujalt, Pallikamäelt ja Jädivere Tagakülast. Neid tuli kaugemaistki taludest, mis asetsesid tee äärtel, kust piiskopi vägi võis mööduda.

Iluhiies istuti poolringis, nooremad seismas vanemate seljataga. Aeg oli ülimalt tõsine. Aastakümneid oli rahvas rahus võinud töötada, harida juure uusi põllumaid ja kosuda viimasest viljaikaldusest...

Hiislar tõusis ja tõstis käe. Kohe jutukõmin vaikus ja kõik jäid kuulatama.

„Raske aeg on ukse ees. Vaenuvanker on hakanud veerema. Meie kodusid ähvardab hävitus, meie perekondi nälg ja viletsused. Lasksin teid kutsuda nõupidamisele.

Veel enne, kui valmib vili lõikuseks, oleme jäänud sõjatallermaaks. Kas paneme käed rüppe või kaitseme kodu ristiusuliste riisujate vastu?“

Jutukõmin läbistas kokkutulnute read. Püsti tõusis keegi vanem mees:

„Läheme lossiisanda juure ja palume temalt kaitset!“

„Misjaoks me maksu maksame, kui ta meid ei kaitse! Tema kohus on meid kaitsta,“ toetas teda keegi teinegi.

„Nõuame üheskoos kaitset!“ hüüti ka seljatagant.

Lemmik vaatas ringi, enne kui ta rõhutas:

„Läinud suvel saatis ta meie saadikud tühjalt väravast välja. Kas läheme endid jälle alandama?“

„Maksumaksmise ajal on ta alati lubanud meid kaitsta,“ tuletas keegi lossiisanda lubadust meele.

„Lubanud on ta alati, aga mitte kordki seda täitnud.“

„Minu arvates pole meil vaja piiskoppi väga karta. See pole venelane ega poolakas, kes Vigalasse tuleb. Ega piiskop meisse ikka puutu?“

Lemmik väristas kergelt pead. Nagu kuuldust võis järeldada, ei võtnud rahvas ähvardavat ohtu tõsiselt.

„Sisemine vaenlane võib teha suuremat hävitus-
tööd kui väline. Väline vaenlane tuleb ja läheb, aga
oma jääb. Kolm aastat on piiskop Läänemaal rüüs-
tanud ja riisunud, ta isu ja ahnus pole ikka veel täis!
Kes vaenlane õieti on? Kelle vastu tõstab ta oma
mõõka?.. Piiskop sõdib kõrgekskiidetud ristiusu
nimel ja ristiusu vastu! Rüüstab kirikuid, heidab
vangitorni vaimulikke, võitleb mõõgaga kirikupatroo-
nide vastu. Mis head või kaitset on meil loota nen-
delt, kes võtavad suu täis vennaarmastust ja Jumalat,
aga tegudega püüavad üksteist hävitada! Nende
õpetus on joosnud liivale ja nende sõnad ja töötused
on vaid mulin, mil pole väärtust.

Neilt pole midagi head rahvale loota. Kui kar-
jane ise hävitab oma karjalambaid, kas peavad siis
hundid ja karud metsast tulema lambaid kaitsma?..
Olen seda kaalunud ja jõudnud otsusele: peame en-
did ise kaitsma, peame looma omakaitse.“

Mehed kuulasid ja mõtlesid. See, mis nad praegu
kuulsid, lükkas ümber nende arvamised ja ilusad
lootused lossiisanda abi peale. Omaabi! Seda kuulsid
nad esmakordselt. Kuidas seda mõista või teostada?

„Olen vana mees ja mu poeg on veel nooruke,
kas me kahekesi suudame oma talu kaitsta?..“

Lemmik ootaski sellist küsimust, sest omakaitse
ala oli külarahvale tõesti uudiseks. Rahuaastail pol-
nud olnud tarvidust selle järele.

Kui Lemmik alustas kõnet, jälgisid kuulajad
hoolega ta sõnu.

„Muidugi teie kahekesi ei suuda, sest vaenlane
ei tule riisuma üksikult. Tulevad aga kokku terve
küla mehed, siis suudate vaenlase salgad tagasi lüüa.
Iga külavanem kutsugu oma mehed kokku ja igaüks
varustagu end kaitseriistaga. Kel pole püssi, see pangu
adraraud teiba otsa või pistku kirvele pikk vars
järele. Aga mõõga muretsegu igamees, sest see on
kerge käsitada ja vapper vastu panema. Iga küla
valvaku oma piirides ja kus abi on vaja, sinna mingi
mehed välja kui üks mees.“

Omavahel arutati hiislari ettepanekut. Mõte pol-
nud halb, aga ikka veel mehed kõhklesid.

„Ega piiskop külasse ikka tule. Tema on püha jumalamees, ta kakleb lossiisandaga üksi. Neil vana ving sees, las katsuvad rammu!“

„Seda parem, kui ta külasse ei tule. Kui aga sõjasulased juba rüüstavad talusid, siis on omakaitse hiljaks jäänud. Et isandad katsuvad omavahel rammu, seal on sul õigus, kes aga nende jalgu jääb, on talurahvas, ja see saab muljuda,“ vastas hiislar. „Kas te pole kuulnud, mis sündis Kullamaal ja Lihulas? Ühest tõust on need rüütliid võrsunud, nende omad mehed on piiskoppideks, aga ometi rüüstati ja põletati mullu Virtsu loss. Kui hundid saagi kallal purelevad, siis murtakse nigelam ja saak jääb tervelt tugevamale.“

„Mina ei saa aru, kuidas see usuasi õieti on? Seletatakse nüüdki kirikus iga pühapäev, et armasta oma ligimest nagu iseennast,“ tähendas Sääla küla mees. Ta oli agar kirikuskäija ja püüdis pastori sõnade järele elada.

Lemmik pidi veel kord esinema seletusega:

„Seda ligimesearmastust õpetatakse vaid rahvale, sest usk on vajaline rahva vaimseks orjastamiseks. Usk ja Jumal on neile vaid tööriistaks, mille abil sammutakse oma eesmärkide poole... Jah, usk ja Jumal meie kodusid ei kaitse. Meie oma käsi vars ja üksmeel on see, mille peale peame lootma.“

Võeti veel sõna ja lõpuks pooldati Lemmiku ettepanekut.

„Egas muud, kui hakkame tänavas piiskopisulastele vastu.“

„Sellest on veel vähe. Peitkem oma hinnalisem vara maapõue,“ tutvustas hiislar oma ettepaneku teist osa. „Matke vili ja liha tünnides kuivematesse küngastesse. Röövlite kätte ei tohi varandust langeda. Kui neil pole saaki loota, siis lõpetavad nad röövimise ennem. Röövima tullakse ju ikka saagi pärast.“

Vati küla saadik küsis:

„Hiislar on annud meile head nõu ja me oleme selle eest talle tänulikud. Mul kipitab aga südamel veel üks asi: mis saab meie karjadega?“

„Ka sellele olen ma mõtelnud. Karjad ajage kaugele metsadesse, kust neid kergesti ei leita. Ajage nad sohu ja rabakurudesse, kuhu ratsahobusel juure ei pääse. Loomade juure pange valve. Ja kui juhuslikult satutaksegi karjale, siis pole metsas kerge loomi kinni püüda. Röövlisalgad peavad loomi püüdes laiali valguma ja siis on neist juba kerge jagu saada.

Lõpuks kordan veel: Kutsuge mehed kokku külade viisi, korraldage omakaitse talude ja külade kaupa. Iga küla peale valige vanem, see võib olla ka mõni noorem mees, kes on vahva ja on valmis mõõka kätte võtma kodu kaitseks.

Lapsed ja naised viige aegsasti lossilähedastest taludest eemale. Naised ei tohi jääda sõjasulaste jalgu.“

„Kunas see verine piiskop tuleb?“ küsiti enne laialiminekut.

„On arvata, et ta heinaajaks siia jõuab... Nüüd minge aga rahuga koju, kündke ja külvake oma põllud, et meil oleks sügisel lõigata. Kõiki viljapõlde nad ikkagi ei jõua ära tallata, veel vähem neid kaasa viia.“

„Lähen juba homme sepale ja lasen endale taguda mõõga,“ seletas noor külavanem naabriküla vanemale.

„Taon adrarauast enesele piigiotsa ja harjutan iga õhtu.“

Ihameel hüppas kivi otsa ja hüüdis üle kõnesumina:

„Valige malevale vanem, kelle käsku peavad kõik kuulama ja kes juhib omakaitset.“

„Hiievanem Lemmik on meie vanem!“ hüüti mitmelt poolt.

Lemmik pidi veel kord sõna võtma:

„Maleva vanem peab olema noorem mees, kelle jalg on kiire käima ja kelle käsivars on võimeline mõõka hoidma. Jätkem ta täna valimata. Kaaluge külade kaupa hakkajamad mehed läbi ja teinekord,

kui jälle kokku tuleme, valime vanema, kes on selle ülesande vääriline.“

Kes seada vanemaks? — See oli küsimus, mis andis külameestele peamurdmist tulevase rahva-koosolekuni.

Hoiatus viimsel tunnil

Vigalas künti ja külvati ööd läbi. Piiskopi tulekuks pidi seeme kõikjal maas olema.

Möödus nädalaid, piiskopist aga polnud kuulda kihku ega kahku. Hoogsale ühistööle löödi juba käega. Arvati, et küllap Lemmik ajas asjata hirmujutte, kollitas muidu rahvast sõjakoledustega...

Juba teist pühapäeva oli rahvast kirikus rohkem harilikust. Sõjahirm ajas hingele otsima lohutust ja tuge. Või kes siis muu suutis aidatagi nõrgausulisi, kui mitte elav Jumal, kes kirikisanda jutu järele pidavat maa peal olema kõige vägevam ja kelle tahtmiseta ei langevat katuselt varblastki?

Imelikul kombel oli kirikisand seekord kõnelnud rahvale maakeeles!

Algul oli ta kogudusele heitnud ette küll eba-jumalateenistust. See olevat Jehoova meelest suur patt ja sellepärast vihane Jehoova karistavatki patust rahvast. Jumal nägevat ja kuulvat kõik, mis Hiiemäel tehakse ja kuidas seal kurja nõu kiriku ja Jumala vastu peetakse.

„Jehoova on see keige suurem teadmamees; teie peajuuksed ja ihukarvad on keik ära loetud,“ oli kirikisand kantslist seletanud.

Edasi aga julgustanud ta, et ei maksvat kuhugi joosta. „Ilma Jumalata ei sünni midagi ja tema saab sind ka pörguhauast kätte ja nuhtleb sind kolmandast ja neljandast põlvest saadik.

Seepärast saab keik olema hea, mis elava Jumala valitsemise all sünnib, ellik meie seda küll mitte ei moista. Veereta Jehoova peale oma teed ja käimised ning looda taas tema peale, küll tema toimetab keik asjad hästi!“

Nende sõnadega oli kirikisand lõpetanud oma jutu. Keegi polnud julgenud küsida, kas piiskop tuleb rüüstama või ei tule. Aga kui Jumal toimetab kõik hästi, misjaoks siis muretseda?

Kerge südamega oli rahvas kirikust lahkunud ja kannud pastori sõnad edasi. Sest kes pidi teadma asjast paremini kui kirikisand? Tema käib ju läbi rüütlitega, on piiskopi otsene esindaja ja jumalalaulane...

Lemmiku jutu järele peaks rahvas ise sõjariistad kätte võtma, aga kes vastutab selle eest, et vastuhakkajaid maha ei lööda? Aga elav Jumal tapleb ise oma rahva eest ja kellelgi ei tarvitse muretseda. Vanal ajal viinud Jumal oma rahva koguni merest kuiva jalaga läbi.

Ja külarahvas jäi loiuks. Mitte kõik, kuid paljud ja mitmes külas. Need olid ikkagi vaid üksikud, kes talitasid Lemmiku juhiste järele. Jäta nüüd majapidamine maha ja mine kõigi loomadega metsa! Kas see pole suur kahju? Ja mis räägivad veel teised, kui piiskoppi ei tulegi, või tulebki, aga lepib vaid lossiisanda karistamisega?

Lossiisandal on lossis jälle sõjasulased, ega sihukest kangekaelset saa muidu sundida sõnakuulmisele kui sõjariistadega ja veel suurema salga sõjasulastega. Külamehed vaatavad kaklust pealt eemalt ega sega endid sakste asjadesse. Neid kaitseb pealegi Jumal, kui nad aga käivad hoolega kirikus ja hoiavad selle Saksamaa mehe usu poole, mis oli kangem ja lõi Maarjagi kirikust välja. Vana usk ei saanud uue vastu, seepärast ei maksa vana asja ka kahtseda ega taga nutta...

Nii arutati külades.

Pastor oma jutlusega oli löönud rahva usu oma võimetesse ja omakaitse vajadusse kõikuma. See oli esimene mõra Lemmikult algatatud omakaitstes.

Teoorjusest tülpinud adratalupojale oli kirikisanda seisukoht vastuvõetavam: sinul enesel ei tarvitse liigutada sõrmeotsagi, vaid jäta kõik Jumala

hooleks! Sinul pole muud vaja, kui käi hoolega kirikus, palu ja looda Jumala peale, küll tema kõik hästi toimetab.

Kui Hiimäel algas teine rahvakoosolek, kogunes sinna vaid vähe mehi. Hiislari lähemad pool-dajad, õigemini — omaküla-rahvas.

It uno die vinn die fimmidit en
det billigt in fongit de botte-
nialit gintjet suuaitt füll:
dy fimmidit die it juld
it nos sint bot bot in on petetjude
bu bot in ph. b. j. f. t. v. f.
it sint suuaitt it füllit ph. f. f. f.
bot

Väljavõte suurkaupmehe Ficke äriraamatust.

Sissekandest nähtub, et pühapäeval pärast kolmekuningapäeva on Auvest (Avaste) Hintrick (Hendrik) Avaste külast, mis on Tõnumäe küla lähedal, laenanud võla peale ühe kuldmarga, 1 külimitu peensoola jne. Sissekande mahakriipsutamine tähendab, et laen on tasutud. Kuna raha oli vähe liikvel, siis võeti talvel kaupa niütelda oraste peale. Sügisel tasuti võlg vilja ja linadega.

Asukoht: Tallinna linnaarhiiv, A F 22.

Hiislari meel oli kurb oma rahva saatuse pärast. Ta pilk nägi kaugemale ette: ta nägi rüüstatud talusid, paljaksröövitud perekondi...

Kas see pole mitte kahjusuits, mis tõuseb lossi külje alt?

Joosti lagedale kaldale, vahiti lossi poole. See on ju veski Konnavere jõel, mis seisis nüüd üleni leekides!

Juba ruttasidki mehed kahjutulele. See oli õnnetus, kuhu jooksis abistama igamees. Isegi võhivõõraste ja vihameeste juure mindi sellisel puhul. Sest varas jätab varna seina, tuli aga ei jäta tukkigi. Nii praegugi. Põles küll mõisa veski — talumeestel polnud seal vilja jahvatuseks — aga abistama joosti ikkagi

Hiislar mehi tagasi ei hoidnud. Tema võib koosolekuga oodata; enne päästetagu, mis päästa annab. Ta astus iluhiide tagasi, istus kivile ja mõtles. Mõtles kahjutundes nendele, kes olid jäänud hooletuks ja lootma sellele, kes kunagi polnud hoidnud ega kaitsnud maarahvast.

Tuleragin kostis selgesti Hiiemäele ja kuma värvis punaseks õhtutaeva, lossimüürid ja peegeldus vastu jõevoogudest. Kõrgel lossimüüril seisis lossisandki oma perekonnaga ja jälgis veskipõlemist.

Varem kui võis oodata, jõudsid kustutajad Hiiemäele tagasi. Tõid kaasa uusi tulijaidki.

See, mis nad olid näinud ja kuulnud, käis üle nende mõistuse ja arusaamise: lossisulased seisnud ümber põleva veski ja pole ühtki kustutajat ligi lasknud! Mõisa viljakotid ja möldri kraam olnud aga jõekaldale hunnikusse laotud.

Kui sulastelt küsitud tulealguse või kahjutule tekkimise põhjust, naernud nad küsijaile:

„Pistsime ise tule otsa!“

Ka lossisand seisnud naerunäol müüriserval ja pole sulastele halba sõnagi lausunud. Kui keegi veel julgenud küsida, et miks nad seda teinud, siis saanud ta vastuseks:

„Nüüd on kergem maha põletada kui sõjaajal.“

Kui meeled olid rahunenud, võttis hiislar sõna:

„Vähe on teid kokku tulnud tänase kutse peale. Võõra mehe jutlust on rohkem kuulnud kui oma inimese hoiatavaid sõnu. Rahvas jookseb pimesi hädaohule vastu. Jätab oma saatuse teiste otsustada.“

Tänane tulekahju on meile suureks õppetunniks. Teie jooksite appi ja täitsite oma kohust ligimese

vastu, aga teie abi lükati tagasi. Mida sellest peame õppima ja arvama? . .

Seda, et lossiisand ise hävitab oma vara, ei jäta seda vaenlase kätte. Veski oleks suureks toeks piiskopi sõjasulastele, nad tungiksid veski varjul lossimüüride alla ja võiksid sealt lossile kahju saata. Veski seintest püssikuulid läbi ei tungi ja lossi kaitsjad ei suudaks vaenlast veskist välja tõrjuda. Lossiisand toob omakaitseks suure ohvri — põletab parem veski maha.

Veski põletamine on kindlaks märgiks, et piiskop tuleb Vigalasse. Lossis on selle kohta kindlamad teated kui meil. See on ka loomulik, sest sõjakäik on ju lossi vastu. Kui piiskopi sõjavägi pole veel Vigalasse jõudnud, siis seda parem on see külarahvale. Oleme seemendanud oma põllud, suutnud teha ettevalmistusi varanduse päästmiseks.

Te näete: lossiisand ei jää lootma Jumala abi peale ega pane käsi rüppe. Veel pole aga kõik kadunud! Veel suudame endid kindlustada sõjaohu vastu!“

Hiislar istus oma järjele.

Külamehed võtsid elavalt sõna. Tänapäev kahjutuli oli neile hoiatavaks täheks.

„Homme saadame mehed Tallinnast sõjamoona tooma. Sõbrakaupmehelt saame kõike oraste peale!“

Pelgupaika otsimas

Ihameel oli mõök — vanaisa pärandus. Mõök seisis aastaid aidas lae all, haampalgi vahele pistetult. Nüüd läks mõöka vaja ja Ihameel tõi selle päevavalgele. Teral oli aga tugev roostekord peal. Ihameel hakkas seda tahuga pealt maha nühkima, kuid ihumisel mõök murdus.

Mis nüüd teha? Ihameel ei löönud asjale käega. Ta läks kuuri alla, võttis kuiva kaseteiba ja meisterdas sellest enesele murdunud mõõga eeskuiul puumõõga. Kehitas siis söekoti selga, tüki rauda kaenlasse ja läks Pallika Oti juure.

„Tulin sepile... Mõõka oleks vaja.“

„Vikateid teen ma küll, aga mõõka ei oska,“ seletas sepp.

„Karastada sa ju mõistad, selles ei saa keegi su vastu?..“

„Seda küll. Mõõka pole ma aga veel teinud, — seni pole neid ükski tellinudki.“

„Mina aga tellin... Tee täpselt selle eeskuju järele, tera karasta aga enda oskuse järele.“ Ja Ihameel ulatas sepale puust voolitud mõõga — täpse jäljendi vanaisa pärandusest.

Ott võttis puumõõga, vaatas seda ja sõnas:

„Niisuguse võin ma sulle küll teha.“

Ja tegigi.

Järgmisil päevil sai sepp veel uusi tellimisi. Vikateid tänavu üldse ei tellitud, selle asemel aga mõõku. Ja mitugi saharauda tagus ta teravikuks odadele.

Mõnigi mees vaatas ning muigas. Pidas seda tühjaks tööks:

„Kui lossiisand ei suuda vaenlast tagasi lüüa, mis siis meiesugustest pajatada! Jookse parem sohu ja oota, kuni sõda on möödas.“

Hiislar Lemmik ja Aasa läksid varahommikul kodust välja. Otsima pelgupaika loomadele ja häda- korral ka endile.

Käidi Tuhinu järve kaldail. Hiislar silmitses saarekesi ja tähendas:

„Esiialgu võib naised ja lapsed saarele viia. Viimaste minejatega jäävad vened saarele, siis pole vaenlasel kerge üle vee pääseda.“

„Siis tuleks kõik muudki veesõidukid jõest kõrvale toimetada,“ täiendas Aasa isa seletust. „Kui aga sõjasulased hakkavad parve ehitama, jõutakse vahepeal saarelt põgeneda teispoole järve.“

„Kui piiskopi vägi on lossi alla jõudnud, tuleb kohe saarele põgeneda. Püssikuulid saarele ei ulata. Saarel peab aga hoiduma peidus, et kaldale kätte ei paista.“

Niiviisi järve äärt mööda edasi minnes jõuti viimaks lõunapoolsele kaldale. Õieti polnudki see enam mingi kallas, vaid vesine ja madal puhmastik pillirooga. Kuid veidi kaugemal maapind tõusis, kasvatastes kasejäändrikke.

„Anto tuleb karjaga siia. Käin teda vahetevahel vaatamas. Tal pole muud vaja teha kui hoida, et loomad kodustele söödamaadele ei läheks. Siia riisujad ei tule ja kuigi tulevad, siis võib siin neile väga hästi kallale tungida. Siin jätkub ruumi kogu küla karjadele. Saartelt võiks siis siia sõuda, lehmad lüpsa ja lastele piima viia.“

Tagasi tuldi kõvemat kohta mööda ja jõuti uuesti järvekaldale.

Hiislar istus mättale, puhkas väsinud jalgu.

„Murelikum lugu on aga kodu kaitsmisega. Talusid ei või tühjaks jätta, sest sõjaga käib kaasas iga-sugu inimjätiseid. Need varastavad ja riisuvad sõjameeste kannul. On väiksemat seltsi kõriloikajad, kes ei julge päsepäeval taludesse tungida. Kui aga sõjasulased tulevad, siis peab neile sõjariistus vastu hakkama. On neil jõuline ülekaal, peab talud jätma saatuse hooleks ja kaduma sohu... Heidame õige pilgu korraks Kessoole.“

Isa ja tütar ületasid Tondi veski juures Naravere jõe ja liikusid soo serval alla lossi poole. Seisatasid sookurudes, silmitsesid soosaarekesi ja hindasid nende kandejõudu ning kaugust üle laukalise soopinna.

Viimaks jõudsid nad välja kitsale laukaribale. See oli nagu muistse veevoolu säng, mis nüüd oli umbe kasvamas. Otse üle lauka paistis aga kindlat maad, sest seal kasvas suuremaid puid ja kasevõsa.

„Haruldane pelgupaik,“ lausus hiislar tütrele. „Kodu lähedal, kui aga sinna pääseks!“

„Kas ei saaks silda ehitada?“

„Kui ehitame silla, siis pääseb sinna ka vaenlane.“

Aasa näitas käega ettepoole. Lauka serval oli näha inimjalgi. Keegi oli käinud siin paljajalu.

„Siia hukkus ju silmamoondaja. Vaata, isa, need on tema jalajäljed.“

Isa naeratas:

„Need on värsked jäljed, silmamoondaja hukkus aga läinud suvel.“

Aasal oli isa ees piinlik sissekukkumise üle. Õige küll, jäljed mudas kaovad ju varsti.

„Mulle on see jäänud nii elavalt meele, nagu oleksid sellest möödunud vaid mõned päevad ja nädalad.“

Pilliroopuhmastik sahis ja nähtavale ilmus Ihameel.

„Kuulsin hääli, tulin vaatama, kes siin peale minu käivad.“

Noormees astus ligi ja surus isal ning tütrele kätt.

„Nagu näha, oled meist ette jõudnud!“ tähendas Lemmik pärast tervitamist.

„Võhmas on sobiv pelgupaik, aga ei leia teed, kuidas sinna pääseda,“ kahetses Ihameel. Ise näitas samale võhmale, mida juba hiislar oli haruldaseks paigaks pidanud.

„Kuskohal silmamoondaja hukkus?“ küsis Aasa, kes ikka veel ei saanud vabaneda õudse sündmuse mälestusist.

„Paarkümmend sammu lossi pool, teispool puhmastikku. Tulin seda kohta parajasti vaatamast, ei seal ole näha enam mingit jälge.“

Hiislar sammus tagasi.

„Vaatame sinnapoole, vahest leiame sealt mingi ülepääsu. Siitkohalt me üle ei pääse.“

Hiislar ees, Aasa ja Ihameel järel, mindi tükk maad tagasi.

„Aga see koht? Kas siit pole juba jalgealune kindlam?“

Torgati pikkade keppidega samblakorrassa. Jah, see kandis küll. Ettevaatlikult asuti nüüd sohu. Vesi lirtsus küll paljaste jalgade all, samblapind nõtkus jala astudes, kuid pind kandis siiski. Koht, kuhu sookaldalt igatseti pääseda, kujutas endast hoburaua-kujulist poolsaart, mis haaras enesesse kindla pinnaga võhma, mil kasvas puid ja põõsaid.

Vaevalt kümme-kond sammu poolsaarest aga lõppes kande pind ja kujunes laukaks.

„Ei see tee midagi!“ hüüdis hiislar ja näitas ke-piga võhmale. „Küllap me siit üle pääseme, kui pa-neme laukamudale plangud.“

Selgesti paistis kätte, kuidas võhmal, sookaljude vahel, õitses kaarmaid. Kus aga kasvas kaarmaid, seal oli kindel pind, mis kandis inimest.

„Selle võhma valime endile pelgupaigaks. Hom-me tuleme plankudega ja uurime koha põhjalikult läbi. Juurepääs siia on salajane, nagu tamme-pakkudest veetalune tee Soontaganasse.“

Hiislari arvamisega ühinesid ka mõlemad noo-red. Ihameel aina rõõmustas südames: ta jagab Aasaga ühist pelgupaika! Ja kui vaenulised sõja-mehed peaksidki siia kippuma, siis tahab ta võidelda enese ja Aasa eest. Vanemate eest muidugi ka.

Ihameel õõtsutas end jalgadel. Ühes temaga liikus kergelt ka soopind.

„Tänaseks aitab. Hakkame nüüd koju minema,“ kutsus Lemmik nooremaid ja hakkas ise eel tagasi sammuma.

„Kui vihma hakkab sadama, mis siis saab?“ pöör-dus Aasa küsimusega Ihameelele.

„Siis saame märjaks!“ naeris Ihameel.

„Üleannetu poiss oma vastusega! Seda tean ma küsimatagi.“

„Teist vastust minul ka ei ole... Või mõtlesid sa küsida, et kas sinna ei saaks ehitada onni või muud katusealust?“

„Muidugi mõtlesin ma seda,“ naeratas Aasa vastu.

„Kanname metsast kasehagu võhmale ja teeme haomajad. Need kaitsevad tuule ja vihma eest ega paista kaldale. Kui ma poisike olin, siis punusime karjas käies okstest onne. Tore oli sellises onnis olla!“

„Kujuta ka nüüd poisikesepõlve ette ja ehitä okstest onni ning kutsu mindki siis vihmavarju!“

Ihameele süda peksis rinnus. Selle peale polnud ta veel tulnud! Aga ega ta sellest tüdrukule kohe või hõisata.

„Väikesed karjatüdrukud küll mahtusid onni, kuid...“

„Eks sa siis kutsu väikesed karjatüdrukud onni!“ nokkis Aasa poissi.

„Kahjuks aga pole minagi enam karjapoiss, pean vist otsima omasuguseid...“ Ihameel tegi nukrat häält, kui jätkas: „Aga kus nüüd vaesel adratalupoisil on seda kaalu, mis vabamehel või mõisniku-pojal!“

„Aga, Ihameel!.. Kuidas sa julged minust nõnda arvata?“

Aasa astus kiirel sammul isale järele. Ei vaadanudki enam poisi poole.

Ihameel tõttas talle järele, astus ta kõrvale ja sosistas:

„Ehitan sulle teise onni, üsna oma onni kõrvale. Eks ole?..“

Aasa naeratas selle peale. Rohkem aga polnud Ihameelele vajagi.

Salatee ehitamine

Ihameel tuli Lemmikule, kirves käsivarrel. Tema ja Lemmiku sulane hakkasid pikka kuusepalki lõhki ajama. See polnud kerge töö, sest puudus laualõikamise-saag. Mitme kirve ja talvaga saadi lõpuks palgist siiski jagu.

Veel samal päeval veeti plangud Kessoo ääre ja kanti sealt edasi seljas sohu, kus kitsas laukariba lahutas võhmast kindlast maast. Pikk plank lükati mööda muda otsaga vastu võhmast.

Ihameel võttis nüüd pika lati kätte ja sammus ettevaatlikult mööda planku võhmale. Võhmas oli tõepoolest kindla aluspinnaga ja kandis. Seepeale asetati esimese plangu kõrvale teine ja kinnitati siis otsad põikiasetatud aluspuule. Ja jalgsild oligi valmis.

Nüüd võis võhmale vabalt liikuda, laukasse vajumist polnud karta. Võhmas oli enam kui sada sammu igapidi lai ja osutus suurepäraseks pelgupaigaks. Kui põgenikud on kõik siia jõudnud, tõmmatakse plangud järele ja ükski elav hing ei pääse üle lauka. Peaks aga vaenlane siiski püüdma võhmale pääseda, siis katsub ta seda teha otse jõeäärest, ja see oleks juba ta kindel hukatus.

Võhmal kasvas männijändrikke ja kaski, siis veel võsastikku. Võsa oli sedavõrd kõrge, et varjas inimese. Siit inimkogu kaldale ei paistnud, kui just ei tahetud end vaenlasele näidata.

Veel täna raius Ihameel Naravere jõekaldalt noori kaski, vedas need Lemmiku sulasega võhmale ja pistis otsapidi niiskesse samblasse. Nii tihendati veidi harvem võhmaveer vastu jõgegi. Muist kaski visati hunnikusse mändide ääre. See oli materjal onnide ehitamiseks.

„Näe, meiegi rahvas on tulnud soo ääre!“ hüüdis äkki Lemmiku sulane ja osutas käega üle laia lauka.

Ihameel vehkis tulijatele kasehaoga.

Aasa lehvitas talle kaldalt rätiga vastu. Ihameel näitas käega ringi tehes, et nemadki tuleksid võhmale.

Tulidki. Seekord Aasa ees ja isa järel. Poisid said kiita töö eest. Võhmas oli tööpoolest hea pelgupaik. Siia nad toovad kõik kergema vara, toidupoolise ja naispere. Aeg oli soe ja kuiv. Võhmal võis väga hästi elada ka lageda taeva all. Maarahvas oli karastatud tuule ja vihma vastu. Aga ega kaseonnidegi ehitamine polnud halb. Kaitsesid vähimalt öösel sääskede eest ja andsid varju sooniiskusegi vastu.

„Peakski vaenlane poolsaarele sattuma ja püüdma siit üle tulla, siis lükkame nad latiga laukasse,“ seletas Ihameel Lemmiku vastu. „Lükkame neil lauad jalgade alt ära.“

Hiislar vaatas tehtud tööd. „Nad ei tule selle pealegi. Oleme siin paremini kaitstud kui Üksküläd lossimüüride taga.“

„Kaugemal lahtiste laugaste keskel on veel võhmaid, sinna pääseks ehk venega,“ arvas Ihameel ja näitas käega kaugele Kessoole.

„Need võhmad seal on alles liikuvad samblaasaared. Olen noores põlves kord venega seal käinud. Kui neile mitmekesi minna, hakkavad nad vajuma ja uputavad kõik, kes sinna jala tõstavad. Vene võime aga ju igaks juhuks siia tuua,“ arvas Lemmik.

„Kaarmad on meil oma käest,“ tähendas Aasa ja näitas õitsvaile soomarjadele.

Meestel jätkus vaevalt aega kõrvalistele asjadele tähelepanu pöörmiseks. Lemmik seletas midagi Ihameelele ja sulasele. Viimaks lausus:

„Tänaseks jätkub. Päike vajub ja pimedas on raskem tagasi minna.“

Järgmisel päeval tulid noormehed võhmale tagasi. Ihameelel seljas terava otsaga teivas, sulasel sületäis kooritud haavakepikesi.

Hakati võhma ääri märkima. Ihameel torkis samm-sammult kaldaäärt ja kus kallas oli rabe, sinna torgati valge haavakepike maasse. Kepikesed olid hoiatuseks, et inimesed ei astuks väljaspoole tähistatud kohti. Iga ettevaatamata samm võis siin maksa inimelu. Valge haavatikk aga oli silmale nähtav ja eksimist polnud karta.

Veel samal õhtul laskis Lemmik külarahva kokku kutsuda ja tutvustas neile pelgupaika ning teed sinna. Siis märkis ta neile metsatukad, kuhu loomad varjule ajada ja kuidas siis karja hoida.

„Palun aga täielikku saladust, sest iga ettevaatamata sõna tuleb meile kahjuks. Vaenlane ei tohi saada mingit jälge ega märki!“ hoiatas Lemmik lõpuks külarahvast.

Ihameel lubas iga talu esindajale näidata teed, mida mööda pääseb võhmale ja kuidas sinna varandust varjule kanda.

„Tuletegemine võhmal on aga keeldud,“ seletas ta.

„Kui see nii varjuline koht on, miks siis ei või?“ käidi Ihameelele peale.

„Suits saab meile äraandjaks,“ seletas Ihameel. „Suits paistab kaugele kätte ja meelitab vaenlase siia. Võhmale nad küll ei pääse, kuid nad võivad päevade kaupa kaldal varitseda, ja kes siis siit välja läheb, selle nad kinni võtavad.“

„Kas on siis vajagi külasse minna?“ küsiti temalt.

„On. Mehed peavad kodu kaitsema. Ja ega me ka rabaveega saa janu kustutada! Peame joogivee tooma jõest lassidega.“

Need olid õpetused, mida Ihameel oli kuulnud Lemmikult ja võis nüüd külameestele edasi anda.

Loss kihas sipelgapesana

Lossis rautati peavärvat. Sepp oli valmistanud suuri raudnaelu, peopesa-suuruste ja paksude peadega. Neid taoti nüüd mitmekordsetest plankudest ehitatud väravasse. Pea pea kõrvale. Et olgugi puuvärv, aga kirves peale ei hakka!

Osa sõjasulaseid trammis paisule ette tugevaid vau. Pais asetseb allpool Naravere jõe suubumiskohta Suur-Vigala jõkke. Paisu abil tõsteti veepinda jõgedes ja ka vallikraavides, muutes sellega lossi raskestirünnatavaks. Lossi laskeaukudest ulatus püssitulega vaenlast vabalt tabama, kui see peaks katsuma paisu lammutada ja lossikraave tühjaks lasta. Mujale aga polnud võimalik vett juhtida. Vahepeal korratusse jäänud paisu parandati, topiti karusamblaga kinni veest uuristatud augud ja mulgud...

Vesi jões ja vallikraavis tõusiski meetri võrra. Tõstesillad võetakse siis kraavidelt, kui viimsed Yxkülli toetajad vasallid oma perekondade ja sõjasulastega on saabunud.

Piiskopi väge oli oodata iga päev. Kärsitusega ootas lossiisand Tallinna suurkaupmeest Helmich Ficket, kes talle pidi muretsema laskemoona. Lossiisand oli Pärnus saanud metsa eest hulga raha ja võis nüüd oma laskemoona tagavarasid täiendada.

Naravere jõesäng 1939. a. suvel.

Vee-rikas Naravere jõgi on põuasvedel üsna kuivanud. Mööda hauakaela veel niriseb vett, paguti on aga jõepõhi hoopis kuiv. Vasakul kaldal asetses muistne Vigala loss, paremal on näha vaevalt märgatavalt paisu aset, mille abil vesi ülepaistutati. Kitsa kuid sügava kanalina ulatub muistne jõesäng üles Tondi veski kohani. Jõe keses on hauge, ahvenaid ja särgi.

Ta poeg Konrad oli küll Riisipere sugulase hukkamise korral ähvardanud paljaks riisuda iga Tallinna kaupmehe, keda ta aga mandril või merel kätte saab, hädasunnil pidi ta nüüd aga oma ähvarduse täidesaatmisest loobuma: Tallinna kaupmees oli praegu Vigala lossi vägagi oodatud külaline!

Ficke oli läbi ja läbi ärimees. Ta saabuski Vigalasse ja oskas pinnida oma kauba eest kõrgeima hinna. Polnud tal ju karta võistlust, sest Schroder oli katkestanud Yxküllidega igasuguse äritegevuse.

Sõjasulaseid tuli Vigalasse kutsumata. Need sellid haistsid vere- ja rahalõhna ja pakkusid oma oskusi ning võimeid vasalli teenistusse. Tulid siia endisedki sõjasulased, keda Yxküll eelmisel suvel väravast välja oli ajanud. Ainult Gosvin ja Kaspar puudusid.

Sõda tuleb!

Üleni porine mees saabus Tondi veskisse.

„Sõda tuleb!“ suutis ta veel öelda ja langes siis väsimusest kokku.

Mölder ja veskilised jooksid võõra juure ja aitasid ta istukile.

Mölder tõi sõnumitoojale kapaga õlut. Võõras rüüpas mõne lonksu ja jätkas siis veidi toibunumalt:

„Olen Parasmaa mees... tulin hoiatama... suur sõjavägi tuli Kõimasse... ähvardavad tulla Vigalasse... Riisusid külakarjast mitu veist... Lubavad kõik maatasa teha... lossi ja kõik. Põgenege varjule, kes jõuab!“

Parasmaa mees oli joosnud ühe hingega Sõõrike (Sõõrika) külasse ja sealt otse Naravere suunas, tulnud läbi metsa ja soise maa. Kessoo ja Tuhinu järve vahelist jalgrada mööda.

Juba jooksidki mehed talust tallu ja viisid sõna edasi.

Küla hakkas kihama kui sipelgapesa. Oli kuulda ahastamisi ja ka ränki vandesõnu piiskopi kohta.

Uksed paukusid ja väravad kääksusid. Kiirustati põgenemisega.

Külatänavais ammusid veistekarjad. Kodust ja koplitest aeti loomad tänavale ja sealt edasi järve-tagusesse metsa. Aitadest kanti vara välja, laoti vankritele ja viidi Kessoo kaldale. Siit läks tee mööda nõtkuvat samblapinda sohu. Võhmale tuli esimesi elanikke.

Ihameel kogus mehed ja andis neile juhiseid kodukaitseks:

„Püssimehed jäävad külasse, kuid peavad võh-maga ja karjastega sidet. Piiskopi sõjasulased tuleb külast eemal hoida. Mõned vanemad mehed lähevad karjapoistele seltsiks.“

„Kui aga terve suur vägi külasse tuleb, kas me ka siis vastu peame hakkama?“ küsiti Ihameelt.

„Siis taganeme metsa ja sohu. Suure väe tagasi-löömiseks on meid liiaks vähe. Aga väikestest sal-kadest saame jagu küll.“

„Kelle hoole alla jäävad naised ja lapsed?“

„Lemmik võtab võhma enese hooleks.“

„Aga kuidas jääb Jädivere rahvaga? Kõik ju sellele võhmale ei mahu.“

„Iga küla peab otsima enesele omaette pelgu-paiga. Soid ja rabu on Vigalas küllalt.“

Keegi ratsamees kihutas lossi poolt lähemale.

Mehed tõmbusid majade varju. Kas juba esi-mene vaenlane?..

Ratsanikuks osutus Suurleiva noor Jaan!

Jaan ratsutas otsemat teed Lemmiku tallu. Siin oli kraamimine parajasti käsil. Anto oli joosnud koplisse noori loomi koju ajama.

„Halbu uudiseid on,“ sõnas ta sadulast maha hüpates.

„Meile toodi sõna, et sõjavägi on juba Kõimas,“ tähendas Lemmik. „Või on Tõnumäe pool uemaid teateid?“

„Ei ole... Kuhu te mõtlete varjule minna?“ esitas Jaan küsimuse.

Lemmik seletas võhmast ja Tuhinu järve saarest.

„Tulin teid kutsuma Suurleivale. Oleme sügava jõe taga ja mõisa ei pääse kergesti vallutama.“

„See on küll väga tänuväärt ettepanek, pean selle aga siiski tagasi lükkama. Minu kohus on jääda ühte oma küla rahvaga.“

Nüüd ilmus nähtavale Aasagi.

„Tulin sind endile kutsuma,“ lisandas Jaan ter- vitusele.

Aasa tundis, kuidas tal veri palge tungis.

„Olen väga rõõmus kutse üle, kuid . . . tahan jääda oma vanemate juure.“

„Kui siin läheb lõomaks, siis peate küll otsima rahulikuma nurga. Meilgi on tagavaraks pelgupaik Soodevahe metsas, seal on vanastigi varjul oldud. Väike linnus sügavas metsas.“

Külalisele pakuti mett ja leiba.

„Katsun sidet pidada, kui vähegi on võimalik. Pean aga ruttama, et pääsen lossist mööda enne, kui sõjavägi siia jõuab.“

Lahkumisel hoidis Jaan Aasa kätt kauem oma peos kui see harilikuks kombeks oli.

„Mul on sinu pärast suur mure. Viiksin sind praegu ratsahobusel Suurleivale.“

„Esiialgu jäta veel siia, vanemadki vajavad mind.“

Jaan andis tükule kannuseid. Hobune ajas end tagumistele jalgadele püsti ja pistis siis galoppi mi- nema. Aasa viimased sõnad olid toonud Jaani süda- messe lootuskiiri. Kas Aasa ei annud mitte mõista, et ta jääb Naraveresse vanemate pärast, muidu aga tuleks küll Suurleivale? Tõsi küll, Lemmiku vana- del pole ju kedagi teist kui see ainus tütar.

Pastor valmistub põgenemisele

Pastor Ermis käis päevas mitu korda lossis. Kuu- lamas, kui kaugel on veel vaenulised väed. Sealt ta siis kuuliski, et piiskopi vägi on juba ületanud Muhu väina ja tulnud Virtsus maale. Lähemad and- med aga puudusid.

„Koli varsti lossimüüride varju,“ soovitas lossisand.

„Küllap jõuab, vahet on veel viiskümmend versta,“ arvas pastor muretult.

Südames aga mõtles ta hoopis teist: ta ei mõtlegi lossi kolida. Kui loss piiskopi kätte langeb, on tema esimene, kes oksa tõmmatakse. Ta on ju ususalgaja ja hoiab luterlaste-vasallide poole. Parem kaob ta Vigalast salaja ja tuleb tagasi alles siis, kui hädaoht on möödas. Tema vennal, vasall Laurenz Ermisel, on Harjumaal suur majapidamine, ta läheb ajutiseks sinna. Piiskopi võim nii kaugele ei ulatu.

Tüdruk Maarjal kipitas midagi südamel. Ta astus oma leivaisa ette ja sõnas:

„Kas me ei läheks juba lossi varjule?“

Pastor vaatas Maarjale viltu ja küsis:

„Kas sinu elu keige kallim on?“

„Muretsen rohkem sinu kui enese eest. Hakame juba täna asju sinna viima,“ soovitas Maarja.

„Mina ei kipu lossi, seal on kitsas elada.“

„Kas tahad siis jääda piiskopi jalgu? Mul on hirm su elu pärast, tule läheme lossi!“ Maarja toetas end vastu pastori õlga ja silitas ta kätt.

„Lähem oma venna juure, tema elab teinepool Revalit.“

Maarja jäi mõttesse, näppis sõrmedega põllenurka.

„Me peame siis kuulama endile küüdimehed. Ja ka asjad tuleb kokku panna...“

„Lähem sinna ratsa,“ oli pastori lühike vastus.

„Ma ei oska ratsa sõita.“

Pastor vaatas Maarjale suuri silmi:

„Sinul ei tarvitsegi osata. Sina jääd siia!“

See tundus Maarjale piitsahoobina näkku. Ta häääl värises, kui jätkas küsimast:

„Kas sa mind siis kaasa ei võtagi?“

Pastor lõi käega. „Oleks veel naine, aga sina...“

„Olen sul kõige aja olnud naise asemel,“ nuuksus juba tüdruk.

„Asemel küll, aga ma ei voi ju kosida üht maatüdrukut, kes ei ole mitte see aadel.“

See märkus ärritas Maarjat. Ta karjus vaimulikule näkku:

„Kas Aasa oli parem aadel? Kas ma ei tea, kuidas sa Aasat püüdsid!“

Pastor lõi käega:

„Püüdmine on üks asi ja naisevõtmine on teine asi. Nüüd algab see soda ja keik katsuvad oma hing päästa.“

Maarja haaras pastoril kaelast kinni. Suudles teda näole, kuhu juhtus, ise aga anus:

„Sa ei tohi mind maha jätta! Olen oma noore ea sulle ohverdanud. Kas on sul millestki kunagi puudus olnud? Tulen sinuga igale poole kaasa. Teenin sind truult edaspidigi — võta mind ainult kaasa!“

Maarja muutus pastori arvates pealetükkivaks: ronib sulle ja musutama! Kes talle seda lubas?

Pastor tõusis toolilt ja vabanes niiviisi oma soojast sületäiest.

„Ära tee rumalusi, Maarja!.. Kui mõni juhtub tulema ja meid näeb! Kui sa tahad mind truult teenida, siis jää mulle koduhoidjaks, valva mu vara järele.“

Maarja hakkas pisaraid kuivatama. See oli pastori arvates hea tunnusmärk — tüdruk võtab aru pähe. Tüdruk aga küsis:

„Kui sa tagasi ei tule, mis minust siis saab?“

„Muidugi tulen ma tagasi. Kus on siis parem koht kui Vigalas?“

Maarja leppis juba seisukorraga. Ta võib ju oodata ja seni kirikumõisas elada. Ta on nüüdsest peale siin koduhoidja, varavalvaja. Aga koguduse liikmed? Kas nemad peavad oma karjasega kaasa minema või kuidas nendega on? Ta pole ennem sõda näinud ega tea, kuidas koguduse hingekarjane peab oma karjalammaste suhtes talitama. Tema, Maarja, on kirikisanda varahoidja ja peab kõigist asjust olema teadlik. Seepärast ta küsiski, mis koguduseliikmetest saab.

„Pole minu asi.. Mingu nad metsa kui tahavad!“ oli järsk vastus.

Esimesi kodusõja ohvreid

Karjudes ja ahastades jooksis inimjõuk küla vahel. See oli kabuhirmus põgenemine mingi kole-tise jalgu jäämise kartuses.

Alul oli külarahva kõrvu kostnud kaugeid pasunaheliseid ja tumedat trummipõrinat, siis mingit senikuulmata mürinat ja häälightsuste segu. Esiteks vaiksemalt, siis aga järjest kõvemini. Rahvas oli töö katkestanud ja joosnud külaservale vaatama.

Külale lähenes mingi killavoori-taoline inimkogude, hobuste ja vankrite segu. See paistis eemalt hiiglamaona, mis väänles teekäänakuil ja talude vahel. Mao silmist sähvis tulejugasid ja kostis ragesevaid püssipauke. Juba eraldusid üksikud ratsanikud ja kihutasid taluõuedesse, ajasid taga põgenejaid inimesi ning loomi.

See oli vaenuvanker, mis veeres ja hävitas oma rataste all kõik, kes ei jõudnud põgeneda. Enam polnud kellelgi aega talitada hiislar Lemmiku juhatuste kohaselt, vaevu et suudeti päästa oma hing.

Sõjakoletis raudrüüs metsalistega, tule ja mõõgaga oli jõudnud Vigalasse.

Kaugemais taludes haukus veel koeri. Kanad jooksid kaagutades üle õue ja kadusid aidapõhja alla. Veised seisid ja põrnitsesid tulijaid, puhusid läbi ninasõõrmete ja pistsid siis jooksu nende poole kihutavate ratsameeste eest.

Nähes laialijooksvat karja, eraldus üldkogust ratsanikke ja algas veiste metsik tagaajamine ning odadega surnuks torkamine. See oli esimene sõjasaak kangekaelse vasalli lääni-aladel.

Ratsasõjasulaseid oli aga rohkem kui oli vaja veiste püüdmiseks. Mõned ratsutasid seepärast teeversesse taluõue, tagusid piigiotsadega vastu suletud uksi. Talu oli aga nagu välja surnud. Ainustki inimhinge polnud majas. Rahvas oli surmahirmus joosnud külast välja, kadunud kadakate vahele.

„Siia!.. Appi!“ karjus äkki keegi ratsanik saksa keeles. Ta oli leidnud laudas sea ja põrsad. Mees oli aga kohe laudast välja sööstnud, sest emis

oli rõhkides ta kallale tormanud, niipea kui ta oli ühele põrsale mõõgaga pähe virutanud, nii et see nüüd surmakrampides maas viskles.

„Kui palju pekki!“ hõiskasid juurerutanud sõjasulased. Kehval Saaremaa pinnal ei saanud pekki hamba alla nii sagedasti kui meestel oli isu.

Nüüd algas võitlus kolme mõõgamehe ja ühe sea vahel. Haavatud loom kaitses oma lapsi, kuni langes verest tühjaksjoosnuna põhkudele. Selle järele löödi maha ka kõik põrsad.

Võidurõõmus juubeldajad sõjamehed lükkasid laudaukse kinni. Panid puu taha. Nad tulevad siia homme tagasi ja viivad oma saagi vankril minema. Loss ei olnud enam kaugel — paistis üsna lähedalt metsatuka tagant. Ja nad kihutasid teistele järele, otsima sobivat laagriaset...

Kui rahvas pimeduse tulekul külasse tagasi hiilis, oli kurtmist igas talus.

Tummas vihas seisis üks peremees põllul oma tapetud veiste sisikondade juures, mis piiskopi sõjamehed olid maha jätnud. Kes leidis aidaukse lahti murtud ja aida toiduainetest tühjaks tehtud olevat, kellel puudus hobune kuuri alt...

Üksi paar kaugemat talu olid jäänud puudutamata. Nähtavasti ei jõutud möödaminnes igasse talusse sisse murda.

Nõutult seisis mehed külatänavas. Nad olid talitanud kirikisanda õpetuse järele: palvetanud hooliga kirikus ja jätnud oma kodu Jumala hooleks!

Suure nutuga jooksis keegi naine tänavale:

„Mõtelge, mis nad meil on teinud! Emis kõigi põrsastega on laudas tapetud.“

„Kas ka sisikonnad maha puistatud nagu veistel?“ küsisid naabrid.

„Sead on jäetud samasse põhkude peale, aga puu oli ukse taha pandud.“

Perenaise jutu ajal oli lähenenud tundmata noormees, mõök vööl ja puss rihma küljes.

„Mis sinna parata, kui see nõnda Jumala tahtmine on!“ ohkasid mehed. Perenaine aga jätkas

nuuksumist. Missuguse hellusega oli ta põrsaid hoidnud, neid emise juures imetanud! Hoolitsenud, et ka nõrgemad pääseksid nisade juure!

„See on metsikute sõjasulaste töö,“ sõnas võõras noormees.

Mehed pöördusid tulijale. See oli külamees, kuigi tundmata. „Muidugi on see nende töö, aga mis me sinna saame parata?“

„Miks te jäite vaenlase jalgu? Kas lootsite, et nad hakkavad teid paitama! Annaksin teile head nõu: veel enne koitu viige varjule, mis viia on. Allesjäänud loomad ajage metsa. Kas siitküla saadik ei käinud Hiiemäe koosolekul?“

„Käis küll, aga kirikisand ütles, et jätke aga kõik Jumala hooleks ja lootke tema peale,“ vabandasisid mehed.

Naine oli saanud nutust jagu. Ta kuulis võõra noormehe julgeid sõnu. Temagi julges nüüd tähendada:

„Mul pole enam midagi päästa. Emis ja põrsad on kõik tapetud. Tule vaata, kui ei usu.“

„Miks ma ei usu. Aga päästa veel seegi, mis neist järele on jäänud.“

„Jooksen parem metsa tagasi,“ arvas nõutu naine.

„Ja jäta tapetud sead lauta, et nad ära viidaks homme?“

„Kust sa tead, et nad tagasi tulevad?“

„Nende saak on ju alles. Seda nad ju ratsa ära viia ei saanud. Milleks nad siis laudauksele puu taha panid? Eks selleks, et koerad ei pääseks kallale. Jooksed paljakäsi metsa nälgima, aga liha jäta vaenlasele!“

See oli nõuanne, millele külamehed ei tulnud. Nad olid löögist nagu uimased ja nagu lootsid, et keegi tuleks väljaspoolt ja juhataks neid, mida teha ja mida jätta tegemata.

Lemmik oli kuulnud piiskopi sõjaväe jõudmisest Vigala piiridesse ja saatnud Ihameele kuulama, mis nad läbimindes külades kurja olid teinud.

„Jäta nüüd kõik maha ja mine oma varanduse juurest ära!“ kurtis külarahvas.

„Mina jään oma varanatukese juure, mis nad mulle, vanainimesele, ikka teevad,“ arvas keegi taat, kes tahtis näida võõra ees julgena ja targana.

„On inimesi, kes jooksevad põlevasse majasse oma vara päästma ja hukuvad ühes sellega. Päästke veel täna öösel mis jõuate. Homme võib see hiljaks jääda.“

Ihameel soovis meestele head tervist ja lahkus. Ta võis viia Lemmikule kurbi teateid ja jutustada, mis siis sünnib, kui käed lastakse rüppe ja loodetakse välisabi peale.

Teine osa piiskopiväest lähenes Vigalale teist teed kaudu. See oli piiskopi ihukaitse, ta eliit-väeosa. Piiskop kasutas kinnist sõidukit, millele oli ette rakendatud neli hobust. Tõlla järel veeti mittel vankril ta reisivarustust. Osa ratsasulaseid sõitis ees ja puhus pasunat, kui nad mõnele vasallimõisale või külale lähenesid. Rahvas teeäärtes ja mõisades pidi piiskopi lähenedes paljastama pea ja heitma seniks põlvile, kuni pühadus möödub. Nii oli antud eelkorraldus.

Selle käsu täitjaid leidis aga vähe, sest piiskopi lähenedes põgenes rahvas metsa.

Lihula linnas peatuti ühe päeva ja piiskop pidas siinses nunnakloostri piduliku missa. Oli ju klooster väheseid asutusi, kes oli jäänud piiskopile ja katoliku-usule esialgu truuks.

Seda aga puhtmajanduslikel põhjusil. Sest enamik tollaegseist kloostreist polnud kohtadeks, kuhu läksid elupõgenejad inimesed, kes lootsid rahu leida oma hingelistele otsinguile palvetamises ja vaiksuses.

Lihula nunnaklooster oli õieti ühiselamu vanapiigaks jäänud vasalli-tütardele ja -õdedele. Ka nendele vasallileskedele, kelt kaaspärijad võtsid pärandusosa ja kes siis saadeti kloostrisse — ja lust ära.

Kloostriülemaks või abtinnaks oli Margaretha Swarthoff, tuntud vasallisugukonna vanapiiga.

Luteriusku vastu võttes võinuks piiskop kloostrit ta suurtest sissetulekutest ilma jätta. Seepärast aeti kahe-otsaga poliitikat: tunti kaasa Läänemaa vasallide vastuhakkamisele, samas aga palvetati ja peeti jumalateenistusi katoliku-usu kommete järele.

Taludele tuli otsa!

Kui piiskopi väeosa lossile lähenes, oli see vastupanekuks täiesti ette valmistatud: vesi jõgedes oli kõrgele paisutatud, sillad olid vallikraavidelt ära võetud, lossivärv hoolega suletud. Lossipõldudel ei olnud ainustki teolist liikumas.

Seda kõike nägi vaenlane ja imestas nähtu üle, sest nende arvates pidi rünnak tabama Yxkülli ootamata. Lossi äravõtmist peeti naljanumbriks. Loss viibis nüüd aga nagu varjusurmas. Ei ainustki häält olnud kuulda seestpoolt, ei ühtki sõjameest olnud näha lossimüüril!

Kas oli see vaikus enne tormi või oli lossiisand ühes oma rahvaga lossist hoopis lahkunud? Ratsanikud silmitsesid lossi eemalt, hoidusid minemast püssikuuli ulatusse. Väeosa oli oma esialgse ülesande täitnud: võtnud suure tee valve alla, lõiganud ühenduse lossi ja välismaailma vahel. Nüüd ei pääsnud lossi abivägesid, samuti oli takistatud sinna sõjamoona toimetamine.

Rahulikult oodati piiskopi saabumist, kes pidi koostama koos oma nõuandjatega lossi ründamise plaani. Ülemjuhatus kuulus piiskopile enesele. Nii oli talitatud eelmistel sõjakäikudel Läänemaale, nii talitati ka Vigalas.

Vigala lossi vallutamiseks toodi kaasa ka kahirid. Need seati nüüd alustele üles ja torud suunati lossi poole.

Esimeseks ööks jäid sõjamehed laagrisse lageda taeva alla. Telgid löödi üles, tehti lõkketuld ja valmistati toitu tapetud veistest. Isegi pastori majadesse ei juletud minna ööbima. Mine majja var-

jule, aga öösi tuleb Yxküll oma sulastega, piirab maja ümber ja pistab tule otsa!

Vaenlane jäi lossi lõunapoolsele maa-alale, vallikraavide taha. Hoolega peeti silmas lossi väravat.

Öö möödus vaikselt. Kumbki pool peale ei tunginud. Piirajad ootasid peaväe kohalejõudmist.

Hommikul võeti vankrimees kaasa ja ratsutati kolmel hobusel külasse tagasi. Tapetud sigu ära tooma.

Täna oli aga küla loomadest hoopis lage. Ei ainustki veist ega hobust paistnud ratsameestele kätte. Eile haukus külas veel koeri, täna puudusid needki. Üksi hooned püsisid endistel kohtadel.

Käraga kihutati nüüd talu õue, kuhu emis põrsastega lauta maha oli jäänud. Lauda uks oli endiselt suletud ja puu toeks taga, kui aga sõjamehed selle avasid, kostis nende suust mitmekordne vandumine: laut oli tühi, vaid verised põhud paistsid veel maast vastu!

Külamehed olid teinud Ihameele õpetuse järele, aidanud pererahval sead metsa viia ja seal puhastada ning nõudesse soolata.

„Küll me neile näitame!“ ähvardasid vihased ratsanikud. Nad olid öö läbi mõtelnud põrsapraele ja nüüd korraga — pühi suu puhtaks!

Kui ratsanikud õuest lahkusid, lõi tuleleek lauda katusele välja. Suits ja sädemed keerlesid maja kohal õhus, tulekeeled ahnitsesid isuga õlgkatust...

Tulekuumus viis põlevaid õletuuste kõrgele, kust nad langesid alla elumaja katusele, kuivale haopinule... Juba tõusis paksu suitsu elumaja katuseleki, haopinu põles raginal... Küla kohal heljus suitsupilv ja vajus kerge tuule kantult alla metsa poole...

Metsa ääres ahastasid külainimesed. Keegi aga ei julgenud kustutama minna. Sel polnud ka mõtet, sest varandus oli kõrvale kantud ja põlevaid hooned ei suudaks enam kustutada ükski võim.

Mures ja ristis käsi vaadati eemalt tulekahju pealt. Kui vaid jääks veel sellega! See on aga vaga

soov, sest sõda Vigala lossi all pole õieti veel alanudki. Vaenulised pooled alles kogunevad, pole veel lastud ainustki püssipauku!..

Külarahvas jälgis tulelõõma tummas kurbuses kaugelt põõsaste varjult. Ta ei suuda mõista, miks kaks ristiusku peavad teineteise vastu nii vaenulised olema ja selle juures hävitama nende vara, keda kristlased hüüavad paganaiks. Või kaklevad nad oma Jumala pärast, keda kumbki pool tahab enesele saada? Või on nad ta vara jagamisel tülli satunud? Kumbki pool ei taha loovutada teisele ta osa, vaid kõik enesele saada. Külarahva arvates võinuks seda aga lahendada ka tule ja mõõgata.

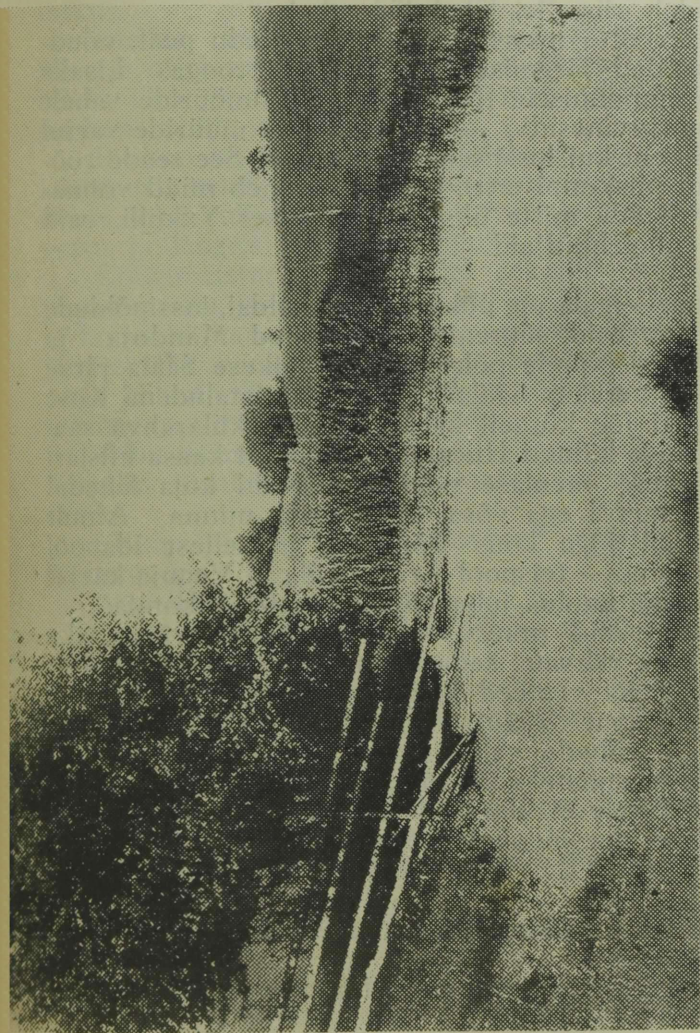
Küla poolt tõuseb uusi suitsupilvi... Vististi on ka mõni kõrvalhoone tuld võtnud. Pererahvas aga peab eemalt vaatama. sest külla minnes võivad ratsamehed neile kallale tungida. Seda näitas eilne pealetungimine ja tagaajamine selgesti. Õnneks aga pääseti tookord veel eluga.

Lossi kaitsjaile oli keeldud minek üles müüridele. Vaenlane ei tohtinud saada lossist ainustki elumärki. Küll aga seisis alatine valve laskeaukude ja värava taga. Lossiisanda käsul pidid nad tulistama iga vaenlast, kui ta peaks tulema püssikuuli ulatuse piirkonda. Seni aga näis vaenlane leppivat kaugelt vaatamisega.

Eriline tugev kaitse oli koondatud õhtupoolsete laskeaukude juure. Nende ülesanne oli kaitsta paisu, mis hoidis vett jõgedes ja vallikraavides kõrgel. Paisuni püssikuulid ulatusid, seda oli proovitud juba enne sõda.

Lossi olid tulnud varjule ka Yxkülli tulisemaid poolehoidjaid — Johann Varensbecke Aimrest ja Helmoldt Swarthoff Loodnalt. Nad tulid perekondadega ja hinnalisema varandusega. Tõid kaasa lossi kaitseks kümme-kond sõjasulastki. Nende sulased polnud aga kutselised sõjamehed-sakslased, vaid adratalupojad, keda kaasa tulema käsutati.

Teisel päeval kostis lossiõuest veiste ammutumist. Loomad olid uue elukohaga harjumata ja igatsesid

Vaguja jõgi praegusel kujul.

Muistseist jõgedest, mis nüüd umbe on kasvamas või kasvanud, on parimini säilinud Vaguja jõgi. Seda hütatakse nüüd vaid ojaks. Oja keerleb kõrgete kallaste vahel, kuid muistsed hauakohad on vett üleni täis ja mitmed neist kuni 3 meetrit sügavad. Kevadel jäämineku ajal paisub jõgi kohati üle kallaste ja meenutab muistset jõge. Hauakohtades leotatakse nüüd linu.

tagasi rohelistele karjamaadele. Vaenlane kuulis seda ja hõõrus rõõmu pärast käsi: lind istus alles puuris, polnud kuhugi ära lennanud. Las aga piiskop tuleb, siis alles läheb löömaks!

Päev otsa lossis oldud külma toidu peal, nõudsid isandad järgmisel päeval sooja rooga. Lisaks veiste ammutamisele tõusis nüüd lossimüüride vahelt üles suitsuvinesidki — tunnuseks, et müüride varjul on rohkem kui lossiisanda perekond. See teade rõõmustab piiskoppi eriti, sest tal avaneb nüüd võimalus karistada mitte üksi kangekaelset Yxküllit, vaid ka ta poolehoidjaid.

Suur-Vigala jõe põhjapoolsel kaldal, lossipõldude taga, asetsesid suuremad üksiktalud Mändoja ja Rädinoja. Nende põhjapiiridel väikese Säälajärve taga, oli perekas Säälaküla — paaristaludena Kose ehk Vati jõe kõrgeil kaldail. Säälakülarahva saadik oli aga käinud Hiimäel ja toonud kaasa hiislari näpunäiteid vaenlase tulekuks. Kuid küla lähedal polnud metsa ega võsa, kuhu peitu minna. Ainult põhjapool jõge laius Tõnumäe ja sellest idapool Illaste raba, — teispool Araste küla ja Vaguja karjamõisa, mis kuulus juba Vigala lossi läänkonda.

Need olid praegu sobivaimaks varjupaigaks Säälaküla rahvale, seda enam, et rabad olid kättesaadavad ka veeteed kaudu. Venedes ja uupades võidi sügavat Vaguja jõge pidi ülespoole sõuda soode ja rabade vahele. Kõrged kaldad varjasid jõge ja vaenlane võis jõest viibida isegi mõnesaja sammu kaugusel, ilma et ta oleks näinud, kui rahvas liikus veesõidukeis pelgupaikade poole.

Esimesi kokkupõrkeid

Piiskop saabus pasunapuhumise ja trummipõrinaga.

Varem kohale jõudnud vasallid sõitsid talle vastu ratsahobustel ja juhatasid ta laagrisse. Piiskop paigutati pastori elamusse. Tolleaegsed kirik-

lad polnud nii ruumikad härrastemajad kui praegused, kuid sõjakäigul viibivale poissmehest piiskopile ja ta saatjaskonnale kuidagi ikka ruumi jätkus.

Kirikla oli tühi, sest koduhoidjaks jäänud Maarja oli jätnud maja saatuse hooleks ja joosnud metsa ühes teistega. Pastori pereemandana võis ta piiskopi poolt mõndagi karta.

Piiskop teatas oma vasallidele ja saatjatele, et kõigepealt tuleb puhata reisiväsimusest ja alles siis asuda lossi vallutamisele. See teade võeti rõõmuga vastu ja laagris läks joominguks lahti.

Köögimeister Mats Vedel askeldas kolde ees ja valis oma isandale paremaid suutäisi. Täna seks ja homseks kaasavõetud lihast ja võist veel jätkub, järgnevaiks päeviks aga peab toidupoolist muretsema külast. See ülesanne lasus sõjasulastel, kokal tarvitses vaid selleks käsk anda.

Alles teisel päeval kutsuti sõjanõukogu kokku. Vasallid ei tohtinud piiskopi loata lossi ründamisele asuda.

„Kuipalju on lossis sõjaväge?“ küsis piiskop Buxhoevden.

Vasallid kehtasid õlgu.

„Kes peab seda teadma? Kas mina või sõjamehed?..“

See märkus polnud meelituseks. Vaenlase jõud oli tarvis kõigepealt kindlaks teha, see oli ka vana sõjatehnika esimene nõue.

„Sõjameeste arv olgu mulle õhtuks käes! Ja edasi: kuidas on lossi viivate teedega? Kas need on kõik valve alla võetud?“

„Siinpool jõge ei pääse ükski hing lossi,“ kinnitasid vasallid.

„Aga teispool jõge? Kas olete ka sellele mõtelnud?“

„Me ei pääse üle jõe. Vesi on üles paisutatud ja veesõidukid puuduvad. Me pole jõudnud neid veel ehitada.“

„Polegi vaja ehitada. Tooge kõik veesõidukid jõeäärsetest taludest siia. Ja pais tuleb lammu-

tada ning vesi maha lasta. Edasi: esimene vee-sõiduk siia tuua! Ma pean kirikusse minema ja luteriusu kõige ta värgiga sealt välja viskama. Enne tormijooksu tuleb kõigil koguneda kirikusse paluma Jumalat, kes annab meile võidu ja vaenlased meie kätte. Igast kordaminekust mulle ette kanda! Lõpetan tänaseks koosoleku.“

Piiskop oli täna pahuras tujus. Vist olid selle põhjustajaks reisiraskused ja väsimus. „Vaja muretseda kuulust Vigala õlut, küll tal siis tuju paraneb!“ nii arutasid-otsustasid vasallid.

Lepitigi siis omavahel kokku: kes katsuvad teateid muretseda lossikaitsjate kohta; kes lähevad otsima küla alt veesõidukeid; kes toimetavad piiskopi üle jõe kirikusse... Kui loss on vallutatud ja Yxküllil kangekaelsus murtud, siis alles läheb lahti taluderiisumiseks! Igamees ajab varandust kokku kuidas aga suudab! Kojumine toimub küladest riisutud veoriistade ja hobustega.

Piiskop sõi ja jõi. Heitis siis magama pastori voodisse, aga oma sulekotile. Seda veeti igal ta sõjakäigul kaasas.

Piiskopiväe kiuste oli lossi ümbrus nagu välja surnud. Ei olnud näha liikumas ainustki inimest, kellelt võinuks üht või teist pärida. Külarahvas vähimalt teaks ligikaudugi lossikaitsjate arvu, sest ta on näinud nende tulekut ja sõjamoona vedu lossi. Ka loss oli nagu välja surnud.

„Hirmutame neid natuke, küll nad siis endid näitavad,“ arvas keegi vasallidest ja kutsus enesega mõned sõjamehed kaasa.

Salk liikus Naravere jõe kallast mööda ja lähenes lossile lõunapoolt.

„Lossikaitsjatel on jänesenahk põues, ei julge nägugi näidata. Aga pole viga, küll me nad välja suitsetame!“

Äkki välkus kandilise küljetorni laskeaukudest tulekerasid. Kuulid vingusid lähenejate ümber, keegi langes haavatult kápuli...

Salk päästis oma elu kiire põgenemisega. Ei vaadanud enne seljataha, kui oli püssikuulide ulatusest välja jõudnud. Sealt alles siis nägid, kuidas veelgi püssituld välkus ja seepeale haavatu kummuli maha vajus. Sõda oli nõudnud esimese inimohvri.

„Tõprad niisugused!“ vandus vasall ja näitas lossi suunas rusikat. „Me pole sõda alustanudki, aga nemad muudkui annavad tuld!“

Kuuldes laskmist, hakkas laager kihama. Kardeti, et Yxkülli mehed on lossist välja tunginud ja tulistavad nende laagrit. Rutuga haarati püsside ja mõõkade järele. Joosti lossi poole, olgugi et laskmine oli lakanud.

Luurajad jooksid neile vastu ja hoiatasid neid vallikraavile lähenemast. „Avavad kohe püssitule, kui lähemale astud!“

Teine väiksem salk läks piki jõekallast Naravere küla poole. Otsima paate või muid veesõidukeid. Eemalt puude vahelt paistsid talud. Järelikult peab neis olema ka paate, teisiti pole ju elu jõekaldal mõeldav.

Rasked püssid jäeti laagrisse, polnud mõtet neid kaasas kanda. Külamehi suudetakse taltsutada ka mõõgaga, kui nad neile keelduvad paate andmast.

Jõuti esimesesse tallu. Siit ei leitud ei ühtki hingelist — ei inimest ega looma.

„Justkui katkumaja!“ imestasid saaremaalased.

Mindi jõe ääre. Leidsid sealt küll eest veevõtmise pukid, mitte aga paati. Kuid savisel veepiiril olid paadi lohad selgesti nähtavad.

„Ära on vene peitnud, tõprad!“ kirusid nad. „Edasi, teise talu alla!“

Siingi puudus veesõiduk. Nad ei võinudki neid leida, sest vened olid viidud Tuhinu järvele, üks koguni Kessoo kaugesse laukasse, kus leidis lagedat vett.

„Tühjade kätega me aga ei lahku. Läheme lööme vähimalt aidaukse eest maha!“

See nõuanne leidis üldist heakskiitu. Mindigi talu õue. Toauksed olid küll lahti, aida üks aga

lukus. Ees oli küll puutaba, kuid ükski meestest ei osanud seda avada.

„Mis siin jannata! Toome palgi ja tõukame ukse sisse!“

Haovirna juurest leitigi mingi pikem palgiots. Kolmekesi võeti palk sülle ja kanti aida ette.

Mehed võtsid parajasti hoogu, kui üle jõe võsastikus paukus püss. Karjatades lasksid sõjamehed palgi kukkuda. Keegi raputas kätt. Kuul oli purustanud sel sõrme, tunginud sügavale puusse...

Jälle kõmatas püss ja kuul rebis teisel sõjamehel tüki välja kübarast. Mees ise pääsis imekombel veel eluga.

See oli ju otse lahing, mis nende vastu nüüd alustati nägemata vaenlase poolt. Üle kitsa jõe kerkis õhku püssirohusuitsupilvekesi. Ühtki vaenlast aga polnud näha.

„Need on Yxkülli mehed. Põgenemel!“

Seda polnud vaja korrata. Mehed jooksid aida varju ja sealt edasi lossi poole.

Vaevalt väljusid nad aida varjust, kui jälle kõmatas pauk ja selle järele üks jooksaist komistas.

„Aidake!“ karjus ta oma seltsimeestele järele. Neil aga polnud aega ümbervaatamiseks. Oma elu oli kõige kallim.

Haavatu oigas ja aeles tolmu sees. Ta kisa kostis üle jõe, ulatus püssimeeste kõrvugi.

„Mis ta vaevleb, teeme talle lühikese lõpu!“ See oli vihane hääl, mis kostis võsast.

Neli meest kandsid võsast välja vene ja lükkasid selle vette. Paariviisi sõuti nüüd üle jõe ja mindi haavatud vaenlase juure.

Juba tõstis üks raske püssi üles ja valmistas hoobi andmiseks, kui teine mees haaras tal käest kinni. Hoop läks kõrvale ja lõi vaid mulda üles.

„See pole sakslane!“

„Heitke mu peale armu... Ai, küll valutab!.. Olen sama tõugu maamees kui teie siin suurel maal.“

„Kes pistis talu põlema?“ pörutas mees, kes pidi ta esiteks surnuks lööma.

„Seda ma ei tea, jõudsin siia alles täna oma isandaga.“

„Kas sul muud teha polnud, kui tulla Vigalasse riisuma? Vasta, või sa ei näe homset päeva.“

„Olen teopoiss, mind pandi vägisi sõjameheks!“ kurtis saarlane. „Ärge tapke mind, mul kodus vana pime ema toita.“

Ihameel kutsus külamehed eemale ja pidas nendega nõu. Haavatud sõjamees katsus haava jalas, kust nõrgus verd läbi pükste.

„Kui sa suud ei pea, siis on see sinu surm!“ hoiatas Ihameel. Haavatu võeti kahevahele ja kanti jõe ääre. Paigutati seal venesse ja viidi siis üle jõe.

„Suured rotid“ piiskopi aidas

Luuresalgad tulid tühjalt tagasi. Nad polnud leidnud ainustki paati ega muud veesõidukit. Naraveres käinud sõjamehed ei julgenud oma kaotusest rääkidagi, teised naernuksid neid välja.

„Peame vist parve ehitama,“ arvasid sõjamehed, „ega püha isa muidu kirikusse pääse.“

Käidi ümber kirikla, astuti lossigi poole — kuskilt aga ei leitud mingit materjali, millest parve ehitada.

„Vaesed nagu rotid, pole neil palke ega midagi!“ kirusid sõjamehed.

„Mis me kurdame? Näe, kus virn kuivi palke!“ hõiskas äkki üks.

Joosti hõikaja juure, palgivirnast aga ei olnud jälgegi!

„Mis sa jupsid!“ pahandati hüüdja peale.

„Kas need siis pole palgid või mis!?“ hüüdis see vastu ja näitas käega pastori aida poole. „Mõni sületäis on küll kuiva põhku peal, aga palgid see-eest all mis kõlisevad!“

„Õige jah.“ nõustusid nurisejad oma seltsimehega.

„Mõnel mehel on ikka nupp päris õigel kohal!“ kiitsid saarlastest sõjasulased.

Nüüd toodi kirved ja mitu meest ronis katuseharjale. Juba loobiti alla haripuud, langesid katuseõledki ning asuti lahti kangutama laepalke, mis siis allolijad kandsid jõekaldale, kus alustati ka kohe parve ehitamisega. Õnaratega seinapalkidest oli hõlpus parve kokku panna.

Korraga hüppas üks mees seinalt alla aida sisse-
musse ja varsti kadusid samasse teisedki.

„Mis te seal vahite, kui te ei loobi palke alla?“ hüüti neile.

Palgi asemel aga kerkis sein tagant üles suitsusink.

„Suitsusink!“ hõiskasid sõjamehed ja jooksid lähemale.

„Suitsusink jah, ja kuidas ta veel maitseb!“ hüüdis singihoidja üle ääre välja vaadates ja matsutas suud.

Nüüd algas pastori aidale tõeline tormijooks. Nagu sipelgaparv tormas üle seinte aida sisse-
musse. Tõepoolest leidis aidas toidupoolist. Nüüd oli vaenlastel põli!

Ait oli lühikese ajaga tühjaks tehtud, igamees sealst tüki hõlma alla saanud. Meestel tõusis tuju. Kui leiaks veel kuskilt õlut, oleks pidu täielik!..

Varsti tähistasid aida aset veel nurgakivid ja mõni tühi astjas ning pütt.

Jõekaldal aga valmis parv ja piiskop võis rahuga minna kirikusse.

Köögimeister, meieaegse mõiste järele ülemkokk, Mats sattus parveehitajaile. Küsis, kust nad palgid parveks olid saanud.

„Lammutasime kirikisanda aida,“ seletasid parve ehitajad.

„Ja kraami jätsite lageda taeva alla?“ küsis kokkunud Mats.

„Mingisugust kraami seal polnud, tühjad tünnid ja pütid olid,“ valetasid mehed nagu ühest suust.

Mats lõi käsi kokku:

„Püha Jumal taevas, nad on piiskopi moona laiaili kannud!“

Mehed vaatasid jahmunult üksteisele. „Me mõtlesime, et need on Vigala kirikisanda või ja singid!..“

Mats lahutas käsi ja oli õnnetu.

„Eile viisin viimsed singid aita ja arvasin, et sellest jätkub paariks päevaks. Mis ma talle nüüd ette panen?.. Ruttu tooge liha tagasi!“ kärkis köögimeister sõjameeste peale.

Mehed olid hädas. Nali kippus tõsiseks minema.

„Me ei saa tagasi anda,“ julgesid nad viimaks Matsile seletada. „Me pistime kõik, mis aidast leidsime, kinni.“

Mats langes ehmatuses istukile. „Mis must nüüd saab?“

Hiljem toodi talle siiski üks sink tagasi, mille oli saanud üks esimesi aidalammutajaid. Teised singid olid aga mehed juba jõudnud kõik ära hävitada.

Vahejuhtum parve ehitamisel sai üle laagri teatavaks ja andis sõjameestele lõbusat jutuainet. Vasallide eest hoiti see aga saladuses, — need mehed oleksid kukkunud sulastega prõmmima.

Kui õhtul keedeti suurtes kateldes sõjameestele toitu, ilmus keetjate juure köögimeister. Ta tuju oli veidi paranenud, kuid päris lõbus veel ei olnud.

Ta kutsus toidukeetjad ja nende abilised enese juure ja käsutas:

„Homme olgu püha isa köögi jaoks kohal tapetud härg, või muidu ma jutustan piiskopile, kuidas suured rotid ta suitsuliha metsa viisid.“

Käsu humoorikas lõpp näitas, et köögimeister andestab selle tembu, kui sõjamehed muretsevad piiskopi köögile veiseliha.

„Seda peab saama,“ lubati talle. Ja pealik märkiski härja hankimise homsesse töökavva.

Veel hilja õhtul kostis laagriplatsilt valju kopsimist. Hilisemad tulijad ajasid latte püsti ja tõmbasid neile linaseid katteid üle. Vasallidele ja nende teenijatele valmistati vastsetesse telkidesse juba asemeid, kuid sõjamehed alles löid endile telke üles. See töö kippus alati jääma õhtuse aja peale, kuna enne pidid vasallide telgid valmis olema.

Vasallid õhtul harilikult kogunesid mõnda suuremasse telki, kus siis korraldati joomapidusid. Tavalisti käidi järjekorras mööda telke. Mängiti täringut suurte summade peale ja sõlmiti kihlvedusid lossi peatsele äravõtmisele...

Lossi piiramine oli aeganõudev töö. Kui taheti loss ümber haarata, tuli muretseda parved kõigile neljale jõeharule. Seks tuli lammutada veel mõne lähema talu kõrvalhooned ja valmisparved vedada lossile lähemale — igal juhul aga väljaspoole püssikuuli ulatust.

Kirik teiskordsel „puhastamisel“

Piiskop oma saatjaskonnaga oli esimene, kes läks üle jõe ja laskis kiriku ukсед lahti muukida. Lossisanda käsul oli pastor kiriku ukсед lukustanud ja võtmed ära peitnud.

„Kus on pastor Ermis?“ oli piiskopil olnud esimene küsimusi Vigalasse jõudes.

„Tingimata lossis,“ arvasid vasallid.

„Kahju! Pole kedagi, keda võiks kirikuukse ette puuoksa tõmmata!“

Piiskopil jäigi see lõbu nägemata. Sest pastor oli juba öösel enne eelväe saabumist Vigalast ratsahobusel lahkunud ja võtnud suuna Tallinna peale.

„Kui loss on langenud, siis pastor tuua elusalt minu ette.“ oli piiskopi korraldus.

Kiriku sisemuses oli vähe muudetud. Endise Maarja pildi asemele oli vaid püstitatud lihtne altar ja põhjapoolse müüri külge kinnitatud kantsel.

„See kong välja viia!“ käsutas piiskop.

Piiskopi ärrituseks teatasid ta teenijad, et kirikust ei leitud ühtki hinnalist kirikuriista ja rahalae-gaski oli tühi.

„Loodetavasti on kõik lossi varjule viidud,“ arvasid nad.

„See on siis hästi tehtud,“ irvitas piiskop. „Mõne päeva pärast on see meil siis kõik käes, aga pastori poome oksa! Nüüd koristage see vilets raamiga narts

Katolikuajegne kirikulaegas Vigalas.

Rahalaegas on kahekordse lukuga ja paksude raudvits-
tega. Laegas on asetatud ristlattidele, mille abil kast
kinnitati müüri või põrandale külge. Laegas oli arvata-
vasti tarvitusel olnud veel vene ajastulgi, mida tõenda-
sid mõned vaskrahad keiser Peeter I nimetähtedega.
Rahad olid sattunud laeka kahekordse põhja vahele,
mis oli näbrastuma löönud. Praegu seisab laegas käär-
kambris kasutamata.

mu silmist!“ Ja piiskop näitas käega luteriusu altarile ja selle pildile.

Ka see viidi kirikust välja, taoti puu all puruks ja pisteti siis tuli otsa.

„Kas on veel mingisuguseid jätiseid?“ küsis piiskop.

„Igasugune rämps on koristatud.“

„Siis õnnistan mina Vigala kiriku Neitsi Maarja kirikuks tagasi!“

Hoovikohtunik Bentheim koostas akti kiriku uuestipühitsemise kohta. Selle järele viidi kirikusse piiskopi isiklik välikirik, mis tal oli kaasas eelmistel aastatel, kui ta käis Läänemaad rüüstamas. Igal pühapäeval ja kiriku tähtpäeval palvetas piiskop ühes oma vasallidega välikirikus.

Vigala kiriku tagasivõitmise tähistamiseks peeti pidulik teenistus, milles abistas preester Christianus Tunder.

Kirikusse kogunesid peale saatjaskonna veel kõik vasallid, kuna osa sõjamehi jäi laagrit valvama.

Enne lossi ründamist paluti Jumala abi ja piiskop oli pühakirjasõnaks valinud Vanast testamendist 4. Moosese raamatust 10. peatükist järgmised salmid:

„Tõuse üles, Jehoova, et su vaenlased laiale pilataks ja su vihamehed võtaksid su eest ära põgeneda.

Riidle, Jehoova, nende vastu, kes mu vastu riidu tõstavad; taple nende vastu, kes mu vastu taplevad...“

Olgu nemad kui haganad tuule ees ja Jehoova ingel lükaku neid ära.“

Siis õnnistas piiskop vasalle ristimärgiga:

„Olge vahvad ja tugevad, ärge kartke ja ärge hirmuge nende eest: sest Jehoova su Jumal käib sinuga. Tema ei jää sinust maha ega jäta sind maha.“

Ühes käes raudkübar, teine tugeses mõõgapide-mele, nii lahkusid vasallid kirikust. Verevalamine võis alata!

Tagajärjetu rünnak paisule

Puhuti sõjasarve. Laagris hakkas elu kihama. Osa püssimehi haaras püsside ja laskemoona järele, paisulammutajad võtsid õlale labidad ning kirved.

Vasall Mathias Tittfer, nüüd pealiku ülesandeks, käsutas ühe salga sõjamehi teele. Tema ülesanne oli viia salk üle jõe ja lammutada pais. Jõe- ja vallikraavide vee alanedes pidid siis teised ründama lossi ja väravast sisse murdma. Kuna aga paisu lammutamine ja vee mahavoolamine arvati aega võtvat, siis jäid teised sõjamehed veel laagrisse.

Tittferi salk siirdus kirikumõisa juure, kus siis mehed veeti parvega üle jõe. Edasi mindi üle põllu, kus Konnavere jõgi oli kitsam ja kuhu oli ehitatud jalgsild, joosti siis põiki üle lossipõldude ja seejärele jõekallast mööda alla paisuni. Laagris aga põristati trumme ja tehti lärmi, nagu alustataks tormijooksu siitpoolt. Sellega katsuti lossi kaitsjate tähelepanu juhtida laagritele.

Lossi tornidest võis ümbrust jälgida nagu peo pealt. Kaitsjad nägid vaenlase lähenemist põhja poolt ja osa püssimehi saadeti laskeaukude juure paisu kaitsma.

Vaevalt jõudsid ründajad püssikuulide ulatusse, kui lossist avati kogupauk. See lõi ründajate read segamini; seda enam veel, et mitu meest langes haavatutena maha.

„Tagasi!“ käsutas pealik. „Suurem ring võtta!“

Sõjamehed tõmbusidki jõekaldalt tagasi. Kauges ringis mööduti lossist ja asuti siis jõekaldale Reinamaa aasa kohal. Siit alustati paisule uut rünnakut. Püssituli siia ei ulatunud.

Pealik jäi kaugemale jõekaldale, kust andis oma sõjameestele käske. Kuna jõgi tegi siinkohal väikese käänaku, olid pais ja selle ümbrus selgesti näha. Vastaskaldal kasvas kõrgeid puid ja need varjasid väejuhi lossikaitsjate silmist.

Püssimehed asusid nüüd varjatud kohtadele, kust pidid lossi vajaduse korral võtma tule alla. Sa-

mal ajal jooksid töömehed kirveste ja labidatega paisu kallale ja hakkasid sellesse mulku raiuma.

Lossis näis vaikseks jäävat. Juba Tittfer röömustas, et kaitsjad on asunud lossi lõunapoolse müüri laskeaukude juure. Kui aga esimesed kirvehoobid paisu rindpalgile langesid, sähvatasid laskeaukudest taas tulekerad ja kuulid lendasid plaksudes vastu paisu ning tabasid lammutajaid.

„Tulistada!“ käsutas nüüd Tittfer sõjasulaseid. Need olid kutselised sõjamehed ja oskasid sõjapüsisiga ümber käia. Saaremaalt kaasatoodud adratalupojad pidid sõjakäigul tegelema laagri üleslõõmisega ja muu musta tööga. Nii pidid nad käesolevaski rünnakus paisupalgid läbi raiuma ja kanali põiki läbi paisu kaevama.

Sõjasulased avasid lossile püssitule. Sealt kostis vastuseks nagu irvitamist. See polnud aga ühe mehe, vaid paljude kaitsjate naer ja pilge neile, kes lootsid lossi püssitulega ära võtta! Raske oli sihtida otse laskeauku, pealegi ilmus selle taha mees ikka alles siis, kui püss oli uuesti laaditud. Ründajate kuulid plaksusid vastu paemüüre ja popsatasid siis alla maha, lossi kaitsjatele vähimatki kahju tegemata.

Püssimehed taipasid varsti oma laskmise mõtetust, kuid lasksid edasi. Olid nad ju palgasõdurid ja pidid tegema seda, mis kästi.

Jälle langes kirvehoope paisupalkidele.

„Horiopp!“ ergutas vasall paisulammutajaid.

Nüüd avati lossist juba ägedam püssituli. Üles müüri äärele ilmus hetkeks kaitsjate kogusidki. Nad tulistasid lammutajaid ja kadusid siis kohe jälle müüri taha.

Üks paisulammutaja tõstis kirve üles, kuid hoopi ei järgnenud. Ta vehkles veel kätega õhus ja langes siis paisu alla vette. Tema aga ei jäänud ainukeseks ohvriks: kes langes nüüd vette, kes kukkus otseti paisu peale. Kirvemeeste rida jäi järjest hõredamaks.

„Kiiremini tuld anda!“ karjus vasall ja saatis kannupoisi meestele lähemale käsku kordama, sest

meeste tuleandmine oli jäänud harvemaks. Ka nende keskelt oli langenud ohvreid.

Seda oli vist ka lossist märgatud, sest tuleandmine muutus sealt veelgi ägedamaks.

Keegi sõjamees paisul lõi käega ja hüppas paisu alla. Siin kükitas ta poolenisti vette ja hoidis end kuulirahe eest varjul. See eeskuju nakatas teisigi lammutajaid. Üksteise järel hüppasid nad paisult alla. Paisu peal polnud varsti enam ainustki kirve-meest.

Vihane vasall vandus ja kirus, ähvardas rusikaga paisu all kükitajaid.

„Tule, katsu ise paisu peal olla!“ hüüdsid ähmi täis talupojad oma pealiku vastu.

Vasallist ei saanud tulijat. Ta ei julgenud minna surmava kuulirahe alla.

„Kui sa ei julge siia tulla, siis tuleme sinna.“

Ja paisulammutajaid hakkas kalda varjus tagasi põgenema. Neilegi saadeti lossist püssikuule järele, kuid meeste õnneks need ei tabanud.

Vihane vasall jooksis meestele vastu. Sundis neid paisu peale tagasi minema. Põgenejad näitasid käega püssimeestele: nüüd oli nendegi rinne hakanud lagunema.

Kuna pais oli vaenlastest puhastatud, juhiti püssituli nüüd vastase laskurite pihta. Tuli muutus otse väljakannatamatuks.

Juba haaras keegi püssi kaenlasse ja pistis jooksmas Reinamaa aasa poole. Ta järel teine, kolmas... Kes olid saanud haavata, roomasid kápuli eemale.

Kõik püssimehed aga ei lahkunud oma kohtadelt. Nad olid surnud.

Lossi poolt kuuldus juubeldamist. Karjuti mitmestkümnest suust ja põristati trumme.

Laagrimehed löid juba kartma ja valmistusid vaenlase pealetungi tagasilöömiseks. Ometi ei tunginud kaitsjad lossimüüride varjult välja ja nii jäigi suurem lahing tulemata.

Kirikumõisa juures jälgiti vahepeal hoolega vee-pinda. Vool püsis kallaste vahel liikumata. Vette

visatud puutükid jäid sinna, kuhu need loobiti. Tähendab — pais püsis endiselt.

Kui mõne tunni möödudes Tittfer oma meestega laagrisse tagasi jõudis ja kaotused teatavaks said, langes piiskopi väel tuju. Vigala loss polnud mängukann, mida oli loodetud vallutada naljanumbrina. Mõõtudelt hoopis suurem Koluvere loss läinud suvel ei nõudnud kogu vallutamise kestvusel nii palju inimohvreid kui nüüd Vigala selle ainsa rünakuga.

Esialgne sõjaplaan oli nurjunud. Niikaua kui pais on terve ja kõrge vesi ümbritseb lossi, tuleb esialgsest kavast loobuda. Kuid piiskoppi ega vasalle esimene nurjumine veel ei heidutanud. Ohvrid kuulusid ju adratalupoegade ja sõjasulaste perre, vasallidel polnud ainustki kaotust!

Tänaseks jätkus. Õhtuks kutsuti vasallid kirikumõisa, kus piiskopi juhatusel asuti uue vallutamisplaani koostamisele.

Külasse härga röövima

Lahingukära kostis kaugele üle lossipõldude. Ulatus otsaga külani ja Kessoo kaugete võhmas-tenigi. Pelgupaikades arutati sõjaküsimust.

„Lahing on käimas!“

„Saab näha, kui kaua loss vastu peab?“

„Esiteks kaklevad, küllap pärast lepivad ära.“

„Peaks loss kohe langema, saaks sõjast rutem lahti!“

„Ära seda soovi! Seda rutem tulevad puhanud sõjamehed talusid riisuma. Las nad istuvad seni lossi all, kuni ära tüdivad ja koju lähevad.“

„Neil endil toidumoon kaasas, mis nad külasse otsivad!“

„Eks sa kuulnud, mis Parasmaa mees rääkis, kui tõi sõja sõnumeid?“

Ka Tuhinu saarel kuuldi püssiraginat. Siingi oli sõjajuttu laialt.

„Täna paugutavad üsna tugevasti. Vist on kõvasti kokku läinud.“

„Suurtükke pole veel kuuldagi. Oota, kui need hakkavad müristama, siis alles on tōsi taga.“

„Eks lossiski ole suurtükke?“

„Tillukesi on. Iga paugu ajal hüppab ratastel nagu rohutirts.“

„Kust sina seda tead?“

„Vakusepūhal lasti niisama palja rohuga. Siis sai nalja laialt.“

„Piiskopil olevat palju suuremad torud. Pallika inimesed näinud neid, neli hobust vedanud ees.“

„Helde Jeesuke! Kui nihuke sulle pihta tuleb, lööb kõik su olemise ja elamise segi!“

„Ära räägi! See ajab päris hirmujudinaid peale! Kui nihuke suurtükk järvekaldale üles panna, mis meist siis veel järele jääb?“

„Ega see ole jahipüss, millega saab sihtida. Oled siin nagu putukas, kes sulle pihta saab!“

„Aga eks ta niidab maha nagu heinakaarega. Jääme siia kõik loogu.“

„Siis pole muud kui venedesse ja teisele poole järve. Seal mets ja maa pehme, ei see kannu suurtükki peal!“

Jõutigi ühisele arvamisele: niipea kui suurtükid hakkavad paistma, põgenevad kõik teisele poole järve.

Kahetseti neid, kes olid läinud soosaartele. Need ei pääse enam edasi, kui hakatakse soo äärest suurtükkidega põmmutama. Jah, neile peaks sõna viima ja hoiatama piiskopi suurtükkide eest. Aga kes lähevad?

Liisu läbi valiti kaks meest, kes pidid minema.

„Aga vene viige kaugele põõsastesse. Peitke nii ära, et vaenlane üles ei leia, ja vaadake hoolega ette.“

Juba liikuski üksik vene kalda poole.

„Läheme kõige enne Lemmiku poole. Kuulame, mis tema sellest arvab.“

„Lemmiku juure jõuab ka hiljem minna. Läheme kodunt läbi.“

„Kas sa arvad, et keegi võõras on kodus käinud?“

„Seda nüüd mitte, aga süda on siis nagu rahulikum.“

Mehed astusidki kodu poole.

Vasall Hans Rodenil polnud sõjaväes otsesid ülesandeid. Ta oli tulnud kaasa vabatahtlikult seikleva Otsis nüüd ametit piiskopi saatkonnas ja pidas juba värsket liha muretsemist suureks ülesandeks. Üldse tähendas hea vahekord kokaga palju: tihti langes paremaid palasid piiskopi laualt ka koka lähematele armualustele.

Hans Roden oli teiste hulgas nii-ütelda väike vend, kelle arvel armastati sageli nalja teha. Talupojad hüüdsid teda lihtsalt Roodi Antsuks. Ta sai nüüd enda käsutusse veel paar ratsameest ja nii mindi kolmekesi härga tooma.

„Vaata, et sa härja asemel lehma ei too!“ naerdi neile tagant järele.

Hans näitas rusikat. Vali naer saatis laagrist lahkujaid.

Talusid paistis mitmelt poolt. Lähemal ja kaugemal. Hans otsustas ratsutada sinna poole, kus polnud jõge ees. Arvas seal olevat märksa ohutuma ülesannet täita.

Jõuti külavahele. Juba esimese talu lähedal juhtus meestele ebameeldivat: must kass jooksis üle tee! Kui must kass jookseb üle tee, siis käik ei õnnestu! Nii usuti seda mõisades, lossides ja kõikjal, kus elas sakslasi. Ebausklikud mehed löid endile ristimärgi ette.

„Pööra kas-või kohe tagasi,“ arvas Hans Roden. Aga kus selle irvitamise ots, mis teda siis laagrist vastu võtab! Ei, ta läheb nüüd musta kassi kiuste!

„Ratsutame karjamaale!“ käsutas ta sulaseid.
„Veised muidugi on kõik metsa aetud.“

„Või on see üldse üks vaene nurk,“ arvas kaasratsutaja.

„Kas sul veiseliha maik on suust läinud?“ küsis Hans sulaselt. „Alles paari päeva eest lõpetasime lihasöömise. Eks see oli siia tulles, kui lõime mitu veist külavahel maha.“

Hansu julgustavad sõnad mõjusid. Üldse oli rüütel julge seal, kus tal puudusid väärilised vastased või kus ta puutus kokku adratalupoegadega, kel puudusid relvad.

„Seisma jääda!“

Sõjasulased seisatasid oma isanda käsu peale ja paljastasid mõõgad.

Ratsanike kõrvu kostis jutukõminat. Need olid külamehed; seda võis nende jutust järeldada.

Kui tulijad on relvadega, siis saadab ta nende vastu sulased. On aga külamehed paljakäsi, siis võtab ta nad ise käsile. Nii otsustas rüütel.

Tulijad olid samad kaks meest, kes Kessoole mineku asemel läksid kodunt läbi. Nüüd sattusid nad vaenlase jalgu.

Neil polnud aimugi vaenlase lähedusest ja astusid omaette vesteldes. Ei teadnud ümber vaadatagi.

„Hei, pea kinni!“ karjus rüütel ja samas tormasid kolm ratsanikku külameeste peale.

Alles nüüd märkasid mehed lähenevaid ratsanikke. Ehmudes jäid nad esiteks seisma, toibusid aga siis kohe ja pistsid jooksma. Sinna poole, kust nad olid tulnud.

Meeste õnneks kasvas nende seljataga tihe mets, seepärast püüdsidki nad sinna varjule põgeneda.

Tagaajamine valmistas ratsanikele lõbu, sest mehed olid ilma relvata ja nendelt polnud karta mingisugust vastupanu. Pealegi tahtis rüütel Roden oma julgusega sulaste ees hiilata.

Nii kihutasid nad siis kolmekesi talupoegadele järele. Kui kauaks need ikka suudavad hobustega

võidu joosta? Meeste mahalöömine neid ei huvitanud — peaasi kui saab teada, kuhu karjad on varjule aetud. Ilma härjata nad laagrisse tagasi ei pööra. See oli nüüd kindel.

Põgenejate tagaajamine tihedas metsas ei läinud aga nii libedasti kui algul arvati. Mehed tegid joostes jänese-haake ja ratsamees kihutas täie hooga mööda. Mitugi tuulest murtud puud sulges edasipääsu ja kord vajusid hobused lohmuses mudasse.

Hetkel, kui ratsamehed rabelesid lohmuses, peatas vanem mees noorema:

„Jookseme lahku. Kumb pääseb eluga, jookseb Naraveresse... viib sõna omaabile!“

Tõmmanud hinge tagasi, jooksid nad nüüd kumbki isekülge. See oli jookse elu ja surma peale. Küll kahetsesid mehed südames, et olid riskinud koju minna. Nüüd oli see aga hilja. Ainus mõte oli elu alalhoidmine.

Kui hobused mudast olid välja rabelenud, pistsid ratsanikud mõõgad tuppe, sest metsas kihutamine nõudis looma juhtimist kahe käega. Mõõga järele polnud ka vajadust, sest põgenejad olid relvata ja paljas mõõkade nägemine oli neile juba kabuhirmu nii-kui-nii peale ajanud.

Kui ratsanikud algasid uuesti tagaajamist, polnud mehi enam näha. Kuna harilikult joostakse edasi otsesuunas, kihutasid ratsanikudki otse edasi. Hea õnne peale. Ja kui nad jõudsid lagendiku servale, nägidki nad teispool lagendikku üksikut põgenejat. Teine mees oli aga kadunud.

„Järele kihutada!“ käsutas rüütel sulaseid

Hea, kui nad ühegi põgeneja kätte saavad! Eks tema tea samuti, kuhu külamehed oma loomad ajasid.

Veel kord oli ees tihedam mets, mis takistas kihutamist. Näis, et jalamees oli väsinud. Ta ei suutnud enam kuigi kiiresti joosta ja ratsanikud jõudsid talle järjest lähemale. Kui midagi ei juhtu, siis on põgeneja neil varsti käes!

Kahekordne saak

Mets jäi hõredamaks.

Ratsanikud võitsid edumaad ja piirasid põgeneja ümber. Sel polnud enam pääsmist.

Põgeneja jäigi seisma, tuges kase najale. Tõmbus küüru, pani käed risti üle pea ja ootas iga hetk surmavat hoopit.

Hoop jäi aga tulemata. Sõjasulased hüppasid sadulast ja jooksid ta juure. Rüütelgi ajas ratsahobusega ligi.

„Kas sa olema siit talupoeg?“ esitati mitme peale üks küsimus.

Mees noogutas peaga. Ta oli jooksust peagu hingetu ega saanud sõnagi suust.

„Kus su veised olema?“ jätkati ülekuulamist.

„Mul ei ole... veiseid!“ suutis ta juba vastata.

„Kuidas ei olema? Ära valetama!“

„Olen teopoiss... Mul pole talu.“

Veist ei ole, aga jookseb tagaajajate eest! Sellest ei saanud ratsamehed aru. Nad esitasid uue küsimuse:

„Miks sina siis jooksma, kui veist ei ole?“

Mees vaatas altkulmu võõrastele ja vastas siis pikkamisi:

„Kartsin võõraid sõjamehi... Paljad mõõgad ajasid hirmu peale.“

Rüütel Roden naeris. See vastus meeldis talle. Ta tõmbas mõõga tupest.

Mees taganes puu taha. Hirm peegeldus ta silmist.

„Kas sa enam ei kartma?“ küsis Roden.

„Kardan küll. Ära löö mind maha, kõrge isand!“

Palve meeldis Rodenile. Ta tahtis sulaste ees mängida suuremeelset rüütlit.

„Tahtma sina jääda elama?“

„Palun küll, kõrge isand ja rüütel!“ anus mees, lootuse säde südames.

Rüütel rääkis teistega midagi võõrkeeles. Need noogutasid pead. Nähtavasti jõudsid mehed ühisele otsusele.

„Kui sina andma meile üks rammus härg, me kinkima sulle see elu.“

Mehe elu olenes nüüd härjast. Kui ta vaid teaks, kas ta seltsiline jõudis juba Naraveresse ja sai omakaitsega kokku?.. Igatahes püüab ta aega võita, tulgu siis mistahes.

„Annaksin heameelega, aga kust ma võtan selle härja, kui olen vaene teopoiss?“

„Sina ei pruugi andma, vaid ütled, kus olema peremehe härg,“ usutlesid sõjamehed.

„Härg aeti metsa.“

„Kus metsa?“

„Siiasamasse.“ Ja mees näitas käega enese ümber.

Sõjamehed vaatasid üksteisele.

„Meie ei näinud härga.“

„Ajasite mind ju taga, kus te siis mahti saite härga vaadata!“

Tõsi küll! Kellel siis aega oli ümber vaadata, kui põgenejaid taga aeti!

„Tule, aita otsima!“

Sõjasulased ronisid sadulasse. Külamees võeti keskele ja otsimine algas.

Millega see otsimine küll lõpeb, see andis külamehele peamurdmist. Tema teades olid karjad teisepool Tuhinu järve, sinna aga ei tohi sõjamehi juhatada. Võib-olla on mõni loom ehk siiski siin ja nii ta ehk pääseb siiski eluga?.. Võib olla, et keegi ei hoolinud Lemmiku nõuandest ja jättis loomad kaugemale ajamata... Igatahes ratsameeste käest ta aga enne ei pääse, kui härg on leitud.

Külamees kiskus järjest Naravere poole. Juhtis härjapüüdjaid lähemale omakaitsele, — kui ta seltsiline sellega üldse kokku sai!

Mis see siis oli?

Külamees jäi kuulatama, kuulatama jäid ka kolm ratsanikku...

„Am-muuh!“ kostis nüüd päris selgesti lehma animumist.

Mehe näole ilmus naeruvine. See oli ta pääs!

Ammumisele järgnes nüüd veidi kaugemalt pulli jörinat. Lehm vist igatses ta järele.

„Seal nad on!“ hõikas külamees ja ruttas hääle suunas.

Ratsanike tuju tõusis samuti. Nad ratsutasid külamehele järele. Rüütel Roden vilistas enese ette. Ta viib täna köögimeistrile härja ja näitab irvitajatele pikka nina.

Poeti läbi tihedate põõsaste, kuulati uuesti veiste ammutust ja astuti siis edasi. Vististi aga liikusid edasi loomadki, sest ammutinegi kaugenes.

Niiviisi jõuti tagasi lohmuseni, kus hobused ennist mudasse vajusid. Lohmuse nurga kohal liikusid lepapõõsad. Seepeale väljusid võsastikust kaks veist ja jäid ratsamehi vahtima.

„Ennäe!“ hüüdis külamees ja osutas käega loomade suunas.

Ratsanikud kannustasid hobuseid ja sööstsid veiste poole. Külamees aga tõmbus seda nähes tagasi metsa alla ja pistis hoopis teise külge jooksmata. Ta ei jäänud oma elu pärast võõrastega kauplemale ja katsus teiskordselt pääseda põgenemisega.

Ratsanikel oli nüüd uus eesmärk ja uued huvid. Rüütel Roden polnud talupoja mahalöömisest seda võrd huvitatud kui veistest. Teine neist näis pealegi pull olevat.

Loomad ei pistnud eest jooksmata, nad vahtisid tulijaid üksisilmi, ja alles siis, kui ratsanikud olid paar sammu eemal, kadusid nad kerget sõrki tehes metsa alla.

Nüüd algas jaht veistele. See ei vajanud nii pöörast kihutamist kui meeste tagaajamine. Ja kust veis pääseb läbi, sealt võib ka ratsa järele ajada.

Kuidas sa aga võtad veise kinni, kui ta ei lase hobust ligi ega enesele köit sarvi visata? Tükk aega jannati loomadega, aga targemaks ei saadud.

„Sadulast maha!“ käsutas viimaks Roden sõjasulaseid. „Mina jään hobustega siia, aga teie lähete ja püüate härja kinni. Võtke ka köis kaasa.“

Sulased jätsidki oma hobused rüütli hooleks, võtsid kõie ja jooksid jala veiseid püüdma.

Roden oli ratsutamisest tüdinud. Ta ronis sadulast maha ja istus murule hoides hobust ratsuteist.

Härg laskis nüüd mehi küll tulla päris ligidale, aga kui talle hakati kõit ümber sarvede siduma, ajas ta pea selga ja jooksis minema. Mehed pidid siis eemalt varitsema, kuni loom rahunes ja uuesti hakkas rohtu sööma, ning siis tasa, üsna tasa taas juure hiilima. Kuid vaevalt said nad loomale kõit näidata, kui see tõmbas taas pea selga ja pistis minema. Lase kas-või püssiga! Aga püssi polnud meestel kaasas, ja ega mahalaskmisest polnuks kasugi: ratsahobusel tapetud veist laagrisse toimetada ei saa!

„Kas tead, mis?“ pöördus üks püüdjaist oma abilisele. „Teeme kõie otsa lingu ja viskame siis loomale eemalt sarvi.“

Mehed tegidki nii ja hiilisid siis uuesti lähemale...

Rüütel Rodenil hakkas juba igav. Ta kuulis eemalt meeste vandumist ja ähkimist. Vahel ilmusid ka veised lohmuse ääre, aga niipea kui mehed kerkisid silmapiirile, jooksid veised metsa tagasi. Ta läheks küll meestele appi, aga seisuse uhkus ei luba. Oled ise rüütel, aga metsas aja küla veiseid taga! Parem ta ootab, kuni püük sulastel õnnestub.

Viimaks ometi oli püük õnnestunud!

Mehed ilmusid suure juubeldamisega. Ja miks ka mitte juubeldada! Oli ju püütud ühe asemel koguni kaks veist! Nad olid härja asemel viimaks hakanud taga ajama lehma ja vaevalt olid nad saanud lehma kinni püüda, kui härg ise juure tuli ja enesele nüüd kergesti silmuse lasi sarvi visata.

Rodenil tõusis tuju. Ta läheb laagrisse koguni kahe veisega! Katsugu teised seda talle järele teha! Mõlemad pealegi veel elusalt kinni püütud ja laagrisse toodud! Veiseid ratsa taga ajada ja odaga surnuks torgata — sellega saab hakkama iga sulane, püssiga laskmine on veelgi hõlpsam, aga püüdku nad loomad elusalt kinni!

Sulased sidusid veised kase külge ja tõmbasid hinge tagasi. Istusid murule ja kuivatasid higi laubalt.

Päike hakkas juba lõunasse jõudma, kui Roden tõusis üles ja tegi korralduse laagrisse minekuks.

„Veis siduge köieotsaga sadula külge. Üks läheb veisega ees, aga teine käib järel ja ergutab vit-saga tagant... Härg siduge minu sadula külge!“

Roden tahtis isiklikult pulli laagrisse viia. Terve püügi au peab jääma temale üksi. Nüüd naerab alles t e m a.

Olnuks Rodenil vähegi aimu sellest, missugust pahandust pullist tekkis, jätnuks ta loomade küüditamise sulaste hooleks!

Loomadki olid tagaajamisest väsinud ja järgnesid hobustele esialgu rahulikult. Vaevalt hakkasid nad aga metsast välja jõudma, kui muutusid rahu-tuks. Arvatavasti oli nende kodu teispool ja nad ei tahtnud lossi poole minna.

Korruga! —

Veiste kiilijooks

Põõsastest kostis kõrvulukustavat plärinat. Va-hetpidamata ja meeliärritavalt...

Seda kuuldes muutusid niihästi hobused kui ka veised rahutuks. Loomad hakkasid köie otsas rabe-leva, rөөkima ja tagurpidi ajama. See perutas Ro-deni hobust, kes pistis seepeale lõhkuma ja kiskus pulligi endaga kaasa. Ja kui nüüd veel teeveerel algas peenike pirin, nagu seda teevad veisekiilid, ajas pullgi saba kõrgele, puhus korraks läbi nina ja pistis siis samuti tuhat-nelja jooksma. Nüüd tormasid metsa all kaks peru looma — hobune ja pull.

Äkki tegi pull järsu hüppe kõrvale ja jooksis teiselt poolt puud edasi. Mõni samm — ja ratsanik ühes sadulaga prantsatas maha! Ümber puu jäänud köis tõmbas ka pulli otseti, ta sarved tuiskasid mulda üles...

Vabanenud hobune norskas ja tormas edasi.

Pull ajas aga kohe enda jalule ja tormas edasi, sadulat ühes mehega taga lohistades. Rüütel lõi tükk aega köie otsas hundiratast, enne kui pääsis sadularaudadest välja. Nüüd tormas pull palja sadulaga edasi.

Nähes rüütli kukkumist ja ta hobuse kadumist puude vahel, kannustas veiste ergutaja oma hobust ja kihutas lõhkujale hobusele järele, et teda kinni püüda.

Sõjasulasel lehmaga õnnestus oma hobust juhtida lagedale. Temagi hobune kippus lõhkuma ja vedas esimese hooga veise pikali maha. Ent raske koorem pidurdas lõhkujat hobust. Vaevalt oli aga lehm jalule tõusnud, kui algas taas kiili pirin. Lehm kuulatas ja pistis omakorda jooksu. Ratsanikul oli tegemist enese sadulashoidmisega. „Peaks ma ometi metsast välja jõudma!“ ohkas ta südamest.

Peru hobune nägi enese kõrval veist jooksmas ja see ärritas teda veel rohkem. Ta tormas nüüd teele kaunis madalale ulatuvate okstega kuuse alt läbi. Loomusunnil küürutas ratsanik sadulas, kuid — hilja! Kuuse oksad pühkisid ta sadulast maha kui hiiglaluuga! Kui ratsanik jälle end suutis jalule ajada, kuuldus hobuse jooksumüdinat veel kaugelt.

Plärin põõsastes oli vahepeal lakanud. Mis see õieti oli, jäi sõjameestele saladuseks. Kuid selles olid nad kindlad, et plärin ajas loomad marru.

Esimesel sulasel oli õnnestunud rüütli hobust kinni püüda ja sündmuspaigale tagasi tuua. Roden oli kukkudes saanud põrutada ja istus nüüd uimasesena rohus. Aietades ajas ta end sulase lähenemisel jalule.

Viimane oli leidnud ka rüütli sadula. Sellest oli aga jäänud järele mingisugune porine ja vormita tomp. Hobuse selga see kuidagi enam ei sobinud. Roden lõi sadulale käega ja sulane viskas selle lepa-põõsasse.

Longates saabus nüüd kohale teinegi sulane, nägu kuuseokstest kriimustatud ja kuub seljatagant lõhki rebitud.

Kolme mehe peale oli neil nüüd kaks hobust ja üks sadul.

Rüütel upitati terveksjäänud sadulasse ja teine sulastest võttis hobuse käekõrvale. Vahvad veisepüüdjad olid kaotanud lahingu. Aga kellele?..

„Oleksime pidanud kohe tagasi pöörma, kui must kass jooksis üle tee,“ harutasid sõjamehed isekeskis... Olgu kuidas aga on, vähimalt nad on pääsnud eluga. Mis neile metsas juhtus, sellest vaigetakse targu. Veiste toomine külast jäägu teiste hooleks.

Karjamaa mets polnud siin aga kuigi ulatuslik, sest varsti jõudsid nad lagendiku servale. Aga üle selle paistsid lossitornid kätte. Nad polnud üldse kaugemale saanud, — olid müranud Jaupi sõõrus ja selle naabruses karjamaal!

„Elagu, elagu veisepüüdjad!“ hüüti neile vastu.

Kas oli see nüüd nende tögamiseks või midagi muud, seda laagrisse jõudjad ei mõistnud. Igatahes pidi see aga tögamine olema sest röövkäigul olid nad kaotanud isegi hobuse, kõnelemata siis veel veise toomisest!

Ometi näis juubeldamine tulevat südamest, sest kokk surus Rodenil kätt ja kiitis: „Toredad sõjamehed olete! Seda katsume meeles pidada.“

Roden võttis käepigistuse vastu, lausus aga sealjuures enese ja saatjate vabandamiseks:

„Tegime kõik mis võisime.“

„Toredamini poleks keegi osanud talitada. Veise saadate ühes hobusega ette, ise aga tuiete tasahiljukesi tagant järele!“

Rodenil vajus nagu kivi südamele. Nüüd alles taipas ta ja ajas rinna ette. Lükkas kübaragi kuklasse.

Peruksläinud hobune oli siis joosnud otsemat teed laagrisse ja toonud sadula külge seotud veise kaasa! Sadulavöö oli tugev ja veis ei olnud suutnud nähtavasti lahti rabeleda.

Veisepüüdjad ise aga vaikisid, nagu ei pidanuks nad oma vägitööd kuigi märkimisväärseks...

Ihameel oli tulnud külasse, et anda valvuritele mõningaid juhiseid. Mehed olid aga kadunud. Vististi asusid nad kusagil varjul ja pidasid lossi poolt tulevat külateed silmas.

Ihameel liikus vaikselt majade vahel, käsi mõõgapidemel.

Äkki silmas ta, kuidas keegi mees jooksis üle põllu küla poole. See pidi olema õige tähtis, mis sundis täiskasvanut jooksuma.

Tulija oli oma küla mees. Ta jutustas lühidalt, kuidas teda ja ta seltsilist taga oli aetud ja kuidas ta veel eluga pääsnud tulema.

Nüüd polnud aega valvureid üles otsida, nüüd pidi ruttu tegutsema. Ihameel pistis mehele pussi pihku ja mõlemad jooksid Jaupi sõõru, kust kuulsidki juba kaugelt sõjasulaste kära ja veiste tagaajamist.

Teel seltsis neile noormees, kes teiskordselt oli pääsnud põgenema ratsanike käest. Temalt Ihameel kuulis, mida sõjamehed siit õieti tahtsid, ja et nad praegu püüavadki veiseid.

Ihameelel oli küll mõõk, teised olid aga hoopis paljakäsi, kui mitte pussi arvata relvaks.

„Sõjariistus ülevõim on nende pool,“ arutas Ihameel.

„Parem kui siit vaikselt kaome,“ arvas vanem mees.

„Ja laseme neil kaks veist ära röövida!.. Ei, seda ei tohi sündida. Katsume neid takistada. Praegu on kuum aeg ja veised jooksevad kergesti kiili.“

„Mis sellest kasu on? Kui veisel on köis sarvis, ei pääse ta kuhugi,“ vaidles mees Ihameelele vastu.

„Seda me veel näeme. Ma panen nende hobused nõnda tantsima, et mehed lendavad sadulast kui tatikad... Teen niisuguse rädina, mille plärinat ei kannata välja ükski hobune ega veis!“

Ja Ihameel võttiski taskust pussi ja hakkas rädinat nikerdama. Ta oli karjapõlves olnud nende peale meister. Teised pidid vahepeal eemalt jäl-

gima, mis veistega sünnib. Ihameele õnneks jäid veisepüüdjad tükiks ajaks puude alla puhkama.

Kui rädin oli valmis, peitis Ihameel mehed põõsastesse ja käskis hakata kiili pirinat järele tegema, kui ta selleks rädinaga on märku annud.

Nii sündiski...

Läbirääkimised nurjusid

Piiskopi juures peeti sõjanõu. Paisu lammutamise katse näitas, et lossi kaitsjad panevad ägedasti vastu. Kui võitlused jätkuvad, nõuavad need ründajate ridadest veel palju ohvreid.

Otsustati katsetada läbirääkimistega. Yxküll andku alla, vastasel korral hakatakse lossi kahuritega tulistama. Loss piiratakse igast küljest ümber ja sunnitakse ta näljaga alistuma.

Piiskopi saadikuteks nimetati stiftifoogt G. v. Gilsen ja vasall Claus v. Ungern Kaunispää mõisast.

Üks sõjasulastest sidus oda otsa valge riide, mis pidi märgiks olema, et soovitakse alustada läbirääkimisi. Kaasa läks veel pasunapuhuja, kes andis lossikaitsjatele märgi.

Pikkamisi läheneti lossile pasunat puhudes ja valge lipuga lehvitades. Jõudnud vallikraavi kaldale, jäädi vastaspoolt ootama.

Peagi avanesid lossi väravad ja väljus kolmeliikmeline saatkond lossiisandaga eesotsas. Lossiõuest lükati nüüd vette uup ja ületati siis sisemine vallikraav. Peagi sõuti väliskraavile ja läbirääkimised võisid alata.

„Jumala ja paavsti tooli armust Saare-Lääne piiskop ja meie kõrge isand saatis oma truud vasallid rahulikele läbirääkimistele,“ teatasid saabujad ja tegid sügava kummarduse lossiisanda poole.

„Olen nõus kuulama, mis Reinolt Bykeshovede minult tahab. Kõigepealt tõstan häält selle vastu, et minu lossi kallale on tungitud põhjuseta ja minu varandust hävitatud tule läbi.“

„Sellele võib vastata meie kõrge isand ise. Meie ülesanne on edasi anda ta kõrge ja vankumatu tahe ja viia selle peale vastus.“

Lossiisand Yxküll toetas oma käed mõõga-pidemele ja sõnas:

„Teie sõnad, mis tulevad minu vaenlaselt, huvitavad mind vähe, aga ma võin need ära kuulata.“

„Meie kõrge isand ja Saare-Lääne piiskop nõuab kõrgeaulikult vasallilt vasturääkimata alistumist, enda tunnustamist piiskopitoolil ja sõjakulude tasumist.“

„Kas see on kõik?“

„Meil ei ole sellele enam midagi lisandada.“
Jälle sügav kummardus vastase poole.

„Palun kõrgeaulikke vasalle oma isandale teatada, et Otto Yxküll ei alistu. Mina tunnistan vaid Martinus Lutherust ja tema õilsat usku. Ja lõpuks: igamees sõdib oma rahapungaga.“

„Säärase vastuse saamise puhul oleme volitatud teatama meie kõrge isanda ja piiskopi vankumata tahet: Veel täna alustatakse lossi tulistamist kahuritega. Vigala lossist ei pea jääma kivi kivi peale. Oleme lõpetanud.“

Viimne sügav kummardus üle vallikraavi ja piiskopi saadikud pöörsid tagasi.

„Võtan vaenukinda üles ja panen vastu viimse veretilgani. Selleks aidaku mind Jumal!“

Yxküll lahkus kraavikaldalt. Ragisedes vajusid lossivärvad kinni. Siis jäi lossi ümber kõik vaiksiks. See oli kõuekuumus enne äikest...

Kahurituli lossile

„Selle koeraputka teeme maatasal!“ ähvardas piiskop, kui saadikud oma aruande lõpetasid.

Piiskop silmitses vasalle, enne kui küsis:

„Kes võtavad mu kahurväe juhtimise enda peale?“

Tööjaotusel langes liisk kolmele vasallile — Jürgen Lohdele Loonalt, Johann Gahlenile Kaalilt ja

Gadert Gogrevenile Koigilt. Mis sellest, et kõik kolm olid kahurite alal võhikud. Nende ülesanne polnudki kahuritest tulistada, seda tegid sõjasulased. Nemad vaid tegid piiskopile ettekandeid ja sundisid sulaseid taga.

„Kõigepealt purustada lossitornid! Torni tipust alla jalani!“

Mõõdeti silmaga laskekaugust, lasti kahureid paigutada uutele kohtadele...

Esimese paugu laskis piiskop ise. Talle ulatati sütik kätte.

Kui puhuti sõjapasunat ja põristati trummi, sirutas piiskop sütiku püssirohule. Suurtükk kõmatas ja lossi poolt kostis tagasi järsk mürts. Kõrge isanda meelegaheaks oli kahurisuu suunatud vastu allmüüri, et kuul tõesti ka tabaks.

Vasallid polnud kiitusega kitsid.

„Jumala õnnistus olgu teiega!“ Piiskop õnnistas sõjamehi ristitähga ja lahkus siis oma saatjaskonnaga.

Piiskop oli lahingu avanud, nüüd jätkasid seda sulased.

Vasallid seisid eemal ja jälgisid tulistamist.

„Suund võtta tornidele!“ kõlas käsklus.

Sulased talitasid käsu kohaselt ja tulistamine jätkus. Üks lask tabaski torni katust. Sinna tekkis auk.

Laskjad juubeldasid. Vasall Gogreven jooksis kohe piiskopile rõõmusõnumit viima.

„Õhtuks on küljetorn puruks lastud!“

„Tulistada lõunavaheajata! Pärast lõunat saata uus meeskond ja õhtul lubada kõigile naps viina.“

„Elagu meie kõrge isand!“

Nüüd paukusid kahurid vahetpidamata. Harva aga tabati katuseid, õigemini riivati neid, sest alla pudenes vaid üksikuid kive või tõusis üles paljast tolmu. Sattusid aga lasud müüridele, ei jäänud sinna järele mingit märki. Vigala lossi müürid olid üle 3½ meetri paksud ja väikeste välikahurite kuulid polnud võimelised neid purustama.

„Vaadake, vaadake!“ hüüdsid äkki laskjad.

Kõigi pilgud suundusid nüüd lossi müüridele. Sinnagi ilmus nüüd kaitsjaid, kes hakkasid seal suur-
tükki üles seadma. See oli juba halb nähtus.

Lossi piirajad olid lagedal ja kui lossi kahur
nendeni ulatub, muutub ründajate seisukord piira-
tute omast halvemaks.

Lossimüüriil välgataski suurem tulekera kui
püssilasust. Vingudes tuli kuul ja langes patarei
ette maha. Nendeni paiskus vaid tolmu ja mulda!
Lossi kahurid olid nõrgemad!

Nüüd juhiti kogu tuli müürile, mil asetses kahur.

Mitme lasu järele tabas viimaks Gahleni kahur
ja lõi kaitsjate oma nässu. Oli selgesti näha, kuidas
kahur müürilt koristati ja laskjad lahkusid.

Piirajad tõstsid suurt kisa. Põristati trumme ja
puhuti pasunat.

Sõjameeste juubeldamine kostis kirikumõisagi.
Piiskop kuulis seda ja ruttas vaatama. Ta lootis
näha vähimalt ühe torni purustamist!

Loss oma tornidega püsis aga endiselt, kui mitte
arvata auklikuks lastud katuseid külje- ja nurga-
tornil.

Kui vasallid olid teatanud töö tulemused, tõm-
bus piiskopi laup kipra.

„Suuremad laengud püssirohtu!“

„Suuremaid kahureid oleks vaja,“ julges tähen-
dada piiskopi vend Buxhoevden.

„Kust ma neid võtan, kui ei ole!“ oli piiskopi
pahane vastus.

Piiskop jälgis veidi aega laskmist ja veendus ka
ise, et nende kahuritega soovitud tagajärgi ei saa-
vutata. Narr on aga tulistamine katkestada. See
annaks lossisandale põhjust hooplemiseks ja irvita-
miseks ta üle.

„Tulistada õhtuni ja tagajärgedest mulle tea-
tada!“

Kahurituli muutus veelgi ägedamaks. Lossi
pihta anti nüüd niihästi üksik- kui ka kogupauke.
Lähedane mets kajas vastu ja paugud kostsid kau-
gele Kessoole ja Tuhinu järve kaldaile.

Sõjapagulased sois ja metsis kuulatasid muremõtetega südames. Piiskopi-sõda oli võtnud kurjema pöörde. Kui lõpuks hakatakse veel külasid tulistama, mis siis taludest järele jääb! Kristlased heitsid põlvili maha ja palusid Jumalat, et see karikas neist mööduks ja vaenlane Vigalast lahkuks.

Mis aitab aga vaese ja väikese inimese palve Jumala ees, kui Jumala maapealne asemik — piiskop — ise palus kirikus võitu vaenlase üle ja et Jumal saadaks oma inglid, kes pühiksid piiskopi vastased laiali kui haganad!

Kalur Jaupi lesk Viiu põlvitas kambris pühatule ees, et Jumal juhataks talle ta lehma kätte. Lehm oli alles veel tunaeile olnud sõõrus, nüüd oli aga kadunud kui tina tuhka. Viiu nuttis ja kaebas Jumalale oma häda. Sellele Jumalale, kes hoolitseb vaeslaste ja lesknaiste eest...

Kes ütleks Viiuale, et ta ainuke lehm on juba piiskopi ja ta saatjaskonna kõhus! Ja piiskopilt talle igakord pärast sööki veel peale loetud tänupalve:

„Au, kiitus ja tänu olgu sulle armas taevane Isa, kes sa oma leivaga meid oled söötnud ja kinnitanud!“

Salakuulajad tegevuses

Päikese loojenedes lõpetati kahurituli.

Päevane töö andis päris nigelaid tagajärgi: rikutud olid vaid kolme torni katused, küll aga raisatud hulk püssirohtu ja kuule. Lossimüüri ääres vedeles päris paks kord kahurikuule. Piiskopiväel kaotusi ei olnud, lossis oli aga kaks sulast saanud kahuri juures haavata.

Päike oli vajunud Kessoo laugaste taha. Õhus oli tunda õhtust jahedust ja jõeharude kohale tekkis udu. Lai Kessoo kadus hoopis uduvõrku. Lossiümbruses ei häälightsenud ainustki öölindu ja pardid olid kahurimürina eest põgenenud kaugematesse vetesse.

Piiskopiväe laagris põlesid suured lõkketuled ja toidukeetjad askeldasid padade ning katelde ümber. Oli kuulda valju kõnet. Laagri ümber liikusid valvurid ja pidasid lossi silmas. Kardeti lossimeeskonna ootamatut kallaletungi laagritele.

Pärast õhtusööki kuuldus laagrist laulu ja purjus sõjameeste räuskavaid hääli. Piiskop oli täitnud päevase lubaduse: igamees kahurite juurest sai napsi viina. Mõni leidis sellele lisa veel oma viinagavarast.

Kui udu jõe kohal oli muutunud tihedaks ja laagrituled paistsid lossimüürile ähmastena, avati lossivärv tasahiljukesi ja kaks meest väljusid, lohistades eneste vahel kerget venet. Nad aerutasid põhjapoolt ümber lossi ja liikusid siis Naravere jõe pidi üles. Kui jõuti metsatukani, mindi kaldale ja tõmmati vene üles põõsastesse. Siit liiguti küürutades, vahel hoopis roomates laagri poole.

Lossiisand saatis laagri lähedusse kaks salakuulajat. Vahest õnnestub neil vaenlase kavatsuste kohta saada teateid. Lossis oldi kindlad, et piiskop ei lepi sellega ja võtab tarvitusele uusi abinõusid. Öö varjul on piilureil hõlpus hiilida vaenlase külje alla ja kuulata sõjameeste juttu. Öösi on raske teha vahet, kes on oma ja kes on võõras.

Vaevalt kadusid lossipiilurid jõekaldalt, kui allavett libises uus vene. Selles istusid samuti kaks meest, kes sõudsid täiesti kärata. Nad olid nähtavasti oma kava üksikasjus läbi kaalunud, sest kumbki ei lausunud sõna.

Paar tugevat pööret mõlaga vene päras ja sõiduk pööras ninaga kaldasse. Mõlad tõmmati vaikelt venesse ja sõudjad astusid kaldale. Ka nemad lohistasid oma veenõu jõest üles põõsaste vahele.

Teine neist silmitses hoolega põõsaid ja tõmbas siis käeviipega seltsilise enese juure. Näitas käega kõrge rohu sisse.

Sõnalausumata astus noorem mees — see oli Ihameel — vene juure ja tõmbas käega mööda vene külge.

„Vene on alles veest välja tõmmatud,“ sosistas ta siis oma kaaslasele.

„Siin on midagi erakorralist käimas. Arvata-vasti aga mitte meie vastu. Viime oma vene teise kohta ja toimetame sellegi siit mujale.“

Vanem mees võttis vene ninanöörist kinni ja kehtas otsale tuule alla. Ihameel tegi samuti pä-raga ja vene kanti minema. Selle järele kõrvaldati ka lossipiilurite vene.

Mehed uurisid jõekallast. Jõe ääres kasvas kõrge luht. Jälgi oli rohus raske eraldada, pealegi kui need endi jälgedega oldi segi tallatud.

„Vene oli kantud põõsastesse. Selleks läheb vaja kaht meest. Külamehed nad ei või olla, enne-mini küll aga sõjamehed lossist või ka laagrist. Seda ehk näeme varsti.“

Vanemal mehel oli vööl mõök ja suur puss tu-pega rihma küljes.

„Seda oja mööda läheme tükikese maad edasi ja siis pöörame teist oja mööda kirikumõisa poole. Laager jääb vasakut kätt,“ sosistas Ihameel, kes tundis koduküla ümbrust hästi.

„Vahid on neil muidugi lossi poole välja pandud, teiselt poolt ei tarvitse neil ju kallaletungi karta. Läheme, Ihameel!“

Vaikides astusid kaks julget meest mööda oja-põhja. Ka nende sihiks oli tungida laagriini, aga hoopis teisest küljest.

Saladuslik mees

Ihameele seltsiline polnud Naravere mees. Ta oli aastailt keskealine, tugeva kasvu ja julge ise-loomuga.

Kes ta oli?

„Aovalge on mu nimi,“ oli ta end tutvustanud Lemmikule.

Vanasti tuli sõdade ajal tihti ette, et pelgupai-kades kohtasid üksteisega võhivõõrad inimesed ja said ühe saatuse osalistena varsti headeks tuttava-

teks. Sobivaisse pelgupaikadesse tuldi kaugelt varjule ja jagati siis koos rõõmu ning kurbust.

Aovalgest sai Ihameelele lahutamatu seltsiline. Elukogenud mehelt oli noorel Ihameelel paljugi õppida. Aovalge oli eelmisel aastal jäänud kord piiskopiväe jalgu, kuid pääsnud oma hulljulgusega.

See oli ka kõik, mis Aovalge oma minevikust möödaminnes avaldas. Peale leivakoti oli tal aga kaasas tubli rahapung.

„Olen sakslaste lepitamatu vaenlane. Käin nende endi pühakirja õpetuse järele: silm silma ja hammas hamba vastu.“

See oli võõra mehe usutunnistus. Kindlajoone line ning teesklematu.

„Kui tahame oma kodu kaitsta, peame teadma vaenlase kavatsusi,“ oli ta Lemmiku vastu ütelnud.

Lemmik oli noogutanud nõusolevalt peaga.

„Võta noor Ihameel oma seltsiliseks. Temast kasvab tubli maamees. Olen vanaks jäämas, minu jalg ei suuda noortega enam sammu pidada.“

Lossipiilurid roomasid mööda nõgu laagritelkide taha ja jäid lamades kuulatama.

Telgis oli vaikne. Piilur kergitas telgiriide äärt ja piilus sisse. Magamisasemed olid tühjad. Tähendab, mehed istusid veel lõkketule ääres.

Seljatagant kostis samme. See oli vaht, kes lähenes ringkäigul. Oda paistis vastu taevast selgesti kätte.

Tagasi pöörduda oli võimatu. Rutuga roomasid lossimehed telki.

„Kes seal on?“ hüüdis vaht.

Keegi ei vastanud.

Vaht seisatas telgi taga ja kuulatas. Seest kostis magajate norinat.

Lõkketule poolt tuli sõjamehi laulu jorutades. Nad olid istunud lõkke ääres ja viitnud aega, kuni uni tuli kallale.

Valvur astus tulijatele vastu.

„Kas värskeid uudiseid on?“

„Homme hakkame uut parve ehitama.“

„Kas algab tormijooks?“

„Seda veel mitte. Enne tahetakse lossi värav puruks lasta. Kahurid viiakse üle jõe ja seatakse üles vastu väravat.“

Vaht vaatas telgi poole ja jätkas küsimast:

„Kuipalju teid siin magab?“

„Kolmekesi, rohkem telgi alla ei mahu.“

„Kui ma siia tulin, norskas juba keegi telgis. Või oli neid koguni kaks?“

„Kes siia võib siis olla ära eksinud? Nii purujoobnuid täna õhtul ei olnud. Vaatame järele.“ Nende sõnadega astus ütleja telgi poole.

Järsku vabises telk, nagu tahetaks seda teise kohta tõsta.

Sõjamehed kargasid telgi taha. Sealt tõusid kaks kogu püsti ja jooksid eemale.

„Salakuulajad!.. Lossimehed on laagrisse tunginud!“ karjuti läbisegi.

Kisa peale jooksis juure teisigi sõjamehi. Vasallegi tuli kuulama, mis lahti on.

„Kaks salakuulajat tahtsid laagrisse tungida, hirmutasin nad minema,“ seletas vaht pealikule.

„Ruttu järele! Püüdke spioonid kinni, enne kui nad lossi jõuavad!“ käsutas pealik.

Nüüd haarasid sõjamehed relvad ja jooksid põgenejaile järele. Lossimehed olid aga vahepeal juba jõudnud tüki maad ette.

Terve laager muutus nüüd kihavaks sipelgapesaks. Hiljem kohale jõudnud sõjamehed arvasid, et salakuulajad jooksid otsemat teed lossi, ja jooksid siis ka sinna poole. Nad jõudsid vallikraavini. Ühtki hinge polnud aga näha.

Ka lossis oldi valvel ja oodati piilurite tagasi jõudmist. Nähes vaenlase jõuku kraavi taga, avati lossist püssituli. Kuulidest tabatud mehed langesid kokku, teised pistsid kisades tagasi. Lossimüüritl jätkati tulistamist.

Kahurimehed arvasid, et lossist on välja tungitud ja rünnatakse laagrit. Laadised rutuga kahurid ja avasid tule — oma meeste peale!

„Kuradi sead, keda te tulistate!“ karjuti neile. Nupukamad lasksid end kõhuli maha ja pääsid eluga.

Segadus laagris oli suur.

Ihameel ja Aovalge läksid üle nõmme ja laskusid oja põhja mööda jõe ääre. Ettevaatlikult lähenesid nad kirikumõisale.

Jõe kaldal kasvas tihedalt vesipajusid ning leppi. Mõlemad mehed hoidsid endid puude varju, seisatasid vahel ja astusid siis edasi. Läbi uduloori hakkas paistma suur must kühm. See oli kirikumõis.

Vahisõjamees, oda käe peal, käis maja ees edas-tagasi. Vahest astus ta maja nurgale ja vahtis üksisilmi jõe poole. Vee kohal hõljus tihedat udu. Ümbuses oli kõik vaikne, ainult laagri poolt kostis sumbutatud hääli ja harva mõne sõjamehe hõikamist. Tulelõkked lõid juba kustuma, nende kuma helkis ähmaselt puude vahelt.

Luurajad lähenesid kirikumõisale mõnekümne sammu kaugusele. Aovalge astus tiheda lepapõõsa varju ja tõmbas sinna ka Ihameele.

Nüüd kostis põõsast öökulli huikamist. Aovalge oskas seda meisterlikult matkida.

Vaht kuulis öökulli häälistsust. Seda kohmakat ja muinasjuttudega ümbritsetud öölindu sai muidu harva näha. Need linnud pesitsesid puuõõnsusis ja mahajäetud inimelamuis. Oma häälistsusega ajasid nad aramaile isegi hirmu peale. Vaht kuulatas ja asus siis tagasi oma ringkäigule.

Jälle kostis kulli huikamist. Seekord päris selgesti ning üsna lähedalt. „Hirmutan ta minema, ma ei salli ta tondihäält,“ otsustas vaht.

Sõjamees astuski mööda kallast öökulli poole, ise hoolega puu otsa vahtides.

Jälle huikas kull ning kohe seepeale sahis midagi vastapõõsas. See oli puupulk, mille Aovalge viskas eemale põõsasse. Nüüd pööras valvur neile selja ja hakkas põõsast uurima.

Kassisammul astus Aovalge vahile seljataha ja tõmbas ta järsu võttega seljali. Ühtlasi surus talle

kuuehõlma suu peale. Ihameel aga tõmbas mehel oda käest ja aitas teda kinni hoida.

„Mitte karjuda, kui su elu on armas!“ hoiatas Aovalge maaslamajat ja rõhus oma raskusega ta rinnale.

Sõjamees kiristas hambaid ja püüdis lahti rabeleda.

Nüüd hoidis Aovalge pussi ta kõri kohal ja sosistas:

„Me pole siia tulnud nalja tegema! Lama vaikselt, või sa rändad veel täna põrgusse!“

Sõjakoledustega harjunud palgasõdur nägi, et temaga ei naljatata. Parem juba järele anda; pealegi polnud kallaletungijad veel oma soovi avaldanud.

„Mis te minust tahate?“

„Teada mõningaid piasju... Siis võid joosta. Ütle meile, kui kauaks piiskop mõtleb Vigalasse jääda?“

„Ah-haa,“ mõtles sõjasulane. „Need on Yxkülli mehed, kes salaja on laagrisse tunginud.“

„Laske teie isand küsib seda ise piiskopilt.“

„Ära puikle. Me pole lossist. Ei salli lossisandat ega ka ta vaenlasi. Kas sa vastad kohe või sunnime sind vastama?“

„Kui loss on purustatud, siis piiskop lahkub.“

„Oma leparatorudega näete siis asjata vaeva!.. Aga miks te käite külades riisumas?“

„Piiskopi väel pole toidumoonna kaasas.“

„Aga laskemoona on?“

„Meil on kirstud püssirohtu täis ja kuule koorimate viisi.“

„Miks te põletate talusid? Talumehed pole teile mingit kurja teinud.“

Sõjasulane vaikis. Korraga aga tundis, kuidas mingi terav asi puudutas ta kaela. Ta võpatas ja vastas:

„See on piiskopi käsk.“

„Ära valeta! Põletasite juba enne piiskopi tulekut talu maha.“

Sõjasulane ei julgenud vastata, et seda tehti ilma käsuta. Kartis oma elu pärast ja ajas süü vasallidele:

„Rüütlid käskisid tule otsa panna, rohkem ma ei tea.“

Vihahoog valdas Aovalget. Ta surus lamajat nii, et see ähkis ning oigas.

„Ühesugused metsalised olete te kõik! Piiskop, vasallid ja nende sulased... Ütle oma isandatele, et iga vaenlase, kelle külas kätte saame. tapame armuta maha!“

Aovalge mõtles veidi, enne kui jätkas usutlemist:

„Kus on püssirohukirstud?“

„Suurtükkide juures.“

Valvur tundis, kuidas tugevad käed haarasid ta kõri järele.

„Sa häbemata koer! Veel surmasuus püüad sa valetada! Kus on tagavara-kirstud?“

See oli üteldud häälega, mis ei sallinud vasturääkimist.

„Üks kirst on kirikumõisa kuuskede all. Rohkem ma ei tea... Laske nüüd lahti, kui teil on vähegi ristiinimese verd südames.“

„Häbi peaks teil olema oma ristiinimese verrega! Hooplete oma Jumala nimega, aga ise tegutsete kui metsalised. Sa ei pääse veel minema!“

Ihameel võttis oda ja hoidis selle teravikku lamaja rinna kohal.

„Kõige väiksemgi liigutus maksab su elu!“

Aovalge tõusis üles ja kadus kirikumõisa suunas. Valvur oli nende käes vangis, karta polnud midagi.

Minutid näisid lamajale tunnipikkustena. Ta ei julgenud teha vähimatki liigutust. Silma pilgutamata oli ta läinud suvel süütuid külamehi odaga surnuks torganud ja seejuures põrgulikult irvitanud. Nüüd lamas ta ise tundmata mehe ees ja see võis iga hetk tõugata oda talle rindu. Ta seisukord polnud sugugi mugav, kuid ta aju töötas palavlikult. Ta ei

mõistnud enesele selgeks teha, milleks teda õieti siin kinni hoiti ja kuhu teine hull talumees läks.

Natukese aja möödudes lähenes keegi kiiresti. Aovalge tuli tagasi.

„Laseme sind kohe vabaks. Kui piiskop sinult küsib meie järele, siis ütle: Öökull lendab ümber laagri!.. Hoiatan sind aga õue jooksmast, sest iga silmapilk lendab püssirohukirst õhku. Panin õhkuva taelatüki kirstu püssirohu peale...“

Käeviipe peale viskas Ihameel sõjamehe oda jõkke ja siis jooksid mõlemad jõekallast mööda sinna, kust nad olid tulnud.

Valvur ajas end jalule, katsus käega pitsitatud kaelalihaseid. Ta ei julgenud sammugi astuda õue poole, sest hirm plahvatuse eest oli suur.

Püssirohukirst lendas õhku

Laagri poolt kostis valju kära ning hüüdeid. Varsti selle järele hakkasid püssid paukuma. Juba kõmatas kahur! See oli täielik lahing. „Lossi kaitsjad on vist tunginud laagri kallale,“ mõtles valvur ja roomas põõsa taha.

Püssirohukirstus hõõgus aga taelatükike. Võtab aga veel aega, kuni tuli ulatub alumisele küljele ja püssirohule...

Piiskop polnud veel magama läinud, kui laagris tõusis kära ja laskmine. Vasall Nynegall jooksis ta tuppa ja teatas:

„Lossi kaitsjad tungisid laagrisse, löödi aga ägeda püssitulega tagasi. Saatsime lossile mõned kahurikerad mälestuseks. Ühe mehe võtsime vangi.“

„Olete kiituse ära teeninud. Tooge vang kohe ülekuulamisele.“

Piiskop tõmbas mantli ümber ja astus õue. Teda saatis paar lähemat nõuandjat.

Tõepoolest oligi üks lossipiilureist vangi langenud, sest ta ei leidnud põõsastesse peidetud venet üles. Ei pääsnud üle jõe.

Piiskopi sõjasulased seisid kuuskede all, vang nende vahel. Nad olid toetanud seniks püssirohukirstule, kui vasall läks ettekandega piiskopi juure.

Piiskop seisatas keset õue. Keegi sõjameestest jooksis põleva tõrvikuga lähemale. Tõrvikuvalgel algas siis ülekuulamine.

„Kuipalju mehi on lossis?“ esitas piiskop vangile küsimuse.

„Ma pole jõudnud neid üle lugeda...“

„Kes vasallidest seal on?“

„Neid on mitu isandat, nimesid ma ei tea.“

„Salgamine maksab sul elu, kas mõistad?“ pööratas piiskop.

„Palun kõrgeauliselt isandalt armu! Olen lihtne palgasõdur, kes minusugusele oma nime ütleb!“

„Kes juhatab lossi kaitsemist?“

„Lossiisand ja ta poeg Konrad.“

„Kas lossis on palju laskemoona?“

„Jah, kõik kohad on täis. Tallinna kaupmehed Schroder ja Ficke vedasid Vigalasse palju püssirohtu ja tina.“

„Mitu sõjasulast on lossi kaitsemas? Kas nüüd tuleb meele?“ kordas piiskop oma esialgset küsimust.

„Ei tule, aga küllap neid mitukümmend on... On ka talupoegi Märjamaa kihelkonnast. Nad tulid kaasa oma isandatega...“

„Sa ei kõlba sõjasulaseks, annad oma isnda saladused välja. Sa pead surema!“ langetas piiskop karmi otsuse.

Sõjamees langes piiskopi ette põlvili:

„Palun armu, püha isa! Olen kõik oma südameilt ära rääkinud, nagu kõrgeauline isand seda soovis. Muidu lubasite mind surma saata... Isand, heida armu oma sulasele!“ anus ehmunud sõjasulane.

„Üles puua!“

Piiskopi sõjamehed kargasid vangigi juure, tahtsid tast kinni haarata. Seal — — —

Kuuskede-alune ja pool õue löi korruga tuld täis! Kange õhurõhumine paiskas piiskopi ja ta me-

hed pikali. Püssirohukirst lendas õhku ja paks suits mattis õue enda alla.

Plahvatus kirikumõisa õues kujunes segaduste haripunktiks. Üle kogu laagri joosti õnnetuskohale kokku. Paks suits õues pani aga mehed läkastama.

Õhurõhumisest uppi lennanud mehed ja piiskop ajasid endid jalule. Nende näod olid püssirohu tahmast mustad ja kuumusest löönud õhetama.

Vangi toojad ei saanud esiti arugi, kuidas see kõik oli juhtunud. Kohkusid aga siis rängasti, kui leidsid püssirohukirstu kadunud. Mõned minutid enne seda olid nad veel toetanud kirstu najale ja oodanud piiskopi väljumist. Nad olid imekombel pääsnud surmast, — õnnelikumal juhul raskeist tulehaavust.

Vasallid jooksid piiskoppi abistama. See puristas ja pühkis käega üle tahmase näo, põrnitses enese ümber ja karjus siis:

„Kes oli see hooletu siga tulega?.. Tõrviku-kandja astugu ette!“

Tõrvikukandja kummardus sügavasti ja seletas:

„Tulin siia teisest küljest ja olin vangi ülekuulamise juures tükk aega enne plahvatust.“

See ei vähendanud põrmugi piiskopi viha, ta kärkis edasi:

„Vaenlase salakuulajad tungivad öösi laagrisse, aga teie magate kui sead pahnas! Kus salakuulaja on? Kas mu otsus on täide saadetud?“

Sõjamehed vaatasid ümber. Alles nüüd meenus neile, et nad pidid tabatud salakuulaja oksa tõmbama. Vang oli aga kadunud.

Mehed vahtisid juhmilt ümber, jooksid õues edas-tagasi.

Lossimees oli end aga kohe plahvatuse järel jalule ajanud ja üldises segaduses põgenenud. Kellelgi ei tulnud meele teda peatada ja küsida, kes sa oled.

„Kas tõmbate juba oksa? Või pean ma teid kepiga taga sundima?“

Üks sõjameestest julges teatada:

„Salakuulaja on kadunud.“

„Tõprad olete, aga mitte sõjamehed! Vahite seni lollu näoga ümber, kuni vang on ammugi lossi jõudnud. Kes pidid otsuse täide saatma?“

Piiskopi vihase sõimu peale lähenes kolm sõjameest üpris õnnetute nägudega.

Jumala sulane vaatas meestele tigidalt otsa ja langetas siis otsuse: „Igaühele 50 kepihoopi! Otsus kohe täide saata! Otsuse täitmise usaldan rüütel Cort Haffnerile.“

Haffner käsutaski mehed enese järel ja asus rühma asupaiga poole. Siin roogiti süüdlased läbi.

Piiskopi viha polnud sellega aga veel lahtunud. Tal polnud kahju püssirohust — seda saab asemele osta —, aga tema — püha isa — lendas koos lihtsurelikega uppi ja seisab nüüd teiste ees tahmase näoga!

„Rüütel Bellingkhausen!“

Vasall astus piiskopi ette.

„Sinule teen ülesandeks selgitada, kelle süü läbi püssirohi õhku lendas. Süüdlane kinni siduda ja homme minu ette tuua! Ümber laagri kahekordsed vahipostid üles seada!“

Nüüd rühkis teiste vahelt piiskopi poole relvata sõjamees.

„Kuhu sa kipud?“ peatas teda Bellingkhausen.

„Mina tean, kes püssirohu õhku laskis,“ kiitis sõjamees.

„Kes ta oli?“ päris vasall.

„Seda võin ma ütelda ainult piiskopile.“

Sõjasulane viidigi piiskopi ette. Vasallid taganesid, sest kurjategija nime ei tohtinud peale piiskopi keegi kuulda. Vähimalt mitte esialgu.

„Õökull lendab ümber laagri!“

Piiskop jahmus. See teade tuli talle ootamatult. Kutsus esile mineviku mälestusi.

„Kus ta oli?“ küsis piiskop kerge erutusega hääles.

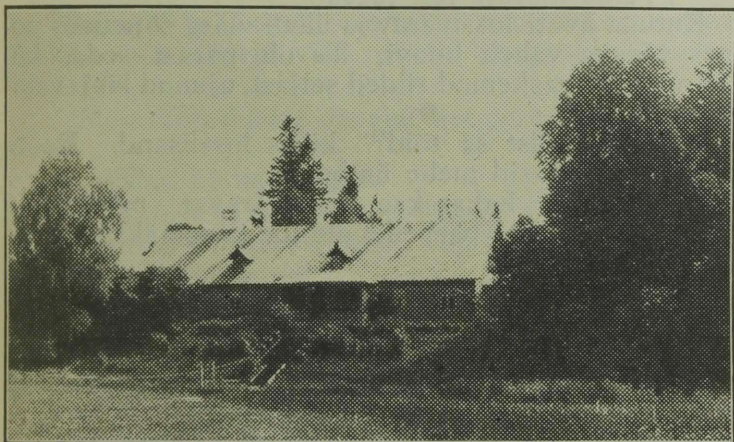
„Kirikumõisa taga jõekaldal. Võitlesin üksi viie kallaletungija vastu! Ei suutnud neid aga kinni pidada ega püha isa ette tuua.“

Sõjasulase hooplemine oli käega katsutav. Igal teisel juhul toonuks see luiskajale kepihoope, aga ärevusse sattunud piiskoppi huvitasid üksikasjad:

„Mis ta veel ütles?“

„Küsis, et kui kaua mõtleb piiskop lossi piirata ja lubas armuta tappa igäuhe, kelle aga kätte saab.“

„Aga miks ta sind ellu jättis?“

Vigala praegune kirikla.

Püstitati 1880. a. tulikahjus hävinud kirikla asemele.

„Minuga saatis ta sõna. Küll ma nendega maadlesin! Pidasin neid siiski niipalju kinni, et nad kirikumõisa ei pääsnud.“

Piiskop pistis sõjasulasele hõberaha pihku.

„Ära sellest kellelegi kõnele! Võid minna.“

„Ööseks ümber kirikumõisa kolmekordsed vahipostid üles seda. Iga kirikumõisale läheneja halasamatult surmata! Käsk vahtidele edasi anda!“ tegi nüüd piiskop uue korralduse.

Idataevas kumas juba koit, kui laager alles rahunes. Sõjamehed pugesisid telkide alla puhkama.

Lossitornidest jälgiti laagrit hoolega.

Püssirohu plahvatus oli üllatuseks lossikaitsjatelegi. Egas nende meestel ometi õnnestunud vaenlase laskemoonaladu õhku lasta?

Lossiisand oli ülal ja käis käsi hõõrudes edas-tagasi. Mida rutem vaenlase laskemoon lõpule jõuab, seda rohkem on lootust piirajatest lahti saada.

Äkki jooksis vaht müüri servale ja hüüdis alla hoovi:

„Teine luuraja tuli tagasi!“

Rutuga avati lossivärv ja üleni märg sõjamees puged värvava vahelt hoovi. Ta oli, pärast seda, kui oli visanud raskemad riided seljast, ujunud läbi vallikraavi.

„Mis uudist sa tõid?“ küsis lossiisand. Ka ta külalised piirasid mehe ümber.

„Homme hakatakse lossiväravat purustama. Suurtükid viiakse parvedel üle jõe ja seatakse kirikunukki üles.“

Need olid väärtuslikud teated, mis mees tõi.

„Kuhu jäi su seltsiline?“

„Meie tagaajamisel ta põgenes teise suunda, rohkem ma temast enam ei kuulnud. Aga vedasin minna piiskoplasi alles ninapidi!“

Lossisulane luiskas nüüd kuidas aga oskas! Ta teadis, et ta juttu ei saa kontrollida, ja pealegi oli tal ju olnud tuua häid teateid. Ta saanud isegi teada, kus vaenlase püssirohukirst asetseb, ja läinud seda õhku laskma. Seejuures kukkunud ta veidi sisse: piiskopi mehed piiranud ta ümber, aga viinud ta rumalast peast just sinna, kus oli nende moonaladu. Siis tulnud piiskop teda isiklikult üle kuulama. Ta luisanud sellele suu ja silmad täis: lossis olevat laskemoona kolmeks aastaks!

Lossiisand naeris nii, et kõht vabises.

„Räägi edasi, mis siis sündis.“

Piiskop käskinud teda ära viia ja oksa tõmmata. Tema aga palunud, et teda poodaks samasse kuuse otsa. Ta on oma isanda vahva sõjamees ega karda surma: paneb veel kõigi nähes enesele ise silmuse kaela! Eks teised tulnudki siis kõik vaatama, kuidas

mees hakkab ennast ise pooma. Tema aga kiskunud äkki saatja käest põleva tõrviku ja visanud selle püssirohukirstu! Käinud hirmus raksatus ja ta lenanud üle teiste peade jõekaldale, kust siis joosnud kalda varjus lossi poole. Kas piiskopil jäänud veel toss sisse, see pole teda enam huvitanud.

Lossi kaitsja põgenes

Ihameel ja Aovalge ruttasid tulnud teed tagasi. Äkki tõusis laagris kära, püssid paukusid ja kahur kõmatas.

„Meie külaskäiku on vist märgatud,“ arvas Ihameel.

Aovalge heitis käega:

„Vahipost ei julge piiksatadagi. Kära kuuldukse tulevat hoopis teisest küljest, kindlasti on vene omnikud sisse kukkunud.“

Kära ja püssipaugutamine kandus nüüd Naravere jõe poole; sinna, kuhu peidetud vened olid jäänud.

Ihameel ja Aovalge seisatasid.

„Istume seniks, kuni jõe ääres vaikseks jääb. Muidu jookseme veel äkki tagaajajate ette!“

Mõlemad istusid ojakaldal vaevalt-märgatavate kogudena. Nad olid relvastatud ja võisid julgesti mõnemehelelise jõugu tagasi lüüa. Siia poole siiski ei tulnud.

„Püssirohukirst lendab varsti õhku!“

Mõlemad vaatasid laagri poole. Kära kuuldi vaiksemaks jäävat. Vaikisid kahurid ja püssidki.

Järsku lõi taevaalune punaseks ja kirikla ümbrus paistis kui keskpäeva ajal kätte. Meeste kõrvu kostis tume raksatus. Vaibumalöönud kära pääsis uue hooga valla.

„Nüüd võime rahulikult koju minna,“ arvas Aovalge ja mehed alustasidki matka jõe poole, kus ootas neid vene.

Mõlemad vened olid alles. Piiskopi sõjamehed ei olnud neile sattunud. Või polnudki neil enam vajadust jões sõudmiseks?..

„Vaesekesed kukkusid vist laagris sisse, nüüd puuakse nad kindlasti salakuulajatena oksa,“ arvas Aovalge, kes näis piiskopi väe kombeid hästi tundvat.

Äkki kükitas Ihameel pika rohu sisse maha ja tõmbas Aovalgegi enese kõrvale: piki jõekallast lähenes mehekogu! Kas see oli nüüd oma või koguni võõras sõjamees?

„Püüame ta kinni ja ajame ta jõkke,“ sosistas Aovalge. „Mees arvatavasti otsib peidetud venet.“

Puude all oli hämar ja põõsaste vahel püsis madal uduvaip.

Võõras lähenes Ihameelele ja Aovalgele halba aimamata. Ta osutus paljakäsi, ilma ühegi relvata külameheks.

„Seisa!“

Aovalge ja Ihameel kargasid püsti ja mõõgad välkusid tulija silme ees.

Võõras kohkus ootamata kallaletungist nii, et ei saanud sõnagi suust. Ta ei katsunudki põgeneda.

Aovalge ja Ihameel nägid, et võõras kandis maamehe riietust. Tähendab ta polnud siis sakslane!

„Mis sa kolad öösi ringi!“ põrutas Aovalge ja astus võõrale rinnutsi vastu.

Kuuldes puhast maakeelt, toibus võõras:

„Eksisin pimedas ära, ma — ma —“

„Mida sa siit otsid?“

„Tulin siia venega, nüüd ma ei leia teist enam üles.“

„Sul on segased jutud, külamees!... Kas sa äkki ei ole ehk lossist?..“

Võõras oli ilmselt kimbus, mida vastata, kogeles aga siis:

„Tulin küll lossist, aga sinna ma enam tagasi ei lähe — ei mingi hinna eest!“

„Kas oled sõjasulane?“

„Aimre mees olen. Varensbecke-isand tõi mind vägisi kaasa, pidin aitama lossi kaitsta... Isandad

kaklevad, aga maamehed peavad oma naha turule viima!.. Aga kes teie olete, piiskopimehed või?“

Aovalge ja Ihameel hakkasid naerma.

„Kas sa nii väga piiskopimehi kardad?“

„Olen paljakäsi, aga teil mõlemal on mõõgad... Miks ma's ei peaks kartma?“

„Oleme siitkandi mehi, meid pole vaja karta!“ rahustas Ihameel.

Nüüd naeratas vööraiski. Tal polnud tõesti põhjust enam karta.

„Mind saadeti piiskopi laagrisse luurama. Pääsin veel suure jooksupäeva tagaajajate käest ja nüüd kavatsen koju minna. Lossi ei tõsta ma enam oma jalga,“ paljastas vööras veel kord oma kavatsuse.

„See on juba mehe jutt!.. Kuipalju lossis neid isandaid on?“

„Vööraid pole rohkem kui Aimre, Loodna ja Uugla omad. Aga palgatud sõjamehi on mitukümmend.“

„Kas loss suudab vastu panna?“ jätkasid Aovalge ja Ihameel küsitlemist.

„Piiskop ei tee lossile oma väikeste suurtükki-dega midagi ja kõrge veega ei pääse ta ka lossile ligigi. Nagu laagris kuulsin, tahetavat nüüd lossi värvaid hakata purustama... Olge siis nii kenad ja juhatage, kuidas ma Tallinna maanteele pääsen.“

„Nii kergesti sa sinna ei pääse... Enne vasta, kust teed kaudu sa Vigalasse tulid?“

Üle Konuveres ja Velise.“

„Kas nägid kuskil ka linnamägesid?“ pinnis Ihameel.

„Konuveres ja Velisel nägin. Velise oma on päris tee veerel.“

„Õige! Usun, et oled meile tõtt rääkinud. Tule, juhatan sind otseteed maanteele. Iga vööra sõjamehe lööme aga mättasse.“

Ihameel viis vööra kõrgele kaldale ja näitas käega Pallikamäe suunas:

„Mine otse Leivere küla tagant läbi ja üle mäe. Maantee ongi mäe peal. Sealtsi oskad sa juba isegi edasi minna.“

„Olge terveks!“

Ja Aimre mees tõttas üle nõmme.

Kaks valvurit soosaarel

Naravere küla vahel liikus mehi salgakestes. Õine laskmine ja suur kahjutuli taeva all ajas mehed jalule. Kardeti, et vaenlane tuleb nüüd külasse põletama ja tapma. Tappa tal kedagi õieti ju ei ole, sest külarahvas on pelgupaikadesse läinud, aga ta võib terve küla maha põletada. Maju ei saa ju kuhugi kõrvale viia!

Veel kaua liikusid mehed ja vahetasid mõtteid sõja üle. Ihameel ja Aovalge võisid neid nüüd rahustada: vähimalt sel öösel ei ole neil veel midagi karta.

„Lähme parem sohu ja heidame puhkama!“

Suur koit oli idataevas ja varahommikused laululinnud siristasid juba põõsais, kui mehed võtsid suuna Kessoole. Tondi veskis kires juba kukk.

Udu muutus veidi hõredamaks ja kogunes laugaste kohale. Hommik tõotas ilus tulla.

Sookaldal võttis Ihameel teejuhi kohused enesele. Võõras võis siin kergesti sattuda eksirajale.

Soosaar oli läbi udu vaevalt nähtav. Eemalt oli üldse võimatu näha, kas saarel oli elanikke või mitte. Kalda servasse pistetud kased moodustasid nagu kasvava metsaviiru...

Siin oli roigaste algus, mille kaudu pääsis üle laukakaela saarele. Tulijate jutt ulatus vist üle lauka, sest saarel hakkas koer urisema. Arvatavasti keelas aga keegi koera, sest haukumist ei järgnenud. Isegi urisemine kadus.

Ihameel astus esimesena roigastele ja liikus ettevaatlikult saare poole. Pilk korraks roigaste teise otsa näitas, et seal ootab keegi ühes koeraga. Kes see aga oli, seda ta silm hästi ei seletanud.

„Võid tulla!“ hüüdis ta tagasi oma seltsilisele, kui oli astunud saare kindlale pinnale.

Nüüd võis Ihameel alles järele vaadata, kes kas kede varjul ootas. Kannatlikult, nagu truu koer oma peremeest.

„Kartsin juba õnnetust, nii hirmus öö oli... Nüüd on kõik hästi!“

Pehme käsi langes Ihameele õlale ja Aasa vaatas rõõmsa ilmega tulijale näkku.

Seda polnud Ihameel oodanud! Ta tundis, kuidas kuum laine hoovas üle ta keha ja kõrvalehed hakkasid hõõguma.

Nüüd hüppas koergi noore peremehe najale püsti. Paar käesilitust olid talle tasuks.

„Aovalge laskis piiskopil püssirohukirstu õhku!“ sõnas Ihameel ainult.

„Olemegi õnnelikult tagasi!“ hüüdis nüüd ka Aovalge saarele astudes. „Kas kõik on vanaviisi?“

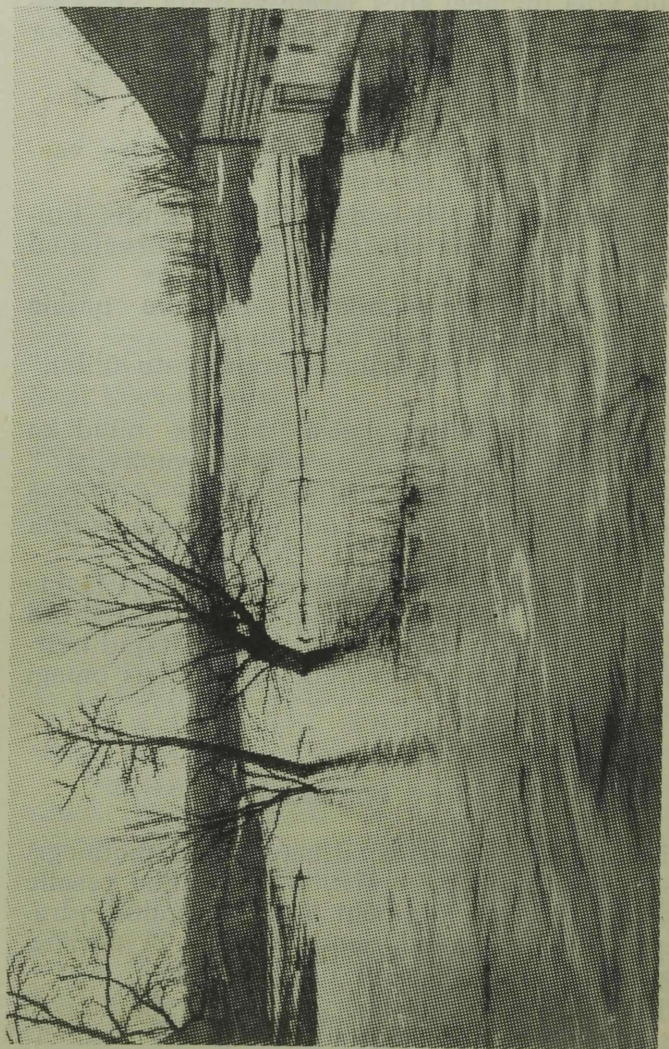
„Kõik on vanaviisi... Nüüd tulge ja sööge sooja toitu. Hoidsin poole ööd paja tulise virna sees.“

Kogu söögiaia istus Aasa meeste juures ja laskis enesele jutustada kõike seda, mis laagris oli nähtud ja tehtud. Alles siis, kui väsinud kodukaitsjad heitsid puhkama, mõtles Aasa ka enesele ja otsis omagi lehtonni üles.

Lossi värav on kadunud

Teisel päeval alustati tööd laagris südametäiega. Õised segadused olid pahandanud mitte üksi vasalle ja piiskoppi, vaid ka sõjamehi ja kaasatoodud adratalupoegi. Kui seisukord nende kasuks ei parane, naeravad lossi kaitsjad neid hoopis välja.

Salk sõjamehi ja saarlasi siirdus varahommikul Leivere külla. Siin ei leitud külarahvalt mingit vastupanu. Majade varjult paistis alul küll mõni inimnägu, varsti aga kadusid silmist needki. Siin lammutati siis mõned loomalaudad ja palkidest seoti

Kevadine suurvesi Konnavere ojas.

Muistne Konnavere jõgi omab veel kevadiste suurvete ajal oma endise ilme. Paremal vesiveski nurk, otse – osa maanteed ühes trübiga on üle ujutatud.

jões kokku suured parved. Seepeale toodi taludest köied ja veeti parved allavett lossi poole.

Kirikla kohal laaditi parvedele kahurid ning laskemoon ja viidi kõik üle jõe kiriku-nukki. Siin asetati kahurid jõe kaldal alustele, parajasse laskekaugusesse lossist. Kui lossi värav on purustatud, sõuavad sõjamehed parvedega lossi alla, tungivad väravast sisse ja võtavad lossi tormijooksuga ära...

„Kus aga see värav on, ma ei näe seda?“ imestas kahuri-süütemees, kui talupojad olid töö lõpetanud.

Talupojad silmitsesid ka ise teravamalt. Müüris polnud tõepoolest näha mingit väravat ega väravaavaustki!

Kahurimehed vahtisid ja vangutasid pead:

„Kas käsuandjad olid meelega pimedad või olid nad tugevasti purjus?“

Mindi tagasi üle jõe ja otsiti kahuripealikud üles.

„Me ei leia lossi väravat!“

Vasallid kukkusid sõjasulaseid sõimama:

„Olete pimedad kui sündinud koerapojad! Kas lossi värav on mõni kassiauk külamehe aidaukse sees, et seda kiriku juurest ei nähta! Sinna võiks isegi kinnisilmi pihta lasta!“

Rüütli lasksid endid üle jõe viia. Sihtisid siis lossi poole ja — jäidki sihtima, suu ning silmad pungil. Kas nad olid jumalateenistuse ajal siis valesti näinud? Praegu pastis siit lossi külg kõik ühtlase kivi-müürina, väravast ei olnud jälgegi!

Eemalt kiriku juurest vaadates paistis lossi müür tõepoolest ühtlasena ja värava võlvialune oli muutunud silmale nähtamatuks. Seda aga väga lihtsal põhjusel:

Kui salakuulaja öösel laagrist oli lossi jõudnud, oli ta piiskopi homse rünnakukava lossi värava purustamisest Yxküllile teatavaks teinud. Lossis oli alanud seepeale kibe töö. Eesõues oli lammutatud osa sisemist vahemüüri ja paas kantud värava taha jõekaldale. Värav suleti ja mehed hakkasid kiiresti kive värava ette laduma. Ööpimeduses valmiski vä-

rava ette müür. Kui töö oli lõpetatud, tõmmati mehed kõitega üles lossimüürile. Nüüd oli väravaesine kangialune küljemüüriga ühte sulanud. Kahurimehed võisid tulistada niipalju kui tahavad, mitte ükski kuul ei tungi läbi müüri, ei ulatu hästirautatud väravani. Eilsed tagajärjed näitasid, et vaenlase väikesed kahurid lossimüüre purustada ei suuda.

Kui lossist märgati vaenlase abitut sagimist ja vahtimist lossi poole, põristati lossimüüri trummi, vilistati ja hüüti vaenlase aadressil pilkesõnu.

„Tuld anda!“

Esimese paugu järele kadusid pilkajad lossimüüri. Nüüd juhiti tuli allapoole, värava arvatavasse asukohta. Ent asjata!

Õhtul tuleandmine katkestati ja kutsuti kokku sõjanõukogu. Piiskop oli nüüd isiklikult veendunud, et nende kahuritega ei tehta lossile mingit kahju. See oli lihtsalt laskemoona raiskamine; pealegi kus suur osa tagavarast oli nii-kui-nii juba õhku lennanud.

Nõupidamise tulemuseks oli, et otsustati läkitada saadikud Tallinna magistraadi palvele. Laenama linnalt raskemaid kahureid ning laskemoona. Kuna Tallinna magistraat oli Harjumaa vasallidega, eriti aga Yxküllidega, Riisipere Johanni hukkamise pärast sattunud vaenujalale, siis loodeti ta vastutulekut.

Teisel hommikul alustasidki linnateekonda piiskopi isiklik nõuandja usuteaduse magister Joachim Bruns ja rüütel Hans Hattorp. Kaitseks anti neile kaasa mõned sõjamehed. Saadikud varustati volikirjaga ja piiskopi läkitusega magistraadile.

Piiskopile ei antud kahureid

Mitmepäevase teekonna järele jõutigi õnnelikult Tallinna. Saadikud said loa linna tulla ja nad pääsid juba järgmisel päeval magistraadi jutule rae-kojas.

Selle kohta on Tallinna raeprotokollis säilinud järgmine sissekanne:

Am 14. Junij Syn do gorn the Diale vstabilen als Mgr
Jonghin Bruns und Hans Hattorp vor syno et Radt vo d
Schensio vskane und geben das ordnung bevestiget. und
unterwiltet ordnung von 1535 d 9 iagen:

Jungeliken et am d 9. d siglich draf vrschutte dar nach
min vor firdel wung und minen sellen mochte te lunden

Väljavõte Tallinna raadi protokollist 1535. a.

Tõlge: „14. juunil ilmusid Saaremaa härra (piiskopi) saadikud, nimelt magister Joachim Bruns ja Hans Hattorp, ausa (Tallinna) raadi ette kantselseimajas ja teatasid oma armuliku isanda nimel, pärast tehtud tervitust ja volikirja üleandmist:

Samuti palusid ka, et (raad) laenaks nende armulikule isandale mõned rasked suurtükid, et sellega Vigala (lossi) ees saaks torne ja müüri purustada.“

(Sulgudes sõnad on lisandatud autorilt selgituseks.)

Raehärrad lubasid seda palvet omavahel harutada ja siis saadikutele vastuse anda. Selleks paluti raekotta hiljem tagasi tulla.

Hiljem aga pürjermeister teatas saadikutele, et piiskopi palvet pole võimalik rahuldada. Soovitati tüliasi omavahel leplikul teel lahendada.

Kui saadikud soovisid teada keeldumise motiive, vastas pürjermeister Thomas Fegesack:

„Tallinna raad ei taha verevalamist soodustada.“

Raehärra ja kohtufoogt Boet Schroder pöördus nüüd saadikutele küsimusega:

„Kas vastab tõele, et piiskop Buxhoevden saatis kolm aastat tagasi Virtsusse 200-mehelise sõjaväe, kes seal põletas maha kaks küla ja veski? Sõjamehed löid möldri lapsed surnuks ja loopisid laibad põlevasse hoonesse?“

Saadikud tähendasid selle kohta:

„Seda tegi piiskopi teener Berend Berch, piiskop pole selles süüdi.“

„Kas piiskop karistas oma teenrit säärase julma kuritöö eest?“

„Meie teades mitte.“

„Tallinna linn oma Lüübeki seaduse alusel mõistab säärase kuritöö hukka ja meil pole vaja muid põhjusi keeldumiseks ette tuua. Või annate ehk linnale tagatise, et piiskopi vägi ei hakka Vigalas külasid põletama ja rahvast riisuma ning tapma?“

Saadikud kehtitasid õlgu:

„Meile ei ole sellist volitust kaasa antud.“

„See küsimus on lõpetatud!“ teatas pürjermeister.

Saadikud kummardusid sügavalt ja lahkusid raekojast.

„Piiskop pole parem kui Riisipere Johann,“ tähendas kohtufoogt Schroder, kui saadikud olid raekojast väljunud.

Veel samal päeval lahkusid saadikud Tallinnast.

Ihameele nägemus

Ihameel lamas onnis õlgedel, mis olid laotatud kasehagudele. Ta vaatas onni lakke ja katsus magama jääda. Öine seiklus kirikumõisas hoidis ta meeli aga pingul. Uni oli rahutu.

Korraga kuulis ta kaugeid pasunahääli. Puhuti mitut pasunat, peene- ja jämedahäälelisi.

Ihameel hüppas asemelt üles ja jooksis onnist välja. Ta vaatas enese ümber ja imestas: võhmas oli inimestest tühi. Onnid ja asemed ümberringi olid tühjad.

„Miks nad mind ei äratanud, kui siit põgenesid!“ ohkas ta ja kange valu pitsitas ta südant.

Laugaste poolt kostis tumedat kohinat. Ihameel pööras ümber ja kokkus: kaugel raba kohal laius must pilv ja maru keerutas laugaste muda vesipüksina üles pilvedeni!

Kange hirm valdas Ihameelt: kui ta läheneva pilve eest ei jõua põgeneda, hukkub ta armuta. Tormikeeris tõstab ta õhku ja paiskab ta siis laukasse, kust enam pole pääsu.

Vististi nägid teised külainimesed hukatuse lähenemist ja põgenesid varmalt võhmalt. Mis tegi aga Aovalge, et jättis ta äratamata ja jooksis minema?..

Ihameel jooksis lauka kaldale. Mitte sinna, kust ta alles koiduajal üle oli tulnud, vaid teisele poole, sinna, mis viis otsemat teed jõekaldale. Ehkki ta teadis, et ta siit üle ei pääse.

Aga imelik!

Lauka pind oli öö jooksul muutunud kõvaks, tõmbunud praguliseks, nagu põld põuasel suvel. Üle lauka aga käis lai tee, täis inimeste jalajälgi.

Nähtavasti oldi seda kaudu soosaarelt põgenetudki. Ihameelgi valis selle tee. Vaevalt puudutasid ta jalad laukapinda, nii kerge oli joosta, ja laugas kandis suurepäraselt.

Ihameel jooksis mööda jõekallast kodu poole. Ta tahtis näha, kas ta vanemad on kodus või on kuhugi mujale läinud...

Ootamatult leidis ta end aga Lemmiku talu koplis. Ta ei suutnud siin imestust maha suruda: teisi hoiatav ja ettenägelik hiievanem oli omad veised jätnud metsa ajamata! Vanad ja noored loomad — kõik olid koplis! Samas haukus koergi siili kallal, kes oli tõmbunud kerra ja turtsus vihaselt koerale vastu. Kaugemalt võis kuulda karjapoisi Anto heledaid huikeid...

Ihameel vaatas seljataha ja nägi, kuidas Kessoo kohal keerutas torm. Võhma kohal õhus keerles segamini hagudest punutud onne, männijändrikuid ja õlekubusid... Missugune õnn, et ta veel enne tormi jõudis põgeneda!

Siis kuulis ta vaikset häält, mis hüüdis kusagilt kõrgelt ta seljatagant:

„Taeva ja maa valitsejad tulevad!“

Ihameel pöördus näoga lossi poole ja nägi lähemas imelikku killavoori. Sellist polnud ta varem näinud.

Ees kihutas hiiglasõiduk. Nagu lahtine tõld, milles lossiisand sõitis naabermõisadesse pidudele. See sõiduk, mida ta aga praegu nägi, oli kullast ja hõbedast. Niisugusest taevavankrist oli kord kirikisand kantslist kõnelnud...

Vankri või tõlla ette ei oinud mitte rakendatud hobused, vaid seninägematud olevused — lind-inimesed. Need polnud naised ega mehed, kuigi olid rietatud kõik ühtlastesse särk-kuubedesse. Kõigil olid pikad pügamata juuksed ja selja peal kaks pikka valget tiiba. Need kahepaiksed olevused puhusid pasunaid ja vedasid endi järel tõlda.

„See on taeva sõjavanker!“ hüüdis sama hääl, mida Ihameel juba kord kuulis. „Vaata ja kuula, kuidas juhitakse maarahva saatust!“

Ihameel vaatas ja nägi nüüd kaugele:

Tõlla pukis istus pika habemega ja särk-kuues vanamees. Ta kõrval mustade kräsus juustega noormees. Nende käes olid pikad piitsad, milledega nad ergutasid vankrit vedavaid lind-inimesi, nagu kündja juhhib härgi adra ees. Mõlema kohal kõrgel õhus

lendas mingi senitundmatu lind. Näis nagu lehvitaks tuulttallaja kull oma tiibu.

Tõllas, pehmeil troonidel, istusid kaks suurt isandat.

Üks neist kandis rüütli raudrüüd ja pikka mõõka. Ta rinnale oli maalitud veripunane ristimärk. Kõrvalistuja oli riietatud vaimuliku kuube, mis oli tikitud kuld- ja hõbekarraga. Peas kandis ta kõrget, ristiga ilustatud krooni. Käes hoidis ta pikka, nikerdatud pidemega keppi. Niisugust keppi oli Ihameel näinud piltidel juudi prohveteil ja ka piiskopil.

Mõõga ja kepi küljest tilkus tõllapõhja aga verepiisku. Kuid iga piisk muutus kohe kukkudes kõlisevaks kuldrahaks. Isandate jalgade ees kükitas väike ja üleni karvadega kaetud veider sarviline mehike ja kühveldas lakkamatult kulda oma isandate kotti.

Tõlla taga jooksis raudrüüs meestekari. Nad löid mõõkadega surnuks iga mehe ja naise, iga lapse ja rauga, kes ei suutnud tõlla eest kõrvale põigelda või juhtus rataste vahelt elusana pääsma. Aga rahvast olid kõik kohad täis.

„Kiiremini sõita! Tahame näha rohkem verd ja kulda!“

Vaimuliku tunnustega isand tõllas tõusis püsti ja näitas käega Lemmiku talu poole:

„Vaata, iisraeli Jahve! Seal elab su ägedaim vastane — hiievanem Lemmik. Tema on see, kes pilub meile kõikaid kodarate vahele.“

Habemes vanamees — tema oligi Jahve — vaatas üle õla tagasi vaimulikule ja küsis:

„Kuidas ta seda teeb?“

„Ta hoiab maarahvast nende esivanemate usu ja tõekspidamistes. Ütleb lausa, et eesti rahvas ei usu sinusse ja meil, sinu truudel teenritel, tuleb kord kindlasti Maarjamaalt lahkuda.“

„Ja meie mõisad ja lossid jäävat kord pelgupaikadeks öökullidele,“ lisandas rüütel.

Vihane Jahve pöördus enese kõrval istuvale noormehele:

„Mis sa suurustad, et see maa on pühendatud sinu emale?“

Noormees kehtis õlgu ja õiendas:

„Seda on sinu teenrid mulle igal pühapäeval kirikutes kinnitanud.“

Vaimulik ei jätnud Jahvet rahule:

„Sa ei oska aimatagi, kuidas hiievanem oma rahvast juhib! Rahvas aina irvitab, kui ma neid sinu suure vihaga ja põrgutulega hirmutan.“

„Katsu seda rahvast meelitada taeva ja para-diisiga. Need on seni osutunud parimaks söödaks paljudele teistele rahvastele,“ andis Jahve nõu.

„Seda rahvast on raske meelitada taeva mõnudega. Nad ei taha meiega koos olla ei maa peal ega taevas.“

Kuuldes vaimuliku kurtmist, pöörsid Jahve ja noormees tõllasistujate poole. Lind-inimesed ei tunnud enam sundimist oma turjal, vaatasid imetusega seljataha ja jätsid sõiduki hoopis seisma.

„Kuidas need paganad nimetavad oma usku?“ päris Jahve vaimulikult.

„Nad hüüavad endid taaralasteks ja oma hiisi Taara tammikuteks. Ja oma kodumaad peavad nad pühaks maaks.“

Jahve viha süttis põlema. Ta kärkis piksehäällega vaimuliku peale:

„Kas ma pole lasknud Mooset kirja panna 5-dasse raamatusse, 16. peatükki: „sa ei pea enesele ühtki hiit istutama ei mingisugusest puust Jehoova oma Jumala altari juure!.. Maha raiuda need hiied! Seda olen ma käskinud juba Moosetel teha, vaata 2. raamat 34. peatükk. Mina ei salli teisi jumalaid enese kõrval!“

Vaimulik aga jätkas nurumist:

„Aita sina ise, et saksa usk jääks igaveseks Maarjamaale. Selle eest tahame sind orjata iga pühapäev ja laulda sulle kiituselaulu koos inglite väega!“

Auahne Jahve tundis end meelitatud olevat. Ta hääl oli nüüd lahkem, kui ta vaimulikult küsis:

„Mis ma's pean sinu arvates tegema?“

„Aja hiievanem tõllarataste alla kui sitika!“

„Mis temast siis üle jääb, selle hävitavad minu mehed,“ töötas rüütel.

Kui Ihameel seda nägi ja kuulis, tahtis ta enne taevavankrit ja sel sõitjaid muulasi joosta Lemmiku juure ja teda läheneva hukatuse ees hoiatada. Ta ei suutnud aga joosta, sest ta jalad olid kinni nagu sitkes savis. Ta nägi vaid eemalt, kuidas vanke kihutas üle hiievanema, kes ei põgenenudki metsikult kihutavate võõraste eest.

Rüütel ja vaimulik panid käed risti ja laulsid koos lind-inimestega kiituselaulu:

„Kiidetud olgu Jahve, iisraeli jumal!“

Surma ja hukatust külvajad pöörsid suures kaares tagasi kiriku poole. Üle loetamatute inimlaipade veeresid kuldrattad...

Ihameele jalad vabanesid nüüd köidikuist ja ta jooksis Lemmiku talu poole karjudes:

„Aasa!.. Aasa!“

„Siin ma olen,“ kostis Aasa hääl kui piksekärga ta kõrvu.

Ihameel võpatas kogu kehast ja — ärkas.

Karjad kaugel metsas

Päikesevalgus tungis kaseokste vahelt onni. Kiirtevihk langes ta asemele, oli paistnud talle näkku.

Aasa seisis onnisuu kohal ja vaatas naeratades noormehele.

„Tulin su hüüde peale, Ihameel.“

Ihameel toetus küünarnukile ja vaatas uimaselt enese ümber. Jah, ta oli unes hüüdnud tütarlapse nime. Nii see pidi küll olema, sest veel lahtiste silmadega ja ilmsi ei suutnud ta vabaneda painajalikust unenäost. Või kas see üldse oligi unenägu?..

„Nägid vist halba und? . . . Olid ju öö läbi magamata ja käisid vaenlase laagris,“ püüdis Aasa teda rahustada. „Aovalgegi tõusis alles ja küsis su järele.“

Ihameel kargas asemelt üles ja astus onnist välja.

Hele päikesevalgus pimestas noormehe silmi. Ta pilutas ja vaatas enese ümber. Kessool oli vaikne. Kõik oli nii nagu eile. Sõjapõgenikud seisatasid salkades ja vahetasid mõtteid eileöiste sündmuste üle. Kaugemal, võhma serval, oli keegi ema teinud üles madala tulelõkke ja valmistas oma lapsele sooja toitu.

„Nii imelikku unenägu pole ma veel näinud. See polnud lihtne jampsimine unes, sel peaks olema suur tähendus,“ sõnas Ihameel, kui oli värskes õhus toibunud.

„Kas tahad mu isaga selle üle kõnelda?“ küsis Aasa ja silmitses noormeest hoolitseva pilguga.

„Jah,“ oli Ihameele järsk otsus.

„Isa lubas minna Tuhinu taha karja vaatama. Võiksime talle järele minna,“ arvas Aasa.

„Kutsuksin Aovalgegi kaasa, kui sul selle vastu pole.“

Aovalge oli minekuga päri.

Tuhinu järvetagune oli pelgupaigaks kogu küla karjadele.

Õõseti aeti veised metsa tehtud karjaaedadesse ja karjased ööbisid hagudest punutud onnides. Igal karjaaial oli oma onn. Kui harilikul ajal karja asukohta võis juba kaugele kuulda, valitses metsas nüüd peagu surmavaikus. Harva oli kuulda veise ammu mist. Loomadel olid võetud kaelast kellad ja krapid, karjased jätnud koju oma puupasunad ja sõrmilised. Kardeti täie õigusega, et vaenlane tuleb mestast veiseid otsima.

Lemmiku karjapoisile Antole anti seltsiks kaasa sulane. Metsas oli hunte ja nende tõrjumine vajas täiskasvanuid. Relvaks huntide vastu tarvitati raudteravikuga odasid, mida hüüti hundiodadeks. Püsse oli taludes vähe, ja neid ei tahetudki metsas tarvi-

tada, sest pauk kostis kaugele ja võis juhatada hulkuvaid vaenlasi loomade juure.

Päeval lasti loomad karjaaedadest välja ümbruskonna rohumaadele. Kogukülalise kokkuleppe alusel jalutas alati üks vanemaid mehi metsaserval ja järvekaldal, et läheneva vaenlase tulekust kohe teatada karjastele, kes siis ajasid loomad sügavale metsa ja soistele küngastele, kuhu ratsamehed kergesti ligi ei pääsnud.

Sõdade ja röövretkede puhul toimiti muistegi alati nõnda ja hoiti niiviisi alal suured, mitmekümnepealised karjad. Need kogemused anti suuliselt põlvest põlve edasi ja rakendati taas ellu, kui olud seda nõudsid.

Hiievanem Lemmik oli varahommikul Kessoolt lahkunud ja ületanud Naravere jõe Tondi veski juures. Ta lootis sulast ja karjast leida veel onni juurest.

Mets oli vaikne. Ka lossi poolt polnud kuulda kahuritega tulistamist.

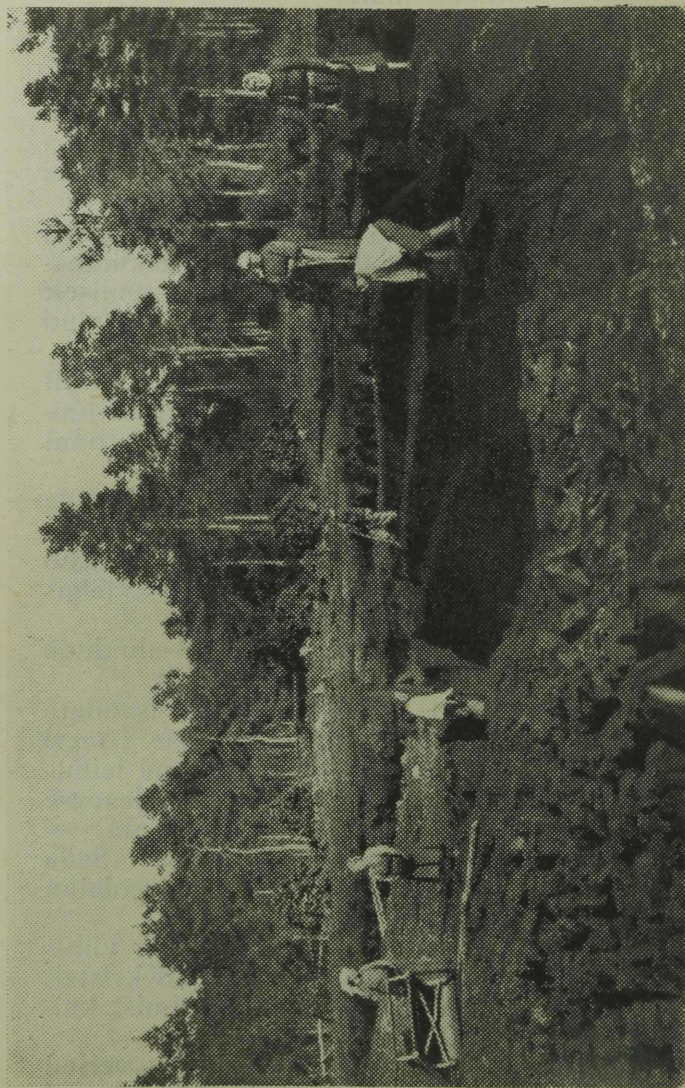
Kisades ristlesid varesed metsa kohal ja lendasid siis minema. Lemmik kuulis kraaksumist ja jälgis nende lennu suunda.

„Mõõga ja risti järel lendavad ikka raisalindude parved,“ mõtles ta.

Sõjalaagrid osutusid kohtadeks, kus isandate laualt langes toidujäänuseid ka metslindudele. Laagri taha loobiti loomakorjuseid, veel rohkem leidis lahinguväljadel ja sõjateedel inimlaipu. Tolleaegse moraali järele jäeti vaenlase laibad matmata, — võitja pidas seda tööd enesele häbistavaks. Seda suurem au oli väejuhil, mida rohkem inimlaipu tähistas ta liiklemisteid!

Lemmik astus mõtiskelles edasi. Ta pilk viibis tihti rohulibledel, kus kastetilgad sätendasid kristallidena. Ta kuulas linnulaulu ja rähna toksimist kuivanud männitüvel.

Seal, kus mullu huilgasid karjased ja veised sõid kellukeste helisedes, oli nüüd aset võtnud surmavaikus. Polnud kuulda ei vikatite luiskamist ega heinaliste laulu.

Turbalõikajad Kessoo ehk Kesu rabas.

Muistne Kessoo on suuresti muutnud oma ilmet. Põhjatuid laukaid leidub vaid keset raba. Muistsed võhmad ei paku rahvale enam pelgupaika, sest nad on nüüd kasvanud kõrgerabadeks. Igal suvel lõigatakse siin turvast kütteks ja loomadele aluspõhuks.

Külad olid nüüd mahajäetud majade kogud, kus üksikud inimesed kardeldi liikusid oma kodu ümber. Kus surm võis iga hetk varitseda majanurga tagant, igas põõsas võis peituda vaenuline sõjamees mõõga või surmatoova odaga.

Kas see kõik ei võinuks olla teisiti?!

Nüüd heitlevad riigi- ja kirikuvõimu esindajad võimu pärast ja juba neljandat aastat rüüstatakse Läänemaad. Kaks usku tunnistavad üht ja sama jumalat, mõlemad aga tahavad saada ainuõigust ta peale. Selle jumala peale, kelle nimega hirmutades on allaheidetud maarahvalt niipalju maisi varandusi kokku riisutud!

Isegi jumalasalused pole julged enda elu peale. Ristiusu vahetamisest tuntud kirikisand Ermis on küll kadunud Vigalast kui tina tuhka, teda aga oleks tabanud sama saatus, mis iuterlasi-kirikisandaid Johann Rowyeni Hiiumaal, Heinrich Lairi ja Jakob Gradow'd Saaremaal. Juba esimesel sõja-aastal oli piiskop neid lasknud heita Kuressaare vangitorni.

Katoliku preestrid põgenesid aegsasti Läänemaalt, kui nende ametissekutsujad — kirikupatroonid — vahetasid oma vana usu Saksamaa mehe usu vastu. Seisis ju selle mehe seljataga suurem sõjaline jõud kui Rooma paavstil, kel polnud käsutada nii suuri vägesid.

Lemmik noogutas peaga ja sõnas endamisi:

„Peitugu ristiusk kuitahes kõlava nime all, kuid alati on toonud selle levitamine suuri verevalamisi. Kristlasi ähvardatakse põrguga, hirmsa kohtu ja kuradiga, kelle vastu võitleb asjatult isegi kõigevägevamaks kiidetud Jehoova!“

Lemmik oli jõudnud kaugele metsa. Varsti peaksid karjaaiad hakkama paistma, mõni veiski peaks juba ammuma, ja siia peaks kostma ka karjaste juttu, kuid mets on imevaikne. Ainult linnulaulu on kuulda. Lemmikus hakkas tekkima halb aimdus. Ta kiirustas samme.

Piiskopi sõjasulased metsas

Lemmiku karjaaed oli tühi ja karjased kadunud. Nende ongi lõhutud.

See polnud hea tunnusmärk. Mis oli siis juhtunud?

Lemmik uuris maapinda. See, mis ta nägi, kinitas ta aimdust: mulgu all olid hobuseraua jäljed selgesti nähtavad!

Lemmik ajas end sirgeks. See ei tähenda veel halvimat. Need võisid ka olla külameeste hobused, kes siin olid käinud. Aga miks oli siis karjaste onn lõhutud?.. Sellise ulakusega ei tule toime need, kes siia peitu on tulnud!

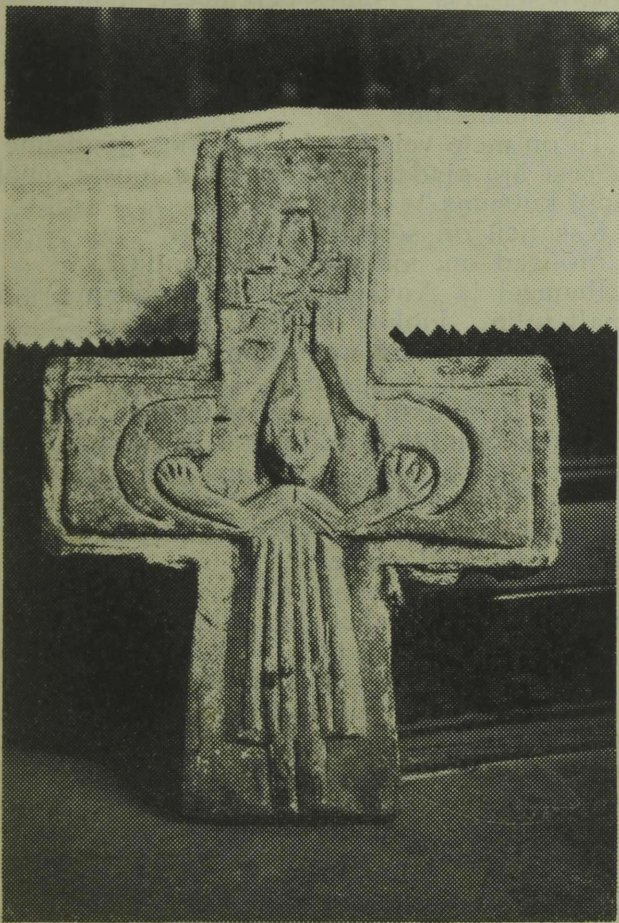
Lemmik käis ümber lattaia. Vastu päikest vaadates paistis ühes kohas rohus lai jälgede loha. Siit kaudu on siis veised läinud sügavamale metsa. See nähtus juba mõjuks rahustavalt, kui mitte üks rada teistest ei erineks. See rada kuulus aga ratsamehele — või koguni mitmele?..

Hiievanem ei karda võõraid ratsamehi. Ta ei looda neilt küll midagi head, kuid tahab kindlaks teha, mis siin on juhtunud. Kui need on olnud sõjamehed, siis peaksid nad vähimalt austama tavaõigust: jätma puudutamata nende vara, kes pole segatud tülisse. Mõni päev tagasi aset leidnud Jaupi Viiru lehma röövimine laseb aga oletada, et need mehed ei hooli võõrast varast, vaid võtavad kust saavad... Metsas on veel teisigi täiskasvanud karjaseid peale tema sulase. Need tahab ta kokku koguda ja ühise tagasitõrje kahejalgsete metsloomade vastu korraldada.

Kepp tugevasti käes, terav pilk ettepoole suunatud, astus hiievanem metsatihnikusse. Ta kõrv kuulatas iga häält, mis polnud metsa ega laululinnu oma. Rada viis edasi soomaastikku, juba lirtsuski vett jalgade all.

Keegi tuli joostes. See polnud loom. See oli inimese jooksumüdin. Juba paistiski kogu puude vahelt. Oli karjapoiss Anto.

Lemmik hõikas poissi:

Muistne kivirist Vigala kirikus.

Keskaegse kiriku lammutamisel leiti seinasse müüritud kivirist. Kivisse on õige primitiivselt raiutud katolikaegne ametiriietuses isiku kuju. Aastanumbrid ja nimed aga puuduvad. Kirikuajaloolased peavad seda risti ainulaadseks ja haruldaseks.

„Anto, kuhu sa jooksed?“

Anto seisatas. Nähes peremeest, jooksis ta sellele vastu.

„Kaks võõrast ratsameest on metsas ja tahavad veisekarja ära ajada,“ vastas poiss lõõtsutades.

„Kus sulane on?“

„Ta on meie veistega kaugel soos, jõudsite nad sinna eest ära ajada. Tahtsin nüüd joosta omakaitset appi kutsuma.“

„Kas neil on sõjariistu kaasas?“

„Mõõgad on, muud ma ei näinud.“

„Ihameel ja Aovalge jäi veel puhkama, kui ma võhmalt tulin. Jookse otsemat teed sinna.“

„Ihameele veiseid nad kimbutavadki!“

Juba kaduski poiss põõsaste varju. Rohkem polnud ka Lemmikul vaja teada. Nüüd aitab vaid üks abinõu: hirmutada veised tagasi ja segada ratsamehi niipalju kui see palja kepi abil on võimalik. Talle pole tähtis, kellele need veised kuuluvad. Tähtis on ühiskonna, rahva vara hoidmine ja säilitamine majapidamiste jätkamiseks.

Hiievanem pole enam noor, aga ta suudab end koguda, sisendada tahet ja jõudu. On saabunud hetk, kus tuleb vastu astuda võõrale ja toorele jõule. Kui tal õnnestuks karjaröövijaid tagasi hoida, seni kuni abi saabub! Nüüd siis ei lepi piiskopi sõjasulased enam ühe veisega, vaid tahavad tervet karja laagrisse ajada!

Maapind muutus pehmemaks. Juba paistis veisestest kohtadest, kuidas hobusejalg oli samblakorrast läbi rõhunud ja muda ümberringi rohukamarale pritsinud.

Kaks veist paistsid Lemmikule juba kaugele kätte. See oli lehm vasikaga. Kuid nad kadusid kohe võsasse. Kaugemal kuuldus kedagi võõrkeeles vandumas.

Lemmik tõmbus puude taha. Polnud mingit mõtet jääda relvastatud ratsaniku jalgu.

Nüüd möödus tast mõne sammu kauguselt Ihameele pull. Loom oli haavatud, sest ta külg oli üleni verine. Nähtavasti oli kasutatud karjavitse

asemel mõõku. Lemmik hirmutas pulli kepiga. Loom oli aga väsinud ega lasknud end tagasi tõrjuda. Pealegi ei kartnud ta hiievanemat, sest tundis tas oma inimese ja kaitsja. See on loomusund ja elu alalhoiutung, mis sunnib loomi sageli hädas otsima inimese juurest abi.

Lemmik mõistab seda, kuid ta hirmutab looma siiski kaugemale metslaste-ratsameeste eest.

Juba paistiski ratsanik. Nähtavasti oli tema see, kes ajas pulli taga, ei suutnud aga ratsa pehmes maas loomaga sammu pidada.

Ratsamehel oli tegemist veiste metsatihnikust väljaajamisega. Loomad jooksid põõsaste vahel laiali, kippusid tagasi teiste veiste juure.

Pika rabelemise järele õnnestus tal viimaks mõnd looma lagedale ajada. Lemmik oli seda jälginud ja astus nüüd põõsaste varjult välja.

Ratsamees pidas teda lihtsaks külataadiks ja ajas hobustega ta juure.

„Kuule, vanamees, mis sa siin muidu vahid, tule ja aita mul veised metsast välja ajada!“

„Mets on nende kodu, nad ei taha kodunt lahkuda.“

Lemmik vaatas üksisilmi ratsanikule, ei teinud võõra sõjamehe käsust väljagi.

„Mis sa mind vahid?“

„Pole sinusugust siin metsas varem näinud. Vigalas käivad karjas poisikesed.“

„Olen sõjamees. Muretsen piiskopiväele liha,“ seletas ratsamees ja lootis sellega oma sõnadele kaalu juure anda.

„Või sõjamees oled!.. Need veised pole aga sugugi lossiisanda karjast. Tema kohus on oma külaliste eest hoolitseda.“

Ratsanik pidanuks vihastama, naeris aga selle asemel. See külataat on nii tobe, et ei oska võõrast sõjameest kartagi, mõtles ta. Ta pöördus Lemmikule küsimusega:

„Kas sa üldse oskadki veiseid ajada?“

„Ma pole õppinud võõraid veiseid oma lauta ajama. Annan sullegi nõu: jäta need veised rahule!“

„Mis sa seal vahid, kui sa mulle appi ei tule?“ hüüdis kaugemalt äkki sekka ratsanik.

„Sina, taat, vaata seniks loomade järele, kuni ma tagasi tulen!“ käsutas ratsanik ja kihutas oma kaaslastele appi.

Lemmik murdis põõsast kasevitsa ja hakkas sellega veiseid tõrjuma, kuid hoopis teise külge...

„Vanamees, pimevaim! Kuhu sa loomadega läksid?“ karjus ratsanik, kui ta tagasi tuli ja ainustki veist eest ei leidnud.

Lemmik oli veistega jõudnud vahepeal mitme lohmuse taha, kuhu ratsahobusega oli raske ligi pääseda.

Sõjamees tegi väikese ringi puude vahel, veistest aga ei olnud kippu ega kappu.

„Jätsin loomad siia tobeda vanamehe hooleks, nüüd on ta nendega kadunud. Mis sa mind siit ära kutsusid!“ pahandas mees oma seltsilisele.

„Pole need külataadid nii tobedad kui nad välja näevad,“ vaidles teine ratsanik vastu. „Katsume parem needki loomad laagrisse ajada.“

Lemmik jõudis osa karjaga sügavasse metsa. Sinna, kuhu Anto ja sulane olid juba tema karja ajanud. Oda käes ja silm valvel, jalutas sulane karja lähedal.

„Kaks sõjameest tahavad veiseid laagrisse ajada. Kutsu mõni mees enesele appi ja pekske piiskopi sulased metsast välja!“

„Keda ma siit naljalt leian? Mehed mööda metsa laiali,“ arvas sulane. „Ja mis me paljakäsi ikka suudame ära teha!“

„Hundioda kõlbab ka kahejalgsete vastu. Saatsin Anto külasse abi järele.“

Sulane jättis oma oda seniks peremehe kätte ja jooksis sinnapoole, kust ta lootis teisi leida.

Veidi aega hiljem oligi üks külamees kohal ja nüüd algas ühine karjaröövijate tagaajamine.

Varsti paistsidki ratsamehed puude vahelt. Neli või viis veist astus ratsameeste eel päris rahulikult, sest liikusid nad ju alles karjaaedade suunas. Vist

loomad arvasid, et neid aetakse täna vara õhtule, ega punninudki enam vastu.

„Jookseme neist mööda poolringis ja astume siis teele ette,“ korraldas Lemmik.

Seda tehtigi.

Ratsamehed olid endiga rahul. Neil ei õnnestunud laagrisse ajada küll tervet karja, aga Roodi Antsu saagi löövad nad siiski kaugelt üle! Võib-olla vabastatakse nad seepeale üldse sõdimisest ja pannakse hankima toidumoona. See amet pole kaugeltki nii elukardetav ja külamehed peksavad nad kui varesekarja laiali.

„Peaksime metsas ka mõnele tüdrukule sattuma — siin pidavat olema neid õige ilusaid!“ arvas üks ratsanik.

„Mina lepiksin ka noorikuga,“ naeris teine vastuseks.

Kohtamine öökulliga

Ratsanikele ootamatult astus Lemmik neile äkki teele ette. Kepiga veheldes sundis ta veised seisma, ratsameeste vastu aga hüüdis:

„Jätke veised rahule!“

„Kas see ongi su tobe vanamees!?“ pilkas ratsanik oma kaaslast.

„Ei tarvitse ta lobisemist enam kuulata.“

„Oota, ma ajan ta hobuse jalgade alla. Saame kuulda, mis häält ta siis teeb... Käi teelt kõrvale, või su käsi käib halvasti!“ kärgatas ta siis Lemmiku peale.

Lemmik ei liikunud paigalt sammugi. Ta tõstis kepi üles ja hüüdis ratsanike vastu:

„Hoiatan sind ja su seltsimehi metsa tulemast!“ Teie ei tohi külameeste veiseid röövida. Mõtelge oma ristiusule ja kümnendale käsule, mis keelab hirmustamast oma ligemise veiseid!“

Lemmik teadis küll, et kristlased ei hoolinud oma usu käskudest. Ta tuletas neid meele vaid sel-

leks, et seda kuuleksid needki, kes seisid varjul Lemmiku seljataga ja ootasid ta märguannet pealetungiks.

Ratsanikud irvitasid: „Kümme käsku on orjade jaoks välja mõeldud. Meie vajame loomaliha ja see on meie kümnes käsk.“

„Kes maksab veiste eest?“

„Hull vanamees oma küsimisega! Veised on meie sõjasaak ja keegi ei maksa nende eest. Tugevam võtab alati nõrgema käest... Eest ära!“

„Hoiatan teid verevalamise eest. Näeme üks-teist elus esimest korda, igaüks elab oma kodus, miks peaksime me üksteise elu hävitama?“

„Kui kaua sa selle tobuga vaidled? Hakkame pihta!“ hüüdis teine ratsanik ja kannustas hobust.

Lemmik viipas käega. Kaks meest odadega jooksis ta kõrvale.

„Lahkuge metsast verd valamata!“ hüüdis Lemmik häält kõvendades. „Muidu oleme sunnitud teile vastu hakkama. Meie kaitseme oma kodu ja vara!“

Lemmik taandus, aga odamehed jäid ootama ratsaniku pealetungi. Kõrvuti ja odateravikud pöördud pealetungijate poole.

Nähes odamehi ähvardaval ootel, tegi ratsanik väikese tiiru ja pööras oma kaaslase juure. Nad sosistasid teineteisega. Seisukord oli muutumas nende kahjuks. Külamehi võib veelgi rohkem peidus olla ja tulevad lagedale alles siis, kui taplus on käimas.

Külamehed nägid, et ratsanikud löid kahtlema. Nende relvadeks olid ka ainult mõõgad, mis olid odadest märksa lühemad. Juba enne, kui ratsanik ulatub mõõgaga lööma, on oda oma töö teinud.

Äkki oli kuulda jooksumüdinat. Saabus veel kolmas ratsanik.

„Hurraa, Bratys!“

Saabuja näis välimusest olevat ratsameeste pealik. Temalgi oli aga relvaks mõök.

„Mis siin lahti on?“ küsis ta ja vaatas odameestele.

„Külamehed tahavad vastu hakata... Ei lase veiseid laagrisse ajada.“

„Surma!.. Löögem talupojad maha!“ karjus seepeale Bratyseks hüütud ratsanik.

Antonius Bratys ei olnud keegi muu kui piiskop Buxhoevdeni kirjutaja ja metsikuim mees kogu laagris. Kui piiskopivägi 1532. a. tuli Virtsus maale ja põletas kaks küla maha, oli Bratys selles jõugus, kes lõi surnuks möldri lapsed ja loopis nende laibad tulle.

Vasall Jürgen Ungern kogus 700 meest ja võttis Virtsu lossi tagasi. Tal õnnestas põletada Virtsu sadamas piiskopi laevad ja osale sõjameestele sulgeda põgenemistee. Teiste hulgas langesid Ungerni kätte vangid ka vasallid Simon Anrep, Martinus Buxhoevden ja kirjutaja Antonius Bratys.

Jürgen Ungerni surma järele vabanesid nad aga vangist. Bratys oli nüüd üks neid, kes õhutas uut sõjakäiku Läänemaale ja Vigala Yxküllli vastu.

Vigalas hakkas ta teostama talupoegade varanduste röövimist.

Külameeste veised jäid nüüd tagaplaanile. Ratsanike ainsaks püüdeks oli talumeeste mahatapmine. Paljastatud mõõkadega asusid nad pealetungile.

Sõjaga harjunud mehed pidasid vastase hävitamist naljaasjaks. Juba palja kisa ja mõõgavehklemisega lootsid nad talumehi põgenema sundida, et neile siis seljatagant hobustega otsa ajada. Nii olid nad harilikult talitanud eelmistel piiskopi sõjakäikudel, kui käisid külades riisumas ja põletamas.

Esimene pealetung ei annud aga loodetud tagajärge. Külamehed ei löönud taganema, vaid hoidsid odateravikud kaitseks ja löögivalmis ees. Ratsanikud oma hobuseid odade otsa ei ajanud, kihutasid neist mõlemalt poolt mööda, hoides endid hoolsasti seejuures väljaspoole odade ulatust. Üks neist üritas küll mõõgalöögiga purustada odavart, kuid hundi-oda oli jämedam sõjaodast, — mõök lõi varrele vaid rammi.

Talumeeste õnneks oli mets tihe ja nii ratsamehed ei pääsnud igast kandist odamehi ründama.

Mehed seisisd seljaga vastu puud ja tõrjusid kõik pealetungid tagasi.

Ühel järjekordsel pealetungil ajas üks ratsanikest kord nii ligidale, et talumees sai oma oda kasutada. Mees suutis end aga kiire liigutusega päästa ja hoop tabas vaid hobust. Raskesti haavatud loom polnud enam suuteline võitluseks. Ratsanik ronis sadulast maha ja jättis hobuse saatuse hooliks, sest ta ellujäämiseks polnud nähtavasti lootust.

„Hiili kuraditele seljataha!“ õpetas Bratys oma kaaslast saksa keeles, sest vastased ei tohtinud nende sõjaplaanist teada saada. „Kui meie tungime eestpoolt peale, pistad sa nad mõlemad seljatagant läbi.“

Jalameheks jäänud ratsanik jooksis puude ja põõsaste varjult meestele seljataha, et siis nägematult pääseda neile lähedale surmava hoobi andmiseks.

Külamehed tõrjusid hundiõdadega kallaletungijaid tagasi. Neil polnud aimu vaenlase kavatsusest. Nad arvasid, et kolmas mees asus oma hobust abistama.

Lemmik oli võitluse algust jälginud eemalt. Tal puudus igasugune relv ja seega osutus mõttetuks paljakäsi võitlusse tormata. Ta ilmumine võitlusväljakule raskendanuks veel seisukorda, sest meestele lisandus uus ülesanne — hiievanemagi kaitsmine. Tema võib võitlejatele kasu tuua vaid sellega, et tõttab omakaitsele vastu ja juhib nad karjaaedade juurest appi.

Nii ta tegigi.

Ta ei jõudnud veel karjaaiani, kui lhameel ja Aovalge talle joostes vastu tulid. Karjapoiss oli juhatanud neile koha kätte ja jäänud Aasaga järele tulema.

„Kolm ratsameest tükivad meile kallale, seni on nad aga suudetud tagasi tõrjuda.“

Võitluskära võis kuulda siiaagi. Mehed paljas-tasid mõõgad ja jooksid edasi. Lemmik jäi ootama tüdart.

Ratsamees oli hiilinud külameestele seljataha ja valmistus surmava hoobi andmiseks, langes aga nüüd ise Aovalge hoobist tabatuna.

Aovalge kargas külameestele appi. Vaevalt silmas ta ratsanikke, kui ta nägu kiskus vihast kortsu. Ta oli Bratyse ära tunnud!

Vängle veski 1936. a. suvel.

Igivana eestlaste veski. Keskajal kandis ta nime „Mullaste“ ja teda mainitakse juba 1556. a. Vängle nimetus tekkis hiljem omaaegse veski ja karjamõisa valdaja v. Schwengelmi nimest. Veski juurest kosest käidi läbi sõdade ajal. Ka piiskopisõja ajal.

„Anna mulle oda!“

Vastust ootamata haaras ta hundioda pihku, surudes teise käega oma mõõga külamehele. „Võta see enesele!“

Ihameel oli ta kõrvale asunud.

„Ükski ei tohi siit minema pääseda!“ hüüdis ta Ihameelele.

„Mõrtsukas!“ litsus ta läbi hammaste. Ta ei näinud nüüd enam teisi, terve ta tähelepanu oli suunatud vaid Bratysele. Mehele, keda ta oli jälitanud kolm aastat, et teda karistada oma käega. Nagu hullumeelne hüppas ta oma vastase poole.

Bratys vaatas hetkeks lähenevat meest, kui otse karjatas hirmuga:

„Öökull!“

Pistis siis mõõga tuppe, pööras hobuse ringi ja andis sellele kannuseid.

„Pean tapma ta hobuse!“ ähkis Aovalge, kui nägi oma vastase kavatsust. Ja enne veel kui hobune suutiski tast mööduda, võttis ta hoogu ja lähetas oda loomale küljesse.

Haavatud hobune hüppas küll püsti, aga pistis siis jooksu. Bratys suutis end sadulas hoida ja hobuse võitlusväljakult eemale juhtida.

Aovalge tormas hobusele järele. Enesekaitseks polnud tal nüüd enam muud käepärast kui paljas pussnuga vööl.

Bratys heitis korraks pilgu seljataha ja hakkas siis hullupööra hobust taga sundima, teda kannustades ja rusikaga pekstes.

Looma jõud hakkas aga rohkest verekaotusest raugema. Aovalge jõudis järjest lähemale. Juba ulatus ta hobuse sabast kinni haarama ja laskis enese rippuma. Hobune ei suutnud kahekordset koormat vedada, komistas ja langes maha.

Kukkudes jäi ratsanik teise jalaga hobuse külje alla. Sadula jalaraud oli kukkumisel käändunud viltu ja hoidis ratsamehe jalga kammitsas.

Veel enne kui Bratys suutis end hobuse alt vabastada, langes Aovalge kõige oma raskusega ta peale. Esimene püüe oli tal kõrvaldada vastase mõök, mis ka õnnestus. Järgnes käsitsi võitlus, mis lõppes Bratyse allajäämisega.

„Tapa mind!“

Aovalge oli kiirest jooksust ja võitlusest veel poolhingetu, ta sai vastata vaid katkendiliselt:

„Järsk surm . . . oleks sulle liiaks kerge . . . mitmekordsele mõrtsukale ja lapseta p j a l e!“ Viimase sõna juures pitsitas Aovalge oma vastast kõigest jõust. Sellesse sõnasse oli koondatud kogu viha.

„Mis sa minust tahad?“

„Sa annad oma kaaslased üles!.. Tahan ka nende üle kohut mõista piibli alusel: silm silma ja hammas hamba vastu.“

„Sa oled haavatud!“ kostis kellegi õrn, kuid värisev hääl Aovalge kõrvu. See oli Aasa, kes oli Antoga kohale jõudnud.

Nüüd alles märkas Aovalge, et ta oli üleni koos vere ja mullaga.

„See on süütu looma veri... Anto, vii Aasa siit eemale!“

Aovalge käänas oma vastase käed seljataha, surus siis põlvega vastase kätele ja võttis taskust peene nõõri puntra. Seda kandis ta alati taskus.

Bratys ei osutanud enam vastupanu. Ta vastane oli tast jõuliselt üle ja kättemaksutund andis ta lihastele üleloomulikku jõudu.

Kui Aovalge üles tõusis, jäid maha kaks kogu: hobusekorjus ja kinniseotud Bratys.

Nähes verist Aovalget jalul seismas, tõttas Aasa tagasi. Ta oli valmis võitlejate haavu kinni siduma.

„Pean Ihameelele appi tõttama!“

Rutuga võttis Aovalge maast Bratyse mõõga ja jooksis tagasi sinna, kuhu jättis teised.

Kuid siingi oli võitlus lõpule jõudnud. Ainuke terveksjäänud hobune oli puu külge seotud ja röövlite laibad kaetud okstega.

Aovalge võttis verise kuue seljast ja viskas selle mättale. Ta ei tahtnud ennast näidata verisena, kuigi see oli hobuse veri.

Mehed vaikisid väsimusest ja süngest meeleolust. Sõda oma koledusega rõhus meeli luupainajalikult.

Huntidele söödaks

Laagris oodati moonamuretsejate tagasitulekut pikisilmi. Rüütlid ja nende sulased lootsid õhtuks värsket liha ja olid selle järele ka koostanud oma toidukaardi. Kui juba Hans Roden tõi veise, siis toovad teised vähimalt viis.

Päike oli juba hilises lõunas — seega viimne aeg veiste tapmiseks ja liha keetmiseks, aga meestest ei olnud kuulda veel kippu ega kõppu. Oodati ja arutati: kas siis külad on juba nii ruttu tühjaks tehtud? Seda ei tahetud uskuda, sest Vigalasse tulles löödi kusagil küla vahel loomi loogu maha. Ennemini võib saak olla sedavõrd suur, et selle kohaletoimetamine võtab meestel palju aega.

Rüütel Hans Roden jalutas telkide vahel ja mui-gas endamisi: see pole kerge ülesanne! Seda teadis ta enese käest, kuid ta suutis vaikida. Samuti ka ta kaaslased. Õnn veel, kui mehed ise eluga tagasi jõuavad.

Päike oligi õhtusse jõudnud. Katlad ja pajad kõlkusid tuleasemetel tühjalt ja toidukeetjad seisid tühjade keedunõude juures nõutult. Loodetud õhtusööming jäigi tulemata.

„Saatke mehi vaatama, kuhu nad on jäänud,“ anti nõu.

„Vastu ööd ei ole mõtet saata; pealegi pole kindlasti teada, kuhu poole nad õieti läksid,“ laitsid teised seda ettepanekut.

Järelepärimistel saadi teada, et mehed olid läinud Tuhinu järve suunas.

„Omadega läbi!“ ütles Roden seda kuuldes oma kaaslastele. „Pange tähele, nad jäävadki metsa.“

Õhtul puhuti laagris pasunat, paugutati kahurist. Juhuks, et kui mehed on metsa ära eksinud, et nad siis oskaksid nüüd võtta õiget suunda laagri poole.

Ka piiskop ootas pikisilmi. Kuid mitte moonamuretsejaid, vaid oma saadikuid Tallinnast. Kui saadikud toovad magistraadilt rahuldava vastuse, algab Vigala lossi piiramise loos uus järk. Ta saadab osa mehi Tallinna kahurite ja laskemoona järele,

ajab lisaks kokku veel külastki hobuseid ning hobuse-
ajajaid. Kui kahurid on kohal, algab kohe lossi pu-
rustamine.

Linnamineku ajaks peab ta aga oma väge täien-
dama uute meestega. Muidu võib Yxküll lossist
välja tungida ja ta väe põgenema lüüa. Ta saadab
veel täna saadiku Koluveri lossi. Vend Michel on
Koluveri lossipealikuks ja praegusel ajal pole tal
oma sõjasulastele tööd anda. Parem tulgu nad aju-
tiseks Vigalasse.

„Sekretarius Bratys kutsuda!“

Natukese aja möödudes tuli teener tagasi, aga
ilma sekretärita.

„Armulik ja kõrge isand, ma ei leidnud sekre-
tariust.“

„Kus ta jälle logeleb?“

„On läinud meestega külast toidumoona han-
kima.“

„Kui ta tagasi on jõudnud, kohe minu ette saata.“

Kummardades väljus teener. Ta ei julgenud
piiskopile ütelda, et laagris ollakse moonamuretsejate
elu pärast mures.

„Rüütel Roden ratsutab homme hommikul kadu-
nuid taga otsima!“ See polnud piiskopi otsus, küll
aga mitme rüütli sooviavaldus.

„Minu järjekord pole veel tulnud,“ vaidles
Roden vastu. „Käigu enne teised ära ja kui see ei
aita, siis alles lähen mina!“ Ta ajas rinna ette ja
lahkus oma telki. Las teised katsuvad ka!

Koostatigi meeskond, kes homme pidi alustama
kadunud meeste otsimist.

„Küll nad ajavad endid ööseks laagrisse,“ lohu-
tasid need endid vastamisi.

„Kibedamad päevad on veel ees,“ sõnas Aovalge.

„Millest sa seda järeldad?“ päris Ihameel.

„Lossi piiramine võtab aega — sõjavägi hakkab
külasid rüüstama.“

„Siis tuleb nendega võidelda iga päev.“

„Tuleb, tuleb, mu noor sõber. Seni on meil õnne, kaotusi pole olnud. Kord tuleb aga kanda neidki.“

Aovalge oli saatnud Lemmiku ja Aasa üle Naravere jõe ja pöörnud ise võitlusväljale tagasi. „Kuulan oma vangis üle,“ oli ta Lemmikule ütelnud.

Aovalge tuli tagasi köidikus Bratyse juure. Istus ta kõrvale rohu peale.

„Seni kui mehed surnuid matavad, tahan sinuga juttu ajada.“

„Mul pole sinuga midagi seletada,“ urises piiskopi sekretär vastu.

„Minul aga on... Või tahad sa oma kaaslased enese teada jätta?“

„Seda ma ka teen. Mis sa minuga ikka peale hakkad? Oled samasugune võõras Vigalas kui mina.“

„Sinu jaoks on mul otsus valmis: sind jätan ma h u n t i d e hooleks!“

„Huntide hooleks?“ kordas Bratys hirmunult.

„Jah... Läänud ööl kippunud teised juba karja-aeda, karjastel olnud tegu nende tagasitõrjumisega. Karjased on võitlusest aga täna väsinud ja vajavad puhkust, jätan sind seepärast ühes hobusekorjustega huntidele söödaks.“

Bratys vajus kõssi. Hirmuvärin läbistas ta keha.

„Kas sul pole siis tilkagi ristiinimese verd südames?“ ägas ta.

„Õnneks mitte! Sina ja su kaaslased võite oma ristiusega hoobelda... Küsin sinult viimset korda: kes võtsid osa minu laste tapmisest? Kes olid su kaaslased Virtsus?“

Bratys vaikis.

Aovalge laubale ilmusid kortsud. Ta silmad välkusid.

„Kas sa tead, kuidas huntidele sööta valmistatakse?“ pöördus ta siis uuesti Bratysele. „Muidugi sa ei tea, kuid kohe saad kuulda! Sind seotakse metsas puu külge; nii kõvasti, et sa ei saa liigutada kätt

ega jalga. Suhu pistetakse sulle riidetropp, sest muidu võiksid sa oma kisaga hundid eemale peletada. Enne aga määratakse su riided kokku hobuse verega. Hundid tunnevad verehaisu ja tormavad üksteise võidu siis süüa kallale.“

Bratysel plagisesid hambad suus.

„Armud... palun armud!“

„Miks sa siis sellele ei mõtelnud, kui loopisid mu lapsed põlevasse vesikesse?“

„Seda tegin ma pühast kirjast aetuna. Ma teadsin püha lauliku sõnu Paabeli kohta 137-dast laulust: „Väga õnnis on see, kes su noored lapsed kätte võtab ja nad vastu kaljut rabab...“ Meie silmis on maarahvas veelgi suuremad paganad kui Paabeli rahvas pühas kirjas. Arvasin, et teen Jehoovale meelepärast teo.“

Aovalge tõusis üles ja sülitas:

„Sul võib oma jumala ees õigus olla, sest ka Jehoova ise lõi öö jooksul Egiptuses kõik esimesed poeglapsed surnuks. Seda on kirikisandad tihti kirikus pajatanud ja õigeks kiitnud. Aga samuti õigustatud on ka sama Jehoova sõnad: silm silma ja hammas hamba vastu.“

Aovalge pööras lastemõrtsukale selja ja lahkus.

Bratys aeles hobusekorjuse kõrval ja karjus:

„Maksan sulle palju raha, ära jäta mind üksik metsa!“

Aovalge seisatas ja naeris kibedusega:

„Minu lapsi ei asenda ühegi kristlase raha. Lähen otsima puud, kuhu külge hundisööt siduda!“

Hulluksläinud vaimulik

Teisel hommikul, veel enne kui algas päevatöö, jooksis ikka ja jälle tagasi vaadates üle nõmme porine ja verine mees. Ta oli palja peaga ja ühegi relvata ning kordas üksisõnu:

„Põrguhundid tulevad! Põrguhundid tulevad!..“

Laagrivalvur nägi lähenevat meest ja sulges talle tee:

„Ilma märgusõnata ei lase ma sind läbi!“

Mees ei pannud valvuri hoiatust kuuldavakski, vaid sosistas:

„Ära lase põrguhunti läbi, sule ta eest tee! Pean viima piiskopile sõna, et öökulli lapsed on jälle elus. Anname nad isale tagasi.“

Valvur oli nõutu. Mees purjus ei ole, kuid ajab jampsi juttu. Ringkäigul lähenes nüüd ka teine valvur.

„Hei, tule korraks siia!“ kutsus esimene.

Vaevalt jõudis teine valvur kohale ja nägi tulijat, kui lõi imestades käed kokku:

„See on ju piiskopi sekretär preester Bratys!“

„Bratys?“ kordas verine mees masinlikult. „Mina olin kord Bratys jah, aga nüüd ma olen püha ingel taevas ja tulin piiskoppi hoiatama. Laske mind kohe piiskopi juure!“

Ja vägisi tahtis ta valvurite vahelt läbi tükkida.

„Nii purjus pole ma teda veel näinud!“ imestas teine valvur.

„Ta on vist öösel hulluks läinud,“ arvas esimene.

„Kuhu jäid siis aga teised moonamuretsejad?“

Valvur vaatas nõmme poole, seal oli kõik vaikne. Ainult üksik jänes hüppas kõrges kasteheinas.

„Kuhu teised mehed jäid?“ kordas ta oma küsimust.

Bratys lahutas käsi ja seletas siis katkendiliselt:

„Hundid murdsid ära... Enne murdsid mu hobuse ja siis jooksid kallale, aga ingel tuli ja ajas nad odaga mu kallalt ära... Oodake, see polnud ingel, oli öökull. Seesama, kes piirab laagrit. Laske mind kohe piiskopi juure, pean testamendist järele vaatama, kas ma tegin ikka Jehoova käsu järele. Muidu tuleb öökull ja tapab mind!.. Vaadake, seal üle nõmme seisabki ta!“

Valvurid vahtisid veel kord nõmme ja selle taga algava metsatuka suunas. Nüüd oli jäneski kadunud põõsastesse.

„Mis sa jampsid, Bratys!“

„Näen öökulli põlevaid silmi... Ta küsib oma lapsi tagasi!“

Valvurid kehtasid õlgu. See pole esimene kord, kus verises tapluses mehed kaotasid mõistuse, aga Bratys polnud ju lahingus veel olnud! Ja jampsimine öökullist — sellest ei saanud kumbki aru.

„Vii Bratys piiskopi juure, mina jään seniks üksinda valvele.“

Ka teel kirikumõisa vahtis Bratys tihti seljataha. Järsku pöördus ta oma saatjale:

„Kas sul on testament kaasas? Tahan vaadata, kas ma tegin õieti Jehoova käsu järele... Kas sa oled kuulnud, kuidas öökull huikab?“

Valvur jäi hullu loba tähelepanelikumalt kuulama. Tõepoolest — ta ju kuulis kord öökulli huikamist. See oli siis, kui ta pidas valvet kirikumõisa õues ja sattus külameeste küüsi. See oli ju samal ööl, kui püssirohukirst õhku lendas. Kas siis Bratys puutus nüüd kokku selle mehega, kes siis rääkis imeplikku juttu öökullist. Ta pöördus hullunud vaimulikule:

„Kus sa öökulli nägid?“

Bratys mõtles veidi, nagu tuletaks ta midagi meele. „Öökull lendab alati mu ümber. Juba kolm aastat piirab ta mind... Psst! Kas sa ei kuulnud praegu huikamist? Ta tahab oma lapsi tagasi. Aga kust ma nad võtan? Kui piiskop mulle annab õiguse ja õnnistab mind, siis ma lendan Jehoova juure ja lasen lapsed ellu äratada... Aga nüüd käib kurat mu kannul ja tahab mind põrgusse viia, aga ma ei lähe. Kaitsen end ristimärgiga.“ Ja Bratys lööbki enesele ristimärgi ette. Teeb ristimärke ette ja taha.

Nad jõudsid kirikumõisa õue. Vaevalt paistsid läbi hommikuse udu kiriku äärjooned, kui Bratys laskis põlvili ja hakkas valju häälega paluma:

„Ma tegin su sõnade järele, Jehoova, aga miks lased sa öökulli mu kallale tungida! Saada oma pühad inglid ja nad löövad leeri ümber mu telgi, et ükski öökull ei pääse mu kallale...“

Valvur jutustas nüüd nende ümber kogunenud sõjameestele, kuidas Bratys läinud meestega metsa külameeste veiseid püüdma ja sonib nüüd huntidest,

kes kaks meest ära murdnud. Sõjamehedki ei leidnud asjale muud lahendust, kui et hundid olid nähtavasti metsas meestele kallale tunginud, teised maha murdnud, aga Bratys pääsnud põgenema. Oli vist suurest hirmust läinud hulluks. Teissugust seletust nad asjale ei leidnud.

Neil tuli kaua oodata, sest keegi ei julgenud piiskoppi nii vara unest äratada.

Bratys põlvitas ja palvetas aga kogu aja. Ta suunurkadesse kogus juba valkjat vahtu ja ta hakkas uuesti märatsema.

Viimaks äratati piiskop siiski. Valvur raputas märatsejat õlast ja hüüdis:

„Piiskop ootab sind trepil, tule!“

„Aulik ja kõrge isand, Jumala ja paavsti armust Saare-Lääne piiskop!“ lallutas sekretär Bratys, kui nad olid jõudnud püha isa palge ette. „Palun, vaata järele, kas ma olen õieti täitnud Jehoova ja sinu käskusid.“

„Maga oma peatäis välja ja tule siis kainelt mu silmade ette,“ sõnas piiskop põlastavalt... Mis tähendab niisugune ülesäratamine?“ pöördus ta siis vihasele sõjasulastele.

„Me ei suutnud teda kuidagi vaigistada, ta tormanuks ikkagi püha isa juure,“ vabandasid endid sõjamehed.

Piiskop pöördus uuesti Bratysele ja käratas:

„Mis sa minust tahad?“

„Maa ja mere kuningas, ulata mulle see raamat, mis pühad jumalamehed on kirja pannud ja seisab igas kirikus altari peal. Tahan järele vaadata, kas ma olen Jehoova käsku õieti täitnud.“

Piiskop saatis piibli järele.

„Kas eestlased pole mitte paganad ega kumrarda ebajumalaid? Kas nad ei ole mitte sakslaste silmis sama, mis amaleeki rahvas iisraeli prohvetite silmis?“ küsis Bratys siis järsku.

Piiskop noogutas nõusoleku märgiks peaga. Hull ajab vahel õiget juttugi!

Värisevate kätega hoidis nüüd Bratys piiblit ja sirvis sõrmedega lehti.

„Siin on ju kirja pandud 1. Saamueli raamatusse 15. peatükki: Nõnda ütleb vägede Jehoova: Mine nüüd ja löö Amaleek maha ja kaota sootumaks ära kõik, mis temal on, ja ära anna temale armu. Ja surma ära niihästi mehed kui naised, niihästi kanged kui imevad lapsed...“

Bratys suudles piiblit ja pani selle kinni. Langes siis põlvili ja hüüdis rõõmsa häälega:

„Jah, ma olen talitanud Jehoova käsusõna järele ja surmanud pagana lapsed, nad visanud põlevasse hoonesse... Aga need põrguhundid, põrguhundid!.. Nad paljastavad hambaid ja urisevad... Nad on murdnud juba mu mehed ja hobused, nüüd kipuvad nad minu kallale... Urjehh, põrgulised!.. Appi! Aidake mind, sest ma ei suuda liigutada kätt ega jalga... Appi! Öökull vahib mulle läikivate silmadega otsa!..“

Piiskop kehtas õlgu. See oli täieline vaimuhaige sonimine.

Bratys tõmbus trepi nurka ja sirutas käe välja:

„Vaadake, vaadake! Öökull lendab ümber laagri... Ta otsib oma poegi taga...“

Piiskop jäi hetkeks mõttesse. Nüüd hakkas tal mõndagi selguma. Talle meenusid sõnad, mis valvur talle kord oli edasi annud. Kas Bratys oli tõepoolest kokku puutunud mehega, kes nimetas end öökulliks ja jälgis piiskoppi ning Bratyst nende sõjakäigul?..

„Mida tähendavad need hundi- ja kullijutud? Saatke Bratyse kaaslased mu ette!“ käsutas piiskop pahaselt.

„Teisi mehi ei tulnudki tagasi. Bratys oli ainuke, kes varahommikul laagrisse jooksis.“

„Mis huntidest üle jääb, selle kägistab öökull. Jehoova Jumal, kaitse mind ja piiskoppi!“

„Viige ta laagrisse tagasi!.. Ja valve jäägu terveks päevaks siia!“ käsutas piiskop ja pööras sõjameestele selja.

Jahmunult vaatasid sõjamehed üksteisele, nagu tahaksid nad ütelda: Kas nüüd hakkab ka piiskop peast ogaraks minema?

Saatuslik öötund metsas

Bratys ei jamsinud, kui ta laagrisse joostes näitas käega üle nõmme ja hüüdis, et näeb öökulli.

Laagrivalvurid lootsid näha lindu. Neil polnud aimugi, et Bratys mõtles öökulli all Aovalget. Meest, kelle õiget nime ei teadnud isegi Ihameel.

Aaovalge ja Ihameel olid toonudki Bratyse nõmme ääre ja ta seal lahti lasknud. Ise aga tõmbusid nad metsa tagasi, kui hull hakkas laagri poole jooksma.

Bratys ei avaldanud oma kaaslaste nimesid ja Aovalgel ei jäänudki üle muud, kui panna meest tugevale proovile. Ta oli kutsunud Ihameele endale appi ja nad olid toonud vangi ning hobusekorjused soise Tuhinu ümbruse metsikuimasse ossa, soise maastiku padrikusse. Siin olid nad ta siis köitnud jämeda kase külge — huntidele söödaks.

Bratyse anumised, ähvardused ja palved olid räägitud kurtidele kõrvadele.

Enne lahkumist oli Öökull — nimi, mille all Bratys Aovalget tundis — vaadanud talle tükk aega teravalt näkku ja siis sõnanud:

„Kuipalju kordi on maarahvas kannatanud rüütlite ja pappide julma vägivalla all! Põlvest põlveni on edasi antud meie esivanemate kannatused ja piinad: vaevalt olid ordurüütlid ja papid endid losides ja kirikutes kindlustanud, kui kirik käskis kõigil vastuhakkajatel eestlastel parema käe maha raiuda. Pooled mehed maarahvast olid ühekäelised, kuigi³⁴⁾ nad olid maailma sündinud kahekäelistena.“

Oli saabunud öö. Niiske ja udune soomaastikus. Ammu oli linnulaul vaikinud; üksi öösorr põristas kusagil männitukas.

Äkki huikas öökull. See oli tontlik häälitus keset öövaikust. Bratys tundis, kuidas külm juga ta keha läbistas. Peaks see lind mitte enam häälitsema!

³⁴⁾ Vatikani salaarhiivi „Archivio Segreto Vaticano“ andmetel.

Bratys käänas pead. See oli õigupoolest ainuke ta kehaliikmeist, mida ta võis enese soovil liigutada. Öökulli huikamine kostis nüüd kõrvalt, siis seljagant... Ta suruks sõrmeotsad kõrvaaukudesse kui saaks, et seda tontlikku häälistsust mitte enam kuulda. Õnneks öökull vaikis varsti.

Nüüd värises õhus uus häälistsus. See oli pikk, kaeblik toon. Sellele järgnes teine samasugune... Kas see ei olnud huntide ulumine!

Hirmuvärinad jooksid Bratysel üle keha. Ta otse vabises nagu hallatõves. Ta oli küll kuulnud koerte ulumist, kuid see siin oli hoopis midagi muud: pikk terav, metsik huilgamine, mis tungis inimesel üdini, ajas külmavärinad peale...

Bratys võttis kõik jõu kokku, et end köidikuist vabastada. Ta väänles, surus ja tõmbas — ent nõörid ei annud kustki järele. Ainult kaselehed löid kergelt värisema ta rabelemisest ja see oli kõik.

Ulumine kostis nüüd hoopis lähedalt.

Bratys teritas vaadet. Ta silmad olid pungil peast välja kargamas. Kas see hall kogu, kes liigutas seal põõsaste vahel, polnud juba mitte hunt?!..

Masinlikult luges vaimulik mõttes ladinakeelseid palveid. Ta kisendanuks neid öhe oma viimse jõuga, karjunuks nii valjusti, et nad ulatunuksid otse taevasse, et Jumal saadaks oma ingli ta juure tulise mõõgaga (nii seisab ju piiblis) ja kaitseks teda huntide vastu... Ta karjunuks ka niisama, hüüdnuks appi ja hirmutanuks hundid eemale — kuid riidetropp on tal suhu topitud ja räti sõlmed kukla taha kinnitatud...

Nüüd näeb ta halle koeri päris selgesti. Udu on küll endiselt tihe, kuid hundid on sedavõrd lähedal, et nende uriseminegi kostab temani. Neid hiilib juure mitmest küljest... Nende silmad põlevad verehimust, ninad haistavad vere lõhna. Sest Bratyse riided on hobuseverega koos, tarretanud vere tükid pillutud veel ta ümber rohusse...

Näljased hundid kugistasid veretükke alla ja — tormasid siis urisedes oma sööda kallale.

Veel kord kostis öökulli huikamist. Seekord aga ägedalt ja lühikeselt.

Valju kisa ja mõõgaga veheldes jooksis Aovalge Bratyse juure. Teiselt poolt tormas, samuti mõõgaga veheldes, kase alla Ihameel.

Mõned mõõgahoobid — ja juba taganesid hundid urisedes ja vingudes eemale.

Nüüd lõikas Aovalge mõõgateraga kinniseotu nõörid läbi. Kuid vabanenud, vajus Bratys kokku.

„Läheme minema, hundid võivad leppida seekord hobusekorjustega,“ ütles Aovalge ja kehtas meele-märkuse kaotanud Bratyse õlale.

Aovalge eel, Ihameel palja mõõgaga ta kannul, lahkusid mõlemad karjaaedade suunas. Lähima hobusekorjuse kallal juba õgisid ja kisklesidki hundid ja nende kutsikad. Verejanulised metsloomad ei kartnudki mehi, kes neist möödusid üsna lähedalt. Täna ööseks vähimalt olid karjad karjaaedades kiskjate eest kindlad. Hobuste korjustest täis-söönuna magavad hundid öösel padrikus ega kipu enam veiste kallale...

Kui Bratys jälle tuli meelemärkusele, oli ta kaotanud mõistuse. Ta hüüdis piiskopi teenri Berchi ja teiste sõjasulaste nimesid. Kas need olid ta kaas-lased Virtsu veretöös või mujal sõjakäigul, kus valati süüta inimeste verd, seda oli hullunud vaimuliku jutu järele raske kindlaks teha.

„Kes neist käisid Virtsu veskis?“ päris Aovalge ja vaatas Bratysele lähedalt näkku.

Mees karjatas ja tõrjus kätega. „Öökull! Ma ei tunne su poegi teiste hulgas. Kõik tapetud on mu silmade ees segamini. Oh, Jehoova ja piiskop! Kas ma pole talitanud teie mõlema käsu järele?“

„Ta on hulluks läinud,“ sõnas Ihameel.

Aovalge noogutas peaga:

„See on kõige suurem maine karistus, kui inimeselt võetakse ta mõistus. Kõikide saatuste juh-tija on minust ette jõudnud.“

Aovalge libistas enesel käega üle näo ja jäi mõt-
tesse. Ihameel pidas Bratyst silmas ega seganud
end sõbra mõtlemisse. Sügav hingetõmbus — ja
Aovalge vabastas end mineviku mälestusist.

„Mis me temaga nüüd peale hakkame?“ küsis
Ihameel. „Me ei või teda ju metsa lahti lasta. Ta
on üleni verine ja hundid võivad ta ära murda.“

„Sul on õigus, Ihameel. Huntide söödaks me
teda ei jäta. Saadame ta laagrisse, seal ta on oma-
suguste keskel!“

Aovalge ja Ihameel võtsid nüüd hullunu endi
vahele ja talutasid ta metsast läbi nõmme ääre. Siin
istusid nad vaikselt koiduni ja saatsid siis Bratyse
laagri poole minema.

Kuid Bratys jäi seisma. Siis huikas Aovalge veel
kord öökulli järele aimates. Kui mees seda kuulis,
pistis ta kõigest jõust laagri poole jooksma.

Vaenujalalt — sõpradeks

Õhtul oli küll otsustatud minna moonamuretse-
jaid taga otsima, hommikul aga loobuti sellest ka-
vatsusest. Hullumeelse Bratyse jutust saadi nõnda-
palju aru, et hundid olid tunginud metsas meeste
kallale ja murdnud hobused ühes ratsanikega. Üksi
Bratys pääsis eluga, läks aga suurest hirmust hulluks.

Kui näljased hundid juba ratsanike kallale tun-
givad, siis on nad ammugi kõik veised maha murd-
nud ja nahka pannud. Sinna kanti ei maksa seega
enam minna.

„Mis me muretseme!“ sõnas äkki vasall Tittfer,
kes tundis hästi Vigala olusid. „Me pole veel käinud
üheski Yxkülli karjamõisas. Sääl mõis on päris
külje all, aga meie söödame oma ratsanikega nälja-
seid hunte!“

„Kus pool see Sääl mõis on?“ küsiti uudis-
himuga.

„Kui minna kiriku kohalt üle jõe ja siis veel üle Konnavere jõekese, siis Sääla paistabki juba kätte. Kas keegi teist pole siis enne Säälas käinud?“

Selgus, et keegi polnud seal käinud.

Kiriku kohal jões oli mitu parve ja üle Konnavere oli tehtud jalgsild, seega pääs üle jõgede oli kindlustatud. Koostati siis moonamuretsejate nimestik. Igaks juhuks läks aga täna teele rohkem sõjamehi.

Kui salk kirikust möödus, seisatati hetkeks ja sõjamehed löid endile ristitähe ette. Palusid jumala õnnistust oma röövkäigule!

Lossi müürilt jälgiti piiskopiväe liikumist. Nähes mehi võtvat suunda Sääla poole, puhkes lossisand kiruma. Kes pagan nad sinna juhatas!

Juba enne vaenlase saabumist oli küll osa varandust Sääla karjamõisast lossi varjule viidud, kuid osa karja jäi kohale ja aeti lähedale karjamaale, kus kasvas leppi ja kaski. Suurt varju see küll ei pakkunud, aga esialgseks aitas sellestki. Opman ise oli lossi pagenud, kohale jäänud vaid kubjas Madis — nõnda-ütelda maja hääleks.

Nähes sõjamehi Lüüka talu poolt lähenemas, algas Säälas sagimine. Teolised kadusid põllult, rahvas põgenes metsa.

Mõis näis nagu väljasurnud, inimestest ega loomadest polnud kuulda ega näha ei kippu ega kappu. Ratsanikud vaatasid ümber, hakkasid siis otsima mööda hooneid... Kui saaks kätte ühegi mõisamehe, et talt küsida veiste asupaika.

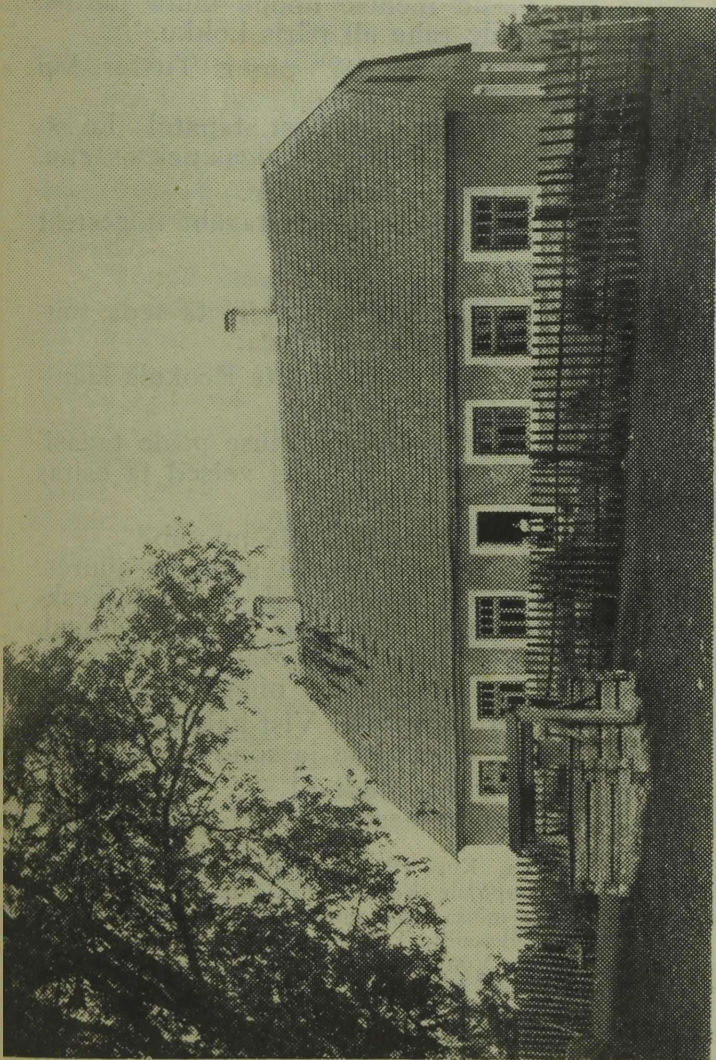
Viimaks keldrist, tühjade tünnete tagant, leiti üks mees ja toodi päevavalgele. See oli kubjas Madis ise, kes polnud enam jõudnud metsa pageda.

„Kus on Yxküllü kari?“ põrutas nüüd rüütel Tittfer talle peale.

Kubjas kehtas õlgu ja venitas siis vastuseks:

„Ei mina tea, kuhu veised hommikul aeti. See on karjase asi.“

„Kus karjane on?“ jätkati pärimist.

Sääla karjamõis Vigalas.

Sääla küla mainitakse esmakordselt 1420. a. Vigala lossi läänimehe Nicolaus Yxküllli testamendis. Hiljem hävitati osa küla ja asutati Sääla karjamõis. Ürikuis esineb Sääla nimetus saksakeeles mitmesuguselt: Seel, Selles, Selli, Selgs, Sela, Saela ja Säla.

„Eks ta ole seal kus veisedki.“

Tittfer andis sõjameestele märku. Need asusid nüüd juure ja jagasid mehele hoope kuhu juhtus. Kubjas vajus hoopide rahe all päris kokku.

„Kas nüüd ehk tuli meele?“ pinnis Tittfer, kui peks oli lakanud.

„Mis te minust, vanast mehest, tapate! Lossisand viis oma veised Säälast ära,“ oigas peksasaanu.

Keegi sõjameestest jooksis juure:

„Isand Tittfer! Leidsin lauda tagant nõgestest suure orika.“

„Maha tappa ja kaasa võtta!“

Kui kubjas kuulis rüütli nime, jäi ta teda tunnistama. Küsis siis kogeleva häälega:

„Kas armuline isand ei ole mitte Reoküla lääniisanda poegi?“³⁵⁾

Äge rüütel jäi vanameheküsimuse peale tagasihoidlikumaks. Ta unustas hetkeks veised ja esitas vastaküsimuse:

„Olen jah... Aga mis see siia puutub?“

„Teenisin oma noored aastad sinu isa juures. Pojad olid siis väikesed, aga vahvad. Käisime keskmise pojaga tihti vähil, — olime ju nimekaimud. Minu nimi on Madis, teda hüüti Mathias. Ega see väike vahe midagi tähenda, ühed nimed ikka.“

Rüütel vaatas ja tunnistas. Vist hakkas tal hallpea ees piinlik. Ta ulatas käe ja sõnas:

„Sina oled siis vana Madis?“

Vanamees noogutas pead.

³⁵⁾ 8. sept. 1488. a. Kose (Päärdu) mõisa omanik Reinhold Yxküll müüs oma onupojale Konrad Yxküllile Vigalast pärisomanduseks Hallivere mõisa ühes mitme külaga. Uus omanik andis suure Reoküla allvasallile Tittferile lääniks. Hiljem Tittfer lahkus Vigalast ja ostis Võnnu mõisa Haapsalu lähedalt ja Aru mõisa Saaremaalt. Pärast piiskopisõda Russalu ja Kasti mõisade omaniku Wolmer Yxküllile poeg Dietrich abiellus Anna v. Tittferiga Võnnust. See vasalli sugukond meessoos poolt suri välja. — Reoküla hakati hiljem allvasalli nime järele hüüdma rahvapäraselt Tiduvere külaks. 1433. a. oli Lihulas preestriks Tzandor Tittver. On võimalik, et Tittverid põlvenesid eestlastest.

„Miks sa seda mulle kohe ei ütelnud! Sõja aeg, sulased kipuvad mul ülekatte minema,“ õiendas rüütel oma esialgset käitumist.

„Mis siis isandal Sääla mõisa asja oleks?“ päris kubjas, nüüd hoopis julgemaks minnes.

„See jutt juba läheb!“ kiitis Tittfer ja astus vana-mehele lähemale. „Meil on laagris kange lihapuudus. Eile saatsime mõned mehed Tuhinu metsa loomi otsima, hundid aga tungisid meestele kallale ja murd-sid nad maha. Kuidas siis jääb, kas Säälas on veiseid?“

„Mõned ikka on, muist viidi küll lossi kaits-jatele toiduks. Kui mitte rohkem, aga sinu jaoks ikka leidub... Orikas aga jäta esialgu siia. Ma soolan ta sisse ja sa võid ta siis hiljem ära viia, muidu pistavad sõjasulased kõik korruga kinni,“ seletas elukogenud vanamees.

„Kas isand Mathias ei tuleks teinekordki veel Sääla? Meil siin suured vähjad nagu labakindad... Ja mul siis nagu julgem elu,“ esildas Madis.

„Kus need veised sul siis on?“ päris Tittfer.

„Ajasime nad karjamaale. Suur mets küll ei ole, aga looma varjab ta ikka ära. Tulen ise kaasa ja juhatan kätte.“

Mehed mossitasid, sest rasvane suutäis kippus käest ära minema.

„Kes on teie isand ja käskija?“ kärkis Tittfer sõjasulastele. „Mina olen veised üles leidnud, aga teie jooksete ümber sealauda ega näe kaugemale. Marss minu järele!“

Rüütel ja kubjas astusid eel, sõjasulased lonkides järel.

Tittfer pöördus meestele:

„Ilma minu loata ei tohi keegi Sääla tulla. Kui kellelgi peaks midagi tarvis olema, siis igakord mi-nult luba küsida.“

Kupja juhatusel leiti nüüd kari peagi üles ja sõjamehed hakkasid loomi lossi poole ajama. Rüütel Tittfer jäi aga veel kupjaga juttu ajama.

„Kuidas külaharvas elab? Kas neil ka loomi on?“ päris rüütel.

Kubjas kehtis õlgu, tegi kahetseva näo:

„Kehvalt elavad. Nõmme-maa ja kadakased karjamaad! Neil nüüd loomi või midagi!.. Elavad peost suhu ja laenavad kust saavad.“

Kubjas oskas luisata ja päästis sellega külamehed rüüstamiste eest. Vähimalt Tittfer oma meestega ei tule Säälä külasse.

Laagris võeti Tittfer vastu suure hõiskamisega. Liha jätkus nüüd mitmeks päevaks.

Lossikaitsjaid uputama

Saadikute tagasijõudmine Tallinnast viis piiskopi ja ta väepealikud tujust. Tallinnast polnud siis abi loota, tuli oma jõuga läbi ajada.

Sõjanõukogu kutsuti uuesti kokku. Tehti mitmesuguseid ettepanekuid.

„Loss tuleb näljaga sundida alistuma,“ arvas üks vasalle.

„Siis sured sa ise enne välja,“ vaieldi talle vastu. „Küllap neil on rohkem toitu kui meil.“

„Kui saaks lossimehi kuidagi meelitada müürile, siis on neid kerge maha kopsida!“

„Mehed on vait nagu mutid aukudes, kuidas sa neid sealt tahad välja ajada? Kui aga ise astud lossile sammugi lähemale, saad tinaube mööda külge mis kobiseb!“

Piiskopil, samuti ka rüütlitel, polnud isu kuude viisi laagris konutada. Oli veel õnn, et suvi oli ilus ning kuiv, võis telkide all elada. Kui aga tuleb sügis oma tuulte ja vihmasadudega, siis kipub igamees koju.

Juba kuulduski üksikuid nurinaid sõjasulaste suust:

„Andke meile õlut!“

Sulased olid õigustatud õlut saama — see oli neil kauba sees. Tuleb märkida, et keskajal osutus õlu tähtsaks joogiaineks, mis kunagi sõjakäikudel

ei tohtinud puududa. Õlut pruuliti laagris, lasti seda tihti teha ka külameestel. Õlletegemine kujunes sageli sõjaaegseks maksuks.³⁶⁾

Rüütliid-väepealikud tiirlesid jälle ümber lossi, hoidsid endid aga hoolega väljaspoole püssitule ulatust. Kui siis neid laskeaukudest tulistati, naersid nad seepeale ja näitasid lossi kaitsjatele rusikat.

Ringkäik ümber lossi avastas siiski ühe tõisaja: loss asetseb madalamal kui teda ümbritsevate jõgede väliskaldad. Piklik jõeaas lossiga kujundas enesest tillukest orgu.

„Kui saaks vett veel rohkem tõsta, tekitaks see lossis uputuse,“ arutasid piirajad. „Lossi keldrid täituksid veega ja kõik nende toidumoon ning püssirohi läheksid rikki.“

„Ja suurvesi sunniks kaitsjaid tulema üles müürile,“ lisandasid kahurimehed.

Kuiva suvega oli aga vee juurevool jões väike ja see, mis tuligi, voolas üle paisu alla.

„Annaks Jumal suure vihma, see juba aitaks!“

Sellele naerdi kõikjalt. „Seegi läheb paisust alla!“

Nöögatu ei jätnud veel sellega, ta kaitses oma ettepanekut:

„Ehitame paisu kõrgemaks.“

„Kuidas sa seda ehitad, kui juba lammutamisel saime tina ribide vahele. Jäta oma poisikese jutt!“

„Vana mees, aga varsa aru, ütlevad talupojad selle kohta. Me ehitame uue paisu ja rohkem allapoole. Sinna, kuhu kuulid enam ei ulatu. Punkt.“

Nüüd polnud enam naerjaid. Ettepanek kiideti üksmeelselt heaks ja paisu ehitamine võis alata.

Ehitamiseks vajalised palgid saadi lähemaist taludest, kus algas kibe hoonete lammutamine. Sa-

³⁶⁾ Kui Kuramaa hertsog Magnus Tallinna piiras, saatis ta 6. dets. 1670. a. Vigala lossi omanikule Jürgen Yxküllile vihase kirja, et Yxküll pole oma kohustusi hertsogi vastu täitnud: „Teie olete ka kohustatud saatma meile esimese saaniteega 2 lasti head Vigala õlut ja 300 leiba meie laua jaoks. Teie inimestele (talupoegadele) tuleb käsk anda, et nad küpsetaksid leiba ja pruuliks id õhut ning tooksid meie laagrisse...“

mast loodeti rakendada paisu ehitamise töödele ka kohalikke adratalupoegi, kuid elamud olid tühjad, inimesed teadmata kuhu läinud. Ainsate elus olevustena võis vahest harva kohata mõnd kukke või kana. Kuid needki pilluti kaigastega surnuks ja viidi kaasa.

Lossi kaitsjad avasid paisu ehitajaile püssitule, sellest polnud aga mingit kasu. Kuulid paisu ehitajateni enam ei ulatunud. Pealegi tõid piirajad oma kahurid platsi ja tulistasid kohe lossi, niipea kui mõni kaitsjaist julges üles müürile ilmuda.

Pais valmis mõne päevaga. Ilmad aga püsisid ilusad, suur vihm jäi tulemata. Piirajad võisid nii viisi oodata kuusid, enne kui vesi hakkab lossi uputama. Mis nüüd teha?

Piiskop oli halvas tujus, vasallid hoidsid kiriklast eemale, sõjasulased ajasid õlut peale. Piirajate meeoleolu oli taas langemas.

Vasall Mathias Tittfer oli võtnud kaasa kümme-kond sõjameest ja läinud üle nõmme metsa. Sinna metsa, mis Bratyse sonimiste järele kubisevat huntidest.

„Läheb oma viha huntidele välja valama,“ irvitati laagris.

Tittfer oli kord poisikesepõlves Tuhinu järve ääres käinud. Ta oli siis oma vanematega olnud Yxkülli külaliseks ja teinud jalutuskäike lossi ümburusse. Mis tal nüüd peas valmis, sellest ei kõssanud ta isegi oma meestele. Käskis vaid tulla relvadega enda järel.

„Kas läheb nüüd külas lööminguks?“ küsisid need.

„Peate hunte eemale tõrjuma, kui vaja on. Või kardate lolliks jäämist nagu Bratys?“ pilkas isand oma sulaseid.

Mindi mööda Naravere jõe kallast ülespoole. Mööduti metsatukast ja jõuti ojani, mis suubus jõkke. Nüüd lahkuti jõekaldalt ja mindi mööda

oja Tuhinu poole. Tittfer mäletas nagu läbi udu, et oja viib välja Tuhinu järvele.

Sõjamehed ei kohanud ei inimesi ega hunte. Ainult hoburäästad Jaupi sõõrus tõusid lendu ja sädistasid puude ladvus. Kord kargas ka põõsa alt üles hirmunud jänes ja kadus kiiresti sõjameeste silmist.

Oja viiski järve ääre välja.

Tittfer oli enesega rahul. Ta mõõtis sammu-dega oja suudmet, laskus siis vahel kõhuli ja vahtis järve poole. Sõjamehed vaatasid pealt ja vangutasid pead. Mis see küll tähendab?

See polnud ju mingi uudis, et jõed ja ojad jooksevad järve, või ka ümberpöörduvalt. Nähtavasti pidi Jaupi oja kord olema veerikkam, sest järve lähedal võis märgata kunagist vesiveski aset. Nüüd oli aga oja umbe kasvanud ja paisujäänused sulgenud veeäravoolu järvest.

Vasall kraapis mõõga otsaga paisu aset, uuristas sinna renni. Vesi hakkas seda mööda kiiresti edasi nirisema, jäi aga kinni järgmise takistuse ees. Nüüd sorkis Tittfer mõõgaga uue renni. Ka siit hakkas veenire kiiresti voolama.

„Küsimus on lahendatud!“ hüüdis ta rõõmsasti oma sulastele. „Homme tuleme siia tööle ja uputame lossi kaitsjad kui kassi kotis.“

See jutt pani sulased kihama. Nüüd taipasid nemadki, mis nende isandal peas valmis: ojasuu sügavamaks kaevada ja pais kõrvaldada, siis voolab järv alla ja paisutab vee üle kallaste.

Vahejuhtumiteta jõuti laagrisse tagasi.

Mathias Tittfer oli päevakangelane.

Laagris algas nüüd palavikuline ettevalmistus peatseks ründamiseks.

Igale väeosale näidati kätte ta asukoht, kust ta hakkab lossi kaitsjaid tulistama, kui nad ilmuvad üles müüri peale.

„Adratalupojad-mustatöötægijad võtavad labidad ja kirved, lähevad Tittferi juhatusel järve-

kaldale ja hakkavad seal kaevama. Ööpäeva jooksul on pilt hoopis teine: lossi ümbrus on muutunud hiigla-veeväljaks ja keset seda kükitab loss oma tornikestega. Kaitsjad ronivad vee eest kõrgemale, ilmuvad müürile. Siis kõmatavad kahurid ja algab äge püssituli. Varsti on kaitsjatel püssirohi otsas; otsas vahest ehk mitte, ent läbimärg, ega süti. Siis kerkib lossitorni tippu valge lipp. Yxküll oma mees- tega vannub alla. Piiskop paneb oma sõjamehed lossi, kangekaelse vasalli viib aga vangi. Sellega on Läänemaa lõplikult vallutatud. Kirikus aga peetakse pidulik missa...“

See oli lühike kokkuvõtte laagri kõnelustest, ka- vatsustest ja tulevikulootustest.

Piiskop Buxhoevden käis laagris ringi; vaatas ettevalmistustöid ja jäi kõigea rahule. Ta sülgab Tallinna magistraadile, ei vajagi enam ta abi. Peaks aga ta vend Koluverest varsti saabuma ja nägema ta võitu Yxkülli üle ja viimaste vastuhakkajate talt- sutamist. Ta roogib Saksamaa mehe usu karmil käel Läänemaalt välja ja paneb Vigalasse ametisse uue preestri, kes ei murra truudust paavstile, nagu seda tegi Ermis.

Põgenikud saarel ärevuses

Vaevalt oli Tittfer oma sõjameestega järve kal- dalt lahkunud, kui vene lükati vette ja üksik mees lahkus saarelt. Ta liikus esiteks saare varjul ja kui vaenlasi oja suudmesse tagasi ei tulnud, võttis suuna Tondi veski peale.

Kaldale jõudnud, peitis mees vene võsasse ja ruttas siis Kessoole. Tal oli salatee teada ja ta tah- tis nüüd seda kaudu võhmale pääseda ja teatada nähtust Lemmikule või Ihameelele, kumb parajasti juhtub võhmal viibima. Kardeti, et vaenlane on kuidagi saanud saarel viibijaist teateid ja valmistub nüüd pealetungile.

Võhmalt märgati tulijat.

Ihameel aitas tulija üle laukakaela ja viis ta kohe Lemmiku juure.

„Vaenlane käis täna järvekaldal ja vahtis seal tüki aega saare poole. Vened olid aga saarel, seekord nad kallale ei pääsnud. Ütle, mis me peame tegema?“

„Kuipalju neid oli?“

„Kümmekond meest ja kõigil sõjariistad käes.“

„Käisid mööda kallast ja vahtisid saare poole?“

„Ei käinud. Seisid ojasuus ja urgitsesid vana paisu juures. Aga saare poole vaatasid kindlasti.“

Lemmik mõtles.

„Ei usu, et nad saarele kipuvad... Aga midagi neil mõttes peaks olema. Jah, kes tooks selgust?“

Ihameel oli seni vaikselt pealt kuulanud, nüüd segas ta end teiste jutusse:

„Läheksin Aovalgega luusima, vahest kuuleme poole kõrvaga, mis laagris räägitakse.“

„Olen kindel, et muretsete täpsed teated, aga — see oleks kardetav ja ma ei soovi eluga mängimist. Vajan sind edaspidi suurema ülesande jaoks, Ihameel!“

„Kui Aovalge seda kuulda saab, läheb ta tingimata luurama. Mul on piinlik temast maha jääda... Luban sulle olla õige ettevaatlik.“

„Ettevaatus on tarkuse ema, ütleb rahvasõna. Julgust on sul rohkem kui ettevaatust, veel rohkem aga õnne... Mida mõtlete saarel ette võtta?“ pööras Lemmik külamehele.

„Midagi ei tea ette võtta, tulin nõu küsima.“

„Pidage kallast silmas. Üks teist olgu alati valvel, ka öösel. Seni kui kaldal ei hakata parve ehitama, pole saarel mingit hädaohtu karta.“

Külamees mõtles, enne kui küsis:

„Ja kui nad hakkavad parve ehitama, kas siis tulen uuesti ütlema?“

Lemmik muigas.

„See oleks asjata aja raiskamine. Siis sõudke venedes saare varjul teisele kaldale ja peitke endid

metsa. Muidugi tuleb teil mitu korda kalda vahet sõuda, enne kui saate saare tühjaks. Pärast on siis küllalt aega siia tulemiseks.“

Külamees lahkus rahuldatuna.

Ihameel jäi veel Lemmiku juure nõu pidama. Ta oli võhmal kujunenud Lemmiku abiliseks ja sidemepidajaks külarahvaga. Sagedamini kui külas puutus ta nüüd Aasaga kokku ja tihti istusid nad laukakaldal kaskede vahel ning vestlesid.

Aovalge oli süngem kui varemalt. Ta lamas pooled päevad seljali mändide vahel ja mõtles. Ta nimestik oli nüüd pikem. Bratyse ülekuulamisega seltsis sinna uusi isikuid, kellega tal oli vanu arveid õiendada. Ta ainukeseks sooviks oli elada seni, kuni viimse mõrtsukaga lõpparve oli tehtud. Saagu siis mistahes.

Üle võhma kõlas lühike vile. See oli märguanne. Ihameel tundis seda ja tõusis üles.

„Aovalge vajab mind,“ sõnas ta Aasa vastu. „Kuulan, mis tal südamel kipitab. Peangi temaga laagrisse mineku üle rääkima.“

Aasa kokkus seda kuuldes:

„Kas tahate jälle laagrisse tungida?.. Ihameel, see on elukardetav.“

Ihameel vaatas tüdrukule. Jah, Aasa silmis peegeldus hirm. Või oli see mure — tema pärast?..

„Aovalge on juba mitmendat päeva tõsine, tal mõlgub midagi meeles.“

„Temal näikse olevat õiendada mingisugused vanad asjad piiskopi meestega. Kas maksab sul kõike temaga kaasa teha? Kui mõni õnnetus juhtub, ma ei tea —“ Aasa jättis lause lõpetamata. Ta vaatas kõrvale, pilk suunatud maha.

Ihameelel ei jäänud nägemata, kuidas pisar Aasa silmanurka ilmus.

„Saare rahvas on hirmul, pean neile selgust muretsema,“ püüdis Ihameel oma minekut põhjendada.

Aasa oli oma kurbuse hetkest jagu saanud ja tõstis silmad üles. Ta mõõtis korraks Ihameelt peast jalgadeni ja sõnas siis etteheitva tooniga:

„Kas saarel pole siis mehi, kes suudaksid ka ise mõtelda ja tegutseda? Või peavad naised nende eest valvele asuma?“

„Nad on jätnud algatuse võhma meestele. Kui nende hulka minna ja mehed üles kihutada, siis tulevad nad kaasa küll,“ katsus Ihameel teiste eest seista.

„Algatusvõimetud mehed ei meeldi mulle —“ Aasa oli kogemata paljastanud oma südamesaladuse Ihameele ees ja vaikis sõna pealt. Ta polnud varem kunagi avaldanud oma seisukohta; vähimalt Ihameel ei pidanud seda saama teada. Ärritusega olid aga sõnad siiski libisenud üle ta huulte.

Ihameele süda hõiskas sees. Tähendab, kui tahad Aasale meeldida, pead igal pool olema esimene. Aga miks ta siis püüab teda tagasi hoida? Kas selleks, et Suurleiva Jaani kuju rohkem välja paistaks? .. Ei, nüüd läheb ta Aasa kiuste.

Aovalge leiutus

Ihameel vastas Aovalgele samasuguse lühikese vilega, juba teiskordselt kostis märguanne laukakaldale.

„Läheme kuulame, mis tal ees on,“ kutsus Ihameel.

„Kartsin juba, et läksid üksinda külasse ja jätsid mind siia laisklema,“ sõnas Aovalge ja astus noortele vastu.

„Mõtlesid poole päeva, vist oled midagi uut välja mõtelnud? ..“

Aovalge tõmbas noori sõrmega tagasi lauka servale. Siis istus ta sinna, kust Aasa ja Ihameel vast üles olid tõusnud. Nemadki võtsid uuesti aset.

„Kas tead mis? Olen päevade viisi muretsenud ühe asja pärast ja alles täna sain asjale jälile,“ alustas Aovalge juttu.

Noored vaatasid talle küsivalt, jäid huviga ootama ta seletust. Aovalge jätkas:

„Juurepääs võhmale tuleb keerulisemaks teha. Kui piiskop jääb lossi alla kauemaks, hakkavad sõja-

mehed külasid mööda kolama ja ühel päeval seisavad nad vastaskaldal.“

„Me tõmbame laukalt jalgsilla ja nad ei pääse võhmale,“ arvas Ihameel. Seda ütles ta rohkem moe pärast, et meelitada Aovalget oma kavatsuse kiiremale avaldamisele.

„Vaenlane ei tohi saada teada, kust kaudu võhmale pääseb kõige lähemale. Kui neil on püssid kaasas, võidakse meid kõiki ükshaaval maha kõmutada. Peame jätma võõrastele mulje, et laukale üldse ei pääse. Ütleme näiteks, et vaenlane läheneb siia hoopis teiselt poolt ja me ei jõua poolsaarele põgeneda, vaid vajame otsemat teed üle lauka.“

„Üle lauka me ju ei pääse. Meil ei jätku selleks laudu ja jõepoolne laugas on teistest ka pehemem ja porisem.“ Ihameel hakkas nüüd juba tõsiselt vastu vaidlema.

„Seda parem siis. Võime vaenlast ninapidi vedada ja meile ei pääse ükski soovimata võõras ligi. Pange tähele!“

Aovalge hakkas oma plaani seletama. Ta püüdis selles veenda ka oma kaaslast Ihameelt, kes talle nii südamelähedaseks oli saanud.

„Teeme täna katset, enne kui külasse läheme.“

Pöördi tagasi onnide juure ja hakati lauka ületamiseks tegema eeltööd. Alles nüüd sai Ihameel mahti jutustada vaenlase käigust järve kaldale ja saarerahva murest oma tuleviku pärast. See valas Aovalgele nagu õli tulle.

„Veel täna läheme külasse... Sa tuled muidugi kaasa?“

Ihameel vaatas naeratades Aasale, nagu tahaks ta ütelda: kas mul polnud õigus, et Aovalge ei jäta minemata.

„Muidugi tulen, läheme läbi tulest ja veest,“ kinnitas Ihameel. Algatusvõimetud mehed ei meeldi ju Aasale.

Aasa pilk oli suunatud kaugusesse. Ihameel ei tohi ta näost midagi välja lugeda. Ka tema tahab julge olla — Aovalge ees, kelle minevikku saarel küll

ükski ei tea, kes aga ometi on võitnud kõigi usalduse ja poolehoiu.

Aovalge riskis esimesena eluga. Ta ületas laia lauka mängides. Järgmisena sooritas selle Ihameel.

Võhma kaldale kogunes uudishimulisi. Ka neile tutvustas Aovalge oma leiutust ja õpetas selle käsitamist. Kõik imestasid lihtsa, aga omapärase abinõu üle. Otseühendus jõekaldaga on, aga ilma võhma elanike tahtmata ei pääse ükski võõras võhmale. Kui mehi läheb külasse, peab valve jääma kaldale. Sest keegi ei tea tundi ega minutit, millal kaasabi vajatakse.

Aasagi süda oli hoopis kergem, kui Ihameel ja Aovalge võhmalt lahkusid. Nende esimene käik oli külasse, vaatama, kas kõik on vanaviisi. Sealt pidid nad siis liikuma järve kaldale ja uurima põhjusi, mis sundis sõjamehi täna sinna minema.

Aasa jälgis mehi võhmalt seni, kuni nad kadusid metsa.

Mees kui Kalevipoeg!

Naravere küla oli vaenlastest puutumata. Liiguti edasi järve poole. Ka Jaupi sõõrus oli kõik vanaviisi. Parve ehitamiseks polnud ainustki palki maha raiutud. Võis järeldada, et sõjameestel puudus tahe saarele pääsmiseks.

Käidi ojasuudmel. Siin võis märgata, nagu känuksid siin poisikesed ja vedanuksid rennikesi veevooluks, et käivitada oma mänguveskeid. Ihameel ja Aovalge vaatasid ja arutasid, aga selgusele ei jõudnud.

„Peaksime laagri poole liikuma,“ arvas Aovalge. „Vahest selgub seal midagi.“

„Laager on nüüd hoolda valve all. Meie külas käik sinna tähendaks otse karukoopasse minekut,“ arvas Ihameel.

„Seda nüüd küll,“ nõustus Aovalge. „Midagi aga peaksime siiski ette võtma.“

„Läheneme lossile Naravere jõe ja Kessoo vahelt. See pole nii kardetav teekond, teiseks tunnen ma seal iga puud ja põõsast.“

Ihameele ettepanekul ületatigi jõgi Tondi veskil ja liiguti siis mööda jõekallast lossi poole.

Oli saabunud õhtu. Laugaste kohale tekkis udu ja muutis kogu soo hiiglajärveks. Laagri poolt kuuldus käratsemist. Lossi kohalt kerkis suitsuvine. Seal valmistati vististi sooja toitu. Mehed liikusid ettevaatlikult ja hoidsid endid võsa varjul. Tagaküla juures laskuvad nad jõeale ja liiguvad siis üles lossi poole.

Sellele kavatsusele tõmmati aga kriips peale.

Aovalge tõmbas Ihameelt varrukast ja sundis teda peatuma. Lausumata sõnagi, näitas ta käega ettepoole. Oli kuulda tasaseid samme. Keegi tuli neile vastu. Kas see oli oma või võõras?

„Lähen ja võtan ta kinni,“ sosistas Aovalge Ihameelele kõrva sisse.

„Tulen kaasa,“ vastas Ihameel samuti sosinal.

„Jää siia ja oota. Me ei tea, kes ta on. Mul pole midagi kaotada, kui halvasti läheb, sind aga oodatakse igatsusega tagasi.“

Aovalge ütles seda nii veenvalt, et Ihameel pidas vasturääkimist asjatuks. Aovalgel oli õigus: teda oodatakse võhmal. Aovalge oli terane tähelepanija ja Ihameele vahekord Aasaga ei jäänud talle teadmatuks.

Juba Aovalge liikuski kápuli edasi. Ihameel kuulatas hinge pidades. Ta oli valmis appi tõttama, kui seda vaja läheb. Ta ei jäta oma seltsimeest häтта. Kui tulija aga pole sõjamees, siis on ta abi ülearune. Külameestega pole neil arveid õiendada. Ja ka üks sõjamees ei tähenda Aovalgele veel mitte-kui-midagi. Seda võis ta ju kogeda nende hiljutisel külaskäigul laagrisse.

Vaevalt jõudis Ihameel oma harutlustega lõpule, kui võsas algas müdin. See oli sõnadeta võitlus. Ihameel kargas püsti. See polnud siis olnud küla-

mees, sest Aovalge oli oma vastasega kokku läinud. Kas ta vajab abi, seda Ihameel enam ei arutanud. Ta tundis kohustust oma seltsimehe vastu ja jooksis talle abiks kutsumata.

See, mis Ihameel nüüd nägi, pani teda võpatama: Aovalge jalad välgatasid läbi õhu ja ta prantsatas vastase alla pikali!

Ta nägi veel, kuidas Aovalge käsi tegi asjata katset pussi haaramiseks. Vastane võttis ta käest kinni ja hoidis seda nagu teraspihtide vahel.

„Sure, ristikoer!“ karjus Ihameel ja tõstis mõõga hoobi andmiseks.

Vastane kargas välkkiiresti Aovalge pealt üles ja haaras oma relva järele.

„Sina oled, Jaan!“ hõiskas Ihameel, viskas oma mõõga maha ja astus väljasirutatud kätel Suurleiva noorele Jaanile vastu.

Kui Aovalge jalule kargas, nägi ta oma vastast ja Ihameelt üksteise embuses. See rabas teda seda võrd, et ta ei osanud teha muud kui toetas mõõga najale ja jäi üksisilmi neile vaatama.

„Minu kaasvõitleja rüütlite vastu,“ tutvustas Ihameel Jaani.

Aovalge astus lähemale ja surus Jaani kätt.

„Mees kui Kalevipoeg!“

Sellesse lausesse paigutas Aovalge oma lugu pidamise ja imetluse Jaani hiiglajõu hindamiseks.

„Vahvaim mees Naravere omakaitstes,“ jätkas Ihameel tutvustamist.

Kolmekesi istuti nüüd kuivemale künkale ja jutustati vastastikku viimaste päevade uudiseid.

Teated lossi ründamistest ja talu põletamisest olid ulatunud Suurleivale ja Jaan oli otsustanud tulla Naraveresse kuulama, kuidas hiievanem elab.

„Minu pärast ei tarvitse te oma kavatsust katkestada,“ seletas ta. „Ja kui teil midagi selle vastu pole, tulen ma kaasa.“

Jaani ettepanek oli meestele teretulnud. Kolmekesi laskuti nüüd jõeale ja siis jätkati luureretke lossi

poole. See kolmik oli võimeline igasugust sõjameeste jõuku tagasi lööma ja ka purustama.

Kessoo-poolne kallas oli tühi ja vaikne. Ka siit küljest piiras lossi sügav Naravere jõgi ja lossi kaitsjail polnud siitki tarvis karta vaenlase pealetungi.

Mehed jäid seisma ja uurisid maapinda. See oli täis vankrijälgi, palgiotsi ja raielaaste. Jõe kohal hõljuv udu aga takistas kaugemale näha. Ettevaatlikult liiguti edasi vastu voolu.

„Mis see siis on?“

Nad seisatasid hiiglapaisu ees. See polnud hariplik lossipais, nagu seda Ihameel juba aastaid oli näinud. Uus pais oli üles raiutud nagu rehetoa sein ja ta ülemine äär jõekallastega vesiloodis.

Aovalge laskis kergelt vilet kuulda. Ta pöördus oma kaaslastele:

„Nüüd ma taipan järvekaldal käimist. Piiskop tahab lossi kaitsjaid hakata uputama! Järvevesi juhitakse kraavi kaudu jõkke ja paisutatakse see üles.“

Mehed lähenesid seinale, ronisid siis kaldale ja vaatasid rindpalgilt lossi poole.

„Vesi ulatuks üle esimese korra, rääkimata keldritest. Kui pais aga vastu peaks!“

„Las uputavad selle erilaste kongi!“

„Jätame oma külaskäigust jäljed järele,“ naeris Jaan ja vabastas mõõga vöölt. „Las piiskop higistab natuke.“

Jaan võttis paisu rindpalgist kinni ja hakkas seda sikutama. Sidepulgad naksatasid, raksatasid ja rindpalk veereski kallast mööda alla jõkke.

Ka teised löid käed külge. Lühikese aja jooksul oli pais lammutatud veepinnani. Mehed loputasid käed mudast puhtaks ja sidusid mõõgad uuesti vööle.

„Nüüd läheme Naraveresse!“

Laagris magati ega nähtud paisu lammutamisest kurja undki. Homme vara pidi algama kraavi kaevamine ja paisujäänuste kõrvaldamine. Selleks min digi täna vara magama, et homseks jõudu koguda.

Ka lossis valitses vaikus. Või mis aitaski tulistamine, sest püssikuulid paisuni ei ulatunud. Valvurid jalutasid lossimüüridel, aga tihe udu jõe kohal varjas nende silmist piiskopi paisu ja kõik, mis seal sündis.

Võhmalgi puhkas rahvas unehõlmas. Peale Aasa, kes istus onni ukse ees ja kuulatas iga häält. Ta ootas Ihameelt ning Aovalget.

Märkus: Ka Suurleiva noorest Jaanist on jäänud ajalukku kirjalikke jälgi. Toodud väljavõttest näeme, kuidas keskajal eestlaste nimesid kirjutati ka eesti keeles, s. o. ladina tähtedega.

Anno xloj den 28 May, werdt geleidet Jan Surliba Jane poick uth dem dorpe Tunnamecke von wegen eines dotslages so he ahn Mathias ock Otte Yxkulen Bueren begangen. Durch her Bot vorgunt.

Väljavõte Tallinna linna turberaamatust.

Anno xloj den 28 May werdt geleidet Jan Surliba Jane poick uth dem dorpe Tunnamecke von wegen eines dotslages so he ahn Mathias ock Otte Yxkulen Bueren begangen. Durch her Bot vorgunt.

Tõlge: (15) 46. aastal 28. mail sai turbe Jaan Suurleiva, Jaani poeg Tõnumäe külast surnukslöömise pärast, mis ta oli toimetanud Madise, selle Otto Yxküllil talupoja kallal. Härra Bothi kaudu teatavaks tehtud.

Asukoht: Tallinna linnaarhiiv, Revaler Geleitsbuch II Band, Sec. 194.

Märkus: Tallinna suurkaupmehe Helmich Ficke äriraaamatus on 1512. a. isa kohta märgitud „Jan Surleyba Tunemeghe küle.“

Boef Schroder oli 1538.—1546. aastani Tallinna pürjermeistriks ja tundis noort Jaani isiklikult.

Lemmikule tuli külaline

Kärsitult oodati sõja lõppemist...

Sõja aeg oli paisanud segi igapäevase elu. Lossi lähimas ümbruses seisid töö ja talitused, inimesed

Julgesid liikuda vaid öökatte all. Metsale ja soole lähemais taludes käidi küll öösiti leiba küpsetamas, kuid seegi toiming oli seotud hädaohuga. Seni kui naised toas talitasid, pidasid mehed harilikult õues valvet.

Kõige rohkem kannatasid sõja all loss ja lossi isand. Lossi põldudest oli jäänud muist seemendama. Ükski teoline ei julgenud minna põllule ja kubjaski oli silmapiirilt kadunud. Lossi isand oma perekonna ja külalistega ei julgenud jalgagi lossist tõsta, sest iga väljuja võeti laagrist püssitulega vastu.

Naravere külas oli küll seeme korralikult maas, heinategu seisis aga ukse ees. Esialgu võis selle tööga aga veel viivitada, kui aga vaenlane Vigalast lahkuks!

„Tõnumäe küla on valvel,“ jätkas Suurleiva Jaan vestlust hiievanemaga. „Vahetpidamata peame silmas maanteed ja jõge, sest kunagi ei või teada, kust poolt vaenlane ilmub. Seni pole neid Tõnumäe pool olnud näha, elame ju suure ja sügava Vati jõe taga.“

„Suurleiva mõis on muidugi kindlustatud?“ küsis Lemmik.

„Õue piiraed on mitmeti kohendatud ja värav rauaga üle löödud. Terve küla rahvas mahub sinna ja mehi vastupanuks jätkub.“

Kus teil karjad on?“

„On aetud Tõnumäe raba alla ja sohu. Nüüd käivad mehed seal kordamööda karjas ja naised lüpsmas. Kui piiskopi ratsamehed on juba küla vahel kihutamas, kes siis veel jõuab loomi varjule ajada!“

„Õige, õige!“ kiitis Lemmik. „Kas oled ehk juhuslikult kuulnud, kuidas Velise pool ka elatakse? Nad seal on ju sõja jalust kaugemal.“

„Kose, Konuvere ja Jädivere Ükskülad läinud varjule Velise lossi. Nad pole piiskopiga küll otse

vaenujalal, aga eks nad ole ühest ja samast sugukonnast! Äkki läheb ja võtab piiskop ka Velise lossi ära.“

„Ja Velise loss ei suuda ka nõnda vastu panna kui Vigala oma,“ arvas Lemmik. „Mäliste jõgi pole nii veerikas kui Vigala jõed ja lossi müüridki on palju õhemad.“

„Isa laseb ütelda, et kui Naraveres elu läheb kardetavaks, et siis tulge Suurleivale. Sinu ja su pere jaoks leidub meil alati ruumi ja toitu.“

„Olen kutsesest liigutatud. Seni pole seisukord aga olnud kõige halvem, kuidagi läbi saab. Arvan, et mind vajatakse siin ka rohkem kui Tõnumäel. Igatahes pean aga su vanemate külalislahkust meeles ja tulen sinna, kui elu siin muutub väljakannatamatuks.“

„Näeksime sind heameelega Suurleival, kuid seda ma ka ei soovi, et siin elu muutuks väljakannatamatuks.“ Jaan vaatas idasse, kus koit saatis juba esimest kiirtevihku taevaalaotusse. „Pean enne valget lossist mööda jõudma.“

„Jää meile kogu päevaks külaliseks, siis näed ka siinset elu ja ümbrust,“ keelas teda Lemmik.

Jaan sellist kutset aina ootaski. Ta oli Aasat saanud vaid korraks tervitada. Ta tahaks aga tütarlapsega pikemalt vestelda. Ikka veel pole ta selgusele jõudnud, kas tal on väljavaateid Aasaga abiellumiseks. Kui peaks juhtuma, et vaenlane Naraveresse tungib ja küla maha põletab, nagu seda varemil sõjakäikudel sageli on juhtunud, siis Lemmikul ei jäägi üle muud, kui asuda Suurleivale ja sulada nendega ühiseks perekonnaks. Homne päev kuluks küll ära seisukorraga tutvumiseks. Kõike seda arvesse võttes otsustaski Jaan:

„Jään siia heameelega, kui ma aga pererahvale suurt tülinat ei valmista. Kaste on pealegi praegu maas ja teeb jalad põlvini märjaks.“

„Öö tuleb muidugi sõjaoludes mööda saata, pole ju siin võhmal õiget magamisaset ega sooja tuba...“

„Olen karastunud väljas magades ja arvan, et seegi öö mind maha ei raba,“ naeratas Jaan vastuseks.

Lemmik hüüdis perenaist ja tütart. Need polnudki kaugel, valmistasid tulelõkkel külalisele toitu.

Aovalge oli läinud Ihameele poole. Kas õhtust sööma või nõu pidama, kes seda teab.

Suurleiva Jaan oli esimene ja ainuke, kes külastas võhma-rahvast. Muidu elati siin hiirvaiksel.

Lemmik ja Jaan tegid võhmal ringkäigu. Lemmik seisatas onnide juures, küsis külarahva tervise järele. Jagas troostisõnu ja andis näpunäiteid kus vaja.

„Tuhinu rahva peame vist ikka saarelt ära tooma,“ arvas ta. „Kui vesi järvest maha lastakse, pääsevad sõjamehed jalgsi saarele ja riisuvad rahva paljaks.“

„Või nemad tahavad järve tühjaks lasta!“ imestasid võhma elanikud. „Kuid vaenlane pääseks saarele ka parvedega, selleks polekski vaja vett maha lasta.“

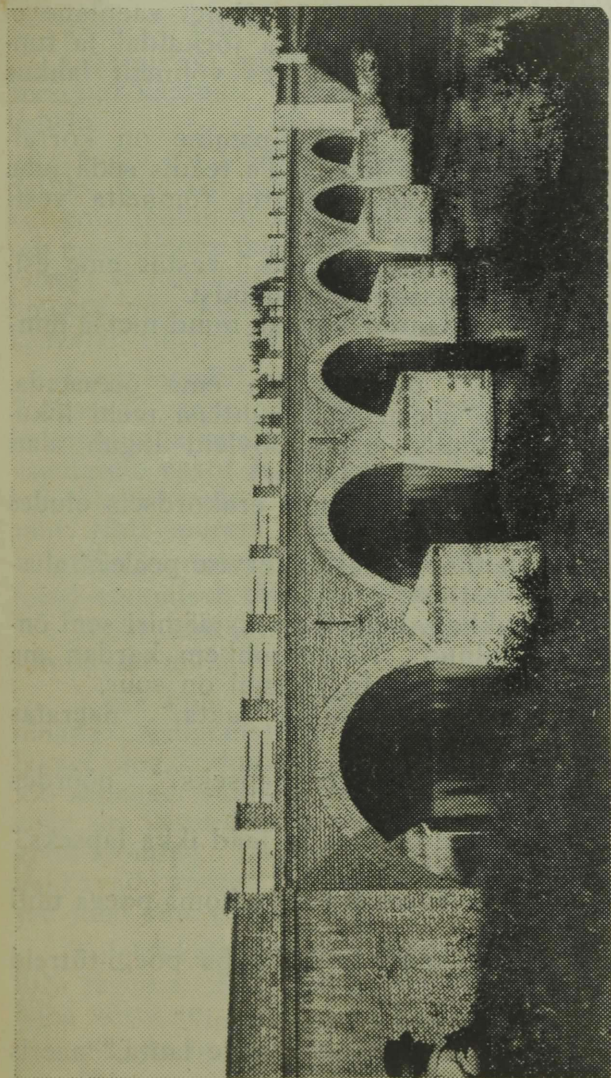
„Ega põgenike pärast vett maha lasta, siin on mängus lossi isand oma poolehoidjatega,“ õiendas Lemmik. „Suurtel meestel pole tähtsad ei inimesed ega varanduslikud kahjud, neid ajab taga vaid auahnus ja haaramine võimu järele.“

Kui Lemmik oma külalisega ringkäigu oli lõpetanud, ootas neid toit. „Lauaks“ oli seekord valge lina, mis oli laotatud maha samblakamarale. Kõrval leegitses tulelõke ja levitas soojust soises õhus.

„Palun leppida sellega, mida pelgupaigas suudame pakkuda,“ vabandas Aasa pärast söömakuuset ema nimel.

„Selle eest oskame siis rahu ajal oma kodu kalliks pidada,“ sõnas Jaan ja istus Lemmiku kõrvale maha. Kohendas end mugavamini istuma ja ulatas käe leiva järele.

Terve rahvas istus nüüd tulelõkkel. Kuid iga lõke oli mannermaa küljest hagudega varjatud, et

Konuvere kivisild Läänemaal.

Paekivisilda ehitati kolm aastat ja ta valmis 1861. a. On suurim kivisild Eestis. 1939. a. ehitati sillale raudbetoonist jalgteed mõlemale küljele. Tehti olümpiatee puhuks.

tuli ei paistaks juhuslikult jõekaldal viibijaile kätte. Kui juba käidi järvekaldal, siis võis vaenlasi liikuda ka jõekaldal ja isegi soo piiril. Kuigi vaenlane ei pääsnud võhmale, võis ta luurata jõekaldal ja tungida kallale igale põgenikule, kes võhmalt lahkus ja tahtis külasse minna.

„Kuidas perenaistel lehmälüpsmine on korraldatud?“ alustas külaline juttu. Ta teadis seda juba küsimata, tahtis aga ka naisperet tõmmata vestlusse.

„Kord päevas käime lüpsmas,“ vastas ema esimesena. „Käime Aasaga vaheldamisi.“

„Ema käib sagedamini, ei lase mind metsa minna,“ lisandas Aasa.

„Arusaadavalt,“ püüdis Jaan ema õigustada. „Sõda külje all ja igasuguseid kahtlasi mehi liikumas. Treydeni taolisi naisteröövleid liigub alati ümber seal, kus sõda on käimas.“

Külalisele pakuti kõike, mis erakordseis oludes oli võimalik.

„Kas soos elamine ei hakka tervise peale?“ alustas Jaan uuesti vestlust.

„Kindlasti hakkab, kuigi haigeksjäämisi seni õnneks pole ette tulnud. Kõige rohkem kardan ma laste pärast: niiskus ja udu võhmal on suur.“

„Võiksite oma lapse mujale saata,“ naeratas Jaan ja vaatas Aasale.

„Kas pead mind ikka veel lapseks?“ pöördus Aasa külalisele.

„Oma vanematele oled sa ja jääd ikka lapseks,“ täiendas Jaan oma väidet.

„Aga Suurleiva vanemad lasevad oma poega tihti surmaga mängida!“

„Mina pole neil ainuke, neil tuba poegi-tütred täis.“

„Ja minule jätkuks ka veel ruumi?“

„Vagu lambaid mahub palju ühte lauta,“ naeris Jaan.

Noorte naer nakatas vanemaidki. Kui neil oleks peale Aasa veel teisi lapsi, laseksid nad Aasa pikema

jututa Suurleivale. Kas-või eluks ajaks. Nüüd aga arvas perenaine:

„Kus tal mujal julgem on kui siin.“

Lemmik oli vaikides kuulatanud noorte vestlust, muianud kaasagi. Nüüd aga tähendas ta teiste vahele:

„Kodu on jäänud inimestele alati südamelähedaseks. Kuipalju aega võtab võõrsil kodunemine! Ja kui kord maine teekond hakkab lõpule jõudma, igatseb maainimene ikka sinna, kus ta on sündinud. Maa-rahvas ei kodunegi võõrsil ja seepärast on ta kogu hingega oma kodumaa küljes kinni, kuigi see maa kasvatab tihti ohakaid.

Isegi loomad armastavad oma pesa ja paika. Jooksevad sinna varjule, kui nad on haavatud või kui neid taga aetakse. Oma pesas hakkavad nad aga vaenlasele vastu ja lasevad endid ennemini surmata kui jätavad selle. Ka loomadel on koduarmastus suur; tihti suurem kui võõriti kasvatatud inimesel.“

Jaan kuulatas tähelepanelikult. Temagi ei olnud teisel arvamusel, tähendas aga:

„Tüdrukud jätavad aga enamasti abielludes alati sünnikodu maha.“

„Oma küla ja kihelkonda ei saa veel võõrsiks pidada. Kaugemalt ju kosilasi ei tule. Nad jäävad ikkagi oma kodumaale. Ei saa aga salata, et nad ei too sellegagi suurt ohvrit oma mehe heaks. Kuid neile on lohutuseks perekonnaelu alustamine, uue kodu loomine. Linnudki lahkuvad pesast, kui tiivad hakkavad kandma, ja järgmisel kevadel punuvad noored juba oma pesa.“

Tulelõkkele lisandati puid, sest sääsed kippusid liiga tegema. Külaline tõrjus rohkem sääski kui sai leiba võtta.

„Sääski on teil palju!“

„Paks suits ja suurem tuli peletaksid nad eemale, aga siis on karta, et vaenlane meid märkab ja hakkab võhmale kippuma.“

Suurleiva Jaani vägitegu

Kaks meest lähenesid Lemmiku tulelõkkele. Need olid Aovalge ja Ihameel.

„Kas ehk segame söömist?“ küsis viimane.

„Juba lõpetasime, astuge aga lähemale,“ kutsus perenaine, kes Aasaga koristas toidunõusid.

„Ei mõistagi nagu enne koitu magama heita, tulime siia juttu ajama,“ seletas Aovalge.

Mehed istusid tule ümber.

Aovalge silmitses veel kord Suurleiva Jaani. Ta pidas end tugevaks meheks, oli palju kordi tugevate meestega rassinud ja rammu katsunud, säärast rammumeest aga nagu Suurleiva Jaan polnud ta veel kohanud. Ta tahaks kuulda lugusid Jaani hiiglarammust ja juhtumeist, seepärast kutsuski ta Ihameele kaasa ja nad otsisid Jaani üles.

„Homme algab järvekaldal kraavikaevamine,“ otsis Aovalge jutu algust. „See toob külarahvale palju muret.“

Lemmik noogutas pead.

„Homme ja kogu kaevamise ajal peame valvel olema,“ lisandas ta. „Kui nad tulevad väikese salgaga ja püssideta, lööme nad külast välja.“

„Kas homme läheb siis lööminguks lahti?“ küsis Suurleiva Jaan. „Lööksin heameelega kaasa, kui lubatakse!“

„See on mehe jutt!“ kiitis Aovalge ja patsutas Jaani õla peale. „Mitu meest peame sinu hooleks jätma?“

„Olete minutagi kanged mehed... Mis teist üle jääb, eks ma katsu nendega toime tulla!“ naeris Jaan vastuseks.

Aovalge arvas nüüd paraja aja olevat tulnud ja pöördus Jaanile palvega:

„Kas meie noor sõber ei pajataks mõnd lugu ka oma vägitegudest?“

Jaan heitis käega:

„Olen veel noor, pole veel jõudnud kuigi suurt korda saata.“

„Mina tean juhtumit Velise linnusel. Siis ta tuuseldas viis linnameest läbi ja päästis mind röövlite küüsisist.“ See oli Aasa, kes oli talituse lõpetanud ja tulnud meeste seljataha. Tema teades polnud Aovalge seda lugu veel kuulnud.

„Linnamehed olid surmahirmu täis, ei julgenudki siis vastu hakata,“ õiendas Jaan Aasa märkust.

„Kas sa rüütlitega pole kokku puutunud?“ usutles Aovalge.

„Kord Tallinna teel küll, aga sellest on juba mitu aastat tagasi. Olin siis alles poisike... Rohkem ma pole nendega kokku põrganud.“

„Aga Hiimäel ja Jaupi sõõrus?“ aitas Aasa meele tuletada.

„Siis oli Ihameel mul tubli kaaslane ja Aasagi lõi sekka!“ naeris Jaan. „Sellest on külas nii palju juttu olnud, et ei tasu enam kordamist.“

„Tallinnas käimise loost pole minagi veel kuulnud,“ uudishimutses nüüd Lemmikki.

„Pole tahtnudki sellest palju pajatada. Muidu ulatuksid jutud viimaks kaotajani ja tooksid mulle pahandust kaela. Aga kui te just tahate — oleme siin omavahel koos —, võiksin ehk lühidalt pajatada.“

„Ema, tule kuula ka!“ kutsus Aasa perenaist, kes talitas veel onni ukse ees.

„Lugu linnateel juhtus hoopis võõraste külameestega. Mina sattusin möödaminnes parajasti kohale ja aitasin meestel natuke teed puhastada.“

„Keda sa siis teelt kõrvale rookisid?“ ruttas Aovalge küsima.

„Ohi keegi rüütel või mõisnik, mina teda ei tunnud. Teised pärast ütlesid, kes ta olnud. See oli sügisel, vist hingekuu algul. Isa saatis mind kirjaga Tallinna kaupmees Ficke juure. Maanteed olid põhjatud, vankriga õieti ei pääsnudki edasi. Panin siis täku sadulasse ja võtsin leivakoti kaasa. Polnud seda teed veel üksinda käinud. Sidusin mõõga vööle, sest maanteel võis liikuda halbu inimesi, kes tülitavad teelisi.“

Olin Varbolast juba möödas, kui nägin kaugel ees minemas killavoori. Olin neile juba järele jõudmas, kui mehed jäid äkki teele toppama. Eemalt ei saanud aru, mis neil viga oli. Arvasin esiteks, et mõnel vankril murdus telg, ja nüüd ei pääse edasi, kui ei tahetud kaaslast teele jätta.

Mehed olid kõik kogunenud voori etteotsa. Tee oli siin porine ja kitsas, minagi ei saanud õieti edasi. Tõmbasin siis täku teelt kõrvale ja ratsutasin põlluveerel edasi.

Kui jõudsin killavoori etteotsa, siis alles nägin, mis viga oli. Keegi mõisnik oli nelja-hobuse-tõllaga vastu tulnud ega annud killavoorile teed. Kui kutsar veidigi oleks juhtinud tõlda maantee veerele, oleksid külamehed koormatega ilusasti mööda pääsnud, mõisnik aga kõrvale tõmmata ei lubanud — terve tee pidi tema päralt olema!

Esimene koorem oma viljakottidega oligi juba kummuli kraavis, järgmised ei julgenud enam kõrvale tõmmata. Mõisnik oli vahepeal tõllast välja tulnud, sõimas ja ähvardas mehi läbi peksta, kui nad teed silmapilk vabaks ei tee.

Mehed olid ähmi täis. Keegi ei julgenud vastu rääkida, aga kõrvale tõmmata ka ei võinud: murrad vankri ja leotad kraavis viljakotid märjaks...

Tõmbasin siis täku maanteele ja ratsutasin mõisnikule vastu.

„Noormees! Vaata, et sa keppi ei saa!“ hoiatasid mind killalised. Ma ei mõtelnudki tõllale rinnutsi vastu minna, vaid tõmbasin täku paremale teepoolele, nagu seda nõuab komme. Olin ju veel poisike ja üksipäini teel.

Mõisnik pidas mind vist killaliseks ja kargas teele ette.

„Kasi, lurjus minu eest kõrval!“ karjus ta ja äigas kepiga.

Lõin käe ette ja hoop langes mulle otse pihku. Pigistasin sõrmed kokku, tegin järsu nõksu ja nüüd oli malk minu peos.

Vaatasin korraks keppi — oli teine üsna ilus asi. Mõtlesin, et kui annan selle tagasi, kukub ta mind ja teisi sellega peksma, murdsin siis kepi pooleks ja viskasin tükid üle kraavi lepikusse.

„Anna killavoorile teed!“ hüüdsin nüüd mina. Külamehed kogunesid mu seljataha ja see andis mulle julgust. „Külameestel on õigus maanteed poolitada, lase kutsar tõmbab kraavi poole,“ andsin ma mõisnikule nõu.

Kus see kukkus mind nüüd sõimama ja ähvardama. Talupoisi niru julgevat teda hakata õpetama! Lubas mind siinsamas teise maailma saata. Ja pööraski vandudes tõlla poole, kus tal arvatavasti oli püstol või mõõk.

Nüüd pidin tast ette jõudma. Hüppasin sadulast maha ja ulatasin ratsutid lähema külamehe kätte.

„Säh, hoi mu hobust.“ Ise jooksin enne mõisnikku tõlla juure, võtsin kahe käega selle ratastest kinni ja lükkasin ta kraavi küljeli.

Kui end ümber pöörasin, tuli vihane mõisnik mulle parajasti käte vahele. Võtsin temalgi kraest kinni ja heitsin ta tõllale järele.

„Maantee on puhas, hakake nüüd minema!“ hüüdsin külameeste vastu. Mehed aga seisid ja vahtisid mind ammuli sui.

„Mis te minust vahite, ega mina keela teid edasi minemast,“ naersin ma vastu. Loopisin nüüd ka viljakotid kraavist maantee veerele ja upitasin vankri tagant järele. Seni kui mehed hobust ette rakendasid, tõstsin ma viljakotid vankrisse.

Vaatasin siis tõlla suunas. Tahtsin mõisnikku veel kord näha ja teda kepihoobi eest korraks paitada, aga tõlla ümbrus oli tühi ja lepiku veer samuti.

„Kes see riiukukk oli, kas keegi tunneb teda?“ küsisin külameestelt.

„Aimre isand oli... Meie oleme Märjamaa mehed ja viime vilja Viki kontorile.“

„Noh, siis näeme linnas. Minul ka sinna asja.“

Kui viimne koorem tõllast mööda sai, andsin hobusele kannuseid ja kihutasin linna poole.“

Jaan lõpetas oma jutu.

„Ma kukkusin ju ka täna sisse,“ naeris Aovalge ja patsutas Jaani õla peale.

„Mis sellest enam meelega tuletada, oli väike arusaamatus meeste vahel.“

Veeuputus algas

Tuhinu järve kaldal töötas kirju seltskond. Oli vasalle, sõjasulaseid ja adratalupoegi Saaremaalt. Õigupoolest lasus töökoorem viimaste õlgadel.

Lõhuti muistse veskipaisu jäänuseid, süvendati oja suudet. Talupojad töötasid põlvini mudas ja vees, lõigates järvekaldasse kraavi.

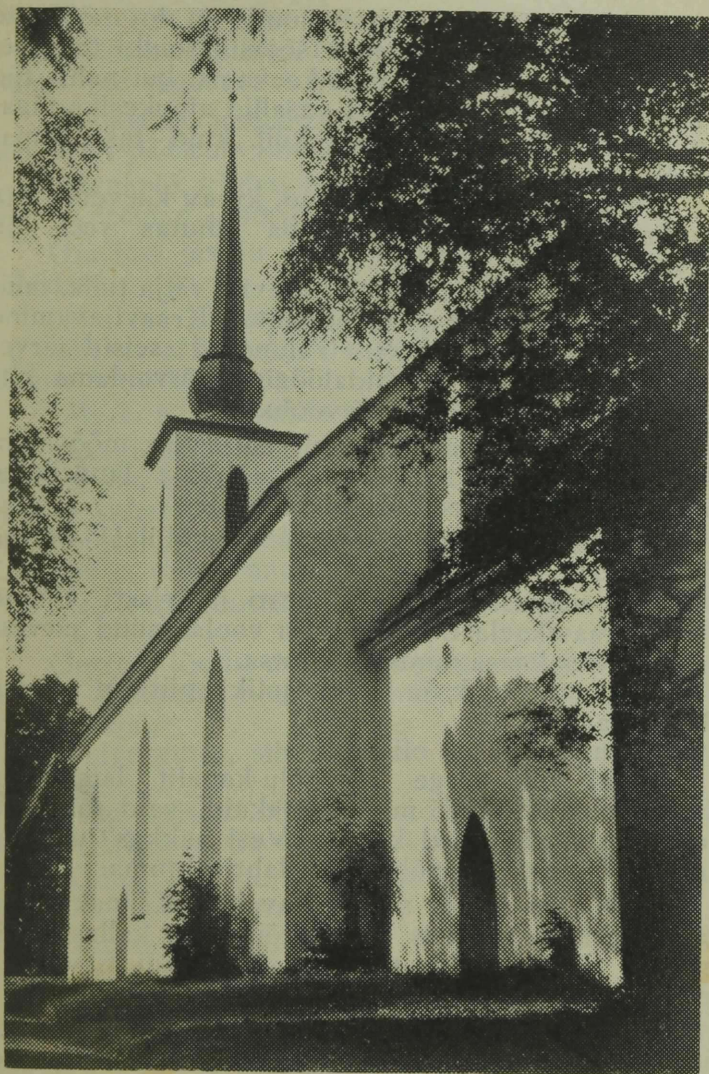
Sõjasulased sammusid edas-tagasi, odad käes ja mõõgad vööl, ja sundisid talupoegi tööle. Nende ülesandeks oli ka kraavikaevajate kaitsmine juhtuva kallaletungi vastu. Kallaletungi polnud aga karta, sest lossi isandal polnud aimugi sellest, mis ta vastu seipseti.

Külamehed piilusid küll kaugelt põõsaste varjult ja muretsesid küla puutumatus pärast. Sõjameeste ülekaal oli aga arvuliselt suur, polnud mõtet ega tarvidust neid tööle segada.

Vasallid olid võtnud mugavasti istet, jutustasid roppe anekdoote ja käisid vahete-vahel vaatamas, kuidas töö edenes. Nad läinuksid ajaviiteks järvele sõudma, aga ainustki venet polnud näha. „Kehv nurk see järveümbrus, pole siin veiseid ega venesid!“ kirusid nad.

Järvel, saare varjul, oli mitu venet ja lootsikut. Neid hoiti aga kui silmateri. Nendega kavatseti kohe saarelt lahkuda, kui vaenlane peaks üritama sinnatulekut. Nüüdki piilusid saare põgenikud pilliroo varjult, mida kaldal tehakse.

Kaldal aga töötati vahetpidamata. Kaevajad olid juba tunduvalt väsinud, suutsid veel vaevalt labidat liigutada. Seda kärmemad olid sundijad, sest

Vigala praegune kirik.

Katolikuaegsest kirikust on säilinud tagumine võlvialune, mida kasutatakse nüüd käärkambrina. On säilinud ka müürisse ehitatud pihitool (praegu küttepuude pannipaigaks) ja igavese tule tühimikud.

töoga taheti õhtuks valmis jõuda ja loss öökatte all uputada. Viimaks tabas sõjasulaseidki talupoegade saatus: nemadki pandi kaevama, kui nähti töö pikalevenimist. Nüüd jäid vasallid ainukesiks tagasundijaiks. Sulased kirusid küll, kuid tasa, omavahel.

Viimaks oli pais koristatud, kraav kaevetud oja suudmeni. Ainult kitsas riba lahutas veel oja järvest.

Sõjasulaseil lubati nüüd kraavist välja tulla, talupojadki said hinge tagasi tõmmata. Kraavi avamine pidi toimuma pidulikult. Talupojad seisid järvekaldal, valmis mõne labidalöögiga kõrvaldama kitsast vaheriba ja avama veevoolu.

Vasall Koepken Töllustelt paljastas mõõga ja hoidis seda kõrgel pea kohal. Mõõga langetades karjusid niihästi vasallid kui sulased:

„Surma Yxküllile! Surma Yxküllile! Surma Yxküllile!“

Juba välkusid labidad uuesti ja visati viimne mätas kraavikaelast. Selge vesi voolas nüüd järvest kraavi, viies kaasa muda ja kõntsa.

„Tema armulik ja kõrgeaulik piiskop elagu, elagu, elagu!“

Avamise talitus oli läbi.

Nüüd oli kerge äravoolu-kanalit laiendada. Kraavikaldailt lükati mullakamakaid vaid lahti ja voolav vesi viis need kaasa. Vesi hakkas juba ise kaldaid õõnestama, põhjakihti lahti uhtuma.

Vesi ojas tõusis silmnähtavalt. Käänakuil ta aina keerles; kiskudes kaasa kõik, mis kallastel oli lahtist. Sõorus võttis ta kaasa jalgsillagi, hävitades seega selle ainukese ülepääsutee.

Alles lossi poole tagasi minema hakates märkasid üle oja jäänud sõjamehed vee hävitustööd: nad olid jäänud teispoole oja ega pääsnud enam teiste juure tagasi! Mis nüüd teha? Oja oli siin juba sügav, sest vesi tõusis kallastega triiki.

„Minge külasse, küllap leiate sealt mõne vee-sõiduki!“ hüüti vee taha jäänuile.

Vesi aga tõusis, tõusis järjekindlalt...

Sõjasulased liikusid mööda ojakallast. Mõõdeti odaga vee sügavust — see ulatus üle pea.

„Jookseme jõekaldale, enne kui vesi jõeski tõuseb, sealt pääseme kindlasti üle,“ andis Gottlob nõu.

Ettepanek kiideti heaks ja mehed pistsid jooksma. Kiiremad jõudsid koguni tüki maad ette.

Oja tegi järsku suure käänaku, viis üsna talude lähedale.

„Mis me jookseme! Aega laagrisse minekuks on küllalt,“ arvas üks viimaseid jooksjaid — sõjasulane Gottfried.

„Me ei pääse muidu üle oja,“ arvas Gottlieb.

„Kui jõuad laagrisse, lüüakse sind kohe tööle! Mis sul siin häda on?.. Näe, kus meid ootavad sealih ja kanamunad!“ Gottfried näitas käega lähema talu poole. „Kas piiskopil ükski on õigus sealih süüa? Läheme ja toome endile ka.“

Nad katkestasidki jooksu ja tõttasid talu poole.

Gottlob jõudis esimesena palgi juure, mida külamehed kasutasid ojast üleminekul jalgsillaks vihmasadude ajal.

„Tulge ruttu, siit pääseme kuivalt üle!“ hõikas ta teistele.

Need „teised“ olid aga vaid Gabriel ja Johannes — Gottfried ja Gottlieb silkasid talu suunas.

„Kuhu te, kuradi sulased, tõttate?“ karjus Gottlob oma seltsimeestele.

Vastuse asemel näitas Gottfried käega talu poole ja kisas: „Pekki ja mune tooma!“

Sakslaste isu peki ja kanamunade järele oli suurem kui hirm uputuse pärast. Jooksku järvi kasvõi tühjaks, kui aga saaks midagi hamba alla!

„See number teil läbi ei lähe, meie oskame ka jaole tulla!“

Gottlob ees ja Gabriel ning Johannes kannul, lipati nüüd sama rada küla poole.

„Aga kui me liha ei leia, kui talupojad selle on eest ära peitnud?“ kahtles Gabriel.

„Siis — siis pistame talule tule otsa!“ oli Gottlobi otsus.

Kisklemine saagi kallal

Küla asetses mõlemal pool jõge. Lossipoolsel kaldal oli talusid siiski rohkem, sest jõe ja Kessoo vaheline maariba oli kitsas ja põlluks kehv.

Tallu jõudes aga selgus, et see oli elanikest hoopis tühi, koergi oli õuest kadunud. Joosti läbi toadkambrid, ei leitud ka mingit toidupoolist.

„Läheme aita!“

Aidauks oli lõhutud. Lihaastjad olid tühjaks tehtud.

„Keegi on meist ette jõudnud!“ kirusid sulased.

„Kuradi Tittferi mehed. Nägin neid alles hiljuti sealha söömas,“ kirus Gottlob.

Tal polnud aimugi, et Tittferil oli siga soolas Säälä karjamõisas ja et sealt käidi pisitasa lisa toomas.

„Läheme teise talusse, otsime selle läbi!“

Nagu hundikari tormas sõjasulaste jõuk nüüd üle tänava teise tallu. Neil ei tulnud meele enam ei oja ega suurvett. Tulgu kaela kas-või järv ise!

Kambrist leitigi värsked elamisjälgi: laual oli leivajäätmeid ja kibu piimaga.

„Vaadake, siin talus on keegi hiljuti elanud. Otsime ta üles ja pinnime tast kõik välja!“

Joosti tuppa, käidi rehe-all ja kuuris, — kusagilt aga ei leitud inimesi.

„Kuhu ta pagan on joosnud?“

„Pistame talule tule otsa, ajame ta suitsuga peiduurkast välja!“

„Tuli otsa küll, aga siis põleb maha ka ait ja me pole ikkagi veel ivagi hamba alla saanud! Lööme enne aidaukse maha ja vaatame, mis seal on. Alles äraminnes pistame siis majale tule otsa.“

„See pole halb mõte... Jumal on sulle tarkust kulbiga annud,“ irvitasid nõuandja kaaslased.

Joostigi nüüd üle õue aida juure. Tõugati ust — see vajus lahti. Polnudki lukustatud! Kuid ait oli tühi!

„Tuli otsa! Pistke nihukesele nārule aidale tuli räästasse!“ karjusid vihased sulased läbisegi.

Juba jooksis Gabriel õlevirna alla ja ahnitses süle kuivi õlgi täis. Tahtis need viia aida räästa alla ja süüdata. Õlgkatus võtab kergesti tuld ja siis las läheb!

„Sst!“ kärkis äkki Gottfried. „Kas te ei kuule?“

Pidi olema midagi õige iseäralikku, mida sellisel toonil kästi kuulatada. Kas mees kuulis talupoegade jõuku tulevat? Kas neid ehk tahetakse külast välja ajada?..

„Me ei karda talupoja-nārusid, las nad tulla! Võtame nad odade otsa kui küpsesilgud!“ rāuskasid sõjasulased.

„Kas te seisate vait, või jääte täna pekita!“ kirus Gottfried.

Peki nimetus võttis sõjameestel suu vett jooksa. Nad jäidki kuulatama.

„Ruik, ruik-ruik!“ kostis nüüd imelist hāälitsust aida juure.

„Kas te tunnete seda hāält?“ küsis Gottfried võidurōõmsalt.

„Ruik-ruik!“ kordus hāäl.

„Siga!.. See on siga!“ hōiskasid sõjasulased.

„See on noor siga!“ kinnitas Gottfried.

Juba tahtsidki sõjasulased tormata lauda poole. Gottfried aga sirutas käed ette ja manitses:

„Mitte tormata! Hirmutate sea metsa, kes teda siis veel suudab kinni pūüda! Ettevaatlikult minna!“

„Tōsi jah,“ kinnitas Gottlob. „Ma olen kord vasikaga võidu joosnud, hinge pidi seest välja võtma.“

„Võtan põrsakese oma piigi otsa nagu Virtsus möldri lapsel!“ hooples Gottlieb.³⁷⁾ „Siis pistame aidale tule otsa ja küpsetame maitsvat põrsapraadi.“ Sõjasulane lõi keelega laksu.

„Nüüd!“

Mehed lähenesid laudale kikivarbail. See oli viiemehe-jaht üheleainsale põrsale, kellest pidi saada maiuspala.

„Ruik, ruik-ruik!“

Põrsa röhkimine kostis nüüd nagu lauda tagant.

„Teiselt poolt minna, me piirame ta sisse.“

Enne aga kui nad said oma plaani hakata teostama, jooksis külavahele äraeksinud põrsas rõõmsa röhkimisega õue. Ta lootis inimeste juurest leida seltsi ja toitu, võeti aga korruga mitme oda otsa! Suruti seni vastu maad, kuni veel tuksles verine keha.

„Nüüd meil on pekki!“ hõiskasid sulased.

„Viime ta laagrisse!“

„Ära ole rumal! Teised pistavad sea nahka ja meile endile jäävad näpud. Siinsamas puistame tal sisikonna välja ja sööme ta ära.“

„Kas keetmata?“

„Ma ju ütlesin: pistame aidale tule otsa, küpsetame selles põrsa ära.“

„Kust me aga saame leiba ja soola?“

„Kui Jumal on annud sea, siis annab ta sinna juure ka leiba,“ sõnas Gottlob.

„Leib ei röhi meile vastu: siin ma olen, tule ja võta!“

„Sa röhi ise leiva peale, küll siis saad. Kui siit talust ei saa, siis too teisest talust. Kui leiba ei anta, siis anna külarahvale mõõka. Küll sa siis näed, kuidas siis tuuakse, mis sa iganes tehad. Või loodad sa neid orjanärusid paluda? . . . Siis jääd sa kõigest ilma!“

---

³⁷⁾ Sakslasist sõjasulaste ristnimed tähendavad tõlkes: Gottfried — Jumalarahu, Gottlieb — Jumalaarmastus ja Gottlob — Jumalakiitus.

„Kes lähevad mööda maju leiba otsima?“

„Mina jään pörsast puhastama,“ kinnitas Gottlieb. „Mina olin esimene, kes ta oda otsa ajas.“

„Aga mina kuulsin esimesena ta rõhkimist,“ selatas Gottfried. „Mina ise jään pörsast puhastama.“

Leiba otsima ei tahtnud ükski minna. See polnud pörsa püüdmine, kes ise jooksis piikide otsa. Leiva otsimisel küla mööda võis juhtuda mõndagi ebameeldivat. Meestel mõlkus veel värskelt meeles Saaremaa adratalupoeg, kes esimese jõuguga läks külla ja jäigi kadunuks.

„Kas te olete sõjamehed või argpüksid?!“ karjus Gottlieb meeste peale. „Kui te ei taha külasse leiba otsima minna, siis ärge tulge ka praadi süüa.“

„Mis sa, sitikas, pirised! Kui tahad olla julge mees, siis mine ise külasse! Või julged sa üksi imevaid lapsi tulle pilduda?“ viskas Gabriel talle ette.

Gottlieb kargas ütlejale rindu kinni ja karjus:

„Korda veel seda ja ma võtan sind piigi otsa nagu pörsa või...“

„... või nagu möldri lapsel!“

Kostis ränka vandumist. Ja juba püherdaski kaks sõjameest tolmusel õuel ja püüdis teineteise kõrist kinni haarata.

„Kägistan sind siinsamas, sa verekoer!“ vandus Gabrieliks hüütud sõjasulane. Ta oli saanud vastase kaela oma kondiste sõrmede vahele.

„Las ta õpetab seda kõrilõikajat!“ irvitas Johannes, pani käed puusa ja jälgis võitlust hargis jalu.

Ka teised sõjasulased vahtisid, kuidas nende seltsimehed isekeskis kaklesid.

Gabriel kägistas enese all lamajat. See ähkis ja puhkis nagu vihane pull. Silmad olid tal pungis peas, sest Gabriel pigistas tal hinge kinni.

„Läheme vahele, kägistab muidu viimaks veel Gottliebi ära,“ sõnas Gottfried teiste vastu.

Äkki Gabriel röögatas: lamaja oli saanud ta sõrme oma hammaste vahele ja pures seda kui tige koer. Kohe laskis ta vastase kõri lahti ja hakkas talle rusikaga näkku peksma.

Nüüd kargasid Gottfried ja Gottlob kaklejate juure ja hakkasid neid lahutama. Mehed nägid enne aga kurja vaeva, kui suutsid nad teineteise kallalt eemale tõmmata.

Kakluse ajal oli Johannes joosnud põrsa juure, upitanud selle ühes põrsasse peatuma jäänud odaga õlale ja joosnud toa taha. Seal kavatses ta põgeneda jõekaldale ja katsuda mööda palki pääseda üle vee. Niiviisi saab ta põrsa tervikuna endale!

Vaevalt jõudis ta aga nurga taha, kui ta silme ees lõi järsku ilm mustaks ja ta langes otseti maha. Tapetud põrsa kõrvale.

Samal hetkel kargas rehe-aluse väravast välja keegi külamees, haaras sülle meeste seina najale asetatud relvad ning kadus rehe-alusesse tagasi. Kaklejad õues ja nende lahutajad ei pannud tähelegi, mis nende seljataga sündis.

Kui Gottlieb viimaks enda jalule ajas, kargas Gabriel ta ette, sülitas talle näkku ja karjus:

„Oled lapsetapja jah, oled jah!“ Pööras siis kannapealt ümber ja hakkas aida poole lonkima.

Gottliebi nägu kiskus vihast viltu, ta silmadesse tungis veri. Äkilise võttega haaras ta aia najalt ainukese õuejäänud oda ja virutas sellega kõigest jõust Gabrielile selga. See lõi jalgadel tuikuma, püüdis ennast ümber pöörda, langes aga otseti maha.

Tapja ei vaadanud oma seltsilise poolegi, vaid hakkas oma kaela masseerima.

„Poleks maksnud sedasi teha,“ julges Gottfried teha talle tagasihoidliku märkuse.

Gottlieb kukkus märatsema:

„Ah, mina lasku ennast surnuks kägistada! Ajasin Virtsus lapsi piigi otsa jah ja teen seda igauhega, kes julgeb seda mulle ette heita!“

Öökulli äkiline ilmumine

„Mina julgen seda ette heita, sa metsaline ja mitmekordne mõrtsukas!“

Selle hüüdega jooksis Aovalge rehe-alusest õue. Talle järgnesid Suurleiva Jaan ja Ihameel.

Veel enne kui sõjasulased äkilisest rünnakust toibusid, oli Suurleiva Jaan nad samasse paika uimastena maha löönud. Lihtsa rusikahoobiga maha rabanud! Peale Gottliebi.

„See nurjatu jätke minu hooleks!“ hüüdis Aovalge teistele.

Gottlieb nägi oma seltsilisi langemas, aimas oma saatust ette. Ta taganes Aovalge eest, põrgates seljaga vastu varbaeda. Suuresuuline räuskaja ja mõrtsukas ei taibanud, mida teha. Kas ta surmatunnike on nüüd tulnud? Tal jätkub aga siiski veel jultumust:

„Olen piiskopi truu teener ja sinusugune ori ei tohi minusse puutuda!“

„Ma ei tahagi oma käsi su verega määrida. Sa teed enesele ise otsa peale!“

See otsus rabas sõjasulast. Ta oli ette valmistunud igasugusele muule surmale, kuid mitte enesetapmisele. „Kas see talumees pole natuke lollakas?“ mõtles ta ja esitas küsimuse, mis koosnes aga vaid üksikuist, katkendilisist sõnust:

„Mis — ma — olen — sulle teinud?.. Kes sa õige oled ... küsin ma?..“

„Mina olen Ö ö k u l l!“

Gottlieb ei saa aru, talle ei meenu kohe, kus ta seda nime varem on kuulnud

Aovalge aga lisandas:

„Bratys oli esimene ja sina oled number teine!“

„Armud .. armud!“ ahastas mõrtsukas ja oli valmis tegema kõik, kui talle aga kingitaks elu.

„Olen sind aastaid jälginud... Nüüd on su tund tulnud, Gottlieb! Ma ei teadnud ega tunnud sind seni, täna aga paljastasid sa ennast ise oma jõhkra hooplemisega!“

„Öökull, öökull... Ma ei tunne sind... Kes sa õige oled?“

„Olen Virtsu mölder!“

Mõrtsukas jäi sõnatult ja tardunud ilmel vah-tima.

Ihameel ja Jaan vaatasid vaikides teineteisele. Aovalge siis ongi see õnnetu isa, kelle lapsed lan-gesid Virtsus hirmsa veretöö ohvriks! Tähendab: isa järgis juba aastaid oma laste tapjaile ja püüdis nende isikuid kindlaks teha, et siis tasuda ristiusu-liste pühakirja alusel: silm silma ja hammas hamba vastu! Nad said aru Aovalge hingepiinast, ta süga-vast kurbusest. Kui suurt hingelist pingutust pidi ta läbi elama oma laste mõrtsukatele kätte tasudes. Oli ju Aovalge mees, kes ei teinud kellelegi haiget ei sõna ega teoga; ta jättis isegi sammu astumata, kui putukas juhtus jala ette jääma.

„Sa pood enese siinsamas üles! Siin on nöör!“ Aovalge võttis taskust nööripuntra ja viskas selle Gottliebile näkku.

„Läheme seniks kõrvale, kuni ta mõistab enese üle kohut.“

Mehed astusid rehe-alusesse ja tagaukse kaudu toa taha.

Siin põrsatapja ajas end parajasti jalule. Ta oli tugeva hoobi kaikaga pähe saanud ja katsus nüüd oma kukalt ning väänas kaela. Nähes relvastatud talumehi, upitas ta enese jalule ja tahtis põgeneda.

„Paigal seista!“ pörutas Jaan.

Johannes nägi hiiglakasvuga maameest, kuulis ta jõulist häält ja — vajus tagasi põrsa kõrvale.

„Mis sinusuguste amet õieti on? Sõdimine või röövimine?“

Johannes katsus teisi teha vastutavaks, end va-lega päästa:

„Pealik käskis külast liha tuua.“

„Mis sa valetad!“ Jaan sasis Johannese pikka-dest juustest kinni ja sikutas neid. „Siinpool jõge polnud ühtki pealikut.“

„Palun ära ole kuri mu peale! Teised tapsid pörsa, aga mina tahtsin peremehele teda salaja tagasi viia.“

„Seda kuuleme kohe teistelt. Käi õue!“

Sõjasulane oli kärmas käsku täitma. Ta arvas, et ta üksi on sattunud külameeste kätte.

„Võta pörsas kaenlasse, kuhu sa tühjalt jooksed!“

Johannes võttis tapetud pörsa sülle ja astus ümber nurga õue. Tal polnud enam mingit relva, sest ta oda nähti külamehe käes olevat.

Kui mehed tulid õue tagasi, olid sõjasulased kadunud! Ainult poomisnõör vedeles varbaia peal ja marjapõõsad liikusid veel. Nähtavasti olid põgenikud vast praegu sealt läbi joosnud.

„Seda ma arvasin, et see ristikoer kardab ise kõige rohkem surma! Aga ta pole mu käest veel pääsnud!“

Aovalge jooksis sama teed mõrtsukale järele.

„Ajame ta ojasoppi!“ hüüdis Ihameel.

Suurleiva Jaan järgnes Aovalgele, et teda hädakorral abistada, sest ka teised kaks sõjasulast olid toibunud ja plehku pannud.

Jõudnud majade vahelt välja, nähti kolme sõjasulast jooksvat oja poole. Aovalge jooksis üle põllunurga neile ette.

Sõjasulased punusid kõigest jõust. Gottlieb vaatas korraks seljataha ja nägi Öökulli endale järgnevat löögivalmis mõõgaga. Ta pani nüüd välja viimse jõu. Ta ainus lootus pääsmiseks oli oja, mida ta tahtis ületada enne, kui tagaajaja temani jõuab.

„Surma lapsetapjale!“ möirgas Aovalge koleda häälega. Ta ei näinud teisi sõjasulaseid, kes samuti jooksid oja poole ja olid talle isegi lähemal; ta ei näinud ei Ihameelt ega Jaani, kes jooksid tal peagu kannul. Ta nägi vaid üht, seda, kes oli ta laste mõrtsukas ja kes enam ei tohtinud karistusest pääseda.

Põgenejaid olid kolm ja tagaajajaid samuti kolm. Pidanuks olema arvuline tasakaal — mees mehe vastu. Sõjasulased tundsid aga oma närusust ega

katsunudki vastu hakata, kuigi kahel neist olid veel mõõgad vööl.

Vesi suures ojas oli vahepeal tõusnud kaldaini. Jalgsilla palk juba ujus porisel veepinnal ja teda pidas vaid veel kinni kaldasse löödud vai. Ülalpool palki oli vesi veeretanud prahti oja põhjas kasvava paju taha. See tekitas nüüd sulu ja paisutas vee kõrgele, ujutades üle isegi põllu madalaima nurga.

Gottlieb jõudis esimesena palgi juure. Oli ju tema see, kes enne külasse minekut oli selle avastanud. Ta seisatas hetkeks ja ootas kaaspõgenejaid järele. Need pidid kaitsma ta taganemisteed mõõkadega pealetungijate vastu. Kui nad kolmekesi on üle oja jõudnud, tõukavad nad palgi kaldast lahti ja sulevad tagaajajatele tee.

Gottlieb tormas esimesena palgile. Palk vaid värises natuke, suutis aga kanda mehe raskust. Ülepeakaela tormasid nüüd ka teised kaks palgi peale.

„Öökull lendab ümber laagri!“ kordas Aovalge oma võitlushüüet, jõudes kaldale. Talle järgnesid Ihameel ja Jaan. Nad jõudsid veel õigel ajal hoida Aovalget tagasi, kui see tahtis põgenikele palgi peale järele tormata.

Juba kolme mehe raskuse all vajus palk otsapidi vee alla. Äkki murdus paju ülalpool palki ja sulgujäänud praht rullus kohutava veekeerisena jalgsilla peale. Nüüd murdus ka vai kaldal ja palk keeras teise külje peale. Samal hetkel kadusid ka mehed veekeerisesse. Paistis veel käsi, siis korraks kellegi pea — ja kostis surmakarjatus. See oli Gottlieb, kes hüüdis appi oma Jumalat!.. Siis kadus seegi ja kõik jäi vaikseks nagu ennegi.

Kolm meest kaldal olid tummadeks pealtnägijateks, kuidas mõnikord loodus ise karistab neid, kes pole väärt kandma looduse kuninga — inimese — nime.

Ihameel ja Jaan võtsid Aovalgel käe alt kinni ja sammusid tagasi talu poole. Veel korraks aga välgatas põõsaste vahelt sõjasulase kogu. See oli põrsa-

varas Johannes, kes samuti katsus põgeneda üle oja, kui nägi oma kohkumiseks endale vastu tulemas kolme meest. Järelemõtlematult hüppas temagi oja. Ja kuna ta ei osanud ujuda, siis neelas veekeeris temagi ja rullis ta allavoolu.

Ihameel heitis korraks pilgu ojale ja sõnas surutud meeli:

„Seegi põrsavaras ei näe kunagi enam teist kallast!“

Jõuti tagasi talu õue. See oli kord olnud Ihameele kodu. Aovalge pilk peatus sõjasulase laibal.

„Ära reostasid su kodu,“ tähendas ta Ihameelele.

Nüüd tuli talude vahel nähtavale teisigi küla-mehi. Aovalge pöördus nendele:

„Visake see korjus ojasse. Siis tulge tagasi ja igamees saab ühe sõjamehe oda.“

Porised veekeerised kandsid nüüd lossi poole viie sõjasulase laipu...

Kabuhirm lossis

Lossiisand oma poolehoidjatega istus juba nädalaid müüride varjul. Kui piiskop ei suutnud seni lossimüüre purustada, ei suuda ta seda edaspidigi. Kui saabub sügis oma vihmade ja tormidega, on piiskopivägi sunnitud Vigalast lahkuma. See teadmine tõstis ta tuju. Mis puutub aga majapidamisse, siis troostis ta ennast mõttega, et pandib veel teisegi küla Suurleiva Jaanile ja laenab raha.

Aimre Varensbecke kippus koju minema. Ta oli oma perekonna saatnud Tallinna varjule ja igatses nüüd naise juure. Lossiisand näiliselt küll kurvastas selle üle, südames aga rõõmustas, et saab söödikust lahti. Kui Varensbecke lubas oma sõjasulased pealegi lossi jätta, oli ta rõõm veel suurem. Ta patsutas Varensbeckele õla peale ja lausus:

„Minupärast võid sa minna!“

Varensbeckel oli ka valminud plaan lossist lahkumiseks: sulased toimetavad vene teispoole lossi

müüri taha ja öökatte all libistab ta enese köit mööda alla ning lahkub mõne talupoja saatel.

Lossikaitsjate perre jäid veel Johann Varensbecke Uuglast ja Swarthof Loodna-Tollilt. Lossisandale ei jäänud nägemata, kuidas Uugla Varensbecke ta keskmisele tütrele Katzele silma heitis. Lossi piiramisele võivad järgneda pulmad!

Kuna Varensbecke kavatses juba homme lossist lahkuda, andis Yxküll ta auks lahkumispeo. Lossi keldris oli veel mitu vaati õlut. Naispere valmistus balli vastu ja mehedki hoolitsesid endi välimuse eest. Tuju oli kõigil hea, sest täna valitses vaenlase laagris eriti suur vaikus ja lossi ümber polnud ainustki vaenlast luuramas.

Lossis tantsiti ja joodi. Kui teener saadeti keldrisse õlle järele, ilmus ta varsti tagasi, aga tühja kannuga.

„Aulik isand, ärgu tundku hirmu ... aga keldris on uputus!“ sosistas ta oma isandale vabisevail huulil, et külalised ei kuuleks.

Lossisand kergitas kulme ja tõreles:

„Mis sa sonid!.. Kas õllemaat löi põhja alt ära?“

„Ma ei pääsnudki vaatide juure, keldris on vett üle põlvede. Jumal olgu mulle armuline, ma ei valeta ega soni.“

Vandesõna libises üle lossisanda huulte. Ta lahkus toast taaroval sammul, teener kannul.

Yxküll polnud arg mees, aga nüüd ta tundis, kuidas ta põlved keldrisse minnes nõtkusid. Teener oli suure hirmuga unustanud keldriukse pärani lahti.

Kui lossisanda pilk keldrisse langes, siis pidi ta tugema uksepiida najale: õllevaadid olid nihkunud oma asemeilt ja ujusid keldris ringi. Nurgas aga keerles vett üles ja üha juure nagu allikast!

Yxküll kogus end ruttu, pööras ümber ja tõttas teise keldri poole, kuhu oli paigutatud laskemoon. Siin polnud aga enam vajagi ust avada, sest ukse alumine osa ja trepiastmed olid juba vee all.

Lossiomanik unustas isegi vandumise. Ta lohistas enese õue ja toetus müüri najale. Ta pea oli uimane joomisest, oli aga nähtust läinud veelgi uimasemaks. Teener seisis ta lähedal abivalmina, kuigi temagi põlved vabisesid hirmust ja kurk kuivas.

Lossimüüride tagant kostis õue mingit salapärast kohinat ja pahinat, nagu seda tekitavad veskipaisud suurvete ajal.

„See pole jääminek, see pole ka vihmasadu,“ sonis pooljoobnud ja ehmunud lossiisand. „Ehk on see maailma ots ja Jehoova tuleb mu üle viimse-päeva-kohut pidama?“

Keldrile lähenes paar sõjasulast. Nemadki ka-vatsesid õlut minna tooma.

Lossiisand tõstis käe ja tegi keelava liigutuse.

„Tagasi!“

Sulased jäid imestades seisma. Enne pidu isand lubas neilegi õlut, aga nüüd keelab seda! Mis see siis tähendab?

Lossi tubadest kostis piduhääli. Pillid hüüdsid ja tantsijate sammude müdin oli selgesti kuulda.

„Kuhu kõrgeaulik isand on läinud? Õllekannud on tühjad!“ kostis kellegi purjus hää l õue.

Poeg Konrad aga laulis passihäälega:

„Ein Ritter uf der Burge was,

Der Namen ick hie vore las:

Ykeskule was sie genant,

Der tet dem Meistere bekant . . .“³⁸

„Lähen üles — müürile . . . vaatama,“ sõnas lossiisand katkendiliselt ja hakkas mööda tornitreppi üles ronima. Ta hoidis vaevaga kinni käsipuust, toetas õlaga vastu müüri . . . Ta vaarus rohkem hirmust kui purjus peast.

Teener järgnes oma peremehele, olles valmis komistamise korral teda hoidma alla kukkumast.

³⁸) Katkend „Liivimaa riimkroonikast“, mida Yxküllid keskajal pidasid eelistatuimaks joomalauluks.

Tõlkes: Rüütel elas kindluses, ta nime juba mainisin: Ükskülaks seda hüütakse. Meistrile see teada on . . .

Esimese korra peale kostsid veel nõrgalt hääled piduruumist. Laskeauk oli siin kitsas ja hämaruses kõik segi. Kuid nüüd hakkas ka juba väljaspool müüre kostma mingisuguseid hääli: kisa ja segast juttu vaheldamisi.

Kui Yxküll astus torniavausest välja põhjamüürile, võpatas ta kogu kehast: loss asetses nagu hiiglaveekatlas, mis kees ja kääris. See kitsas riba maad, mis lahutas jõgesid lossimüürist, oli juba üleni vee all. Naravere jõgi saatis aga üha uusi hiigla-veekogusid vastu lossimüüri ja sealt edasi paisu poole. Sogastes veekeeristes rullusid juurtega üles kistud puud, palgid, roikad ja igasugune praht, mida leidis jõekaldail...

Lossi pais oli sügavas vee all, ta asukohta võis veel määrata vaevalt märgatava veekogude murde läbi.

„Põrguväed on lahti pääsnud,“ pomises lossisand ja vahtis silmi jõllitades veeväljale.

Teener astus oma peremehe juure, tuges rinnuli lossimüürile. Vaatas korraks Yxküllile näkku ja libistas siis käega endal üle silmade. „Olen vist niisama surnukahvatu kui mu isand,“ mõtles ta.

„Jääminekugi ajal pole ma veel nii kõrget vett näinud, vihma pole ka tilkagi sadanud, kust need veekogud siis on valla pääsnud?“ küsis ta rohkem iseendalt kui peremehelt.

Lossisand kuulis siiski teenri küsimist ja pomises vastu:

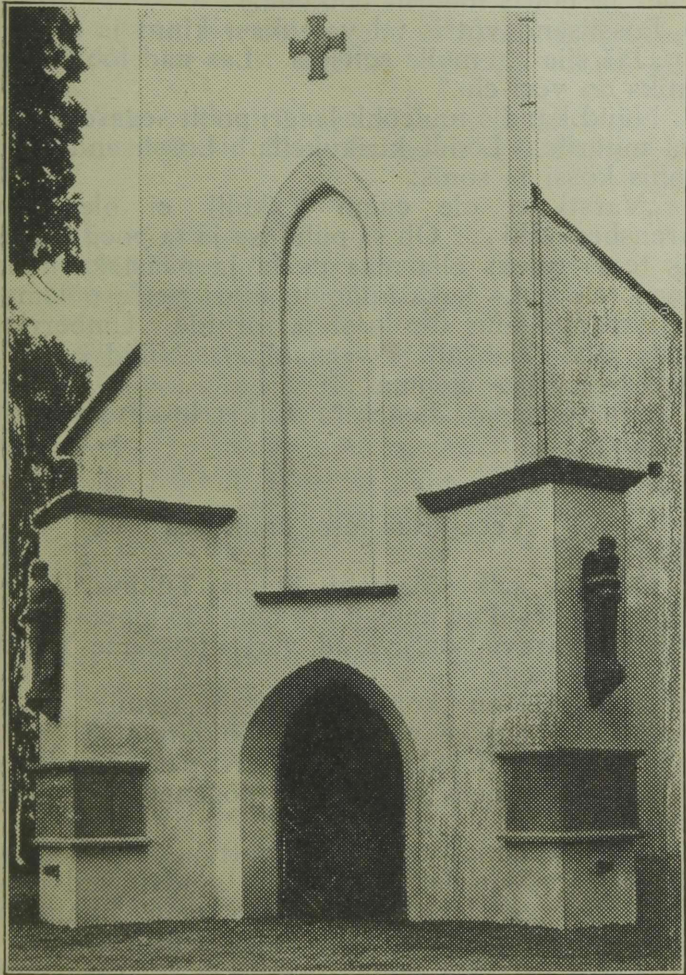
„Ma ei tea... Jehoova Jumal, päästa mind ja mu pere!.. Kui ma veel eluga pääsen, ehitan su auks kirikusse kullatud altari!“

Tuuleõhk kandis lossini katkendilisi sõnu:

„Ruttu... siia appi!.. Kurat sinusse... kas sa, vasikas, ei näe?“

Ebausklik isand tagus enesele ristimärki ette ja pomises:

„Need on põrgulised, kes seal vannuvad... Kas te ei näe, kuidas surnuhauad lähevad lahti ja surm hakkab meid kõiki neelama?“

Vigala kiriku esikülg.

Torn on ühtlasi ka monumendiks Vabadussõjas langenud Vigala meestele. Püstitati 1933. a. arhitekt A. Kotli kavandi järel.

„Ma jooksen alla ja hüüan appi!“ hädaldas teener ja tahtis müürilt lahkuda.

Lossiisand võttis tal varrukast kinni ja anus:

„Jää siia . . . mulle seltsiks. Las nad lõbustavad kuniks on veel elu.“

Nüüd kandis tuuleõhk laagri poolt segaseid hääli üles müürile. Löödi kirikukella. Lossiisand vajus hoopis kõssi ja sonis:

„Varsti ei ole enam Yxküll, ei ole enam Varensbecketki . . . Oh sa püha isa ja ta poeg taevas! Kas te ei tuleks alla maa peale ja päästaks mind! Panen teie auks kaks küünalt altari peale põlema!“

Pimedus laius üle lossi ja tornide. Ümberringi kostis segaseid hääli ja veepahinat. Nüüd karjatas keegi ja hakkas ulguma . . .

„Viimnepäev läheneb!“ suutis lossiisand veel mõelda.

Veeuputus lossi ümbruses

Esimene salk sõjamehi jõudis Tuhinu kaldalt laagrisse. Pealikud andsid aru oma töö lõpetamisest: järve vesivärvad on avatud, varsti uputame Yxküll kogu kupatisega.

„Kas pais on korras ja peab vastu?“ küsis piiskop. „Vaadake veel kord töö järele ja pange mehed valvele. Ükski ei tohi lossist pääseda. Püssituli avada igähele, kes katsub põgeneda või ilmub lossimüürile.“

Pealikud lahkusid kiriklast pettunult. Nad lootsid öisele puhkusele, piiskop aga saadab nad paisu juure! Sellega oleks ju aega, ega enne hommikut vesi ikkagi nii kõrgele tõuse, et hakkab uputama.

„Paisu valvama mingi need, kes logelesid laagris. Meie tahame ka puhata,“ nurisesid rüütel Tittfer ja ta kaaslased.

Mindigi piiskopi juure tagasi ja paluti hommi-kuni puhkust. Töö järvekaldal olnud väga väsitav. Piiskop lubaski puhkust, käskis aga värsked mehed minna paisu juure.

„Kas kõik mehed on tagasi jõudnud?“ küsis Tittfer laagrisse jõudes.

„Oja taha jäänuid pole veel näha. Läksid vististi külasse soomust tegema,“ arvasid teised sõjaulased.

Värsked mehed lahkusid laagrist, ületasid parvel jõe ja ruttasid lossist kaugelt möödudes paisu juure.

„Pais on lõhutud!“

Suure kisaga jooksis käskjalg laagrisse. See pani kogu laagri kihama. Pealikud jooksid piiskopi juure.

„Kõik puusepad paisu parandama!“ põrutas vihane piiskop. „Mis kord see on! Magate poole päeva laagris nagu koerad palava ilmaga ja ükski ei valva paisu... Tahate kõik mu käest keppi saada.“

Vihane piiskop läks ise paisu vaatama. Rindpalk oli ühes kinnituspulkadega lahti kangutatud. Ka teised paisupalgid olid laiali pillatud, osa jõkkegi veeretatud...

Kiruti lossi kaitsjaid, kes nähtavasti olid öösi julgenud lossist siiski välja tungida ja lammutada selle, mis piiskopi mehed päeval olid ehitanud. Kellelgi polnud aimdust, et Naravere mehed ja Suurleiva Jaan paisu lammutasid!

Oli õnn, et järve vesi polnud veel paisuni jõudnud.

„Ruttu paisu ehitama!“

Nüüd kanti palgid tagasi, oherdati murdunud pulgaotsad välja ja löödi uued sisse. Joosti raba alla, korjati sammalt ja topiti palgivahed kinni.

Juba lõigi laine vastu paisu aluspuid. Veepind hakkas tõusma. See oli uputuse algus.

Piiskop kärkis ja vandus kaldal. Pealikud ajasid süüd üksteisele. Püha isa peapesust pääsid üks need, kes käisid järvekaldal ja töötasid kraavikaevamisel.

Paisu uuesti ülesehitamine ei läinud suure rutuga nii hästi, kui tarvis oli. Vesi tõusis kiiresti ja kip-

pus paisuehitajaid uputama. Esiialgu pais pidas siiski vastu. Juba ujutaski vesi lossi ümbruse, ulatus alumiste laskeaukudeni...

Lossis aga pidutseti. Isegi valvesõjamehed olid oma kohtadelt lahkunud ja võtsid osa üldisest joomisest ning söömisest. Nad olid muretud ja julged lossimüüride paksusele.

„Küll me ajame nad varsti üles müürile,“ irvitasid piiskopi pealikud ja sõjasulased.

„Suurtükid üles seada!.. Püssimehed asugu oma kohtadele!“

Käskjalad jooksid piiskopi korraldustega mööda laagrit ja andsid käsud vasallidele edasi. Äratati unest kõik mehed, kes võisid relvi käsitada.

Kui hommikutaevas lõi punaseks, oli piiskopi vägi võitlusvalmis. Adratalupojad seisid paisu juures valvel.

Vesi lossi ümbruses tõusis iga minutiga. Kulub vahest ehk veel tund või kaks, aga siis peaksid lossi kaitsjad ilmuma müüridele, kui nad ei taha uppuda all hoovis ja tubades.

Piiskopi tuju paranes, kui pais suudeti enne veetõusu korda seada. Ta lahkus jõekaldalt, käskis aga end äratada rünnaku alguks. Ta puhkab seni, kuni vesi tõuseb kallastega triiki.

Keegi nagu liikus lossimüüril. Üsna nurgatorni kõrval. Oli veel hämar ja raske oli läbi hommikuse udu näha. Varsti tõuseb aga päike kõrgele ja ajab udu laiali. Pole ka tähtis, kui mõni juhuslikult tuli ligi müürile: püssikuulid nii kaugele ei ulatu, küll võib aga lossi kaitsja saada rabanduse, kui näeb uputust enese ümber.

Äkki pais praksus. Järgnes pidev ragin.

Paisu vahid jooksid alla veepiirile. Palkide vahelt nirises vett läbi.

„See ei tähenda midagi, pealt tuleb tuhat korda rohkem vett juure.“

Talupojad tulid üles kaldale tagasi. Küll oli veepinna kõrguse vahe suur! Kui seisti paisu all, siis ulatus paisupealne vesi üle kahe mehe pea.

Jube tunne hakkaski paisu all. Mis siis, kui pais murdub ja kogu veeväli langeb kaela? Veevool viib siis inimesed kaasa kui putukad, ükski ei pääseks enam kaldale.

Uuesti kostis raginat. Pais vabises ja värises.

„Vaadake, vaadake! Paisu sein hakkab välja vajuma!“ karjus keegi puuseppadest.

Paisu pealik Vietinghof võttis kepi õrnalt sõrmede vahele ja hoidis seda püstloodis. Piilus siis kepi kõrvalt paisu poole.

Vandesõna libises üle ta huulte.

„Ruttu paisule toed ette!.. Sein ei suuda rõhumisele vastu panna... Toepalgid ette panna!“

Lossi poolt aga lähenes lonkides keegi mehike. Ta tuli otse jõekallast mööda.

„Hullumeelne, vaata ette! Lossimehed lasevad sind maha!“ karjuti tulijale.

Tulija — see oli Bratys — ei pannud hoiatusi tähele. Temagi vahtis järjest tõusvale jõeveele ja pomises üksisõnu enese ette:

„Öökull lendab ümber laagri. Öökull lendab ümber laagri...“

Vesi tõusis järjest. Vool kandis paisu taha puid ja igasugust prahti. Vaevalt suutsid talupojad asetada ühe püstloodis toe ülesraiatud paisuseina taha, kui algas taas uus praksumine. Palgiotsad värisesid ja hakkasid kallast nagu hiiglasahaga üles kündma.

„Alt ära!.. Pais tuleb kaela!“ karjuti kaldalt alla paisutöölistele.

Mehed nägid hüüdmatagi, kuidas pais hakkas järele andma, ja jooksid üles kaldale.

Samal hetkel kostis lossi poolt püssiraginat. Piiskopi väed algasid tulistamist. Kõmatas kahur ja lähedane mets kajas vastu...

Lossiisanda kauane ärajäämine piduruumidest äratas tähelepanu. Külalised vajasisid õlut ja hõikasisid teenrit, kes oli läinud seda keldrist tooma.

Viimaks Aimre Varensbecke läks mõlemaid taga otsima.

„Uputus on lahti!“ jooksis ta aga kohe karjudes tupp tagasi. „Päästke endid ülemistele kordadele!“

Naised kiljusid, lossiemand langes minestusse.

Esimeseks joosti õue. Madalamasse kohta oli siin juba tekkinud loik. Sinna nirises vett järjest juure. Keldrid olid nüüd vett üleni täis, õllevaadid neis puutusid juba lakke kinni.

„Ruttu üles!“ hüüdis Uugla Varensbecke, ahmis oma mõrsja sülle ja kandis ta ülemisele lossikorrale.

Lossiisand müüril kuulis kära allõues. Ta astus sisemisele müüriservale, toetas end käsipuule ja karjus:

„Kõik üles müürile!.. Päästke laskemoon alu-
misel korral!“

Swarthof tuigerdas õue sõjasulaste juure. Nagu unenäos taipas ta, et midagi halba on juhtunud. Ehkki läbi ja läbi purjus, suutis ta lossiisanda käsu siiski kuidagi edasi anda.

Ka sulased olid lärmitsenud oma ruumes ega olnud pannud uputust enne tähele, kui anti käsk laskemoona päästmiseks. Purjus pead suurendasid segadust. Polnud õieti ainustki kainet meest, kes oleks suutnud korda luua ja käsutada. Või olgu siis lossiisand ise, kelle pea karges õhus oli juba jõudnud veidi kaineneda.

„Sõjamehed püssidega üles müürile!“ käsutas ta alla.

Vaevalt jõudsid aga sõjamehed üles müürile, kui vaenlane avas tule. Oiates langes haavatuid müürile. Keegi haaras enesel käega õlast kinni, kaotas aga sealjuures tasakaalu ja langes üle müüri alla. Kõrgele pritsis vesi ja keeris kandis ta eemale.

„Tagasi laskeaukude juure!“

Sõjamehed kadusid müürilt käsutagi. Lossiisand vandus korraks: ta oli õlast saanud haavata. Õnneks oli see vaid kerge kriimustus.

„Kullatud altari ehitan ma Jehoovale ... kaks küünalt panen igal pühapäeval su auks põlema...“

Pais murdus

Hiigla veehulgad surusid järjest peale, kiiruga ehitatud pais ei jõudnud neile vastu pidada ja vajus püstloodist välja. Ülemine sein vajus ragisedes kokku, põhjapoolne paisuots surus kaldast lahmaka lahti ja langes siis alla. Kohisedes ja vahutades tormas vesi nüüd alla jõesängi, kiskudes endaga kaasa viimsed paisujäänused. Vallapääsnuud veevood tormasid edasi Reinamaa poole, viies kaasa kõik, mis ette jäi. Ehitusest ülejäänud palgid, pakud ja samblahunnikud keerlesid veepinnal. Jäid käänakuil sulgudesse, kuni tõusev veepind need purustas ja veeretasku risu enese ees alla Kasari poole...

Loodusjõudude hävitustöö ja tung üle takistuste oli jube, aga ka haruldane vaatamäng. Paisuehitajad vaatasid tummalt oma kätetöö hävingut pealt. Nad polnud suutelised loodusvägedele vastu panema.

Vesi lossi ümber aga langes nüüd kiiresti. Lossi-paisu kohale tekkis järsk murrang.

Nõrgameelne Bratys torkis pika teibaga vastu kallast ujutud prahti voolu kätte. Järsku karjus ta hullumeelsuse hoo peale tulles:

„Appi!.. Öökull lendab ümber laagri... Ennäe, kus Gottlieb sõidab kuradi seljas põrgusse!“

Paisu kaitsjad tõttasid alla veepiirile ja kohkuisid: veevool oli toonud vastu kallast kellegi laiba. Nüüd keeras see end selja peale — see oli Gottlieb, keda oodati laagrisse tagasi.

See jube leid ajas ebauskliekeh sedavõrd hirmu peale, et nad ei taibanud laipa kaldale tõmmata, et teda kristliku kombe kohaselt hiljem kirikuaeda matta.

Bratys aga lükkas laiba kaldast eemale.

„Põgene ruttu, sest öökull ajab ka sinu jälgi taga... Huuh!“

Hullumeelne Bratys viskas teiba maha ja põgenes. Ta jooksis mööda jõekallast kiriku poole. Ta tee aga viis lossist mööda.

Kellelgi ei tulnud meele Bratyst hoiatada püssikuulide eest. Meeste pilgud olid nagu kinni naelu-

tatud uuele imelikule nähtusele: veekeerises liikus mingi imelik loom või olevus. Vahel tõusis veest välja odavars, värises ja vajus siis vette tagasi, samas kerkis veepinnale mingi piklik kogu, välgatas valge ese... Kas see polnud mitte inimkäsi?..

Bratys oli seda nähes hakanud ulguma ja põgenenud. Nüüd tõi veekeeris imeolevuse vastu kallast. Pealtnägijad vahtisid kohkudes üksteisele ja taganesid jõest eemale...

Nad nägid oma seltsilise Gabrieli laipa odaga seljas. Ta külje vastu hoidis veel teine laip — see oli Gottlob, kes samuti oli Tuhinult tulles kadunuks jäänud.

Lossi poolt kostis püssiraginat...

Kui kokkunud paisukaitsjad pead üles tõtsid, nägid nad veel, kuidas Bratyse eluta laip kõrgest kaldast alla vette veeres. Lossi laskeaukude ees hõljus püssirohusuitsu. Nüüd pistsid mehed jooksu, tegid veel suure ringi üle lossipõldude, et mitte jääda püssitule piirkonda.

Vesi lossi õues ja keldreis langes niisama järsku kui oli tõusnud. Valge õlul võis näha piiskopi sõjamehi askeldamas oma paisu kohal jõekaldal. Äkki kuuldi aga raginat ja märgati, kuidas vesi tormas nüüd alla ja uputus hakkas järele andma.

„Piiskopp on ühenduses kuradiga,“ kirusid lossi kaitsjad, „aga Jumal ajas ta plaani nurja. Meie oleme pääsnud!“

Toibusid ka lossi isand ja ta külalised. Osa laskemoona oli õnneks paigutatud aitadesse, sinna vesi ei olnud ulatunud. Kui lossist vastati uuesti püssitulega, lõpetasid piirajad tuleandmise ja lahkusid oma seisukohtadelt.

Ainuke mees lossis, kes leidis lahenduse uputusele, oli väravavaht Jürgen:

„Vaenlane kaevab muistse veskipaisu eest maha ja laskis Tuhinu järve meile kaela. Selleks nad oma kõrge paisu ehtasidki. Nende plaan oli meid kõiki uputada ja sundida üles müüri peale minema. Miks nad hakkasid lossi kaitsjaid siis kohe tulistama?“

Lossiisand ronis selle seletuse peale veel kord üles, seekord aga idatorni. Ta uuris siit Suur-Vigala jõge ja võis veenduda, et Jürgenil oli olnud õigus: suur vesi saabus vaid Naravere jõge mööda!

Nüüd algas lossis alles õieti jooming ja võidu pühitsemine. Varensbeckegi lükkas kojumineku edasi. Vesi jões voolas praegu kiiresti ja oli elukardetav teda venega ületada. Pealegi oli laager juba ärkvel ja teda võidakas hakata taga ajama!

Purjus lossiisand lõi rusikaga laua pihta ja kirus:

„Sina, Jehoova, pole enam õige kambamees: sa hoiad nüüd piiskopi poole! Ma ei ehita sulle kullatud altarit ega pane su meeleheaks küünlaid põlema. Enda ja oma naise vapi kinnitan ma su altari külge, sest mina olen Vigalas maapealne jumal. Kui rahvas kummardab sinu ette, siis peab ta põlvitama ka minu vapi ees. Nüüd ja ikka ja igavesti... Aamen!“

Piiskop oli halvas tujus. Ta sõimas sõjasulaseid ja paisuehitajaid kuidas oskas ja suutis. Ka vasallid said oma jao: miks nad ei olnud lasknud ehitada tugevamat paisu ja seda hoolega valvata! Nüüd visati pais ligadi-logadi üles; muidugi ei suutnud ta siis pidama jääda!

„Kas niimoodi saame lossist jagu?“ põrutas piiskop vasallide peale. „Annan teile kakskümmend neli tundi aega mõtlemiseks, kuidas loss vallutada ja sundida Yxküll alistuma. Ja nüüd võite minna!“

Igatsusega vaatas piiskop Avaste suunas. Maanteel ei liikunud ainustki inimhinge. Kuhu jääb ometi ta vend Michel Buxhoevden? Miks ei tule ta oma sõjameestega juba kord abistama? Ülehomme on jaanipäev ja seda päeva tahaks ta Vigalas pidulikult pühitseda. Homme süüdatakse ta venna Johanni auks jaanituled. Seda on ta lubanud ja Johan Buxhoevdeni mehed olid seks tasapisi juba teinud eeltöid...

Tänane nurjumine on rikkunud ta tuju ja seda — tänu Yxküllile! Kes teine läks paisu lõhkuma, kui mitte lossikaitsjad? Aga oodaku! Ta tasub seda Yxküllile mitme võrra tagasi... Ent kuidas...

Talud jaaniõhtul leekides

„Tooge parv vastu!“ hõikas keegi sõjamees kiriku kohal jõe taga ja lehvitas valge lipuga. Lipp oli seotud odavarre külge.

Ta hõikas ja vilistas korduvalt, enne kui teda laagrist märgati.

„Ennäe Yxküllil vaherääkijat!“ hõisati laagris. „Vist hakkavad alla vanduma.“

Vasall Tisenhausen läks sõjameeste saatel jõe-kaldale ja küsis, mida vajatakse.

„Olen Koluvere lossi sulane Gosvin ja tõin piiskopile sõna.“

Lipumees viidi piiskopi ette. Võõras kummardus sügavasti ja sõnas:

„Pealik Michel Buxhoevden laseb oma kõrgeaulikku venda tervitada ja palub abi.“

Piiskop kergitas kulme ja küsis:

„Mis temaga on juhtunud?“

„Tema kõrge vend on kõige parema tervise juures ja teel laagrisse. Ta aga ei pääse üle Naravere jõe. Ma tulin Uhja küla all venega üle, aga meil on mitu vankrit laskemoonaga.“

„Kas sa tunnend siis Vigalat hästi?“ küsis piiskop kahtlevalt.

„Teenisin mullu suvel Yxküllil juures, nüüd aga olen Koluvere lossipealiku truu teener.“

Piiskop laskis kutsuda mõned vasallid.

„Saatke sõjamehi ja puuseppi Uhja külasse ja tooge mu vend oma saatjaskonnaga siia. Sulane Gosvin tuleb teejuhiks kaasa.“

Õhtuks oli Koluvere abivägi kohal. Uhja külas aga olid lammutatud talu loomalaut ja loomad kaasa aetud ning kolm külameest peksetud vaeseomaks. Nende süüks oli — keeldumine sõjavõimudele varustust ja moona andmast!

Piiskopil oli oma vennaga pikem nõupidamine. Vend teatas talle saladuse, kuidas loss vallutada. Kutsuti ette Gosvin ja Kaspar, kes kinnitasid oma-poolt lossi võtmise kava.

Piiskop viskas täie rahapunga sõjasulaste poole. Mehed püüdsid punga õhust kinni ja lahkusid kummardades toast.

„Mullu viskas Yxküll meid värava taha, tänavu paluks ta meid põlvili tagasi. Oodaku, küll me talle näitame!“ ähvardasid endised lossiisanda sulased.

Lossi vallutamise plaan oli üsna lihtne: öösi kaevetakse nurgatorni alt jõekallas maha ja torn variseb jõkke. Kisub kaasa osa lossimüüri. Seda viisi pääseb siis lossi ja võib selle vallutada tormijooksuga. Kaspar jutustas, kuidas mullu teadmata kes kaevanud salakäigu lossi alla ja külanõid põgenenud seda kaudu. Juba siis olnud nurgatorn veidi viltu vajunud.

Gosvin ja Kaspar olid nüüd asjamehed. Nad käisid eemalt lossitorni vaatamas ja loodimas. Torn oli tõepoolest viltu.

„Vesi seisab kõrgel. Mõni päev tuleb oodata, kuni ta alla langeb,“ teatasid nad oma isandale.

Piiskopi käsul ei võetud paaril päeval sõjalist tegevust ette. Jaaniõhtul tehakse jaanituld, jaanipäeval peetakse kirikus pidulik missa ja alles öösi algab kalda õonestamine.

Jaanilaupäev kulus eeltöödeks õhtusele pidustusele. Piiskopi tuju oli jälle hea ja see nakatas ka vasalle ning sõjasulaseid. Varsti teadis terve laager, kuidas lossiisanda vastupanu murtakse.

Suurtes kateldes keedeti loomaliha ja viimsed õlleankrud asetati alustele. Laagri taha nõmmele aeti püsti pikad latid tõrvatünnikestega. Koluvere pealik tõi tõrva oma vennale nimepäeva kingituseks.

Kui pidutuju laagris jõuab haripunktile, peab Yxküll tuju nulli peale langema. Sellist soovi avaldas piiskop. Kuidas seda teha, selles pidid vasallid nüüd oma leidlikkust näitama.

Vasallid pidasid nõu ja jõudsid ühisele otsusele. Nad leidsid selleks vahendi, mis piirajatele mingit kulu ei teinud.

Saabus õhtu. Soe ja vaikne.

Piiskop liikus oma vendade saatel laagris, jälgis toidukeetmist ja vestles vasallidega. Kui süüdati esimene jaanituli, hüüti ühest suust nimepäevalapsele kolmekordne „Hoch!“³⁹⁾

Möödusid mõned minutid, kui laagris pääsis valla hõiskamiste torm. Karjuti hurraa, puhuti pasunaid ja põristati trumme.

Piiskop vaatas heatujuliselt oma vennale:

„See kõik on sinu auks!“

„Olen sulle väga tänulik, armas vend!“

Vasall v. Zöege näitas käega üle nõmme.

Eeriko talu kohalt oli taevas punaseks lõõnud. Paks suits ja pikad tulekeeled tõusid kõrgele.

„Sõjamehed teevad külas jaanituld, põletavad Yxküll talusid maha. Valmistavad lossiisandale erilist jaanipäeva tuju.“

Vendade kolmik naeris. Naeris nii, et kõhud vabisesid: las Yxküll näeb ja vihastab.

Karjuti korduvalt hurraa. Seekord otse mõirati, sest jõuk sõjasulaseid oli läinud parvega üle jõe ja pannud tule Mändoja ning Rädinoja talude räästasse. Need talud asetsesid otse lossipõldude taga ja nende põlemine pidi lossi kõige paremini kätte paistma.

Lärm ja joobnute räuskamine laagris kasvas. Jälle karjuti hurraa. Nüüd paistis tulekuma Leivere küla poolt. Põlevate taluhoonete pragin ja mühin kostis laagrisse, ulatus püha isa ja ta vendade kõrvugi.

Naravere küla pääsis mahapõletamisest tänu Jaupi suurele ojale. Ikka veel saatis Tuhinu järv suuri veekogusid alla lossi poole. Oja püsis kaldaini vett täis ja ühtki veesõidukit ei leidunud laagri pool oja. Pealegi hoidsid saladuslikud surmajuhtumid ebausklike sõjasulaste meeli ärevil. Nad hoidusid sinna poole minemast.

Külades, kahjutulede ümber, räuskasid relvastatud sõjameeste jõugud. Paljastatud mõõkadega aeti rahulikke külaelanikke taga. Riisuti vara ja loomi. Külarahvas oli pikapeale muutunud julgemaks ja

³⁹⁾ Elagul

asunud taludesse tagasi. Nüüd aga said nad sõjameeste tooruse ja vägivald all rängasti kannatada.

Läbi tulemühina kuuldus laste nuttu ja naiste hädaldamisi. Mehed ei suutnud relvastatud jõuke tagasi tõrjuda, pidid päästma oma elu põgenemisega.

Irvitades jõudsid põletajad laagrisse. Siin hooplesid nad oma vägitegudega külas, näitasid teistele riisutud varandust...

Laagrimeeste silmad põlesid saagihimus. Kahetseti, miks ei läinud nemadki külasse põletama ja riisuma. See oli meelepärane tegu piiskopi ja Jumala ees, kes andis paganad nende kätte karistamiseks.

Lossiisandale teatati kahjutuledest. Ta läks üles lossimüürile ja jälgis ümbruskonda. Mitmed tulekahjud paistsid korraga kätte. Polnud kahtlust, et see oli piiskopi sulaste töö. Võimetus vihas tagus Yxküll rusikaid vastamisi. Oli õnn, et vaenlane jättis Säälä karjamõisa põletamata. Õieti oli see ju kupja teene, kes lõi sõbraliku vahekorra vasall Tittferiga.

Kui piiskop oli soovinud Yxküll viihastada, siis oli ta seda saavutanud täiel määral. Külarahvas ei tulnud kõne allagi, nende mured ja kahjud suurtesse isandatesse ei puutunud!

Kessoo võhmale paistsid esiteks laagri jaanituled ja selle järele kahjutuled külades. Lemmik laskis kutsuda Ihameele ja Aovalge. Lühikese nõupidamise järele kutsus Ihameel võhmale viibijad külamehed kokku, laskis nad relvad kaasa võtta ja mindi siis kiiresti külasse. Nende ülesandeks oli küla kaitsmine vaenlase vastu. Mehed valvasid nüüd ojakaldal ja pidasid silmas külateed.

Õo möödus aga rahulikult, Naravere küla jäi seekord puudutamata. Vastu hommikut rauges lärmitsemine hoopis ja omakaitsemehed võisid puhkama minna.

Põgenikud lahkusid Tuhinu saarelt. Viimsed lahkujad pääsid vaevaga mööda järve mudast põhja.

Vesi oli söönud kitsa kraavi laiaks kanaliks ja kogu järv näis tühjaks jooksvat. Lohus kohtadesse oli jäänud eluskalu ja neid võis püüda nüüd käsitsi, lüüa kaigastega surnuks. Saak järvel oli rikkalik ja andis põgenikele tubli leivakõrvase. Toodi taludest isegi tühjad nõud ja soolati neisse roogitud kalad.

Missa kirikus ja röövliid külades

Öisele pummeldamisele ja talude põletamisele järgnes laagris raske uni. Selle tagajärjel algas jaanipäevane pidulik missa kirikus suure hilinemisega. Katki polnud aga midagi, sest külarahvas kirikusse ei julgenud tulla ja kuulajaskonna moodustasid vaid vasallid ning piiskopi saatkond.

Kui piiskop oma saatjaskonnaga kirikusse jõudis, võeti ta vastu suurte auavaldustega. Kirikukella helisedes astus ta altari ette ja alustas ladinakeelsete palvete lugemist.

Laagris jälgiti vahepeal liiklemist lossi müüridel. Osa sõjasulaste kohuseks oli hoolitseda piiskopi julgeoleku eest. Lossikaitsjate juhtuva väljatungimise katse pidid nad kohe likvideerima vasturünnakuga. Enamikul sõjasulaseil polnud aga jaanipäeval midagi teha. Päev oli antud meestele vabaks.

Eileöine saak ei annud hingerahu neile, kes ei käinud külas talusid põletamas ja riisumas. Saagihimu valdas meeste meeli ja meelitas neid uuele röövretkele. Vaevalt oli piiskop parvega üle jõe lahkunud, kui sõjameeste salku lahkus laagrist mitmesse külge. Nende arvates pidi külarahvas pärast ärevat ööd päeval magama ja nii loodeti suuremale saagile. Eriti suur oli neil isu Vigala naiste järele.

Õine riisumine oli vaid väikeseks sissejuhatuseks sellele, mis nüüd aset leidis. Seekord talusid küll ei põletatud, sest kahjutulede kõrgele tõusev suits hirmutanuks inimesed metsa ja sohu. Sõjasulased hiilisid taludele lähedale metsa ja võsastiku kaudu ja tormasid siis mitmest küljest peale.

Seal, kus avaldati vastupanu, kus heaga ei avatud aidauksi, seal võeti relvad abiks. Purustatud us-tega elamud ja aidad, haavatute oigamised ja ahas-tavad naised tähistasid teid, mida tallasid kristlikud sõjamehed.

Kirikus aga palus piiskop Jehoovalt taevaõnnis-tust oma sulastele ja võitu vaenlaste üle.

Õhtu eel alustasid piiskopi väed pealetungi. See-kord Naravere jõe ja vallikraavi ühtumiskohalt. Siin uia-tus kitsas maariba lossile lähimale. Kaks kahurit seati üles ja oodati öö saabumist.

Lossi müürilt jälgiti piirajate kavatsust ja naerdi selle üle. Karjuti vaenlasele pilkesõnu ja küsiti, kas piiskopi kahurid lasevad jaanipäeval paremini. Või sunnib ta oma mehi ka öötööd tegema?

Kahureini püssikuulid ei ulatunud ja nii ei saa-nud lossi kaitsjad vaenlast ta tegevuses segada.

„Ärge raisake asjata püssirohtu, teil seda nii-kui-nii juba vähe!“

Piiskopimehed vaikisid. Kui aga saabus õhtu ja ilm hämardus, hakati kahureist lossi tulistama. See polnud maruline tuli, vältas aga öö läbi.

Vahete-vahel läheneti lossile ka püssikuuli kau-gusele ja tulistati, nagu tahetaks kahuritule toetusel alustada pealetungi...

Lossi kaitsjad lakkasid irvitamast. Sõjasulased käsutati nurgatorni ja laskeaukude juure, kust tulis-tati iga vaenlast, kui see lähenes püssikuuli ulatuseni. Pikapeale hakkas lossis selline sõda närvide peale. Isandal ja ta poolehoidjail rikuti uni terveks ööks!

Varsti selle järele, kui algas kahurituli, liikus kirikla poolt kalda varjul allavett piklik roheline kogu. Eemalt paistis, nagu kannaks veevool kaldast lahtirebitud leppa või paju. Samasuguseid puid viis ka vesi mööda Naravere jõge alla.

Lossi kaitsjate tähelepanu oli pöördud teisele poole ja lossi idakülge jäetud hoopis valveta. Juhus-likult laskeaugust vaatajas ei oleks veevoolust kan-

tud puu äratanud ka mingit kahtlust. Seda enam veel, et Suur-Vigala jõe poolt osutus loss ligipääsmatuks. Oli ju lossivärava ette laotud kõrge paekivimüür.

Äkki veevoolust kantud puu vabises, nagu puutuksid ta alumised oksad põhja ja pidurdaksid edasipääsu. Viimaks puu peatus hoopis kohas, kus kõrged puud kasvasid järsu kalda all. Seal, kus kord Ihameel algas salakäigu kaevamist ja selle kaudu päästis Aasa lossitornist.

Siia puude alla lossivalvuri silm ei ulatunud. Oksad lükati nüüd kõrvale ja teineteise järel ronis puudega kaetud venest välja kaks meest. Need olid Gosvin ja Kaspar.

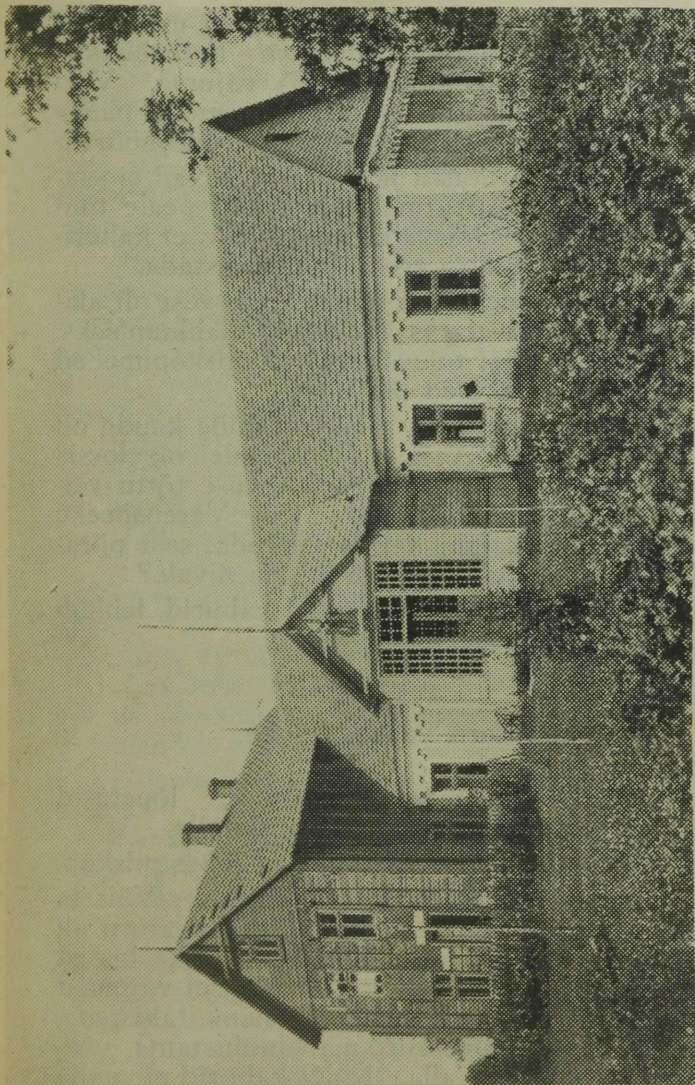
Nad kinnitasid vene köite abil puu külge ja alustasid kalda mahakaevamist. Seekord ei kaevevad salakäiku, vaid õonestati nurgatorni jala alust. Õieti polnud vajagi kaevada, vaid lihtsalt uuristada, ja muld vajus juba iseenese raskusest sahinale vette. Peagu vastu kallast seisev vene sumbutas ka sellest tekkiva lainetamise.

Lossi Kessoo-poolne tiib peeti alatise kahuritule all ja lossikaitsjate tähelepanu oli juhitud tervenisti vaenlase tagasilöömiseks. Ka oli nurgatorni vastupidavus nõrgenenud märksa seeläbi, kui oli lammutatud osa sisemist müüri ja paas kantud lossivärava kindlustamiseks.

Kui hommikutaevas kerkis koidupuna, lahkusid Gosvin ja Kaspar tuldud teed. Tasakesi käisid mõlad puuokste vahel ja pikkamisi liikus maskeeritud vene vastu vett.

Varsti selle järele lakkas kahurituli ja piirajad tõmbusid laagrisse tagasi. Vaikis ka püssituli mõlemal pool vallikraavi.

Kui järgmisel päeval taas päike veeres ja jõe kohale udu tekkis, alustasid piirajad uuesti lossi tulistamist. Kahurikuulid löid aga vaid mõned paekivikillud müüri küljest lahti, ja see oli kõik. Lossist

Vigala rahvamaja.

Rahvamaja asetseb tõenäoliselt muistse Suurleiva mõisa kohal. Praegune Tõnumäe küla oli sel ajal jõekaldal; hiljem viidi talud kobarikust välja eemale põldudele ja koplitesse. Rahvamaja saal on magasiadist ümber ehitatud. Puust kahekordses juureehituses töötavad kohalik ühispank ja muud asutused.

vastati vaid püssitulele, ja seegi ei annud kummalegi poolele nimetamisväärseid tulemusi.

Gosvin ja Kaspar aga õonestasid ja urgitsesid tornijalal. Nende töö andis tulemusi. Torn hakkas juba silmnähtavalt püstloodist välja vajuma. Veel üks öö uuristamist ja siis langeb torn mõne päeva pärast ise ümber, kisub kaasa isegi osa välismüürist.

Lossi kaitsjad arutasid ja arutasid. Nad ei saanud aru, miks piirajad armastasid öösiti peale tungida. Neil peaks ju silmaga olema nähtav, et kahurituli ei suuda lossi müüre ega torne purustada.

Aimre Varensbecke aga kirus. Suurvesi oli alanenud ja tal olnuks paras aeg lossist lahkumiseks. Nüüd aga oli iga öösi tulevahetus ja piiskopimehed liikvel. Kuidas sa pääsed üle jõe?

Konradile meenus äkki salakäik, mille kaudu oli põgenenud ilus noid Aasa. Käigusuule oli lossis kate peale pandud, käik ise aga lohakuse tõttu väljaspoolt kinni ajamata jäänud. Kui Varensbecke katsuks õige selle kaudu lossist lahkuda, sest piirajate tähelepanu oli juhitud lossi teisele tiivale?

Kui saabub öö ja ja mürtsuvad kahurid, lahkub Varensbecke sulaste saatel lossist.

Nurgatorn varises jökke

„Tuleval ööl lõpetame kaevamise,“ lõpetasid Gosvin ja Kaspar oma ettekande piiskopile.

„Teie vaeva tasun ma rikkalikult,“ lubas piiskop.

Ta oli meeste senise tööga väga rahul. Võis ta ju ise oma silmaga veenduda, kuivõrd nurgatorn oli juba püstloodist välja vajunud. Kas seda ka lossist märgatakse? See pole ka tähtis, sest torni vajumist ei suuda lossi kaitsjad kuidagi enam takistada. Peaksidki nad tornijalga ruttama kindlustama, võetakse mehed kahuritule alla. Kuigi kahurid ei suuda lossimüüre purustada, lossi kaitsjad niidavad nad aga küllalt maha.

Kui öö saabudes taas algas kahureist tulistamine, upitasid Varensbecke mehed lossi eesõues väikese vene müüri najale. Kolm-neli meest ronisid üles müürile ja roomasid nurgatorni poole. Siit lasksid nad alla kõieotsa, mille siis õues olijad kinnitasid vene ninasse. Vaikse märguande peale hakati nüüd venet üles vinnama, et seda üle müüri toimetada alla jõekaldale. Nende isand laskub vahepeal alla kaldale salakäiku mööda ja ületab siis jõe allpool Konnavere jõe suubumiskohta.

Õhtu eel kisti luuk salakäigu suult üles. Alt paistis kätte kaldaveer ja läikis vastu vesi. Paremat ei võidud põgenemiseks soovidagi. Nad aga ei näinud, et salakäigu alumist järku polnud enam olemaski: Gosvin ja Kaspar olid selle juba lahti kaevanud ja jõkke toimetanud!

Ka täna öösel töötasid nad all puude varjul.

Järsku kostis ülalt alla mingit krabinat. Gosvin jäi kuulatama.

„Ole tasa, keegi kõnnib ülal müüri peal!“

Kaldaurgitsejad katkestasid töö. Krabin ülal ei vaikinud, mingi õones keha või nõu kobises vastu müüri.

„Kes, kurat, seal kobistab!“ kirus Kaspar.

„Las kobistavad! Veel mõni labidalöök ja meie töö on lõpetatud. Siis kaome, muidu võime veel torni rusude alla jääda!“

Gosvin asus uuesti tööle, ta eeskujul toimis ka Kaspar.

Kindlate vaheaegade järele paukusid kahurid, vahel sekka kostis ka püssiraginat. Isegi sõjameeste lahingukära kostis siia kaldaveeru alla.

Mehed lossimüüri sebisid köit. Vene kerkis pikkamisi ülespoole ja kobises vastu müüri. Lõpuks oli ta ülal. Mehed puhkasid natuke pingutusest ja hakkasid siis allalaskmiseks tegema eeltöid. Üks neist laskus rinnuli müüriservale ja vahtis üle ääre alla.

„Peame vene rohkem jõe poole nihutama, muidu ta jääb puulatva kinni.“

Jälle roomasid mehed kõrgel müüril ja tõmbasid venet järel. Andis enne higistada, kui paat saadi kõlkuma. Hakati siis pikkamisi köit järele andma. Kui vene nina puutub maha või vette, võtavad teised veesõiduki juba all vastu ja sõuavad siis allpool Konnavere jõe suubumiskohta üle jõe. Sinna piiskopi mehed juba takistama ei pääse!

Mehed lossimüüril, samuti ka kaevajad all kalda-veerel ei pannud tähelegi, kuidas nurgatorn hakkas silmnähtavalt viltu vajuma. Sellele andis hoogu juure veel meeste raskus, kes vene allalaskmiseks asusid vastu torni äärt. Kõik olid tegevuses ja nägid vaid oma eesmärki.

Korraga käis ülal raksatus. Torni vajumisest tekkis müüri sisse pragu.

„Jeesus Kristus!“ hüüdis üks meestest müüril. „Mis see siis tähendab?“

See polnud kahuripauk ega püssiragin.

„Laske vene ruttu alla!“

Mees köie juures karjatas. Ta laskis köie hoopis lahti ja hakkas kiiresti tagurpidi roomama. Otse ta kõhu alla oli tekkimas teine pragu, mis järjest laienes.

Keegi neist heitis korraks pilgu tornile.

„Appi!.. Torn vajub ümber!“ karjatas ta ja hüppas ülalt otse alla kivisele eesõuele.

Nüüd lasksid kõigi käed köiest lahti. Vaevalt jõuti roomata üle pragude, kui nurgatorn kadus hirmsa raginaga ja tükk lossimüüri ühes temaga. Vesi pritsis üles kõrgele ja langes siis vesipüksina tagasi jõkke.

Gosvin ja Kaspar kuulsid all samuti raksatust. Nad ei teinud sellest aga väljagi, — pidasid seda kahekordseks kahuripauguks.

„Kas sa kuulsid?.. Vist kahuritoru läks lõhki,“ sosistas Kaspar.

„Mis see meisse puutub,“ rahustas teda Gosvin. „Lõpetame töö ja läheme piiskopi juure tasu vastu võtma.“

Ta surus labida kahe kivi vahele ja püüdis pragu alusmüüris laiemaks kaevada. Imelikul kombel ei suutnud ta labidat enam tagasi tõmmata. Torn oli juba niivõrd viltu vajunud, et surus labida paekivide vahele kinni. Ta hakkas sõrmedega labidat kivide vahelt kobama, kuid kohe seepeale otse röögatas: ta sõrmed olid jäänud vajuvate kivide vahele. Järsu tõmbega läks tal aga siiski korda kätt kivide vahelt vabastada, ehkki oli pidanud ohverdama naha sõrmeotstelt.

„Torn vajub!.. Päästame endid!“ karjus ta hullumeelse häälega, tormas vastu Kasparit, haaras tast verise käega kinni ja tahtis teda kaldaõõnsusest välja tõugata.

Samal hetkel kukkus aga nagu taevast nende ette piklik kogu ja sulges neil väljapääsu. See oli vene, mille mehed ülal müüril lahti olid lasknud.

Musta minevikuga ja ebausklikud mehed arvasid selle olevat ei kellegi muu kui vanapagana, kes nüüd nende hingede järele oli tulnud.

„Jeesus ja Maarja, tule ja aita!“ karjusid nad.

Senitundmata jõud surus nad aga vastu maad, kuni neil hirmsa valu saatel kadus meelemärkus.

Nurgatorn oli mõlemad mehed enese alla matnud.

Varensbecke oli jälginud vene ülesvinnamist ja lahkunud siis eesõuest. Konrad tuli teda saatma.

„Ära unusta Aimresse tulemast, kui piiskopi vägi on putket teinud,“ naeris Varensbecke ja astus endisesse Kaspari tuppa, et salakäigu kaudu alla jõe ääre laskuda. Mehed ootavad teda all venega ja viivad ta siis üle jõe. Lossimees toob aga pärast vene tagasi.

„Mõtlen, et tulen sinuga kaasa. Ajan mõisa-mehed kokku ja peksan piiskopi minema. Oma kätega väänaksin tal kaela kahekorra,“ kirus Konrad.

„See pole halb mõte. Vaevalt saabki piiskopist teisiti lahti,“ naeris Varensbecke.

„Kahju, et ma kohe kaasa tulla ei saa. Pean enne ümber riietuma ja mõned sõjamehed ka kaasa kutsuma. Kuid ma tulen kindlasti varsti Aimresse ja ratsutan sealt siis edasi Riisiperesse. Sealt ma kindlasti leian enesele poolehoidjaid... Piiskop hoidku siis oma nahk!“

Kaspari toas kergitati luuk üles. Alt kuuldus tumedat müdinat.

„Mehed all juba nähtavasti ootavad,“ arvas Konrad.

Käis raksatus.

„Ennäe mul seakarjaseid! Juba hakkavad jänesemune siiapoole saatma!“ kirus Konrad, kes pidas raksatust kahurikuuliks, mis saadeti torni pihta.

Konrad ulatas Varensbeckele köieotsa kätte, et allalibisemine ei muutuks kukkumiseks. Vaevalt astus see salakäiku ja hakkas end allalaskmiseks valmis seadma, kui algas tume ragin. Suure vaevaga suutis ta veel kahe käega haarata köiest, kui kadusid toa sein ja pool põrandat langes kuhugi alla.

Konrad suutis Varensbeckel veel kraest kinni haarata ja teise käega uksepakule toetuda, kui porine laine löi tal üle pea...

Kui tornikehast üles paisatud vesi eesõuest tagasi voolas, hoidsid kaks üleni märga ja porist inimkogu lävepakust kinni ja puristasid kui jõehobud. Need olid Konrad ja Varensbecke.

Kui nad hädaohtlikust asukohast olid suutnud kindlale pinnale ronida ja seljataha vaatasid, kohkusid nad veel rohkem: torni polnud enam olemas ja osa eesõue müüristki oli kaldast alla varisenud. Pärani silmil vahtisid mõlemad alla jõkke, kus tornkogu oma pikkusega moodustas paisu, ulatudes üle jõe mahapõletatud veski varemetenigi.

Paisujäänud vesi tungis läbi torni laskeaukude ja pragude. Veelgi murdus kalda küljest panku lahti ja langes jõkke. Vesi pealpool kunstlikku paisu aga tõusis ja tõusis.

„See pole enam õige asi,“ sai Varensbecke kogele-
leda. Ta oli läbimärg ja nähtust sedavõrd vapusta-
tud, et lõdises tervest kehast. „Siin on paharett oma
väega mässamas!“

Konrad nohises vaid. Ta ei lausunud esiteks
sõnagi, kui aga Varensbecke oma arvamisega maha
oli saanud, lisandas ta:

„Need kõik on kuradikumardaja tüdruku
tembud!“

Vali kisa ja vandumised eesõues ulatusid otsaga
tagaõue. Mehi jooksis lossiisandale teatama nurga-
torni jõkke vajumisest ja muudest saladuslikest
sündmusist.

Lossis kasvas ärevus...

Lossi vastupanu murti

Lossitorni kokkuvarisemisele järgnes laagris suur
juubeldamine. Nüüd murdub lossikaitsjate vastu-
panu ja vasallid võivad koju minna. Nad olidki juba
laagrielust ja sõjapidamisest tülpunud.

Kui hommikul hakati Gosvini ja Kasparit taga
otsima, ei leitud neid kusagilt. Keegi polnud neid
näinud pärast seda, kui nad olid lahkunud puudega
kaetud venes. Kui sellest piiskopile teatati, kehtas
see õlgu ja lausus:

„Nii on Jumala tahtmine!“

Ise aga rõõmustas ta südames, et tal polnud vaja
maksa meestele lisatasu!

Laagris algas ettevalmistamine tormijooksule.
Vägi jaotati kahte ossa. Esimene osa toimetati ühes
kahuritega üle jõe, kus kahurid seati üles ja alustati
tulistamist. Teine osa väest läks Leivere külasse hoo-
neid lammutama. Majapalkidest tehti suured parved
ja viidi allavett kirikla kohale. Järgmisel päeval laa-
ditakse parvedele relvi ja mehed, kes asuvad tormi-
jooksule.

Lossikaitsjate seisukord muutus kriitiliseks. Lossi
avar eesõu oli vaenlase kahuritule vastu nüüd täiesti

kaitseta. Iga lastud kuul tabas õues inimesi ja loomi, purustas varjuletulnute vankreid. Mitu kuuli tabasid vaheväravatki, mis viis tagaõue. Väravaplanguid purunesid ja neid polnud võimalik uutega asendada.

Kui varemalt päikese loojanguga sõjategevus harilikult lakkas ja sõjamehed läksid õhtule, tulistati nüüd öö läbi ja tekitati lossile suuri kahjusid. Lossi kaitsjadki püüdsid vastata kahuritulega, kuid nende pisikahurid ei ulatanud vaenlase seisukohtadeni. Piiskopi püssimehed võitlusse ei astunud ja nii pidid lossikaitsjad leppima pealtvaataja osaga.

Öösi lahkusid lossist Varensbecke ja Konrad. Nad valisid põgenemiseks lossi teise tiiva, mis oli kahuritule eest kaitstud. Ühes nendega lahkus ka osa Aimre mehi.

Lossiisand kutsus oma pooldajad, Johann Varensbecke Uuglast ja Swarthofi Tollilt, nõupidamisele. Sellest võttis osa ka ta poeg Dietrich. Tagatubades aga nutsid ja ahastasid rüütlite naised ja lapsed.

Rõhutud meeleolus lahkusid rüütlid nõupidamiselt. Otsustati astuda hommikul piiskopiga läbirääkimistesse ja alistumisel võimalikult soodsamad tingimused välja kaubelda.

Kui hommikul kirikla kohal hakati laskemoona parvedele laadima, kerkis lossitorni valge lipp. Selle järele puhuti pasunat ja lossimüürile ilmuvad sõjamehed kandsid odavarte külge seotud valgeid riidetükke.

Algasid läbirääkimised rahutegemiseks.

Piiskop nõudis täielikku alistumist ühegi soodustuseeta lossi kaitsjatele.

Lossiisand oli nõus tunnustama piiskopi ülevõimu, loobuma kihutustööst ta vastu ja täitma edaspidi kõiki piiskopi korraldusi. Vigala kirik tunnistatakse jälle katoliiklikuks ja piiskop määrab enda äranägemisel uue preestri.

Mõlemad pooled vajasid aega ettepanekute kaalumiseks. Tehti vaherahu kolmeks päevaks. Kumbki

pool kohustus selleks ajaks loobuma sõjalisest tegevusest, kusjuures ka lossi müüri ei tohtud kohendada.

Piiskopi ja lossiisanda sõjasulased said puhkust. Nüüd oli vasallidel sõna. Käskjalad jooksid lossi ja kirikla vahet. Vahel tulid ka isandad ise kokku. Lossiisand kostitas Saaremaa vasalle kuulsa Vigala õllega. See aitas pehmenada piiskopi nõudmisi.

Mitmepäevalise kauplemise järele lepitati viimaks rukki-maarjapäeval (4. juulil) kokku:

Läänemaa vasallide juhid peavad piiskopile maksma sõjakuludeks: surnud Jürgen Ungerni (Pürksi mõisast) pärijad Klaus Hastfer ja Reinolt Ungern kokku 6.000 riia marka; Otto Yxküll ja Johann Varensbecke (pärastine Farensbach) Uuglast kumbki 2.000 riia marka; Vigala lossi piiramise kulude katteks maksavad lossi kaitsjad Otto Yxküll, Johann Varensbecke ja Helmold Swarthof kokku 4.000 riia marka.

Lossi kaitsjad võivad lossist vabalt lahkuda, aga loss jääb edaspidise korralduseni piiskopi valitsemise alla. Lahkumine pidi toimuma järgmisel päeval.

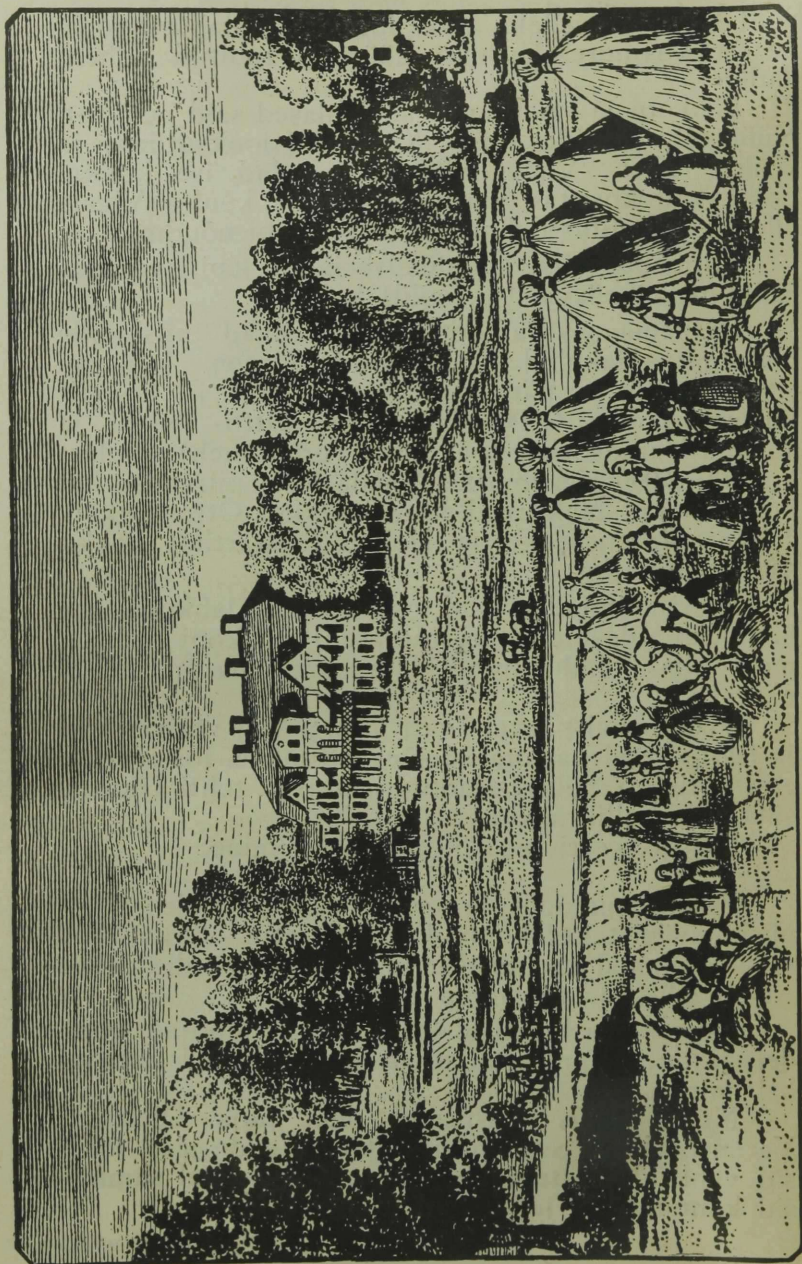
Veel samal päeval avati lossi-paisul vesiväravad ja lasti kõrgelepaisutatud jõeveed maha, lossivärava eest koristati müüriks laotud paekivid, tehti ajutised sillad üle vallikraavide...

Laagris kestis aga öö läbi prassimine.

Pasuna puhudes ja trummide põristades ilmus piiskopivägi teisel hommikul lossi ette. Sõjamehed seisid mõlemal pool teed ja lossi kaitsjad pidid nende vahelt lahkuma relvadeta.

Esimestena lahkusid lossist adratalupojad. Nendele järgnesid palgatud sõjasulased. Kõigil lasti vabalt minna.

Nüüd ilmus lossiisand oma poja Dietrichi, Varensbecke ja Swarthofi saatel. Nende järel liikusid vankrid naiste ja lastega. Kõige järel sammusid kannupoisid ja mõned lossiteenrid.

Vigala rahvas mõisapõllul rukist lõikamas. F. v. Schoberi maali järel.

„Seisa!“ karjus piiskop.

Sõjasulased vajusid kokku tihedaks rõngaks ja piirasid Yxkülli ja ta saatjad ümber.

„Nüüd olete mul peos!“ irvitas piiskop.

„See on kokkuleppe murdmine.“ vaidles Yxküll ägedalt vastu.

„Mina lubasin lossi kaitsjail vabalt lahkuda.“

„Meie kaitsesime lossi samuti kui sõjamehed.“ vaidlesid vahistatud rüütlid.

Piiskopi näole ilmus pilge, silmist sähvis tigiduse sädemeid.

„Kas ma pole teid lasknud lossist vabalt lahkuda? Olen oma sõna sellega pidanud. Nüüd aga viige need kangekaelsed vasallid jälle lossi tagasi!“

Vankrid lubati läbi, samuti ka kannupoisid. Nuttu ja ahastust oli palju.

Piiskop andis Vigala lossi uue pealiku valitsemise alla, jättes talle kümme-kond sõjasulast kaitseks. Yxküllid, Swarthof ja Varensbecke viidi ühte alumisse tuppa ja kaks sõjameest pandi ukse ette valvama...

„Sõjamaks“ talupoegadele

Lossi vallutamise järele otsustas piiskop Buxhoevden maksustada Vigala talupojad sõjamaksuga. Maksu sissenõudmine pandi sõjameestele, kusjuures osa maksust anti neile vaevatasuks. See „sõjamaks“ oli aga lihtsalt Vigala rahva paljaksriisumine.

Nagu vareste ja hakkide parved vajusid sõjamehed kisades mööda külasid laiali. Lossi kaitsjaid polnud nüüd enam tarvis varitseda ega karta ja terve sõjavägi võis asuda rahva röövimisele. Kuna aga lossiumbruse talud olid juba tühjaks riisunud või ma-

---

Rukkilõikajate keskel seisab kubjas kepiga. Tagapool mõisaelanikke. Üle jõe paistab Vana-Vigala mõis, mille püstitas Berend Johann v. Yxküll 1775. a. muistse Sikenkose mõisa asemele.

Endise parve kohal on nüüd raudbetoonsild, rukkilõikajate kohal kivitee ja selle veerel piimaühingu koorejaam.

ha põletatud, siis tungiti kaugematesse inimasuladesse. Minda parvedel üle jõgede, aeti ratsahobustel läbi koskede. Mida rohkem jõuti piiskopi heaks kokku riisuda, seda suuremaks kasvas ka riisujate endi tasu. Vasallid ja „õilsad rüütliid“ sõitsid ratsahobustel kaasa ja õhutasid sõjasulaseid veel tagant.

Taludes rakendati röövitud hobused vankrite ette, aitadest laoti varandus vankrite peale ja kihutati siis irvitades laagrisse. Kus leiti veisekarju, seal seoti need kütketega vankrite järele ja aisa kõrvale. See oli saak, mida võis elavalt viia Saaremaale.

Inimesed põgenesid varjule metsa ja sohu. Sest keda kätte saadi, seda piinati ja pekseti — nõuti varanduse kättejihatamist. Mitme talu kohal kerkisid kõrgele suitsusambad ja tuli hävitas sellegi, mis röövlistest kuidagi järele oli jäänud, mida kaasa ei oldud suudetud viia.

See oli õudseim järk piiskopisõjas Läänemaal. Hiljem seletati, et see toimunud Yxkülli karistamiseks ta kangekaelsuse eest!

Suurvesi Jaupi ojas oli alanenud, Tuhinu järv tühjaks joosnud, seega muutus lossipoolnegi osa Naravere külast nüüd sõja-tallermaaks. Küla omakaitse pidi võitlust alustamata taanduma jõe taha ja vened kaldale tõmbama, sest sõjameeste arvuline ülekaal oli külameeste kohta liiaks suur. Pealegi olid röövliid paremini relvastatud.

Kuid ka talud jõe taga osutusid meelitavaks söödaks ja osa sõjamehi valis need endile saagiks. Ent asjata sibasid mehed mööda jõekallast edasi-tagasi — ühtki veesõidukit polnud leida. Jala läbiminemiseks oli aga vesi jões siiski veel küllalt sügav, ainuke puusild küla all lammutatud, sillapalgid teispool kaldal virna laotud...

„Näe, kus parvematerjal on!“ hüüdis üks sõjameestest.

„Nägemisest üksi ei aita... Kuidas saaksime palgid siiapoole?“ arvas teine.

Juba riietuski üks riisujaist lahti, hüppas vette ja hakkas üle jõe ujuma. Ta oli lubanud palgid teiselt poolt kaldalt vette veeretada ja tõugata mööda vett teistele kätte.

Sõjamehel ulatusidki juba jalad põhja ja ta hakkas kaldale välja ronima, kui äkki kargas toomingapõõsa varjult välja Aovalge ja virutas jämeda teibaga talle pähe ning hüppas siis kähku tagasi põõsaste taha. Uimaseks löödud mees vajus küljeli, vesi lõi tal üle pea kokku.

Sõjameeste jõuk vastaskaldal vandus ja kärates. See kõik oli toimunud niivõrd kiiresti, et püssimees ei olnud jõudnudki oma püssi talumehe pihta tühjendada.

„Kas peame selle näruse talupoja pärast tühjalt tagasi minema!“ kirusid sõjamehed isekeski. „Kes üritaks uuesti üle jõe ujuda?“

Keegi ei üritanud.

„Teeme parve ja läheme parem kõik koos,“ arutasid nad.

„Kust me aga palke saame?“

„Otsime külast, mis me siin tühja vaidleme.“

Sõjamehed jooksidki tagasi taludesse. Pika otsimise peale leitigi viimaks kusagilt õuest palke. Juubeldades tassiti need nüüd jõkke ja seoti talust leitud kõitega parveks kokku.

Varsti lükatigi parv pikkade teivastega kaldast lahti ja tõugati otsesuunas üle jõe. Vaevalt aga mükas parv vastu kallast, kui salk külamehi jooksis neile vastu.

„Tagasi!“ karjuti sõjameestele. Ja veel enne, kui need said maale astuda, algas võitlus.

Mõõgameestel polnud suurt teha, sest külameeste pikad latid ulatusid kaugemale. Oli küllalt tegemist sellegagi, et sihitud hoope mõõkadega kõrvale tõrjuda.

Üks külamees oli pistnud vahepeal teiba vastu parve nurka ja hakkas seda kaldast eemale suruma. Sõjamees parvel virutas seda nähes paar tugevat

hoopi teiba pihta. Järsku teivas murduski pooleks, külamees kaotas tasakaalu ja kukkus kápuli mada-
lasse vette.

Sõjamees võttis nüüd hoogu talle surmava hoobi andmiseks, kuid enne veel kui ta oma kavatsust sai läbi viia, kargas Ihameel mehele appi ja tõmbas ta veest välja. Seejuures tabas aga teisele määratud mõõgahoop teda ennast õlast.

Aovalge oli üldises rüselemises saanud ühelt sõjamehelt oda oma kätte. Ta nägi Ihameelt verise õlaga tagasi tõmbumas. Huuli kokku surudes hüppas ta sõbrale appi ja virutas otseti odaga sõjamehele. Hoop tabas ja mees kukkus põlvili parve peale. Talle appi ruttaja sai järgmise hoobi. Võitluse keskpunkt kandus nüüd parve teisele otsale, kus Aovalge võit-
les surmapõlgusega.

Seda kasutasid külamehed ja suutsid parve kaldalt eemale tõugata. Parvel appiruttajad jäid omaga hiljaks, sest Aovalge ja parve vahele tekkis lai veeväli. Parv oli nihkumas keset jõge.

„Anna kuradile püssi!“ karjusid nüüd röövlid parvel.

Püssimees sihtiski juba Aovalge pihta, vajutas päästikule... Püssikukk aga raksus küll vastu räni-
kivi, lendles sädemeidki, kuid — pauk jäi tulemata. Püssirohi pannil oli võitluse ajal märjaks saanud ega plahvatanud.

Nähes püssimeest, tõmbusid külamehed põõsaste varju. Sõjamehed ei julgenud uut katset korrata. Vandudes lahkusid nad omapoolsel kaldal parvelt ja ronisid kaldast üles.

„Tooge ruttu linast riiet!“ hüüdis Aovalge külameestele.

Ihameel tuges puu najale. Ta surus käe haava kohale ja püüdis verejooksu takistada. Sõrmede vahelt aga imbus verd ja tilkus murule.

Aovalge oli toonud kaevust külma vett ja loputas sellega haava.

Õruste peremees tuli nüüd joostes, valge käte-
rätt peos.

Aovalge rebis räti lõhki ja mässis Ihameelele
ümber käsivarre ning õla. Haav polnud pealiskaud-
sel vaatlemisel surmav, kuid verejooksu oli raske sul-
geda. Alles tugeva köitmise järele võis märgata ta
vaibumist.

„Ruttu võhmale! Haige käega ei tohi sa siia
jääda,“ soovitas Aovalge.

Ihameel surus huuled kokku ja alustas minekut.

„Üksi sa ei lähe, tulen sinuga kaasa... Viin Iha-
meele võhmale ja tulen kohe tagasi!“ hüüdis Aovalge
veel külameestele. „Valvake seni siin ja ärge laske
röövleil üle jõe tulla.“

Pikkamisi alustati teekonda võhmale. Ihameel
tundis, et ta ei suuda seda teed puhkamata lõpetada.
Verekaotus andis ennast tunda.

Nad puhkasid järjest, lühikeste vahemaade jä-
rele. Äkki nägi Aovalge küla kohalt suitsupilvi tõus-
mas. Ta astus kännule, et paremini näha.

„Mis sa seal näed?“ küsis Ihameel ja püüdis
seljataha vaadata.

„Sa ei tohi ennast ärritada, — röövlid on tulega
hooletud.“

Ihameelel jätkus vaid hetkeks tagasivaatami-
sest, et veenduda asja tõelikkuses.

„Mu kodu on leekides!“ Ta tegi liigutuse, nagu
tahaks ta tagasi joosta. Aovalge astus aga talle teele
ette ja hoidis teda tervest õlast tagasi.

„Päästa ei ole seal enam nii-kui-nii midagi. Elu
on sul aga ees, peame sellele mõtlema. Vägivalla ja
ülekohtu kiuste elame ja võitleme... Silm silma ja
hammas hamba vastu!“

Nähes Ihameele kahvatut nägu, toetas Aovalge
teda ja nad astusid otsemat teed üle heinamaa,
piki Kessoo äärt mööda.

Seljatagant aga kostis põlevate hoonete praksu-
mist ning tulemühinat. Ihameel kannatas kahekord-
selt. Oli ju see tema kodu, mis hävis piiskopisõja kee-
rises. Kuhu lähevad nüüd ta vanemad, kus leiab ta
ise ulualust?

Hoiatajad võhmal

Sõjapagulased võhmal nägid Naravere küla kohal suitsupilvi. Ei olnud kahtlust: vaenlane oli tunginud külasse. Kas lepitakse ühe taluga või põletatakse maha terve küla? Omakaitse mehi oli läinud külasse valvele, tõenäoliselt leiavad seal aset verised kokkupõrked...

Aasa tõttas võhmakaldale ja vaatas suitsu suunas. Ta terav silm eraldas üksikuid puudesalku, külahiit ja kaugemal lossitorne. Teda valdas tume aimdus, sest tuli möllas samas kohas, kus oli Ihameele kodu. Karjapoiss Anto oli tulnud Aasa järel; ling käes ja lingukivid taskus.

Hiislar Lemmik oli seadnud salatee juure valve. Meeste ülesandeks oli oma mehi aidata üle lauka, võõraste eest salatee aga lammutada.

„Kas see pole mitte Ihameele kodu, mis seal metsa taga põleb?“ küsis Anto Aasale pöördudes.

Aasa vahtis mõtteis kaugusse ja värisevi hääli libises üle ta huulte:

„Ma kardan sedasama.“

Äkki tõmbas Aasa end kiiresti kaskede varju, rebis Antogi kättpidi enese järele. Jõekaldal liikus mehi. Nad tulid Tondi veski poolt. Seisatasid, näitasid kätega Kessoo poole ja astusid siis soo veert mööda edasi. Ei olnud kahtlust: need olid võõrad mehed, kes ümbrust ei tunnud.

„Ennäe, kes sealt tulevad!“ hüüdis korruga Anto ja näitas käega üle lauka küla poole.

Mitte just väga kaugel laukast liikusid aeglaselt piki jõekallast kaks meest. Kadusid vahel võsasse ja pika pilliroo vahele, ilmusid aga siis uuesti nähtavale ja juba hoopis lähemal.

„Need on ju Ihameel ja Aovalge!“ sosistas Aasa.

„Ei tea, mis Ihameelel viga on? Toetab ennast Aovalge najale!“ mõistatas Anto ja jätkas vahtimist.

Aasa tundis, kuidas valus piste läbis ta südame.

Tulijad olid vahepeal jõudnud nende kohale. Selgesti võis nüüd üle lauka näha, et Ihameele üks

käsi ja õla olid valges mähkmes. Kas Ihameel on haavatud? Aasa püüab vabaneda painajalikust hirmust, kuid silmad seletavad liiaks hästi...

Tondi veski poolt aga lähenevad võõrad. Need on kindlasti sõjamehed, sest mõõgapidemeil säten-dab päikesekiir ja meeste kõnnak erineb külameeste omast. Kui Aovalge neid ei juhtu tähele panema, satuvad nad vastamisi. Võõraid aga on rohkem ja kõigil relvad...

Antogi näeb sõjamehi. Ta jookseks ja hoiataks Aovalget ning Ihameelt, aga võõrad on jõudnud juba salatee otsa. Pole mõtet neile otse käte vahele joosta ja end hukatusse saata.

„Anto! Katsume oma mehi hoiatada. Vilista neile!“

Anto on terane poiss, ta ei lepi sellega.

„Kui ma vilistan, siis kuulevad seda ka võõrad. Aga mul on taskus ling. Heidan neile paar kivi. Ja kuigi kivi peaks neid tabama, ega see ole nii pika maa peale enam kuigi valus.“

Anto on varemgi ajaviiteks pildunud lingukive üle lauka. Ta teab, et jõuab neid üle lauka lennutada.

Ja juba lendaski kivi vingudes läbi õhu ning kop-satas teispool laugast maha.

Ihameel kuulis õhus tuttavat vingumist. Seda võis tekitada ainult lingukivi ja ta teadis ka, et neid heidab vaid Anto. Jälle kuuldus õhus vingumist. Ta kummardus kiiresti ja kivi lendas üle ta pea sookaeluse põõsasse.

Ihameel ja Aovalge pöörsid nüüd peagu üheaeg-selt ümber ja nägid Aasat ning Antot võhmakaldal. Tüdruk viipas neid korduvalt enese poole, osutas siis käega Tondi veski suunas ja tegi keelavaid liigutusi.

„Mis viga on?“ karjus Aovalge üle lauka.

„Päästke endid! Sõjamehed tulevad teile otse vastu!“ hüüdis Aasa vastuseks. Ta ei suutnud enam vaikida, tulgu mis tuleb. Muidu jäävad mehed tingimata sõjameeste jalgu.

Ihameel viipas Aasale vastuseks, et tast on aru saadud.

Nad jätkasid nüüd teekonda pooljoostes. Ihameel ei suutnud kuidagi sammu pidada ja kippus maha jääma. Aasa nägi, kuidas Aovalge haaras ta siis oma turjale.

Kuid ta jälgis ka sõjameeste liikumist. Igal juhul jõuavad need salatee otsa enne teisi. Õieti ongi nad juba seal. On õnn, et nad veel ei taipa tulla sohu ega katsu tungida võhmale!

„Tagasi, jookske tagasi!“ hüüdis Aasa üle lauka. Ta hele hääl kostis nii lähedasena, nagu hüüaks ta meestele kõrva sisse. „Tee on juba eest kinni! Sealt kaudu te võhmale enam ei pääse!“

Aovalge libistas Ihameele turjalt maha ja vaatas enese ümber. Kas nad suudavad põgeneda mujale või kuhugi end peita? Üks kui teine polnud aga enam võimalik, sest Ihameelt ei tohtinud ta maha jätta. See oleks ta seltsilise surm. Aovalgel turgatas midagi meele. Ta pani kaks kätt suu juure ja hüüdis üle lauka Aasale:

„Tõmba meid üle lauka! Mine ruttu köie juure, vai on pahemat kätt kaldas.“

Uuesti upitas Aovalge Ihameele oma turjale ja jooksis tulnud teed tagasi. Sinna, kus laugas oli kitsam ja ta leiutis peidetud hagude alla.

„Jäta mind siia ja põgene... Ma ei suuda võidelda su kõrval ega joosta.“

Aovalge ei vastanud Ihameelele sõnagi, vaid haaras tast veelgi kõvemini. Ta vajus kahekordse raskuse all vahel põlvini mudasse, rabeles aga kohe välja ja liikus oma leiutise poole.

Aasa sai meeste kavatsusest täpselt aru ja jooksis võhmal juhutatud koha poole. Ta unustas iga-suguse ettevaatuse, ei kartnud vaenlase püssitule alla jäämist ega vaenlase tähelepanu võhmale tõmbamist. Nad peavad ühes Antoga kõik oma jõu kokku võtma ja mehed lauaga üle muda võhmale tõmbama. Köie otsas, laua peal, võis inimene vabalt lamada. Libe laud libises üle laukamuda ega vajunud põhja.

Viimaks mehed jõudsid kohale.

Kumb neist läheb esimesena üle lauka? Esimene pääseb kindlasti üle. Ka siis, kui vaenlane seda märkab ja püüab seda takistada. Laual lamaja raiub tagasitõmbekõie katki ja vaenlane ei pääse teda tagasi tõmbama.

Juba kostiski sõjameeste kära päris lähedalt. Vististi kuulsid nemadki hüüdeid ja ruttasid nüüd saagiahnuses kohale. Sest kus on inimesi, seal on ka saaki. Nemad juba oskavad neid kõnelema panna ja leiavad siis peidetud varandused üles.

„Mine sina ees, Aovalge! Sinu ülesanne on alles lõpetamata,“ käis Ihameel peale.

Aovalge libistas Ihameele oma seljast maha ja tõmbas laudaluse peidukohast välja. Ise aga seletas:

„Minu kättemaksu-ahelas võib viimne lüli jääda puudu, Ihameel. Sind aga ootab Aasa ja kogu küla rahvas.“

Haavatud Ihameel püüdis vastu vaielda, Aovalge ei võtnud seda aga kuuldavakski. Oli ka ülim aeg, sest võsastik juba liikus ja kolm sõjameest astus sealt lagedale.

Aovalge heitis pilgu seljataha. Ta silmad hakkasid välkuma, huuled tõmbusid kramplikult kokku.

„Kuid sealt tulebki viimne lüli — piiskopi teener Berch. Mind ei suuda nüüd ükski vägi siit minema ajada. Saa õnnelikuks, Ihameel!“

Aovalge pistis sõrmed suhu ja vilistas. Näitas siis käega Ihameelele ja karjus üle lauka:

„Tõmmake nüüd!“

Aasa ja Anto hakkasid köit pingutama, seda endi poole sikutama.

Kui köis tõmbus pingule, laskis Aovalge lauast lahti ja lükkas Ihameele koos lauaga vedelale laukamudale.

„Tervita Aasat ja kogu võhma rahvast!“ hüüdis ta Ihameelele saateks.

Laud liikus kiiresti üle lauka. Ihameel kõhuli peal, hoides terve käega äärest kinni.

Seljatagant aga kostis juba mõõgaraksatusi. Aovalge oli astunud võitlusse oma vihatuima vaenlasega. Oli ju piiskopi teener Berch kolmas Virtsu veretöö lavastajaist!

Ihameel jõudis õnnelikult üle lauka. Ta võeti Aasa poolt siin vastu suurima hellusega. Hinge pidades jälgiti nüüd võitlust üle lauka. Aovalge heitles seal kolme vastu — kas ta suudab lõpetada oma töö? ...

Viimne lüli langes

Aovalge tungis kõigile kolmele peale ja vehkles kui hullumeelne mõõgaga. Talle märkamatu oli võitluspaik nihkunud lähedale kardetavale laukale. Seda märkasid Berchi kaks kaaslast ja tõmbusid tagasi. Peale vaenulise tegevuse lõpetamist lossi all ei tahtnud nad oma elu enam saata hädaohtu. Ettevaatamatu samm kõrvale ja — põhjatu laugas neelab oma ohvri.

„Öökull lendab ümber laagri!“ möirgas vihane Aovalge peale tungides.

Kuuldes seda võitlushüüdu, kokkusid Berchi kaaslased veel enam, pöörsid ümber ja põgenesid. Ka Berch tahtis oma kaaslastele järgneda, kuid — asjata! Aovalge seisis ees ja sulges tal edasipääsu.

„Öökull tasub oma laste mõrtsukale kätte!“

Seda kuuldes läbistas vastast hirmutunne, rammestas hetkeks ta lihaste tegevuse. Aovalge märkas seda ja osavasti antud hoop rabas mõõga vastase käest. Surm seisis Berchil nüüd silmade ees.

Enesele aru andmata pööras ta ümber ja pistis jooksu. Ta jooksis aga otse laukasse. Mõned rabelemised ja — mudapind jäi vaikseks. Ainult mõni õhumull lõhkes veel porisel pinnal...

Ihameel oli jälginud võitlust kogu kehast vabisedes. Tal oli valus enda abitusest, valus, et ei saanud oma seltsilise kõrval võidelda õlg õla vastu... Haavgi valutab ja verd imbus läbi mähise.

Anto hõiskas ja vehkis kätega, kui nägi Aovalge võitu. Ta karjus nüüd kõigest jõust:

„Tõmba laud tagasi, me vinname sindki üle!“

Aovalge aga seisis mõõga najale toetudes lauka serval. Talle oli nüüd ükskõik, mis edasi sünnib. Ta oli oma kättemaksu ahelasse lülitanud viimse ja lõpplüli.

Äkki ilmus võsast nähtavale uusi vaenlasi. Neid oli nüüd mitu korda rohkem kui ennist.

Võhmalt nähti seda. Kuid veel oli aeg soosaarele pääsmiseks.

„Tule ruttu!.. Ihameel vajab sind!“ hüüdis Aasa, surmahirm hääles.

Aovalgesse hoovas nüüd nagu uut elu. Sõjasulased olid aga nüüd juba nii lähedal, et ei olnud enam aega laua tagasisebimiseks. Ta raius seepärast kõie männitüve küljest lahti, sidus otsa enesel ümber keha ja heites korraks pilgu seljataha, karjus siis tormajate vastu:

„Öökull lendab minema!“

Juba tõmbuski kõis pingule. Hoides ühes käes mõõka, teisega aga kinni kõiest — viskus Aovalge laukasse.

Samal hetkel jõudsid sõjasulased aga ka juba lauka ääre, kuid jäid seal pärani silmil vahtima: külameest kandis lauka muda peal! Nende all aga maapind nõtkus juba lauka kaldal! Ja nad põgenesid jõekaldale tagasi...

Aasa ja Anto võtsid kokku viimse jõu. See polnud enam libe laud, mis libises pehmel poril. Kandam oli nüüd palju raskem ja neil jõud lõpemas.

Seda taipas Ihameel ja ajas end jalule. Ta ei hoolinud oma haavast ega kangest valust käsivarres, vaid viskas kõieotsa endal üle terve õla ja hakkas seda kõigest jõust võhma poole vedama. Suurest pingutusest aga haav avanes ja veri hakkas uue hooga mööda pintsakut alla nirisema.

„Appi!.. Mehed, tulge appi!“ karjus Aasa nüüd hingeldades.

Mehed jalgsilla juures kuulsidki võhma teiselt kaldalt naise appihüüdu. See kostis neile otse surmakarjatusena. Juba tormasidki nad üle võhma hääle suunas. Hiislar nende kannul, sest ta tundis hääles oma tütre.

Kohale jõudnud, nägid appitõttajad imelikku pilti: kaldal pingutatakse köit ja lauka keskel rabeleb mehekogu. Ta ette on tekkimas mudavall, mis takistab tal edasipääsu. Iga hetk võib laugas neelata oma ohvri...

„Tõmmake köit nii ruttu kui jõuate!.. Aidake Aovalge üle lauka!“

Rohkem Aasa ei suutnud. Ta langes ülepingutusest maha ja sulges silmad. Ta mõtted aga töötasid ja hinges kerkis appihüüd selle Suure ja Määramatu poole, kes täidab kogu loodust, annab elu kõikjal...

Tugevad ja puhanud mehekäed vedasid nüüd köit uue hooga. Inimkogu laukamudas kerkis taas pinnale ja lohises köie otsas võhma poole.

Ihameel nägi Aovalge pääsmist ja langes mätale. Temagi ei suutnud rohkem. Tundis veel vaid peapööritust ja siis kadus tal meelemärkus...

Lemmik jooksis Ihameele juure ja tajus ta hädaohtlikku seisukorda. Osava sõrmevõttega lit sus ta tuiksoonele kaenla all ja sulges verevoolu. Keegi tõi kapaga külma joogivett ja uusi sidemeid. Hiislari asjatundlikul juhatusel oligi haav varsti uuesti kinni seotud.

Taplusest väsinud ja poollämbunult võhmale tõmmatud Aovalgelgi pesti nägu ja karastati teda külma veega.

Kaks kangelast lamas nüüd kõrvuti hagudel ja puhkas erutavaist üleelamusist...

Uue elu lävel

Piiskop oma sõjaväega oli Vigalast lahkunud ja viinud Otto Yxkülli vangina kaasa Kuressaare lossi. Rahvas julges nüüd metsadest ja rabadest välja

tulla. Järelejäänud karjad aeti metsapadrikuist koplitesse tagasi.

Paljud leidsid aga kodude asemel vaid ahervarred ja lõhutud hooned. Majapidamised olid rüüstatud, loomakarjad kaasa aetud...

Kuid suvi oli ilus ja põldudel kasvas lopsakas vili. Elutung võitis, rahvas asus hävitatud kodude ülesehitamisele. Ajutiseks leiti peavarju nende naabrite juures, kus elamud olid jäänud maha põletamata.

Ihameel kandis ikka veel kätt sidemega kaelas. Haav oli olnud sügav ja vajas pikemaajalist paranemist. Ta hulkus ümber kodu ahervarte. Elu ja osa varandust oli jäänud ju alles ja uue elamu ehitab ta juba tuleval kevadel.

„Tervist, Ihameel!“

See oli hiislar Lemmik, kes teda eemalt tervitas. Ihameel astus külalisele vastu.

„Olid tubli kodukaitsja, küla rahvas on sulle tänulik. Elu tuleb nüüd uuesti alata otsast; küllap aeg parandab ka sõjahaavad.“

Ihameele pilk peatus ahervartel. Lemmik märkas seda ja astus noormehe juure:

„Meil on ruumi sinule ja su vanematele. Tulin teile järele.“

Lemmiku talu oli jäänud sõjast puudutamata ja Ihameel vanematega asuski ajutiseks sinna elama. Juba võhmal olid kaks perekonda teineteisele lähenenud, nagu ühiseks pereks kokku kasvanud.

Ka Aovalgele oli Vigala saanud uueks koduks.

Ühel õhtul kutsus hiislar Ihameele aeda. Aasa istus seal pingil ja oli ilmselt erutatud. Tal oli isaga olnud kõnelus ja selle järele kutsutigi noormees aeda.

Kolmekesi istuti nüüd tamme all. Hiislar asus kohe asja juure:

„Minu elupäevade arv on täis saamas ja murega mõtlen ma tulevasele hiislarile. Enne aga kui lakab mu maine elu, pean ma teadma, kelle kätte ma oma vastutusrikka kutse usaldan.“

Ihameel! Sõja-nädalatel oled sa teinud palju head oma ümbruskonnale ja kogu rahvale. Oled taotlenud kõrgeid sihte, ohverdanud end teiste eest. Sa oled julge ja õiglane. Sul on kõik need omadused, milledes võib valmida hiislari kõrge kutse. Sinust peab saama mulle järeltulija.“

Hiislar pani käe Ihameele tervele õlale ja vaatas talle silmi.

Ihameelele tuli see ootamatult. Ta suutis vaid tagasihoidlikult tähendada:

„Olen noor ja mu teadmised on piiratud, auväärne hiislar.“

„Sa oled mu enda silmade all suureks kasvanud. Tahan su teadmisi täiendada ja sind sellele kutsele ette valmistada. Ihameel! Ma ei vaja su otsust täna ega homme. Jätan sulle aega järelemõtlemiseks. Hiislari kõrge kutse vajab väärikaid inimesi.“

„Jah, tahan seda tõsiselt kaaluda.“

Hiislar tõusis üles ja lahkus aiast. Ta jättis noored inimesed kahekesi.

Ihameel istus vaikides ja vahtis enese ette maha. Ta pea toetus tervele käele, aga mõtted ajasid üksteist taga pöörase kiirusega. Kas ta suudab täita talle langevaid kohustusi? Kas tal jätkub selleks küllalt vaimset jõudu?..

„Aasa!“ katkestas Ihameel äkki vaikuse ja vaatas vastasistuvale neiuale.

Aasa tõstis silmad üles. Need olid niisked siseemisest liigutusest. Temagi oli enesega võidelnud. Võidelnud enne, kui noormees aeda kutsuti. Ta silmade ees seisis kaks mehekujut: Suurleiva Jaan ja Ihameel. Esimene oli heasüdamlik vägimees, teine aga isalt märgitud hiislari järeltulija.

„Ma kuulen, Ihameel.“

„Sa kuulsid oma isa sõnu ja mõistad mu seisukorda?“

Aasa noogutas vaikides peaga. See andis Ihameelele julgust jätkamiseks:

„Ütle mulle, kas tahad mind aidata? Kas tahad mind abistada selle suure kutse juures?“

Aasa tundis, kuidas veri talle palgedesse tungis, kuidas ta süda hakkas kiiremini tuksuma.

„Jah, ma tahan sulle abiks olla. Mu isa vajab enesele tuge, ta ei taha oma teadmisi hauda viia.“

Ihameele südameelt langes raske koorem.

„Langetan veel täna oma otsuse: ma võtan su isa austava ettepaneku vastu.“ Terve käega võttis Ihameel nüüd Aasa käe ja jätkas: „Aga kas hiislaritütar tahab mind abistada mitte ainult Hiiemäel, vaid ka kodus? Olla mulle eluseltsiliseks alati ja elu lõpuni?“

„Ma kuulun oma isa kutse juure, Ihameel!“

Õnnistus ja needus

Saabus neljapäeva õhtu.

Pikkade sõjanädalate järele liikus jälle mehi ja naisi Hiiemäele. Kõrgete puude all leegitses urituli.

Rahvas seisis poolringis ümber tule ja jälgis hiislarit Lemmiku teenimist. Hallipäist hiislarit abistas jälle Aasa.

Aovalge ja Ihameel seisis kaugel tamme all.

Ihameel nägi vaid Aasat, oma noort abikaasat. Kui kustub Lemmiku eluküünal, astub Aasa kõrvale asemele tema.

Aovalge tundis end rahulikuna ning kodusena esivanemate hiies. Ta sulges silmad ja jälgis kinnisilmi hiislarit kõnet, kuulas ta prohvetlikke ennustusi.

„Inimelud tärkavad kui kevadine rohi mullapõuest ja igauks meist sammub seda elurada, mille keegi enesele on valinud ja mida ta väärrib. Kes elab esivanemate tõekspidamistel, käib kaasas järjest areneva eluga, selle teod jäävad eeskujuks tulevastele põlvedele. Halbade päranduseks on ümbuskonna põlgus ja tihti käib karistus ta kannul.“

Hiislarit pilk on suunatud uritulele, tõuseb siis leegiga kõrgemale ja peatub viimaks mustendavais

puuladvus. Läbi nende roheluse sirab tähti. Hiislar suleb silmad, ta vaimusilme ette kerkivad märgid kaugest tulevikust, ta näeb sündmusi läbi tuleviku liniku.

„Näen selget taevast... õitsvaid viljavälju... põllumehed käivad rahu adra taga, naised talitavad karjaaias... Kuid mustad pilved kogunevad, hämarus laskub maapinnale... Näen kibutavaid sõjamehi... Nende näod on kui koertel ja nende verejanu on kustumatu... Näen kodumaa poegi langemas suurtes heitlustes rõhujate vastu... Kuid inimhulkade tapjaid ülistatakse, neid kroonitakse pärgadega, sunnitakse rahvast nende ees põlvi nõtkutama...

Siis ehitatakse meie maale võõrjumalatele kivi-kodasid ja vägistatakse meie esivanemate usku ning tõekspidamisi... Hiied raiutakse maha, pühadused tallatakse jalge alla... Rahva hing ja vaim surutakse maha, heidetakse ahelatesse... Ja vaimuorjuse ahelad on kõige raskemad...

Üha kõrgemale upitatakse jumalad, kelle nimel on hävitatud rahvaid, vägistatud naised ja hukatud imevaid lapsi... Nad on rakendatud suurte rahvaste ja võimuahnete juhtide teenistusse... Kõigis kivikodades palutakse võitu endile, aga hävitust teistele. Kõige suurematele inimmõrtsukatele lauldakse kiidulaulu ja püstitatakse kivisambaid nende mälestuseks...

Kuid, vaata, kaugel, väga kaugel lööb kumama koit. Ta kiirtevihud tungivad läbi pimeduse ja öövarjud kahvatavad tõusva vabaduse ees... Püha kodumaa! Sa oled jälle õnnistuseks oma rahvale. Uued sugupõlvad kasvavad juure kui noor mühav mets. Tugevaks, võimsaks kasvab jälle meie sugu!..“

Hiislar vaikib, langetab pea rinnale.

Hinge värisedes kuulab rahvas hiislari prohvetlike sõnu. Ta tunneb, kuidas uut elutungi voolab nende rõhutud südameisse, annab uut lootust paremale tulevikule. Vanul varemeil võib tärgata uus

elu! Täna lahkuvad nad Hiiemäelt viies kaasa suurt lohutust. Homme algab uus elu uue hooga. Iga järgmine päev on parem eelmisest!

Hiislar hingab sügavasti. Ta on taas kogunud jõudu. Rusikas käsi kerkib kõrgele ja ta hääl kõmib kui kauge kõu:

„Neetud olgu kõik need, kes saagihimus sirutavad oma käed su järele, meie kallid ja püha kodumaa!“

Lisa

„Piiskopisõja“ lõppvaatus

Neli aastat kestnud „piiskopisõda“ Läänemaal lõppes Vigala lossi vallutamise ja viimaste vastuhakkajate vangistamisega. Piiskop Buxhoevden sai nüüd Läänemaa täisperemeheks.

Kodusõja puhul aga oli tekkinud segadusi, mis vajasid nüüd lahendamist. Seda enam veel, et tõrkujad veeretasid kõik süü surma läbi lahkunud Pürksi vasalli Jürgen Ungerni peale.

29. juulil 1536. a. astus kokku Wolmari maapäev, kus moodustati vahekohus 1532. a. Läänemaa piiskopiks valitud Brandenburgi markkrahvi Wilhelmi ja Saare-Lääne piiskopi Buxhoevdeni tüliasjade lõplikuks lahendamiseks. Vahekohtu istungeist võtsid osa peapiiskop Thomas ja ordumeister Herman v. Brüggenev.

Vahekohus mõistis piiskop Buxhoevdeni kasuks välja 14.000 riia marka, mille peasüüdlased pidid talle kuue aasta jooksul välja maksma. Teiste sõnadega: kinnitati Vigala lossi alistumise tingimused muutmatult. 6.000 marga kindlustuseks panditi Jürgen Ungerni pärijaile — Reinolt Ungernile ja Klaus Hastferile — kuuluv Loodna (Pall) mõis ja Sikenkose küla.

16. juulil saatsid vangistatud Yxküll, Swarthof ja Varensbecke kirjaliku kaebuse Wolmari maapäevale:

Nende ja piiskop Reinholdi vahel olnud rukki- maarjapäeval 1535. a. sõlmitud kokkulepe: piiskop

piiranud ilma varem teatamata Vigala lossi ümber ja hakanud siis tormi jooksmas, kaevama ning laskma. Lossis olnud nad varjul ühes naiste ja lastega. Kokkuleppepäeval läinud vaenuline pool minema pärast seda, kui nad maksnud piiskopile 5.000 marka. Sellest summast maksnud Yxküll 1.000 ja teised kokku 4.000 marka...

Pealeselle teinud piiskop Vigalas suurt kahju: põletanud maha 12 talu ja lammutanud kuus; viinud ära vilja, kariloomi ja muud vallasvara, missugust kahju Yxküll hindab 80.000 marga peale.

Tüli tekkinud sellest, et Jürgen Ungerni poeg Wolmar, olles toompraost, kandideerinud Saare-Lääne piiskopi kohale, kukkunud aga hääletamisel läbi, kuna valitud Buxhoevden. Otto Yxküll soovinud oma pojale tulutoovat preestrikohta, ei saanud aga seda uue piiskopi vastuseisemisel...

Wolmari vahekohus arutas seda 15. augustil 1536. a. ja jättis kaebuse tähele panemata. Vahekohtu istungeist võtsid ka osa Brandenburgi kuurvürst, Poola kuninga ja Preisi hertsogi saadikud.

Helmold Swarthofil puudus sularaha talle määratud sõjakulude tasumiseks. Ta oli sunnitud osa oma kinnisvaradest teistele müüma. 8. septembril 1536. a. müüski ta Tolli⁴⁰⁾ mõisa ühes talude ja adratalupeogadega ja Teenuse küla Wolmar Treidenile 12.000 marga eest. Teenuse küla jäi esialgu Swarthofile ja selle arvel kustutati ostusummast 4.000 marka maha.

Sama aasta sügisel, 18. oktoobril, makseti Haapsalus piiskopile viimne osa sõjakulusid, 4.240 marka, mis võlgnesid Yxküll, Swarthof ja Varensbecke (Farensbach).

Selle järele vabastas piiskop vangist vähem süüdi olnud Swarthofi ja vennad Peeter ning Johann Yxküllid Virtsust.

---

⁴⁰⁾ Saksa keeles: Parital, Parintal, Pargenthal.

Preisi hertsoginna Dorothea palvete peale vabastati vangist ka Vigala lossiisanda poeg Dietrich. Piiskop kutsus oma väepealiku ühes sõjameestega Vigalast ära ja loss anti Dietrichile üle. Enne seda aga lasti Dietrichil vanduda piiskopile igavest truudust.

Otto Yxküll ja Johann Varensbecke vabastamiseks astuti korduvalt samme. Markkrahv Wilhelm, Tartu piiskop Johann ja peapiiskop Wilhelm nägid selleks aga asjata vaeva.

Kuid 13. juulil 1541. a. lahkus Reinholt Buxhoevden piiskopitoolilt ja asus Koluveres lossi oma venna Micheli juure elama. Uueks piiskopiks sai Johann Mönnichhusen.

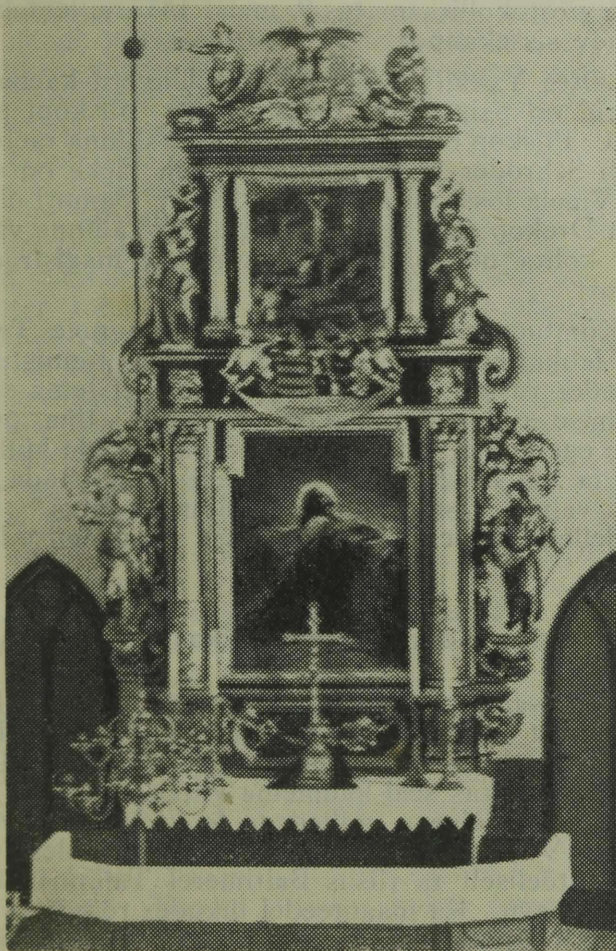
Nüüd alles Otto Yxküll ja Buxhoevden leppisid ära. Yxküll ja Varensbecke pääsid vanglast. 1542. a. tegutses Yxküll vabamehena ja oli parimas läbikäimises oma endise vihamehega.

Johann Varensbecke abiellus Yxkülliga tütre Katzega.

Vahekohtute lõppedes saatis piiskop Buxhoevden Vigala kiriku peale katoliku preestri Benedictus Lupianuse, sest usuvahetaja Johann Ermis ei julgenud Vigalasse enam tagasi tulla.

Kui vangist vabanenuna Yxküll sai ka tagasi kirikupatrooni õigused, viis ta kohe täide oma lubaduse: ta kinnitas altari külge enda ja oma naise (sünd. Maydel) vapid tunnuseks, et t e m a on Vigalas maapealne jumal ja Vigala rahvas peab ka tema vapi ees põlvitama ikka ja igvesti!

Piiskop Buxhoevdeni ainsa mälestusmärgina on säilinud Koluveres lossi müürisse paigutatud piiskopi õuemärk või vapp. See on raiutud kivisse. Buxhoevdeni kilbikujutuse kohal asetseb piiskopi ametimüts, vasakul rüütlimõõk ja paremal kõvera käepidemega ametikepp. Kilbi all on ladinakeelne kiri: „DOM9 REINOLDUS BUXHOEVDEN EPISCOPYS OSILIENSIS 1541“. Piiskop suri Kuressaares 2. mail 1557. a.

Vigala kiriku altar 1939. a.

Vasallivapid asetsevad paaditaolisel kilbil, mis on kinnitatud kahe altaripildi vahekohta. Vapid on säilinud tänaseni. Kiriku uuestiehitamisel on uuendatud ka vappe. Yxküllil vapil on sõjakirved ristamisi ja lõvid. Maydelil — kolm kala.

Piiskopisõja järellained ulatusid ka Tallinna. Raadi protokolliraamatus 9. maist 1537. a. leidub alljärgnev sissekanne:

„Otte Yxküll ja Reinhold v. Ungern kaebavad, et neid on paigutatud Saare-Lääne piiskopi poolt vangi. Piiskop on neile ütelnud, et Tallinna raehärra Boeth Schroder ja kodanik Helmich Ficke on saatnud Vigala lossi püssirohtu ja kuule. Samuti olevat Alert Drekop alati reisinud Vigala ja Tallinna vahet. Selle kohta nõuab Tallinna komtuur magistraadilt seletust.

Komtuurile vastatakse, et Drekop pole Tallinnast lahkunud ja et tal on selleks tunnistused. Schroder vastab komtuurile isiklikult, et tema ei ole piiramise ajal saatnud Otte Yxküllile tina, püssirohtu ega kuule. Enne piiramist on ta seda küll teinud, ja kui keegi tahab teda selles süüdistada, siis on ta valmis vastust andma Tallinna kohtus.“

Sellega lõppeski laskemoonaga varustamise lugu.

„Metsiku Konradi“ seiklusrikas elu ja lõpp

Lossiisanda vanem poeg Konrad oli pärast lossi vallutamist põgenenud Preisimaale. Kuid pärast piiskop Buxhoevdeni erruminekut tuli ta Vigalasse tagasi ja hakkas seal kauplema viljaga. Tal oli merel kolm purjelaeva, milledega ta vedas vilja välismaale. Viljaga kauplemine oli tal õigupoolest vaid sildiks, tõeliselt ta riisus Baltimerel Tallinna kaupmeeste laevu. Ka maanteedel liikudes röövis ta paljaks kõik kaupmehed, keda aga kätte sai. Ta õigustas oma hüüdnime „Metsik Konrad“ täiel määral.

Kui Tallinna raad oma kaupmeeste kaitseks välja astus, esitas Konrad Rootsi kuningale Gustav Vaasale pika kaebuskirja, nagu oleks Tallinna linn talle teinud suurt ülekohut, ta laevu kinni pidanud ja ta onupoja Johann Yxkülli Riisiperest ilmsüütult hukanud.

Viimaks aga läks kodumaa pind ta jalgade all siiski nii tuliseks, et ta põgenes Lüübekki, kuid jätkas siingi intrigeerimist Tallinna ja Hansa kaubaühenduse vastu. Kui ta 1549. a. ratsutas oma kambaga Roggenthini vürstilossi, saatis Rostocki linn oma ratsasulased talle järele ja ta vangistati 12. aprilli hommikul.

Vangistamise teate Eestimaale jõudes pandi siin nüüd ta vabastamiseks käima kõik rattad. Ta vabastamist palusid niihästi ilmalikud kui ka vaimulikud võimukandjad: Eestimaa rüütelkond, uus ordumeister Johann von der Recke, Riia ülempiiskop Wilhelm (Brandenburgi markkrahv), Bremeni ülempiiskop, Braunschweigi ja Lüneburgi hertsogid. Eriti ägedasti astus Konradi eest välja ta ema Katze Yxküll, kes korduvalt saatis kirju Tallinna ja Rostocki raadile. Tallinna raad aga seevastu saatis oma sekretäri Lorenz Smyd'i kirjaga Rostokki ja palus, et rahurikkuja üle mõistetak스 õiglast kohut.

Nüüd astusid vahesobitajatena esile ordumeister Brüggeneý ja Riia ülempiiskop ning panid Tallinna raadile ette leppida, kuna Yxküllil sõbrad on nõus ta eest maksma kautsjonit jne.

27. septembril 1550. a. andiski Konrad Tallinna raadile vandetõotuse, milles ta tunnistab end süüdlaseks rahurikkumises ja vägivallategudes. Ta lubas loobuda kättemaksu mõtetest ja kurja ning kahju tegemisest Tallinna ja Rostocki kodanikele.

Käemeestena astusid ta eest välja Kohtla mõisa omanik Otto Taube, ta vend Dietrich Vigalast ja onu Johann Maydel (Valtu mõisa omanik) ning Lüübeki end. linnapea poeg Heinrich Kron. Konrad lastigi pärast aastast kinniistumist vabaks.

Vangisolek polnud aga Konradi meelsust põrmugi muutnud. Ta astus nüüd ühendusse poliitiliste seiklejatega, kelle ülesandeks oli Liivimaa sahkerdamine Prantsusmaa alla. See plaan ei olnud valminud ainuüksi Konradi peas, vaid orduvalitsust vihkav rüütelkond oli selle plaani välja haudunud ning

ta esildamiseks Prantsuse valitsusele valinud Konradi. Prantsuse valitsusele kiideti Liivimaa suurt viljarikkust.

Kuid plaan nurjus. Siis tungis Konrad 1556. a. 600 sõjamehega Schleswigi ja Hollsteini hertsogiriikidesse. Kui Daani kuningas Christian talle sõjaväega vastu astus, taandus Konrad Lüübeki maaaladele. Siin makseti talle suuri summasid, et ta loobuks rahva riisumisest ja lahkuks maalt.

Daani kuningas Frederick II palkas siis 1560. a. kaks meest — Niklas Plateni ja Andres von der Mühleni, andis neile raha ning sõjamehi ja saatis nad Konradi kinni võtma. Neil õnnestuski Holsteinis Konrad Yxküll vangistada ja ta samas maha lasta.

Käesoleva teose koostamisel kasutatud allikmaterjalid

Käsikirjalised:

1. Riigi Keskarhiivi ürikud Tartus.
2. Daani kuningliku arhiivi ürikud. Registrant Oesel I. Livland IV.
3. Livonica Godshandlingar Estland. Konv. Fickel. Rootsi riigiarhiiv.
4. Urkunden-Regesten aus dem frhrl. von Uxkullschen Majoratsarchiv Fickel. J. 1224—1721.
5. Regesta Vigalsensia.
6. Protokollum Visitationis de Anno 1768, 1790. Fickel.
7. Rentan och Mantalet vtaff alle . . . Slatt och Gärder 1569.
8. Estländische Land- und Munster-Rollen 1678—1696.
9. Tallinna Turberaamat: Geleits Buch vom J. 1515—1556. Sign. Aa 17.
10. Die Revision vom J. 1586 und die Befragung.
11. Register von Affprokenn. Reval. Aa 16.
12. Rootsiaegsed Vigala maakaardilehed E. Reuter.
13. Revaler Ratsprotokoll 1532. AB 19
14. Karte von denen Schloss Fickelschen Gütern.
15. Schuljungen Buch zu Reval. 1553
16. Palmsi mõisa (Ungern-Sternbergi) arhiiv 1300—1750.
17. Kaupmees Helmich Ficke äriraamat 1512. a. alates.
18. Diverse Handlingar rörande Godsen. Fickel och Hapsal. Stokholmi Rootsi riigiarhiiv.
19. Biografica Y adel ätten Yxküll. Stokholmi riigiarhiiv.
20. Reductions Handl. om godset Fickel uti Estland. Godshandlingar.
21. Vatikani Salaarhiivi toimikud. Archivio Segreto Vaticano. Estonia.
22. Urkunden des Fickelschen Archivs. Riia Toommuuseum.
23. Ordens Mästarnes Arkiv. Yxküll. Stokholmi Rootsi riigiarhiiv.

24. Üxkülli sugukonna kirjadekogu Tallinna Linnaarhiivis
 16. sajandist alates. Bb 23.
 25. Tallinna kohtuprotokollid ja sissetulnud kirjad 16. sajandist.
 26. Riia linnaarhiivi ja raamatukogu kogud.
 27. Stokholmi Kammerarhiivi ürikud nr. 286. Livonia.
 28. Vigala kihelkonna ajalugu. M. Aitsam.
 29. Vigala kihelkond pildis. M. Aitsam, jun.

Trükitud teosed:

30. Die von Uxkull. 1229—1936. Prof. Dr. M. v. Taube.
 31. Geschichte des Geschlechtes derer von Uexküll. G. v. Hansen.
 32. Geschlechtsregister derer von Uexküll.
 33. Nachrichten über das Geschlecht der Ungern-Sternberg.
 C. Russwurm.
 34. Livlands Geistlichkeit. L. Arbusow.
 35. Est- und Livländische Brieflade. Dr. F. G. v. Bunge und Baron R. v. Toll.
 36. Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. F. G. v. Bunge.
 37. Baltisches Wappenbuch. C. A. v. Klingspor.
 38. Ehemal. frhrl. von Tollsches Archiv zu Kuckers.
 39. Livländische Güterurkunden. Dr. H. v. Bruiningk und W. Busch.
 40. Briefe und Urkunden. Fr. Bienemann.
 41. Drei Bilder aus dem livländischen Adelsleben des XVI Jh. Joh. Lossius.
 42. Monumenta Livoniae antiqua.
 43. Quellen zur Geschichte des Unterganges Livl. Selbständigkeit. C. Schirren.
 44. Geschlechtsregistern des Estländischen Adels.
 45. Livländische Chronik. J. G. Arndt.
 46. Zur Geschichte der von Üxküll. Dr. A. v. Transche.
 47. Liv-, Estl.- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten.
 48. Ptolomäuse Euroopa kaart 1507. a. Restaureeritud väljanne.
 49. Pontantiuse maakaart Liivimaalt 1573. a.
 50. Копенгагенскіе акты, относящіеся къ русской исторіи. I и II выпускъ. 1326—1575 г. г. Ю. Н. Щербачевъ